

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Barv. 2171 ^a
(9, 2

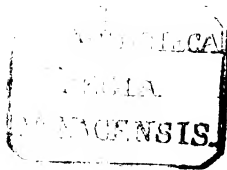

<36601609090011

<36601609090011

Bayer. Staatsbibliothek

776 9

QUELLEN UND ERÖRTERUNGEN

ZUR

BAYERISCHEN UND DEUTSCHEN GESCHICHTE.

HERAUSGEGEBEN

AUF BEFEHL UND KOSTEN

SEINER MAJESTÄT DES KÖNIGS

MAXIMILIAN II.

NEUNTER BAND.

ZWEITE ABTHEILUNG.

MÜNCHEN 1864.

BEI GEORG FRANZ.

QUELLEN

ZUR

BAYERISCHEN UND DEUTSCHEN GESCHICHTE.

HERAUSGEGEBEN

AUF BEFEHL UND KOSTEN

SEINER MAJESTÄT DES KÖNIGS

MAXIMILIAN II.

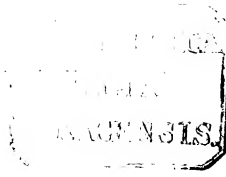
NEUNTER BAND.

ZWEITE ABTHEILUNG.

MÜNCHEN 1864.

BEI GEORG FRANZ.

Briefsteller und formelbücher
des
eilften bis vierzehnten jahrhunderts,

bearbeitet

von

Ludwig Rockinger,

beider rechte doctor,
ausserordentlichem mitgliede der akademie der wissenschaften.

Zweite abtheilung.

XI.

Dominicus Dominici aus Viseu.

Vorbemerkungen.

Ohne alle und jede einleitung über die ars dictandi und nicht minder ohne irgend welche theoretische abhandlungen über die gegenstände rechtlicher oder prozessualischer natur, welche uns in den bisherigen arbeiten begegnet sind, tritt hier eine ohne zweifel auf der pyrenäischen halbinsel entstandene und speziell für die in den erzbischöflichen und bischöflichen kanzleien verwendeten individuen angelegte mustersammlung entgegen, in den handschriften selbst als gedrängte summa de cursu episcopali oder als summa dictaminis secundum quod notarii episcoporum et archiepiscoporum debeant notariae officium exercere bezeichnet.

Ihr urheber nennt sich im vorworte welches an ihrer spitze steht selbst als Dominicus Dominici, oriundus de civitate visentina, in arte dictatoria discipulus discreti viri domini Iohannis Severii bonae memoriae quondam archidiaconi calaguritanensis et thesaurarii visentini.

Das ist denn freilich auch so ziemlich alles was wir über ihn beizubringen wissen, insoferne die behelfe welche uns zur hand sind über Viseu und Calahorra für unseren zweck keine ausbeute gewähren.

So können wir denn auch hinsichtlich der zeit der abfassung des werkes vor der hand bloß schlüsse aus seiner uns eben vorliegenden gestalt machen. sie selber aber sind dadurch wesentlich erschwert, dass — wie nur bei wenig anderen formelbüchern — mit ausserordentlicher

sorgfalt beinahe alle wirklichen namen von personen wie orten vertilgt und dieselben lediglich durch je zwei punkte oder durch zufällige anfangsbuchstaben als solche bezeichnet sind. mehrmals erscheint, insbesondere in dem schönen ehemals nach Oberaltach gehörigen von solider hand wohl zu anfang des vierzehnten jahrhunderts in zwei spalten geschriebenen cod. lat. mon. 9662 in oktav von fol. 12 bis 25, welchen wir als A zu grunde gelegt haben, Lissabon und als bischöfe desselben gleich im ersten stücke Nicolaus und sodann öfter M. hat letzterer buchstabe wirklich eine bedeutung, und ist das muster 33 dahin zu beziehen, worin Matheus ausgeschrieben ist, so stehen wir hienach auf keinen fall vor den sechziger jahren des dreizehnten jahrhunderts, indem Matheus erst da ¹⁾ bischof von Lissabon geworden. ja läge es nicht gar zu ferne, einen gewissen zusammenhang zwischen einer in folge eines synodalbeschlusses vom jahre 1271 unterm 1. dezember erlassenen verfügung bezüglich der testamenterrichtung und unserer formel 85 anzunehmen, so befänden wir uns bereits in diesem jahrzehent, wohin auch der öfter vorkommende pabst Gregor passt, insoferne man den zehnten dieses namens darunter versteht, welcher 1271 auf den römischen stuhl gelangte, und wovon ferner der in den mustern 94 und 103 erscheinende pabst Martin IV von 1281 an — vorausgesetzt freilich, dass er richtig eingestellt ist — nicht allzuweit abstehen würde, um so weniger als bischof Matheus selbst jedenfalls bis in den oktober 1279 urkundlich beglaubigt ist. die achziger jahre des dreizehnten jahrhunderts wären demnach der ungefähre zeitpunkt der vollendung unserer sammlung nach ihrer gestalt in der bemerkten handschrift.

Ausser dieser standen uns noch eine hiesige und durch freundlichst entgegenkommende übersendung auch zwei hand-

1) Ribeiro führt ihn in seinen dissertações chronologicas e criticas sobre a historia e jurisprudencia ecclesiastica e civil de Portugal V s. 175 vom 6 november 1263 an auf.

schriften der universitätsbibliothek zu Königsberg zur verfügung. während die hiesige = C, in dem zweispaltig äusserst klein in sehr guter zeit des vierzehnten jahrhunderts geschriebenen aus dem kloster Windberg stammenden cod. lat. 22294 fol. 97 bis 107, mit unserer ersten eine gemeinsame quelle gehabt zu haben scheint, zeigt die eine der königsberger handschriften = B ²⁾ allerdings abweichungen sowohl in den überschritten als im texte, aber keineswegs in dem grade wie die andere ³⁾ hier als D verglichene, welche offenbar einem für die erzdiocese Tours oder genauer die diocese Angers bestimmten originale entnommen ist, und abgesehen von der bedeutend geringeren anzahl der muster auch eine theilweise ganz andere redaction derselben in den überschritten wie namentlich im texte selbst entdecken lässt.

Während nämlich in den übrigen drei handschriften fast zusammenstimmend ⁴⁾ im ganzen 112 muster sich finden, fehlen hier im ganzen nicht weniger als 27, wovon 19 auch in dem zwischen das vorwort und das eigentliche musterbuch ursprünglich schon eingestellten inhaltsverzeichnisse nicht aufgeführt sind, so dass jedenfalls deren auslassung

2) Vgl. darüber Steffenhagen's katalog der codices ad jurisprudentiam pertinentes der königsberger bibliothek num. XLIV. 1.

3) Ebendort num. CXII. 1.

4) In A und C ist num. 32 ausgeblieben, findet sich aber in das zwischen das vorwort und das eigentliche musterbuch ursprünglich schon eingestellte inhaltsverzeichniss aufgenommen.

Während es die letztere bewandtniss auch mit num. 61 hat, fehlt sie im texte von A.

Nicht minder werden in A und C die beiden muster 73 und 74 vermisst, wiewohl sie sich im inhaltsverzeichnisse finden.

Entgegen ist in B zwischen die muster 34 und 35 noch eines ohne rubrum eingeschoben.

Soll endlich auch noch auf den im liber plurimorum tractatum juris — impressus per Anthonium Koberger Nuremberge anno domini 1494 in vigilia sancti Iohannis baptistae — befindlichen abdruck rücksicht genommen werden, so fehlen darin die stücke 14, 18, 26, 55.

in der sammlung selbst⁵⁾ nicht der etwaigen nachlässigkeit des abschreibers zur last fällt.

Nun möchten anhaltspunkte kaum gegeben sein, welche sicher zu der annahme berechtigen, dass allenfalls aus dem formelwerke wie es uns in den anderen handschriften vorliegt eine ausscheidung von stücken vorgenommen worden, welche für Tours und beziehungsweise Angers nicht passen wollten. so dürfen wir denn wohl auf dem umgekehrten und auch naturgemässeren wege stehen bleiben, und zunächst auf das vorhandensein einer — ursprünglich portugiesischen oder auch vielleicht spanischen — sammlung von formeln für die erzbischöflichen und bischöflichen kanzleien schliessen, ohne desshalb gerade aus der in der bemerkten zweiten königsberger handschrift befindlichen auf deren original rathen zu wollen, welche dann wegen ihrer praktischen brauchbarkeit eben nach und nach — möglicher weise mehr als einmal — mit weiteren beispielen je nach bedarf versehen wurde.

Bei dieser annahme könnte es sich nun einmal fragen, in welche zeit die anlage jenes portugiesischen oder vielleicht spanischen werkes fällt, und sodann welches etwa das verhältniss des Dominicus Dominici hiez zu sein mag. nimmt man den gleich im ersten musterstücke gleichmässig in allen vier codices ausgeschrieben erscheinenden bischof Nicolaus, welchen A und B als von Lissabon aufführen, welches das ganze dreizehnte jahrhundert hindurch keinen bischof dieses namens kennt, als bischof der väterstadt unseres autors, so werden wir hiedurch in das zweite jahrzehent ⁶⁾ hinaufgerückt. auch der bischof Vicenz, welcher in der — in D fehlenden — numer 49 in A B C wieder gleichmässig ausgeschrieben

5) Die fehlenden stücke sind hier, wenn wir die im bemerkten inhaltsverzeichnis aufgeführten zur leichteren ausscheidung mit einem sternchen versehen, folgende: 16*, 19, 32*, 34*, 35*, 37, 38, 43*, 44, 47, 48, 49, 50, 53, 54*, 55, 67, 68, 90*, 91, 92, 99, 100, 102*, 104, 105, 111.

6) Nach Ribeiro a. a. o. s. 202.

erscheint, passt trefflich sowohl nach Viseu als in das bezeichnete jahrzehent. konnte nun nicht vielleicht gerade dort im ausgange des zweiten oder etwa im dritten jahrzehent der lehrer unseres Dominicus, nämlich Iohannes Severius, welcher bekanntlich thesaurarius von Viseu war, eine auf diese diöcese lautende mustersammlung benützt oder auch zum zwecke seines unterrichtes erst angelegt haben? gehen wir weiter auf den fort und fort begegnenden bischof Mathaeus über. auch einen solchen treffen wir in Viseu von 1254 an.⁷⁾ konnte nicht jene ursprüngliche summa in dieser zeit noch mit weiteren für angemessen erachteten stücken — und wenn Dominicus Dominici dahin fällt, eben gerade von ihm — bereichert worden sein? konnte man da nicht etwa leicht in Lissabon von ihr notiz genommen haben, wo von 1263 an auch ein nicht unberühmter Mathaeus auf dem bischöflichen stuhle sass, so dass man einmal den so häufig vorkommenden anfangsbuchstaben M oder auch den ganzen namen Mathaeus in einer grossen menge von formeln gar nicht zu ändern brauchte, und auf der anderen seite die etwa neu — und wenn Dominicus Dominici in diese zeit fällt, etwa gerade von ihm — dazu aufgenommenen stücke von dem ganzen gar nicht widerlich abstachen? ist das wirklich der fall gewesen, konnte dann nicht später diese sammlung grosse verbreitung finden, nachdem im letzten viertel des dreizehnten jahrhunderts zu Lissabon eine hochschule errichtet worden war, an welcher speziell neben dem weltlichen insbesondere kirchliches recht gelehrt wurde?

Freilich sind wir damit immer noch nicht dazu gekommen, in verlässiger weise das jahrzehent zu bezeichnen, in welches die thätigkeit des Dominicus Dominici an unserer summa fällt. wissen wir ja überhaupt nicht einmal sicher, ob selbe nicht etwa nur ein theil eines grösseren werkes desselben ist. wenigstens führt eine uns

7) Nach Ribeiro a. a. o. s. 202 und 203.

freundlichst übermachte königsberger papierhandschrift⁸⁾ zu dieser vermuthung. sie bietet von fol. 254 sp. 2 bis fol. 255 sp. 1 den anfang, leider nur den anfang, eines seinerzeit noch zu besprechenden prozesslehrbuches unter der überschrift: item collecta ex summa magistri Dominici de ciuitate Visencia. et primo de ordine processus iudicy. möglicher weise bildete eben diese äusserst klar gehaltene kurze darstellung des verfahrens bei den geistlichen gerichten⁹⁾

8) Vgl. darüber Steffenhagen a. a. o. num. CLII. 3.

9) Ihr wortlaut ist nach der angeführten handschrift unter dem bereits bemerkten rubrum wie folgt:

Reus citari debet a iudice. et eo veniente ad iudicium libellus offeratur ab actore. quo oblato inducie deliberandi dantur ipsi reo, in quibus deliberare debet an velit contendere vel liti cedere. finitis indicys reus venire debet ad iudicium. respondere tenetur actori super petitione sua, affirmando vel negando illud quod actor contra eum proposuit siue proponit. et ista affirmacio vel negacio dicitur litis contestacio. lite contestata prestandum est iuramentum calumnie a partibus. quo prestito partes, id est actor et reus, interrogantur a iudice super causa principali. deinde partes debent producere testes et instrumenta ad probandum intencionem suam. post hoc publicanda sunt dicta testium in iudicio presentibus partibus. super quibus dictis disputatur. quibus publicatis, et instrumentis adhibitis ab vtraque parcium, et allegacionibus factis ab aduocatis parcium seu eciam ab ipsis partibus, iudex debet motum animi sui informare secundum dicta testium et instrumentorum, secundum rationes aduocatorum et allegaciones. deinde iudex, cum inspexerit aut discusserit merita cause plenissime, debet ipsum negocium terminare per sentenciam diffinitiuam. a qua, si iniqua aut iniusta fuerit, poterit indicatus appellare.

De citacione.

Citacio est vocacio rei ad iudicium. et est principium cause, ita quod post ipsam causa dicitur incepta secundum ius canonicum. vnde si iudex citet aliquem, et ille citatus pendente citacione transfert se ad aliam iurisdictionem, id est ad iudicium alterius iudicis, iste non potest declinare iudicium primi iudicis, quia preuentus est citacione.

Notandum quod citacio debet fieri tribus edictis, quorum quolibet reus vocitatur ut respondeat. vel — quod melius — ex causa potest fieri una peremptoria, ita quod reus primo peremptorie compareat vel respondeat.

den gegenstand einer besonderen abtheilung jenes grösseren werkes welches wir hienach wohl nicht ganz ohne grund vermuthen können.

Notandum quod iudex delegatus a papa vel a legato, si citat aliquem peremptoria citacione, citacioni debet inserere auctenticum domini pape vel delegati in propria forma ipsius.

De ferys quibus non habentur iudicia.

Sunt autem triplices ferie, scilicet solemnes rustice et repentine.

Solemnes sunt, que introducte sunt ob reuerenciam dei et sanctorum, vt sunt dies festi quos populus solet celebrare. in his ferys non valet citacio facta a iudice, nec processus iudicy factus vel habitus, nec sententia lata, vt si iudex citaret vel sententiam ferret in hys ferys, etiam si (*cod. saltem nisi*) fuerit de consensu parcium.

Rustice ferie, que introducte sunt propter necessitatem hominum, vt tempus messium vel vindemiarum. et tunc quiescere debet strepitus iudicy. iudex tamen potest citare, si de consensu parcium fuerit, et eciam procedere in causa in ferys rusticis.

Repentine, quas aliquis princeps introduxit propter diem natiuitatis sue vel filij, vel quia tunc triumphauit cum inimicis suis. et hee ferie non sunt in vsu.

Reus citatus aut comparet, aut non. si non comparet, et contumaciter se absentat, excommunicandus est propter contumaciam.

De excepcione.

Excepcio est actoris exclusio. et est quedam defensio per quam reus intendit se defendere.

Et quedam est dilatoria, quedam peremptoria.

Dilatoria, quia per eam differtur et impeditur causa. et quandoque proponitur contra iudicem, quandoque contra suam iurisdictionem, quandoque contra actorem et procuratorem actoris, quandoque contra tempus quo aliquis citandus est.

Contra tempus sic excipitur: quo tempore citatus sum, non potui iure citari, quia feriatum fuit. vnde peto quod condemnetis partem aduersam in expensis.

Peremptoria excepcio est, que probata perimit causam et intentionem actoris. verbi gracia vt si reus dicat contra actorem: tu petis a me x marcas quas tenebar. set iniuisti iure mecum pactum de non petendo, quod non peteres a me debitum. hoc facto reus absoluitur ab instancia iudicy. et actori imponatur silentium perpetuum illius cause.

Item si reus vult excipere contra actorem vel procuratorem actoris et contra rescriptum eius vel alias litteras quascumque eciam papales, hoc debet facere ante litem contestatam. et maxime in principio litis statim debet excipere contra personam iudicis, si sibi suspectus

Wäre ausgemacht, dass der in der neuen ausgabe der bibliothèque sacrée von Richard und Giraud XXI s. 392 als bischof von Salamanca aufgeführte „Dominique Dominiquez, mort en 1267“ eine und dieselbe person mit dem autor unseres werkes ist; so wäre allerdings für dessen ursprüngliche abfassung jedenfalls vor dem jahre 1267 ein fester anhaltspunkt gewonnen.

Ob etwa andere handschriften unseres werkes ¹⁰⁾ zu bestimmteren ergebnissen führen, vermögen wir im augenblicke nicht zu behaupten. so bleibt uns demnach vor der hand nichts übrig, als unsere summa lediglich nach der gegenwärtig vorliegenden gestalt hier in der weise unserer sammlung einzureihen, als ob sie in den schluss der siebenziger oder möglicher weise in den anfang der achziger jahre des dreizehnten jahrhunderts fiel, letzteres nämlich wenn der eben blos in den mustern 94 und 103 der handschrift A erscheinende pabst Martin IV richtig eingestellt ist.

est. et debet recusare ipsum taliter tanquam suspectum ante litis contestacionem. postea non potest, nisi causa actoris ipsius prius sit finita. vnde quando actor reo offert libellum ad conueniendum eum, reus si vult ipsum actorem reconuenire, potest et debet eciam libellum offerre actori ad reconueniendum eum.

10) Der hiesige aus Ebersberg stammende cod. lat. 6000 fol. 116 bis 165' wurde, als eine im jahre 1525 gemachte mit der bereits bemerkten incunabel Koberger's übereinstimmende abschrift nicht in betrachtung gezogen.

Eine summa magistri Dominici de arte notariatus in einer handschrift der universitätsbibliothek zu Breslau ist im archive der gesellschaft für ältere deutsche geschichtskunde XI s. 701 erwähnt.

Eine summa dictaminis magistri Dominici yspani findet sich in einer handschrift des vierzehnten jahrhunderts auf der universitätsbibliothek zu Prag. ebendort X s. 660.

Von einer in einer handschrift des vierzehnten jahrhunderts der öffentlichen bibliothek zu Bern befindlichen summa dictaminis magistri Dominici hispani für notarii archiepiscoporum et episcoporum bemerkt das erwähnte archiv V s. 499, sie verdiene nähere einsicht: die namen derer welchen die briefe geschrieben worden seien zum theil erhalten.

Incipit summa dictaminis secundum quod notarii episcoporum et archiepiscoporum debeant notarie officium exercere.¹⁾

I.

Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est descendens a patre luminum, cum reuera omnis sapiencia²⁾ honor³⁾ facultas virtus et potestas memoria et intellectus et cetera bona per que humanum genus regitur ab illo procedant patre qui creauit ex nichilo vniuersa.

Ea propter siquidem ut preterita et presencia cedant ad capacitatis⁴⁾ memoriam in futuro, cum inter cetera dona⁵⁾ et virtutes Christi in sacris scripturis memoria quam plurimum commendetur, cum dicat Seneca: inter humane nature conmoda nil dignius memoria reperitur, in Christi nomine et eiusdem gracia — licet quam plures doctores et periti iuris⁶⁾ canonici et ciuilibus existant clyppee premuniti, et non ignorent prudenter ac discrete tamquam cause defensores aduocationis officium exercere, et tamquam magistri⁷⁾ doctores iudices et iuris consulti causas cum maturitate debita terminent,⁸⁾ non tamen quandam verborum modum ratione cursus secundum⁹⁾ dictandi¹⁰⁾ naturam tamquam practicam propter disuetudi-

1) B: *incipit summa de cursu episcopali sub breuitate uerborum compilata.*

D: *forma composita per dominum Dominicum Dominici ispanum quomodo notarii archiepiscoporum et episcoporum habeant officium notarie exercere. et primo prohemium.*

2) A B und C fügen nach *sapiencia* noch *diuiciarum* ein.

3) In B fehlt *honor*.

4) D hat blos: *procedunt ad compacitatis.*

5) B: *bona.*

6) A B und C: *doctores periti a iuris.* D: *doctores et iuris periti.*

7) B und D: *magni.*

8) B: *terminarent uel terminent.* D: *terminare.*

9) A B C D: *et.*

10) D: *dictaminum.*

nem sciunt aliquatenus ordinare, cum non nulli in stilo dictaminis quadam¹⁾ verborum prolixitate substantiam siue naturam rei sue²⁾ minime contingunt,³⁾ alii vero inproprie, alii etiam imperfecte, quod⁴⁾ arengas volunt pretendere, alii autem inducunt⁵⁾ quam plurimas nouitates — idcirco ego Dominicus Dominici,⁶⁾ oriundus de ciuitate visentina,⁷⁾ in arte dictatoria discipulus discreti viri domini Iohannis Seuerii⁸⁾ bone memorie quondam archidyaconi⁹⁾ calaguritanensis et thesaurarii visentini,¹⁰⁾ quod¹¹⁾ per spacium temporis et continue circa officium notarie cum diligencia¹²⁾ sollicitus et attentus non similitudinarie non per allegoriam non diffuse set plane¹³⁾ et proprie, licet in sciencia memoria¹⁴⁾ et intellectu insufficiens existam,¹⁵⁾ non tamen ad sapientum et peritorum erudicionem, quia¹⁶⁾ videretur quedam impossibilitas nature, ut canon dicit: super vacuis laborat inpendiis qui solem facibus nititur adiuuare, set ad instructionem¹⁷⁾ quorundam nouiciorum in arte dictatoria discere volencium et prodesse, quandam breuem dictandi summam secundum quod notarii episcoporum et archiepiscoporum debeant¹⁸⁾ notarie officium exercere, et alias etiam litteras excipiendo,¹⁹⁾ per ordinem in hoc breuissimo volumine compilabo.²⁰⁾

II.

1. Primo sequitur forma specialis litterarum citatariorum in causa peccuniaria.
2. Sequitur et alia quando rector spoliat clericum suo prestimonio.
3. Alia citacio contra in parte generalis et specialis parte.
4. Citacio contra parochianos denegantes soluere decimas obuenciones et alia iura suo rectori.

1) A C: *quandam*. B: *tamquam*.

2) A B C: *siue*, während D *rei sue minime* gar nicht hat.

3) A C D: *contingentem*. B: *contingentium*.

4) B und D: *qui*.

5) D: *et alit etiam reducant*.

6) In B fehlt *Dominici*.

7) B: *uisens* mit dem abkürzungszeichen für *a* über dem *c*. D: *uicentina*.

8) D: *Seuerini*.

9) D: *archiepiscopi*.

10) D: *uicentini*.

11) B und D: *qui*.

12) A und C: *diligenter*. D: *diligencia sui* oder *fui*.

13) B und D: *plene*.

14) D: *memorata*.

15) D: *sufficiens existat*.

16) A: *qua*. C: *quod*.

In D fehlt von hier an bis *adiuuare* einschliesslich alles.

17) In D fehlt *ad instructionem* auch noch.

18) D: *debent*.

19) A: *excipiendi*. D: *incipiendo*.

20) C: *complicabo*.

5. Alia citacio contra rectorem recipientem ad diuina parochianos alterius ecclesie.

6. Alia contra subditos prauitatem vsurariam exercentes.

7. Citacio in causa matrimoniali, quando vir diuertit ab vxore et contraxit de facto cum vxore secunda.

8. Citacio in causa matrimoniali, quando vir diuertit ab vxore.

9. Citacio in causa matrimoniali que emanat ad instantiam vxoris eo quod est affinitas inter ipsam et virum. ¹⁾

10. Citacio in causa matrimoniali eo quod propter inpotenciam perpetuam non cognouit vxorem cui per triennium continuum cohabitauit.

11. Alia littera super adulterio conmisso.

12. Sentencia lata pro matrimonio separando quantum ad cohabitationem thori occasione adulterii.

13. Sentencia diffinitiuata lata pro matrimonio, quando secundum matrimonium de facto contractum decernitur esse nullum.

14. Sentencia pro matrimonio lata.

15. Sentencia diuorcii lata inter virum et vxorem propter viri inpotenciam coeundi.

16. Sentencia lata diuorcii inter virum et vxorem propter affinitatem.

17. Qualiter apostoli concedantur, cum in causa matrimoniali uel alia a sententia finali uel interlocutoria appellatur.

18. Forma excommunicationis, qualiter procedatur contra contumaces nolentes coram iudice comparere, cum constat de contumacia.

19. Alia forma excommunicationis, cum non constat de contumacia.

20. Qualiter excommunicatus propter contumaciam, prestando cautionem de parendo iuri, refusus expensis, debeat absolui et denunciari absolutus.

21. Qualiter sententia pro matrimonio lata sit executioni mandanda.

22. Qualiter episcopus scribere debeat vniuersis prelati et vicariis, quando vir diuertit ab vxore et est vagabundus.

23. Sentencia lata pro causa peccuniaria super condemnatione rei de qua agitur. et similiter in eadem causa sententia cum reus absoluitur ab inpeticione actoris.

1) A: vxorem.

24. Forma qualiter episcopus conuicinus debet sequi sententiam sui coepiscopi.

25. Littera dimissoria siue commendatoria pro clericis se ad partes alias transferentibus.

26. Sequitur alia forma litterarum dimissoriarum que breuior est.

27. Quod clerici extranei non recipiantur in episcopatu sine litteris commendatoriis.

28. Littera per quam conceditur presbytero aliunde venienti quod celebret in episcopatu.

29. Littera episcopi directa ad episcopum quod promoueat ad ordines clericos sue dyocesis.

30. Littera ordinationis ab episcopo extraneo.

31. Forma litterarum pro redempcione captiuorum.

32. Forma litterarum pro recolligendis elemosinis ad opus hospitalium et piorum locorum.

33. Forma litterarum per quam episcopus commendat nuncios pro recolligendis elemosinis rectoribus ecclesie sue dyocesis.

34. Forma litterarum pro fabricacione pontum.

35. Littere de fabricis ecclesiarum.

36. Forma littere quod qui de sarracena perfidia uel iudaysmo sumpsit originem ad fidem catholicam est conuersus.

37. Qualiter episcopus auctoritate domini pape dispensat cum scolare super defectu natalium.

38. Qualiter episcopus auctoritate domini pape penitenciarum dispensat cum clerico super irregularitate contracta super concubinam.

39. Quando episcopus vocat ad synodum clericos sue dyocesis.

40. Qualiter episcopus procedat contra clericos non venientes ad synodum.

41. Qualiter excusat aliquem a synodo.

42. Qualiter vocat clericos sue dyocesis ad ordines suscipiendos.

43. Littera ordinationis ab episcopo suo.

44. Qualiter excusat aliquem ab ordinibus suscipiendis.

45. De inuentario faciendo in ecclesia vacante.

46. Qualiter episcopus mittere debeat patronis quod presentent se ad ecclesiam vacantem.

47. Qualiter episcopus constituit rectorem in ecclesia ad presentacionem patronorum.

48. Qualiter episcopus commendat ecclesiam cum commendatos facit fructus.

49. Concessio commendacionis per episcopum per suum vicarium facte.

50. Qualiter ecclesia commendetur ad tempus.

51. Confirmacio porcionis cum prestimonio in ecclesia vacante.

52. Confirmacio prestimonii tantum.

53. Commissio generalis causarum.

54. Commissio specialis.

55. Alia commissio in causa matrimonii.

56. Alia commissio in causa diuersa matrimonii.

57. Alia commissio in causa matrimonii in diuersis articulis.

58. Reuocacio commissionis.

59. Forma littere de confirmatione porcionis tanto tempore vacantis quod collacio ipsius est ad episcopum deuoluta.

60. Quando possessio datur in emphiteotico contractu.

61. Forma confirmationis super diuisione inter rectorem et clericos facta.

62. Qualiter episcopus procedat contra illos qui veniunt contra diuisionem.

63. Qualiter episcopus compellat rectorem et clericos quod ministrent socio in scolis fructus sue porcionis.

64. Qualiter episcopus defendit ab exactionibus et foris secularibus promotum ad ordinem maiores contra virginem matrimonialiter contrahentem. et qualiter procedat etiam contra pretorem et aluaciles, non permittentes dictum contrahentem gaudere priuilegio clericali, et nolentes ipsius sentencias obseruare.

65. Carta quietacionis quod bona episcopi receperunt et expenderunt.

66. Alia littera quietacionis quando aliquid remanet ad soluendum.

67. Quando episcopus vadit ad visitandam dyocesim.

68. Littera episcopi compulsiua quod rector faciat in ecclesia residenciam personalem.

69. Qualiter episcopus dispensat cum aliquo quod possit duo beneficia licite retinere.

70. Qualiter episcopus excusat aliquem rectorem ad tempus a residencia in ecclesia facienda.

71. Qualiter episcopus publicare et significare debeat consecracionem ecclesie.

72. De anniuersario dedicacionis ecclesie.
73. De viduis pupillis et orphanis defendendis.
74. De episcopo ad episcopum vicinum quod in sua dyocesi suppleat vices suas.
75. Cum archyepiscopus scribit suis suffraganeis quod consecrent electum in episcopum.
76. Qualiter iudeus compellatur per censuram ecclesiasticam indirecte.
77. De episcopo ad legatum pro clerico concubinario.
78. Qualiter episcopus remunerat laycos sibi seruientes.
79. Qualiter episcopus absens facit aliquem canonicum recipi in ecclesia cathedrali.
80. Qualiter excommunicetur in genere qui furta commisit.
81. De limitacione ecclesiarum.
82. Qualiter contra clericum incorrigibilem procedatur.
83. De constitutionibus synodalibus registrandis.
84. Qualiter constitutiones synodales execucioni mandentur.
85. De eo qui intestatus decessit.
86. Visitacio contra clericum per archydiaconum.
87. Ad fratres predicatorum deportantes alienum parochianum ad sepulchrum.
88. Composicio inter episcopum et capitulum.
89. Quod composicio confirmetur per papam.
90. Compromissum in arbitros.
91. Contractus mutui.
92. Refutacio peccunie numerate.
93. Contra officiales ciuitatis qui tenent aliquem obessum in ecclesia.
94. Reseruacio beneficii auctoritate apostolica.
95. Conlacio beneficii auctoritate apostolica.
96. Cum metropolitanus vocat ad synodum ipsius suffraganeos.
97. De anniuersario dato ecclesie ab episcopo viuente.
98. De condendo testamento.
99. Cum episcopus constituit procuratorem in romana curia.
100. Quando episcopus constituit procuratorem ad mutuum contrahendum.
101. Confirmacio beneficii ad instanciam sui vicarii.
102. Confirmacio beneficii auctoritate apostolica.
103. In eundem modum uel quasi.
104. Quando episcopus committit vices suas canonico

ut absoluat clericos secundum litteras penitenciarum domini pape.

105. Littera citatoria auctoritate apostolica.

106. Qualiter procedatur contra contumaces nolentes comparere secundum auctoritatem apostolicam.

107. Qualiter episcopus committit vices suas archidiacono in quadam causa secundum auctoritatem apostolicam.

108. Qualiter episcopus scribat domino pape, cum appellatum est in causa sibi commissa.

109. Proemium super graciis faciendis.

110. Super eodem.

111. Super eodem.

112. Super eodem.

III.

1. Primo sequitur forma litterarum specialis citatoriarum in causa peccuniaria.

Nicolaus miseracione diuina vlixobonensis ¹⁾ episcopus dilecto suo presbitero ²⁾ Iacobo ³⁾ salutem et bonum.

Querelam talis mercatoris . . de . . loco accepimus, continentem quod — cum talis de tali loco causa mutui uel depositi uel alicuius contractus xx libras . . monete ⁴⁾ sibi soluere teneatur — eidem dictas libras soluere recuset, ⁵⁾ licet terminus in quo ipsas soluere debuit sit elapsus.

Quo circa vobis precipiendo mandamus, quatenus dicto . . ex parte nostra dicatis, ⁶⁾ quod — si ita est — cum prefato mercatore amicabilem se ⁷⁾ componat, uel a receptione presentium usque ad xv dies, ⁸⁾ quem sibi terminum peremptorium terminum assignamus, coram nobis compareat, facturum et recepturum super hiis quod ⁹⁾ ordo dictauerit rationis. alioquin in dicta causa prout de iure fuerit procedemus.

Quod si dies comparicionis uel litigii in diem caderit ¹⁰⁾ feriatam, compareat in ¹¹⁾ sequenti proxima non feriatam.

1) B: *ulix episcopus bonon* (mit dem abkürzungsstriche über dem letzten n.) C: *patauiensis*. D: *andegauensis*.

2) B: *patri*.

3) Während D gar keinen namen gibt, hat C: *Vlrico*.

4) D: *libras turonenses*.

5) Von hier an bis *soluere* einschliesslich ist in A und C ausgefallen, welche sodann zwischen *debuit* und *sit* einschieben: *terminus*.

6) B: *dictum ex parte nostra monentis*.

7) In B fehlt *se*.

8) B: *ad quintum decimum diem quem*.

9) D: *facturus allegaturus et recepturus quod*.

10) B: *cecidit*.

11) D: *litigii iuridica non fuerit*.
_ *alioquin*.

Et de citacione et diei assignacione, et de hiis¹⁾ que circa hec geritis, nos certos per vestras litteras faciatis.

2. Citacio quando rector spoliatur clericum suo prestimonio.²⁾

N miseracione etc. dilecto suo . . etc.

Accedens ad nostram presenciam lator presencium nobis exposuit conquerendo, quod vos³⁾ quodam suo prestimonio, quod se in dicta ecclesia canonice asserit obtinere, auctoritate propria spoliastis.

Quo circa mandamus vobis, quatenus — si est ita — dictum prestimonium cum fructibus inde perceptis⁴⁾ restituatis, uel a receptione presencium usque ad viii dies,⁵⁾ quem vobis peremptorium terminum assignamus, compareatis,⁶⁾ facturi et recepturi etc. *ut supra in proxima.*

Quod si dies comparicionis uel litigii in diem etc.

3. Alia citacio contra⁷⁾ in parte generalis et in parte⁸⁾ specialis.

N miseracione etc. dilecto suo . . rectori . . ecclesie etc.

Veniens ad nos rector ecclesie . . nobis grauiter est conquestus, quod vos super quadam peccunie quantitate⁹⁾ iniuriamini eidem pro vestro libito voluntatis.

Idecirco vobis mandamus, quatenus — si est ita — super premissis cum eodem amicabiliter componatis,¹⁰⁾ uel¹¹⁾ a receptione presencium etc. *ut supra.*

Quodsi dies etc. datum etc.

4. Alia citacio contra parrochianos denegantes soluere decimas obuenciones¹²⁾ et alia iura suo rectori.

N miseracione etc. dilectis suis parrochianis . . ecclesie etc.

Iohannes rector ecclesie . . nobis grauiter conquerendo¹³⁾ monstrauit, quod vos contra deum et iusticiam

1) D: *et aliis.*

2) D: *alia littera quando aliquis spoliatur prestimonio.*

3) B fügt eundem bei.

4) A: *receptis.* C: *percepisti.*

5) B: *diem.*

D: *presencium hinc ad octo dies quem.*

6) B und D: *coram nobis compareatis.*

7) C: *contraria.*

8) In A fehlt *in parte.*

9) D: *summa.*

B: *quantitate siue summa siue pannis et rebus aliis.*

10) B: *componentes.*

11) D: *alioquin.*

12) In D fehlt *obuenciones.*

13) B: *nobis condolendo.*

sibi decimas oblationes mortuaria et quedam alia iura soluere denegatis ¹⁾ pro vestro libito voluntatis.

Idecirco vobis mandamus, quatenus — si ita est — debeatis eidem de premissis ²⁾ plenarie respondere. alioquin nos damus ³⁾ nostris litteris in mandatis, ut monicione premissa ⁴⁾ ad soluendum eidem de premissis per censuram ecclesiasticam vos compellat.

Si vero creditis aliquam iustam causam habere propter quam sibi predicta iura soluere non debeatis, mandamus vobis, ⁵⁾ ut usque ad quintum decimum diem post receptionem presencium coram nobis firmiter compareatis, facturi et recepturi ⁶⁾ etc. *ut supra*.

Datum etc.

5. Alia citacio contra rectorem recipientem ad diuina parrochianos alterius ecclesie.

N ⁷⁾ miseracione etc. dilecto suo . . rectori . . ecclesie salutem etc.

Rector . . ecclesie nobis grauiter conquerendo monstrauit, quod vos auctoritate propria contra deum et iusticiam et in preiudicium suum ⁸⁾ non modicum ⁹⁾ tamquam rector ¹⁰⁾ mittens falcem ¹¹⁾ in messem alienam parrochianos suos recipitis ¹²⁾ ad diuina, eisdem ministrando ecclesiastica sacramenta.

Quo circa mandamus vobis, quatenus — si est ita — eidem de tanta iniuria satisfaciatis plenarie. alioquin a receptione presencium etc.

Datum etc.

6. Alia citacio contra subditos vsurariam prauitatem ¹³⁾ exercentes.

N miseracione etc. mercatori salutem etc.

Querelam latoris presencium accepimus, continentem quod — cum ipse vobis ¹⁴⁾ quandam possessionem pro certa quantitate peccunie pignori obligasset — vos non

1) D: *recusatis*.

2) B: *predictis decimis oblationibus et mortuariis et turibus aliis*.

3) D: *alioquin dedimus*.

4) D: *monicione canonica preuia*.

5) In A und C fehlt *mandamus vobis*.

6) B und D haben blos: *vobis quatenus a receptione presencium*.

7) B: *nos*.

8) In D fehlt *suum*.

9) D setzt noch bei: *et grauamen*.

10) In B fehlt *rector*.

11) D: *falcem suam*.

12) B: *recepistis*.

13) C: *viciu vsure*.

14) D: *olim*.

ultis predictam possessionem dimittere,¹⁾ cum de sorte predicta per fructus et redditus possessionis ipsius sitis²⁾ ut asserit iam contenti.³⁾

Vnde vobis consulimus et⁴⁾ mandamus, quatenus facta computatione de hiis que ex fructibus et redditibus dicte possessionis⁵⁾ hactenus recepistis dicto⁶⁾ prefatam possessionem et quicquid ultra sortem recepistis restituatis, cum non deceat seruos Christi tanquam hereticos uel iudeos alimenta sua acquirere⁷⁾ per vsurariam prauitatem. alioquin a receptione presencium etc. *ut supra*.

Datum etc.

7. Deinde in causa matrimoniali,⁸⁾ quando vir diuertit ab vxore et contraxit de facto cum secunda.⁹⁾

N miseratione etc. dilecto suo . . rectori etc.

Veniens ad nos Maria,¹⁰⁾ latrrix preseñcium, nobis exposuit conquerendo, quod — cum Iohannes quem suum maritum asserit et ipsa¹¹⁾ in¹²⁾ facie ecclesie per verba de presenti ad inuicem matrimonialiter¹³⁾ contraxissent¹⁴⁾ — idem Iohannes tanquam sue salutis inmemor diuertit ab eadem, contrahens matrimonium cum . . muliere de facto, cum de iure non posset. quare peccit a nobis Maria¹⁵⁾ predicta, super premissis sibi fieri iusticie complementum.

Vnde mandamus vobis, quatenus predictum Iohannem et illam cum qua postmodum ut asseritur matrimonium de facto contraxit auctoritate nostra citetis, ut¹⁶⁾ die . . quem peremptorium terminum¹⁷⁾ assignamus nostro conspectui se presentent, ut inter eos quod iustum fuerit¹⁸⁾ decernatur. alioquin etc. mandantes vobis nichilominus auctoritate predicta, ut testes quos vtraque pars producere voluerit ad suam intencionem probandam ad veniendum et perhi-

1) D: *restituere eidem*.

2) B: *satis*.

3) B hat noch *esse possitis*.

4) In B fehlt *consulimus et*.

5) D: *redditibus quos de dicta possessione*.

6) Von hier an bis *recepistis* einschliesslich ist in A und C ausgefallen.

7) D: *admittere*.

8) B: *matrimonii*.

9) B: *contrahit de facto cum alia*.
C: *contrahit cum alia*.

10) B: *matrona ut asserit in*.

11) In allen vier handschriften fehlt *ipsa*.

12) D: *maritum*.

13) D: *matrimonium*.

14) A und C: *contraxisset*.

15) B: *matrona*.

16) Von hier an bis *presentent* einschliesslich ist in B ausgefallen.

17) D: *quem eis pro peremptorio termino*.

18) In D fehlt *quod iustum fuerit*.

bendum coram nobis veritati ¹⁾ testimonium per censuram ecclesiasticam compellatis.

Datum etc.

8. Citacio in causa matrimoniali quando vir non uult cohabitare vxori. ²⁾

N miseracione etc.

Veniens ad nos . . latrrix ³⁾ presencium nobis exposuit conquerendo, etc. *ut supra in proxima usque ad contraxissent*, ⁴⁾ idem ⁵⁾ Iohannes tanquam sue salutis inmemor diuertit ab eadem, nec carnaliter habitat cum eadem.

Vnde mandamus vobis, quatenus prefato Iohanni ex parte nostra dicatis, ⁶⁾ ut — si ita est — dicte mulieri . . tanquam vxori legitime cohabitet, et eam maritali ⁷⁾ affectione pertractet. alioquin ipsum auctoritate nostra citetis, ut die etc. *ut supra in proxima*.

9. Citacio in causa matrimoniali que emanat ad instanciam vxoris eo quod est affinitas inter ipsam et virum. ⁸⁾

R miseracione etc. rectori etc.

Accedens ad nostram presenciam . . mulier ⁹⁾ nobis insinuauit, dicens quod — cum ipsa et maritus suus per verba de presenti et ¹⁰⁾ in facie ecclesie matrimonialiter contraxissent — postmodum matrimonio consummato inter eos per carnalem copulam multorum relacione publice intellexit, ¹¹⁾ quod dictus maritus suus . . consanguineam dicte mulieris in gradu a iure prohibito ¹²⁾ carnaliter cognouerat ¹³⁾ antequam ¹⁴⁾ . . duxerit in vxorem. quare dicta mulier peccit a nobis super hoc salubriter ¹⁵⁾ prouideri.

Vnde mandamus vobis, quatenus prefatum M ¹⁶⁾ ex parte nostra citetis, ut in die . . quem ¹⁷⁾ terminum per-

1) D: *veritatis*.

2) B: *uxori sue*. D: *cum vxore*.

3) B: *mulier latrrix*. D: *Iohanna mulier latrrix*.

4) A B C: *contrahens*. D: *contraxisset*.

5) Von hier an bis *cum eadem* einschliesslich fehlt in A B C.

6) D: *quatenus dicatis prefato*.

7) B: *matrimoniali*.

8) In A ist für diese daselbst das nächste rubrum bildende über-

schrift leerer raum von drei zeilen gelassen.

9) B C D setzen *latrrix presencium* bei.

10) In D fehlt *et*.

11) A und B: *intellexi*.

12) D hat blos: *consanguineam suam*.

13) C: *cognouerit*.

14) B und D: *antequam ipsam*.

15) D: *sibi salubriter*.

16) B: *maritum*.

17) B C D fügen *sibi* bei.

emptorium assignamus etc.¹⁾ mandantes vobis nichilominus, quod auctoritate nostra testes quos dicta mulier etc. alioquin in causa ipsa nos etc.

Datum etc.

10. Citacio in causa matrimoniali ²⁾ eo quod vir propter inpotenciam perpetuam ³⁾ non cognouit vxorem cui per triennium continuum cohabitauit.⁴⁾

N misericordia etc.

Veniens ad nos . . mulier, latrix presencium, nobis conquerendo monstraui, quod — cum tu et ipsa in virum et vxorem publice in conspectu ecclesie per verba de presenti vos ad inuicem receperitis⁵⁾ et per triennium insimul cohabitaretis — ⁶⁾ tu et propter tuam inpotenciam perpetuam sibi non reddidisti debitum coniugale, licet ipsa quantum in ea fuerit ad matrimonium consummandum ⁷⁾ daret opem et operam iuxta posse.

Verum cum eadem mulier publice asserat coram nobis, quod uult esse mater et filios procreare, mandamus vobis⁸⁾ quatenus die . . quem tibi terminum peremptorium ⁹⁾ assignamus coram nobis compareas, ut inter te et ipsam quod de iure fuerit decernatur. alioquin etc. quod si dies etc.

11. Alia littera citacionis super adulterio commisso. ¹⁰⁾

N misericordia etc. mulieri . . salutem etc.

Veniens ad nos . . lator presencium, maritus tuus,¹¹⁾ nobis conquerendo exposuit viua voce, quod tu dyabolo instigante tue salutis tanquam nefandissima femina inmemor adulterium committendo maritalem ¹²⁾ thorum non erubuisti irreuerenter immo ¹³⁾ turpiter maculare, utpote cum te et quendam in thoro ¹⁴⁾ solum cum sola inuenerit ad inuicem commiscentes. quare nobis humiliter supplicauit, ut propter

1) D: assignamus nostro conspectui se presentent ut inter eos decernatur.

2) D: in dicta causa.

3) In C und D fehlt perpetuam.

4) A hat hier erst dieses rubrum des vorhergehenden musters.

C und D: cum qua per triennium (D setzt bei: continue) habitauit.

5) B: recepistis.

6) B: cohabitastis.

7) B und D: consumendum.

8) B: tibi.

9) In A fehlt peremptorium.

10) In A und C findet sich hier das rubrum des folgenden musters.

11) In B fehlt tuus.

12) B und D: maritale.

13) B und D: et.

14) B und D fügen proprio bei.

tantum et tam graue ¹⁾ obprobrium et enorme delictum te iuxta sanctiones canonicas puniremus, petens a nobis cum instantia ²⁾ ut dignaremur te a sui thori consorcio separare. ³⁾

Quia vero nec ipsi nec alicui possumus nec debemus iusticiam denegare, mandamus vobis ⁴⁾ quatenus a receptione presencium etc. quem tibi terminum peremptorium etc. factura et receptura etc. alioquin etc.

Datum etc.

12. Sentencia lata pro matrimonio separando quantum ad cohabitationem thori occasione adulterii. ⁵⁾

In nomine domini amen.

Cum . . de . . lator presencium coram nobis . . miseratione etc. vxorem suam de adulterio accusasset, lite coram nobis inter ipsos ⁶⁾ legitime contestata, receptis testibus, et eorum attestacionibus in presenciam parcium ⁷⁾ publicatis, et auditis hinc inde propositis, habito consilio peritorum, quia . . dictus legitime probauit quod se in dicta causa obtulit probaturum, ⁸⁾ nos in scriptis huiusmodi inter prefatos . . et mulierem . . quantum ad cohabitationem diffinitiuam sententiam diuorcii duximus proferendam.

Lata et lecta fuit hec sententia in scriptis . . loco . . die.

Si vero adulterium non probatur: ⁹⁾ in scriptis pronunciamus, dictam mulierem adulterium minime commisisse, et ipsam a crimine quod ei ¹⁰⁾ falso modo impingitur ¹¹⁾ volumus esse saluam.

13. Sentencia diffinitiuam pro matrimonio lata quando secundum matrimonium de facto contractum decernitur esse nullum.

In nomine domini amen.

Cum . . et . . mulieres coram nobis . . miseratione etc. Martinum ¹²⁾ sibi peterent in virum adiudicari, eo quod vtraque dicebat se cum eodem per verba de presenti matrimonium contraxisse, lite coram nobis super hoc legitime ¹³⁾ contestata, prestito de veritate dicenda ab vtraque parcium

1) D: *et tale*.

2) A B C: *iusticia*.

3) D: *ut te a sui thori consorcio separemus*.

4) B: *tibi*.

5) A und C verwechseln dieses und das folgende rubrum.

6) In D fehlt *inter ipsos*.

7) In D fehlt *in presenciam parcium*.

8) D: *legitime probaturum*.

9) B: *probabitur*. D: *probabatur*.

10) A: *a*.

11) B und D: *inponitur*.

12) B: *martium*.

13) In B fehlt *legitime*.

iuramento, receptis testibus hinc inde, et eorum attestacionibus in presencia parcium publicatis, auditis etiam que ¹⁾ partes proponere voluerunt, communicato consilio peritorum, prefatum in scriptis adiudicauimus ²⁾ in virum . . prefate, mandantes dicto viro ut eidem mulieri tanquam vxori legittime cohabitaret, et eam maritali affectione ³⁾ pertractet, decernentes inter prefatum . . et . . mulierem ⁴⁾ non matrimonium quod postmodum fuit de facto contractum set potius contubernium extitisse, dantes etiam eidem . . si sibi placuerit licenciam cum alio ⁵⁾ contrahendi, domino concedente.

Lata in scriptis fuit hec sententia et lecta publice . . die et . . loco etc.

14. Sententia ⁶⁾ pro matrimonio lata.

In nomine domini amen.

Cum . . mulier, latrrix presencium, coram nobis . . miseracione etc. Martinum peteret sibi ⁷⁾ adiudicari in virum, eo quod ipse eam in vxorem et ipsa eum in virum per verba de presenti ad inuicem receperunt, lite coram nobis etc. *ut supra usque ad locum illum* decernentes.

15. Sententia diuorcii inter virum et vxorem propter viri ⁸⁾ inpotenciam coeundi. ⁹⁾

In nomine domini amen.

Cum . . mulier, latrrix presencium, coram nobis . . miseracione etc. peteret separari a viro suo cui per triennium cohabitauit, ¹⁰⁾ eo quod ipsa dicebat eundem virum inpotentem esse ad reddendum ei debitum coniugale, cum voluerit ¹¹⁾ esse mater et filios procreare, lite coram nobis legittime contestata, prestito ab vtraque parte ¹²⁾ iuramento de veritate dicenda, receptis testibus et examinatis per omnia diligenter, et eorum attestacionibus publicatis, et auditis hinc inde in allegando propositis, communicato ¹³⁾ consilio peritorum, in scriptis tulimus sententiam diuorcii

1) D: *attestacionibus publicatis et auditis in presencia parcium et que.*

2) B: *adiudicamus.*

3) B: *dilectione.*

4) A und C: *prefatus . . et . . mulieres.*

5) In D fehlt *cum alio.*

6) D: *alia forma.*

7) In A und C fehlt *sibi.*

8) In B und D fehlt *vir.*

9) In B fehlt *coeundi.*

10) B und D: *continus cohabitauit.*

11) B: *vol.*

12) In A und C fehlt *ab utraque parte.*

13) B und D: *habito.*

inter ipsos, dantes¹⁾ vtrique si placuerit aut potuerit alibi²⁾ licenciam contrahendi.

Lata et lecta fuit hec sententia in scriptis.³⁾

16. Sententia diuorcii⁴⁾ lata inter virum et vxorem propter affinitatem.⁵⁾

In nomine domini amen.

Cum . . mulier coram nobis . . miseratione etc. peteret separari a viro suo, eo quidem ut ipsa dicebat quod dictus vir cognouerat carnaliter consanguineam dicte mulieris antequam cum dicta muliere matrimonium contraxisset, lite coram nobis etc. diffinitive pronunciamus in scriptis, nulum matrimonium inter ipsos fuisse de iure contractum.

Lata et lecta etc.

17. Quando⁶⁾ apostoli concedantur, cum in causa matrimoniali uel alia⁷⁾ a sententia finali uel⁸⁾ interlocutoria appellatur.

Sanctissimo in Christo patri domino G⁹⁾ diuina clemencia¹⁰⁾ sacrosancte romane¹¹⁾ ecclesie summo pontifici N misericordia etc. licet indignus episcopus cum summa reuerencia pedum oscula beatorum.

In causa matrimoniali que inter . . virum ex vna parte et . . mulierem ex altera coram nobis extitit ventilata pro muliere sententiam tulimus. quam iuste credimus¹²⁾ esse latam.

A qua sententia ex parte viri predicti ad sedem apostolicam super hiis verbis¹³⁾ extitit appellatum: *in dei nomine amen* etc. nos¹⁴⁾ autem ob reuerenciam sedis apostolice appellationi deferentes, eidem has nostras patentes litteras nostro sigillo sigillatas pro apostolis duximus concedendas.¹⁵⁾

Datum etc.

1) B: *damus*.

2) In B fehlt *aut potuerit alibi*.

3) B: *lata data lecta in scriptis* etc.

4) In A fehlt *diuorcii*.

5) In D fehlt dieses muster.

6) B C D: *qualiter*.

7) In B fehlt *alia*.

8) C: *qualiter ad apostolicum deferantur cause matrimoniales que littera*.

9) D hat hier *domino domino Io*.

10) D: *prouidencia*.

11) D setzt noch *ac vniuersalis* bei.

12) D: *credo*.

13) Anstatt *super hiis uerbis* hat D: *in hunc modum*.

14) D: *ego*.

15) D: *defferens eidem hac meas litteras patentes concessi*.

18. Forma excommunicacionis qualiter procedatur contra contumaces nolentes coram iudice comparere, dum ¹⁾ constat de contumacia. ²⁾

N miseracione etc. dilecto suo . . rectori *uel* vicario *siue* ³⁾ archypresbytero *uel* penitenciaro ⁴⁾ . . ecclesie etc.

Cum . . ad instanciam latoris presencium, qui de ipso conqueritur eo quod ut dicebat super . . re iniuriatur eidem, et per nostras litteras citatus fuisset, et coram nobis per se *uel* per alium noluerit ⁵⁾ comparere, petente ipsius aduersario ⁶⁾ quod contra ipsum tamquam contra contumacem procedere deberemus, nos habito consilio peritorum in scriptis — salua condempnacione expensarum — pronunciantes contumacem eundem, propter suam contumaciam excommunicauimus, ⁷⁾ mandantes vobis quatenus auctoritate nostra publice ⁸⁾ nuncietis excommunicatum, quo usque purget suam contumaciam, et etiam pareat prout postulat ordo iuris.

Datum etc.

19. Alia forma excommunicacionis, dum ⁹⁾ non constat de contumacia. ¹⁰⁾

N misericordia etc. rectori etc.

Veniens ad nos . . lator ¹¹⁾ presencium nobis exposuit conquerendo, quod cum . . per litteras ¹²⁾ citaretur ut compareret coram nobis, sibi et suis petitionibus responsurus, eo quod ut dicebat sibi super quadam re iniuriabatur, et quod dies . . per terminum peremptorium fuerat assignatus quo coram nobis comparere deberet, cum dictus lator presencium ipsa die comparuerit coram nobis et etiam in sequenti, petens a nobis ut contra ipsum aduersarium tamquam contra contumacem procedere deberemus.

Set quia nobis ¹³⁾ non constat utrum citacio nostra ad ipsum peruenerit, mandamus vobis quatenus super hoc inquiratis diligencius veritatem. si ¹⁴⁾ inueneritis ipsum citatum fuisse, ut asserit, denunciatis eundem publice ¹⁵⁾ ex-

1) B und C: *cum*.

2) D: *comparere si sibi constat contumacia*.

3) Von hier an fehlt der schluss in D.

4) B und C: *porcionario*.

5) D: *noluit*.

6) D: *petens ipsius aduersarius*.

7) D: *excommunicamus*.

8) D: *quatenus ipsum publice*.

9) B und C: *cum*.

10) In D fehlt dieses muster.

11) A und C: *mulier latris*.

12) B: *per tales litteras*.

13) In A und C fehlt nobis.

14) B: *et si*.

15) B: *auctoritate nostra publice*.

communicatum, quia nos ipsum propter suam contumaciam excommunicationis vinculo duximus innodandum.

Datum etc.

20. Qualiter excommunicatus propter contumaciam, prestans caucionem de parendo iuri,¹⁾ refusus expensis, debeat absolui et denunciari absolutus.²⁾

N misericordia etc. dilecto suo . . vicario etc.

Cum occasione³⁾ cuiusdam cause que coram nobis inter ipsum ex vna parte . . et . . ex altera vertitur per nos excommunicatus propter suam contumaciam extitisset, quia nunc veniens prestitit caucionem de parendo iuri, et refudit⁴⁾ expensas aduersario, ideo⁵⁾ ipsum a sententia excommunicationis duximus absoluendum.

Vnde mandamus vobis, quatenus ipsum in ipsis locis in quibus⁶⁾ auctoritate nostra denunciastis excommunicatum denunciatis eadem auctoritate publice absolutum.

21. Qualiter sententia pro matrimonio lata sit executioni mandanda.⁷⁾

N misericordia etc. archypresbytero etc.

Maria de . . nobis conquerendo monstravit, quod — cum in causa matrimoniali, que coram nobis inter ipsam ex vna parte et . . virum suum ex altera extitit ventilata, pro muliere diffinitivam sententiam tulissemus⁸⁾ — ipse sibi cohabitare et eam maritali affectione tractare recusat.⁹⁾

Quo circa vobis in virtute obediencie¹⁰⁾ precipiendo mandamus, quatenus ipsum monicione premissa¹¹⁾ ad cohabitandum dicte mulieri tanquam vxori legitime et eam maritali affectione tractandam auctoritate nostra per censuram ecclesiasticam conpellatis.

Et nichilominus mandamus vobis, quod si sententias nostras noluerit observare, eadem auctoritate excommunicetis eundem, et omnes eidem communicantes et auxilium et consilium inpendentes.

Datum etc.

1) In B fehlt *iuri*.

2) A hat hier das rubrum des musters 23.

D: *qualiter excommunicatus debeat absolui prestans caucionem de parendo iuri et resartis expensis*.

3) B: *excommunicatione*.

4) B: *refusit*. D: *resartuit*.

5) A und C: *ibidem*.

6) B und D fügen *ipsum* bei.

7) B: *mandata*.

8) D: *tulissem*.

9) B und D: *recuset*.

10) D: *sancte obediencia*.

11) D: *previa*. dann ist alles bis *eundem* einschliesslich ausgefallen.

22. Qualiter episcopus scribere debeat vniuersis¹⁾ prelatiis et vicariis, quando vir diuertit ab vxore et est vagabundus.²⁾

Vniuersis sancte matris ecclesie prelatiis et eorum vicariis ad quos littera presens peruenerit N misericordia etc. salutem et sinceram in domino caritatem.

Quia . . lator presencium, instinctu³⁾ dyaboli ac eiusdem presumptuosa⁴⁾ temeritate et presumptione temeraria ductus, ab vxore diuertens eidem cohabitare recusat, et alias est vagabundus, per loca discurrens varia et diuersa, idcirco rogamus vniuersitatem vestram, quatenus — cum dictus talis in partibus vestris inuentus fuerit — ipsum ad cohabitandum dicte mulieri tanquam vxori legitime et eam maritali affectione tractandum⁵⁾ per censuram ecclesiasticam compellatis.

Datum etc.

23. Sentencia lata pro causa peccuniaria super condempnatione rei de qua agitur. et similiter in eadem causa⁶⁾ cum reus absoluitur ab inpeticione actoris.

In nomine domini amen.

Cum . . coram nobis miseracione etc. a Martino peteret marchas . . monete⁷⁾ ex causa mutui — uel depositi uel alicuius⁸⁾ obligacionis uel alio contractu — iusto modo, tandem inter ipsos⁹⁾ coram nobis lite legitime contestata, et prestito iuramento etc. receptis testibus hinc inde etc. quia inuenimus quod . . legitime probauit quod se obtulit probaturum, dictum talem ad¹⁰⁾ solucionem c marcharum¹¹⁾ dicto . . faciendam in scriptis exigente iusticia condemnamus.

Et si non probauerit intencionem suam, sic formabis: ¹²⁾

1) In B fehlt *vniuersis*.

2) D hat blos: *quod vir diuertit ab vxore sua*.

3) D: *intuitu*.

4) D: *presumptuositate ac presumptuosa*.

5) B: *pertractandam*.

6) A und B: *causa sentencie*.

D hat blos: *sentencia lata super absolucione rei ab impetitione actoris causa peccuniaria*.

7) B: *c libras . . monete*. D: *c libras turonenses*.

8) B und D: *uel ex causa alicuius* (D: *alterius*).

9) In B und D fehlt *inter ipsos*.

10) B: *dictum M . . ad*.

In D lautet der schluss hier nur mehr: *dictum ab impetitione dicti . . duzimur absoluendum*.

11) B: *dictarum c librarum*.

12) Dieser satz ist in A C und nach note 10 auch in D ausgefallen.

quia talis ¹⁾ non probauit quod se obtulit probaturum, dictum . . ab inpeticione dicti talis duximus absoluendum.

Datum etc.

24. Forma qualiter episcopus conuicinus debet sequi sententiam sui coepiscopi.²⁾

Reuerendo in Christo patri et amico karissimo domino . . dei gracia episcopo . . N eadem miseratione . . episcopus ³⁾ salutem et sincere caritatis debitum et affectum.

Cum sit iustum et rationabile, et etiam in sacris canonibus dicatur, quod malefactores non debeant de eorum⁴⁾ malicia comodum reportare, idcirco paternitati vestre grauer condolentes significamus . . laicum ⁵⁾ in nostra dyocesi rapinam et quam plures excessus publicos et notorios et alia crimina contra deum et iusticiam et libertatem ecclesiasticam commisisse. quem nos canonica ⁶⁾ monicione premissa excommunicauimus propter prefatos excessus ⁷⁾ et crimina ab eodem commissa.

Verum cum idem sententias nostras ⁸⁾ vilipendens ⁹⁾ non curet nobis et ecclesie nostre satisfacere pro tantis iniuriis et excessibus iam commissis, rogamus vos quatenus dictas sententias nostras publicetis, et faciatis subditis vestris ¹⁰⁾ in ¹¹⁾ ecclesiis vestre dyocesis publice nunciari diebus dominicis et festiuis, ut nos vobis ad consimilia si contigerit teneamur.

Datum etc.

25. Littera dimissoria siue commendatoria¹²⁾ pro clericis se ad partes alias ¹³⁾ transferentibus.

Vniuersis sancte matris ecclesie prelatiis et eorum vicariis P miseratione etc. diuinam salutem et sinceram in domino caritatem.

Noueritis . . sacerdotem nostre dyocesis, latorem presentium, per nos — uel per . . episcopum de licencia nostra — ad sacerdotalem ordinem fuisse promotum. verum ¹⁴⁾ cum

1) In B fehlt *talis*.

2) B: *episcopi*.

3) D: *episcopo cenom* (mit dem abkürzungsstriche über dem m)
Al. *eadem gracia andeg. episcopus*.

4) B und D: *sua*.

5) A: *laicam*.

6) In B und D fehlt *canonica*.

7) D: *excessus publicos et manifestos*.

8) In B fehlt *nostras*.

9) D: *vilipendat et*.

10) In B fehlt *vestris*.

11) D: *et*.

12) In D fehlt *siue commendatoria*.

13) C und D: *alienas*.

14) A und C: *vnde*.

idem sacerdos ad partes alias¹⁾ per instantem necessitatem affectauerit se transferre, nobis humiliter supplicauit ut ad hoc litteras dimissorias et licenciam sibi concedere dignamur.²⁾ nos vero suis³⁾ precibus inclinati, eidem non excommunicato non suspenso nec alicuius irregularitatis quod scimus nota resperso predictas litteras et licenciam duximus concedendas.⁴⁾

Quem vniuersitati vestre propensius commendantes, rogamus vos quatenus — cum ipsum ad partes vestras venire contigerit — ipsum permittatis in susceptis ordinibus in ecclesiis vestris libere⁵⁾ ministrare ac diuina officia celebrare. nos enim⁶⁾ quantum humana fragilitas noscere⁷⁾ sinit vobis de ipso laudabile testimonium perhibemus.

Datum etc.

26. Sequitur alia forma litterarum dimissoriarum que grauior est.⁸⁾

Vniuersis sancte matris ecclesie etc. P misericordia etc. Noueritis . . sacerdotem⁹⁾ nostre dyocesis, latorem presencium, ad partes alias de nostra licencia proficisci.

Quem vniuersitati vestre etc. *ut supra*, quatenus — cum ipsum ad partes vestras venire contigerit etc. nam¹⁰⁾ ipsum a¹¹⁾ iurisdictione nostra solutum et liberum remittentes, quantum humana fragilitas noscere sinit, vobis de ipso laudabile testimonium perhibemus.

Datum etc.

27. Qualiter clerici extranei non recipiantur in episcopatu sine litteris commendatoriis.

N misericordia etc. dilectis suis rectoribus commendatoribus vicariis archypresbyteris procuratoribus et ceteris clericis ecclesiarum . . ciuitatis et dyocesis salutem et benedictionem.

Quia non nunquam quam plures excommunicati, alii irregulares, alii notati infamia, alii interdicti et suspensi,

1) B und D fügen noch *ut asserit* bei.

2) Von hier an bis zum folgenden *licenciam* einschliesslich ist in D ausgefallen.

3) B: *nos ipsius*.

4) Dieser satz ist in D ausgefallen.

5) In D fehlt *in ecclesie vestre libera*.

6) B und D: *autem*.

7) B: *nosce*. D: *nosce*.

8) In B fehlt *que grauior est*. D: *alia forma super eodem in breuiori modo*.

9) B und D: *presbyterum*.

10) A: *non*.

11) D: *partes vestras etc. a*.

se transferunt ad partes alias¹⁾ absque dyocesani sui licencia, quod cedit ad multarum periculum²⁾ animarum, idcirco in virtute sancte obediencie et sub pena excommunicationis vobis³⁾ precipiendo mandamus, quatenus nullos clericos extraneos⁴⁾ aliunde venientes ministrare uel diuina officia⁵⁾ celebrare in vestris ecclesiis permittatis.⁶⁾ alioquin vos tanquam inobedientes filios grauiter⁷⁾ puniemus.

Datum etc.

28. Littera per quam conceditur presbytero aliunde venienti quod celebrat in episcopatu.⁸⁾

N miseratione etc. *ut supra* ad quos presentes littere peruenerint salutem etc.

Vidimus et diligenter inspeximus litteras reuerendi patris et domini . . dei gracia talis episcopi sub hac forma etc.

Nos vero prefato presbytero concedimus licenciam, ut in nostra ciuitate — uel dyocesi — usque ad biennium tantum⁹⁾ possit diuina officia¹⁰⁾ celebrare, ita quod penitentiam iniungere et alia sacramenta conferre non valeat nisi hoc iniunctum fuerit ab illis qui a nobis uel predecessoribus nostris curam receperint¹¹⁾ animarum.

In cuius rei testimonium etc. datum etc.

29. Littera episcopi directa ad episcopum quod¹²⁾ promoueat ad ordines clericos sue dyocesis.

Reuerendo in Christo patri etc. talis episcopus etc.

Pro . . subdiacono nostre dyocesis, latore presencium, quem vobis mittimus examinatum, et ad titulum . . ecclesie nostre dyocesis¹³⁾ presentatum,¹⁴⁾ paternitatem vestram rogandam duximus ex affectu, quatenus — cum vos contigerit ordines celebrare — ipsum ad dyaconatus ordinem dignemini promouere.

Datum etc.

1) D: *alienas*.

2) B: *pericula*.

3) In A und C fehlt *vobis*.

4) D: *alienos*.

5) In B und D fehlt *officia*.

6) B und D: *absque speciali licentia nostra permittatis*.

7) In B und D fehlt *grauiter*.

8) In B lautet dieses rubrum: *licencia conceditur alieno presbytero quod celebret in episcopatu*.

In C: *conceditur alieno presbytero celebrare in episcopatu*.

9) In B und D fehlt *tantum*.

10) In B und D fehlt *officia*.

11) D: *receperunt*.

12) C hat nur: *episcopus episcopo ut*.

13) In D fehlt *nostrae dyocesis*.

14) B: *presentantem*.

30. Littera ordinacionis ¹⁾ ab episcopo extraneo.

Vniuersis presentes litteras inspecturis talis salutem etc.

Noueritis, nos . . clericum, latorem ²⁾ presencium, de licencia et per litteras reuerendi patris . . episcopi . . dyocesis ad titulum . . ecclesie . . dyocesis ad dyaconatus ordinem promouisse.

In cuius rei testimonium etc. datum etc.

31. Forma litterarum pro redempcione captiuorum.

N misericordia etc. vniuersis Christi fidelibus per . . ciuitatem et dyocesim constitutis ad quos presentes littere peruenerint salutem etc.

Quoniam, ut ait apostolus, omnes stabimus ante tribunal Christi, recepturi ³⁾ prout vnus quisque gesserit in corpore, ⁴⁾ siue bonum siue malum, oportet ⁵⁾ nos diem messonis extreme misericordie operibus preuenire, ac ea seminare in terris que reddente domino cum multiplicato fructu recolligere possimus ⁶⁾ in celis, firmam spem fiduciamque tenentes, quoniam qui parce seminat parce et metet, et qui seminat in benedictionibus de benedictionibus metet vitam eternam. *uel aliud ⁷⁾ prohemium dicas*: eterni patris filius dominus Iesus Christus, cui ipse pater omnium viuorum et mortuorum iudicium tradidit, cum sederit in solio maiestatis, secundum opera sua cuiuslibet ⁸⁾ redditurus, de operibus iusticie sicut ipse testatur precipue disceptabit. quemadmodum pro pietatis operibus gloria regni confertur, ⁹⁾ ita pro ¹⁰⁾ illorum defectu malos detrudet ad tartara, vbi est ignis ¹¹⁾ inextinguibilis et dyabolus cum eius angelis preparatus. ¹²⁾

Cum igitur Maria, ¹³⁾ latrrix presencium, habeat quandam virum suum . . nomine ¹⁴⁾ apud . . in terra Sarracenorum captiuitate detentum, et ipse captiuus pro redempcione sua c libras in auro ¹⁵⁾ suo domino soluere teneatur, et non habeat ¹⁶⁾ vnde prefatas libras soluere valeat, nisi auxilio

1) D: *forma littere promocionis.*

2) D: *noueritis. de latorem.*

3) D: *accepturi.*

4) B und D fügen suo bei.

5) D: *oportebit.*

6) D: *possumus.*

7) D: *istud.*

8) B: *unicuique.*

9) B: *gloria rei fertur.*

10) D: *quod.*

11) D: *tartara rubigine ignis.*

12) D: *preparatur.*

13) In B und D fehlt *Maria.*

14) D fügt noch *noncupatum* bei.

15) B: *libras auri.* D: *libras tironenses in auro.*

16) B: *habet.*

et elemosinis Christi fidelium adiuuetur, vniuersitatem vestram rogamus monemus et in domino exhortamur, quatenus de bonis vobis a deo collatis eidem mulieri ad redimendum virum suum de captiuitate ¹⁾ pias elemosinas et grata karitatis subsidia erogetis, ut per hoc et alia bona que domino inspirante feceritis ad eterne beatitudinis possitis gaudia peruenire.

Nos enim ²⁾ de omnipotentis dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum auctoritate et ea quam nobis dominus indulserit ³⁾ potestate confisi, omnibus vere penitentibus et confessis qui dicte mulieri ad extrahendum virum suum de captiuitate ⁴⁾ manus porrexerint adiutrices xl dies de iniuncta sibi legitime ⁵⁾ penitencia ⁶⁾ misericorditer relaxamus, presentibus post biennium minime valituris.

Datum etc.

32. Forma litterarum pro reconsiliandis elemosinis ad opus hospitalium et piorum locorum. ⁷⁾

N miseracione diuina etc. vniuersis Christi fidelibus etc. *ut in proxima.*

Quoniam, ut ait apostolus, etc. *uel:* eterni patris etc.

Cum igitur hospitale nocte dieque recipiat infirmos debiles pauperes et egenos a quibuscunque christianorum partibus venientes, ⁸⁾ et eis prout ipsius hospitalitatis facultates suppetant administret, ⁹⁾ vniuersitatem uestram etc. *ut supra.*

33. Forma litterarum pro recolligendis elemosinis ad opus hospitalium et piorum locorum. ¹⁰⁾

Matheus miseracione etc. dilectis suis etc. *ut supra in proxima* . . ciuitatis et dyocesis salutem etc.

Cum . . et . . latores presencium ad petendas colligendas ¹¹⁾ et recipiendas elemosinas a Christi fidelibus ad opus . . hospitalis sint speciales ¹²⁾ nuncii deputati, vniuersitatem vestram rogamus, et in virtute obediencie ¹³⁾ precipiendo

1) D: *in captiuitate detentum.*

2) B: *itaque.*

3) B und D: *indulsiit.*

4) D setzt noch *predicta* bei.

5) In B und D fehlt *legittime*.

6) D: *iniunctis sibi penitentiis.*

7) Dieses muster fehlt in A C D.

8) Cod. *uenientibus.*

9) Cod. *administrent.*

10) C: *ad hospitalia et pia loca.*

B: *forma littere per quam episcopus commendat nuntios pro colligendis elemosinis rectoribus ecclesie.*

D: *forma litterarum per quas episcopus reconmendat nuncios pro recolligendis elemosinis a rectoribus sue diocesis.*

11) In D fehlt *colligendas.*

12) In D fehlt *speciales.*

13) D: *sancte obediencia.*

mandamus, quatenus — cum dictos nuncios ad ecclesias vestras venire contigerit — ipsos pro reuerencia et honore sancte romane ecclesie,¹⁾ cuius²⁾ priuilegiis et indulgenciis pro petendis et recolligendis et³⁾ deportandis elemosinis sint muniti,⁴⁾ benigne et caritatiue recipiatis, inducentes vestros parochianos piis exhortacionibus ut eis⁵⁾ porrigant subsidia karitatis, et ipsos nuncios indulgencias⁶⁾ et priuilegia exponere permittatis, dummodo aliqua superflua non exponant, scientes quod⁷⁾ ob reuerenciam laudamus⁸⁾ et inobedienciam grauiter puniemus.

Datum etc.

34. Forma litterarum pro fabricacione pontium.

N miseratione etc. vniuersis Christi fidelibus etc.

Quoniam, ut ait apostolus, etc. *uel*: eterni patris etc.

Cum igitur . . loco super fluuio⁹⁾ qui taliter nuncupatur, vbi in hyempnali¹⁰⁾ tempore propter inundaciones aquarum quam plures fuerint mortui, alii vero bestias sarcinolas et alias res suas irrecuperabiliter amiserint,¹¹⁾ quidam pons sit valde necessarius transeuntibus hinc inde,¹²⁾ vniuersitatem vestram etc. *ut supra*.

35. Littere de fabricis¹³⁾ ecclesiarum.

N miseratione etc. vniuersis Christi fidelibus etc.

Splendor eterne¹⁴⁾ glorie, qui sua mundum illuminat ineffabili claritate, pia vota fidelium de clemencia maiestatis ipsius sperancium tunc¹⁵⁾ benigno fauore prosequitur, cum deuota¹⁶⁾ ipsorum humilitas sanctorum precibus adiuuetur.

Cum igitur . . ecclesia . . loci nostre dyocesis in honore dei et genitricis ipsius et . . sancti¹⁷⁾ de nouo incipiat fabricari, et non possit produci absque fidelium consilio et auxilio¹⁸⁾ feliciter ad effectum, vniuersitatem vestram etc.

1) D: *ob reuerenciam sancte matris ecclesie ac honorem.*

2) B: *cum.* C: *eiusque?*

3) D: *ac eciam.*

4) In D fehlt *sint*, in A und C aber *sint muniti*.

5) D: *ipsi.*

6) In A und C fehlt *indulgencias*.

7) D: *quod non*, vielleicht für *quod nos*.

8) D: *laudabilium*, wohl für *laudabimus*.

9) B: *super flui.*

10) B: *hyemali.* C: *iemali.*

11) A: *emiserunt.*

12) B: *hinc et inde*. darauf folgen noch einige sätze, wovon im anhang.

13) C: *fabricacione.*

14) B und C: *paternus.*

15) B: *tunc precipue.*

16) In B fehlt *deuota*.

17) In C fehlt *sancti*.

18) B: *fidelium subsidio.*

In fine consuevit poni aliquando hec clausula: preterea ratas et gratas et firmas ¹⁾ habentes ²⁾ indulgentias quas ceteri episcopi et archiepiscopi nostris subditis dicto operi beneficientibus duxerint concedendas. uel si episcopus alterius dyocesis dat indulgentias, poni aliquando consuevit: dyocesani cum accedente consensu. ³⁾

Datum etc.

36. Forma litterarum de eo qui de sarracena seu iudaica perfidia ⁴⁾ sumpsit originem et ad fidem catholicam ⁵⁾ est conuersus. ⁶⁾

N miseratione etc. vniuersis Christi fidelibus per . . ciuitatem et dyocesim constitutis salutem etc.

Eterni patris filius etc.

Cum Iohannes et Maria vxor ⁷⁾ sua, latores presencium, diuino illuminati spiritu, fugatis ⁸⁾ tenebrarum erroribus, et ⁹⁾ iudayce cecitatis perfidia derelicta, ad Christum deum verum lumen penitus sint conuersi, et sacri fontis liquore diuina gracia insigniti, nil secum preter nuda corpora deportantes, et — quasi modo geniti infantes lactis concupiscentes dulcedinem — Christi ¹⁰⁾ instructione, fidei emolumento, ac ipsius ¹¹⁾ fidelium indigeant consilio et auxilio et fauore, vnde rogamus vos, quatenus de bonis a deo vobis collatis ¹²⁾ etc. ne propter defectum necessariorum ac obprobrium christiane religionis — quod absit — ad pristinae cecitatis errorem redire tamquam canis ad vomitum compellantur.

Nos enim de omnipotentis dei misericordia etc.

Datum etc.

37. Forma littere quando auctoritate domini pape dispensatur cum scolare super defectu natalium.

N miseratione etc. P etc.

Noueritis, nos summi pontificis recepisse litteras in hunc modum: *G* etc.

Nos vero consideratis diligenter circumstanciis vniuersis

1) In B fehlt *et firmas*.

2) B: *habemus*.

3) Diesen satz hat B allein.

4) A: *sarraceno uel iudaismo*. B: *sarracena uel de iudaismo*. D: *sarracenia perfidia aut iudaismo*.

5) In D fehlt *katholicam*.

6) B: *reuersus*.

7) B: *Iohannes etc. vxor*.

8) D: *et fugatis*.

9) In D fehlt *et*.

10) B und D: *lactis* (D: *lacte*) *indigeant pasci dulcedine sic Christi*.

11) In B ist *ipsius* von derselben hand in *ipsorum* corrigirt.

12) B und D: *fauore, vniuersitatem vestram etc. quatenus de bonis vestris*.

in dicto rescripto apostolico, ipsum scolarem de ydoneitate persone litteratura et conuersacione ipsius et vita examinandum duximus, prout ¹⁾ in dicto rescripto apostolico est iniunctum.

Et quia eundem competentis²⁾ litterature, ydoneum, et alias bone conuersacionis et vite ³⁾ inuenimus, cum eodem auctoritate domini pape ⁴⁾ qua fungimur in hac parte quod ad omnes ordines promoueri et ecclesiasticum beneficium etiam si curam habeat animarum obtinere valeat dispensamus, ita quod ad ordines quos cura beneficii requisierit se faciat statutis promoueri temporibus, et residenciam faciat in eadem. ⁵⁾

In cuius rei etc. datum etc.

38. Qualiter episcopus auctoritate domini pape penitenciarum dispensat cum clerico super irregularitate contracta per ⁶⁾ concubinam.

N miseracione etc. salutem etc.

Noueritis, nos religiosi viri domini pape penitenciarum receperunt litteras sub hac forma: *venerabili patri* etc.

Verum quia recepta sufficienti caucione a dicto presbytero, quod in domo propria uel aliena concubinam de cetero non tenebit, suspenso ad tempus, prout vidimus expedire, eundem presbyterum a sententia excommunicationis, qua erat astrictus per concubinam, auctoritate predictarum litterarum absoluiimus, et cum eodem super irregularitate contracta ⁷⁾ duximus dispensandum.

In cuius rei etc. datum etc.

39. Qualiter ⁸⁾ episcopus vocat ad synodum clericos sue dyocesis.

N miseracione etc. vniuersis rectoribus etc. *ut supra* . . ciuitatis et dyocesis salutem etc.

Cum nos intendamus die . . proximo venturo synodum apud . . locum dante ⁹⁾ domino celebrare, mandamus vobis in virtute obediencie ¹⁰⁾ et sub pena officiorum et beneficiorum, ¹¹⁾ quatenus ad eandem synodum die superius assi-

1) B: *prout nobis*.

2) B: *sufficientis*.

3) B: *vite conspicuum*.

4) In B fehlt *domini pape*.

5) B: *eodem*.

6) B: *pape dispensat in clerico irregularitate contracta super*.

7) In B fehlt *contracta*.

8) B: *quando*.

9) B und D: *disponente*.

10) D: *sancte obediencie*.

11) D: *penis infra scriptis*.

gnato sine more dispendio accedatis, ita quod nullus causam excusacionis pretendat. ¹⁾

Volumus etiam ²⁾ mandamus, ut in qualibet ecclesia remaneat vnus presbyter tantum, qui ³⁾ cum vno seruiente diuina interim celebret, et ministret populo ecclesiastica sacramenta.

Alioquin non venientes officiis et beneficiis ⁴⁾ duximus suspendendos, dummodo impediti ab aliqua probabili causa et rationabili non existant.

Datum etc.

40. Qualiter episcopus procedat contra clericos non venientes ad synodum.

N miseracione etc. dilecto suo . . vicario — uel . . archipresbytero — salutem etc.

Quia rector . . ecclesie non venit ⁵⁾ ad synodum, quam nuper apud . . locum duximus celebrandam, nec alias per litteras uel nuncium se legitime excusauit, ipsum ab officio et beneficio duximus suspendendum, mandantes vobis ⁶⁾ quatenus sub pena excommunicacionis inhibeatis parrochianis ecclesie predictae, quod eidem nil persoluant de iuribus ecclesie memorate, set vobis de omnibus ⁷⁾ respondeant, que recipiatis et custodiatis ad nostrum ⁸⁾ mandatum, ecclesiam ipsam, et omnia ecclesiastica iura ⁹⁾ et ornamenta.

Datum etc.

41. Qualiter episcopus ¹⁰⁾ excusat aliquem a synodo. ¹¹⁾

R miseracione etc. dilecto suo . . rectori ecclesie salutem etc.

Litteras tuas recepimus, continentes quod — cum tu quadam instanti et vrgente necessitate ineditus ad synodum nostram ad presens ¹²⁾ non possis absque graui dampno et scandalo interesse — te haberemus ¹³⁾ a dicta synodo excusatum.

1) D: *intendat.*

2) B: *vobis etiam.*

3) A und C: *quod.*

4) D: *ab officio et beneficio.*

5) B: *venire non curauit.* D: *accedere non curauit.*

6) D fügt noch *nichilominus* bei.

7) C: *set non ita ut.*

8) D: *vsque ad nostrum beneplacitum et.*

9) B: *ecclesiastica sacra uel iura uel.* D: *ecclesiastica ipsius iura et.*

10) In B fehlt *episcopus.*

11) D: *littera de presbytero excusato de non veniendo ad synodum.*

12) In B und D fehlt *ad presens.*

13) Von hier an bis zum folgenden *te* einschliesslich ist in D ausgefallen.

Nos vero tuis iustis paterna sollicitudine precibus inclinati, te habemus hac vice a prefata synodo excusatum, dummodo aliquem fidelem ¹⁾ procuratorem²⁾ constituas, qui vice et nomine tuo recipiat et acceptet ea que in dicta synodo per nos extiterint ordinata.

Datum etc.

42. Qualiter euocat³⁾ ad ordines suscipiendos⁴⁾ clericos sue dyocesis.

N miseracione etc. dilecto suo . . archidiacono⁵⁾ de . . loco salutem etc.

Noueritis, quod nos auxiliante domino in istis iiii temporibus proximis venturis intendimus apud . . locum ordines⁶⁾ celebrare.

Vnde mandamus vobis, quatenus conuocatis coram vobis rectoribus commendatoribus⁷⁾ ceterisque clericis beneficiatis ecclesiarum . . loci qui sunt ad ordines promouendi, ex parte nostra sub pena officiorum et beneficiorum iniungatis eisdem, ut ad locum die . . ueniant,⁸⁾ a nobis ordines quos eorundem requirunt beneficia suscepturi.⁹⁾

Alioquin non venientes ab¹⁰⁾ officiis et beneficiis duximus suspendendos.

Datum etc.

43. Littera ordinacionis ab episcopo suo.¹¹⁾

N miseracione etc. vniuersis presentes litteras inspecturis salutem etc.

Noueritis, nos . . clericum . . ecclesie de . . loco nostre dyocesis, latorem presencium, ad¹²⁾ dyaconatus ordinem statuto tempore promouisse.

In cuius rei etc. datum etc.

44. Qualiter episcopus excusat¹³⁾ aliquem ab ordinibus suscipiendis.¹⁴⁾

H miseracione etc.

Quia nobis significastis, quod vrgente quadam ineuita-

1) In D fehlt *fidelem*.

2) B fügt *in dicta ecclesia* bei.

3) B: *uocat*. D: *episcopus uocat*.

4) B: *recipiendos*.

5) B und D: *archipresbytero*.

6) In B fehlt *ordines*.

7) In D fehlt *commendatoribus*.

8) In A C und D ist *ad locum*

die . . veniant ausgefallen.

9) D: *suscepturi recipiant*.

10) In B fehlt *ab*.

11) In C fehlt *suo*. in D das ganze muster.

12) B: *sancti spiritus cooperante gracia ad*.

13) B: *constituit*.

14) In D fehlt dieses muster.

bili necessitate ad presens non poteratis ad nos die . . accedere, a nobis ordines suscepturi, nos rogando quod vos ad presens haberemus a suscepcione predictorum ordinum excusatum,¹⁾ nos vestris precibus inclinati vos a suscepcione predictorum ordinum excusamus, has vobis litteras nostro sigillo munitas in testimonium concedentes.

Datum etc.

45. De inuentario faciendo in ecclesia vacante.

N miseracione etc. dilecto suo . . etc.

Relacione pro certo intelleximus plurimorum, quod bone memorie rector . . ecclesie est viam vniuerse carnis ingressus.

Quo circa mandamus vobis, quatenus visis litteris, sublato more dispendio, ad dictam ecclesiam accedentes,²⁾ faciatis inuentarium fieri de rebus³⁾ ecclesie memorate tam mobilibus quam immobilibus a minimo usque ad maximum, et ipsam ecclesiam tam in spiritualibus quam temporalibus alicui sacerdoti fidei et ydoneo commendetis, qui⁴⁾ ecclesiam ipsam custodiat et omnes res⁵⁾ bene et fideliter seruet quo usque de pastore⁶⁾ dicte ecclesie sit prouisum.

Datum etc.

46. Qualiter episcopus mittere patronis debeat quod presentent⁷⁾ ad ecclesiam vacantem.

N miseracione etc. vniuersis patronis⁸⁾ heredibus parrochianis⁹⁾ nec non illis qui ius habent¹⁰⁾ presentandi ad . . ecclesiam salutem etc.

Cum . . ecclesia vacet propter¹¹⁾ mortem bone memorie rectoris quondam ecclesie memorate, mandamus vobis quatenus die . . vos nostro conspectui presentetis, ut¹²⁾ eadem die aliquam litteratam personam tantum¹³⁾ et ydoneam ad dictam ecclesiam in simul et concorditer presentetis.

Alioquin nos dictam ecclesiam,¹⁴⁾ prout de iure fuerit, curabimus prouidere.

Datum etc.

1) Von hier an bis *ordinum* einschliesslich ist in B ausgefallen.

2) D: *accedatis et*.

3) B C D: *de omnibus rebus*.

4) A: *quod*.

5) D: *res ipsius*.

6) B und D: *rectore*.

7) A B C: *presentent se*.

8) In B fehlt *patronis*.

9) In D fehlt *parrochianis*.

10) D: *obtinent*.

11) B und D: *per*.

12) D: *et*.

13) In D fehlt *tantum*.

14) B: *alioquin dicte ecclesie in rectore*.

47. Qualiter episcopus constituat¹⁾ rectorem in ecclesia ad presentationem patronorum.²⁾

N miseracione etc. vniuersis etc.

Noueritis, quod nos ad presentationem³⁾ domini regis (uel ad presentationem patronorum . . ecclesie . .) clericum, latorem presencium, quem de litteratura et ydoneitate persone ac vita et conuersacione ipsius multipliciter commendamus,⁴⁾ instituimus rectorem in ecclesia memorata, ita⁵⁾ quod per istam confirmationem patronis aliis si qui fuerint nullum in posterum preiudicium generetur, et sicut onus beneficii requiret sic se faciat statutis prouideri temporibus, et ad omnes ordines promoueri. alioquin huiusmodi gracia quo ad beneficium ipsum nullius penitus sit momenti.

Idem vero nobis ad sancta dei ewangelia corporaliter prestitit iuramentum, quod nobis et successoribus nostris canonicis intrantibus obedienciam⁶⁾ exhibebit, et quod nobis et ipsi ecclesie persoluet integre iura nostra, et quod sentencias nostras et viccariorum nostrorum et⁷⁾ statuta synodalia obseruabit, et in ipsa ecclesia residenciam faciat personalem,⁸⁾ nisi de licencia nostra et successorum nostrorum aliquando⁹⁾ fuerit excusatus, et quod omnia iura ipsius ecclesie pro uiribus iam deposcet.

Vnde mandamus vobis, quatenus eidem tamquam rectori vestro obedienciam exhibeatis.¹⁰⁾ sibi¹¹⁾ quod de iuribus ecclesie vos compellere possit per presentes plenariam concedimus potestatem.¹²⁾

Et sentencias, quas idem rite tulerit pro iuribus ecclesie sepe dicte,¹³⁾ nos ratas habebimus atque firmas, et eas faciemus auctore domino usque ad condignam satisfactionem inuiolabiliter obseruari.

In cuius rei etc. datum etc.

48. Qualiter episcopus conmmendet ecclesiam, cum commendatos facit fructus.

Consimilis littera de conmmendanda ecclesia, cum commendatos facit fructus suos, fieri potest. excepto quod non

1) B: *construit de nouo*.

2) In D fehlt dieses und die folgenden drei stücke.

3) Von hier an bis zum folgenden *ad* einschliesslich ist in B ausgefallen.

4) A: *commendemus*.

5) B: *ita tamen*.

6) B fügt noch *et reuerenciam* bei.

7) In A und C fehlt *et*.

8) B: *corporalem uel personalem*.

9) A: *alioquin*.

10) A und C: *exhibentes*. B: *uestro debitam debeatis obedienciam exhibere*.

11) A und C haben *blos sibi*.

12) B: *facultatem uel potestatem*.

13) B: *dicte irrationabiles*.

dicatur *instituimus*, set: *commendamus*; et ubi dicitur *obediatis tamquam rectori*, dicatur: *tamquam commendatori*.

49. Concessio ¹⁾ commendacionis per episcopum suum per vicarium ²⁾ facte.

Vincencius etc. vniuersis parrochianis . . ecclesie etc. Noueritis, nos recepisse litteras a nostro vicario in hanc formam: *G* etc. ³⁾

Et nos supradictus episcopus commendacionem factam per memoratum vicarium approbantes, eundem . . institui-
mus in eadem ecclesia, et curam et administracionem eccle-
sie predictae tam in spiritualibus quam in temporalibus du-
ximus concedendas, ita tamen quod ex huiusmodi conces-
sione patronis aliis si qui fuerint ⁴⁾ nullum in posterum
preiudicium generetur.

Eidem insuper commendatori precipiendo mandamus, qua-
tenus infra tempus per constitutiones et canones diffinitum se ad
ordines promoueri, et in ipsa ecclesia residenciam faciat
personalem.

Datum etc.

50. Qualiter ecclesia commendetur ad tempus.

N miseracione etc. dilectis suis clericis et parrochia-
nis . . ecclesie salutem etc.

Cum ecclesia predicta vacet ad presens, et expediat
quod interim omnia bona et ornamenta ipsius non pereant
set potius conseruentur, nos . . predictae ecclesie et bonis
ipsius compacientes, ipsam ecclesiam et bona ipsius tam
spiritualia quam mundana . . presbytero, latori presencium,
quo usque de rectore prouideatur, presentibus commendamus.

Vnde mandamus vobis, quatenus eidem presbytero de
omnibus iuribus ecclesie supradictae plenarie respondeatis.
et quod ipse pro iuribus ipsius ecclesie vos ⁵⁾ compellere
possit, sibi per presentes plenariam ⁶⁾ concedimus facultatem.

51. Confirmacio porcionis cum prestimonio in
ecclesia vacante. ⁷⁾

N miseracione etc. dilecto suo . . clerico . . ecclesie
nostre dyocesis etc.

Collacionem porcionis cum prestimoniis scilicet ⁸⁾ super

1) A: *confessio*.

2) A: *suum vicaria*. C: *episco-
pum per suum vicarium*.

3) B: *in hac forma etc.*

4) B: *sunt*.

5) In B fehlt *vos*.

6) In B fehlt *plenariam*.

7) D: *porcionis ecclesie vacantis*.

8) In B fehlt *scilicet*; in D ganz
und gar *cum prestimoniis scilicet*.

decimis casalium parrochianorum ¹⁾ ecclesie supradicte, que vacauerunt per mortem . . quondam porcionarii dicte ecclesie, tibi factam in dicta ecclesia per discretum virum . . rectorem²⁾ gratam et ratam habentes, ipsam — salua terciā³⁾ pontificali — auctoritate nostra duximus confirmandam.

In cuius rei etc. datum etc.

52. Confirmacio prestimonii tantum. ⁴⁾

N miseracione etc. dilecto suo . . etc. *ut supra*.

Collacionem prestimonii scilicet decimas ⁵⁾ casalium et parrochianorum ecclesie . . tibi ⁶⁾ in ecclesia predicta per discretum virum etc. *ut supra in proxima*.

Si vero datur prestimonium de mensa rectoris in certa quantitate peccunie, ⁷⁾ non dicatur: salua terciā pontificali. ⁸⁾

53. Conmissio generalis causarum. ⁹⁾

R miseracione etc. dilecto suo . . canonico *uel* rectori . . ecclesie etc.

Vniuersitatem causarum quas in . . ciuitate — *uel* . . castro¹⁰⁾ — occurrere contigerit vobis auctoritate nostra totaliter committimus audiendam, et eam fine canonico terminandam, faciendo quod decreueritis auctoritate nostra ¹¹⁾ per censuram ecclesiasticam firmiter obseruari.

Testes autem qui fuerint nominati, preter quam de crimine, si se gracia odio timore *uel* amore subtraxerint, censura ecclesiastica simili auctoritate cogatis veritati testimonium perhibere.

In cuius rei etc. datum etc.

54. Conmissio specialis.

H miseracione etc.

Causam que vertitur inter . . mercatorem ex vna parte et . . ex altera super quadam peccunie quantitate vobis committimus audiendam, et eam fine canonico terminandam, ¹²⁾ faciendo quod decreueritis etc. *ut supra*.

1) D: *parrochialis*.

2) D setzt *ecclesie* bei.

3) B: *licencia*. D: *ipsius saluo iure nostro*.

4) In D fehlt *tantum*.

5) D: *prestimonii super decima*.

6) A und C: *parrochianorum tibi*.

7) D: *porcionis*.

8) B: *salua etc*. D: *scribatur saluo iure pontificali*.

9) Dieses und die beiden folgenden muster fehlen in D.

10) B: *loco*.

11) In B fehlt *nostra*.

12) B: *terminetis*.

55. Alia commissio in causa matrimonii.

C miseracione etc.

Causam matrimonialem que coram nobis inter . . virum ex vna parte et . . mulierem ex altera ventilatur vobis ducimus committendam, faciendo quod decreueritis etc. *ut supra.*

56. Alia commissio in diuersa causa matrimonii.¹⁾

C miseracione etc.

Causam matrimonialem que coram nobis inter . . virum ex vna parte et . . mulierem ex altera ventilatur vobis committimus audiendam,²⁾ quo usque ad nos eam duxerimus reuocandam — *uel aliter*: nobis nichilominus diffinitiuam sententiam reseruantes³⁾ — faciendo etc.⁴⁾

Datum etc.

57. Alia commissio in causa matrimonii in diuersis articulis.⁵⁾

P miseracione etc.

In causa matrimoniali que coram nobis inter . . virum ex vna parte et . . mulierem ex altera ventilatur vobis receptionem⁶⁾ testium tantum⁷⁾ ducimus committendam, mandantes vobis quatenus receptis testibus nobis attestaciones⁸⁾ per publicam manum scriptas et vestro sigillo interclusas per certum nuncium transmittatis, assignato⁹⁾ partibus die vero¹⁰⁾ etc.

58. Reuocacio commissionis.

M miseracione etc. dilecto suo . . etc.

Causam que inter . . ex vna parte et . . ex altera coram vobis ex delegacione nostra super . . re vertitur ad nos¹¹⁾ totaliter reuocamus, mandantes vobis quatenus

1) D: *commissio in causa matrimoniali super diuersis articulis.*

2) A: *vobis duximus committendam committimus audiendam.* D: *ventilatur duximus committendam.*

3) D: *diffinitiuam sententiam nobis reseruata.*

4) D hat hier den ganzen schluss: *faciendo quod decreueritis per censuram ecclesiasticam firmiter obseruari. testes autem qui fuerint nominati, preterquam de crimine, si se gracia odio uel timore, censura si-*

mili cogatis ueritatis testimonium perhibere. datum etc.

5) B: *matrimonii facta.* D hat blos: *super eodem.*

6) B: *receptionem*

7) D: *ad receptionem testium dumtaxat.*

8) D: *atestacionem.*

9) D: *assignando.*

10) In D fehlt *die vero.*

11) D: *nostra superius commissam volumus ad nos reuocari commissionem eandem.*

ordinationem processus et acta que coram vobis confecta fuerunt ¹⁾ per partes nobis sine mora et occasione aliqua destinetis.

Datum etc.

59. Forma littere de confirmatione ²⁾ porcionis tanto tempore vacantis ³⁾ quod collatio ⁴⁾ ipsius est ad episcopum deuoluta.

Nouerint vniuersi presentes literas inspecturi, quod — cum nos miseracione diuina ratisponensis ⁵⁾ episcopus ad . . ecclesiam nostre diocesis causa visitacionis personaliter accederemus — conperimus quod quedam porcio ⁶⁾ in ecclesia ipsa tanto tempore vacauerat quod collatio ipsius porcionis de iure iuxta constitutionem summi pontificis ad nos erat totaliter deuoluta.

Nos vero deum habentes pre oculis, ipsam porcionem . . clerico, latori presencium, auctoritate nostra duximus conferendam, et per nostrum pileum confirmandam.

In cuius rei etc. datum etc.

60. Forma litterarum quando possessio ⁷⁾ datur alicui in emphyteotico contractu. ⁸⁾

N miseracione etc. dilectis suis clericis et rectori . . ecclesie nostre etc.

Quia nobis significauisti, quod — cum quandam hereditatem comunem ad ecclesiam predictam ⁹⁾ spectantem, que est in . . loco, insimul habeatis, que fere est vobis inutilis — intendatis ¹⁰⁾ cuidam mercatori in emphyteotico contractu dare pro certa annua pensione predictae ecclesie persoluenda, proprietate nichilominus ipsi ¹¹⁾ ecclesie reseruata, et vos sub iuramento ¹²⁾ nobis retulistis, quod huiusmodi contractus cedebat ¹³⁾ in vtilitatem ecclesie memorate, et quod eadem ecclesia per hoc nullam incurreret ¹⁴⁾ in aliquo lesionem, nos dictum contractum gratum et ratum

1) B: *effecta fuerint*. D: *facta sunt*.

2) D: *littera collacionis*.

3) A: *confirmacione tanto ipse vacans*.

4) A: *collecta*. C: *collectio*.

5) C: *patauiensis*. B und D geben keine ortsbezeichnung.

6) A: *peticio*.

7) D: *possessio ecclesie*.

8) B: *emphiteo contracti*.

9) D: *ipsam*.

10) D fügt *propter hoc* bei.

11) B: *ipsius*. D: *dicta*.

12) D: *sub certo iuramento*.

13) D: *decebat*.

14) D: *incurrerat*.

habentes, ad hoc vobis prestamus consensum pariter et assensum.

In cuius etc. datum etc.

61. Forma confirmationis super diuisione¹⁾ inter rectorem et clericos facta.²⁾

Nouerint vniuersi presentes litteras inspecturi, quod nos miseratione etc. vidimus et diligenter inspeximus quandam litteram diuisionis³⁾ inter . . rectorem ex vna parte et clericos porcionarios eiusdem⁴⁾ ex altera facte, cuius⁵⁾ tenor . . est.

Nos vero, quod dictam diuisionem licite et sine aliquius prauitatis excessu ad vtilitatem ecclesie et rectoris ac clericorum predictorum inuenimus esse factam, ipsam auctoritate nostra duximus confirmandam.

In cuius rei etc. datum etc.

62. Qualiter episcopus procedit in illos qui veniunt⁶⁾ contra diuisionem.

R miseratione etc. dilecto suo . . archydiacono⁷⁾ etc.

Grauem querelam clericorum porcionariorum⁸⁾ . . ecclesie accepimus, continentem quod rector ipsius auctoritate propria ordinacionem diuisionis infringere nititur que inter eos facta et⁹⁾ auctoritate nostra extitit confirmata.

Quo circa mandamus vobis, quatenus prefatos clericos super ordinacione huiusmodi non permittatis a rectore predicto¹⁰⁾ uel ab aliquo¹¹⁾ molestari, contradictores et rebelles eadem auctoritate per censuram ecclesiasticam compellendo.¹²⁾

Verum si inter prefatum rectorem et clericos aliqua causa occasione alicuius ordinacionis de nouo merserit,¹³⁾ ipsam audientes fine canonico¹⁴⁾ terminetis.

Quod si forte dictam causam non poteritis iudicio uel concordia terminare,¹⁵⁾ dictam causam instructam ad examen nostri iudicii transmittatis.

Datum etc.

1) C: *diuina*.

2) In A ist dieses muster hier ausgefallen.

3) D: *quandam diuisionem*.

4) In B fehlt *eiusdem*. D hat: *eiusdem ecclesie*.

5) D: *cuius redule diuisionis*.

6) D: *procedat contra clericos venientes*.

7) B: *archipresbytero*.

8) A: *parrochianorum*.

9) In D fehlt *facta et*.

10) In D fehlt *predicto*.

11) B: *uel aliquomodo*. D: *uel ab aliquo alio*.

12) B und D: *conspescendo*.

13) B und D: *emerserit*.

14) D: *debito*.

15) B: *uel concordare*.

63. Qualiter episcopus compellit rectorem et clericos quod ministrent socio in scolis¹⁾ fructus sue porcionis.

C miseracione etc. dilectis suis rectori et clericis . . ecclesie etc.

Veniens ad nos . . scholaris, socius vester, nobis humiliter supplicauit, quod vos auctoritate nostra pro vestris excessibus²⁾ denunciemus³⁾ et excommunicatos publice faciamus⁴⁾ nunciari⁵⁾ coram populo diebus dominicis et festiuis, eo quod eidem fructus sue porcionis denegatis⁶⁾ in studio ministrare.

Vnde in virtute obediencie⁷⁾ et sub pena excommunicationis predictae precipiendo mandamus, quatenus eidem de sue porcionis fructibus sollicitè ministretis, quod studens⁸⁾ feruencius ad sciencie metam perueniat peroportatam.

Datum etc.

64. Qualiter episcopus defendat ab exactionibus et foris secularibus promotum ad ordines maiores cum virgine⁹⁾ matrimonialiter contrahentem. qualiter etiam procedat contra pretorem¹⁰⁾ et aluaciles, non permittentes dictum contrahentem gaudere priuilegio clericali, et¹¹⁾ nolentes ipsius sentencias obseruare.¹²⁾

H miseracione etc. vniuersis rectoribus archypresbyteris commendatoribus et ceteris clericis . . ciuitatis et dyocesis salutem etc.

Cum nos monicione premissa¹³⁾ pretorem et aluacilles . . castri¹⁴⁾ excommunicauerimus et excommunicatos publice fecerimus nunciari propter suos excessus notorios et manifestos, eo quod a nobis moniti non permiserunt promotum ad maiores ordines qui cum virgine matrimonialiter contraxit gaudere priuilegio clericali, immo ipsum ad con-

1) In B fehlt *in scolis*.

2) In D fehlt *nostra pro vestris excessibus*.

3) A B C: *denunciet*.

4) A B C: *faciat*.

5) B und D fügen bei: *in ecclesia vestri* (D: *dicti*) *castri*.

6) D: *denegabant*.

7) D: *sancte obediencie*.

8) D: *quod ipse studens*.

9) In A fehlt *virgine*.

10) A: *pastorem*. hiemit schliesst auch das *rubrum*.

11) In B fehlt *et*.

12) D hat nur: *qualiter episcopus in hoc facto procedit contra pretorem et macillos non permittentes clericum contrahentem gaudere priuilegio clericali*.

13) D: *preuia*.

14) B: *ecclesie*. D: *pretorem loci et macillos*.

tribuendum ¹⁾ cum laicis in foris et exactionibus secularibus ²⁾ compellerunt, et sentencias nostras vilipendentes non curauerunt aliquialiter obseruare, in preiudicium dei ³⁾ et contemptum non modicum ecclesie libertatis — dignum est siquidem quod aliquis ex sua malicia commodum non reportet, cum ⁴⁾ dicatur: nichil ⁵⁾ humilitas prodesse videretur, ⁶⁾ si contemptus contumacibus non obsesset — nolentes ⁷⁾ quod tanta ⁸⁾ iniquitas transeat impunita, nec tanta detur occasio peruersoribus malignandi, mandamus vobis in virtute obediencie ⁹⁾ et sub pena ¹⁰⁾ officiorum et beneficiorum, quatenus dictos pretorem ¹¹⁾ et alios auctoritate nostra pulsatis campanis et candelis accensis ¹²⁾ publice in ecclesiis vestris denunciatis excommunicatos diebus dominicis et festiuis, quo usque de tantis ¹³⁾ iniuriis factis ecclesie satisfaciant competenter, et ipsos faciatis penitus tamquam excommunicatos ab omnibus arcus euitari, excommunicantes etiam ¹⁴⁾ eadem auctoritate omnes sibi communicantes uel eis prestantes auxilium consilium et fauorem. ¹⁵⁾

Datum etc.

65. Carta quietacionis ¹⁶⁾ illorum qui bona episcopi receperunt et expenderunt. ¹⁷⁾

Vniuersis presentes litteras inspecturis N miseratione etc.

Noueritis, quod . . die in . . loco recepimus computum ¹⁸⁾ a seruiante ¹⁹⁾ nostro de omnibus que a ²⁰⁾ nobis et mandato nostro ²¹⁾ usque ad presentem diem recepit tenuit soluit et expendit, et quod de omnibus receptis ²²⁾ expensis et solutis nobis bonam ²³⁾ et iustam reddidit rationem.

1) D: *contrahendum*.

2) B: *exactionibus laycalibus seu secularibus*.

3) In D fehlt *dei*.

4) D: *et cum*.

5) A C D: *nil enim*.

6) B: *uidetur*. D: *humilibus prodesse videretur humilitas*.

7) D setzt noch *itaque* bei.

8) B: *data*.

9) D: *sancte obediencie*.

10) D: *penis suspensionis*.

11) A: *pretiores*. D: *pretorem et macilles*.

12) B: *exstinctis*.

13) In A und C ist *de tantis* ausgefallen.

Quellen IX.

14) B: *in*.

15) D hat hier nur: *tamquam excommunicatis uel tamquam prestantes consilium auxilium uel fauorem euitari*.

16) D: *quitacionis*.

17) B: *qui reddiderunt rationem de bonis episcopalibus*.

18) In A B C fehlt *computum*.

19) B: *a seruitore uel seruiente*.

20) A und C: *de*.

21) In A und C fehlt *nostro*. In B ist von *de omnibus* an alles ausgefallen.

22) B: *exceptis*. In A und C steht *receptis exceptis*.

23) D: *legitimam*.

Propter quod ipsum a reddenda nobis et ¹⁾ successoribus nostris ratione damus pro libero et quieto. ²⁾

In cuius etc.

66. Alia littera quietacionis ³⁾ quando aliquid remanet ad soluendum. ⁴⁾

Nouerint vniuersi presentes litteras inspecturi, quod nos miseracione etc. . . die in . . loco recepimus computationem a seruiente nostro, latori presencium, de omnibus que a ⁵⁾ nobis et mandato nostro usque ad presentem diem recepit tenuit soluit et expendit. quibus ⁶⁾ omnibus computatis, remanserunt ad soluendum nobis xx libre ⁷⁾ et x modia ⁸⁾ frumenti. de aliis vero receptis solutis expensis, quia nobis bonam et ⁹⁾ iustam reddidit rationem, ipsum etc. *ut supra*.

67. Quando episcopus intendit ire ¹⁰⁾ ad dyocesim visitandam. ¹¹⁾

N miseracione etc. dilecto suo . . rectori *uel* commendatori *seu* procuratori . . ecclesie salutem etc.

Noueritis, quod dante domino . . die erimus in vestra ecclesia, et eam personaliter intendimus visitare.

Vnde mandamus vobis, quatenus paretis vos ad recipiendum ¹²⁾ nos ylariter et benigne, et ad ministrandum nobis ibidem procuracionem vestram, ¹³⁾ significantes parrochianis vestris quod ibi erimus illa die, ita quod illi si necesse fuerit a nobis ecclesiastica recipiant sacramenta.

68. Littera compulsiua episcopi quod rector faciat in ecclesia residenciam personalem. ¹⁴⁾

N miseracione etc. dilecto suo . . rectori . . ecclesie salutem etc.

Quia dignum et iustum est quod ecclesia a iusto sui prelati ¹⁵⁾ seruicio non fraudetur qui ab eadem suscipit alimenta, si quidem pro certo conperimus quod vos contra

1) D: *aut*.

2) D: *ratione in posterum quietamus et liberum denunciamus*.

3) D: *quitacionis*.

4) In A ist für dieses rubrum der raum leer gelassen.

5) A B C: *de*.

6) B: *quod*. D: *de*.

7) B: *libre* . . *monete*.

8) B: *modii*.

9) In B fehlt *bonam et*.

10) B und C: *episcopus vadit*.

11) In D fehlt dieses und das folgende muster.

12) A und C: *ad receptionem recipiendum*.

13) B: *procuratorem nostrum*.

14) In B fehlt *personalem*.

15) B: *a sui iusti prelati*.

deum et canonicas sanctiones dictam ecclesiam a longis ¹⁾ retroactis temporibus tanquam sponsam repudiatam pro derelicto habentes, cum per absenciam vestram in spiritualibus et temporalibus fere penitus est collapsa, non curatis — prout de iure tenemini — accedere ad eandem et ²⁾ sibi cum officiis ³⁾ et aliis deservire.

Verum ⁴⁾ cum tantam vestram desidiā et negligentiam perspicere conniuentibus oculis non possimus, nec debeamus sub silencio ⁵⁾ de cetero sustinere, monentes mandamus vobis ⁶⁾ quatenus sic faciatis quod hinc usque ad octo dies ad prefatam ecclesiam accedatis, facturi in eadem ut ordo iuris exigit ⁷⁾ residenciam personalem, ita quod presencia vestra ipsam faciat consolatam.

Alioquin patronis et heredibus ecclesie prefate nostris dabimus litteris in mandatis, quod nobis presentent personam ydoneam ad ecclesiam memoratam.

Datum etc.

69. Qualiter episcopus dispensat cum aliquo quod possit duo beneficia licite ⁸⁾ retinere. ⁹⁾

N miseracione etc. dilecto suo . . porcionario salutem etc.

Consideratis tue persone meritis, ac industria quam propter tua merita exigencia ¹⁰⁾ paterna sollicitudine in nostris amplectimur visceribus caritatis, quam etiam benigno favore prosequi affectamus, volumus ut cum porcione ¹¹⁾ quam in dicta ecclesia optines porcione que tibi in ecclesia . . loci canonice est collata insimul possis habere ac licite retinere. tecum auctoritate ordinaria dispensamus, constitutione seu consuetudine contraria non obstante.

In cuius rei etc. datum etc.

70. Qualiter episcopus excusat aliquem rectorem ad tempus a residencia in ecclesia facienda.

N miseracione etc. dilecto suo . . rectori etc.

Quia nobis vestris litteris significastis, ¹²⁾ quia per

1) B: *longe*.

2) A: *ut*.

3) B: *officio*.

4) B: *unde*.

5) B: *simulacione*. C: *dissimulacione*.

6) B fügt noch *in virtute obediencie* bei.

7) B: *exigerit*.

8) In B und D fehlt *licite*.

9) D: *tenere*.

10) D: *qua propter tuis meritis exigentibus*.

11) A und C fügen noch *predicta* bei.

12) D: *designastis*.

plurimum ¹⁾ expediebat ²⁾ ex causa ineuitabili et necessaria super quibusdam rebus vestris procurandis ad breue tempus ad partes alias ³⁾ vos transferre, et quod vos interim excusaremus a residencia in vestra ecclesia facienda, usque ad biennium excusamus, ⁴⁾ ita quod propter absentiam vestram huiusmodi penam ecclesiasticam ⁵⁾ minime incurratis, dummodo aliquem fidelem procuratorem ⁶⁾ in dicta ecclesia constituatis, qui in eadem spiritualia et temporalia administret. ⁷⁾

In cuius rei etc. datum etc.

71. Qualiter episcopus publicare et significare debeat consecracionem ecclesie.

Vniuersis presentes litteras inspecturis N miseracione etc.

Noueritis, quod nos disponente domino . . ecclesiam . . die intendimus consecrare ad honorem dei et gloriose virginis matris ⁸⁾ Marie. ⁹⁾

Nos omnipotentis dei misericordia ¹⁰⁾ et beatorum apostolorum ¹¹⁾ Petri et Pauli auctoritate et ea quam nobis dominus indulsit potestate confisi, omnibus vere penitentibus et confessis qui ad dedicacionem ecclesie predicte causa deuocionis et oracionis peruenerint ¹²⁾ xl dies de iniuncta sibi legitime ¹³⁾ penitencia misericorditer ¹⁴⁾ relaxamus.

Datum etc.

72. De anniuersario dedicacionis ecclesie. ¹⁵⁾

Vniueris Christi fidelibus ad quos presentes littere peruenerint N miseracione etc.

Splendor paterne glorie etc. *ut supra*.

Quia uero legitur in scripturis sacris, quod non locus hominem set homo locum sanctificare bonis operibus consuevit, propter hoc piis et religiosis locis ¹⁶⁾ non propter loca set propter diuini cultus seruicium ac reuerenciam

1) B: *quam plurimum*. C: *quod cum plurimum*. D: *quod quam plurimum*.

2) A B C: *expediebat quod*.

3) D: *illas*. B fügt *oporteat* bei.

4) In D ist von *a residencia* an bis hieher ausgefallen.

5) D: *canonicam*.

6) In B fehlt *procuratorem*.

7) D fügt hier noch bei: *vos tenore presencium excusamus*.

8) In D fehlt *matris*.

9) D fügt noch *et sancti . .* bei.

10) Dieser eingang fehlt in A B C.

11) D fügt noch *eius* bei.

12) B: *peruenerint unum annum et*. D: *accesserint unum annum et*.

13) In B und D fehlt *legittime*.

14) D fügt noch *in domino* bei.

15) B fügt noch bei: *uel indulgencie visitantibus dedicacione*.

D: *qualiter episcopus duxit consecrandam ecclesiam*.

16) D: *propter pios et religiosos*.

saluatoris nostri et hominum¹⁾ nos debemus exhibere fauorabiles et benignos.

Cum autem ad honorem dei et genetricis ipsius ecclesiam . . sancti . . die duxerimus consecrandam, et cultus diuinus non debet minui set augeri, nos de omnipotentis dei misericordia et beatorum etc. *ut supra*, omnibus vere penitentibus et confessis qui ad dictam ecclesiam quolibet anno in die ipsius anniuersarii causa deuocionis et oracionis venerint²⁾ xl dies de iniuncta sibi legitime³⁾ penitencia misericorditer relaxamus.

Datum etc.

73. De viduis pupillis et orphanis defendendis.⁴⁾

Excellentissimo domino illustri regi Francie⁵⁾ N miseracione etc. salutem corporis et anime cum omni reuerencia et honore.

Accedens ad nostram presenciam . . vidua, latrrix presencium, non sine graui afflictione cordis nobis grauiter est conquesta, asserens quod — cum ipsa sit pauper et vidua⁶⁾ ac miserabilis persona — pretor ac officiales castri vestri . . ad instanciam . . mercatoris, qui est dives ac potens, super quibusdam bonis suis aggrauant multipliciter et molestant. licet⁷⁾ ipsa de sui facultate modica velit satisfacere alicui aduocato qui causam suam foueat et defendat, nullus tamen est qui patrocinari velit, ne predicti mercatoris incurrat iniuriam⁸⁾ uel offensam.

Verum cum pia mater et humilis, ecclesia, intuitu pietatis teneatur miserabiles personas viduas pupillos et orphanos defendere et in sua iusticia conseruare, excellenciam vestram rogandam duximus ex affectu, quatenus placeat dominacioni vestre, dictis pretori et officialibus scribere, quod in hac causa⁹⁾ se non intromittant aliquid diffinire, et si aliquis de iusticia¹⁰⁾ conquestus fuerit coram nobis suam iusticiam prosequatur.¹¹⁾ et nos tam de ipsa vidua quam de aliis orphanis et pupillis et miserabilibus personis faciemus fieri¹²⁾ iusticie complementum.

Datum etc.

1) D: *et omnium sanctorum etc.*
dann fehlt alles bis *ut supra* einschliesslich.

2) D: *accesserint.*

3) In D fehlt *legittime.*

4) In D fehlt *defendendis.*

In A und C fehlt dieses und das folgende muster.

5) D: *domino domino G dei gracia illustri regi francorum.*

6) In D fehlt *et vidua.*

7) D: *et licet.*

8) D: *malivolenciam.*

9) In B fehlt *causa.*

10) B: *de ipsa.*

11) D: *consequatur.*

12) In D fehlt *fieri.*

74. De episcopo ad episcopum vicinum, quod in sua dyocesi subpleat vices suas. ¹⁾

Venerabili in Christo patri amico suo karissimo N miseracione diuina etc. N eadem miseracione etc.

Cum ineuitabili et necessaria causa in remotis partibus longam ²⁾ moram trahere intendamus super nostris et ecclesie nostre arduis negociis pertractandis, paternitatem vestram rogandam duximus ex affectu, quatenus in . . dyocesi nostra que ad ordinis ³⁾ pontificalis ⁴⁾ spectant officium, cum a vicariis nostris uel eorum clero ⁵⁾ fueritis requisiti, dignemini exercere.

Ad hec autem exercenda vobis per presentes plenariam concedimus potestatem.

Insuper ratas ⁶⁾ habemus indulgencias, quas subditis nostris ⁷⁾ in episcopatu nostro pretextu consecracionis ecclesiarum ⁸⁾ et aliorum piorum locorum et religiosarum personarum et captiuorum duxeritis relaxandas.

Datum etc.

75. Cum archyepiscopus scribit suis ⁹⁾ suffraganeis quod consecrent electum in episcopum.

R dei gracia archiepiscopus salzburgensis ¹⁰⁾ venerabilibus fratribus et amicis in Christo karissimis . . salutem et fraternam ¹¹⁾ in domino caritatem.

Glorificetur nomen altissimi, gloria sua ¹²⁾ disponens omnia, ¹³⁾ cuius incomprehensibilia sunt iudicia et inuestigabiles vie eius, quod . . capitulo . . ecclesie de pastore ¹⁴⁾ prouidere dignatus est persona vtique eminentis sciencie preedita, honestate pacifica ¹⁵⁾ et benigna, de quo ¹⁶⁾ non minus prouisum est ecclesie quam persone.

Verum cum ad examinacionem persone in litteratura sciencia et conuersacione ipsius procederemus, inuenimus eundem non tantum ad hoc set ad maiora dignum esse.

Quo circa fraternitatem vestram rogandam duximus ex

1) D hat blos: *de episcopo ad episcopum*.

2) In D fehlt *longam*.

3) B: *ordinem*.

4) D: *in ciuitate et diocesi ad eadem que pontificale*.

5) In D fehlt *vel eorum clero*.

6) In B fehlt *ratas*.

7) In D fehlt *nostris*.

8) D fügt *nostrarum* bei.

9) D: *episcopis*.

10) In B fehlt *salzburgensis*. D hat *episcopus turonensis*.

11) B: *karissimis . . et . . episcopis salutem et sinceram*. D: *carissimis eademque gracia episcopis turonensis ecclesie suffraganeis salutem et sinceram*.

12) In D fehlt *gloria sua*, wofür A und C *gloriosa sua* haben.

13) D: *omnia suauiter*.

14) In D fehlt *pastore*. B hat: *ecclesie dispensatore*.

15) D: *sciencie honesta publica*.

16) D: *qua*.

affectu, quatenus die . . ad . . locum personaliter accedentes eidem munus consecrationis ¹⁾ iuxta sanctiones canonicas ²⁾ inpendatis.

Datum etc.

76. Qualiter iudeus compellatur per censuram ecclesiasticam indirecte. ³⁾

N miseracione ⁴⁾ etc.

Cum dominus papa ex solita benignitate omnibus vexillum sancte crucis deferentibus ad visitandam terram sanctam ⁵⁾ concesserit quod ad solutionem vsurarum minime teneantur, constitutis igitur coram nobis . . mercatore christiano . . loci ⁶⁾ et . . iudeo, ⁷⁾ cui christianus prefatus ⁸⁾ pretextu vsurarum quandam summam peccunie exigere tenebatur, quia vero nobis per confessionem dicti iudei — uel per testes, uel per publica instrumenta — constitit, prefatum iudeum sorte sua debita de ⁹⁾ iure contentum, eidem mandauimus quod nichil ¹⁰⁾ a prefato christiano per ¹¹⁾ vsurariam prauitatem exigeret uel etiam extorqueret. ¹²⁾

Vnde mandamus vobis, quatenus — si prefatus iudeus a dicto christiano ratione vsurarum aliquid presumpserit extorquere — ipsum iudeum ad desistendum ab huiusmodi prauitate ¹³⁾ per censuram ecclesiasticam compellatis, scilicet excommunicando omnes dicto iudeo communicantes, et eidem prestantes consilium auxilium et fauorem, et cum eodem tam enormia ¹⁴⁾ contrahentes, et eidem aliquid ratione huiusmodi ¹⁵⁾ persoluentes.

Datum etc.

77. De episcopo ad legatum pro clerico concubinario.

Reuerendo in Christo patri . . episcopo, apostolice sedis legato, N miseracione diuina etc.

1) In A und C fehlt *consecrationis*.

2) In B fehlt *iuxta sanctiones canonicas*.

3) D stellt dieses und das folgende muster um.

4) B fügt hier *archipresbytero*, D dagegen *archidiacono* bei.

5) B fügt noch *Ierusalem*, D dagegen *jerusalemitanam* bei, worauf in D sogleich folgt: *vsuras minime teneantur soluere*.

6) B fügt hier bei: *causa uisi-*

tandi terram sanctam Ierusalem cruce signato.

7) B: *iudeo . . loci*.

8) D: *iudeo qui a christiano prefato*.

9) D: *iudeum de sorte sua debito*.

10) B: *nihil magis*.

11) Von hier an bis zum folgenden *christiano* einschliesslich ist in D ausgefallen.

12) B: *contorqueret*.

13) B fügt *auctoritate nostra* bei.

14) D: *eodem mercimonia*.

15) D: *huiusmodi debiti*.

Cum ad . . ecclesiam de . . nostre dyocesis causa visitacionis et correctionis nos contigerit accessisse, inuenimus ibidem . . presbyterum porcionarium eiusdem ecclesie, latorem presencium, propter concubinam ¹⁾ excommunicacionis sentenciam incurrisse. quem ab excommunicacione predicta ²⁾ qua tenebatur astrictus duximus absoluendum.

Set quia cum eodem super irregularitate ³⁾ contracta nequiuimus dispensare, ipsum ad paternitatem vestram duximus remittendum, ⁴⁾ vos affectuose rogantes quatenus cum eodem super irregularitate sic contracta dignemini misericorditer dispensare.

Datum etc.

78. Qualiter episcopus remunerat laycos sibi seruientes.

Quia mercenarius dignus est mercede sua, et tam de rigore iuris quam de equitate expediat quod bene et fideliter seruientes condignam remuneracionem ⁵⁾ pro laboribus et sudoris honoribus ⁶⁾ prosequantur, ne ⁷⁾ propter remuneracionem subtractam ⁸⁾ sanguis quod absit de illorum manibus prodeat ⁹⁾ quibus seruicium est ¹⁰⁾ impensum, et subtractor a domino in die nouissimo requiratur, idcirco nos miseracione diuina etc. considerato seruicio quod nobis et ecclesie nostre continue a longis retroactis temporibus fecit . . talis ¹¹⁾ seruicens et clientulus noster, lator presencium, eidem ¹²⁾ possessionem ¹³⁾ ad mensam nostram ¹⁴⁾ spectantem in prestimonium duximus conferendam, ita quod vsus fructuum ¹⁵⁾ ipsius ¹⁶⁾ habeat et in vita sua possideat, salua substantia rerum, set post mortem ipsius prefata possessio cum melioracionibus in eadem factis ad mensam pontificalem sine aliqua controuersia reuertatur.

In cuius rei testimonium etc. datum etc.

1) D: *super concubinato*.

2) In B fehlt *predicta*.

3) B: *singularitate*.

4) B: *transmittendum*.

5) Von hier an bis *propter* einschliesslich ist in A und C ausgefallen.

6) B: *honoribus*.

7) In A B C fehlt *ne*.

8) D: *remuneracionis subtractionem*.

9) C: *procedat*.

10) D: *non est*.

11) D: *fecit . . laycos*.

12) B: *fecit . . de . . eidem*.

13) B: *porcionem*.

14) D fügt *pontificalem* bei.

15) D: *quod inde fructus porcionis*.

16) B: *ipsius possessionis*.

79. Qualiter episcopus absens faciet aliquem canonicum recipi in ecclesia cathedrali.¹⁾

N miseratione etc. dilecto suo . . rectori²⁾ etc.

Cum in ratisponensi ecclesia³⁾ quedam ad presens vacet prebenda per mortem bone memorie quondam archidiaconi⁴⁾ ipsius ecclesie, et ad ipsam conferendam ad ecclesiam nostram propter quedam eminentia negocia accedere non possimus, mandamus vobis quatenus ad collacionem ipsius prebende nomine et vice nostra insimul cum capitulo et in capitulo⁵⁾ prout vobis et ipsi capitulo dominus ministraverit⁶⁾ procedatis.

Et promittimus, nos ratum habituros et firmum quicquid de collacione predictae ecclesie⁷⁾ cum capitulo duxeritis ordinandum.

In cuius rei etc. datum etc.

80. Qualiter excommunicetur in genere qui furta⁸⁾ commisit.

N miseratione etc. rectori . . ecclesie etc.

Accedens ad nostram presenciam . . mercator, lator presencium, nobis lacrimabiliter est conquestus, quod — cum ipse die tali⁹⁾ apud domum suam in lectulo suo occubisset¹⁰⁾ — circa medie noctis horam, dum in medio silentii esset,¹¹⁾ aliqui maligno ducti spiritu deum pre oculis non habentes clam et latenter in domum ipsius irruendo quendam summam peccunie pannos¹²⁾ et res alias asportarunt.

Quo circa mandamus vobis, quatenus in ecclesia vestra et aliis circumiacentibus auctoritate nostra moneatis¹³⁾ in genere dictos confugientes¹⁴⁾ qui furta commiserunt predicta, quod a recepcione presencium usque ad dies viii secrete restituant¹⁵⁾ res prefatas.

Alioquin tam factores¹⁶⁾ quam consencientes in dictis ecclesiis excommunicatos denunciatis et faciatis publice de-

1) D stellt wieder dieses und das folgende muster um.

2) C: *canonico*.

3) B: *cum . . ecclesia*. D: *in vltzibonensi ecclesia*.

4) B und D: *canonici*.

5) In D fehlt *et in capitulo*.

6) D: *ministrabit*.

7) B und C: *prebende*. D hat blos: *de collacione predicta*.

8) D: *ille qui furum*.

9) B: *quadam*.

10) D: *concuuisset*.

11) A und C: *essem*. B: *essent*.

12) In D fehlt *pannos*.

13) B und D haben blos: *ecclesia ipsa* (D: *vestra*) *moneatis*.

14) In B fehlt *dictos confugientes*.

D hat dafür: *omnes illos*.

15) B: *destituant*.

16) D: *tam ipsos factores*.

nunciari diebus dominicis et festiuis,¹⁾ quousque eidem . . mercatori²⁾ de prefatis rebus furtiue subtractis³⁾ plenarie⁴⁾ satisfaciant.

Datum etc.

81. De limitatione ecclesiarum.⁵⁾

Quoniam labilis est memoria hominis, cum⁶⁾ a vili et corruptibili materia est⁷⁾ formatus, cum nichil certius morte, nil incertius hora mortis,⁸⁾ ideo inuentum fuit sacre scripture remedium, ut ea que in presenti⁹⁾ hominum dispositione extiterint¹⁰⁾ ordinata possint in posterum ad perpetuam rei memoriam liquido conprobari.

Verum cum in . . ecclesiis nostre dyocesis visitacionis et correctionis officium exerceremus, inuenimus inter earundem ecclesiarum rectores super decimis et parrochiis scandalorum¹¹⁾ controuersias multipliciter ac nouiter suscitatas, cum vterque eorum ad inuicem ad parrochias¹²⁾ alterius manus auidas extendebant.¹³⁾

Nos vero tante litis discordiam tam auctoritate ordinaria quam vtriusque partis beneplacito per viam pacis et concordie federa¹⁴⁾ benigno fauore dirimere¹⁵⁾ cupientes, prelibatis¹⁶⁾ ecclesiis limitamus parrochias per certos terminos¹⁷⁾ et locorum distancias in hunc modum. videlicet assignamus ecclesie . . parrochianos et . . terminos perpetuo limitatos.

In cuius rei testimonium fecimus inde fieri duas cartas, nostro sigillo sigillatas,¹⁸⁾ quarum vniam habeat rector . . ecclesie, aliam vero talis rector.¹⁹⁾

Actum in . . loco . . die. presentibus etc.

82. Qualiter contra clericum incorrigibilem procedatur.

N miseratione etc. archydiacono etc.

Sicut mattutinus lucifer alia sydera in splendore pre-

1) In B und D fehlt *diebus dominicis et festiuis*.

2) In B und D fehlt *mercatori*.

3) D: *receptis*.

4) In D fehlt *plenarie*.

5) B fügt noch bei: *super quibus rectores litigauerunt*.

6) A und C: *et*.

7) D: *corruptibili sit*.

8) B: *hora eius uel mortis*.

9) D: *presencia*.

10) B: *sunt*.

11) In D fehlt *scandalorum*.

12) D: *parrochianos*.

13) B: *extendissent*.

14) D: *sedare*.

15) Alle vier handschriften haben *dirigere*.

16) D: *prefatis*.

17) A B C: *nuncios*.

18) B und D: *munitas*.

19) B: *uero rector . . ecclesie*.

cellit, et quasi sol refulgens in planetarum medio preeminenti coruscacione clarius elucescit, sic clericalis ordo ad decorem domus domini debet inter alios eminencius resplendere. clericus enim a cleros — quod est sors — quasi in sortem ¹⁾ domini electus interpretatur, et ²⁾ quasi signum ad sagittam positus ³⁾ inde debet ostendere qualiter oporteat in domo domini conuersari, ut malum auertat, ⁴⁾ bonum discat. quod enim agitur ⁵⁾ a prelatiis, facilius datur subditis ⁶⁾ in exemplum.

Verum cum peccatis exigentibus porcionarium . . ecclesie fama publica deferente inuenerimus quam plurimis delictis enormibus — furto, homicidio, et excessibus publicis et manifestis, et aliis criminibus ⁷⁾ — multipliciter irretitum, et — licet per nos ut se corrigeret et de tantis excessibus satisfaceret caritatiua ⁸⁾ monicio precessisset — idem ⁹⁾ talis tanquam sue salutis inmemor id facere recusauit, immo deteriora prioribus commissis ¹⁰⁾ accumulans salutem non formidauit scandalo multiplici perturbare. in ¹¹⁾ linguas hominum incidere, et eorum inimicicias incurrere uel offensam, et multa enormia delicta in contumeliam et ignominiam creatoris committere non expauit. propter que ipsum excommunicauimus, et deinde ipsum recusantem nolentemque ¹²⁾ de tantis excessibus satisfacere nec ad viam correctionis aliquatenus peruenire anathematizauimus, iusticia mediante, demum ¹³⁾ eundem in sua solita pertinacia perdurantem ab officio et beneficio duximus suspendendum.

Vnde cum non ¹⁴⁾ debeat de sua malicia inueterata ¹⁵⁾ conmodum reportare, et dignum sit ut quos timor dei a malo non reuocat saltem eos coerceat seueritas temporalis, mandamus vobis quatenus — si ¹⁶⁾ usque ad terminum predictum ad reconciliacionem sancte matris ecclesie redire noluerit — cicius ¹⁷⁾ quam poteritis eundem multum sagaciter capi faciatis absque corporis ¹⁸⁾ lesione, et eundem in car-

1) B: *sorte*.

2) B C D: *qui*.

3) D: *positum*.

4) A B C: *aduertat*. D: *euertat*.

5) D: *datur*.

6) D: *a subditis*.

7) Dieser ganze zwischensatz fehlt in A und C.

8) D: *canonica*.

9) Von hier an bis *facere* einschliesslich fehlt in D.

10) In D fehlt *commissis*.

11) Von hier an bis *offensam* einschliesslich fehlt in D.

12) In A B C fehlt *nolentemque*.

13) B: *deinde postea*.

14) D: *cum ipse non*.

15) In D fehlt *inueterata*.

16) Von hier an bis *poteritis* einschliesslich fehlt in B und D.

17) C: *ocius*.

18) D: *corporali*.

cerali custodia retineri, ¹⁾ ferreis vinculis perpetuo religatum, ²⁾ ita quod huiusmodi pena cedat aliis in exemplum.

Datum etc.

83. De constitutionibus synodalibus registrandis. ³⁾

R miseratione etc. dilectis suis . . archydiaconis prioribus commendatoribus ⁴⁾ archypresbyteris procuratoribus ⁵⁾ capellanis ⁶⁾ et ceteris clericis ⁷⁾ ecclesiarum . . ciuitatis et dyocesis salutem etc.

Si ratione rerum et personarum statuta et ordinationes ⁸⁾ iuris peritorum et mandata principum minime seruarentur, non tanquam verba prudentum set quasi essent ⁹⁾ verba puerilia deputata. ¹⁰⁾

Sane cum apud locum nuper in nostra ecclesia cathedrali vna cum capitulo nostro ¹¹⁾ synodum duxerimus celebrandam, et de consilio et approbatione dicti capituli ¹²⁾ nostri ¹³⁾ quasdam in ipsa synodo constitutiones ediderimus synodales, mandamus vobis in virtute sancte obediencie, quatenus ipsas in ¹⁴⁾ parrochiis et ecclesiis ¹⁵⁾ vestris inuiolabiliter obseruetis, et in libris vestrarum ecclesiarum prefatas constitutiones, ¹⁶⁾ quas vobis sub nostro sigillo interclusas. — uel sigillatas ¹⁷⁾ — per . . latorem presencium ducimus destinandas, scribi uel ¹⁸⁾ redigi faciatis. ¹⁹⁾

Alioquin contemptores huiusmodi mandati nostri propter inobedienciam grauiter puniemus.

Datum etc.

84. Qualiter constitutiones synodales executioni dentur. ²⁰⁾

N miseratione etc. archydiacono etc.

Relacione plurimorum intelleximus manifeste, ²¹⁾ quod quidam rectores archidiaconatus vestri in parrochiam alte-

1) D: *delineri*.

2) D: *ligatum*.

3) D: *regestrandis*. auch ist hier wieder dieses und das folgende muster umgestellt.

4) B fügt hier noch *uicariis* ein.

5) B und D fügen noch *rectoribus* ein.

6) A und C: *capitulis*.

7) B: *rectoribus*.

8) B: *ordines*.

9) B: *set fierent tamquam*.

10) D: *reputata*.

11) B fügt noch bei: *et nobiscum*.

12) D: *dicti consilii siue capituli*.

13) A C D: *et nostri*.

14) Von hier an bis *prefatas* einschliesslich fehlt in D.

15) In B fehlt *et ecclesiis*.

16) D: *constitutiones scribatis*.

17) In B und D fehlt *uel sigillatas*.

18) In B fehlt *scribi uel*.

19) D hat blos: *presencium destinamus*.

20) B fügt noch bei: *uel obseruentur*.

21) B und D: *veridica*.

rius manus¹⁾ extenderunt auidas, contra deum et libertatem ecclesiasticam²⁾ ac contra constitutiones synodales in synodo nostra nuper editas et per capitulum nostrum et clerum nostre dyocesis vniuersum legitime approbatas.

Quo circa mandamus vobis, quatenus dictas constitutiones nostras in archydiaconatu vestro faciatis ab omnibus rectoribus commendatoribus procuratoribus et ceteris³⁾ clericis inuiolabiliter obseruari, contradictores et rebelles auctoritate nostra per censuram ecclesiasticam compellendo.⁴⁾

Datum etc.

85. De eo qui intestatus decessit.⁵⁾

G⁶⁾ miseracione etc. archypresbytero etc.

Exhibita nobis rectoris de . . peticio continebat, quod — cum . . laycus parrochianus suus subitanee mortis suffocatione decesserit⁷⁾ intestatus — heredes et successores dicti intestati sibi terciam⁸⁾ de tercia⁹⁾ bonorum suorum — prout seruatur de iure et consuetudine nostri episcopatus — soluere¹⁰⁾ contradicunt.

Quo circa mandamus vobis, quatenus inquisita super hoc diligencius veritate, si inueneritis ipsum¹¹⁾ parrochianum¹²⁾ decessisse¹³⁾ ut asserit¹⁴⁾ intestatum, heredes et successores ipsius¹⁵⁾ ad soluendum dicto rectori terciam¹⁶⁾ de tercia bonorum dicti intestati auctoritate nostra¹⁷⁾ per censuram ecclesiasticam compellatis, inuocato ad hoc si necesse fuerit auxilio brachii secularis.

Datum etc.

86. Visitacio contra clericos per archydiaconum.

R miseracione etc. dilecto suo . . archydiacono etc.

Relatione plurimorum ad nos noueritis peruenisse,¹⁸⁾ quod aliqui clerici in vestro archydiaconatu constituti de

1) B: *archydiaconi nostri indifferenter manus.*

D: *vestri parroch. manus ad inuicem.*

2) B: *sancte matris ecclesie.*

D: *deum et iusticiam et libertatem sancte matris ecclesie.*

3) D: *ceteris aliis.*

4) B: *conspescendo.*

5) B: *discessit.*

6) C: *Chunradus.*

7) B: *discesserit.*

8) B und D: *terciam partem.*

9) B: *tercia parte.*

10) D: *tradere.*

11) B und D: *dictum.*

12) A und C: *citatum.* B: *parrochianum eundem.*

13) A und C: *fuisse.*

14) D: *asseritur.*

15) B setzt *intestati* bei.

16) In B fehlt *partem.*

17) In D fehlt *auctoritate nostra.*

18) B: *deuenisse.*

incontinencia et aliis excessibus et alias ¹⁾ peruerse et ²⁾ inique conuersacionis et vite infamia publice notantur, sanctam religionem ordinis ³⁾ inpudenter ⁴⁾ ac viliter ⁵⁾ poluentes.

Quo circa vobis in virtute obediencie et sub obtestatione ⁶⁾ diuini iudicii districte precipiendo mandamus, quatenus omni mora postposita ad ecclesias vestri archydiaconatus ⁷⁾ personaliter accedatis, et de uita et conuersacione ipsorum ⁸⁾ clericorum diligencius inquiratis, corrigendo que videritis corrigenda, et nichilominus secundum sanctiones canonicas excessus delinquentium ⁹⁾ puniendo.

Datum etc.

87. Adfratres predicatorum portantes ¹⁰⁾ alienum parrochianum ad sepulturam. ¹¹⁾

M miseracione etc. religiosi viris et amicis in Christo karissimis priori et conuentui fratrum predicatorum de . . loco salutem et fraternam in domino caritatem.

Ex parte rectoris et clericorum . . ecclesie nobis conquerendo extitit intimatum, quod — cum . . parrochianus dicte ¹²⁾ ecclesie, agens in articulo mortis, ipsi ecclesie tanquam parrochianus eiusdem ¹³⁾ quedam ¹⁴⁾ de bonis suis legauerit, et ibidem in vltima voluntate se preceperit sepeliri — vos tanquam alieni iuris ¹⁵⁾ raptores falcem in messem alienam mittentes, corpus dicti parrochiani cum quibusdam legatis ecclesie predicte ad sepeliendum in vestrum monasterium deportastis.

Verum cum non debeamus alicui iusticiam denegare, mandamus vobis quatenus — si est ita — corpus defuncti ad prefatam ecclesiam cuius parrochianus extitit deportantes, dictis rectori et clericis legata ¹⁶⁾ sibi plenarie persoluatis.

1) In D fehlt *et alias*.

2) In B fehlt *peruerse et*.

3) B: *religionem clericalis ordinis*.
D: *religionem clericalem ordinem*.

4) D: *inprudenter*.

5) D: *et multipliciter*.

6) A und C: *ostentacione*. B: *at-
testacione*.

7) B: *ad archydiaconatum*.

8) A und C: *prium et*.

9) B: *diligentius*.

10) C: *deportantes*.

11) In A ist der raum für dieses rubrum noch leer.

12) In B ist von hier an bis *parrochianus* einschliesslich ausgefallen.

13) D: *eidem*.

14) In B fehlt *quedam*. A und C haben *quondam*.

15) B: *uiri*.

16) A: *clericis de . . et legatis*. B: *clericis et legatis*. C: *clericis delogatis*.

Alioquin die . . quem vobis peremptorium¹⁾ terminum²⁾ assignamus coram nobis per sufficientem procuratorem comparere curetis, ³⁾ dictis rectori et clericis de premissis facturi iusticie complementum. alias nos ⁴⁾ in dicta causa prout de iure fuerit procedemus.

Quod si dies conparicionis ⁵⁾ etc.

Datum etc.

88. Conposicio⁶⁾ inter episcopum et capitulum.

In nomine domini amen.

Nouerint vniuersi presentes litteras inspecturi, quod — cum inter nos N miseracione diuina . . episcopum ex vna parte et capitulum eiusdem ⁷⁾ ex altera super diuisione bonorum nostrorum, ⁸⁾ scilicet super decimis mortuariis et aliis iuribus . . ecclesiarum nostre dyocesis, a longis retroactis temporibus esset questionis materia suscitata — tandem altissimus Iesus Christus vnigenitus gloriosus, qui est testator⁹⁾ pacis et vere salutis formator,¹⁰⁾ omne reuocans odium scandalum et offensam, inter nos amicabilem compositionem per viam pacis et concordie edidit salutarem.

Cuius pacis inherentes vestigiis formam pacis et concordie per amicabilem compositionem in hunc modum duximus statuendum. ¹¹⁾ videlicet quod episcopus qui nunc est et omnes ipsius successores qui vlixbonensis ecclesie pro tempore fuerint ¹²⁾ libere habeant sine qualibet contradictione decimas et mortuaria et omnia alia iura . . ecclesie perpetuo ¹³⁾ possidenda.

Ordinatum etiam extitit inter nos et capitulum predictum, quod capitulum ¹⁴⁾ decimas et mortuaria et omnia alia iura . . ecclesie — preter procuracionem que datur ratione visitacionis — libere habeat et possideat cunctis temporibus seculorum.

In cuius rei testimonium fecimus inde fieri tres cartas per alphabetum diuisas, nostris sigillis signatas, ¹⁵⁾ quarum

1) In D fehlt *peremptorium*.

2) B: *diem*.

3) B und D: *conpareatis*.

4) D: *alioquin*.

5) In B und D fehlt *conparicionis*.

6) A: *computacio*.

7) D: *ecclesie eiusdem*.

8) B: *omnium*.

9) D: *actor*.

10) B: *reformator*.

11) B: *ordinandam*.

D hat hier kürzer gleich: *omne scandalum odium uel offensam inter nos amouit et amicabilem compositionem inter nos duxit ordinandam*.
12) Von hier an bis *ecclesie* einschliesslich ist in A und B ausgefallen.

13) B und D: *qui ecclesie predictae preuerint*.

14) In A und C ist *quod capitulum* ausgefallen.

15) D: *nostro sigillo sigillatas*.

vna remaneat penes ¹⁾ nos dictum episcopum, altera penes capitulum, et tertia remaneat thesaurario ²⁾ vlixbonensis ³⁾ ecclesie perpetuo conseruanda. ⁴⁾

Actum etc. presentibus etc.

89. Quod conposicio confirmetur ⁵⁾ per papam.

Sanctissimo in Christo patri ac domino domino N diuina prouidencia sacrosancte romane ⁶⁾ ecclesie summo pontifici M licet indignus episcopus et capitulum vlixbonense ⁷⁾ cum summa reuerencia pedum oscula beatorum. ⁸⁾

Cum inter nos ad inuicem super diuisionibus bonorum nostrorum omnium, scilicet decimis mortuariis et iuribus ⁹⁾ aliis talium ecclesiarum nostre ¹⁰⁾ dyocesis, questio varia et diuersa agitata diucius extitisset, tandem mediante redemptoris ¹¹⁾ gracia, qui pacis est et concordie reformator, ¹²⁾ per amicabilem conposicionem questionem prefatam concorder terminauimus in hunc modum: *in nomine domini amen* etc.

Quare vestre sanctitatis beniuolenciam humiliter duximus exorandam, ¹³⁾ quatenus prelibatam ¹⁴⁾ conposicionem — prout iuste ¹⁵⁾ et sine prauitate facta est — vestris dignemini litteris confirmare ac stabilitate perpetua ¹⁶⁾ solidare.

Datum etc.

90. Compromissum in arbitros. ¹⁷⁾

In nomine domini amen.

Nouerint vniuersi presentes litteras inspecturi, quod — cum inter nos M miseratione etc. ex vna parte et capitulum eiusdem ex altera super iure patronatus . . ecclesie nostre dyocesis, scilicet possessionibus decimis et aliis rebus, auctoritate apostolica questio esset diucius agitata — nos volentes parcere multis laboribus et expensis, ac prefatam questionem ¹⁸⁾ iudicio uel concordia terminare, pro bono pacis

1) Von hier an bis *remaneat* einschliesslich fehlt in D.

2) B C D: *thesaurario*.

3) In B und D fehlt *vlixbonensis*.

4) D: *reseruanda*.

5) B: *firmetur*.

6) B: *Gregorio sancte romane*.
D: *Innocencio sacro sancte romane ac vniuersalis*.

7) D: *capitulum eiusdem ecclesie*.

8) Anstatt dieses schlusses setzt B gleich nach *ecclesie* ein *etc*.

9) B: *rebus*.

10) D: *scilicet mortuuariorum decimarum et aliarum rerum ecclesiarum mee*.

11) D: *altissimi*. B und C: *redemptoris altissimi*.

12) B: *amator*.

13) B: *supplicandam*.

14) D: *predictam*.

15) B: *de iure*.

16) In D fehlt *perpetua*.

17) In D fehlt dieses und die beiden folgenden stücke.

18) B: *causam*.

et concordie super questione prefata conpromisimus in . . viros prouidos et discretos, sub pena hinc inde corporalis¹⁾ prestiti iuramenti,²⁾ et sub pena etiam mille³⁾ marcarum argenti soluendarum a parte contradicente parti obtemperare volenti arbitrio seu iudicio . . arbitrorum.

Et sub pena eadem promittimus et obligamus nos, stare sub ypotheca bonorum nostrorum temporalium et spirituum arbitrio mandato proposicioni seu iudicio predictorum,⁴⁾ et acceptare et seruare quidquid ipsi uel duo ipsorum⁵⁾ in hac questione contenta arbitrando mandando iudicando ordinando laudando componendo et etiam sentenciando⁶⁾ quidquid ipsi uel duo ipsorum duxerint⁷⁾ faciendum.

In cuius rei testimonium eis talibus has nostras patentes litteras, nostris sigillis sigillatas,⁸⁾ duximus concedendas.

Datum etc.

91. Contractus mutui.⁹⁾

In nomine domini amen.

Nouerint vniuersi presentes litteras inspecturi, quod in . . die . . anno¹⁰⁾ nos R miseracione diuina etc. recognoscimus¹¹⁾ et confitemur, a mercatore . . loci c marcas bonorum turonensium et legalium mutuo accepisse, et ipsas nobis fuisse solutas in peccunia numerata.¹²⁾

Quas quidem marcas in vtilitatibus et negociis vlixbonensis ecclesie duximus conuertendas.¹³⁾

Nos vero dictas marcas uel valorem earum predicto mercatori usque ad . . diem in ciuitate vlixbonensi in pace et sine contradictione qualibet nos promittimus soluturos.

In cuius rei testimonium hanc patentem litteram, nostro¹⁴⁾ sigillo munitam, dicto mercatori duximus concedendam.

Datum etc.

92. Refutacio peccunie.¹⁵⁾

Nouerint vniuersi presentes litteras inspecturi, quod

1) B: *corporis*. A und C: *precorporalis*.

2) B: *prestito iuramento*.

3) B hat nur c.

4) B: *predicto*.

5) B: *nostrorum*.

6) B: *seruando*.

7) B: *dixerint*.

8) B: *signantes*.

9) B stellt dieses und das folgende muster um.

10) B: *anno . . loco*.

11) B: *cognoscimus*.

12) B: *naturali*.

13) B: *concedendas*.

14) B: *nostri sigilli munimine roboratam uel nostro*.

15) B setzt noch *mutate*, C numerate bei.

ego . . mercator vlixbonensis¹⁾ confiteor et recognosco, me habuisse et in numerata²⁾ pecunia recepisse a venerabili patre domino M vlixbonensi episcopo c³⁾ marcas bonorum turonensium et legalium, quas eidem mutuavi.⁴⁾

Et ipsum et successores suos qui vlixbonensi⁵⁾ ecclesie prefuerint ad huiusmodi debitum do et concedo pro liberis et quietis, ita quod — si de cetero supra dicto debito carta uel scriptura siue instrumenta aliqua apparuerint — sint irrita, et nullam habeant roboris firmitatem.

In cuius rei testimonium hanc patentem litteram per manus talis⁶⁾ tabellionis factam dicto episcopo concessi et mei⁷⁾ sigilli munimine signatam.

Et ego talis tabellio his omnibus interfui etc.

93. Contra officiales⁸⁾ ciuitatis qui tenent aliquem⁹⁾ obsessum in ecclesia.

N miseracione etc. dilectis suis archidyacono et archipresbytero talis castri¹⁰⁾ salutem etc.

Dolemus non inmerito quam plurimum et turbamur. intelleximus enim, quod quidam layci, quibus falso modo et inique mortis inpigebatur¹¹⁾ periculum, timentes¹²⁾ pretorem et officiales dicti¹³⁾ castri contra eosdem in iracundiam concitantes, ad . . ecclesiam dicti castri pre metu mortis confugerant,¹⁴⁾ ut in eadem securius possent a mortis periculo defensari. qui¹⁵⁾ pretor et officiales cum multitudine armatorum in eosdem confugientes cum magno tumultu hostiliter irruentes, ipsos in prefato obsessos tenentes, immunitatem dicte ecclesie tamquam speluncam latronum violando, dictis confugientibus in contemptu¹⁶⁾ dei et sancte matris ecclesie panem et aquam et cetera victualia¹⁷⁾ subtraxerunt.

Quo circa mandamus vobis, quatenus ipsos pretorem et officiales¹⁸⁾ auctoritate nostra moneatis, ut dictos confu-

1) B: *mercator* . . loco.

2) B: *et inmutata*.

3) B: *domino episcopo* . . c.

4) B: *exconmutauit*.

5) B: *tali*.

6) In B fehlt *talis*.

7) B: *nostri*.

8) D: *pretorem et officiales*.

9) In D fehlt *aliquem*.

10) In D fehlt *talis castri*.

11) B: *inpigebatur*. D: *inpungebatur*

12) A B C: *tenentes*.

13) Von hier an bis *possent* einschliesslich ist in D ausgefallen.

14) B: *confugerent*. C: *confugerunt*.

15) A und D: *quod*.

16) D: *dicti consurgentes in conspectu*.

17) D: *et tectum actualiter*.

18) B und D: *officialem*.

gientes in prefato ¹⁾ obsessos non teneant, nec eis aliqua subtrahant alimenta.

Quod si scriptis ²⁾ moniti id facere recusarint, ipsos auctoritate nostra excommunicetis, et excommunicatos publice nuncietis, et faciatis ab omnibus tamquam excommunicatos arcus euitari.

Insuper omnes dicti castri ecclesias supponatis ecclesiastico interdicto, quo usque dicti confugientes ³⁾ liberum et securum habeant exitum et regressum, et eidem ecclesie cuius immunitatem ⁴⁾ temere violarunt ⁵⁾ et de tanta deo et nobis illata iniuria satisfaciant competenter.

Datum ⁶⁾ etc.

94. Reseruacio beneficii auctoritate apostolica.⁷⁾

R miseracione etc. dilectis suis priori et clericis porcionariis talis ecclesie talis castri⁸⁾ salutem et benedictionem.

Noueritis, nos summi pontificis ⁹⁾ litteras recepissee in hunc modum: *Martinus episcopus seruus seruorum dei* etc. ¹⁰⁾

Harum auctoritate litterarum qua fungimur in hac parte dictum clericum in sciencia moribus vita et conuersacione ¹¹⁾ examinauimus, prout in dicto rescripto apostolico plenius continetur. et quia ipsum inuenimus dignum ¹²⁾ ad huiusmodi beneficium obtinendum, nos sibi reseruamus ¹³⁾ porcionem in dicta ecclesia quam primo ibidem vacaret ¹⁴⁾ ad collacionem ipsius, ut ipsam dicto clerico iuxta mandatum summi pontificis conferamus.

Quo circa vobis eadem auctoritate precipimus et mandamus, quatenus quam cito in prefata ecclesia porcionem vacare contigerit ad collacionem ipsius ¹⁵⁾ nullatenus procedatis, quia de ¹⁶⁾ ipsa porcione dicto clerico intendimus prouidere, decernentes irritum et inane quicquid de colla-

1) B: *prefata ecclesia*. D: *in dicta ecclesia*.

2) D: *dicti*.

3) D: *fugientes*.

4) B: *immunitates*.

5) D hat hier: *exitum ex eisdem ecclesie immunitate temere violare*.

6) B: *datum prage*.

7) In A fehlt *auctoritate apostolica*.

8) B: *suis parrochiariis .. ecclesie*. D: *suis rectori etc*.

9) B und D: *nos domini pape*.

10) B hat nur: *G etc*. D dagegen: *I episcopus etc*.

11) In D fehlt *vita et conuersacione*.

12) D: *ydoneum*.

13) B: *reseruauimus*. C: *seruauimus*.

14) B und D: *vacare contigerit*, worauf in D alles ausgefallen ist bis zu den worten *ad collacionem* des folgenden absatzes, vor welchen dort *quare* steht.

15) B: *alterius*.

16) D: *quoniam in*.

cione predicta contra mandatum domini pape presumpseritis attemptare.

Datum etc.

95. Confirmacio¹⁾ beneficii auctoritate apostolica.

N miseracione etc. dilectis suis rectori et clericis²⁾ etc.

Noueritis, nos olim summi pontificis recepissee litteras in hac forma: G³⁾ etc.

Et cum nos dictum clericum tunc temporis in sciencia moribus vita et conuersacione examinauerimus, et inuenimus dignum ad huiusmodi beneficium obtinendum, nos sibi reseruauimus porcionem quam cito⁴⁾ ibidem vacaret, et conferendam⁵⁾ duximus iuxta mandatum domini pape,⁶⁾ prout in littera nostre reseruacionis plenius continetur.

Nunc autem, cum in dicta ecclesia quedam porcio vacet ad presens per mortem . . porcionarii ipsius ecclesie, volentes, ut dignum est, mandatis domini⁷⁾ pape in omnibus obedire, prefatam porcionem dicto clerico auctoritate ipsius domini pape qua fungimur in hac parte⁸⁾ duximus conferendam, et ipsum de dicta⁹⁾ porcione per nostrum pileum inuestimus, contradictores et rebelles excommunicationis vinculo innodantes.

In cuius rei etc. datum etc.

96. Cum metropolitanus¹⁰⁾ vocat ad synodum suffraganeos.¹¹⁾

N dei gracia archiepiscopus salernitanus¹²⁾ venerabilibus fratribus et amicis in Christo karissimis talibus dei gracia episcopis suffraganeis salernitane¹³⁾ ecclesie salutem et fraternam in domino karitatem.

Cum de grege nobis commisso in extremo die iudicii nos oporteat reddere rationem, expedit ut pro ecclesia dei

1) A und C: *conseruacio*.

B: *inuestitura uel conseruacio beneficii auctoritate domini pape*.

D: *alia reseruacio de porcione*.

2) B und D: *clericis porcionariis ecclesie*.

3) B: *Innocencius uel Gregorius*.

D: *Innocencius*.

4) D: *primum*.

5) B: *confermandam*.

6) C: *pape in omnibus*.

7) D: *mandatis dicti domini nostri*.

8) In B fehlt *in hac parte*.

9) B und D: *ipsa*.

10) A: *cum capuanus*. B: *cum archiepiscopus uel metropolitanus*. C: *cum conprianus* mit dem abkürzungsstriche über *ri*.

11) C fügt *ipsos*, D *suos* bei.

12) B: *Franciscus dei gracia archiepiscopus*. D: *N miseracione etc*.

13) B hat hiefür zwei punkte. D: *turonensis*.

taliter vigilemus, ut commissum nobis gregem ab illius lupi morsibus qui circuit querens quem deuoret ¹⁾ defendamus, non facientes tanquam mercenarius cuius proprie non sunt oues, qui videns lupum venientem dimittit oues et fugit, set tanquam boni et experti pastores gregis, qui oues sibi commissas defendentes a luporum lacerantibus morsibus vigilant et conseruant.

Hinc est quod vos rogamus attentius ²⁾ et monemus, quatenus in . . ciuitate omni mora postposita nobiscum personaliter intersitis, ut ibidem nobiscum super vtilitatibus ³⁾ ecclesiarum nostrarum et tocius regni . . procurandis ⁴⁾ habeamus colloquium et tractatum.

97. De anniuersario dato ecclesie ⁵⁾ ab epyscopo viuente. ⁶⁾

In nomine domini amen.

Cum ex debito nature filius ad reuerenciam teneatur et obedienciam matri sue, que suis maternis ipsum lactauit vberibus, ⁷⁾ quam plurimis sumptibus et sudoribus enutriuit, siquidem nos miseracione diuina . . episcopus, ⁸⁾ recolentes plurima bona que a matre nostra vlixbonensi ⁹⁾ ecclesia a teneris annis recepimus, que nos etiam in pietatis sue gremio collocando de honore ad honorem gradatim de bono in melius exaltauit, ut diuini cultus seruicium ¹⁰⁾ non diminuat set augeatur potius, ad honorem gloriose virginis ¹¹⁾ Marie et beati Vincencii martiris, ¹²⁾ cuius corpus sanctissimum in vlixbonensi ¹³⁾ ecclesia requiescit, damus et concedimus dicte vlixbonensi ¹⁴⁾ ecclesie . . possessionem nostram cum omnibus pertinenciis suis quam ¹⁵⁾ habemus in . . loco, que nobis successione ¹⁶⁾ patrimonii nostri remansit, perpetuo possidendam, ita videlicet quod per redditus possessionis ipsius vna missa ad honorem sancti spiritus in quolibet die iouis, alia vero missa in quolibet die sab-

1) D: *deuoret resistere ualeamus.*

2) D: *attente.*

3) D: *ibidem simul pro vtilitate.*

4) D: *tocius regiminis nobis commissi.*

5) In D fehlt *ecclesia.*

6) B: *donacio patrimonii ecclesie uel anniuersario dato ecclesie timente.*

7) D: *filius tenetur obedienciam et reuerenciam matri sue exhibere, quem ipsa suis lactauit vberibus et laboribus.*

8) B: *diuina vlixbonensis episcopus.*

9) In B und D fehlt *vlixbonensi.*

10) D: *officium.*

11) D: *virginis matris.*

12) D: *Vincencii et Martini.*

13) D: *in dicta turonensi.*

14) D: *ipsi turonensi.*

15) A: *quas.*

16) D: *possessione.*

bati¹⁾ ad honorem genitricis²⁾ virginis gloriose,³⁾ alia autem missa in quolibet die martis⁴⁾ ad honorem eiusdem martiris beati Vincencii,⁵⁾ ceteris vero diebus et singulis vna missa de requie pro animabus⁶⁾ patris et matris mee et pro anima nostra perpetuo sollempniter⁷⁾ decantentur.

In cuius rei etc. datum etc.

98. De condendo⁸⁾ testamento.

In nomine sancte trinitatis et indiuidue vnitatis patris et filii et spiritus sancti amen.

Nos miseracione diuina⁹⁾ episcopus, memores condicionis humane, quam semper comitatur innata fragilitas, cui ab ipso vite principio mortis imperium dominatur, dum vite nobis instaret terminus, loquele tamen et¹⁰⁾ memorie in nobis integritate vigente, egri corporis, sane mentis,¹¹⁾ sic salutis nostre anime prouidimus consulendum,¹²⁾ ut rebus humanis exempti videamur, de veri et eterni dei misericordia confidentes, quod cor contritum et humiliatum non despicit, quod ut suum redimeret populum¹³⁾ gustare voluit calicem¹⁴⁾ passionis.

Hoc presens testamentum, quod nuncupatiuum dicitur, id est sine scripturarum sollempnitate, in hunc modum duximus statuendum. videlicet pro anima etc.

99. Quando¹⁵⁾ episcopus constituit procuratorem in curia romana.¹⁶⁾

In nomine domini amen.

Nouerint vniuersi, quod talis vlixbonensis¹⁷⁾ episcopus nomine ecclesie nostre constituimus fecimus seu ordinauimus . . latores presencium procuratores nostros, et quemlibet eorum in solidum, ita quod non sit melior condicio.

1) A hat hier *anni*, worauf bis die einschliesslich alles ausgefallen ist.

2) B: *dei genitricis*.

3) B: *virginis Marie*. D: *virginis gloriose Marie*.

4) D: *veneris*.

5) In D fehlt *beati Vincencii*. B dagegen setzt noch bei: *uel predicti sancti*.

6) B: *animabus parentum meorum id est pro anima*.

7) In D fehlt *sollempniter*.

8) A: *concedendo*.

9) B: *miseracione etc. vlixbonensis*.

10) D: *tam loquele quam*.

11) B: *egri corpore sani mente uel egri corporis sani mentes* oder vielleicht *mentis*.

12) D: *nostre duximus prouidentum*.

13) D: *populum vnigenitum saluatorem*.

14) B: *poculum uel calicem*.

15) C: *quod*.

16) In D fehlt dieses und das folgende muster.

17) B: *vlixbonensis ecclesie*.

occupantis, set quod vnus inceperit ¹⁾ alter valeat consummare, in romana curia in omnibus causis appellacionum et in principalibus contra nos motis et mouendis a quibuscumque, in iudicio et ²⁾ extra, vbicumque nos inuenerint citatos ab homine uel a iure, coram quocumque iudice seu auditore sedis apostolice delegato, ad agendum defendendum ³⁾ excipiendum, ad petendum ⁴⁾ absolucionis beneficium, ad cautelam, et ad componendum, et ad compromittendum in arbitros seu amicabile conpositores seu arbitratores, et iudices eligendum et recusandum, et ad impetrandum et contradicendum litteras legendas seu ⁵⁾ simplices iusticiam uel gratiam continentes, et ad appellandum et appellaciones proseguendas, ⁶⁾ et apostolos petendos et recipiendos, et ad prestandum in anima nostra de calumpnia seu de veritate dicenda ⁷⁾ uel cuiuslibet alterius generis sacramentum, dantes eisdem licenciam ⁸⁾ ut vterque eorum potestatem habeat substituendi alium seu alios procuratores loco sui et ipsos reuocandi, quandocumque et quocienscumque animis nostris viderint — *seu* viderit — expedire, ⁹⁾ et in se procuracionis officium resumendi.

Et promittimus, nos sub ypotheca bonorum ecclesie ratum habituros et firmum quicquid per dictos procuratores seu alterum constitutum seu substitutum ¹⁰⁾ ab eis uel ab altero eorum factum fuerit in premissis et singulis premissorum.

In cuius rei etc. datum etc.

100. Quando ¹¹⁾ episcopus constituit procuratorem ad mutuum contrahendum.

Vniuersis presentes litteras inspecturis R miseratione etc.

Nouerit vniuersitas vestra, quod nos dilecto ¹²⁾ magistro .. canonico ecclesie talis sancti in Confluencia, ¹³⁾ quem ad sedem apostolicam nostrum procuratorem et nuncium destinamus pro nostris nostreque ecclesie negociis ibidem procurandis, speciale mandatum damus et liberam concedi-

1) B: *inciperet*.

2) B: *mouendis quibuscumque et extra*.

3) B: *descendendum*.

4) B schreibt zusammen: *apetendum*.

5) In A B C fehlt *seu*.

6) B: *persequendum*.

7) B: *danda*.

8) In A und C fehlt *licenciam*.

9) B: *quocienscunque eis visum fuerit expedire uel nostris animis*.

10) In B fehlt *seu substitutum*.

11) C: *qualiter*.

12) B und C fügen *nostro* bei.

13) Von *canonico* einschliesslich bis hierher fehlt in B.

mus potestatem, nostro et ecclesie nostre nomine mutuum contrahendi cum ¹⁾ quocumque siue quibuscumque ²⁾ creditoribus usque ad summam c librarum turonensium, et obligandi nos et successores nostros ac ecclesiam et omnia bona nostra et ecclesie nostre, mobilia et immobilia, presentia et futura, ecclesiastica et mundana, illi uel illi³⁾ a quo siue quibus idem noster procurator usque ad dictam summam duxerit mutuum ⁴⁾ contrahendum, et iurandi in animam nostram quod illa pecunia siue pars ipsius quam ipse nostro et ecclesie nostre nomine duxerit mutuo contrahendum non sit in nostram set ecclesie nostre utilitatem conuersa, et renunciandi priuilegio fori, ⁵⁾ beneficio restitutionis in integrum, et excepcioni etiam quod predicta pecunia⁶⁾ non sit conuersa in nostram set ecclesie nostre utilitatem pretextu alicuius constitutionis canonice uel ciuilis, et constitutioni de duabus dietis edite in concilio generali, cunctisque constitutionibus probationibus et excepcionibus ⁷⁾ quibus contra creditores ipsos nos tueri possemus et per quas posset eis super eodem mutuo ⁸⁾ preiudicium aliquod generari, dantes eidem procuratori speciale mandatum substituendi nos iurisdictionibus cuiuscumque capellani domini pape si voluerit, in quem tanquam in iudicem nostrum consentimus, sponte scientes nostrum iudicem, et quod⁹⁾ ipse possit et debeat de predicta summa pecunie siue eius parte nos condemnare ac in nos excommunicationis sententiam ferre quocienscumque voluerit, si pecuniam de qua fuerimus condemnati non soluerimus in termino ab ipso auditore nostro statuendo, promittentes nos ratum gratum et firmum habere et contra de iure uel facto aliquatenus non venire quicquid super predictis seu eorum aliquo seu aliquibus idem noster procurator faciendum duxerit aut etiam procurandum, et velut ¹⁰⁾ in contractu seu litteris eiusdem nostris procuratoriis ¹¹⁾ hinc inde faciendis plene contigerit ¹²⁾ contineri. ¹³⁾ et si contigerit ¹⁴⁾ super premissis ¹⁵⁾ omnibus et singulis premissorum ¹⁶⁾ litteras apostolicas inpetrare, conuencioni iudicum per nos uel procuratores nostros in romana curia conmorantes renunciamus expresse.

1) A B C: *et*.2) B: *quicumque*.3) In B fehlt *uel illi*.4) B: *mutuo*.5) B: *priuacionem forme*.6) In B fehlt *pecunia*.7) B: *exemptionibus*.8) In B fehlt *mutuo*.9) A B D: *esse quod*, C hat *blos et*.10) A B C: *velit*.11) B und C: *nostri procuratoris*.12) C: *contigit*.13) B: *consentimus*.14) B: *contingeret*.15) B: *super predictis uel premissis*.16) In B fehlt *premissorum*.

In cuius rei testimonium et euidenciam plenior¹⁾ presentes litteras nostri sigilli munimine duximus roborandas.

Datum etc. anno domini etc.

101. Confirmacio beneficii ad instanciam sui vicarii.

Vniuersis presentes litteras inspecturis N miseratione etc.

Significamus vniuersitati vestre, quod talis nostre dyocesis presbyter²⁾ quasdam litteras apertas, munitas sigillo . . nostri vikarii,³⁾ nobis exhibuit et ostendit, quarum tenor talis est: ⁴⁾ *nouerit* etc.

Et nos supradictus episcopus quod factum est in premissis per dictum dominum⁵⁾ P vicarium approbantes,⁶⁾ de prebenda . . ecclesie auctoritate domini pape nobis in hac parte comissa dictum presbyterum⁷⁾ per nostrum pileum⁸⁾ inuestimus, et eundem instituimus in eadem, et omnes et singulos qui ei super ea inpedimentum quocumque modo prestiterint publice uel occulte excommunicacionis sententia innodamus.

Parrochianis eiusdem ecclesie et aliis vndecumque sint et⁹⁾ cuiuscumque¹⁰⁾ condicionis extiterint, qui tenentur obedire¹¹⁾ in aliquo eidem ecclesie, in virtute obediencie precipiendo mandamus, quatenus dicto . . tamquam rectori ipsius ecclesie reuerenter obediant, et salubria eius mandata obseruent, de iuribus ecclesie predictae debitis eidem debeant tamquam rectori suo plenarie respondere, et ratas et firmas habentes sententias quas idem ex¹²⁾ premissis aut aliis iuste¹³⁾ et rite tulerit in rebelles.

In cuius rei testimonium etc. datum etc.

102. Confirmacio¹⁴⁾ beneficii auctoritate apostolica.¹⁵⁾

N miseratione etc. discreto viro . . etc.

1) B fügt noch *uel clariorem* bei.

2) In A und C fehlt *presbyter*.

3) In B fehlt *apertas* u. s. w. bis *vikarii* einschliesslich.

4) B: *erat*.

5) Von hier an bis *per* einschliesslich ist in B ausgefallen.

6) Anstatt dieses satzes hat D blos: *nos prouidencia per dictum nostrum vicarium*.

7) D: *clericum*.

8) D: *birretum*.

9) In A B C fehlt *sint et*.

10) In A und C fehlt auch *cuiuscumque*.

11) In A und C fehlt *obedire*.

12) D: *de*.

13) D: *iusto modo*.

14) B: *quando aliquis inuestitur auctoritate papali, uel confirmacio*.

15) In D fehlt dieses muster.

Litteras sanctissimi patris domini N sacrosancte romane ecclesie summi pontificis, ¹⁾ non viciatas non cancellatas non ²⁾ abolitas non corruptas nec in aliqua parte sui lesas, recepimus in hac forma: N ³⁾ *episcopus seruus seruorum* etc.

Volentes itaque, ut tenemur, mandatis apostolicis obedire, ⁴⁾ cum aliquod canonicum non obsistat quod prouisionem tibi faciendam pro prestimoniis supradictis inpediat, tibi ⁵⁾ auctoritate domini pape qua fungimur in hac parte prestimonia . . ecclesie vacancia per mortem canonici . . conferimus, ⁶⁾ teque per nostrum birretum ⁷⁾ inuestimus presencialiter de eisdem, reseruata nobis nichilominus potestate prouidendi tibi pinguius ⁸⁾ de prestimoniis, si secundum tenorem predictarum litterarum de hiis que tibi contulimus non fuerit plene prouisum, in contradictores et rebelles si qui fuerint excommunicationis sententiam promulgando.

Datum etc.

103. In eundem modum ⁹⁾ uel quasi. ¹⁰⁾

N miseratione etc. dilectis viris etc.

Litteras domini pape recepimus in hunc modum: M ¹¹⁾ etc.

Volentes itaque, ut tenemur, ¹²⁾ mandatis apostolicis obedire, ¹³⁾ secundum tenorem predictarum litterarum eidem . . clerico prestimonia . . ecclesie . . dyocesis vacancia per mortem . . canonici contulimus, ipsumque per birretum ¹⁴⁾ nostrum presencialiter inuestimus de eisdem.

Vobis nichilominus — cui ¹⁵⁾ quantum in hoc ¹⁶⁾ non tamen in totum committimus vices nostras — qua fungimur auctoritate ¹⁷⁾ mandamus, quatenus eundem . . uel procuratorem suum eius nomine in corporalem possessionem predictorum prestimoniorum iuxta mandati apostolici tenorem inducatis, ¹⁸⁾ et defendatis inductum, ita tamen quod ad

1) B: *litteras domini pape sanctissimi patris.*

2) Von hier an bis *recepimus* einschliesslich ist in A und C ausgefallen..

3) B hat hier *G.*

4) B und C: *in omnibus obedire.*

5) In A und C fehlt *tibi.*

6) B: *confirmamus.*

7) A: *birreum.*

8) A und C: *pignus.*

9) D: *in eodem modo.*

10) B fügt noch bei: *introducatur aliquis in corporalem possessionem.*

11) B: *Gregorius.* D hat *N.*

12) In D fehlt *ut tenemur.*

13) B und D: *in omnibus obedire.*

14) B fügt noch *uel birrum* bei.

15) In B fehlt *cui.*

16) D: *cui tantum in hac parte.*

17) A und C fügen noch *nostra* bei.

18) D fügt noch *et induci faciat* bei.

exequenda predicta alter vestrum ¹⁾ alterum non expectet, in ²⁾ contradictores et rebelles si qui fuerint auctoritate nostra quin potius apostolica excommunicationis sententiam promulgando.

In cuius rei etc.

104. Qualiter ³⁾ episcopus committit vices suas canonico ut absoluat clericum secundum litteras penitenciarum domini pape. ⁴⁾

N miseratione etc.

Noueritis, nos religiosi viri domini pape penitenciarum receperunt litteras sub hac forma: *venerabili* etc.

Quo circa auctoritate ⁵⁾ predictarum litterarum precipimus ⁶⁾ et mandamus, quatenus consideratis diligenter circumstantiis vniuersis in dictis litteris contentis, ⁷⁾ dictum talem a sententia excommunicationis ⁸⁾ absoluatis, et cum eodem super irregularitate contracta dispensetis, prout in prefatis litteris domini pape ⁹⁾ penitenciarum plenius continetur.

105. Citatio auctoritate apostolica. ¹⁰⁾

N ¹¹⁾ miseratione etc.

Noueritis, nos a sanctissimo patre summo pontifice receperunt litteras sub hac forma: *G* etc. *ponendo* ¹²⁾ *totum tenorem litterarum. quo posito ita dicas:*

Volentes mandatum apostolicum exequi reuerenter, qua fungimur auctoritate ¹³⁾ mandamus, quatenus per te uel ydoneum procuratorem ¹⁴⁾ octauo die post receptionem presentium, quem terminum vobis pro duobus edictis et tercio ¹⁵⁾ peremptorio assignamus, apud . . . nostro te conspectui ¹⁶⁾ representes, dicto tali in iusticia responsurus.

Alioquin procedemus in causa, prout exegerit ordo iuris.

Quod si predictus terminus in diem ceciderit ¹⁷⁾ feriatam,

1) D: *vestri*.

2) Dieser schlusssatz fehlt in D.

3) B: *quando*.

4) In D fehlt dieses und das folgende muster.

5) A: *auctoritate domini*.

6) B: *vobis precipimus*.

7) A und B: *concedendis*.

8) B: *a prefate excommunicationis sententiis*.

9) B: *litteris dicti*.

10) In A ist der raum für dieses rubrum leer.

B: *littera citacionis domini pape*.

11) B: *Petrus*.

12) B: *etc. de uerbo ad uerbum, uel ponendo*.

13) B: *sub auctoritate*. C: *vobis auctoritate*.

14) B: *responsalem*.

15) B und C: *termino*.

16) B: *respectui*.

17) A: *caderit*. B: *cadit*.

sequentem diem non feriatam terminum tibi peremptorium assignamus.

Datum etc.

106. Qualiter procedatur contra contumaces nolentes comparere¹⁾ secundum auctoritatem apostolicam.

N miseratione etc.

Cum auctoritate nobis a domino²⁾ papa comissa . . de . . coram³⁾ nobis litteris nostris citari fecerimus, idem mandato nostro deducto⁴⁾ penitus in contemptum, certo sibi peremptorio⁵⁾ termino assignato venire neglexit.⁶⁾ propter quod ipsum contumacem eius exigente malicia reputantes, decernimus⁷⁾ eum excommunicationis sentencie subiacerere.

Quo circa, ne idem conmodum de sua contumacia⁸⁾ reportaret, quia nil humilitas prodesse videretur⁹⁾ humilibus,¹⁰⁾ si contemptus contumacibus non obsesset, discretioni tue qua fungimur auctoritate sub excommunicationis pena precipiendo mandamus, quatenus singulis diebus dominicis et festiuis campanis pulsatis et candelis accensis¹¹⁾ denunciatis coram populo excommunicationis vinculo innodatum, donec sue culpe inobedienciam recognoscat, et de predicta contumacia satisfecerit ut tenetur.

Si autem mandatum nostrum neglexeris — quod non credimus¹²⁾ — adimplere, te in scriptis¹³⁾ excommunicationis vinculo innodamus.

Datum etc.

107. Qualiter episcopus committit vices suas archydiacono in quadam causa¹⁴⁾ secundum auctoritatem apostolicam.¹⁵⁾

N miseratione etc.

Noueritis, nos a domino papa recepisse litteras sub hac forma: *G*¹⁶⁾ etc.

1) In C fehlt *nolentes comparere*.
D schliesst mit *contumacem*.

2) D: *domino nostro*.

3) D: *comisea laycum . de . coram*.

4) D: *debito*.

5) D: *personaliter*.

6) A B D: *neglexerit*.

7) B und D: *decreuimus*.

8) A und C: *sua malicia contumacia*.

9) D hat blos: *prodesset*.

10) In A B C fehlt *humilibus*.

11) B: *extinctis*.

12) In D fehlt dieses zwischen-sätzchen.

13) B: *in hiis scriptis*.

14) In C fehlt *in quadam causa*.

15) D: *publicam*.

16) D: *I episcopus*.

Cum igitur variis et diuersis negociis impediti cognitioni et decisioni ¹⁾ ipsius cause interesse non possimus, de vestra prudencia et sollicitudine ²⁾ plurimum confidentes, super ipsius cause cognitione et decisione tenore presencium vobis integre — diffinitiuam ³⁾ nobis sententia reseruata — committimus vices nostras.

In cuius rei etc.

Nota quod aliquando committitur sola cause cognitio usque ad diffinitiuam. ⁴⁾ et tunc dices: *presencium vobis auctoritate* ⁵⁾ *committimus vices nostras in eadem*, ⁶⁾ *nobis diffinitiuam sententia reseruata*.

Item nota quod huiusmodi commissio uel subdelegacio ⁷⁾ aliquando fit per publicum instrumentum.

108. Qualiter episcopus scribat domino pape cum appellatum est in ⁸⁾ causa sibi conmissa.

Sanctissimo in Christo patri domino G sacrosancte romane ⁹⁾ ecclesie summo pontifici N licet indignus episcopus . . se ipsum ad pedum oscula beatorum.

A sanctitate vestra recepi litteras in hunc modum: *G* etc.

Cum ad executionem mandati vestri humiliter et deuote ¹⁰⁾ procedens, partes easdem coram me fecerim legitime euocari, idem . . in cause processu sub hac forma vestram ¹¹⁾ audienciam appellauit: *coram vobis domino* . . etc. *ponendo appellacionem secundum formam*. ¹²⁾

Communicato consilio peritorum ¹³⁾ ipsi appellacioni non duxi aliquatenus deferendum, nec ipsum ab examine mei ¹⁴⁾ iudicii reuocaui, precepi tamen eidem ut usque ad xxx dies cum ¹⁵⁾ hiis litteris vestro se conspectui presentaret.

In cuius rei etc. datum etc.

109. Prohemium super graciis faciendis. ¹⁶⁾

Inde ¹⁷⁾ personarum attendimus merita, cum aliquibus gratiam elargimur. si ergo gracia meritum querit, et me-

1) D: *discrecioni*.

2) In B fehlt *et sollicitudine*.

3) In D fehlt *diffinitiuam*.

4) B: *solius et negocium cognitio absque sententia diffinitiuam*.

5) D: *tenore*.

6) D: *nostras eiusdem in*.

7) C: *delegacio*. B: *suis delegatio*.

8) D: *cum appellatur a*.

9) D: *I sacro sancte romane ac vniuersalis*.

10) In D fehlt *et deuote*.

11) B und D: *ad uestram*.

12) B: *iuxta formam si est pacem*. D: *secundum formam. sanctissime pater*.

13) D: *sapientum*.

14) D: *iuris*.

15) In A B C fehlt *cum*.

16) D: *exordium super gracia concedenda*.

17) In B und D fehlt *inde*.

ritum gratiam exigit, nec satis fit gracie dum ¹⁾ indignis impenditur, nec probis respondetur pro meritis si eis gracia denegatur. illis si quidem qui merentur est dextera porrigenda, ut ²⁾ digna retribucio merita probitatis extollat, et congrue retribucionis premium pluralitas magnificet meritorum.

110. Item super eodem. ³⁾

Inde ⁴⁾ ascribi cupientibus milicie clericali libenter facimus de bonis ecclesiasticis prouideri, ut ex hoc diuinum officium arcus ⁵⁾ amplectantes que dei sunt audius exequantur, ab eo stipendia vite suscipiant cuius obsequiis mancipantur. ⁶⁾

Hinc est etc.

111. Super eodem. ⁷⁾

Hiis qui dant sciencie operam, ut clericali ordine domino famulentur, debet non inmerito de bonis ecclesiasticis prouideri, ut ab eo stipendia vite suscipiant cuius obsequiis mancipantur.

Hinc est etc.

112. Super eodem. ⁸⁾

Cupientibus disciplinis scolasticis informari libenter gratiam impertimur, ut per eam studio audius insistentes consequantur facilius quod intendunt.

Cum igitur dilectus noster talis cupiat, sicut asserit, disciplinis scolasticis informari, ⁹⁾ nos desiderium eius fauore beniuolo prosequentes, mandamus vobis, quatenus etc. ¹⁰⁾

1) D: *cum*.

2) A B C: *et*.

3) In A ist der raum für dieses rubrum leer.

B: *quando prouidetur eis qui uolunt clericari*.

4) In B und D fehlt *inde*.

5) In B fehlt *arcus*.

6) Der schluss von *ab eo* an fehlt in A B D.

7) In D fehlt dieses muster.

8) B: *super eodem facto et materia*.

9) D: *insistere*.

10) B: *quatenus etc. subsequencia*. Am schlusse steht in B: *explicit*; in D: *explicit summa Dominici yspani*.

Anhang.

Nach der andeutung in note 4 der vorbemerkenngen seite 519 wie nicht minder zu num. 34 in der note 12 seite 548 finden sich in der handschrift B noch ohne besonderes rubrum ganz unmittelbar an die schlussworte des musters vniuersitatem vestram etc. oder wie es dort lautet et angeknüpft einige sätze.

Würden sie eine oder auch mehrere ganze selbstständige formeln bilden, am ende vielleicht wie die muster 109 bis 112 nur prooemien, wir hätten keinen anstand genommen, selbe gleich der num. 32, welche eben auch die handschrift B allein hat, und gleich der redactionsbemerkung am schlusse der num. 35, welche abermals der codex B allein hat, in der treffenden zahlenreihe im texte unserer sammlung selbst zu geben.

So aber ist schon gleich der anfang unvollständig. auch fehlt uns ein anhaltspunkt zur näheren bestimmung über sie und ihr verhältniss zu den vorausgehenden wie den nachfolgenden stücken desshalb, weil im codex B das in den übrigen handschriften zwischen das vorwort und die musterstücke eingeschobene inhaltsverzeichnis derselben — bei uns unter II seite 526 bis 531 abgedruckt — nicht vorhanden ist.

Es blieb uns daher nichts übrig als die fraglichen sätze vor der hand hieher in den anhang zu verweisen.

a.

. . . debite prouidentie dilecto gregi dominico tunc uigilare dinoscuntur, quando sibi resurgendi a peccatis suis misericordiam exhibemus.

Porro deuotos Christi populos ad pie caritatis opera exercenda et ad sanctorum merita pro condigne deuotionis obsequio ¹⁾ ueneranda eo studiosius inuitamus, quod ad eorum salutem et absolutionem peccaminum nouimus specialiter pertinere.

Cum . . igitur . . ecclesia etc.

b.

Diuinum potius ²⁾ existeret quam humanum, si homo de corrupta materia non peccaret.

Porro — ut a peccatis lapsi possint resurgere — proposita sint eis opera caritatis.

Cum igitur etc. ecclesie etc.

1) Die handschrift hat *obsequia*.

2) Der codex hat: *demum post*.

XII.
Iohann von Bologna.

Vorbemerkungen.

Setzen wir nunmehr von Italien, der Schweiz, Deutschland, Frankreich, und dem äussersten westen des europäischen festlandes hinweg den fuss auf englischen boden. auch hier erhalten wir einen höchst werthvollen beitrage für die formelbücher in der — dem erzbischofe Johann Peckam von Canterbury gewidmeten — *summa de his quae in foro ecclesiastico coram quibuscunque iudicibus occurrunt notariis conscribenda* des magister Johann von Bologna.

Auf den ersten blick scheint es eigenthümlich, dass der verfasser dieser *summa* ein in der schule von Bologna gebildeter und nicht minder in der an der päpstlichen kanzlei üblichen praxis durch und durch bewandeter Italiener ist, der notar Johann von Bologna. in *honorabiliensi primo*, so lesen wir ja sogleich in der widmung des werkes, *deinde in romana curia perseveravi diutius*. da sei es denn gewesen dass er *sub pluribus legum doctoribus et aliis tam juris quam facti peritis* in der praktischen ausübung der notariatskunst so manches erlernt habe, wie er in seiner bescheidenheit sich äussert, *licet pauca, quae quidem — etsi minima sint — nonnullis quandoque prodesse poterunt, cum saepe minimum videatur ipsum ignorantibus esse magnum*. doch dürfte sich diese anfängliche eigenthümlichkeit bald beseitigt erweisen, wenn man erwägt wie gerade Johann Peckam selbst, hochgebildet nach vielen seiten hin, sich nicht allein eine zeit lang in Rom

aufhielt, sondern daselbst in amt und würde stand, wo er zweifelsohne den verfassers des in frage stehenden werkes persönlich kennen zu lernen gelegenheit gefunden. hören wir darüber nur den seinerzeit schon bei gelegenheit des magister Iohannes anglicus erwähnten Baleus, wahrlich keinen freund der katholischen geistlichkeit, in seinem scriptorum illustrium maioris Britanniae, quam nunc Angliam et Scotiam vocant, catalogus in der centuria quarta num. LXIV. da spricht er von ihm als einem manne ex assiduo ethnicorum studio sophista subtilissimus, welcher Parisiis in Petri lombardi theologia rexit, minoritani nominis in Anglia tum demum provincialis minister. adeo postmodum crevit in noticia utriusque juris, ut Romae fieret palatii sathanici magister — lectorem palatinum vocant — ore et ingenio sublimis, ac totus ut scribunt gloriosus.

Von dort gelangte er um das jahr 1280 auf den erzbischöflichen stuhl von Canterbury und zum primat von England. ist nun auch unsere summa nicht an ort und stelle abgefasst, jedenfalls wurde sie mit ganz vorzugsweiser rücksicht auf jene curie entworfen. vernehmen wir nur den verfassers selbst hierüber in seinem bei der übersendung des werkes mitbeförderten briefe, welchen die dem nachfolgenden abdrucke zu grund gelegte hiesige handschrift — der zweispaltig geschriebene ehemals dem kloster Oberaltach angehörige cod. lat. 9662 aus dem vierzehnten jahrhunderte in oktav fol. 25' bis fol. 50 — am schlusse noch aufbewahrt hat. cum solemnem, so wendet er sich an den genannten kirchenfürsten, vestram curiam deceat, tam in actis causarum conscribendis quam aliis processibus judicialibus sacrosanctam romanam ecclesiam imitari, cujus stylus et forma non possunt sciri plenarie nisi per illos qui huiusmodi exercitiis dediti in ipsa curia diutius permanserunt, vosque nullum ex talibus ad praesens habeatis vobiscum, proposui et propositum per dei gratiam conplevi, vobis aliquod opusculum scribere per quod possint in praedictis exercitationibus instrui et secundum modum romanae curiae informari omnes qui in dicta paternitatis

vestrae curia tabellionatus exercent officium aut alias notariorum locum obtinent in eadem.

Aus der widmung nun sowohl, als aus diesem briefe an den mehr erwähnten erzbischof, welcher bis 1291 oder 1292 diese hohe würde in England bekleidete, bestimmt sich denn auch von selbst die zeit der entstehung unseres werkes wohl in den achziger jahren des dreizehnten jahrhunderts. ja darf man die — allerdings von anderer hand geschriebene — schlussbemerkung in einer uns in freundlichst entgegenkommender weise übermittelten königsberger handschrift ¹⁾ des vierzehnten jahrhunderts „anno domini m°. cc°. lxxxix°. v°. die in fine madii apud Raetam uiuente Nicolao papa iiii“ als autentisch annehmen, so ist in dem jahre 1289 ein gewisser anhaltspunkt für ihre geburt oder jedenfalls eher vollendung gewonnen.

Was sodann in aller kürze den inhalt des höchst umfangreichen werkes anlangt, bezeichnet ihn der verfasser selbst unter II de operis dispositione einfach dahin, dass er zunächst den tractatus instrumentorum lediglich formis aliquibus traditis in judiciis et circa judicia quo modo necessariis behandle, nämlich über die procuratores und die procuratoria, und zwar vorerst soweit sie sich ad impetrandum und dann so weit sie sich ad causas et etiam ad negotia beziehen. darauf kömmt er ad ea quae sub examine iudicum tam ordinariorum quam delegatorum notario scribenda concurrunt. wegen der wichtigkeit dieses zweiten theiles wird er einer besonderen ausführlichkeit gewürdigt, und der reihe nach gehandelt de citationibus, de presentatione litterarum citationiarum, de presentatione partium earumque contumacia, de recusatione iudicum sive de arbitris, worauf in ausserordentlich reicher ausführung der eigentliche verlauf des prozesses nach dem ordo iudiciorum bis zur vollständigen beendigung der streit-

1) Vgl. Steffenhagen's katalog der juristischen handschriften der genannten bibliothek num. LXXV unter ziffer 7 s. 31.

sache²⁾ folgt. als dritter theil reihen sich nunmehr muster für die transscripta instrumentorum et litterarum tam apostolicarum quam aliarum an. endlich schliessen muster von dispensationen wie indulgentiae und einigen processus delegatorum judicum seu executorum super praebendis et beneficiis auctoritate apostolica conferendis.

In der hiesigen handschrift folgen hienach noch drei ursprünglich kaum dazu gehörige oder wenigstens anderswo einzureihende musterstücke, nämlich ein instrumentum mutui contracti in romana curia, ein instrumentum solutionis debiti, ein instrumentum donationis inter vivos, welche wir lieber gleich hier ³⁾ vorführen.

2) Nach der hauptübersicht unter dem rubrum ex ordine iudiciario in folgender allgemeinsten eintheilung:

- A) de comparitione partium et exhibitione mandatorum.
- B) de satisfactionibus.
- C) de exhibitione libelli, et assignatione termini ad deliberandum.
- D) de exceptionibus:
 - a) de termino ad dilatorias et declinatorias proponendas;
 - b) de exceptione recusationis et excommunicationis, et de sententiis super ipsis ferendis;
 - c) de aliis exceptionibus, et iudicis pronuntiatione super ipsis.
- E) de litis contestatione, et de iuramentis calumniae et de veritate dicenda.
- F) de commissionibus et iudicum excusationibus.
- G) de terminis ad ponendum, ad respondendum positionibus, ad dandum articulos.
- H) de probatione:
 - a) de testibus;
 - b) de productione instrumentorum actorum et munimentorum.
- I) de conclusionem in causa.
- K) de compromisso.
- L) de sententiis, cum taxatione expensarum.
- M) de executione sententiae.
- N) de appellatione.
- O) de apostolis.
- P) de protestationibus.

3) Sie finden sich in der handschrift selber von fol. 49 sp. 2 bis fol. 50 sp. 1.

Instrumentum mutui contracti in romana
curia.

In nomine domini amen.

In presencia mei notarii etc. dominus I de tali loco confessus fuit et cognouit, se mutuo habuisse et recepissee in tali dyocesi vi florenos boni et puri auri in peccunia numerata. de quibus se quietum et bene pagatum vocauit, excepcioni non habite seu non numerate sibi predictae pecunie omnino renunciando.

Quam peccuniam dictus I per stipulacionem sollempnem promisit eidem R reddere et soluere per se uel per alium in tali loco hinc ad talem terminum. quod si in predictis loco et termino ut dictum est predicto R non fuerit de prefata peccunia plenarie satisfactum, ex tunc inantea prefatus dominus I — sollempni stipulacione premissa — promisit reficere omnia dampna et expensas ac interesse que et quas idem R incurrerit propter dictam peccuniam rehabendam in iudicio uel extra. et de huiusmodi dampnis uel expensis promisit stare uel credere simplici verbo ipsius R absque taxatione ipsius iudicis et libelli oblacione. ac etiam prefatus I obligauit se predicto R ad penam dupli peccunie prelibate, si ut dictum est in solucione defecerit memorata.

Pro quibus omnibus et singulis supradictis firmiter obseruandis et plenarie adimplendis prenominate dominus A obligauit se predicto R, et omnia bona sua, presencia et futura, mobilia et immobilia, ecclesiastica et mundana, usque ad totam solucionem seu restitutionem peccunie supradicte, renunciando in predictis omnibus sepe dictus dominus I omni iurum et legum auxilio, canonici et ciuilibus, priuelegio clericatus et fori, consuetudini et statuto, beneficio restitutionis in integrum, epistole diui Adriani, constitutioni de duabus diebus edite in concilio generali, conuencioni iudicium, excepcioni non celebrati contractus, et omni alii excepcioni, actioni doli, que contra predicta obici possent

seu etiam allegari, per quod posset predictum instrumentum dirimi uel infringi.

Actum in tali loco etc. presentibus etc.

Instrumentum solucionis debiti.

Petrus de tali loco confessus fuit, se habuisse et recepissee cum affectu vere et integre solucionis a Iohanne c solidos turonenses paruorum, in quibus scilicet ⁴⁾ ex causa puri mutui dominus I eidem P tenebatur, prout patet per publicum instrumentum manu talis notarii confectum. et de ipsis c solidis turonensibus se quietum contentum et bene pagatum vocauit, renunciens excepcioni non solute non numerate et non tradite sibi ⁵⁾ peccunie, et doli mali.

Et dictus P fecit eidem R de dicta peccunia et dampnis et interesse et ⁶⁾ expensis quibuslibet, que seu quas ex tenore predicti mutui a dicto P petere ac exigere poterat, que et quas causa ⁷⁾ solucionis dicte peccunie poterat incurrisse, finem quietacionem et refutacionem generalem, et pactum de vltius non petendo, cassans et irritans et annullans penitus dictum instrumentum mutui et omnem aliam scripturam que de ipso debito confecto apparere posset. et nullius de cetero quo ad petendam dictam peccuniam seu super parte ipsius voluit esse ⁸⁾ valoris, et ipsum nichilominus instrumentum eidem I restituit cancellatum.

Et promisit dictus P eidem I per stipulacionem sollempnem sub ypotheca et obligacione omnium bonorum suorum, nullam de dicta peccunia uel dampnis quibuslibet et expensis facere de cetero questionem, seu litem quomodolibet incipere ⁹⁾ per se uel per alium. quod si contra factum fuerit, promisit ex nunc inantea reficere soluere et in integro resarcire dampna omnia et expensas que et quas faceret et incurreret — seu quomodolibet sustineret — in iudicio uel extra,

4) Cod. *sibi*.

5) Cod. *nisi*.

6) In der handschrift fehlt *et*.

7) In der handschrift fehlt *causa*.

8) Cod. *peccuniam super parti ipsius voluit est*.

9) Cod. *interpretare? interpretare?*

et de omnibus stare simpliciter liti et verbo ipsius absque sacramento et iuris sollempnitate quacumque.

Et pro predictis omnibus et singulis obseruandis et plenarie adimplendis predictus P prefato I se et omnia bona sua, mobilia et immobilia, ecclesiastica et mundana, presenciam et futura, sponte et de certa sciencia obligauit, renunciando expresse et sponte omni iurum canonici et ciuilibus auxilio eidem contra premissa et competenti et competituro, et omni alii excepcioni, actioni doli, que contra predicta obici possent seu etiam allegari.

Actum etc.

Instrumentum donacionis inter viuos.

Petrus de tali loco, attendens grata seruicia et accepta que a Iohanne de tali loco ab olim ¹⁰⁾ recepit et sperat dante domino in futurum recipere, donauit et donat eidem I ea donacione que dicitur inter viuos presenti et donacionem recipienti omne ius omnemque actionem, personalem et realem, vtilem et directam seu mixtam, quod uel quam idem P habet uel in futurum habere posset versus N de tali loco quacumque ratione seu causa specialiter super tali re ad habendum tenendum alienandum et faciendum de ea omnimodam suam voluntatem. dedit etiam idem P eidem I plenam et liberam potestatem et speciale mandatum petendi et recipiendi ac etiam exigendi talem rem predictam et alia iura et actiones a predicto N, et faciendi ei plenum finem et refutationem et pactum de vltius non petendo.

Constituit etiam ipsum procuratorem in rem suam, et posuit ipsum in locum suum, et si necesse fuerit agendi et defendendi in qualibet curia ecclesiastica uel ciuili, et in animam suam iurandi, et omnia faciendi que ipsemet posset facere si presens.

Promisit etiam per stipulationem predictus P eidem I, ¹¹⁾ prefatam donacionem ratam et firmam habere et tenere,

10) Cod. loco *abolita*.

11) Cod. *eidem*. R. I.

ipsamque vicio ingratitude nullatenus reuocare sub pena etc. renunciando expresse etc. *ut supra*.

Die königsberger handschrift endlich, welche einestheils sich nicht durch besondere korrektheit vortheilhaft auszeichnet, auf der anderen seite namentlich äusserst gerne von einem worte mit auslassung alles dazwischenstehenden mit einem folgenden gleichlautenden worte weiterspringt, wie sich zur genüge aus den in die noten verwiesenen abweichenden lesarten ergibt, während sie dennoch unsere handschrift welche einigemal in den gleichen fehler geräth in glücklicher weise ergänzt, bietet noch von zwei händen theils grössere theils kleinere zusätze zu verschiedenen stellen. die eine davon ist äusserst fein und klein, die andere grob und wie es den anschein hat in folge alters des schreibers unsicher. eine anzahl dieser zusätze nun ist von beiden händen zugleich eingetragen, so dass es beinahe scheinen möchte als ob die feinere nur dieselben für den wirklichen eintrag durch die andere angemerkt hätte, welcher denn hie und da unterblieben ist. wir haben in den noten die betreffende rechenschaft hierüber gegeben.

Bei unserem abdrucke der schrift des Johann von Bologna selbst musste hier eine von der bisher beobachteten weise etwas abweichende art eingeschlagen werden. die beiden handschriften bieten nämlich eine grosse auswahl von überschritten, welche allerdings den überblick sehr erleichtern, aber bei dem beständigen wechsel von so zu bezeichnendem lehrvortrag und den zu seinem verständnisse bestimmten praktischen beispielen den einblick in das eigentliche system des ganzen theilweise nicht unbedeutend erschweren. um nun eben doch dieses klar vor augen treten zu lassen, ohne desshalb in die einrichtung der handschriften durch abänderungen gewaltsam einzugreifen, wurde hier zur schärferen ausscheidung der einzelnen kapitel oder titel und ihrer unterabtheilungen theils durch zahlen theils durch buchstaben nachgeholfen.

Summa notarie¹⁾ de hiis que in foro ecclesiastico coram quibuscumque iudicibus occurrunt notariis²⁾ conscribenda.

I.

Reuerendo in Christo patri domino I dei gracia cantuariensi³⁾ archyepiscopo tocius Anglie primati Iohannes bononiensis notarius familiarium suorum humillimus cum omni deuocione se ipsum.

Quoniam sacrosancta romana ecclesia mater est omnium⁴⁾ et magistra, ipsam unusquisque debet et⁵⁾ merito quantum cum⁶⁾ deo potest⁷⁾ in omnibus suis processibus inimitari.

Cum igitur sollempnis vestra curia et regnum Anglie quasi totum personis careat que secundum formam romane curie uel ydoneam aliam qualemcunque noticiam habeant eorum que ad artem pertinent notarie, set per nonnullos clericos acta causarum, processus iudicum,⁸⁾ diffinitiones litium, et alia tam in iudicio quam extra⁹⁾ inter homines emergentia conscribantur, qui — licet¹⁰⁾ sint prudentes forsitan in aliis — ipsam tamen artem tabellionatus ignorant, per quam hec omnia regulantur, et¹¹⁾ sine qua non potest in talibus quisquam¹²⁾ procedere nisi velit cum baculo uelut in tenebris ambulans¹³⁾ palpitare, ex quorum palpitacione iudicibus obprobrium et litigantibus inconmoda sepe proueniunt, idcirco feruore deuocionis inductus, et tam¹⁴⁾ vobis et curie

1) B: *incipit summa confecta per magistrum Iohannem de Bononia.*

2) B: *notario.*

3) B: *Iacobo dei gracia caturienti.*

4) B: *omnium fidelium.*

5) B: *etiam.*

6) B: *quantumcunque.*

7) A: *est.*

8) B: *iudicium.*

9) B: *alia causa et iudicio quam ex.*

10) B: *quamuis quilibet.*

11) B: *regulariter etiam.*

12) B: *quisque.*

13) B: *ambulantem.*

14) B: *inductus etiam itaque.*

vestre totique regno satisfacere quam vtilitati communi subuenire desiderans, hoc meum opusculum inchoaui, per quod et aliquorum instrumentorum conficiendorum ad causas videlicet pertinencium sufficiens tradetur noticia, et actorum conscribendorum in iudiciis dabitur verus modus.

Scio enim, hoc mihi presumptuosum esse nimium,¹⁾ cum sim discipulus minimus, et scribam aliis ad doctrinam.²⁾ set quia in bononiensi primo, deinde in romana curia perseueraui diutius, sub³⁾ pluribus legum doctoribus et aliis tam iuris quam facti peritis artem huiusmodi exercendo aliqua didici, licet pauca, que quidem — et si⁴⁾ minima sint — nonnullis quandoque prodesse poterunt, cum sepe⁵⁾ minimum uideatur ipsum ignorantibus esse magnum.

Ea igitur queso suscipite, scribentis affectum non ignoranciam⁶⁾ attendentes, ut qui in hoc minus me⁷⁾ sciuerint, quantocumque⁸⁾ peritissimi sint in aliis, cum casus oportunitatis occurrerit, ea legendo proficiant. qui uero plus nouerit, hiis addere meritorie poterit, eaque caritatio animo emendare.

II.

De operis dispositione.

Licet tractatus instrumentorum in Ytalie⁹⁾ partibus necessario sit diffusus, pro eo quod Ytalici¹⁰⁾ tamquam cauti quasi de omni eo quod ad inuicem contrahunt habere volunt publicum instrumentum, quod quasi contrarium est in Anglicis, videlicet quod nisi¹¹⁾ necessarium esset non nisi rarissime¹²⁾ petitur instrumentum, ideo tractatum ipsum formis aliquibus traditis in iudiciis et circa¹³⁾ iudicia quo modo¹⁴⁾ necessariis¹⁵⁾ breuiter pertransibo.

Deinde me transferam ad ea que sub examine iudicium¹⁶⁾ tam ordinariorum quam delegatorum notario scribenda concurrunt, quorum doctrina indigent quasi¹⁷⁾ scribentes quilibet dicti regni. et quia magis hec inibi¹⁸⁾

1) B: *nimum imputandum.*

2) B: *aliis doctrinam.*

3) B: *et sub.*

4) In B fehlt *et si.*

5) B: *semper.*

6) B: *ignorantibus.*

7) B: *minime.*

8) B: *quantumque.*

9) B: *tractatus de instrumentis in hitali* (mit einem später über das letzte i gesetzten e).

10) B: *hytalici.*

11) A: *ubi.*

12) A: *rarissimum.*

13) Extra?

14) B: *quod modo.*

15) A: *necessarius.*

16) B: *iudicial* mit dem abkürzungshäckchen durch l.

17) B: *quin.*

18) B: *uobis.*

necessaria sunt omnibus aliis partibus notarie,¹⁾ idcirco de hiis latius²⁾ et sollempnius pertractabo.

Vltimo scribam vobis, qualiter transscripta instrumentorum et litterarum tam apostolicarum quam aliarum fieri debeant, ut sui³⁾ autentici robur firmitatis obtineant.

Formas etiam⁴⁾ indulgenciarum, et aliquos processus delegatorum iudicum seu executorum⁵⁾ super prebendis et beneficiis⁶⁾ auctoritate apostolica conferendis, prout mihi dominus ministrabit.

III.

Et quoniam cause plerumque per procuratores tractantur,⁷⁾ et sic procuratoria causarum sunt⁸⁾ principia, ideo de ipsis primitus est videndum.

1. De procuratoribus.

Mandatorum tria sunt genera: ad inpetrandum, ad causas,⁹⁾ ad negocia.

Et quia procuratoria stricti iuris esse dicuntur, de ipsis est sollempnius pertractandum. debet enim scire notarius,¹⁰⁾ que¹¹⁾ persone possunt et constituere et constitui procuratores. et¹²⁾ aliqua¹³⁾ sunt que requirunt¹⁴⁾ speciale mandatum et que non possunt sub generali clausula comprehendendi. sepe enim per defectum notarii frustratur constituentis intencio, videlicet quando minus sufficiens procuratorium inuenitur.

Sciendum est igitur, quod minor xxv annis¹⁵⁾ non potest constitui procurator, nec etiam constituere procuratorem, nisi in causa matrimoniali, in qua et¹⁶⁾ ipse minor — si¹⁷⁾ maior est xiiii annis — sine auctoritate curatoris poterit litigare. in omnibus etiam causis beneficialibus minor reputatur maior: nam qui abilis est ad beneficium ecclesiasticum obtinendum, et ad agendum pro eo habilis esse debet. mulier non admittitur procurator nisi pro defensione parentum. et breuiter non admittitur¹⁸⁾ quicumque in iudicio

1) B: *notarie hec tenere.*

2) B: *laicius.*

3) B: *sint.*

4) B: *esse.*

5) B: *excequtorum.*

6) In B fehlt *et beneficiis.*

7) B: *tractamus.*

8) B: *procuratoria sepe sunt causarum.*

9) A: *inpetrandum. omnis.*

10) B: *bonus notarius.*

11) A: *quod.*

12) B: *constitui. quod.*

13) B: *alique.*

14) In B fehlt *requirunt.*

15) B: *annorum.*

16) B: *etiam?*

17) A: *set.*

18) In B ist von *procurator* an bis hieher ausgefallen.

per ¹⁾ se stare non potest: inconueniens enim videtur ut per illum ²⁾ qui pro se ipso agere non potest pro aliis posset agi. ³⁾ pupillus cum auctoritate tutoris, et adultus cum auctoritate curatoris ⁴⁾ constituunt procuratores, quia nec tutor nec curator ante litis contestacionem in re pupilli uel ⁵⁾ adulti procuratorem dare potest.

Speciale mandatum requirunt: vendere, transigere, pascisci, beneficium restitutionis in integrum et munus ⁶⁾ absolucionis a sententia excommunicationis petere, iuramentum prestare et aduerse parti deferre, peccuniam que in iudicio petitur recipere, debitorem ⁷⁾ absolvere, alium loco sui constituere uel substituere, et alia ⁸⁾ plura, secundum quod negocia sunt diuersa.

Est igitur per notarium qui debet instrumentum procuracionis conficere tam de intencione constituentis ⁹⁾ quam de natura facti ad quod constituitur procurator subtiliter ¹⁰⁾ inquirendum, ut — si aliquis dictorum ¹¹⁾ casuum in quibus speciale mandatum requiritur inibi ¹²⁾ potest occurrere — ita caute scribat quod ob hoc non possit mandatum vacuum reperiri. verbi gracia si aliquis rector constituat procuratorem ad aliquam causam sue ¹³⁾ ecclesie tractandam, debet considerare notarius quod ecclesia fungitur ¹⁴⁾ vice minoris. et ita — si lesa esset — posset ¹⁵⁾ procurator petere beneficium restitutionis, si hoc in suo procuratorio est insertum. alias non. et sic ad defectum notarii qui clausulam illam omittit ¹⁶⁾ dampnificatur ille qui credebat se plenum procuratorium ad curiam ¹⁷⁾ transmisisse. vnde semper debet notarius in tali procuratorio clausulam illam apponere secundum quod inferius erit scripta. ¹⁸⁾ et sic in omnibus aliis casibus notarius prouidus esse debet.

2.

a) Forma procuratorii ¹⁹⁾ ad impetrandum.

In nomine domini amen.

1) B: <i>pro.</i>	10) B: <i>substituatur.</i>
2) B: <i>enim esse uidetur si per nullum.</i>	11) B: <i>inquorum.</i>
3) B: <i>agere.</i>	12) B: <i>mandatum in illi.</i>
4) A: <i>tutoris.</i>	13) B: <i>nomine sue.</i>
5) B: <i>et.</i>	14) B: <i>fruitur.</i>
6) B: <i>minus.</i>	15) B: <i>potest.</i>
7) B: <i>etiam debitorem.</i>	16) B: <i>omisit.</i>
8) B: <i>substituere, crimina uel defectus opponere, et talia.</i>	17) In B <i>fehlt ad curiam.</i>
9) B: <i>instituentis.</i>	18) B: <i>inferius inueniet scriptam.</i>
	19) B: <i>procuracionis.</i>

Anno eiusdem a natiuitate m^o. cc^o. lxxx^o. iiii^o, indictione xi, die prima mensis marcii, ¹⁾ pontificatus domini Martini²⁾ pape iiii anno ii, venerabilis vir dominus Thomas prior ecclesie Christi cantuariensis ³⁾ de voluntate et consensu capituli eiusdem ecclesie in capitulo ad sonum campane more solito congregati, in quo quidem⁴⁾ capitulo plus quam due⁵⁾ partes ipsius capituli existebant, et ipsi fratres unâ cum voluntate et consensu dicti eorum prioris fecerunt constituerunt et ordinauerunt magistrum P de Bononia ⁶⁾ notarium licet absentem tamquam presentem ⁷⁾ eorum et cuiuslibet ipsorum et dicti capituli procuratorem et nuncium specialem, ⁸⁾ dantes et concedentes eidem ⁹⁾ plenam et liberam potestatem ¹⁰⁾ impetrandi pro eis et quolibet ipsorum ac nomine dicti capituli in romana curia et contradicendi tam litteras simplices quam legendas gratiam et iusticiam continentes, in loca et iudices conueniendi seu consensciendi ¹¹⁾ ac eos recusandi si expedire crediderit, alium uel alios procuratores loco sui substituendi et reuocandi si opus fuerit, et generaliter omnia et singula faciendi et exercendi ¹²⁾ que in premissis et premissorum quolibet de iure uel consuetudine requiruntur, etiam si mandatum exigent speciale, necnon promittentes se firmum et ratum perpetuo habituros quidquid per dictum eorum procuratorem substitutum uel substitutos ab eo factum fuerit in ¹³⁾ premissis et quolibet premissorum.

Actum Cantuarie in capitulo supradicto, ¹⁴⁾ presentibus talibus testibus.

Ego Iohannes quondam Iacobi ¹⁵⁾ de Bononia apostolica et imperiali auctoritate notarius publicus premissis

1) A: marci.

2) B: anno natiuitatis eiusdem m etc. decima indictione, die viii mensis septembris, pontificatus domini N.

3) B: dominus H prior ecclesie caturiensis.

4) B: quidam.

5) In A fehlt due.

6) B: de tali loco.

7) B: presentem, et B presentem honus procuratoris in se recipientem.

8) B: procuratores et nuncios speciales quemlibet eorum in solidum, ita quod non sit melior condicio occupantis.

9) B: eisdem.

10) B: potestatem et speciale mandatum.

11) A: constituendi. B: et loca et iudices eligendi conueniendi contradicendi seu consensciendi,

12) B: omnia faciendi et singula exercendi.

13) B: quicquid per dictos procuratores et quemlibet eorum et substitutum seu substitutos ab eis factum in.

14) B: Canturie in tali loco.

15) B: et ego I.

omnibus interfui, et rogatus ea scribere ¹⁾ scripsi, meoque signo ²⁾ et nomine roborau.

b.

Notandum est per ³⁾ notarium, quod quandocunque vniuersitas seu capitulum obligatur, uel ⁴⁾ promittit aliquid, plus quam due partes capituli seu vniuersitatis debent interesse ⁵⁾ contractui, ut robur firmitatis obtineat. non tamen necesse est ut omnes consenciant qui intersunt. vnde alterum istorum eligat ⁶⁾ notarius, si perfecte uult facere instrumentum. aut conscribat in ⁷⁾ instrumento omnia nomina illorum qui interfuerunt, prout in forma subscripta notabitur. aut ⁸⁾ dicat sicut superius dictum ⁹⁾ est in premissis instrumento, ubi ¹⁰⁾ dicit: *in quo quidem capitulo plus quam due partes fratrum ipsius capituli existebant.*

Testes qui scribuntur in instrumento conuenientius debent esse extranei quam de capitulo uel vniuersitate, pro eo quod illi de capitulo uel vniuersitate sunt in negotio principales, licet contractus propter hoc viciari non posset. ¹¹⁾

c.

Quia interdum scribitur procuratorium manu publica, et nihilominus sigillo capituli uel alterius constituentis seu constituentium roboratur, ideo specialem formam super huiusmodi annotabo.

Alia forma super eodem. ¹²⁾

Vniuersis presens instrumentum inspecturis pateat ¹³⁾ manifeste, quod venerabilis vir dominus Thomas ¹⁴⁾ prior ecclesie Christi cantuariensis, presentibus volentibus et consencientibus infrascriptis suis fratribus ad hoc specialiter in capitulo eiusdem ecclesie ad sonum campane more solito congregatis, videlicet fratre P et fratre C et fratre B etc. — *scribantur omnia nomina fratrum presencium.* ¹⁵⁾ deinde di-

1) B: *interfui rogatus ea scribere et.*

2) B: *signo signauit.*

3) A und B: *est quod per.*

4) B: *et.*

5) B: *debent esse.*

6) B: *faciat.*

7) B: *que.*

8) B: *forma subscribendo aut.*

9) B: *scriptum.*

10) Von hier an ist in B alles

ausgefallen bis: *instrumento conueniunt conuenientius.*

11) B: *principali sic propter hoc contractus non uicietur.*

12) B: *forma procuracionis super eodem. rubrica.*

13) B: *maneant.*

14) B: *dominus P.*

15) B: *P, fratre B, et fratre G. scribantur omnia nomina presencium.*

catur — nec non et ipsi fratres seu ipsum capitulum cum voluntate et consensu dicti eorum prioris omnes pro se ipsis ac nomine dicti capituli fecerunt constituerunt et ordinauerunt magistros P et M et quemlibet eorum in solidum, ita quod non sit melior condicio occupantis, eorum et cuiuslibet¹⁾ ipsorum et dicti capituli procuratores et nuncios speciales, dantes et concedentes eisdem et cuilibet eorum in solidum plenam et liberam potestatem inpetrandi, contradicendi,²⁾ recusandi loca et iudices, cauciones³⁾ pro eis exponendi et recipiendi, alium uel alios procuratores loco ipsorum constituendi seu substituendi, et generaliter omnia et singula faciendi et exercendi que in predictis et circa predicta⁴⁾ fuerint oportuna, et promittentes se firmum et ratum perpetuis temporibus habituros quicquid per dictos eorum procuratores uel aliquem ipsorum substitutum uel substitutos ab ipsis uel eorum altero factum fuerit in premissis uel⁵⁾ quolibet premissorum.

Quod quidem⁶⁾ instrumentum exinde confectum ad maiorem cautelam fecerunt communi sigillo eiusdem capituli communiri.

Actum in capitulo, presentibus talibus testibus, anno domini a natiuitate m^o. cc^o. lxxxi^o, indictione ix, die tali, pontificatus domini Martini pape iiii anno ii.⁷⁾

d) Forma communis⁸⁾ super eodem.

Vniuersis presentes litteras inspecturis Thomas prior⁹⁾ et capitulum ecclesie Christi cantuariensis salutem¹⁰⁾ et sinceram in domino karitatem.

Vniuersitati vestre tenore presencium innotescat, quod nos facimus constituimus et ordinamus magistrum P procuratorem et nostrum¹¹⁾ nuncium specialem, specialiter¹²⁾ ad inpetrandum et contradicendum pro nobis et nomine nostro in romana curia tam litteras simplices quam legendas gratiam et iusticiam continentes, et ad eligendum et recusand-

1) B: *quilibet*.

2) B: *impetrandi et contradicendi litteras tam simplices quam legendas gratiam et iusticiam continentes, conueniendi seu eligendi et*.

3) B: *cautores*.

4) In B fehlt *et circa predicta*, wofür von der feineren wie gröberen hand *et eorum tangencia* hinbemerkt ist.

5) B: *et*.

Quellen IX.

6) In B fehlt *quidem*.

7) B: *actum in dicto capitulo, presentibus talibus testibus, anno domini a natiuitate m. cc. etc.*

8) B: *comuniois*.

9) B: *G prior*.

10) A: *felicem*.

11) B: *ordinamus M procuratorem nostrum et*.

12) In B fehlt *specialiter*.

dum loca et iudices, ac in eos conueniendum, alium uel alios procuratores loco sui substituendum et reuocandum si expedire crediderit, et appellandum si opus fuerit, et generaliter ad omnia et singula facienda et exercenda que in premissis et circa premissa¹⁾ fuerint oportuna, ratum et firmum habituri quidquid per dictum nostrum procuratorem aut substitutum uel substitutos ab eo²⁾ factum fuerit in premissis et quolibet premissorum.

In cuius rei testimonium presentes litteras fecimus sigillo nostri capituli roborari.

Datum Cantuarie in capitulo nostro in crastino assumptionis beate virginis, anno domini a natiuitate m^o. cc^o. lxxxi.³⁾

e.

Anno domini a natiuitate dicitur ad differenciam illorum qui incipiunt annos domini ab incarnatione. vnde in terris vbi consuetudo est incipere annos domini ab incarnatione non⁴⁾ debet scriba dicere: *anno domini a natiuitate*, set *anno domini ab incarnatione*, ut seruet⁵⁾ consuetudinem sue terre.

In curia romana incipiunt notarii: *anno⁶⁾ domini a natiuitate*. curia tamen in priuilegiis incipit⁷⁾ annos domini⁸⁾ ab incarnatione, et renouat indictionem⁹⁾ seu mutat octauas¹⁰⁾ kalendas octobris iuxta hos uersus:

cum redit october, indictio fit noua semper.
quatuor atque tribus hiis est prelata diebus.

3.

Formis procuracionum ad inpetrandum positis, scribam qualiter procuratores ad causas et etiam ad negocia debeant ordinari.

Et est sciendum, quod siue actor siue reus constituat procuratorem, bonum immo necessarium est quod semper eum releuet ab onere satisdandi, ut possit tam in principali negocio agere quam in causa reconuencionis defendere si fuerit oportunum. que releuacio pluribus modis fit, ut inferius apparebit.

1) B: *et quolibet premissorum*.

2) B: *ab eis*.

3) B: *datum etc*.

4) In B lauten diese sätze durch ausfall: *anno a natiuitate ad differenciam illorum qui incipiunt annos domini ab incarnatione non*.

5) B: *seruent*.

6) B: *incipiunt annos*.

7) B: *mutat*.

8) In B fehlt *domini*.

9) B: *indictiones*.

10) B: *octauo*.

Septem formas procuratorii ad dictas rubricas
animaduerte. ¹⁾

a. Releuacio procuratoris secundum formam curie
romane. ²⁾

In nomine domini amen.

Anno ³⁾ eiusdem etc. reuerendus pater dominus I dei gracia cantuariensis archyepiscopus tocius Anglie primas in presencia mei notarii et testium subscriptorum fecit constituit et ordinauit magistrum I de Bononia ⁴⁾ licet absentem tamquam presentem suum procuratorem actorem defensorum et ⁵⁾ nuncium specialem in causa seu causis, quam uel quas habet uel habiturus est cum preclaro viro domino Rogone de Clara ⁶⁾ super tali re, in romana curia uel alibi vbicunque, coram quocunque iudice uel auditore, dato uel dando, ad agendum et ⁷⁾ defendendum, litem contestandum, iuramentum calumpnie seu de veritate dicenda et cuiuslibet alterius generis in animam suam prestandi, excepciones cuiuscunque generis proponendi, ⁸⁾ testes et instrumenta producendi, alterius partis testes ⁹⁾ iurare videndum, sententiam audiendum, appellandum et appellacionem ¹⁰⁾ prosequendi, beneficium absolucionis si opus fuerit ¹¹⁾ et restitutionis in integrum inplorandi, alium uel alios procuratores loco sui substituendi et reuocandi, et generaliter ad omnia et singula facienda et exercenda que ipsemet facere et exercere posset ¹²⁾ si personaliter interesset, promittens ¹³⁾ se firmum et ratum perpetuis temporibus habiturum quidquid per dictum eius ¹⁴⁾ procuratorem substitutum uel substitutos ab eo factum fuerit in premissis ¹⁵⁾ et quolibet premissorum.

Insuper volens dictum suum procuratorem et substitutum uel substitutos ab eo releuare ab omni onere satisfaciendi, promisit mihi notario stipulanti nomine et vice domini

1) Diese in A von gleicher hand am rande durch verweisungszeichen hierher bemerkte überschrift fehlt in B.

2) A: *formam ciuitatis Bononie*. B hat blos: *forma procuracionis ad causas*.

3) B: *anno domini a natiuitate*.

4) B: *magistrum P*.

5) B: *et etiam*.

6) B: *cum tali*.

7) B: *uel*.

8) B: *cuiuscunque ponendum*.

9) In B fehlt *testes*.

10) B: *sententiam diffinitiuam audiendi, appellandi, appellacionem*.

11) B: *fuerit obtinendi*.

12) B: *faceret et exerceret*.

13) B: *personaliter presens esset, promittendo*.

14) In B fehlt *eius*.

15) B: *premissis et actum ac procuratum*.

Rogonis¹⁾ predicti et aliorum omnium quorum interest uel intererit, iudicio sisti et iudicatum solui in²⁾ omnibus suis clausulis sub obligacione omnium suorum bonorum.

Actum in tali loco, presentibus talibus.

b.

In curia romana talis releuacio³⁾ bene admittitur. set Bononie bene dicitur nulla. et quod non valeat,⁴⁾ talem rationem assignant: procurator rei satisfacere tenetur, et satisfacere est pignora uel fideiussorem⁵⁾ prestare. unde cum in premissa releuacione⁶⁾ nec pignoris nec fideiussoris dacio contineatur, dicunt iura de huiusmodi satisfacione⁷⁾ loquendo,⁸⁾ non esse aliquatenus⁹⁾ satisfactum.

Releuacio procuratoris secundum formam ciuitatis Bononie.¹⁰⁾

Insuper volens dictum procuratorem¹¹⁾ releuari ab onere¹²⁾ satisfaciendi, promisit mihi notario infrascripto stipulanti nomine et vice domini Rogonis¹³⁾ predicti et aliorum omnium quorum interest uel intererit, iudicio sisti et iudicatum solui in omnibus suis clausulis, et quia tempore¹⁴⁾ ferende sentencie erit in iudicio, et omnia dabit et soluet que in condemnationibus continebuntur, si condemnatus fuerit, nisi fuerit prouocatum, sub obligacione omnium bonorum suorum.

Pro quibus omnibus et singulis obseruandis idem dominus pro dicto suo procuratore extitit fideiussor sub hypotheca omnium rerum suarum.

c. Procuratorium¹⁵⁾ ad causas manu publica scriptum¹⁶⁾ et sigillo mandantis munitum.

Vniuersis presens instrumentum publicum inspecturis pateat manifeste, quod reuerendus pater dominus I dei

- 1) In B fehlt Rogonis.
- 2) B: cum.
- 3) B: relatione.
- 4) B: bononie nullatenus admit-
tendo. et quia non ualent.
- 5) B: fideiussores.
- 6) B: relatione.
- 7) B hatte ursprünglich dona-
cione.
- 8) A: loquenti.
- 9) A: non est aliquatenus esse.
- 10) B hat hier schwarz:

Forma nunc que seruatur Bononie

in releuacione huiusmodi facienda, cui quicquam opponi non potest, talis est. Dann folgt das eigentliche rubrum: Releuacio procuracionis ad causas secundum modum curie Bononie seu alius cuius ciuitatis.

- 11) A: dictus procurator.
- 12) R: omni honore.
- 13) B hat hier blos: B.
- 14) B: ipse.
- 15) B: procuratorium generale.
- 16) A: scriptas.

gracia cantuariensis archyepiscopus tocius Anglie primas ¹⁾ tenore presencium fecit constituit et ordinauit magistros B de Bononia et I de tali loco licet absentes tamquam presentes ²⁾ et quemlibet eorum in solidum, ita quod non sit melior condicio occupantis, set ³⁾ quod vnus inceperit ⁴⁾ alter prosequi valeat et finire, generales suos procuratores actores defensores et ⁵⁾ nuncios speciales in omnibus suis et ecclesie sue litibus controuersiis atque causis quas ⁶⁾ habet uel habiturus est cum quacunque uel quibuscunque personis ecclesiasticis uel secularibus, collegiis uel vniuersitatibus, coram quocunque iudice uel auditore, dato uel dando, ecclesiastico uel seculari, tam in agendo quam defendendo, et tam in ciuilibus quam in criminalibus, dans et concedens ⁷⁾ eisdem et cuilibet eorum ⁸⁾ plenam et liberam potestatem ⁹⁾ agendi et deffendendi, libellum seu libellos et quascunque petitiones dandi et recipiendi, litem contestandi, iuramentum calumpnie et de veritate dicenda et cuiuslibet alterius generis ¹⁰⁾ in animam suam prestandi et aduerse parti si opus fuerit deferendi, terminos et dilaciones petendi, excepciones cuiuscunque generis proponendi, testes et instrumenta producendi, alterius partis iurare videndi, suspectos recusandi ¹¹⁾ iudices, et notarios eligendi et recusandi ac etiam associari ¹²⁾ petendi, sentenciam audiendi, ¹³⁾ appellandi et appellaciones ¹⁴⁾ prosequendi, beneficium restitutionis in integrum et absolucionis ¹⁵⁾ tociens quociens opus fuerit implorandi, crimina et defectus opponendi, alium uel alios procuratores loco sui constituendi seu substituendi ¹⁶⁾ ac etiam reuocandi semel et ¹⁷⁾ pluries quociens eis uel alteri eorum videbitur expedire, et ipsas causas postmodum reassumendi et procurandi per se uel alios prout eis uel eorum alteri utilius ¹⁸⁾ visum erit, et generaliter omnia et singula faciendi et exercendi tam in iudicio quam extra

1) B: *dominus talis.*

2) B: *ordinauit magistrum P de tali loco licet absentem tanquam presentem, et M presentem.*

3) B: *et.*

4) B: *incipiet.*

5) B: *et defensores ac.*

6) B: *quam uel quas.*

7) In A ist *dans et concedens* ausgefallen.

8) B: *eorum in solidum.*

9) B: *potestatem et speciale mandatum.*

10) B: *generis iuramentum.*

11) A: *dandi.*

12) B: *associandi.*

13) B: *audiendi supplicandi beneficium restitutionis in integrum ac etiam absolucionis beneficium petendi et obtinendi sentenciam audiendi.*

14) B: *appellationem.*

15) B: *absolucionis beneficium.*

16) In B fehlt *seu substituendi.*

17) B: *uel.*

18) B: *ulterius.*

que ipsemet facere et ¹⁾ exercere posset si personaliter interesset, ita quod ²⁾ generalem et liberam administracionem in solidum habeant tam ipsi quam substituti ab eis uel ipsorum altero in hiis ³⁾ omnibus que ad personam ipsius domini qualitercunque pertinere ⁴⁾ noscuntur, nec non promittens ⁵⁾ se ratum et firmum perpetuis temporibus habiturum quidquid per dictos suos procuratores uel aliquem ipsorum substitutum uel substitutos ab eis uel altero ⁶⁾ eorum ⁷⁾ in premissis et circa premissa factum procuratum fuerit siue gestum.

Et volens dictos suos procuratores et quemlibet eorum ⁸⁾ substitutum uel substitutos ab eis uel altero ipsorum releuare ab onere ⁹⁾ satisfaciendi, promisit mihi notario infra scripto stipulanti nomine et vice omnium quorum interest uel interesse poterit, iudicio sisti et iudicatum solui in ¹⁰⁾ omnibus suis clausulis sub ypotheca rerum suarum. ¹¹⁾

In quorum omnium testimonium sigillum ipsius domini archiepiscopi de ¹²⁾ ipsius mandato presentibus est appensum.

Actum in tali loco, presentibus talibus testibus, anno domini etc.

Ego talis ¹³⁾ notarius etc.

d. Quando priuata manu procuratorium scribitur cum sigillo.

Vniuersis presentes litteras inspecturis frater I permissione diuina cantuariensis archiepiscopus tocius Anglie primas salutem et sinceram in domino karitatem. ¹⁴⁾

Noueritis, quod nos dilectos nobis in ¹⁵⁾ Christo magistros P de Bononia presentem et C de tali loco ¹⁶⁾ absentem tamquam presentem et quemlibet eorum in solidum, ita quod non sit melior condicio occupantis, fecimus ¹⁷⁾

1) B) *faceret uel.*

2) Anstatt *ita quod* hat A: *qui.*

3) Von *habeant* bis hieher ist in A ausgefallen.

4) A: *peruenire.*

5) A: *promittentes.*

6) A: *alteri.*

7) B: *eorum quemlibet.*

8) B: *eorum in solidum.*

9) B: *ab omni honere.*

10) B: *cum.*

11) In B ist hiezu von der fei-

nen hand in den leeren raum zwischen den beiden spalten bemerkt: *se et sua pro predictis fideiussorio nomine obligando sub omni renunciacione iuris pariter et cautela.*

12) B: *et ex.*

13) B: *et ego.*

14) B: *permissione etc. salutem in domino.*

15) B: *nos liberatos in.*

16) B: *P presentem et R.*

17) B: *facimus.*

constituimus et ordinauimus ¹⁾ nostros procuratores actores defensores et nuncios speciales in omnibus nostris causis litibus et controuersiis, quas habemus uel habituri sumus cum quacunque uel quibuscunque personis vniuersitatibus siue ²⁾ collegiis, coram quocunque iudice siue auditore, dato uel dando, tam in agendo quam in defendendo, et tam in ciuilibus quam in criminalibus, dantes eis et cuilibet eorum in solidum plenam et liberam potestatem agendi, defendendi, litem contestandi, iuramentum calumpnie et cuiuslibet alterius generis ³⁾ in animam nostram ⁴⁾ prestandi etc. *ut supra in proximo instrumento per* ⁵⁾ *omnia usque ad locum ubi dicit et generaliter. tunc dicatur:* et generaliter omnia et singula faciendi et exercendi in iudicio et extra que nos facere possemus si presentes essemus, ratum et firmum perpetuo habituri quidquid per dictos nostros procuratores uel aliquem ipsorum substitutum ⁶⁾ uel substitutos ab eis uel altero ipsorum factum fuerit in premissis et quolibet premissorum.

Et volentes dictos procuratores nostros et quemlibet eorum ⁷⁾ substitutum uel substitutos ab eis uel altero ipsorum ⁸⁾ releuare ab onere satisfaciendi, promittimus iudicio sisti et iudicatum solui in ⁹⁾ omnibus suis clausulis sub obligatione omnium bonorum nostrorum.

In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus iussimus ¹⁰⁾ apponendum.

Datum Londonii, iiii kalendas octobres, anno domini a natiuitate m^o. cc^o. lxxxiii. ¹¹⁾

e. Procuratorium ad negocia.

Iohannes de Sewes rector ecclesie de Sermeden cantuariensis ¹²⁾ dyocesis, intendens ad romanam curiam proficisci, fecit constitui et ordinauit magistrum Io de tali loco ¹³⁾ presentem et mandatum suscipientem generalem suum procuratorem, actorem, negociorum gestorem, et ¹⁴⁾ nuncium specialem, ad omnia sua et ecclesie sue predictae

1) B: *ordinamus.*

2) Von hier an bis *criminalibus* einschliesslich ist in B ausgefallen.

3) B: *generis iuramentum.*

4) B: *suam.*

5) B: *et per.*

6) Von hier an bis *ipsorum* einschliesslich ist in B ausgefallen.

7) B: *eorum in solidum.*

8) B: *uel a quolibet eorum.*

9) B: *cum.*

10) B: *duximus.*

11) B: *datum etc.*

12) B: *Iohannes rector ecclesie talis.*

13) B: *magistrum I.*

14) B: *procuratorem negociatorem gestorem.*

negocia gerenda et exercenda, ad inpetrandum ¹⁾ et recipiendum pro eo et eius nomine quidquid sibi tam ratione persone quam ecclesie sue predictae quacumque ratione debetur uel debebitur ²⁾ in futurum, et ad respondendum pro eo et ecclesia sua predicta quibuslibet personis ecclesiasticis et secularibus que contra ipsum uel eius ecclesiam supradictam aliquid peterent uel opponerent quauis forma, coram quocumque iudice ecclesiastico uel seculari, tam in ciuilibus quam in criminalibus, et ad colligendum et repouendum et distrahendum ³⁾ omnes fructus et prouentus suos et ecclesie sue predictae, presentes et futuros, et satisfaciendum de ipsis omnibus et singulis quibus appareret ipsum Iohannem ⁴⁾ esse in aliquo obligatum, et ad faciendum finem et remissionem et pactum de vltius non petendo omnibus seu ab omnibus quibus seu a quibus ⁵⁾ aliquid soluerit uel receperit, prout de iure uel consuetudine fuerit faciendum, et ad obligandum personam ipsius et bona de obseruandis et adimplendis omnibus et singulis que per ipsum procuratorem suum suo nomine promissa fuerint siue gesta, et ad prestandum in animam suam cuiuslibet generis iuramentum et si opus fuerit aliis deferendum, et ad alium seu alios procuratores loco sui constituendum uel substituendum seu constituendos uel substituendos et reuocandos semel et ⁶⁾ pluries prout expedire crediderit, ⁷⁾ ipso procuratore ut prius nichilominus remanente, et generaliter ad omnia et singula facienda et exercenda tam in iudicio quam extra que ipsemet facere posset si personaliter interesset, ⁸⁾ dans et concedens eidem liberam et generalem administracionem in omnibus et singulis supradictis et que ad ipsa qualitercumque spectare ⁹⁾ noscuntur, ita quod ipsius domini absentia nil impediatur atque ledat, set omnis in dictum procuratorem sit ¹⁰⁾ data potestas quam ipse mandans habet, ¹¹⁾ necnon promittens se firmum et ratum perpetuis temporibus habiturum quidquid per dictum eius procuratorem substitutum uel substitutos ab eo ¹²⁾ factum fuerit in premissis et quolibet predictorum.

1) B: *et ad petendum.*

2) In B ist *uel debebitur* ausgefallen.

3) B: *colligendum responendum et distribuendum.*

4) B: *appareat ipsum I.*

5) B: *omnibus seu omnibus quibus uel aliquibus.*

6) In A und B fehlt *constituen-*

dum uel. B hat überhaupt nur *substituendum et reuocandi semel uel*

7) A: *crediderint.*

8) B: *personaliter presens esset.*

9) B: *et ad ipsam qualitercumque impetrare.*

10) A: *si.*

11) A: *habere.*

12) B: *eo seu ab eis.*

Et volens dictum procuratorem releuari ab¹⁾ onere satisfaciendi, promisit mihi sollempniter notario infrascripto stipulanti nomine et vice omnium quorum interest uel interesse poterit, iudicio sisti etc. *ut supra in releuacione*²⁾ *procuratoris secundum formam modi ciuitatis*³⁾ *bononiensis*⁴⁾ *continetur.*

f. Alia forma ad negocia et ad causas.⁵⁾

Vniuersis presentes litteras inspecturis frater I permissione diuina cantuariensis archiepiscopus tocius Anglie primas⁶⁾ salutem et sinceram in domino karitatem.

Nouerit vniuersitas vestra, quod nos dilectos nobis⁷⁾ magistros P et I licet absentes tamquam presentes et quemlibet eorum in solidum, ita quod non sit melior condicio occupantis, facimus constituimus et ordinamus generales nostros procuratores, actores, defensores, negociorum gestores, et nuncios speciales, ad omnia nostra et ecclesie nostre negocia in romana curia promouenda coram sanctissimo patre domino Martino⁸⁾ papa iiii et eius iudicibus seu auditoribus quibuscumque, dantes et concedentes⁹⁾ eisdem et cuilibet eorum in solidum generalem et liberam administracionem, et potestatem plenissimam¹⁰⁾ agendi, defendendi, procedendi, probandi, confitendi, negandi, iuramentum calumpnie et de veritate dicenda et cuiuslibet alterius generis in animam nostram¹¹⁾ prestandi, sententiam audiendi, appellandi, litteras tam simplices quam legendas impetrandi et contradicendi, de locis et in¹²⁾ iudicibus conueniendi, beneficium et restitutionis in integrum et absolutionis si opus fuerit implorandi, crimina et defectus opponendi, alium uel alios loco sui substituendi et reuocandi semel et pluries, mutuum cum¹³⁾ quocumque mercatore voluerit¹⁴⁾ seu maluerit usque ad summam cc marcarum sterlingorum¹⁵⁾ contrahendi et recipiendi, promittendi et obligandi nos et nostra¹⁶⁾ pro dicta summa peccunie restituenda, quocumque termino duxerint — uel¹⁷⁾ duxerit — ordinandum, et submittendi

1) B: *dictum procuratorem substitutum uel substitutos releuare ab omni.*

2) B: *relacione.*

3) B: *secundum modum curie.*

4) In III 3. b. auf s. 612.

5) In B fehlt *et ad causas.*

6) B: *I permissione etc.*

7) B: *nobis in Christo.*

8) B hat blos: *M.*

9) B: *dans et concedens.*

10) B setzt noch bei: *et speciale mandatum.*

11) B: *suam.*

12) In B fehlt *in.*

13) B: *a.*

14) A: *maluerit.*

15) A hat nur *sterling* mit dem abkürzungsstriche über dem *g.*

16) B: *promittendi obligandi me et mea.*

17) In B fehlt *duxerint uel.*

nos iurisdictioni camere domini pape et ipsius camere auditoris, et ipsas cc marcas expendendi pro nostris et ecclesie nostre ¹⁾ negociis ibidem expediendis qualitercumque eis uel alicui eorum honestius et utilius erit visum, ²⁾ et generaliter omnia et singula faciendi et exercendi tam in iudicio quam extra que ipsemet facere et exercere posset, etiam si ³⁾ mandatum exigent speciale, nec non promittentes nos ⁴⁾ firmum et ratum perpetuis temporibus habituros ⁵⁾ quidquid per dictos nostros ⁶⁾ procuratores uel aliquem eorum substitutum uel substitutos ab eis uel ipsorum altero promissum factum uel qualitercumque procuratum fuerit in premissis et quolibet premissorum, sub obligacione nostrorum ⁷⁾ omnium bonorum.

Insuper volentes ⁸⁾ dictos procuratores nostros et ⁹⁾ quemlibet eorum ¹⁰⁾ substitutum uel substitutos ab eis uel ab ipsorum aliquo releuare ab onere ¹¹⁾ satisfaciendi, promittimus ¹²⁾ iudicio sisti et iudicatum solui in omnibus suis clausulis sub ypotheca rerum nostrarum. ¹³⁾

In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus iussimus ¹⁴⁾ apponendum. ¹⁵⁾

Datum in tali loco, vi idus octobres, anno domini a natiuitate m^o. cc^o. lxxxi, ¹⁶⁾ indictione nona.

g. Substitutio procuratoris.

Magister P de Bononia, procurator reuerendi patris et domini N dei gracia cantuariensis archiepiscopi totius Anglie primatis, ¹⁷⁾ habens potestatem ab eo substituendi alium loco sui, ¹⁸⁾ substituit magistrum I ¹⁹⁾ de Viterbio presentem et suscipientem loco sui procuratorem ²⁰⁾ ad

- 1) B: *pro meis et ecclesie mee.*
- 2) B: *utilius iussum fuerit.*
- 3) B: *posset si.*
- 4) B: *me.*
- 5) B: *habiturum.*
- 6) B: *meos.*
- 7) B: *meorum.*
- 8) B: *uolens.*
- 9) B: *meos et eciam.*
- 10) B: *eorum in solidum.*
- 11) B: *ab omni honore.*
- 12) B: *promitto in.*
- 13) B: *meorum.*

- 14) B: *sigillum meum presentibus iussi.*
- 15) A: *conponendum.*
- 16) B: *domini m. cc. lxxx. sexto.*
- 17) B: *patris domini I dei gracia etc.*
- 18) In B ist hiez zu von der feineren hand in den leeren raum zwischen den beiden spalten bemerkt: *iuxta formam traditam et concessam.*
- 19) B: *substituit loco sui magistrum B.*
- 20) B: *procuratorium.*

omnia et singula que habet a dicto domino archiepiscopo in mandatis.¹⁾

Actum in tali loco, presentibus talibus.

4.

Procurator etiam constituitur aliquando aput acta, id est in iudicio coram iudice et presente altera parte.

Et scribitur tunc per eundem notarium qui²⁾ scribit in causa inter aliquot³⁾ acta cause.

Nec indiget talis procuratio tanta sollempnitate ut alie indigent. sufficit enim quod notarius, postquam scripserit terminum uel aliud actum habitum, tunc in dicta causa ita dicat: *qui Petrus⁴⁾ actor talem in dicta causa suum procuratorem constituit aput acta,⁵⁾ dans eidem potestatem agendi, defendendi, in animam suam iurandi, et alia omnia faciendi que in ipsa causa fuerint oportuna.*

Nec est necesse quod apponantur ibi testes, sicut nec in aliis actis cause.⁶⁾

Si vero reus procuratorem constituat siue aput acta siue extra acta,⁷⁾ semper eum releuare debet ab onere⁸⁾ satisfaciendi.⁹⁾ alioquin procurator antequam admittatur cogitur satisfacere, precipue si de re agitur temporali. et si spiritualis est res de qua agitur, saltem pro parte fructuum et expensarum in causa veniencium cogitur satisfacere.

Qualiter satisfacere debeat procurator qui¹⁰⁾ releuatus non est, et qui¹⁰⁾ nomine alterius agit,¹¹⁾ infra in titulo de satisfacionibus¹²⁾ plene scribam.

1) B: *singula quelibet que a dicto domino archiepiscopo in mandatis receperit.*

Hiezu ist wieder von der feineren hand in den besagten leeren raum bemerkt: *P iuxta formam sibi datam et concessam, cuius tenor sequitur in hec verba: vniuersis etc.*

2) A: *quod.*

3) B: *alia.*

4) B: *habiturum in causa tunc dicat ita quod P.*

5) In B findet sich hier ein verweisungszeichen zu folgendem von der feineren hand an den unteren rand der zweiten spalte geschriebenen muster:

Vel sic.

P procurator talis in iudicio con-

stitutus, post litem contestatam ab eodem P nomine procuratorio Iohannis, cuius est procurator, prout eius procuratorium in actis continetur, et domino iudici per tenorem eiusdem procuratorii facta exstitit fides, fecit et constituit in dicta causa suum procuratorem in eadem suo periculo apud acta ante diei assignacionem, dans et concedens eidem eandem potestatem quam ipse P habet et sibi conpetit in dicta causa, et agendi etc.

6) Dieser satz fehlt in B.

7) In B fehlt *acta.*

8) B: *ab omni honore.*

9) A: *satisfaciendi.*

10) A: *quod.*

11) B: *agitur.*

12) In IV de iudiciis § B.

5.

Interdum procurator dominus litis factus constituit procuratorem, etiam si in suo procuratorio substituendi non habeat potestatem.

Et tunc ita dicat notarius: *talis procurator, cum in causa que inter ipsum ex vna parte et talem*¹⁾ *ex altera coram tali iudice vertitur per litis contestacionem sit dominus litis factus, fecit constituit et ordinavit talem suum procuratorem in ipsa causa, dans*²⁾ *eidem plenam et liberam potestatem agendi, defendendi, etc. ut in formis superioribus inuenitur.*³⁾

Non enim omnia que in premissis formis procuracionum posita sunt semper in quolibet procuratorio requiruntur. set debet esse discretus notarius, ut accipiat et dimittat, addat⁴⁾ et minuat, secundum quod occurrenti sibi negocio viderit expedire.

IV.

De iudiciis.

Tractatu procuracionum⁵⁾ premissis, ⁶⁾ de hiis que in iudicio et aliquando extra iudicium per archiepiscopos episcopos ac eorum vicarios seu officiales necnon ⁷⁾ per iudices delegatos fiunt, videlicet qualiter scribi et ordinari tam in registro⁸⁾ quam alibi per notarium debeant, per ordinem vobis scribam.

1.

Et cum a citacione iudicium⁹⁾ sumat exordium, a citacionibus videtur merito inchoandum.

a. De citacionibus.

Citacionum forme sunt velud negocia infinita. nam quolibet citacio, presertim in principio cause facta, debet narrationem¹⁰⁾ facti rationabiliter continere. et cum sit negotiorum diuersitas infinita, narrationes¹¹⁾ infinitas adducit. propter quod in narrationibus¹²⁾ non posset aliquis

1) A: *talis*.2) B: *dans et concedens*.3) B: *superius inuenietur*.4) In B fehlt *addat*.5) B: *de procuratoriis*.6) A: *premittitur*. B: *premissis*.7) B: *in iudicio et extra per archiepiscopos ac eorum vicarios et episcopos seu officiales siue*.8) B: *negocio*.9) A: *iudicium*. B: *et a concitacione iudicium*.10) A: *racionem*.11) B: *negocium diuersitas rationes*.12) B: *propter que etiam narrationes*.

tradere certas formas. verum cum imitatio¹⁾ magna²⁾ pars dictaminis habeatur,³⁾ qui⁴⁾ plures narrationes rationabiliter factas⁵⁾ viderit ad bene narrandum cicius poterit informari. et cum posita narratione citationes⁶⁾ ad certas formas postmodum redigantur, ideo ipse forme necessarie esse videntur.⁷⁾ debet⁸⁾ enim quelibet curia certum stilum et formas⁹⁾ tenere, cum per defectum stili et forme falsificatio littere sepius¹⁰⁾ cognoscatur.

b.

Scribam igitur vobis citationum formas quam plurimas, narrationes diuersas inserens in eisdem,¹¹⁾ ut et mutacione narrationum ex ipsis proficere¹²⁾ possit notarius, et in citatione qualibet formam debitam obseruare.

α. Forma citationis super causa spoliacionis.

Frater I permissione diuina cantuariensis archyepiscopus tocius Anglie primas¹³⁾ dilecto in Christo filio decano sutillagensi¹⁴⁾ salutem gratiam et benedictionem.

Dilecti filii Petri Alfonsi rectoris ecclesie de I cantuariensis dyocesis querelam audiuius, continentem quod — cum ipse dictam ecclesiam de .-. fuisset¹⁵⁾ canonice assecutus, eamque pacifice et quiete per annum et amplius possedisset — R¹⁶⁾ Iohannis de tali loco cum quibusdam suis¹⁷⁾ conplicibus ad ecclesiam ipsam armata manu accedens, eundem dicta ecclesia¹⁸⁾ bonisque suis omnibus contra iusticiam spoliauit, in eadem nequiter se intrudens, et intrusus eadem detinet occupata.¹⁹⁾ de quo sibi per nos iusticiam fieri postulauit.

Nos autem, cum vnicuique teneamur iuxta datam nobis a domino²⁰⁾ gratiam iusticiam exhibere, discrecioni vestre presencium tenore committimus, districte precipiendo mandantes, quatenus prefatum R²¹⁾ ex parte nostra per vos

1) Vielleicht <i>narracio</i> ?	13) B: <i>primas</i> .
2) B: <i>uerum citacio maior</i> .	14) B: <i>decano de tali loco</i> .
3) B: <i>habetur</i> .	15) B: <i>de tali loco fuisset</i> .
4) A und B: <i>quod</i> .	16) B: <i>possedit reitbs</i> mit dem abkürzungshäckchen durch <i>b</i> .
5) In B fehlt <i>factas</i> .	17) B: <i>aliiis</i> .
6) A: <i>citatione</i> . B: <i>citationis</i> .	18) B: <i>eidem dictam ecclesiam</i> .
7) B: <i>necesse est uidere</i> .	19) B: <i>ea detinens occupatam</i> .
8) A: <i>deberet</i> .	20) B: <i>teneamur datam a deo</i> .
9) B: <i>et certam formam</i> .	21) B: <i>reitbm</i> mit dem abkürzungshäckchen durch <i>b</i> .
10) B: <i>superius</i> .	
11) B: <i>inserente eadem</i> .	
12) B: <i>ut imitatione narrationi et ipsas perficere</i> .	

uel per alium ydoneum ¹⁾ peremptorie citare curetis, ut prima die iuridica post festum omnium sanctorum proximo venturum per se uel per procuratorem ydoneum coram nobis et ²⁾ commissariis nostris, vbicunque in dyocesi uel in prouincia nostra ³⁾ fuerimus, debeat comparere, predicto P super spoliacione ⁴⁾ huiusmodi de iusticia responsurus.

Alioquin procedemus contra eum ut iustum fuerit, ipsius absencia non obstante.

Diem vero citacionis et formam et quidquid inde feceritis nobis per vestras patentes litteras harum seriem continentes per latorem presencium fideliter ⁵⁾ intimetis.

Datum apud Londonium ⁶⁾ x kalendas octobres, consecracionis nostre anno iii.

Licet ad certos diem et locum et sub certo iudice debeat quis citari, hec ⁷⁾ tamen tenet ⁸⁾ consuetudo in Anglia, quod ⁹⁾ cantuariensis archyepiscopus ita citet. ¹⁰⁾

β. Alia forma citacionis.

Frater I etc.

Porrecta nobis ¹¹⁾ dilecti filii P Alfonsi ¹²⁾ clerici peticio continebat, quod — cum ecclesia de . . de iure vacaret, pro eo quod R de tali loco qui de facto ecclesiam ipsam tenet institutus ¹³⁾ in eadem fuit ecclesia post concilium ¹⁴⁾ lugdonense, nec ¹⁵⁾ infra annum a die sue institutionis secundum formam constitutionis ¹⁶⁾ in eodem concilio edite fuit in presbyterum ordinatus, propter quod cadit ab omni iure quod in eadem ecclesia per institutionem huiusmodi obtineret, idemque ¹⁷⁾ P sit a vero patrono ipsius ecclesie presentatus — alicui discreto scribere curaremus, ut ¹⁸⁾ ecclesiam ipsam vacare decernens ipsum P in corporalem possessionem ipsius ecclesie auctoritate nostra induceret, amoto quolibet illicito possessore.

Nos autem factum huiusmodi ignorantes, contra ipsum R nolumus sic ex abrupto procedere, quo usque faceremus eundem ad nostram presenciam euocari.

1) In A ist *per alium ydoneum* ausgefallen.

2) B: *ydoneum uel.*

3) B: *per dyocesim nostram.*

4) B: *expoliacione.*

5) B: *nobis.*

6) B: *datum in tali loco.*

7) A: *hoc.*

8) B: *hec tamen tenetur.*

9) B: *quia.*

10) B: *citat.*

11) B: *pro recta uobis.*

12) B: *petri assensi.*

13) B: *constitutus.*

14) B: *per consilium.*

15) B: *ut.*

16) In B fehlt *secundum formam constitutionis.*

17) B: *optinet idem.*

18) A: *et.*

Quocirca discrecioni vestre presencium tenore commitimus, et¹⁾ sub pena excommunicationis districte precipiendo mandamus, quatenus prefatum²⁾ R per vos uel per alium³⁾ ex parte nostra peremptorie citare curetis, ut octaua die post festum omnium sanctorum, si iuridica fuerit, alioquin proxima die iuridica tunc⁴⁾ sequenti,⁵⁾ per se uel per procuratorem ydoneum coram nobis, vbicumque in dyocesi uel prouincia nostra fuerimus, comparere procuret, eidem⁶⁾ P super iure quod sibi vindicat ex presentatione ad eandem ecclesiam de facto⁷⁾ et⁸⁾ aliis omnibus que proponere contra ipsum voluerit de iusticia responsurus.

Alioquin contra eum etc. *ut supra in alia citacione.* ⁹⁾

γ. Citacio de aliquo diffamato.

Libenter taceremus ¹⁰⁾ quod dicimus, si ¹¹⁾ possemus. libenter aboleremus quod scribitur, deo¹²⁾ teste. set¹³⁾ debitum officii¹⁴⁾ non patitur, quoniam mordica¹⁵⁾ lenitiuis¹⁶⁾ interdum misceamus, ut quos¹⁷⁾ lac dulcedinis non emollit virga debite¹⁸⁾ correctionis inclinet. ¹⁹⁾

Sane cum R Iohannis rectorem ecclesie de . . tam super²⁰⁾ incontinenzie vicio quam enormibus excessibus aliis inuenerimus ²¹⁾ adeo publice diffamatum quod de²²⁾ ipsius sordibus quasi predicat omnis loquens, amplius dissimulare non possumus quin²³⁾ veritatem de tantorum clamore facinorum per viam iusticie inquiramus.

Quapropter discrecioni vestre²⁴⁾ etc. *ut supra usque ad locum* ²⁵⁾ eidem P. *tunc dicatur*: super premissis et aliis omnibus ex officio nostro sibi obiciendis²⁶⁾ suam si potuerit innocentiam²⁷⁾ purgaturus.

Alioquin etc. *ut supra in citacione prima per totum.*

- 1) In A und B fehlt *et*.
 2) B: *dictum*.
 3) B: *alium ydoneum*.
 4) A: *sunt*.
 5) Dieses zwischensätzchen fehlt in B.
 6) B: *idem*.
 7) A: *de se factam*.
 8) B: *in*.
 9) B setzt noch bei: *per totum*.
 10) B: *tractaremus*.
 11) B: *et si*.
 12) B: *de eo*.
 13) B: *secundum*.

- 14) B: *officii nostri*.
 15) A: *mordicam*.
 16) B: *patitur mortua leuitatis*.
 17) B: *quod*.
 18) B: *debita*.
 19) A: *non inclinet*.
 20) B: *rector ecclesie super*.
 21) B: *inuenire*.
 22) In A fehlt *de*.
 23) In B fehlt *quin*.
 24) B: *discrecionem uestram*.
 25) B: *locum ubi dicitur*.
 26) B: *obiciendum*.
 27) B: *ignoranciam*.

d. Super eodem.¹⁾

Perlatam nobis inmo quasi publicatam infamiam R canonici de . . super²⁾ incontincencie vicio et aliis excessibus pluribus dissimulauimus,³⁾ iam est diu, sperantes ut per bona que⁴⁾ faceret in posterum opera mala si qua gesserat delerentur. set quod in eo sperabamus ad meritum, ad penam proh⁵⁾ dolor inuenimus, videlicet ut sua cessaret lasciuiia, que pocius augmentatur.

Quapropter etc. *ut supra per omnia.*

e. Citacio de decima retenta.⁶⁾

Constitutus in presencia nostra dilectus filius P ecclesie rector de . . nobis sua assercione⁷⁾ monstrauit, quod ipse et predecessores sui rectores dicte ecclesie a tempore cuius non⁸⁾ exstat memoria in pacifica⁹⁾ possessione fuerunt¹⁰⁾ percipiendi decimas a priore et conuentu sancti . . de tali loco de¹¹⁾ omnibus terris et possessionibus quas ipse prioratus habet in parrochia¹²⁾ ecclesie sue predicte, et quod nunc¹³⁾ prior et conuentus predicti — eorum salutis inmemores — dictam decimam indebite sibi soluere contradicunt. de quibus¹⁴⁾ sibi per nos iusticiam fieri postulauit.

Quapropter etc. *ut supra usque ad locum vbi dicit* eidem Petro. *tunc dicatur:* eidem¹⁵⁾ P super retencione dicte decime et aliis omnibus que contra eos¹⁶⁾ proponere voluerit de iusticia responsuri.¹⁷⁾

Alioquin etc. *ut supra.*

g. Citacio super causa peccuniaria.

Frater I etc. dilecto in Christo filio etc.

Exposuit nobis dilectus filius P in nostra presencia constitutus, quod ipse R de tali loco quandam¹⁸⁾ summam peccunie amicabiliter mutuauit, quam sibi indebite restituere contradicit.

1) B: *alia citacio super eodem.*

2) B: *infamiam robbi* (mit dem abkürzungshäckchen durch bb) *canonici ecclesie de tali loco super.*

3) B: *dissimulamus.*

4) B: *ut ea que.*

5) B: *protrahi.*

6) B: *alia forma citacionis.*

7) B: *affectione.*

8) Von *ipse* an bis hieher ist in B ausgefallen, aber von der feineren hand dafür in den leeren raum

zwischen den beiden spalten bemerkt: *in tantum quod non.*

9) B: *passifica.*

10) B: *fuerit.*

11) B: *sancti Petri de . . de.*

12) B: *per parrochiam.*

13) A: *non.*

14) B: *quo.*

15) Von *Petro* an bis hieher ist in A ausgefallen.

16) B: *omnes.*

17) In B fehlt *responsuri.*

18) B: *quod. H. de. quandam.*

Propter quod discrecioni tue presencium auctoritate ¹⁾ conmittimus et mandamus, quatenus etc. *ut supra*.

ζ. Citacio executorum super causa testamentaria.

Dilectus filius P de tali loco in nostra presencia constitutus proposuit, quod — cum R de tali loco eidem P decem marcas sterlingorum ²⁾ in suo testamento reliquerit — I et M executores ipsius testamenti ³⁾ dictas decem marcas ⁴⁾ sibi dare indebite contradicunt, licet ad eas soluendas bona sufficiant testatoris.

Quocirca discrecioni vestre etc. ⁵⁾

η. Citacio in ⁶⁾ causa matrimoniali.

Conquesta est nobis dilecta filia S de tali loco, quod — licet R de tali loco cum ea per verba de presenti matrimonium legitime contraxisset, ac matrimonium inter eos fuisset postmodum per subsecucionem ⁷⁾ carnalis copule

1) B: *tenore*.

2) A: *sterilegn* mit dem abkürzungsstriche über dem *n*.

3) Hiezu ist von der feineren hand in B in den leeren raum zwischen den beiden spalten bemerkt: *ad soluendum legata per ipsum facta fecerit, et predicti executores*.

4) B: *marchas sterlinguorum*.

5) Ein verweisungszeichen führt hier in B auf nachstehendes von der feineren hand an den unteren rand der ersten spalte geschriebenes muster:

Alias sic.

Salutem in domino.

Citetis peremptorie ad diem martis post festum beati Ylarii, vel die proxima subsequenti non feriata, si dicta dies martis fuerit feriata, coram nobis apud Kongis hora prime Petronillam Fauresti tam nomine proprio quam tutorio seu procuratorio nomine Ioannis et P et G et Aycelme, filiorum suorum, et Helye Faure quondam mariti sui pupillorum vel minorum, vt dicitur, si tutrix vel curatrix sit eorundem seu esse velit, et ipsos liberos cum auctoritate eius-

Quellen IX.

dem, si tutrix vel curatrix sit vel esse velit eorundem, querelis G de P responsura.

Et si tutrix seu curatrix non sit dictorum liberorum, significetis dictis liberis, et eos moneatis quod dicta die secum adducant tutorem seu curatorem auum vel agnatum vel testamentarium alium, si quem habent.

Et si non habent, citetis M et K de tali loco, eorum consanguineos, vt eorum tutelam seu curam vel vtrumque suscipiant, et onus eiusdem seu earundem: qua suscepta, auctoritate ipsorum, vel vnus eorundem auctoritate stare possint in iudicio cum dicto G coram nobis.

Alioquin nos providebimus eisdem ipsa die de tutore vel de curatore vel de vtroque, prout fuerit rationis, secundum qualitatem personarum, iuris grauitate seruata, significantes omnibus premissis et singulis, quod — si non conparuerint dicta die — nos procedemus contra ipsos, vt fuerit rationis, eorum absencia non obstante.

Datum etc.

6) B: *super*.

7) B: *filia . M. de. U. quod. R.* (mit dem angefügten abkürzungs-

consumatum — ipse tamen R, sue salutis inmemor, a dicta eius uxore diuertens, cum quadam alia — quam publice tenet de facto, cum de iure ¹⁾ non posset — dicitur contraxisse, ipsi E non solum debitum coniugale set etiam vite ²⁾ necessaria denegando.

Quapropter discrecioni vestre etc. *usque ad locum ubi dicit* eidem P. *tunc dicatur*: eidem E super premissis omnibus de iusticia responsurus.

Alioquin etc.

3. Citacio super causa diuorcii.

Veniens ad presenciam nostram dilecta filia E sua nobis petitione monstrauit, quod — cum ipsa cum R eius viro matrimonium legitime contraxisset, ac per quinquennium et vltra in eadem domo et thoro tamquam vir et vxor insimul morarentur — idem tamen R propter inpotenciam sui perpetuam sibi debitum non reddidit ³⁾ coniugale.

Quare cum ipsa E ⁴⁾ prout asserit effectus ⁵⁾ cause qua nupsit careat sine culpa, videlicet ut filios procrearet ⁶⁾ ac mater esse desideret, discrecioni vestre presencium tenore committimus et mandamus, quatenus etc. *ut supra* ⁷⁾ *per totum*.

1. Citacio super causa appellacionis.

Cum in causa que vertitur seu verti speratur inter P actorem ex parte vna et R reum super ecclesia de tali loco ex altera pro parte dicti P ab audientia loci dyocesani ad sedem cantuariensem extiterit appellatum, idemque P ⁸⁾ causam appellacionis huiusmodi prout asserit intendit prosequi coram nobis, discrecioni vestre presencium tenore committimus et mandamus, quatenus prefatum R per vos uel alium ex parte nostra etc. *usque ad locum ubi dicit* eidem P. *tunc dicatur*: in dicta causa facturus et recepturus ⁹⁾ quod fuerit ordo iuris.

Alioquin in ipsa causa procedetur quantum de iure fuerit, ipsius absencia non obstante.

Diem vero citacionis et formam etc. *ut supra per totum*.

zeichen für us) de. cum ea de presenti matrimonium legitime contraxerat ipsum matrimonium inter eos fuisset post modum subsequutum.

1) B: cui deservire.

2) B: coniugali set etiam vita.

3) B: reddiderit.

4) B: mulier.

5) B: affectum.

6) B: videlicet filios procreare.

7) B: supra proximo.

8) B: idem, p. quia.

9) B: responsurus.

x.

Cum appellatur, precipue a diffinitiva sententia, consuevit interdum inhiberi per iudicem appellacionis etiam in prima citacione, quod pendente causa appellacionis nil debeat innouari. formam cuius inhibicionis ¹⁾ in sequenti ²⁾ citacione describam.

{ Citacio super causa appellacionis cum inhibicione.

Cum a quadam diffinitiva sententia, lata ut dicitur per venerabilem fratrem nostrum . . episcopum cystrensem ³⁾ in causa que inter P actorem ex vna parte et R reum super ecclesia de . . ex altera sub ipsius fratris ⁴⁾ nostri examine vertebatur pro parte ipsius P, ad nos extiterit appellatum, idemque P causam appellacionis huiusmodi prout asserit intendat prosequi coram nobis, discrecioni tue presencium tenore committimus, et sub pena excommunicacionis districte precipiendo mandamus, quatenus dictum R ⁵⁾ per vos uel per alium ⁶⁾ ex parte nostra peremptorie citare curetis, ut decima die post citacionem vestram — que si ⁷⁾ feriata extiterit, proxima sequenti die non feriata — sufficienter compareat coram nobis, in dicta causa factururus et recepturus quod iusticia suadebit.

Inhibeatis ⁸⁾ nichilominus ex parte nostra sub pena excommunicacionis eidem, quod pendente causa appellacionis huiusmodi coram nobis in preiudicium ipsius appellacionis ⁹⁾ contra iam dictum P nil temere attemptare presumat, et attemptata si qua sunt studeat in statum pristinum reuocare.

Alioquin contra ipsum et in ipsa causa procedemus quantum de iure fuerit, ipsius absentia non obstante.

Diem vero citacionis nichilominus ¹⁰⁾ et formam et quidquid inde feceritis etc. *ut supra*.

λ.

Sciendum est quod illa ¹¹⁾ penultima clausula in omni citacione est ponenda, que incipit: *alioquin contra eum procedetur etc.*

1) A: *citacionis*.

2) B: *subsequenti*.

3) B: *nostrum G episcopum ci-*
tercensis.

4) B: *super ipsius facti*.

5) B *hat hier P*.

6) B: *alium ydoneum*.

7) In A *fehlt si*.

8) B: *inhibeatis. inhibemus*.

9) B: *preiudicium cause appella-*
cionis predictæ.

10) B: *inhibicionis*.

11) B: *in illa*.

μ.

In citacione cause appellacionis aliter debet poni quam in citacione facta super negotio principali. et hec est ratio: quia in causa negotii principalis non proceditur reo absente, set excommunicatur reus uel ponitur actor in possessionem rei debite.¹⁾ ad sententiam vero proceditur ubi²⁾ lis fuerit contestata. set in appellacionis causa proceditur, siue reus siue actor sit absens, dummodo alter ipsorum instet: et quandoque — neutro prosequente — iudex procedit, si ex mora³⁾ viderit periculum imminere.

Vnde non debet dici in citacione cause appellacionis: *alioquin contra eum procedetur*,⁴⁾ set sic: *alioquin in ipsa causa procedemus quantum de iure fuerit, ipsius absentia non obstante*.

ν.

Preterea, quia citatus non tenetur nisi super hiis super quibus citatus est suo aduersario respondere, ideo cauendum est in illa clausula que dicit: *eidem P super tali re de iusticia responsurus*, ut id super quo quis citatur quantumcunque plenius poterit in citacionibus exprimatur. et ad maiorem cautelam expedire credo, ut semper ibi apponatur aliquod generale verbum sub quo possit actoris intencio totaliter comprehendi. quod sic scribi debet: *eidem P super spoliacione*⁵⁾ *huiusmodi et aliis omnibus que contra ipsum proponere*⁶⁾ *voluerit de iusticia responsurus*. uel sic: *super predictis decimis et rebus aliis de iusticia responsurus*.⁷⁾ uel sic: *propositurus*⁸⁾ *super premissis omnibus quidquid iuris uel facti proponere voluerit, et hiis que per aliam partem proposita fuerint*⁹⁾ *prout iustum*¹⁰⁾ *fuerit responsurus*.

ξ. Citacio quando causa reassumatur iam incepta et diu non¹¹⁾ agitata.

Frater I etc. dilecto in Christo filio etc.

Discrecioni tue¹²⁾ presencium tenore committimus et mandamus, quatenus R de tali loco ex parte nostra peremptorie¹³⁾ citare curetis, ut in crastino festiuitatis¹⁴⁾ beati

1) B: *petite*.

2) B: *non proceditur nisi*.

3) B: *si exercitum*.

4) In B ist *alioquin contra eum procedetur* ausgefallen.

5) B: *priuacione*.

6) B: *ponere*.

7) Dieser satz fehlt in B.

8) B: *positurus*.

9) A: *proponere voluerit*.

10) B: *iusticia*.

11) B: *quando resumitur causa diu*.

12) B: *etc. dilectioni uestre*.

13) In B fehlt *peremptorie*.

14) B: *ut tali die post festum*.

Martini proximo venturo, si dies iuridica¹⁾ fuerit, alioquin prima die iuridica tunc sequenti, per se uel procuratorem ydoneum, vbicumque in prouincia nostra fuerimus, compareat coram nobis, in causa que inter ipsum ex vna parte et P de tali loco super ecclesia de . . vertitur coram nobis secundum retro acta²⁾ quantum de iure fuerit processurus.

Alioquin contra ipsum et³⁾ in ipsa causa procedemus, mediante iusticia, ipsius absencia non obstante.

Diem vero citacionis etc. *ut supra*.

o. Citacio ad certum actum.

Discrecioni vestre presencium tenore committimus, et districte precipiendo mandamus, quatenus R de tali loco per vos uel alium ex parte nostra p̄emptorie citare curetis, ut octaua die post citacionem nostram, si dies feriata non fuerit, alioquin proxima die non feriata, per se uel⁴⁾ procuratorem ydoneum, vbicumque in prouincia nostra fuerimus, compareat coram nobis, contestaturus litem — uel iuraturus de calumpnia et de veritate dicenda, uel aduerse partis⁵⁾ posicionibus responsurus, uel ad videndum⁶⁾ iurare testes, uel ad concludendum,⁷⁾ uel auditurus sententiam — in causa que inter ipsum ex vna parte et P de tali loco ex altera super ecclesia de . . vertitur coram nobis.

Alioquin tam ad ipsam litem pro contestata habendam⁸⁾ in contumaciam eius quam alias⁹⁾ ut iustum fuerit procedemus. uel sic: alioquin tam ad iuramentum calumpnie¹⁰⁾ ab aduersa parte in ipsius contumaciam recipiendum quam alias¹¹⁾ in ipsa causa quantum de iure fuerit procedemus.

Diem vero citacionis et formam etc. *ut supra*.

c.

α. Citacio facta a iudice delegato.

Gotfridus archydiaconus lewensis¹²⁾ domini pape iudex delegatus prouido et discreto viro salutem et sinceram in domino karitatem. ¹³⁾

1) B: *uenturum si dies feriata non.*

2) A: *secundum retracta.*

3) In B fehlt et..

4) B: *uel per alium.*

5) B: *parti.*

6) B: *uel audiendus.*

7) B: *ducendum.*

8) B: *ipsam pro contestata habenda.*

9) B: *eius uel aliter.*

10) B: *calumpni.*

11) B: *aliter.*

12) B: *Gotiscidus archidiaconus leuen* mit dem abkürzungsbäckchen über dem n.

13) B: *uiro I salutem in domino.*

Zu dem I ist von der feineren hand in den leeren raum zwischen den beiden spalten bemerkt: *Vita-*

Noueritis, nos recepisse litteras sanctissimi patris domini M pape iiii, tenoris et continencie infrascripte: *Martinus episcopus seruus seruorum dei etc. ponatur totus tenor litterarum. postmodum sic dicatur:*

Volentes ergo mandatum huiusmodi reuerenter exequi, ut tenemur, vobis auctoritate qua fungimur districte¹⁾ precipiendo mandamus, quatenus prima die post festum sancti Martini proximo futurum, si dies feriata non fuerit, alioquin proxima die iuridica²⁾ tunc sequenti,³⁾ per vos vel per responsalem ydoneum coram nobis R⁴⁾ comparere⁵⁾ curetis, proposituri super premissis omnibus quidquid iuris uel⁶⁾ facti volueritis, et⁷⁾ hiis que per aliam partem proposita fuerint prout iustum fuerit responsuri.

Alioquin contra vos ut iuris ordo fuerit procedemus.⁸⁾

lis canonico et P Iuliani archidiacono sancti Nicolai engohinensis dyocesis.

1) In B fehlt *districte*.

2) In A ist von *proximo* an bis hierher alles ausgefallen.

3) In B fehlt *tunc sequenti*.

4) A: *nobis Rat* mit zwei abkürzungsstrichen über dem *t*.

5) B: *coram nobis uenire*.

6) B: *et*.

7) B: *uel*.

8) Ein verweisungszeichen führt hier in B zur nachstehenden von der feineren hand an den unteren rand der ersten spalte geschriebenen formel:

Alias sic:

Salutem etc.

Citetis peremptorie ad diem talem R clericum, delaturum ostensurum et exhibiturum coram nobis in iudicio nobis et P omnes litteras apostolicas uel metropolicas, per quas et auctoritate quarum facit citari et vexari seu ad iudicium euocari dictum P maliciose et calumpniose et vt dicitur abusive, et per litteras falsas abusiue et nullam sibi nec aliquam contra ipsum attribuentes iurisdictionem sedis apostolice seu delegati eiusdem, et vltra duas die-

tas — *aliter* vnam dietam — a fine talis dyocesis vbi dictus P inhabitat, et ad loca remota et minus insignia vbi comode haberi non potest iurisperitorum copia, ad instanciam ipsius uel talium, qui sunt eidem P persone ignote, videlicet coram priore de N — non capace dictam iurisdictionem nec creato per electionem etc. — et facturum eidem copiam dictarum litterarum, si eam habere voluerit de eisdem, maxime cum sua intersit eas videre et habere, cum eis visis et sibi ostensis intendat eas redarguere de falso, et certificaturum ipsum de diei assignacione, cum ipsam ignoret, et de persona et de loco et de iudice.

Et nichilominus citetis coram nobis ad dictam diem peremptorie H procuratorem dicti clerici, purgaturum se per suum iuramentum, vtrum procurauerit uel procurari fecerit quod dictus R filius suus dictum P faciat vexari — vt dictum est — citari seu ad iudicium euocari, facturos et recepturos vltierius vt linea requirit equitatis.

Alioquin etc. datum etc.

Et ista citacio potest habere locum in testamentis et instrumentis ostendendis.

**β. De hiis que in delegatorum citacionibus
requiruntur.¹⁾**

Notet hic notarius, quod vii sunt circa citacionem delegatorum²⁾ sollempniter attentenda.

Primum, quod nomen delegati semper est omnibus preponendum,³⁾ pro eo quod vice⁴⁾ fungitur delegantis, et sic maior est omnibus de quorum causa cognoscit.⁵⁾

Secundum, quod semper in salutacione se dicat iudicem delegatum.

Tercium quod tenor recepti in citacionibus⁶⁾ scilicet in prima totaliter inseratur.

Quartum, quod ad certos diem et locum⁷⁾ quis ad iudicium euocetur.

Quintum, quod sit locus sollempnis vbi possit aduocatorum copia inueniri.

Sextum, quod secundum facultatem persone citande et qualitatem negotii de quo agitur iudex debeat inducias moderari.

Septimum et ultimum, quod semper hec clausula ponatur in citacione: *si dies feriata non fuerit, alioquin proxima die etc. ut supra.* uel dicatur sic: *quod si dictus terminus in diem inciderit feriatam, sequentem non feriatam vobis pro termino assignamus.*

Item semper debent apponi in citacionibus verba conminatoria, prout superius scriptum⁸⁾ est in illa clausula: *alioquin contra vos — uel contra te*⁹⁾ — *procedemus ut iusticia suadebit.*

d.

α. De citacionibus per nuncium faciendis.

Consueuerunt interdum citaciones per nuncios¹⁰⁾ fieri. vnde expedit ut de ipsis aliqua vobis scribam.

Sciendum est, quod — quando citacio fit per nuncium sine litteris — debet esse certus¹¹⁾ et iuratus: aliter non staretur relacioni ipsius.

Item cum ipse nuncius¹²⁾ debeat de speciali citare mandato iudicis, necesse est ut mandatum factum nuncio

1) B: in legatorum actionibus inquiruntur.

2) B: citaciones delegantis.

3) B: semper in omnibus premitendum.

4) B: iure.

5) B: cognoscitur.

6) B: tenor rescripti in citacione.

7) B: dies et locos.

8) In B fehlt scriptum.

9) In A fehlt te.

10) B: nuncium.

11) B: certus nuncius.

12) B: notarius.

per notarium conscribatur,¹⁾ quia — licet stetur relacioni nuncii qui citauerit — non tamen statur uel creditur ei quod citacio sibi mandata²⁾ fuerit facienda, nisi quatenus constiterit per scripturam. et sic de conscribendo³⁾ precepto faciendo nuncio primitus est videndum.

β. Qualiter scribi debeat preceptum citacionis per nuncium faciende.⁴⁾

Scribat igitur ita notarius.

Die tali⁵⁾ reuerendus pater dominus . . dei gracia cantuariensis archiepiscopus tocius Anglie primas⁶⁾ mandauit Iohanni de Cantuaria, nuncio suo iurato, quod ad domum in qua habitat uel⁷⁾ habitare consueuit R de tali loco accedat, et eundem⁸⁾ ex parte sua citare procuret,⁹⁾ ut die tali, si feriat non fuerit, alioquin proxima die iuridica tunc sequenti, per se uel procuratorem ydoneum compareat coram eo, P de tali loco super tali re¹⁰⁾ de iusticia responsurus. alioquin etc. *ut supra*.

Uel sic: reuerendus pater etc. mandauit Iohanni de Cantuaria, suo iurato nuncio, ut R de tali loco, si eum personaliter inuenire potuerit,¹¹⁾ alioquin in domo in qua habitat¹²⁾ uel habitare consueuit, citare procuret, ut die tali etc. *ut supra*.

γ. Relacio nuncii.

Iohannes de Cantuaria, nuncius superscriptus,¹³⁾ retulit mihi notario infrascripto, se citasse R predictum¹⁴⁾ personaliter inuentum ex parte domini archiepiscopi supradicti iuxta¹⁵⁾ formam mandati superius¹⁶⁾ sibi facti.

Uel sic: retulit mihi notario infrascripto, se iuisse ad domum in qua habitat uel habitare consueuit R de tali loco, et dixisse ipsius R familie et vicinis,¹⁷⁾ quod ipsum R citabat ex parte domini archiepiscopi supradicti, ut compareret coram eo secundum formam mandati superius sibi facti.

1) B: *scribatur*.

2) A: *mandato*.

3) A: *scripturam. deferendo*.

4) B: *preceptum factum citacionis per nuncium*.

5) B: *notarius de*.

6) B: *dominus I dei gracia etc.*

7) B: *et*.

8) B: *R. de . . accessisset et eum*.

9) B: *procurasset*.

10) B hat hier blos: *proxima etc. super talis quid*.

11) B: *habere poterit*.

12) B: *ad domum quam inhabitat*.

13) B: *subscriptus*.

14) A: *per dictum*.

15) B: *secundum*.

16) B: *super*.

17) B: *R vicini*.

Uel sic: retulit mihi notario infrascripto, se citasse predictum R ipsius domui et vicinis, cum personam eius inuenire non posset, secundum formam mandati superius sibi facti.

δ.

Licet de iure sic esset primo preceptum ¹⁾ et postmodum relacio conscribenda, ²⁾ consuetudo tamen est in romana curia quam alibi vbi fui, ut sola nuncii relacio conscribatur. ³⁾ et nunquam vidi contra hoc obicere. nec credo, quod contra hoc obiciens — repugnante dicta ⁴⁾ consuetudine — audiretur. quantum in citationibus. secus autem esset in aliis mandatis que per nuncios sepe fiunt.

ε.

Relacio quidem ⁵⁾ facta per nuncium — nulla scriptura mandati sibi facti precedente ⁶⁾ — sic scribitur.

Alia relacio ⁷⁾ nuncii.

Iohannes de Cantuaria, nuncius domini archyepiscopi, ⁸⁾ retulit mihi notario infrascripto, se de mandato ipsius domini archyepiscopi specialiter sibi facto citasse heri R de tali loco personaliter inuentum, *uel* ad domum in qua habitat *uel* habitare consuevit, ut die lune proxima, si curia fuerit, alioquin proxima die curie ⁹⁾ tunc sequenti — *uel sic:* ut die lune proxima, si dies feriata non fuerit, alioquin proxima die iuridica ¹⁰⁾ tunc sequenti — peremptorie compareat coram eo per se *uel* responsalem ydoneum, P de tali loco super quibusdam decimis pro quibus contra eum intendit agere, et rebus aliis, *uel* super quadam summa pecunie quam ab eo intendit petere, *uel* super manuum ¹¹⁾ iniectione per ipsum R in personam ipsius P clerici temerarie facta, ut dicitur, et rebus aliis de iusticia responsurus.

Alioquin etc.

ς.

Notandum est, quod relacio citationis facte per nuncium secundum modum premissum semper debet tria tempora continere.

- 1) B: *iure sit primum receptum.*
- 2) B: *relacio nuncii conscribatur.*
- 3) Von *consuetudo* an bis hicher ist in B alles ausgefallen.
- 4) B: *repugnantem de.*
- 5) B: *quedam*
- 6) B: *scriptura sibi facta pendente.*

- 7) B: *alia forma seu lacio.*
- 8) B: *nuncius iuratus.*
- 9) In A fehlt *curie.*
- 10) B: *consuevit, ut die lune proxima, si non fuerit feriata, alioquin proxima die curie.*
- 11) B: *manus.*

Videlicet diem qua facta ¹⁾ est ipsa relacio, ²⁾ quia non solum in relacione nuncii set in omnibus suis scripturis notarius debet preponere ³⁾ diem, ut sciatur qua die sunt facte.

Item continere debet relacio nuncii bene scripta diem ⁴⁾ qua facta fuerit citacio, ut sciatur si inter diem qua fuit ⁵⁾ citatus et diem qua debuit ⁶⁾ comparere tanti ⁷⁾ est temporis spacium quod citatus potuerit ⁸⁾ comparere. verbi gracia si citatus distat a loco vbi comparere debet per tres dietas communes, et nuncius maliciose citauit ⁹⁾ eum hodie ¹⁰⁾ in domo sua uel vbique, ¹¹⁾ ita distantem quod cras compareat, ¹²⁾ eo ipso excusatus est, nec comparere tenetur, ¹³⁾ cum nemo ad impossibile ¹⁴⁾ obligetur.

Debet etiam continere diem qua citatus debeat comparere, ut sciatur iudex quando ¹⁵⁾ contra ipsum citatum uel pro ipso sit in negotio procedendum.

2.

Quia sepe citacionis littere diriguntur eidem persone cui mandatur in iudicio comparere, oportet actorem si caute vult agere ut de presentacione ipsarum litterarum facta ipsi citato ¹⁶⁾ fieri faciat publicum instrumentum, pro eo quod si citatus negaret ad eum citacionis litteras peruenisse, nisi actor probaret se ipsas litteras sibi presentasse uel presentari fecisse ¹⁷⁾ uel saltem ad domum suam eas dedisse, non posset reus contumax reputari. quod instrumentum presentacionis taliter scribi debet.

a. Instrumentum quando citato citatorie presentantur. ¹⁸⁾

In nomine domini amen.

Anno eiusdem etc. Petrus de tali loco presentauit R loci eiusdem ex parte reuerendi patris domini I dei gracia cantuariensis archyepiscopi — uel ex parte venerabilis viri domini talis domini pape iudicis delegati — et

- 1) In A fehlt *facta*.
- 2) A: *citacio*.
- 3) B: *proponere*.
- 4) A: *die*.
- 5) B: *fuerit*.
- 6) B: *debuerit*.
- 7) B: *tunc*.
- 8) B: *poterat*.
- 9) B: *citauerit*.
- 10) In A fehlt *hodie*.
- 11) B: *ubicunque*.

- 12) B: *que tres comparet*.
- 13) A: *curetur*.
- 14) B: *impossibilitatem*.
- 15) B: *an*.
- 16) B: *facta sit citacio et*.
- 17) In B fehlt *uel presentari fecisse*.
- 18) A hat hier das rubrum des nächsten stückes.
B: *quando citacio a citatore littere presentantur*.

in manus¹⁾ eius posuit quasdam citatorias litteras, eiusdem domini sigillo munitas, tenoris et continentie infrascripte: *frater I²⁾ permissione diuina etc. et ponatur totus tenor litterarum. deinde dicatur sic:*

Quas litteras idem R reuerenter suscepit et legit, uel³⁾ recipere noluit, coram me notario et testibus infrascriptis.

Actum in tali loco, presentibus talibus testibus.

b.

Fit etiam — et caute — publicum iustrumentum, quando alicui iudici⁴⁾ delegato uel executori littere sue delegacionis⁵⁾ uel execucionis⁶⁾ primitus presentantur. cuius instrumenti forma hec est.

Instrumentum quando alicui delegato uel executori⁷⁾ littere apostolice presentantur.

In nomine domini amen.

Anno eiusdem etc. P rector ecclesie de . . constitutus⁸⁾ in presencia reuerendi patris domini I dei gracia cantuariensis archyepiscopi,⁹⁾ deuote presentauit eidem, ac ipse dominus archyepiscopus reuerenter suscepit, quasdam litteras sanctissimi¹⁰⁾ patris domini M pape iiii, cum vera bulla plumbea et filo canapis,¹¹⁾ non cancellatas, non ab-rasas,¹²⁾ non abolitas,¹³⁾ nec viciatas in aliqua parte sui, tenoris et continencie infrascripte: *Martinus episcopus seruus seruorum dei etc. ponatur tenor¹⁴⁾ litterarum. demum¹⁵⁾ dicatur:*

Quas quidem litteras de mandato dicti domini archyepiscopi ego infrascriptus notarius de verbo ad verbum transscripsi, et hoc transcriptum ex litteris¹⁶⁾ sumptum meo signo¹⁷⁾ et nomine roborauit.

Actum in tali loco, presentibus talibus etc.

3.

Viso de formis procuracionum, citacionum, instrumentorum que de presentacione litterarum fiunt aliquando,

1) B: manibus

2) B: Iohannes.

3) B: et tenuit et.

4) B: per publicum instrumentum alicui iudicii.

5) A: denegacionis.

6) B: excusacionis.

7) A: delegacio uel execucio.

In B fehlt uel executori.

8) B: Petrus rector talis ecclesie constitutus.

9) B: patris etc.

10) B: summi.

11) B: cum vero filo de canaba

et in integro et vera bulla.

12) B: rasas.

13) B: abolitas.

14) B: totus tenor.

15) B: deinde.

16) B: litteris ipsis.

17) B: sigillo.

videndum est qualiter sit presentacio rei seu actoris aut procuratorium ipsorum et exhibitio procuratorii conscribenda, ¹⁾ et cuiuslibet contumacia accusanda. ²⁾

a. Presentacio actoris reo non veniente.

Petrus rector ecclesie de . . presentavit se coram domino archyepiscopo suprascripto contra R de tali loco ³⁾ citatum ad instanciam ipsius P, et exhibuit quasdam litteras citatorias, ⁴⁾ dicti domini archyepiscopi sigillo ⁵⁾ munitas. quarum tenor talis est: *frater I permissione divina etc. ponatur tenor totius littere. denique ⁶⁾ sic dicatur:*

Et quia dictus R nec per se nec per alium comparere curavit, idem P suam contumaciam accusavit.

b.

Si vero commissum fuerit alicui quod reum citet, tunc notarius ita scribat.

Alia presentacio super eodem.

Petrus de tali loco presentavit se coram domino archyepiscopo suprascripto contra R de tali loco, presentans mihi notario infrascripto ⁷⁾ quasdam citatorias litteras, dicti ⁸⁾ domini archyepiscopi sigillo munitas, et quasdam alias litteras decani . . qui dictum R citauerat, sigillo ipsius decani vallatas. ⁹⁾

Quarum litterarum tenores tales sunt. ¹⁰⁾ *ponantur tenores ¹¹⁾ ambarum litterarum. deinde sic dicatur:*

Et quia dictus R nec per se nec per alium sufficienter comparere curavit, licet quendam procuratorem transmisserit, qui mandatum non habebat sufficiens, nec cauere voluit ut debebat, idem P instanter dicti R contumaciam accusavit.

c.

Quia decani ¹²⁾ et alii clerici quibus citationes et alia exequenda mandantur minus sufficienter quandoque rescribunt, ideo verum modum rescribendi notabo.

1) B: *procuratoris ipsorum exhibitio procuratorii conscribendi.*

2) B: *contumacie accusandi.*

3) B: *Robbm* (mit dem abkürzungs-häckchen durch *hh*) *petri de.*

4) B: *citationis.*

5) In B fehlt *sigillo.*

6) B: *ponatur totus tenor litterarum. deinde.*

7) B hat blos: *suprascripto et.*

8) B: *ipsius.*

9) B: *munitus.*

10) B: *tenor talis est.*

11) B: *et ponatur totus tenor.*

12) B: *decanus.*

α. Modus rescribendi quando citacio uel aliquid ¹⁾
alicui committitur faciendum.

Reuerendo in Christo patri domino I dei gracia cantuariensi archyepiscopo tocius Anglie primati decanus suethillagensis ²⁾ reuerenciam debitam et honorem.

Reuerende paternitatis vestre litteras sub hac forma recepi: *frater I etc. ponatur totus tenor litterarum. postmodum sic dicatur:*

Quarum auctoritate R personaliter inuentum tali die citai iuxtastrarum litterarum continentiam. ³⁾

Uel sic: quarum auctoritate Iacobum ⁴⁾ clericum, nuncium meum ⁵⁾ iuratum, ad domum ipsius R ut eum citaret transmissi. qui ⁶⁾ Iacobus, ⁷⁾ sicut nobis postmodum veridice retulit, ipsum R personaliter inuentum tali die citauit iuxta ⁸⁾strarum continenciam litterarum.

Uel sic: quarum auctoritate prefatum R domui et vicinis, cum personam ipsius inuenire nequiverim, ⁹⁾ tali die citai ¹⁰⁾ iuxtastrarum continenciam litterarum.

Datum in tali loco, iiii idus maii, anno domini m^o. cc^o. lxxxiiii. ¹¹⁾

β.

Ut tollatur insufficiens modus Anglie rescribendi, qui talis est: *mandatum vestrum sum reuerenter executus*, et sic ¹²⁾ non constat vtrum in persona eum citauerit uel ad domum, et vtrum per se uel alium, nec qua die citatus fuerit, nisi sicut ex data ¹³⁾ littere certificacio qualiqua ¹⁴⁾ modo presumitur, sciant cuncti, ¹⁵⁾ modum et formam qua mandatum executioni mandatur rescribendum esse ¹⁶⁾ clarissime et aperte, ut sciatur qualiter et quomodo ¹⁷⁾ sit mandatum completum.

Verbi gracia si mandatur alicui, ut aliquem excommunicatum denunciaret, debet rescribere: *tali die* ¹⁸⁾ *in tali ecclesia in missarum sollempniis, pulsatis campanis et candelis accensis,*

1) B: *uel quid.*

2) B: *patri etc. decanus de . .*

3) Dieser satz von *quarum* an fehlt in B, wie natürlich auch das folgende *uel sic.*

4) In B fehlt *Iacobum.*

5) B: *clericum meum uel nuncium.*

6) A: *quod.*

7) B: *clericus.*

8) B: *inuentum de tali iuxta.*

9) B: *ipsius non inuenerit.*

10) B: *citauerit.*

11) B: *loco. iiii. kal. octobris. anno domini a natiuitate etc.*

12) B: *si.*

13) B: *nisi citatum.*

14) B hat blos: *quali.*

15) B: *deficiant cum de certum.*

16) B: *describendi cause.*

17) B: *quando.*

18) B: *debet scribere diem,*

talem excommunicatum publice nunciaui iuxta 1) vestrarum contumenciam litterarum.

Et sic distincte rescribi 2) debet in omnibus que mandantur.

d. Qualiter scribatur quando aliquis contumax reputatur. 3)

Quia R de tali loco, citatus peremptorie, ut tali die coram prefato domino archyepiscopo compareret per se uel responsalem ydoneum, P de tali loco de iusticia responsurus, contumaciter comparere 4) neglexit, ideo dictus dominus archyepiscopus ipsum R contumacem reputauit, pronuncians contra ipsum esse tamquam contumacem in hiis que iuris ordo 5) postulat procedendum.

e.

Accusata contumacia, et reo contumace per iudicem reputato, et pronunciato 6) contra ipsum, ut premissum est, sequitur ut contra ipsum 7) reum actore petente excommunicationis sententia promulgetur. 8)

α. Sententia excommunicationis.

Frater I permissione diuina etc. dilecto in Christo filio . . salutem et sinceram in domino karitatem.

Cum R de tali loco legitime ac peremptorie citari fecerimus, 9) ut responsurus P de tali loco in causa quam sibi mouet uel mouere intendit super tali re 10) coram nobis certo termino 11) compareret, et in ipso termino 12) per se uel alium contumaciter comparere despexerit, discrecioni vestre 13) presencium tenore conmittimus, et sub pena excommunicationis districte precipiendo mandamus, quatenus eundem R — quem ob dictam eius contumaciam per presentes excommunicamus in scriptis — tamdiu per vos uel alium seu alios in ecclesia vestra et 14) alibi vbi expedire credideritis 15) excommunicatum publice nuncietis et nunciari faciatis, quousque super hiis nostris et ecclesie 16)

1) B: *per.*

2) B: *districte scribi.*

3) B: *reperitur.*

4) B: *uenire.*

5) In A fehlt *ordo.*

6) B: *pronunciauit.*

7) B: *si qui ipsum.*

8) B: *sententiam promulgauit.*

9) B: *fecerim.*

10) B: *intendit talis contra ipsum.*

11) In B ist von der feineren hand hiezu in den leeren mittleren raum bemerkt: *aliter die tali.*

12) B: *compareret ad ipsum terminum.*

13) B: *despexit. uobis.*

14) B: *ecclesia uel.*

15) B: *videritis.*

16) B: *ecclesie nostre.*

venerit parere mandatis, rescribentes nobis fideliter per vestras patentes litteras harum seriem continentes, *vel instrumentum publicum*, quidquid inde¹⁾ duxeritis faciendum.

Datum etc.²⁾

β.

In curia romana non consuevit apponi³⁾ illa clausula vltima que incipit: *rescribentes nobis fideliter* etc. set loco illius apponitur ista: *reddite has litteras, sigillo vestro munitas, mandato completo*.

Et sic fiunt due caude in littera quando quis excommunicatur. in una appenditur sigillum excommunicantis,⁴⁾ et mittitur sic ad eum qui debet denunciare. ille vero postquam denunciauerit, apponit sigillum suum eidem littere in alia cauda, in signum quod est mandatum completum.⁵⁾ et aliter non rescribitur.

Tucius autem credo, et maxime extra curiam romanam vbi dicta consuetudo non sit, rescribere clare et aperte omnia que fecit, secundum quod superius in titulo de modo rescribendi⁶⁾ notatur.

Nec variatur in predicta curia verbum quod post salutationem apponitur, set semper apponitur in huiusmodi⁷⁾ iudicialibus litteris sic: *salutem in domino*.

γ. Sentencia excommunicacionis in alia forma.

Frater I etc. dilecto in Christo filio etc.

Discrecioni vestre presencium tenore conmittimus, et districte precipiendo mandamus, quatenus R de tali loco — quem per presentes ob contumaciam⁸⁾ excommunicamus in scriptis, pro eo quod legitime ac peremptorie citatus, ut in causa quam sibi mouet seu mouere intendit P de tali loco super quadam summa peccunie et rebus aliis coram nobis certo termino compareret, super premissis eidem P de

1) B: *ex ea*.

2) In B führt ein verweisungszeichen hier auf nachstehende bemerkungen von der feineren hand am äusseren unteren linken rande der ersten spalte:

Vel: presentes litteras in secunda uua in signum executi et completi mandati sigilletis.

Vel sic: presentes litteras in secunda uua pro execucione predicti mandati, in tercia pro monicione

predicta, in signum omnium premissorum sigillo vestro muniatis etc.

3) B fügt noch bei: in *premissa forma*.

4) B: *apponatur sigillum excommunicacionis*.

5) B: *quod ipse mandatum expleuit*.

6) Vorhin in 2. c. s. 636—638.

7) B: *hinc*.

8) B fügt *suam* bei.

iusticia responsurus, contumaciter comparere contempsit — per vos uel alium seu alios in ecclesia vestra et ¹⁾ alibi vbi expedire credideritis ²⁾ tamdiu excommunicatum publice nuncietis etc. *ut supra*.

f.

Reo excommunicato in sua contumacia permanente, petit interdum actor, ³⁾ ut excommunicationis sententia in reum lata per iudicem aggrauetur. quod sic ⁴⁾ fieri consuevit.

α. Aggrauacio sentencie excommunicationis. ⁵⁾

Olim R de tali loco ob ipsius ⁶⁾ contumaciam ad instantiam P de tali loco excommunicauimus, et mandauimus excommunicatum publice nunciari. quam excommunicationem diu sustinuit, et adhuc sustinet animo indurato.

Quia vero crescente contumacia ⁷⁾ crescere debet et pena, discrecioni vestre presencium tenore committimus, et sub pena excommunicationis districte precipiendo mandamus, quatenus predictum R sic excommunicatum quibuscumque diebus dominicis et festiuis, pulsatis campanis et candelis accensis, coram fidei populo in ecclesia vestra et alibi vbi expedire videritis per vos uel alium seu alios excommunicatum publice nuncietis et nunciari ⁸⁾ faciatis, quousque super hiis nostris et ecclesie ⁹⁾ venerit parere mandatis.

Inhibeatis nichilominus ¹⁰⁾ omnibus et singulis vicinis notis domesticis et propinquis sub pena excommunicationis nominatim et expresse, ne ¹¹⁾ cum eodem sic excommunicato in cibo potu loquela ¹²⁾ emendo vendendo molendo coquendo ignem uel aquam ei dando ¹³⁾ seu quocumque modo alio participare ¹⁴⁾ presumant, rescribentes nobis fideliter etc.

β. Forma grauior super eodem. ¹⁵⁾

Olim R de tali loco ob contumaciam ipsius ad instantiam ¹⁶⁾ P loci eiusdem excommunicauimus, et mandauimus

1) B: *seu*.

2) B: *videritis*.

3) In B fehlt *actor*.

4) B: *adgrauatum quod*.

5) B: *forma grauior*.

6) B: *robbm* (mit dem abkürzungshäkchen durch *bb*) *de . . ob eius*.

7) B: *eius contumacia*.

8) B: *denunciari*.

9) B: *ecclesie nostre*.

10) B: *mandatis. inhibemus*.

11) B: *ut*.

12) B: *loquendo*.

13) B: *vendendo etc*.

14) B: *participando*.

15) B hat nur: *super eodem*.

16) In A ist *ipsius ad instantiam* ausgefallen.

excommunicatum publice nunciari. quam excommunicationem diu sustinuit, et adhuc sustinet animo indurato.

Quare cum crescente contumacia ¹⁾ crescere debeat et pena, discrecioni vestre presencium tenore committimus, et sub pena excommunicationis districtae ²⁾ precipiendo mandamus, quatenus per vos uel alium seu alios ex parte nostra nominatim et expresse pro primo secundo et tercio ³⁾ moneatis ⁴⁾ omnes et singulos, tam mares quam mulieres, amicos vicinos notos domesticos et propinquos dicti R, sub pena excommunicationis districtae mandantes eisdem quod nullus cum ipso R sic excommunicato ⁵⁾ in cibo potu loquela emendo vendendo coquendo molendo ignem uel aquam dando uel ⁶⁾ alio quocumque modo participare presumat.

Alioquin participantes cum eo, ⁷⁾ si sic moniti infra iiii dies ⁸⁾ non ⁹⁾ ab ipsius participatione cessauerint, quos ex nunc ¹⁰⁾ per presentes excommunicamus in scriptis, excommunicatos vna cum predicto R quibuscumque diebus dominicis et festiuis in ecclesia vestra et alibi vbi expedire videritis, pulsatis campanis et candelis accensis, in missarum sollempniis coram fidei populo publice nuncietis et nunciari ¹¹⁾ faciatis, quousque super hiis nostris et ecclesie ¹²⁾ venerint parere mandatis.

Diem vero monicionis, denunciacionis et formam, et quidquid inde feceritis nobis per vestras patentes litteras harum seriem continentes, *vel* instrumentum publicum, vna cum presentibus fideliter intimetis.

Datum etc.

g.

Cum quis diu in excommunicationis sententia perseuerat, post aggrauacionem huiusmodi ¹³⁾ saltem per annum, consuevit interdum talis ¹⁴⁾ excommunicatus ab officio et beneficio suspendi. que suspensio ita scribitur.

1) B: *eius contumacia.*

2) In B fehlt *districte.*

3) In B ist hiezu von der feineren hand *peremptorio* beigelegt.

4) Ebendort ist von der feineren hand in den leeren mittelraum zwischen beiden spalten und von der gröberen an den seitenrand der zweiten spalte bemerkt: *P et Iohannem et G et R et omnes alios et.*

5) B: *ipso excommunicato.*

Quellen IX.

6) B: *potu etc. et.*

7) B: *cum dicto R.*

8) B: *si sint moniti id est quarto die.*

9) In A fehlt *non.*

10) B: *extunc.*

11) B: *denunciari.*

12) B: *nostre ecclesie.*

13) B: *per aggrauacionem hic.*

14) In B fehlt *talibus.*

Sentencia suspensionis ab officio et beneficio.

Vniuersis presentes litteras inspecturis frater I permissione diuina etc.

Noueritis, nos olim R de tali loco ad instanciam P loci eiusdem ob eius contumaciam excommunicationis sententia innodasse, ac ipsam excommunicationis sententiam contra ipsum, ipsius crescente contumacia, postmodum aggrauasse. quam excommunicationem et aggrauacionem tamquam inobediencie filius dei timore postposito diu ¹⁾ sustinuit, et adhuc sustinet, in sua pertinacia²⁾ perseuerans.

Ne igitur de sua gloriatur malicia, et ipsius facti peruersitas trahatur a presumptoribus in exemplum, ipsum R tenore presencium ab officio et beneficio duximus suspendendum.

In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum.

Datum Londonii iiii kalendas octobris. ³⁾

h.

g. Littera absolucionis a sententia excommunicationis.

Frater I etc. dilecto in Christo filio etc.

Discrecioni tue presencium tenore committimus, et sub pena excommunicationis districte precipiendo mandamus, quatenus R de tali loco — quem per presentes absoluius ab excommunicationis sententia, lata per nos in ipsum ob contumaciam⁴⁾ ad instanciam P de tali loco — in ecclesia tua et alibi vbi expedire credideris per te uel alium siue alios publice denuncies et denunciari facias absolutum, pro eo quod idem R de parendo iuri et stando mandatis ecclesie corporale⁵⁾ coram nobis prestitit iuramentum, et quia dictus P refusis sibi expensis ob contumaciam ipsam factis huic absolucioni assensum⁶⁾ prestitit liberalem.

Datum etc. *ut supra*.

g. Alia forma super eodem. ⁷⁾

Vniuersis presentes litteras inspecturis frater I etc. salutem in domino sempiternam.

1) In B ist von späterer hand für eine im texte radirte stelle an den linken rand bemerkt: *inmemor sue salutis*, welches letzte wort auch ganz auf die rasur geschrieben ist.

2) R: *sustinet animo indurato in sua per contumacia*.

3) B: *datum etc.*

4) Vor *contumaciam* ist in B von alter hand *eius* angemerkt.

5) B: *mandatis nostris et ecclesie nostre corporaliter*.

6) B: *consensum*.

7) B: *absolutio super eodem*.

Vniuersitati vestre presencium tenore innotescat, quod nos R de tali loco ab excommunicationis sententia, lata per nos in eum ob contumaciam ¹⁾ ad instanciam ²⁾ P de tali loco, absoluimus per presentes, restituentes eundem ecclesiasticis sacramentis, pro eo quod idem R ad mandata nostra et ecclesie ³⁾ rediens de parendo iuri et stando mandatis ecclesie corporale ⁴⁾ coram nobis prestitit iuramentum, et quia etc. *ut supra proximo.*

γ.

Quia quandoque vocatur ⁵⁾ notarius, ut de absolucione huiusmodi publicum conficiat instrumentum, conueniens est ut ad hoc ⁶⁾ exhibeam certam formam.

Instrumentum absolucionis. γ)

In nomine domini amen anno eiusdem etc.

Vniuersis presens publicum ⁸⁾ instrumentum inspecturis pateat manifeste, quod reuerendus pater dominus I dei gracia cantuariensis archiepiscopus totius Anglie primas ⁹⁾ R de tali loco, quem idem dominus archiepiscopus excommunicauerat ob contumaciam ¹⁰⁾ ad instanciam P de tali loco, de ipsius P assensu absoluit, ¹¹⁾ recepto ab eo corporali ¹²⁾ iuramento de parendo iuri et stando mandatis ecclesie, ac ipsi P ¹³⁾ refusus expensis omnibus ob contumaciam ipsam factis.

Actum in tali loco, presentibus talibus etc.

δ. Quando committitur alicui quod excommunicatum absoluat.

Frater I etc. dilecto in Christo filio etc.

Discrecioni vestre presencium tenore committimus et mandamus, quatenus R de tali loco, quem ad instanciam P loci eiusdem ob contumaciam excommunicauimus, vocato dicto P, et eidem refusus expensis ob contumaciam ipsam factis, ab ipsa excommunicationis sententia iuxta formam ecclesie absoluat, et eundem in ecclesia vestra et alibi

1) B fügt bei: *ipsius*.

2) B: *instancias*.

3) B: *ecclesie nostre*.

4) B: *mandatis nostris et ecclesie corporaliter*.

5) B: *notatur*.

6) In B fehlt *ad hoc*.

7) B: *alia forma super absolucione*.

8) In B fehlt *publicum*.

9) B: *pater I dei gracia etc*.

10) B: *eius contumaciam*.

11) B: *absoluit eundem R*.

12) B: *corporaliter*.

13) B hat hier *R*.

vbi expedire videritis per vos uel alium seu alios denunci-
cietis et denunciare ¹⁾ faciatis publice absolutum. ²⁾

Datum etc.

1) B: *denunciari*.

2) Ein verweisungszeichen führt hier in B auf nachfolgende von der feineren wie auch von der gröberen hand an den oberen und unteren rand bemerkte formeln:

Aliter sic.

Si vobis constiterit, R de M satisfecisse P de M in centum solli-
dis turonensibus, in quibus idem R eidem P exstitit sentencialiter
condempnatus ex iusta causa per
nos, et x solldis pro expensis sibi
adiudicatis, ab ipsa excommunica-
cionis sententia ipsum R, quem
in hiis scriptis absoluimus cum
suis participantibus, ut eundem R
et eius participantes absolutos in
ecclesia vestra et alibi etc.

Uel sic.

Si vobis constiterit, R satisfecisse P etc. ab ipsa excommunica-
cionis sententia auctoritate nostra
iuxta formam ecclesie etc. *ut supra*.

Aliter sic.

Quoniam P de M citatus ad ta-
lem diem coram nobis, visurus
absolucionem R de tali loco, ad
instanciam ipsius P dicta, die di-
ctus P non comparuit nec venit
citatus, visurus absolucionem, nec
aliquis pro eodem, dicto R — *uel*
eius procuratore — comparente et
petente beneficium absolucionis per
nos sibi impertiri (cod. *imparturi*)
et eius familie, eo quantum de-
buit comparente, vobis mandamus
quatenus dictum R, quem presen-
tem absoluimus a sentenciis qui-
bus erat ligatus a nobis ad instan-
ciam dicti P in hiis scriptis, ab-
soluatis, et eum absolutum in ve-
stra ecclesia publice nuncietis, et
pro absoluto cum eius familia ha-
beat.

Datum etc.

Absolucio ad cautelam.

Frater Io prior monasterii pre-
monstratensis (*die gröbere hand hat*:
monasterii nigri (?) cluniacensis)
ordinis talis dyocesis, iudex vnicus
a sede apostolica delegatus, C ca-
pellano talis loci salutem in do-
mino.

Cum a nobis auctoritate predi-
cta dicantur sentencie interdicti
seu excommunicationis emanasse
contra P ratione contumacie ad
instanciam R in causa, *seu* causis,
quas auctoritate apostolica dictus
R contra dictum P mouebat —
seu mouerat, *seu* mouere intende-
bat — coram nobis, nos plenius
actis inspectis et processu, et au-
ditis et visis cause meritis, de con-
silio sapientum pronunciauimus et
pronunciamus dictum P dictis sen-
tenciis non teneri nec ligatum fore,
et illas sentencias fore nullas.
nam ipsum P ex causis legitimis
a contumaciis habuimus et habe-
mus excusatum.

Et si de dictis sentenciis abso-
lucione indigeat, quod non credi-
mus, ipsum P ab eisdem duximus
absoluendum ad cautelam.

Quocirca vobis mandamus, qua-
tenus ipsum P in vestris ecclesiis
denunciatis non fuisse ligatum, nec
ipsum pretextu dictarum senten-
ciarum aliquatenus euitetis, set
ipsas sentencias non tenere publice
denunciatis.

Datum in tali loco etc. in cuius
rei etc. sigillum etc.

Absolucio quando quis ex-
communicatus decessit et
non fuit absolutus ab ho-
mine.

Officialis talis capitulo tali sa-
lutem in domino.

Intelleximus, quod vos corpus R
parrochiani vestri iam defuncti re-
cusatis tradere ecclesiastice sepul-

e.

Quandoque quis absolvitur per procuratorem. et tunc notarius ita scribat.

Absolutio domini per procuratorem.

Vniuersis presentes litteras inspecturis frater I etc. salutem in domino sempiternam.

Vniuersitati vestre tenore presencium innotescat, quod nos R de tali loco ab excommunicationis sententia, lata per nos in eundem ob contumaciam ad instanciam P loci eiusdem, ¹⁾ absoluimus per presentes, pro eo quod talis procurator eiusdem R ²⁾ ad hoc specialiter constitutus in animam ipsius domini sui de parendo iuri et stando mandatis ecclesie ³⁾ corporale ⁴⁾ prestitit iuramentum, et etiam quia ipse P refusus sibi expensis omnibus ob contumaciam ipsam ⁵⁾ factis huic absolutiioni assensum prestitit liberalem.

Datum etc.

i.

a. Comparicio rei actore non veniente, et protestacio expensarum. ⁶⁾

Robertus, ⁷⁾ citatus ad instanciam P de tali loco, comparuit coram domino archyepiscopo suprascripto, ⁸⁾ offerens se paratum respondere dicto P et facere omnia que facere ⁹⁾ de iure tenetur, et petiit se ab instancia diei absolui, protestans legitime de expensis.

ß. Licencia reo data et absolutio ab instancia diei.

Veniens ad presenciam reuerendi patris domini archyepiscopi suprascripti R de tali loco, citatus ¹⁰⁾ ad instanciam

ture, pro eo quod erat auctoritate nostra — uel ordinaria — excommunicationis vinculo innodatus.

Vnde — cum nos piis operibus faciendis prompti esse debeamus — vobis committimus et mandamus, quatenus — si dictus R in articulo mortis per signa apparuerit euidentia quod vellet seu peteret se absolui — corpus ipsius vice nostra a sentenciis a nobis latis in ipsum ad instancias quarumcunque personarum secundum formam que in talibus consuevit ab ecclesia observari absoluatis, et eodem absoluto corpus ipsius R tradatis ecclesiastice sepulture, prout tamen primitus per vos —

quod si pro re indicata ligatus fuerit — ipsi rei indicate per heredes ipsius, primitus super hoc recepta et ab ipsis prestita sufficienti cautione.

Datum etc.

1) B: *instanciam talis eundem R.*

2) B: *quod R procurator eiusdem.*

3) In A fehlt *ecclesie.*

4) B: *corporaliter.*

5) In B fehlt *ipsam.*

6) B: *ueniente protestantis de expensis.*

7) B: *Nicholaus Iohannis.*

8) B: *supradicto.*

9) In B fehlt *facere.*

10) B: *domini I permissione etc. R. de . . citatus.*

P loci eiusdem, obtulit se paratum respondere dicto P, et facere omnia que facere ¹⁾ de iure tenetur.

Et quia dictus P nec aliquis pro eo comparuit, quantum debuit expectatus, ²⁾ idem dominus archyepiscopus R licenciauuit predictum, eundem ab instancia diei absoluens.

k.

Quando protestacio expensarum fit, ³⁾ prout superius scriptum est, tunc consueuit in fine littere ⁴⁾ reo date, scilicet in fine forme premisse, ⁵⁾ apponi hec clausula: *saluo et reseruato eidem R omni iure quod sibi contra dictum P ⁶⁾ competit in expensis.*

4.

Quia nonnumquam in ipso cause principio iudices recusantur, ⁷⁾ ideo subsequenter de arbitris qui causam huiusmodi recusacionis seu suspicionis ⁸⁾ diffiniunt aliquid ⁹⁾ hic notabo.

a. De arbitris.

Contingit interdum quod in prima comparicione reus recusat iudicem inpetratum, si iustam causam suspicionis ¹⁰⁾ habeat. nam si in aliquem suum terminum consensisset, uel coram eo aliquid petiisset, preterquam copiam procuracionis aduerse partis uel sue iuridicionis, videtur in eum tacite ¹¹⁾ consensisse, ita quod eum non posset amplius recusare.

Et tunc, cum talis excepccio recusacionis proponitur, eliguntur a partibus arbitri, si est ¹²⁾ ibi actor et reus.

Si vero iudex ex officio suo procedat, tunc recusans et iudex eligunt ipsos arbitros qui de huiusmodi causa suspicionis cognoscunt.

b.

Quibus arbitris sic electis ¹³⁾ iudex recusatus consueuit suas dirigere litteras sub

1) In B fehlt *facere*.
2) B: *expectare*.
3) B: *R predictum licenciauuit cum protestacione expensarum sic*.
4) B: *licencie*.
5) B: *reo dare uel in fine premisse*.
6) B: *eidem tali sibi omnia iura contra dictum talem*.

7) B: *reseruunt*.
8) B: *suspicionis*.
9) In B fehlt *aliquid*.
10) B: *suspicionis*.
11) B: *partis sue iuridicioni uideretur tarrisse*.
12) B: *sunt*.
13) B: *si clericus*.

forma littere arbitris a iudice destinande.

Gotfridus archydiaconus lewnensis, domini pape iudex delegatus, prouidis et discretis viris R I salutem ¹⁾ in domino sempiternam.

Cum in causa quam P de tali loco mouet seu mouere intendit R ²⁾ loci eiusdem super ecclesia de . . auctoritate apostolica coram nobis idem R contra nos excepcionem recusacionis proposuerit, et ad ipsam suspicionis causam cognoscendam et terminandam ipse partes vos ³⁾ in arbitros communiter elegissent, nos auctoritate qua fungimur ad ⁴⁾ cognoscendam et finiendam ⁵⁾ causam huiusmodi per vos — uel cum tercio ⁶⁾ arbitro vero ⁷⁾ assumendo — terminum xxx dierum a die date ⁸⁾ presencium computandum peremptorium tenore presencium assignamus.

Quam nisi infra premissum vobis terminum decidatis, ex tunc in iam dicto ⁹⁾ procedemus negocio, excepcione huiusmodi ¹⁰⁾ non obstante.

c.

Hec littera poni debet in actis inmediate post scripturam factam de arbitrorum electione, et actor si caute voluerit agere, ¹¹⁾ faciat fieri ¹²⁾ de presentacione litterarum huiusmodi publicum instrumentum secundum formam superius traditam de litteris presentandis. ¹³⁾

Formam vero sentencie dictorum arbitrorum infra in titulo de sentenciis interlocutoriis ¹⁴⁾ ordinabo.

In qua quidem sentencia si recusacionis excepcio pronuntiabitur ¹⁵⁾ esse probata, tunc ille contra quem proponitur, si ordinarius est, de consensu partium et etiam inuitis partibus causam alteri potest committere, qui ¹⁶⁾ sine aliqua suspicione procedat, quod sine recusacionis consensu ¹⁷⁾ non potest facere delegatus.

1) B: *Petrus archidiaconus lewen*
(mit dem abkürzungshäkchen über
dem n) *domini pape iudex dilecto*
prouido et discreto viro A de . .
salutem.

2) B: *contra R.*

3) In A fehlt vos. B hat nos.

4) B: *vobis ad.*

5) B: *statuendam.*

6) B: *certo.*

7) In B fehlt vero.

8) A: *lita.*

9) B: *ex tunc iniciado.*

10) B: *proposita.*

11) B: *facere.*

12) In B fehlt fieri.

13) B: *presentatis.*

Vgl. hiezu IV. 2. b. s. 635.

14) B: *et interlocucionibus.*

Vgl. hiezu IV. 5. L. c. und wohl
auch IV. 5. D. b. *ß* und *γ*.

15) B: *pronuncietur.*

16) B: *quia.*

17) B: *assensu.*

Si vero pronunciabitur¹⁾ non probata, partes ad priorem iudicem redeunt, et proceditur²⁾ in negotio sub hac forma.

5.

Ex³⁾ ordine iudiciorum.

Primo si partes per procuratores conparerent, mandatis exhibitis, vtrique⁴⁾ parti prefigitur terminus ad dicendum et dandum in scriptis tam contra mandata hinc inde exhibita⁵⁾ quam contra personas procuratorum, nec non ipsi reo contra commissionem⁶⁾ inpetratam siue rescriptum quidquid dicere uel dare voluerit.

Et decernitur eis copia exhibitorum, facienda infra terminum eis datum.

Adueniente termino eis dato, et conprobatiss mandatis, si libelli parati non sunt, datur terminus ad dandum et recipiendum libellum.

Si autem libellus paratus⁷⁾ sit, offertur iudici, uel notario recipienti pro iudice.

Et ipse iudex, uel notarius de mandato ipsius, dat ipsum⁸⁾ libellum reo. et prefigitur sibi terminus ad deliberandum⁹⁾ vtrum velit cedere uel contendere.

Partibus postmodum in iudicio die termini constitutis, iudex querit a reo vtrum deliberauerit cedere¹⁰⁾ uel contendere, scilicet respondere se velle cedere uel contendere,¹¹⁾ quod nunquam planum esset.¹²⁾

Si vero responderet se velle contendere,¹³⁾ tunc iudex secundum quandam ordinacionem et mandatum factum auditoribus¹⁴⁾ palatii a domino Nycolao papa iiii¹⁵⁾ querit a reo si habet aliquam excepcionem dilatoriam uel¹⁶⁾ declinatoriam quam velit proponere.

Et si responderit non uel etiam sic, dummodo non nominauerit aliquam efficacem, iudex compellit eum respondere libello.

1) B: *procedere voluerit.*

2) B: *reueriti poterunt et procedere.*

3) B: *de.*

4) In A fehlt *vtrique.*

5) A: *exhibito.* B: *habita.*

6) A: *remissionem.* B: *procuratorum uel contra commissionem.*

7) B hat hier durch ausfall bloß: *mandatis uel si libellus datus.*

8) In B fehlt *ipsum.*

9) B: *dicendum et deliberandum.*

10) In der handschrift fehlt *cedere.*

11) In der handschrift fehlt *uel contendere.*

12) Dieser ganze satz fehlt in B.

13) B: *si respondere se velit contendere.*

14) B: *iudicibus.*

15) B: *domino N papa iiii.*

16) B: *dilatoriam uel perhemtoriam seu.*

Si autem nominet uel proponat aliquam efficacem, tunc datur ei peremptorius terminus ad omnes dilatorias et declinatorias proponendas.

Exhibitis excepcionibus rei, datur terminus ad replicandum. et ex euidenti causa, si negotium arduum est, exhibitis replicacionibus actoris ad reum, ¹⁾ iterum datur alius actori ad replicandum.

Sic ²⁾ communiter datis ³⁾ excepcionibus et replicacionibus, iudex dat eis terminum ad audiendum interloqui super ipsis.

Lata interlocutoria ⁴⁾ pro actore, reus litem contestari compellitur, et iurare de calumpnia.

Quo facto iudex statim utrique parti dat terminum ad ponendum. ⁵⁾ et si negotium magnum est, iterum post illum dat alium terminum peremptorium ad proponendum.

Posicionibus hinc inde factis, ⁶⁾ secundum modum curie romane datur ⁷⁾ hinc inde copia, ut partes deliberare possint super responsionibus faciendis. Bononie vero et in pluribus aliis locis ubi fui ⁸⁾ non datur parti copia posicionum ab aduersa parte datarum, set tantum ⁹⁾ aduocato partis per iudicem ostenditur, ut videat si est ibi aliqua contraria implicita, ¹⁰⁾ uel inpertinens cui non debeat responderi.

Et prefigitur terminus ad respondendum ad posiciones. ¹¹⁾

Responsionibus subsecutis, prefigitur terminus ad dandum articulos, sicut de posicionibus dixi. videlicet ¹²⁾ si negotium non est magnum, vnus terminus tantum. ¹³⁾ si negotium magnum est, datur primus pro prima dilacione; secundus postea pro omnibus et ¹⁴⁾ peremptorius.

Approbatu articulis, si testes ibi recipi debeant, uel si articuli ¹⁵⁾ debeant per instrumenta probari, statim prefigitur terminus ad probandum.

1) Von *si* angefangen bis hieher haben wir aus B aufgenommen, worüber note 3 zu vergleichen.

2) A: *si*.

3) B hat hier: *perhemtorius terminus ad respondendum. et si negotium arduum est, exhibitis replicacionibus actoris ad reum, datur alius terminus actori ad replicandum scilicet communiter dandis*.

4) B: *audiendum interloquutoriam super hiis latam*.

5) B: *proponendum*.

6) B: *ad respondendum hinc inde datis*.

7) B: *data*.

8) B: *aliis fit*.

9) B: *si tamen*.

10) B: *et implicita*.

11) B: *respondendum posicionibus*.

12) B: *inde*.

13) Der satz von *si* an ist in B ausgefallen.

14) B: *post ea quod omnibus*.

15) In B ist *uel si articuli* ausgefallen.

Si vero testes remoti sunt, petitur ut committatur aliquibus ¹⁾ quod testes ipsos recipiant et examinent. ²⁾ et tunc, ³⁾ si partes sint de diuersis dyocesibus uel locis distantibus, fit ⁴⁾ conuencio de loco, si ambe partes probare volunt, et conueniunt etiam inter se — si possunt — de aliquo uel aliquibus qui communiter testes ipsos recipiant. si autem concordare non possunt, quelibet pars eligit sibi vnum, ⁵⁾ et iudex dat eis tercium, ⁶⁾ et assignat eis peremptorium terminum ⁷⁾ ad probandum coram electis iudicibus id quod probare volunt.

Post hec fiunt commissionis littere, inter quas articuli et interrogatoria ⁸⁾ concluduntur. quarum litterarum forma infra in suo tytulo ⁹⁾ erit scripta. ¹⁰⁾

Et datur terminus ¹¹⁾ partibus ad dandum interrogatoria, si qua dare volunt. ¹⁰⁾

Post terminum ¹²⁾ citantur partes uel saltim reus ad videndum ¹³⁾ quando articuli et interrogatoria ¹⁴⁾ sic exhibita dictis commissariis ¹⁵⁾ litteris includuntur.

Remissis attestacionibus, et sigillis quibus vallate sunt recognitis ¹⁶⁾ uel probatis a partibus, in termino ad ipsas attestaciones aperiendas et publicandas specialiter assignato aperiuntur et publicantur ipse attestaciones.

Et datur terminus ad recipiendum ipsorum copiam et ¹⁷⁾ dicendum contra personas et dicta ipsorum testium quidquid ¹⁸⁾ volunt.

Et si contra testes uel eorum testificata ¹⁹⁾ quicquam non dicitur, sequitur in causa conclusio, cum dicti examinatores ²⁰⁾ testium de mandato specialiter ²¹⁾ a iudice sibi facto — prout moris est, quando attestaciones remittunt — ipsis partibus ad comparendum coram dicto iudice ²²⁾ cum omnibus actis et munimentis ²³⁾ suis qualitercumque causam ipsam tangentibus ²⁴⁾ peremptorium terminum assignassent. ²⁵⁾

1) B: *alicui.*

2) B: *recipiat et examinet.*

3) B: *et ex tunc.*

4) A: *si.*

5) B: *eligit suum.*

6) A: *terminum.*

7) B: *dat eis et assignat terminum peremptorium.*

8) A: *interlocutoria.*

9) In IV. 5. F. e. s. 668.

10) Dieser absatz ist in B ausgefallen.

11) A: *et dato termino.*

12) B: *post ipsum terminum.*

13) B: *iurandum.*

14) B: *interlocutoria.*

15) B: *dicti commissione et.*

16) B: *singulis quibus vallati sunt et cognitis.*

17) B: *ad.*

18) B: *ipsarum quicquid.*

19) B: *et ipsorum attestaciones.*

20) B: *exequutores.*

21) B: *speciali.*

22) B hat blos: *quando iudex.*

23) B: *instrumentis.*

24) B: *cognoscentibus.*

25) B: *assignent.*

Verum si petatur a partibus nichilominus ad producendum ¹⁾ omnia instrumenta acta et munimenta peremptorius terminus, assignatur. ²⁾

Post quem terminum sequitur immediate conclusio, et postmodum terminus ad sententiam audiendam.

De quibus omnibus, videlicet qualiter vnum quodque dictorum actorum scribi debeat, singulariter per ordinem annotabo.

A. Conparicio procuratorum,³⁾ et rei et actoris exhibitio mandatorum.

Conparentibus in iudicio coram domino archyepiscopo suprascripto Ia de tali loco procuratore P actoris predicti et Paulo de Spoletio procuratore dicti R rei,⁴⁾ vterque⁵⁾ ipsorum ad docendum⁶⁾ de ipsius mandato suum procuratorium exhibuit infra scriptum.

Quibus sic exhibitis, idem dominus archyepiscopus vtrique ipsorum procuratorum ⁷⁾ ad dicendum et dandum in scriptis quidquid dicere uel dare volunt hinc inde tam contra personam procuratoris quam contra formam mandati exhibiti ad ⁸⁾ diem lune proximam peremptorium terminum assignauit.

Et interim hinc inde mandatorum recipiant copiam, si eis videbitur expedire.

Tenores autem procuratoriorum sibi exhibitorum tales sunt. *ponantur per ordinem ambo procuratoria, primo procuratorium actoris, deinde procuratorium rei, cum ⁹⁾ descriptione sigillorum, si sigillata sunt procuratoria. si vero manu publica sint confecta, notarii subscriptio subscribatur.* ¹⁰⁾

B.

Quoniam oportet procuratores reorum et alios qui alterius¹¹⁾ nomine agere uel defendere cupiunt ante litis initium satisdare, idcirco subsequenter titulum de satisdacionibus hic apponam.

1) B: *probandum.*

2) A: *peremptoriis terminis assignantur.*

3) B: *copia procuratorium.*

4) B: *Iacobo de . . procuratore R de . . rei et B de . . actore.*

5) A und B: *vtrique.*

6) B: *audienciam.*

7) B: *procuratori et actori.*

8) B: *hinc inde et.*

9) B hat hier blos: *tenores autem procuratorium deinde procuratorium cum.*

10) B: *notario infra scripto conscribatur.*

11) B: *alii.*

a. De satisfacionibus.

Cum aliquis alicuius ¹⁾ procuratorem se asserit, licet mandatum non habeat set presumatur habere, nichilominus ad agendum et defendendum admittatur.

Si autem mandatum probet ²⁾ legitime, aut sufficienter voluerit satisfacere, filius etiam pro patre et e conuerso, maritus pro vxore, et quilibet qui reputetur coniuncta persona, sine mandato ad agendum admittitur, ydonee satisfaciendo.

Procurator quoque rei, licet releuatus ³⁾ non sit, ac etiam quilibet extraneus ad defendendum admittitur, fideiussiones ydoneas ⁴⁾ exponendo.

In quibus omnibus oportet notarium esse cautum, ut sciat qualiter in dictis casibus sint fideiussiones huiusmodi conscribende. ⁵⁾

Procurator de cuius mandato dubitatur, et breuiter quicumque sine mandato alterius nomine agere uel ⁶⁾ defendere uult, satisfacere debet et rem ratam dominum habiturum et de iudicato ⁷⁾ soluendo, ut possit — si actor est — et in principali negocio agere et in causa reconuencionis defendere si fuerit oportunum. alioquin sibi actio denegatur.

b. Satisfactio procuratoris rei non releuati ab onere satisfaciendi. ⁸⁾

Paulus de Spoletto, procurator R de tali loco, constitutus in iudicio coram tali iudice, promisit sollempniter ⁹⁾ P de tali loco sollempniter stipulanti in causa — seu causis — quam — uel quas — idem P mouet seu mouere intendit eidem ¹⁰⁾ R super tali re, uel super libello infrascripto, iudicio sisti et iudicatum solui in omnibus suis clausulis sub obligatione omnium suorum bonorum.

Pro quibus omnibus et singulis obseruandis idem ¹¹⁾ pro dicto suo procuratore extitit fideiussor sub ypotheca rerum suarum.

c. Satisfactio procuratoris cum de ipsius mandato dubitatur.

Iacobus vitterbiensis, procurator Petri Alfonsi ut asserit, quia mandatum ad presens non potest ostendere, con-

1) B: *alicui*.6) B: *et*.2) B: *probat*, wozu von alter hand *non* beigesetzt ist.7) B: *mandato*.3) A: *reuelatus*.8) B hat blos: *satisfactio procuratoris*.4) B: *fideiussores ydoneos*.9) In B fehlt *sollempniter* hier.5) B: *fideiussores huiusmodi rescribendi*.10) B: *contra dictum*.11) B: *idem R*.

stitutus coram dicto¹⁾ iudice, et ab eo coactus uel probare mandatum²⁾ uel satisfacere de rato, promisit R de tali loco, uel³⁾ promisit⁴⁾ mihi notario infrascripto stipulanti nomine et vice R de tali loco et aliorum omnium quorum interest uel intererit, rem ratam dictum eius⁵⁾ dominum habiturum.

Uel sic: ⁶⁾ quod dictus eius dominus ratum habebit perpetuo et tenebit⁷⁾ quidquid per ipsum procuratorem et cum eo factum fuerit⁸⁾ in causa — seu causis — quam — uel quas — ipse procurator nomine dicti domini sui mouet seu mouere intendit coram iudice⁹⁾ — uel coram quocumque alio — coram quo dicta questio verteretur¹⁰⁾ super tali re, uel super infrascripto libello.

Et si contingeret ipsum dominum suum¹¹⁾ reconueniri, promisit etiam sollempniter,¹²⁾ ut dictum est, iudicatum solui in¹³⁾ omnibus suis clausulis, sub obligatione omnium suorum bonorum.

Pro quibus omnibus et singulis obseruandis¹⁴⁾ dominus C sollempniter¹⁵⁾ extitit fideiussor¹⁶⁾ sub ypotheca omnium suorum bonorum.¹⁷⁾

d. Satisfactio prestanda a filio quando agere uult¹⁸⁾
pro patre.

Philippus, filius P de tali loco,¹⁹⁾ uolens agere nomine dicti patris sui absentis contra R Iohannis super denunciatione noui operis eidem facta per ipsum P²⁰⁾ nomine dicti patris sui, uel super hiis que in infrascripto libello continentur, promisit sollempniter dicto R, uel mihi notario infrascripto stipulanti vice et nomine R de tali loco et aliorum omnium quorum interest uel intererit, quod dictus

1) B: *tali*.

2) B: *probatus mandatum ostendere*.

3) Von *promisit* an bis hieher ist in B ausgefallen.

4) B: *promisit sollempniter*.

5) In B fehlt *dictum eius*.

6) Die feinere hand setzt hiezu in B in den leeren raum zwischen den spalten bei: *promisit se facturum et curat*.

7) In B fehlt *et tenebit*.

8) B fügt bei: *seu procuratum*.

9) B: *dicto iudice*.

10) B: *moueretur*.

11) In B fehlt *suum*.

12) In B ist hiezu von der feineren und gröberen hand beige-merkt: *dictum suum dominum defendere*.

13) B: *cum*.

14) B: *firmiter obseruandis*.

15) In B fehlt *sollempniter*.

16) In B bemerkt hiezu die feinere wie gröbere hand: *dedit fideiussorem dominum G, qui se et sua obligauit sub omni renunciatione iuris pariter et cautela*.

17) B: *ypotheca rerum suarum*.

18) B: *filio cum agitur*.

19) B: *Amisius filius talis*.

20) B: *ipsum filium*.

eius pater ratum habebit et firmum quidquid ipse filius in dicta causa — *uel* causis — duxerit faciendum.

Et si contigerit dictum eius patrem reconueniri, promisit etiam, ut dictum est,¹⁾ iudicatum solui in omnibus suis clausulis, sub obligatione omnium suorum bonorum.

Pro quibus omnibus et singulis obseruandis etc. *ut supra in proximo.*

e.

Simili modo scribitur quando pater agere²⁾ uult pro filio, maritus pro vxore, uel aliqua coniuncta persona pro illo³⁾ cui actio competit.

Non restat⁴⁾ nisi ut factum declaretur.⁵⁾ quod fieri potest sub ista forma.

Petrus, pater Philippi,⁶⁾ volens agere nomine dicti filii sui actione⁷⁾ iniuriarum contra R de tali loco, *uel* super hiis que in infrascripto libello continentur, promisit ipsi R, *uel* mihi notario infrascripto stipulanti nomine et vice dicti R et aliorum omnium quorum interest uel intererit, quod dictus eius filius ratum habebit etc. *ut supra.*

Et sic scribi debet, quando maritus uult agere pro vxore, uel aliqua coniuncta persona, nominando personam que uult agere et illum pro quo agitur⁸⁾ et super quo negotio. et⁹⁾ in omnibus aliis tenete formam et modum superius annotatum.

f.

Restat ergo ut de defensoribus subsequatur.

Fideiussio extranei defensoris.

Rogerus¹⁰⁾ de tali loco, constitutus in presencia domini archyepiscopi supradicti, obtulit se defensorem¹¹⁾ R de tali loco in causa — *uel* causis — quam — *uel* quas — P de tali loco predicto¹²⁾ R mouet seu mouere intendit super tali re, suscipiens¹³⁾ omne iudicium quod ex dicta causa veniet,¹⁴⁾ et promittens mihi notario infrascripto stipulanti nomine et vice domini¹⁵⁾ P et aliorum omnium quorum

1) B: *est sollempniter.*

2) In B fehlt *agere.*

3) In B fehlt *pro illo.*

4) A: *refert.*

5) B: *declaret.*

6) B: *pater talis.*

7) B: *ratione.*

8) In B fehlt *agitur.*

9) B: *etiam.*

10) B: *Roggerius.*

11) A: *defensori.* B: *defensori?*
defentioni?

12) B: *contra dictum.*

13) B fügt noch bei: *in se.*

14) B: *iudicium eueniens.*

15) B: *dicti.*

interest uel intererit, et rem ratam dominum ¹⁾ habiturum et iudicatum solui in omnibus suis clausulis, sub obligacione omnium suorum bonorum.

Pro quibus omnibus et singulis obseruandis etc. *ut supra.*

C.

Legittimatis personis expedit ut ad alios actus in causa necessarios procedatur.

a. Exhibicio libelli, et assignacio termini ad deliberandum. ²⁾

Coram reuerendo patre domino archiepiscopo supradicto ³⁾ conparuerunt in iudicio P et R predicti.

Et exhibuit idem P domino archiepiscopo supradicto ⁴⁾ libellum inferius annotatum. ⁵⁾

Quo quidem libello ipsi reo tradito, et per ipsum obtento, ⁶⁾ idem dominus archiepiscopus ipsi R ad deliberandum super ipso libello, ⁷⁾ videlicet vtrum contendere velit ⁸⁾ uel cedere, ad primam diem iuridicam post festum omnium sanctorum proximo venturum peremptorium terminum assignauit.

Tenor vero dicti libelli supra ⁹⁾ exhibiti talis est: *coram vobis reuerendo patre domino I dei gracia* ¹⁰⁾ etc. *ponatur tenor libelli.*

b.

Quidam tamen dicunt, et bene, libellum esse non registrandum, ¹¹⁾ quousque sit facta litis contestacio super ipso, pro eo quia ante litis contestacionem sepe minuitur et ¹²⁾ additur in libello, quod postea esse non potest.

Set quia plerumque quam plures anni transeunt, antequam litis contestacio subsequatur, tucius esse credo quod in continenti cum datus est libellus siue peticio registretur. ¹³⁾

1) In B fehlt *dominum*.

2) B hat hier schon das folgende rubrum: *terminus ad dilatorias et declinatorias proponendas.*

3) B: *domino tali.*

4) B: *P et R. et dictus P exhibuit dicto archiepiscopo.*

5) B: *innotatum.*

6) B: *utendum.*

7) B: *ad liberandum super libello.*

8) B: *uoluerit idem reus.*

9) B: *sibi.*

10) B: *uobis domine iudex.*

11) B: *dicunt libellum non esse restringendum.*

12) B: *uel.*

13) Dieser schlusssatz fehlt in B.

D.

a. Terminus ad dilatorias et declinatorias proponendas.¹⁾

Constitutis in iudicio coram domino archyepiscopo suprascripto²⁾ P et R predictis, et petito per ipsum dominum archyepiscopum³⁾ a dicto R vtrum cedere uel contendere velit, quia respondit se velle contendere, et excepciones aliquas efficaces habere, videlicet talem et alias suo loco et tempore proponendas, ad⁴⁾ dandas in scriptis omnes excepciones⁵⁾ dilatorias et declinatorias quas⁶⁾ in hac causa proponere uel dare inténdit ad diem mercurii proximum,⁷⁾ si curia fuerit, alioquin ad primam⁸⁾ diem curie sequentem, preemptionum terminum assignauit.

b. De excepcione excommunicacionis.⁹⁾

a.

Notandum est qualiter super excepcione excommunicacionis notarius debeat se habere.

Que quidem excepcio, licet proponi¹⁰⁾ possit in qualibet parte litis, quia sepius ante litem contestatam proponitur, ideo nunc de ipsa merito est tractandum.

Et est sciendum quod excommunicacionis excepcio interdum proponitur contra iudicem, et¹¹⁾ aliquando contra partem.

Quando proponitur contra iudicem, tunc statim reus¹²⁾ excepcione proposita suum eligit arbitrum,¹³⁾ et iudex suum debet eligere, quod totum notarius in actis debet scribere¹⁴⁾ diligenter. et postquam ita electi sunt, eis debent destinari littere¹⁵⁾ secundum formam supra in tractatu de arbitris¹⁶⁾ annotatam, saluo quod hic est certus terminus a iure statutus¹⁷⁾ infra quem excommunicacionis excepcio est probanda,¹⁸⁾ ibi vero terminus est a iudice statuendus.

1) B hat hier wieder schon das folgende rubrum: *de excepcione excommunicacionis*.

2) B: *coram tali iudice*.

3) In B fehlt *per ipsum dominum archyepiscopum*.

4) A hat hier *et*.

5) A: *excessus*.

6) B: *uelit*, *respondit quod sic, et quia dictus iudex uidit ipsum reum uelle contendere, eo maxime quia excepciones aliquas efficaces hinc inde opponebant, et uidens hoc ipse iudex ipsi R ad probandum et dandum in scriptis omnes excepciones*.

7) B: *proxima*.

8) B: *proximam*.

9) B hat hier wieder schon das nächste rubrum: *sentencia arbitrorum*.

10) B: *opponi*.

11) Von hier an bis *iudicem* einschliesslich ist in B ausgefallen.

12) In B fehlt *reus*.

13) B: *eligat arbitrium proponens*.

14) B: *conscribere*.

15) B: *destinare litem*.

16) Nämlich in IV.4.b. s. 646—647.

17) B: *statuendus*.

18) B: *sit probata*.

Si autem plures sunt iudices delegati,¹⁾ et contra vnum solummodo talis exceptio proponatur, alius uel alii sui co-iudices de dicta exceptione cognoscunt.

Qua probata contra iudicem, ipse iudex a iudicando excluditur.

Si vero probata fuerit contra partem, uel etiam qualitercumque liqueat²⁾ iudici, actorem excommunicatum esse, quamuis reus hoc taceat, actor repellitur ab agendo per sententiam iudicis, prout infra per ordinem annotabo.

β. Sententia arbitrorum.

In nomine domini amen.

Dudum inter P actorem ex parte vna et R de tali loco ex altera super tali ecclesia coram sapienti viro domino N, domini pape iudice delegato,³⁾ orta materia questionis, idem R coram eodem iudice exceptionem recusacionis uel excommunicacionis proposuit infrascriptam.⁴⁾ *quia periculosum est et tristes solet sortiri effectus coram suspecto iudice litigare, idcirco ego R etc. et ponatur tenor tocius exceptionis, siue recusacionis fuerit siue excommunicacionis. demum sic scribat notarius:*

Ad cuius suspicionis causam cognoscendam et terminandam ipse partes nos M et F arbitros⁵⁾ vnanimiter elegerunt.⁶⁾ *uel sic:* super qua excommunicacionis exceptione cognoscenda et terminanda ipse partes nos M F arbitros communiter elegerunt.⁷⁾

Nos igitur, visis interrogacionibus responsionibus probationibus et aliis omnibus ad ipsam exceptionem⁸⁾ indutis, auditisque⁹⁾ diligenter iuribus et allegacionibus omnibus que et quas ipse partes ad hoc allegare seu inducere voluerunt, et super omnibus hiis habito quam plurimum¹⁰⁾ consilio peritorum et¹¹⁾ per nos ipsos, deliberacione sollempni, dei nomine inuocato, pronunciamus et pronunciando¹²⁾ sentencialiter dicimus, exceptionem recusacionis huius sufficienter esse probatam.

Lata¹³⁾ et pronunciata fuit dicta sententia per arbitros suprascriptos pro tribunali sedentes, in tali loco, presentibus

1) In B fehlt *delegati*.

2) B: *liquerit*.

3) B: *R iudice a domino N papa*
iiii delegato.

4) B: *in scriptis*.

5) B: *in arbitros*.

6) B setzt noch bei: *ad excommunicacionis exceptionem cognoscendam et terminandam*.

7) Dieser satz fehlt in B.

8) B setzt noch bei: *probendam*.

9) A: *auditis quod*.

10) B: *plurimum*.

11) In A fehlt *et*.

12) In B fehlt *et pronunciando*.

13) A: *lecta*.

partibus in termino sibi dato ad hanc sententiam ¹⁾ audiendam, necnon ²⁾ talibus et talibus testibus ad hoc vocatis etc. anno domini a natiuitate m^o. cc^o. lxxxiiii. indictione nona. ³⁾ die tali.

γ. Sentencia arbitrorum super excepcione proposita contra iudicem qui ⁴⁾ ex officio suo procedit.

Cum nuper venerabilis pater episcopus cystrensis ⁵⁾ contra R de tali loco super eo quod ipsum R in visitacione quam in terra ⁶⁾ ipsius R prefatus dominus episcopus ⁷⁾ fecerat super incontincencie vicio diffamatum inuenerat, ut dicebat, ex officio suo procederet, idem R contra iam dictum episcopum ⁸⁾ excepcionem ⁹⁾ proposuit infrascriptam: *coram vobis venerabili patre domino . . dei gracia episcopo cystrensi* ¹⁰⁾ *dico et excipiendo propono ego R, quod super eo quod me diffamatum dicitis, uel alio quoquo modo, contra me procedere non potestis, cum sitis maioris excommunicationis sententia innodatus, lata in vos ob contumaciam* ¹¹⁾ *per venerabilem virum dominum . . domini pape iudicem delegatum in causa que inter vos ex vna parte et talem ex altera coram ipso* ¹²⁾ *auctoritate apostolica vertebatur. et sic ponatur totus tenor excepcionis. deinde dicatur sic:*

Super qua quidem excepcione cognoscenda et terminanda prefati dominus episcopus et Ro nos ¹³⁾ M et F arbitros communiter assumpserunt.

Nos igitur, ¹⁴⁾ visis probacionibus etc. *ut supra proximo per totum super excepcione recusacionis contra ordinarium proposita.* ¹⁵⁾

δ.

Raro talis promulgatur sententia, quia consueuerunt ordinarii pocius principale negocium ¹⁶⁾ de parcium voluntate committere quam arbitrorum sententiam expectare.

Cum enim ¹⁷⁾ coniudices illius qui recusatus est uel

1) B: *interloquutoriam.*
2) B: *necessario talibus testibus aduocatis.*
3) B: *natiuitate etc.*
4) B: *super quam.*
5) B: *pater talis etc.*
6) B: *causa.*
7) In B fehlt *episcopus.*
8) B: *dominum.*
9) B fügt noch bei: *recusacionis excommunicationis.*

10) B: *coram nobis dicto domino.*
11) In B ist hiezu von der feineren wie gröberen hand *vestram* beigelegt.
12) B: *ipso delegato.*
13) B: *dominus et R.*
14) B fügt noch bei: *dicti arbitri.*
15) Nämlich in IV. 4.
16) B: *consueuerant ordinari. pocius principale propositum.*
17) B: *igitur.*

qui excommunicatus dicitur ferunt et sententiam super huiusmodi, tunc ¹⁾ notarius ita scribat.

Sententia iudicum contra suum coniudicem recusatum uel excommunicatum. ²⁾

Cum ³⁾ inter P actorem ex vna parte et R reum super tali re ex altera coram nobis M et F, ⁴⁾ domini pape iudicibus delegatis, orta sit materia questionis, idem R contra iam dictum F coniudicem nostrum excepcionem excommunicationis proposuit infrascriptam: *coram vobis venerabilibus viris dominis C F et M, domini pape ut dicitur iudicibus delegatis, excipiendo ego dico R, vos ⁵⁾ domine F, qui iudicem delegatum vna cum predictis vos dicitis, et vos domini M et C cum eo non posse procedere in causa quam P mouet contra me ⁶⁾ seu mouere intendit vigore quarundam litterarum apostolicarum ⁷⁾ que per dictum P ad vos impetrare dicuntur, pro eo quod ipse dominus F tempore quo fuerunt dicte littere impetrare erat et nunc est maioris excommunicationis sententia inmodatus pro violenta manuum iniectione per ipsum facta in talem clericum, quod me offero legitime probaturum.*

Nos ⁸⁾ M et C, ipsius F coniudices supradicti, ⁹⁾ visis et diligenter ¹⁰⁾ inspectis probacionibus etc. *ut supra per totum.*

c. Sententia quando excommunicatus ex officio iudicis repellitur ab agendo.

In nomine domini amen.

Quia constat apertissime nobis fratri I permissione diuina cantuariensi archyepiscopo tocius Anglie primati, R de tali loco ¹¹⁾ excommunicatum esse ob contumaciam ¹²⁾ excommunicatione maiori per venerabilem fratrem nostrum dominum . . episcopum cystrensem dyocesis ipsius, prout ¹³⁾ in ipsius domini episcopi litteris eiusdem sigillo munitis vidimus contineri, idcirco eundem R in causa quam coram nobis mouet seu mouere intendit P ¹⁴⁾ de tali loco super ecclesia de . . ex officio nostro repellimus ab agendo, sentenciando pronuncians, et pronunciando diffiniens, ¹⁵⁾ ipsum R

1) B: *excommunicatus defertur, super huiusmodi excepciones sententia.*

2) B: *suum iudicem eo quia est excommunicatus.*

3) A: *olim.*

4) B: *M et B et D.*

5) B: *cum uos.*

6) In B fehlt *contra me.*

7) In B fehlt *apostolicarum.*

8) B: *nos igitur.*

9) B: *supra scripti.*

10) In B fehlt *diligenter.*

11) B: *diuina etc. R.*

12) B fügt *suam* bei.

13) B: *cistriciensem dyocesis.*

14) B: *contra P.*

15) B: *pronunciamus et pronunciando diffinimus.*

non esse audiendum in causa premissa, quousque a dicta excommunicationis sententia fuerit absolutus.

Lata et pronunciata fuit dicta sententia per dominum episcopum supradictum pro tribunali sedentem etc. *ut supra*.

d.

Viso de exceptione recusacionis et excommunicationis, et sentenciis super ipsis ferendis, nunc videndum est qualiter exhibeantur exceptiones alie in iudicio, et qualiter sit scribenda iudicis pronunciatio super ipsis.

α.

Si exceptiones contra libellum propositae non sunt efficaces, set propositae sunt tantum ut negotium dilatetur, ¹⁾ tunc non est necesse quod notarius format cum sollempnitate sententiam, set tantummodo ²⁾ ita scribat in actis post exceptiones propositas: *die tali prefatus dominus archiepiscopus, constitutis in iudicio coram ipso P et M predictis, pronunciavit, procedendum esse in causa premissa. uel: pronunciavit interloquendo, dictum R respondere debere libello premissis, non obstantibus exceptionibus premissis. uel: pronunciavit, ³⁾ litis contestacionem fieri debere super premissis libello, non obstantibus exceptionibus suprascriptis. ⁴⁾*

Lata et pronunciata fuit dicta interlocutoria etc.

β. Exhibicio exceptionum.

Robertus, ⁵⁾ filius cuiusdam talis, comparuit in termino sibi dato coram domino archiepiscopo suprascripto, et exhibuit exceptiones inferius annotatas.

Quarum tenor talis est: *coram vobis reuerendo patre domino I etc. et ponantur omnes exceptiones per ordinem.*

γ.

Et sic scribatur ⁶⁾ et fiat de replicacionibus duplicacionibus ⁷⁾ triplicacionibus et quadruplicacionibus.

Si posite tales fuerunt ⁸⁾ quod dubium sit an processum cause uel litis contestacionem debeant inpedire, siue pronunciet iudex ⁹⁾ procedendum esse siue non, ¹⁰⁾ notarius

1) B: *delatetur*.

2) A: *terminus*.

3) B: *obstantibus supradictis. uel.*

4) Von *super* an bis hieher fehlt in B.

5) B: *Robbertus*.

6) B: *ordinem sic scribantur*.

7) In B fehlt *duplicacionibus*.

8) B: *si exceptiones propositae tale*

sunt.

9) B: *sine pronunciacione iudicis*.

10) B: *non esse*.

debet sollempniter formare sententiam, ita quod — si altera pars vellet appellare — inueniatur sententia pronunciata et formata ¹⁾ sollempniter, ut postulat ordo iuris.

d. Si super excepcionibus interlocutoria sit ferenda.²⁾

Cum in causa quam P de tali loco mouet seu mouere intendit R³⁾ super tali re coram nobis fratre I permissione diuina ⁴⁾ etc. pro parte dicti R fuisset excipiendo propositum, dictum P non esse in sua petitione audiendum⁵⁾ tali ratione et tali — *ponantur*⁶⁾ *summatim omnes cause assignate in excepcionibus. postmodum dicatur* — prout hec omnia in ipsis excepcionibus in actis curie vestre ⁷⁾ scriptis plenius continentur, nos visis et diligenter examinatis excepcionibus illis, et replicacionibus ⁸⁾ hinc inde datis, iuribus etiam et allegacionibus omnibus que et quas ipse partes hinc inde super hoc allegare et inducere voluerunt, et super hiis omnibus habito quam plurimum consilio peritorum ⁹⁾ et per nos ipsos deliberacione sollempni, dei nomine inuocato, interloquendo pronunciamus et pronunciando sentencialiter diffinimus, ipsum P admittendum esse in petitione¹⁰⁾ sua predicta, et procedendum fore super ipsa petitione, non obstantibus hiis que per partem alteram in contrarium sunt probata uel ¹¹⁾ obiecta.

e. Super eodem coram iudice delegato.

In nomine domini amen.

Cum in causa nobis magistro C archydiacono lewenensi a sede apostolica delegata que inter P actorem ex vna parte et R reum ex altera super quadam summa peccunie ¹²⁾ vertitur seu verti speratur pro parte dicti R coram nobis ¹³⁾ fuerit excipiendo propositum, nos non posse nec procedere debere in dicta causa pretextu litterarum a sede apostolica directarum, ¹⁴⁾ presertim cum ipse littere tacita veritate et expressa falsitate fuerant ¹⁵⁾ inpetrate, prout hec et alia

1) A: forma.

2) A: sint referenda. B: qualiter super excepcionibus sententia sit ferenda.

3) B: contra R.

4) B: nobis archiepiscopo.

5) B: admittendum.

6) B: racione. et ponantur.

7) B: nostre.

8) B fügt noch omnibus bei.

9) B: uoluerunt. et etiam allegacionibus omnibus quas ipse partes hinc inde.

10) B: in causa seu petitione.

11) B: et.

12) B: cum in causa que inter talem ex una parte et talem ex altera coram tali iudice delegato a sede apostolica.

13) B: coram dicto iudice.

14) B: delegatarum.

15) B: fuerint.

per ipsum R proposita et excepta in excepcionibus ipsius R in actis infrascripti ¹⁾ notarii nostri descriptis ²⁾ plenarie continentur,

uel sic: pro parte dicti R coram nobis ³⁾ fuerint quedam excepciones propositae, quae tales sunt: *coram vobis* etc. *et ponantur omnes excepciones per ordinem. deinde dicatur:*

nos visis diligenter et examinacionibus ⁴⁾ prenotatis, et interrogacionibus eidem P per nos ex officio nostro factis, et responsibus subsecutis ad eas, necnon auditis consideratis et intellectis attentius iuribus et racionibus ⁵⁾ et allegacionibus omnibus quas ipse partes dare in scriptis uel ore tenus facere ⁶⁾ voluerunt, et super hiis omnibus habito plurimum ⁷⁾ consilio ⁸⁾ peritorum et per nos ipsos deliberacione sollempni, dei nomine inuocato, auctoritate domini pape qua fungimur in hac parte interloquendo pronunciamus, procedendum esse ac procedi debere in causa premissa, non obstantibus hiis quae pro parte dicti R proposita sunt in contrarium uel obiecta. *uel sic:* non obstantibus excepcionibus suprascriptis.

E.

Pronunciato super excepcionibus, ad litis contestacionem procedatur. ⁹⁾

Deinde ad iuramentum calumpnie, si petatur, uel de veritate dicenda. cum autem causa mere ciuilis, ¹⁰⁾ tunc iuratur de calumpnia tantum. si vero spiritualis fuerat, uel spiritualibus ¹¹⁾ annexa, tunc iuratur de veritate dicenda.

Set quia expense ¹²⁾ et interesse ¹³⁾ veniunt in lite, quae ciuilia sunt, ideo ¹⁴⁾ in spiritualibus causis et spiritualibus annexis iuratur in romana curia de calumpnia et de veritate dicenda.

Vnde videndum qualiter in casu quolibet sit scribendum.

1) B: *infra scriptis.*

2) B: *scriptis.*

3) B: *coram dicto iudice.*

4) B: *diligenter excepcionibus.*

5) B: *omnibus racionibus.*

6) B: *dicere.*

7) B: *quam plurimum* mit einem über das *m* gesetzten *o* wohl für *plurimorum.*

8) A: *consilium.*

9) B: *proceditur.*

10) B: *causa mota ciuilis est.*

11) B: *spirituali.*

12) A: *expresse.*

13) B: *set expense inter esse.*

14) B: *etiam in.*

a. Contestacio¹⁾ litis et iuramentum calumpnie.

Conparentibus in iudicio coram domino archiepiscopo suprascripto C²⁾ procuratore Petri actoris ex vna parte et A procuratore dicti R rei ex altera, procuratorio³⁾ nomine dictorum dominorum, et lecto ibidem infra⁴⁾ scripto libello per seriem, dictus C procurator actoris, querente dicto domino archiepiscopo,⁵⁾ dixit se credere iuste posse petere omnia que petebat⁶⁾ in libello predicto. dictus vero A procurator rei,⁷⁾ animo contestandi litem negans narrata⁸⁾ prout in ipso libello narrantur, dixit petita fieri non debere.⁹⁾

Et sic facta est litis contestacio¹⁰⁾ legitime inter eos, et vterque sollempniter prestitit calumpnie iuramentum.

b. Alius modus super eodem.

Constitutis in iudicio coram domino archiepiscopo suprascripto¹¹⁾ P actore et R reo predictis, et lecto ibidem seriatim libello predicto,¹²⁾ per narrationem actoris et responsionem rei animo contestandi litem facta est litis contestacio legitime inter eos super ipso libello, et vterque sollempniter prestitit calumpnie iuramentum et de veritate dicenda.

c.

Si vero presbyter¹³⁾ est qui iurat, non debet tangere librum, set tantum manum apponere super librum.¹⁴⁾

In causis matrimonialibus, ubi¹⁵⁾ iuratur de veritate¹⁶⁾ tantum, prestitam¹⁷⁾ formam in omnibus notarius seruare tenetur,¹⁸⁾ remoto illo verbo *calumpnie*.

d.

Et quia interdum notarius narrat iuramentum calumpnie

1) A: *constitutio*.2) B: *coram tali iudice Conrado*.3) B: *procuratoris*.4) A: *in*.5) B: *dicto iudice*.6) B: *petit*.7) In B ist hiezu von der feineren hand beigemerkt: *nomine procuratorio dicti rei*.8) B: *negans uera esse*.

9) In B bemerkt hier die feinere wie die gröbere hand:

Uel sic: litem contestando ne-

gaut narrata ut narrantur, dicens petita fieri non debere.

10) B fügt noch *cause* bei.11) B: *coram tali iudice*.12) B: *lecto libello actoris et seriem ipsius*.13) B: *episcopus*.14) B: *manum extendere super ipsum*.15) A: *nisi*.16) B: *ueritate dicenda*.17) B: *per scripturam*.18) B: *notarius teneat*.

et de veritate dicenda, conueniens est ipsum modum narrationis conscribi, ut sciat notarius que debeat in ipso iuramento comprehendere.

Qualiter narrari debeat callumpnie iuramentum.

Dicat tunc ¹⁾ notarius actori. *tu iurabis quia ea que petis non petis animo* ²⁾ *calumpnie, set quia credis ea iuste posse petere, falsa instrumenta uel testes falsos* ³⁾ *non produces, dilationem non petes in fraudem ut negotium protrahatur, veritatem non negabis in qualibet parte litis cum per iudicem fueris requisitus, aliquid non dedisti uel promisisti* ⁴⁾ *nec dabis uel promittes ut pro te debeat iudicari nisi illis personis quibus dari* ⁵⁾ *iura permittunt. ita deus te adiuuet, et hec sancta dei ewangelia.*

Et faciat ⁶⁾ ipsum manum apponere super librum, et in propria persona dicere verba predicta.

Deinde dicat reo. *sicut ille fecit in agendo, ita et tu facies in deffendendo.* ⁷⁾ *sic deus te adiuuet, et hec sancta dei ewangelia.*

Ad hec habentur peroptimi ⁸⁾ versus qui tales sunt:
illud iuretur, quod lis sibi iusta uidetur;
et cum queretur verum non inficietur;
ut lis tardetur, dilacio nulla petetur;
nil promittetur, ut ⁹⁾ falsa probacio detur. ¹⁰⁾

e. Narracio de veritate dicenda.

Iuramentum de veritate dicenda narratur sic.

Dicat notarius actori in hunc modum. *tu iurabis ad sancta dei ewangelia, dicere et respondere puram veritatem quam scis uel sciueris per te uel alium, quocienscumque* ¹¹⁾ *in hac lite per iudicem fueris requisitus. sic deus te adiuuet et hec sancta dei ewangelia.*

Et faciat notarius quod tam actor quam reus tangendo librum in propria persona proferat dicta verba.

Si vero procurator fuerit qui iurabit, tunc ita dicatur. *tu iurabis ad sancta dei ewangelia, dicere et respondere veritatem quam scis uel sciueris per te uel per alium seu alios* ¹²⁾ *in cuius*

1) B: *dixit.*

2) In B fehlt *animo.*

3) In B fehlt *falsos.*

4) In B fehlt *uel promisisti.*

5) B: *dare.*

6) B: *facias.*

7) In B bemerkt hiezu die feineren wie die gröbere hand: *quod tu credis te habere iustam defensionem, et te potes iuste defendere, et*

quod falsa instrumenta etc. ut supra.

8) B: *opiniones.*

9) B: *nec.*

10) In B sind der dritte und vierte vers umgestellt.

11) B: *uel per alium quocunque et quandocunque.*

12) A: *illos.*

aut quorum animam iuras, quocienscumque et quandocumque in hac causa fueris requisitus etc. ut supra.

Cum autem omittitur ¹⁾ iuramentum calumpnie, tunc notarius ita scribat. ponat primo ²⁾ litis contestacionem, ut superius est notatum. ³⁾ deinde dicat: *et quia iuramentum calumpnie de ⁴⁾ aliqua dictarum parcium petitum ⁵⁾ non extitit ab utroque dictorum litigancium, tacite est obmissum.* ⁶⁾

F. De commissionibus.

Quia plurimumque ⁷⁾ iudices articulum istum de iuramento calumpnie, testium recepcionem, ⁸⁾ et examinacionem, necnon etiam ⁹⁾ consueuerunt committere totam causam, ideo de commissionibus et iudicum ¹⁰⁾ excusacionibus est videndum.

a.

Et primo, cum pluribus iudicibus causa committitur cum illa clausula: *si* ¹¹⁾ *non omnes*, qualiter ille uel illi ¹²⁾ qui interesse non possunt se debeant excusare.

α. Excusacio college. ¹³⁾

Sapienti viro magistro H decano londoniensi, domini pape iudici delegato, C archydiaconus lewenensis ¹⁴⁾ eius collega salutem et sinceram in domino karitatem.

Quia cognicioni et decisioni cause vobis et michi a sede apostolica delegate, videlicet quam P mouet seu mouere intendit R de tali loco super quadam summa peccunie ¹⁵⁾ et rebus aliis, prout in litteris apostolicis ab ipso P inpetratis continetur plenarie, non possum ¹⁶⁾ sine rei familiaris periculo interesse, prudencie vestre presencium insinuacione notifico ut ex nunc in iam dicto procedentes negocio meam presenciam nullatenus expectetis.

Datum etc.

β. Quando delegatus vices suas condelegato committit. ¹⁷⁾

Magne prudencie viro T, domini pape iudici ¹⁸⁾ delegato, H eius collega salutem in domino sempiternam.

1) A: *amittitur*. B: *committitur*.

2) B: *post*.

3) B: *narratum*.

4) B: *ab*.

5) Anstatt *petitum* hat in B eine alte hand *prestitum* ergänzt.

6) B: *commissum*.

7) B: *plerumque*.

8) A: *receptione*.

9) A: *necnon ante*. B: *examinacionem hinc inde ab ea*.

10) B: *commissionibus iudicum et*.

11) B: *et si*.

12) B: *qualiter illi*.

13) A: *collegie*. B: *de excusacionibus college*.

14) B: *domini legato G archydiaconus linensis*.

15) B: *contra R super quibusdam peccunie summis*.

16) A: *possunt*. B: *possim*.

17) B: *quando legatus sua vice committit*.

18) In B fehlt *iudici*.

Quoniam ad cognicionem ¹⁾ et decisionem cause nobis vna cum magistro Wo ²⁾ a sede apostolica delegate, videlicet quam . . contra . . super . . re mouet seu mouere intendit, ad presens — licet vellemus — interesse quibusdam nostris et ecclesie nostre negociis prepediti non possumus, vobis super hiis omnibus quousque interesse poterimus plenarie committimus vices nostras.

Datum etc.

b. Conmissio tocus cause in extraneum facienda.

Gotfridus archydiaconus lewenensis, ³⁾ domini pape iudex delegatus, prouido et discreto viro magistro . . decano de arcubus londoniensis ⁴⁾ salutem etc.

Discrecioni vestre tenore presencium innotescat, ⁵⁾ nos a sanctissimo patre domino nostro domino M papa iiii quasdam recepissem litteras sub hac forma: *Martinus episcopus* etc. *ponatur totus tenor litterarum. deinde dicatur:*

Quare ⁶⁾ cum examinacioni cause huius pluribus et diuersis prepediti negociis non possumus sine graui nostro incommodo interesse, vobis ⁷⁾ examinacionem et decisionem ac cognicionem ⁸⁾ ipsius cause tenore presencium totaliter duximus committendam. *uel sic:* super hiis omnibus totaliter ⁹⁾ committimus vices nostras. ¹⁰⁾

Datum etc. *ut supra*

c. ¹¹⁾

Cum autem causa committitur, diffinitiuam sententiam reseruata, scribit notarius per omnia secundum formam proximo supra dictam usque ad locum ubi dicit: *vobis ad examinacionem* etc. et dicatur tunc: *vobis ad examinacionem et cognicionem tocus cause — reseruata nobis diffinitiuam sententiam — plenarie committimus vices nostras* etc.

1) B: *congregacionem*.

2) B: *guillemo*.

3) B: *leuen* mit dem abkürzungshäkchen über dem *n*.

4) B: *prouido viro magistro P de*.

5) B: *innotescimus*.

6) B: *quarum tenore*.

7) In B fehlt *vobis*.

8) In B fehlt *ac cognicionem*.

9) In A ist von *duximus* an bis hieher alles ausgefallen.

10) In B ist hiezu von der feineren wie gröberen hand noch beigemerkt:

Uel sic: vobis committimus vices nostras, donec ad nos eas duxerimus reuocandas.

Uel sic: vobis super hiis omnibus, quousque interesse poterimus etc. *ut supra proxima*.

Uel sic: vobis committimus vices nostras tam diu quam diu contingat (*nach der gröberen hand:* contingerit) nos abesse. datum etc.

11) Dieser ganze absatz ist in A ausgefallen.

d. Commissio super certum articulum.¹⁾

Gotfridus archydiaconus lewenensis,²⁾ domini pape iudex delegatus, prouido et discreto viro . . salutem in domino sempiternam.

Cum in causa quam P de . . mouet seu mouere intendit R loci eiusdem super . . re³⁾ auctoritate apostolica coram nobis, in qua per procuratores usque ad litis contestacionem sollempniter est processum, petatur⁴⁾ instanter a nobis ut — parcentes laboribus parcium et expensis — alicui discreto viro vellemus committere, quod⁵⁾ a principalibus personis calumpnie iuramentum reciperet, et posicionibus⁶⁾ hinc inde faceret responderi, nos ipsorum precibus⁷⁾ annuentes⁸⁾ vobis auctoritate qua fungimur⁹⁾ de vtriusque partis assensu tenore presencium committimus et mandamus,¹⁰⁾ quatenus iuramentum calumpnie super libello exhibito, quem vobis mittimus presentibus interclusum, ab ipsis principalibus personis¹¹⁾ recipiatis sollempniter prima die iuridica post festum omnium sanctorum proxime venturum, quem diem ipsis partibus ad dictum¹²⁾ iuramentum prestandum pro peremptorio termino duximus assignandum, et posicionibus quas ipse partes hinc inde facere voluerint faciatis ut iuris est plenarie responderi, iuramentum ipsum et posiciones, si quas fecerint, cum responsionibus subsecutis ad eas¹³⁾ in publicam scripturam redactas¹⁴⁾ sub sigillo nostro vna cum presentibus et libello predicto nobis quam cicius remittentes,¹⁵⁾ necnon prefigentes eisdem partibus peremptorium terminum competentem quo sufficienter compareant coram nobis,¹⁶⁾ in causa¹⁷⁾ quantum de iure fuerit processure.¹⁸⁾

Datum etc.

1) B: *sub serto articulo.*

2) B: *Martius archidiaconus talis loci.*

3) B: *contra R super tali re.*

4) B: *et petatur.*

5) B: *qui.*

6) B: *posicionibus faciendis.*

7) B: *ipsis partibus.*

8) Die feinere wie gröbere hand setzt hier in B bei: *earum precibus inclinati.*

9) Ebenso hier: *in hac parte.*

10) In B fehlt *et mandamus.*

11) B: *ipsis partibus.*

12) B: *ad ipsum.*

13) B: *ac eos.*

14) B: *redactis.*

Die feinere wie gröbere hand fügt hiezu sodann noch bei: *et quicquid exinde actum et subsecutum fuerit, partibus presentibus uel altera absente.*

15) B: *nobis premissis completis quam cicius poteritis remittatis.*

16) Die feinere wie gröbere hand in B setzt hier bei: *in curia nostra, uel tali loco.*

17) B: *in dicta causa.*

18) B: *procedendum.*

e. Commissio super recepcione et examinacione testium.

Frater I etc. dilecto in Christo filio etc.

Cum in causa que inter P actorem ex vna parte et R reum super quadam re . . vertitur coram nobis testes sint necessario ¹⁾ producendi, discrecioni vestre tenore presencium de vtriusque partis assensu committimus et mandamus, quatenus testes omnes quos ipse partes producere voluerint coram vobis ²⁾ super articulis ab vtraque parte datis cum interrogatoriis ab ipsis exhibitis, que omnia sub sigillo nostro vobis mittimus ³⁾ presentibus interclusa, infra annum — siue ⁴⁾ vnum mensem — a recepcione presencium, quem terminum ipsis partibus ad probandum peremptorium duximus assignandum, prudenter recipere ac diligenter examinare curetis, deposiciones omnium testium quos prodixerint fideliter in scriptis redactas vna cum predictis articulis et ⁵⁾ interrogatoriis ac tenore presencium sub sigillo vestro clausas necnon reuelatas ad nos quam cicius poteritis transmittentes, ⁶⁾ prefixo partibus peremptorio termino competenti quo sufficienter cum omnibus instrumentis actis et munitis suis causam ipsam qualitercumque tangentibus compareant coram nobis, in dicta causa prout de iure fuerit processure legitime.

Testes autem qui fuerint nominati, si se gracia odio uel timore subtraxerint, per censuram ecclesiasticam conpellatis veritati testimonium perhibere.

Datum etc.

G.

Lite contestata, et iuramento de calumpnia prestito, sequitur prefixio termini ad ponendum. ⁷⁾

a. Prefixio termini ad ponendum.

Coram reuerendo patre domino archyepiscopo superscripto ⁸⁾ conparentibus in iudicio P actore et R reo predictis, ⁹⁾ idem dominus archyepiscopus ¹⁰⁾ vtrique parti ad ponendum hinc inde quidquid ponere volunt ¹¹⁾ diem lune proxime venientem pro primo termino ¹²⁾ assignauit.

1) B: *testes sunt necessarii per eos.*

2) B: *nobis.*

3) B: *transmisimus.*

4) In B fehlt *annum siue.*

5) Von hier an bis *reuelatas* einschliesslich fehlt in B.

6) B: *remittentes.*

7) B: *deponendum. quem terminum notarius ita scribat.*

8) B: *patre etc.*

9) In B fehlt *predictis.*

10) In B fehlt *archyepiscopus.*

11) B: *uoluerint.*

12) Anstatt *pro primo termino* hat B blos: *terminum.*

b. Qualiter consuevit terminus assignari. ¹⁾

Hic terminus consuevit assignari semper immediate ²⁾ post iuramentum calumpnie.

Et tunc scripta litis contestacione et iuramento ³⁾ calumpnie, ut supra notatum est, immediate sic scribat notarius: *quibus partibus idem iudex ad ponendum pro prima dilacione ad talem diem terminum assignauit.* uel sic: *ad ponendum peremptorium* ⁴⁾ *terminum assignauit.*

Petrus actor predictus, comparens coram domino archyepiscopo sepe dicto, ⁵⁾ *posiciones exhibuit infrascriptas. quarum tenor talis est: in nomine domini amen. hee sunt posiciones etc.* et ponantur omnes posiciones per ordinem sicut exhibite sunt. ⁶⁾

Tamen non debet ⁷⁾ poni in libro, quousque sit eis responsum, pro eo quod responsiones quandoque magne quandoque breues existunt, et sic non posset notarius quantum spacium deberet in registro dimittere inter vnā positionem et alteram ⁸⁾ pro scribendis posicionibus arbitrari. ⁹⁾

Simili modo scribatur posicionum exhibitio rei.

c.

Exhibitis posicionibus, ¹⁰⁾ et ipsarum copia partibus data, ad respondendum ipsis posicionibus terminus prefigitur in hunc modum.

α. Terminus ad respondendum posicionibus.

Conparentibus in iudicio coram domino archyepiscopo superscripto ¹¹⁾ P actore et R reo predictis, idem dominus archyepiscopus vtrique ¹²⁾ ad respondendum posicionibus coram ipso ¹³⁾ exhibitis ab hodie ad viii dies peremptorium terminum assignauit.

β.

Si posicionum copia partibus non sit data quando terminus iste prefigitur, consuevit in fine termini ¹⁴⁾ clausula hec apponi: *et interim* ¹⁵⁾ *dictarum posicionum copiam recipiant hinc inde, si eis videbitur expedire.*

1) In B wird ohne rubrum gleich weiter gefahren.

2) In B fehlt *immediate*.

3) B: *iuramentum*.

4) B: *ponendum pro omnibus peremptorium*.

5) B: *coram dicto iudice*.

6) A: *exhibiciones*.

7) A: *debent*.

8) B: *aliam*.

9) A: *arbitratis*.

10) In B fehlt *exhibitis posicionibus*.

11) B: *coram tali iudice*.

12) B: *dominus iudex vtrique parti*.

13) B fügt noch bei: *iudice*.

A hat anstatt dessen *contra ipsum*.

14) B: *dicti termini*.

15) B: *istarum*.

γ.

Adueniente die quo posicionibus respondetur, factoque hoc, ¹⁾ in fine cuiuslibet posicionis scribat notarius cuiuslibet posicionis ²⁾ responsionem.

Demum sic scribat: *die tali respondit R predictus posicionibus omnibus premissis*, ut iuxta eas ³⁾ superius est conscriptum.

δ.

Quandoque tamen non potest vna eadem die ⁴⁾ omnibus posicionibus responderi, quia ⁵⁾ multe sunt, uel quia super hiis omnibus ⁶⁾ oritur questio inter partes, ⁷⁾ et aliis omnibus ⁸⁾ causis. tunc ita scribat notarius: *die . . R predictus respondit omnibus posicionibus suprascriptis signatis hoc signo A*, prout ⁹⁾ iuxta eas superius scriptum est. et faciat in capite cuiuslibet posicionis cui responsum est hanc litteram A. ¹⁰⁾

d.

Terminus ad dandum articulos, et eorum exhibitio scribatur ita ut supra de posicionibus scriptum ¹¹⁾ est.

Et post exhibitionem registrantur immediate, si nihil contra eos proponitur.

Si vero pars aliqua velit contra datos articulos dicere, tunc ¹²⁾ datur terminus ad dicendum et dandum in scriptis contra eos quidquid dicere volunt. et interim ¹³⁾ recipiant copiam, si eis videbitur expedire.

H.

Iustificatis quidem articulis, et dato termino ad probandum, cuius termini forma satis leuiter trahi ¹⁴⁾ poterit de aliis terminis suprascriptis, procedatur ad productionem testium. vnde subsequenter de testibus est videndum.

1) A hat blos *facto*.

2) In A fehlt *cuiuslibet posicionis*.

3) In A fehlt *eas*.

4) In B fehlt *vna eadem die*.

5) A: *que*.

6) In B fehlt *omnibus*.

7) B: *easdem partes*.

8) B: *aliis multis de*.

9) B: *signum. ac prout*.

10) In B fehlt A.

Dagegen bemerkt die feinere hand an den unteren rand der ersten spalte noch:

Vel dicat sic: primo respondit

ut in fine eius continetur. et sic deinceps vi et vii et finali posicionibus non respondit. et quod dominus iudex interloquendo pronunciauit, quod — cum sint duplices uel capciose uel inpertinentes — quod eisdem non est respondendum, cum non releuent ponentem.

11) B: *dictum*.

12) A hat hier blos: *si vero parti alicui*.

13) B: *dicere uel dare voluerint et iterum*.

14) B: *extrahi*.

1. De testibus. ¹⁾

a.

Si testes debent recipi extra curiam, tunc mittuntur littere secundum formam supra de commissione testium²⁾ annotatam. hodie vero dicte³⁾ commissiones fiunt per litteras apostolicas.

Si vero recipi debeant in curia, tunc⁴⁾ statuitur terminus per notarium⁵⁾ ad probandum. infra quem terminum testes iurare debent.

Et licet ad iudices pertineat⁶⁾ examinatio testium, pro eo quod maiorem discrecionem quam notarius sibi⁷⁾ requirit, consuetudo tamen tenet⁸⁾ quod testes quasi semper per notarium examinentur. unde cum notarius vice fungatur iudicis in hoc casu, oportet ipsum cum omni cautela et maturitate ad testium examinacionem procedere, ne ipsius inpericia uel defectu negotium de quo agitur perimatur, sicut perimi vidi multociens simplicitate⁹⁾ notarii procedentis in negotio imprudenter. debet enim notarius, quaecunque sit negotium, ciuile uel criminale, facere sibi dari in scriptis articulos siue intencionem¹⁰⁾ super qua testes iurare debent et examinari, ut viam habeat quodammodo limitatam. et sic plenius¹¹⁾ poterit a testibus inquirere veritatem.

b.

Et quia iuramentum est primum quod a testibus agitur, ¹²⁾ ideo de ipso iuramento — videlicet qualiter notarius testem iurare faciat — primitus est videndum.

Qualiter iuramentum calumpnie est testibus computandum. ¹³⁾

Dicat testi notarius, tenendo librum in manu uel ante ipsum testem: *tu iurabis ad sancta dei ewangelia, fideliter dicere ueritatem et* ¹⁴⁾ *id quod scis de negotio quod agit P ex vna parte et R* ¹⁵⁾ *ex altera ita pro vna parte quam* ¹⁶⁾ *pro alia,*

1) In A läuft hier der text ohne rubrum fort.

2) In IV. 5. F. e. s. 668.

3) In B fehlt dicte.

4) A: nec? nunc?

5) A: prenotatus.

6) B: perueniat.

7) A: sic. B: sit.

8) B: est.

9) B: per simplicitatem.

10) A: examinacionem.

11) B: melius.

12) B: exigitur.

13) A hat hier das in B zunächst folgende rubrum: *qualiter scribi debeat testium iuramentum.*

14) In B fehlt veritatem et.

15) B: agitur inter talem ex vna parte et talem.

16) B: sicut.

remoto precio precibus ¹⁾ amore odio uel timore {conmodo uel incommodo quod tibi venire possit exinde, et quod dictum tuum tenebis ²⁾ secretum quousque per iudicem fuerit publicatum.

Et faciat notarius quod testis in propria persona dicat, tenendo manum suam super librum, hec verba: *sicut ³⁾ tu dixisti ita faciam. si ⁴⁾ deus me adiuuet et hec sancta dei ewangelia.*

Si vero plures sint testes, quod statim iurare vnus post alium debeat, ⁵⁾ non est necesse omnia predicta cui-libet narrari ⁶⁾ testi, set sufficit tantum dicere sic: *sicut ille iurauit, ita et tu iuras, si deus te adiuuet etc.* ut supra.

Quod iuramentum sic scribatur.

c. Iuramentum testium productorum. ⁷⁾

Fuscus Thitardei Cesenelli de Cesin et Formica condam constantiensis testes producti ab R contra testes ⁸⁾ super premissis Ia Vbaldi Io Beneuenti iurauerunt, ⁹⁾ presentibus partibus, coram dicto iudice, perhibere testimonium veritati, premissa tamen per dictum R hac protestacione, videlicet quod salue sibi sint et reseruate omnes excepciones sibi competentes et competiture tam ante iuramentum dictorum testium ¹⁰⁾ quam post et tam contra personas dictorum testium quam contra dicta eorum.

Consuevit enim ille contra quem testes producuntur quasi semper dictam protestacionem facere oretenus. et alteri ¹¹⁾ protestacio datur in scriptis. et tunc ita scribat notarius: sicut ei ¹²⁾ datur in scriptis. et scribat ipsam protestacionem ante iuramentum testium.

Si vero nulla protestacio fieret oretenus uel in scriptis, tunc notarius nichil de protestacione scribat, quia non pertinet ad eum ¹³⁾ defectum partis supplere.

Et notandum, quod non ¹⁴⁾ sufficit si notarius scribat depositionem testis ¹⁵⁾ ita: *Iacobus testis productus a tali iuratus de veritate dicenda dixit, nisi aliter ¹⁶⁾ de*

1) B: *precio a partibus.*

2) B: *tenebit.*

3) B: *manum super librum sicut.*

4) B: *sicut?*

5) B: *qui statim unus post alium iurari debeant*

6) B: *narrare.*

7) B: *qualiter scribi debeant testium iuramenta.*

8) A: *testem.*

9) B: *Robbertus Iacobi. Iohannes de . . . Iacobus Petri. testes producti a tali contra talem super premissis articulis iuratum.*

10) In B *fehlt testium.*

11) A: *antea?*

12) A: *et. B? enim?*

13) B: *eundem notarium.*

14) In B *fehlt non.*

15) B: *in depositione testium.*

16) B: *dixit etc. ubi.*

iuramento appareat. vnde semper scribendum est in actis iuramentum testium, sicut superius est notatum.

d. Examinacio testium.¹⁾

Ad testium examinacionem sic procedat notarius.

Primo scribat titulum, ut inferius annotabo. deinde scribat intencionem²⁾ seu articulos omnes per ordinem. postmodum scribat diem qua fit examinacio, licet multi notarii non scribant diem qua testes examinentur. ego autem credo diem apponendam esse in omni scriptura publica, siue fiat in iudicio siue extra. demum facto scribat nomen et cognomen testis, et procedat³⁾ in forma subscripta.

e. Titulus in attestacionibus apponendus.⁴⁾

Infrascripte sunt attestaciones dictorum⁵⁾ testium A P et S bononiensium⁶⁾ contra R de tali loco⁷⁾ super infrascriptis articulis⁸⁾ per me Iacobum⁹⁾ infrascriptum sub examine reuerendi patris domini G rauennatensis episcopi. anno domini m^o. cc^o. lxxxii. indictione x.¹⁰⁾

Capitula¹¹⁾ intencionis seu articuli scribuntur immediate post tytulum, sicut dantur a parte in scriptis.

f.

Deinde, scripta die et nomine testis, sic notarius examinando procedat.

α. Modus examinandi testes.

Primo si intencio parua¹²⁾ est, siue articuli pauci sunt, ita quod posset¹³⁾ bene negocium in animo¹⁴⁾ summarie comprehendere, legat notarius testi totam intencionem et¹⁵⁾ omnes articulos simul et¹⁶⁾ semel.

Et lectis articulis faciat testem dicere super dicto¹⁷⁾ negotio quidquid nouit, antequam ipsum interrogaret de aliquo.

1) B bemerkt hier zuerst: *de testium examinacione sic procedit notarius.* dann folgt das rubrum: *de examinacione testium.*

2) Von hier an bis *postmodum* einschliesslich ist in B ausgefallen.

3) B: *procedatur.*

4) B: *apponendis.*

5) B: *productorum.*

6) In B fehlt *bononiensium.*

7) B: *R loci eiusdem eciam.*

8) B setzt noch *scriptis* bei.

Quellen IX.

9) B: *Iohannem notarium.*

10) B: *examinacione reuerendi patris etc. anno domini etc. indictione nona.*

11) B: *capituli.*

12) B: *praua.*

13) A: *non posset.*

14) In B fehlt *in animo.*

15) B: *seu.*

16) In B fehlt *et.*

17) B: *toto.*

Postmodum interroget eum ¹⁾ diligenter secundum modum inferius annotatum.

Et ut melius et plenius exprimam quod intendo, ponocasum et articulos.

Ecce quidam ²⁾ petit a quodam debitore suo c libras quas ex causa mutui sibi dedit, et dat tales articulos. ³⁾ *intendit probare P contra ipsum R, quod ipse P pure ⁴⁾ numeraverit et tradidit eidem R ex causa mutui c libras. item quod dictus R promisit, eidem P reddere et restituere dictas c libras⁵⁾ ad terminum vi mensium. item quod de omnibus predictis et singulis est publica vox et fama.*

Si articuli fuerint ita pauci, ⁶⁾ interroget testem notarius super primo articulo, et postmodum super secundo, et sic de singulis.

Set lectis sibi omnibus articulis et uulgarizatis ⁷⁾ a parte, si laycus est, dicat sibi quidquid scit⁸⁾ de ipso negotio, et faciat eum dicere integraliter ⁹⁾ quidquid scit. ¹⁰⁾ si vero testis diceret, vera esse ¹¹⁾ que in articulis ¹²⁾ continentur, uel vera esse que in dicto articulo continentur, ¹³⁾ non debet esse notarius contentus de tali dicto, quia videtur quod testis sit subornatus, set dicat tunc notarius testi: *quomodo vera sunt, dicas mihi factum et quid inde scis.*

Postmodum audito et intellecto bene toto eo quod dixerit, scribat notarius sic.

ß. Idem modus examinandi testes. ¹⁴⁾

Iacobus de Bononia ¹⁵⁾ testis iuratus — lectis et apertis et uulgarizatis ¹⁶⁾ articulis suprascriptis — dixit, ¹⁷⁾ quod dictus P mutuauit dicto R c libras turonenses, ¹⁸⁾ et quod dictus R promisit eidem R c libras restituere infra vi menses tunc proximo venientes.

1) B: *querat ab eo.*

2) B: *articulos quid.*

3) B: *c solidos ex causa mutui. et super hoc debent dari tales articuli.*

4) B fügt noch *et libere* bei.

5) Von *item* an bis hieher ist in A ausgefallen.

Anstatt *libras* hat B *solidos*.

6) A: *et non interroget.*

7) B: *uulgalisatis.*

8) B: *sibi quid sit.*

9) In A fehlt *dicere integraliter*.

10) B: *quis scit.*

11) B: *sunt.*

12) B: *articulo.*

13) Von *uel* an bis hieher fehlt in B.

14) B: *super eodem.*

15) In B fehlt *Bononia*.

16) A hat *vulgar* mit übergeschriebenenem *tis*. B: *lectis a notario et uulgalisatis*, wozu von der feineren hand in den leeren mittelraum zwischen den spalten bemerkt ist: *seu vulgariter sibi expositis*.

17) In A fehlt *dixit*.

18) B: *libras talis monet.*

γ. Super eodem. ⁴⁾

Huic dicto conueniunt primo iiii interrogaciones generalissime ²⁾ ad dictum cuiuslibet testis. ³⁾

Que tales sunt. primo interrogandus est quilibet, ut reddat causam sciencie sui dicti, hoc est quod dicat quomodo scit ea que dixit, vtrum per visum an per auditum uel per credulitatem uel per alia iudicia. secundo interrogandus est testis, quo anno, quo mense die et hora fuerint ea que dicit. tercio in quo loco fuerint. quarto qui fuerint presentes.

Si ad primam interrogacionem, videlicet de causa sciencie, testis testificetur de visu, si ⁴⁾ testis dixerit se vidisse quando predictus P mutuauit dicto R dictam peccuniam, ⁵⁾ tunc sunt alie interrogaciones necessario ⁶⁾ faciende, ⁷⁾ scilicet vtrum fuerit de auro uel argento peccunia illa quam sibi mutuauit. ⁸⁾ et si dixerit de argento, queratur vtrum ⁹⁾ in taronensibus grossis uel alia moneta, et vtrum connumerata fuerit dicta peccunia uel in sacculo tradita. et ¹⁰⁾ si numerata fuerit, quis eam connumerauit, ¹¹⁾ et super quo numerata fuit, et vtrum dictus R — postquam sibi dicta peccunia fuit connumerata ¹²⁾ et tradita — aportauit ¹³⁾ eam secum, uel dimisit eam penes dictum P.

Si vero dictus testis respondeat de ¹⁴⁾ auditu, tunc statim est ¹⁵⁾ querendum conuenienter ¹⁶⁾ ab eo, a quo audiuit, uel ¹⁷⁾ sub qua forma audiuit, et quando, et si ab vno solo uel a pluribus.

Omnes interrogaciones premissae faciunt ad primum articulum.

Ad secundum faciunt et ¹⁸⁾ conueniunt iste. super secundo articulo querendum est primo ¹⁹⁾ de causa sciencie, quia hec interrogacio facienda est testi non super articulo set ²⁰⁾ super eo omni quod dixerit. et si dixerit, ²¹⁾ se

1) In B wird gleich ohne rubrum fortgefahren.

2) B: *generales*.

3) A: *terter*?

4) Von *testis* an bis hierher fehlt in B.

5) B: *dictas o libras*.

6) B: *merito*.

7) A: *facientes*.

8) B: *utrum in peccunia de auro uel argento mutauit idem P dicto R dictas o libras*.

9) B: *in argento. utrum*.

10) B: *uel*.

11) B: *numerauit*.

12) B: *numerata*.

13) B: *exportauit*.

14) B: *ex*.

15) A: *al mit dem abkürzungshäckchen durch das l*.

16) In B fehlt *conuenienter*.

17) B: *et*.

18) In B fehlt *faciunt et*.

19) B: *primo ab eo qua*.

20) In B fehlt *super articulo set*.

21) In B ist *et si dixerit* ausgefallen.

interfuisse promissioni facte per dictum R de dicta peccunia restituenda, tunc faciende sunt testi iterato ¹⁾ tres generales ²⁾ interrogaciones superius nominate, videlicet quo anno quo mense die et hora fuit facta dicta promissio, et in quo loco, et quibus presentibus, deinde sub qua forma verborum, videlicet que verba protulit ille ³⁾ qui promisit, et que ille ⁴⁾ cui facta fuit promissio.

Item querendum est, si ipse testis erat ibi, ⁵⁾ vtrum a casu fuerit in predictis, ⁶⁾ uel studiose ductus ut esset testis, et si ita ⁷⁾ simpliciter audiuit dictam promissionem fieri transeundo uel stando ibi.

Super tercio articulo, si dixerit famam esse de predictis, querendum est quomodo sciat hanc famam esse, et vbi ⁸⁾ dicta fama, et inter quos, et quales persone sint ille inter quas est dicta fama.

Et sic ⁹⁾ de omnibus circumstanciis super quolibet verbo ¹⁰⁾ est a testibus subtilissime veritas inquirenda.

Si autem articuli fuerint multi, quia non posset eorum affectus seu finalis intellectus in animo summarie comprehendendi, necesse est ut quilibet articulus singulariter testibus perlegatur, et super quolibet dicat testis quod nouit, et quod fiant ¹¹⁾ testibus omnes interrogaciones pertinentes ad dictum articulum antea quam ad alios transeatur. ¹²⁾

Et tunc notarius ita dicat.

δ. Super eodem.

Iacobus ¹³⁾ testis iuratus, lectis et wlgarizatis ¹⁴⁾ sibi singulariter articulis suprascriptis, super primo ¹⁵⁾ qui sic incipit: *intendit probare P* etc. dixit sic et sic. ¹⁶⁾

Postmodum interrogetur ut supra dixi. et sic de quolibet articulo est faciendum.

ε.

Et notandum, quod inconueniens modus est ille quem multi tenent dicentes: *Iacobus testis iuratus dicit*, ¹⁷⁾ et inter-

1) A: in tantum?

2) In B fehlt *generales*.

3) B: *processerunt ab illo*.

4) B: *ab illo*.

5) B: *Item ad quid dictus testis erat ibi. querendum est.*

6) B: *interfuerit predictis*.

7) B: *testis uel non. ita*.

8) B: *ubi est*.

9) A: *sic fama*.

10) B: *quolibet articulo et super quolibet verbo*.

11) B: *nouit quid fiat*.

12) B: *transeunt*.

13) B: *Nicholaus*.

14) A: *wlgarizatis*. B: *wulgari-*
zatis.

15) B *fügt articulo bei*.

16) B: *dixit quod sic*.

Hiezu bemerkt die feinere wie gröbere hand noch: *dictum articulum esse verum, ex eo quod quia vidit et audiuit et presens fuit etc.*

17) In B fehlt *dicat*.

rogatus super primo articulo qui talis est: intendit probare etc. respondit sic et sic. nam ¹⁾ secundum istum modum interrogatur testis antequam quod ²⁾ aliquid ipse dicat, quod satis est incongruum, cum interrogaciones adaptande sint dicto testis, non dictum interrogacionibus, ³⁾ et notarius inuenire debeat interrogaciones ⁴⁾ ad dictum testis recipiendum exponendum et clarificandum, ⁵⁾ non testis dictum ad interrogacionem notarii sibi factam. ⁶⁾ vnde semper notarius debet testem facere dicere super articulo quidquid ipse scit antequam ipsum interroget. postmodum debet ipsum interrogare prout viderit expedire.

Est et alius modus quem multi tenent non solum incongruus set reprobandus omnino. scribunt ⁷⁾ enim dictum primi testis totaliter. postmodum dicunt ⁸⁾ de aliis testibus: *super tali articulo concordant cum primo teste.* et ita, si probatur articulus per omnes testes plenarie, non inuenitur scriptum nisi dictum vnius testis. ⁹⁾ et sic, si centum essent testes, dicta eorum non nisi vnius testis vigorem haberent, quia vbicumque dictum non concordat ¹⁰⁾ cum alio nil valet. ita tenet romana curia, reprobans illum modum. ¹¹⁾

g. De interrogacionibus. ¹²⁾

Sunt quedam alie interrogaciones, que in fine testimonii consueuerunt fieri quasi regulariter omni testi, scilicet si attenet ¹³⁾ in aliquo uel est familiaris aut domesticus producentis.

Et si respondet quod attinet, queratur in quo gradu.

Item solet queri a teste, si ad eum spectat commodum uel inconmodum ex re de qua agitur, et si fuit rogatus uel doctus ferre hoc testimonium, item si concordauit cum alio teste ¹⁴⁾ dicere vnum et idem.

Et alias interrogaciones faciat examinantis discrecio, ¹⁵⁾ quas persone ¹⁶⁾ testificanti et ¹⁷⁾ dicto ipsius et negocio de quo agitur viderit expedire.

- 1) B: non.
- 2) B: modum. primo interroga-
uit quem.
- 3) B: dicto interrogacioni.
- 4) In A fehlt interrogaciones.
- 5) B: testis exponende.
- 6) B: interrogaciones sibi factas.
- 7) A: scribant.
- 8) A: dicant.
- 9) Von plenarie an bis hieher
fehlt in B.

- 10) B: ubicumque dicit concordat.
- 11) B: reprobant illum.
- 12) B fährt hier gleich ohne rub-
rum weiter.
- 13) B: attinet.
- 14) B: concordat cum aliis testi-
bus.
- 15) A: discrecionem.
- 16) B: quas et persone.
- 17) In A und B fehlt et.

h.

Examinatis testibus, citari debet pars ad videndum attestaciones publicari secundum formam suprascriptam sub rubrica que dicit *citacio ad certum actum*. ¹⁾

Et post illam citationem publicantur²⁾ testes. et datur terminus ad recipiendum copiam attestacionum, et ad dicendum contra testes et dicta eorum quidquid³⁾ dicere volunt.

Que publicacio ita scribitur et terminus.

Publicacio testium et terminus ad dicendum contra attestaciones. ⁴⁾

Constitutis in iudicio coram domino archyepiscopo supradicto⁵⁾ P actore et R reo predictis in termino eis dato ad deposiciones testium publicandas, idem dominus archyepiscopus de istarum⁶⁾ parcium voluntate apparuit, et publicavit attestaciones testium premissorum, prefigens eidem R terminum peremptorium ab hodie ad⁷⁾ xv dies proximos ad dicendum et dandum in scriptis contra dicta ipsorum testium uel⁸⁾ contra personas eorum quidquid dicere uel dare voluerit. et interim ipsorum⁹⁾ recipiat copiam, si ei videbitur expedire.

2.

Publicatis attestacionibus, si transacto termino nichil dicitur contra eas, consuevit dari terminus ad producendum omnia instrumenta acta et munimenta. qui terminus ita scribitur.

Terminus ad producendum instrumenta.

Coram reuerendo archyepiscopo supradicto¹⁰⁾ conparentibus in iudicio P et B predictis, idem dominus archyepiscopus¹¹⁾ vtrique ipsorum ad producendum omnia instrumenta acta et munimenta quelibet¹²⁾ causam ipsam qualitercumque tangencia hinc¹³⁾ ad viii dies proximos peremptorium terminum assignauit.

1) In IV. 1. b. o. s. 629.

2) A: citantur.

3) B: et quicquid.

4) B: publicatis dicta testium et terminus ad dicendum.

5) B: coram tali iudice.

6) B: idem iudex de ipsarum.

7) B: usque ad.

8) B: et.

9) B: de dictis ipsorum.

10) B: coram tali iudice.

11) B: P actore et R reo idem iudex.

12) B: ad.

13) B: usque.

I.

Post quem terminum in causa conclusio solet sequi.
que ita scribitur.

Conclusio in causa.

Comparentibus in iudicio coram domino archyepiscopo supradicto Iacobo et Arlotino procuratoribus supradictis, et ¹⁾ renunciantibus hinc inde probacionibus omnibus in posterum faciendis, ambo procuratorio nomine dominorum suorum in hac causa voluntarie concluderunt.

K.

Quia ²⁾ concluso ³⁾ in causa et antea consueuerunt partes aliquando ⁴⁾ per viam compromissi ad concordiam deuenire, ⁵⁾ idcirco de compromisso ut ⁶⁾ ipsius forma aliquod est notandum.

a. Qui possunt arbitri esse in compromisso et quando. ⁷⁾

Bonum est, scire notarium ⁸⁾ quod de causa matrimoniali et liberali (scilicet quando agitur de libertate alicuius) et criminali ⁹⁾ ex qua infamia subsequatur non potest in aliquem compromitti.

Mulier, seruus, mutus, ¹⁰⁾ et mente captus esse arbitri prohibentur.

De causa vero spirituali et spirituali annexa non. potest in laycos compromitti.

Item sciatur notarius, quod pena semper est in compromissis omnibus apponenda.

Item, quod propter discessionem ¹¹⁾ melius est in vnum uel in tres quam in duos arbitros compromitti.

Hec autem simplici ¹²⁾ notario dicta de natura compromissi sufficiant. cum sibi maiora occurrerint, ¹³⁾ consulat sapientes.

b. Forma compromissi de lite iam incepta.

In nomine domini amen.

Anno eiusdem a natiuitate etc. Petrus de Bononia ¹⁴⁾

1) B: coram tali iudice P procuratore pro actore et R procuratore pro res.

2) B: que.

3) A: conclusio, wie ursprünglich B auch hatte.

4) In B fehlt aliquando.

5) B: deueniunt.

6) B: et.

7) B: de officio compromissi.

8) In B fehlt notarium.

9) B: alicuius criminaliter.

10) B: mulier. surdus. mutus. seruus.

11) B: deffencionem.

12) B: in simplici.

13) B: tibi maiora occurrerint.

14) B: P filius condam talis.

ex vna parte et R ex altera, cum inter eos coram tali iudice super infrascriptis libellis ad inuicem litigarent, qui libelli sunt: *coram*¹⁾ *vobis reuerendo patre domino I etc. dicit*²⁾ *et proponit P de Bononia contra R, dicens quod*³⁾ — *cum ipse in tali ecclesia fuisset canonice institutus*,⁴⁾ *et per annum et amplius pacifice possedisset eandem* — *dictus R pretextu cuiusdam*⁵⁾ *presentationis quam ad eandem ecclesiam asserit de se factam ipsum P de*⁶⁾ *dicta ecclesia contra iusticiam auctoritate propria spoliavit etc.* — *ponatur totus tenor libelli. deinde dicatur* — que quidem R⁷⁾ negans, prout narrantur, contra eundem P sub hac forma in modum reconuencionis agebat: *coram vobis venerando patre*⁸⁾ *etc.* — *ponatur totus libellus*¹⁰⁾ *reconuencionis. postmodum sic dicatur* — de litibus¹¹⁾ et controuersiis omnibus ad eas qualitercumque spectantibus ambo communiter et concorditer in venerabiles viros¹²⁾ magistros C et D tamquam in arbitros arbitratores amicabiles conpositores et bonos viros compromiserunt,¹³⁾ promittentes vna pars alteri inter se inuicem et ipse partes ambe dictis arbitris et arbitratoribus et cui-libet eorum in solidum sollempnibus stipulacionibus hinc inde interuenientibus — *uel sic*: promittentes vna pars alteri inter se ad inuicem et ipse partes ambe¹⁴⁾ mihi notario infrascripto stipulanti nomine et vice dictorum arbitratorum et cuiuslibet eorum in solidum — stare et parere ac integraliter obedire, et¹⁵⁾ non conuenire de aliquo de iure et de facto aliqua ratione uel causa omni eorum laudo uel arbitrio dicto, diffinicioni seu pronunciacioni, quod *uel* quam inter ipsos super premissis uel premissorum aliquo uel aliis qualitercumque ad ea spectantibus seu predictorum occasione¹⁶⁾ emergentibus laudauerint dixerint pronunciau-erint diffinierint seu arbitrati fuerint, semel uel pluries, cum scriptura uel sine scriptura, diebus feriatis et¹⁷⁾ non

1) In A fehlt *coram*.

2) B: *libelli tales sunt. coram vobis tali iudice dicit.*

3) B: *P contra R quod.*

4) B: *ecclesia constitutus.*

5) B: *eiusdem.*

6) In B fehlt *de*.

7) B: *dicatur quicquid libellus. dictus R.*

8) B: *agat.*

9) B: *vobis iudice predicto.*

10) B: *totus tenor libelli.*

11) B: *ipsis litibus.*

12) A hat anstatt *in venerabiles viros* nur *inuenerunt*.

13) B: *unanimiter compromiserunt.*

14) Von *et arbitratoribus* an bis hieher ist in A ausgefallen.

15) Von hier angefangen bis *arbitrio* einschliesslich fehlt in B.

16) B: *ecclesie.*

17) B: *uel.*

feriatis, sedendo uel stando, quomodocumque ¹⁾ qualitercumque et vbicumque voluerint, iurum sollempnitate seruata et ²⁾ non seruata, partibus presentibus uel non presentibus, dum tamen citatis legitime, sub pena c marcarum ³⁾ argenti, inter se ad inuicem et ab ⁴⁾ ipsis partibus dictis arbitris et arbitratoribus et cuilibet eorum — *uel sic*: sub pena c marcarum argenti, inter se ad inuicem et mihi notario stipulanti — ut dictum est in singulis et pro singulis ⁵⁾ capitulis huiusmodi, cum ⁶⁾ refectione dampnorum et expensarum litis et extra, et obligacione bonorum omnium vtriusque partis, que pena tociens committatur quociens exigi posset. et ea soluta uel ⁷⁾ non, presens conpromissum ⁸⁾ et ⁹⁾ laudum super hoc ferendum nichilominus maneat in sua firmitate.

Actum in tali loco.

c. Conpromissio ¹⁰⁾ de lite non ¹¹⁾ incepta.

Petrus de Bononia ¹²⁾ ex vna parte et R ex altera de lite et discordia seu controuersia inter eos exorta super canonicatu et prebenda talis ecclesie vacantibus ¹³⁾ olim per mortem eiusdem ecclesie canonici, quos canonicatum et prebendam idem P ad se de iure pertinere dicebat, dictus autem R dicebat ¹⁴⁾ ipsos canonicatum et prebendam non ad dictum P set ad se pleno iure pertinere debere, ambo in venerabiles ¹⁵⁾ viros magistros communiter et concorditer etc. *ut supra per totum*.

d.

Studeat notarius diligenter in conpromisso scribere omnia que sunt de substantia litis seu ¹⁶⁾ facti de quo conpromittitur, ¹⁷⁾ cum non possint arbitri seu arbitratores cognoscere nisi de hiis que in conpromisso fuerint nominata.

1) B: *quocunque modo*.

2) B: *iuris sollempnitate obseruata uel*.

3) B: *librarum*.

4) Von hier an bis *ad inuicem* et einschliesslich fehlt in A.

5) In B fehlt *et pro singulis*.

6) B: *huius conpromissi et laudo seu arbitrio super hoc ferendo in solidum stipulacione premissa et refectione*.

7) A: *et*.

8) A: *presentis conmissum*.

9) B: *uel*.

10) B: *conpromissum*.

11) In A fehlt *non*.

12) In B fehlt *Bononia*.

13) B: *uacantis*.

14) In A ist *dictus autem R dicebat* ausgefallen.

15) In A fehlt *ambo in venerabiles*.

16) B: *et*.

17) B: *conmittitur*.

L.

Viso de his que in processu causarum occurrunt scribenda notario, ¹⁾ restat ut de sentenciis aliquid annotetur.

a. Qualiter debeat notarius in sententia seu laudo loqui. ²⁾

In sententia, siue interlocutoria siue diffinitiva sit, ³⁾ siue arbitrium siue laudum, semper loqui debet notarius id est formare sententiam in personam ⁴⁾ iudicis uel arbitri qui sententiam debet ferre.

Preterea, quia sententia ferri ⁵⁾ debet iudice pro tribunali sedente, semper debet notarius de sessione ⁶⁾ iudicis facere mencionem, ut in formis infrascriptis notabo.

Item, quia sententia ⁷⁾ debet ferri in scriptis, de hoc etiam secundum quod scripsero inferius faciat notarius mencionem. debent enim in sententia contineri verba ⁸⁾ condemnatoria uel absolutoria seu equipollencia. et ⁹⁾ hoc magis a pericia iudicis quam a discrecione ¹⁰⁾ notarii requirendum est.

b. Forma sentencie diffinitive late per iudicem delegatum.

In nomine domini amen.

Dudum inter P actorem ex parte vna et R reum clericos ¹¹⁾ ex altera super canonicatu et prebenda ecclesie conmaculensis ¹²⁾ que vacare dicuntur per mortem G eiusdem ecclesie canonici ¹³⁾ orta materia questionis, et coram venerabili domino A bononiensi episcopo ¹⁴⁾ diucius agitata, idem dominus episcopus contra prefatum R diffinitiuam tulit ¹⁵⁾ sententiam. a qua pro parte ipsius R fuit ad sedem apostolicam appellatum.

Cuius appellacionis causam sanctissimus pater noster dominus M papa iiii nobis magistro Symoni archydiacono bononiensi ¹⁶⁾ duxit per suas litteras committendam.

Postque ¹⁷⁾ conparentibus in iudicio coram nobis

1) In B fehlt *notario*.

2) B hat blos: *de sentenciis*.

3) In A fehlt *sit*.

4) B: *persona*.

5) Von hier an bis *sententia* einschliesslich ist in A ausgefallen.

6) Cod. *cessione*.

7) B fügt noch *diffinitiva* bei.

8) In A fehlt *verba*.

9) B: *set*.

10) B: *descripcione*.

11) In B fehlt *clericos*.

12) B: *ecclesie talis*.

13) B: *condam canonici*.

14) B: *venerabili patre domino tali etc.*

15) B: *protulit*.

16) P: *pater etc. vobis magistro. G. de . . etc.*

17) B hat blos: *post*.

partibus suprascriptis, ¹⁾ prefatus P eidem R libellum obtulit tenoris et continencie infrascripte: *coram vobis venerabili viro domino archydiacono Symone Bononie, ²⁾ domini pape iudice delegato, dicit et proponit P etc. ponatur tenor tocius libelli. demum dicatur sic:*

Super quo quidem libello per iam dictum P ex vna parte et Iacobum de . . procuratorem dicti R procuratorio nomine pro eo ex altera ³⁾ litis contestacione facta legittime, et per vtrumque ipsorum iuramento calumpnie ac de veritate dicenda sollempniter prestito coram nobis, exhibitis hinc inde posicionibus, et ad eas responsionibus subsequutis, ⁴⁾ datisque ab vtraque parte articulis, et super ipsis productis testibus et instrumentis quam pluribus, et ipsis testibus examinatis sollempniter, ac postmodum de voluntate earundem ⁵⁾ parcium publicatis, eedem partes — aliis probacionibus omnibus in posterum faciendis renunciantes — in ipsa causa sponte ac voluntarie ⁶⁾ concluderunt.

Nos itaque, visis ac diligenter inspectis libello, ⁷⁾ posicionibus ac responsionibus ad easdem, instrumentis et attestacionibus testium predictorum, terminis et aliis omnibus et singulis inter ipsas partes factis et habitis coram nobis, ⁸⁾ ac etiam visis ac consideratis ac diligenter auditis vtriusque partis iuribus et allegacionibus quas ipse partes ⁹⁾ ostendere allegare et dare in scriptis uel oretenus ¹⁰⁾ dicere volunt, et super hiis omnibus habito quam plurimorum peritorum consilio, et nobiscum deliberacione, ¹¹⁾ solum deum pre oculis habentes, et eius nomine inuocato, auctoritate domini pape qua fungimur in hac parte in ¹²⁾ scriptis sentencialiter diffinimus et diffiniendo pronunciamus et sentenciamus, appellacionem predictam pro parte dicti R interpositam iustam ac legitimam esse, ipsam sentenciam a prefato domino episcopo latam et quidquid ob eam ¹³⁾ uel ex ea factum est irritantes quod nullius est valoris ¹⁴⁾ atque momenti, ac nostra sententia decernentes — uel ¹⁵⁾ sic: pronunciamus et sentenciamus, bene appellatum esse per R

1) B: *supradictis*.

2) B: *viro magistro etc.*

3) B: *nomine ex eo.*

4) B: *coram vobis exhibitis etiam hinc inde posicionibus subsequitis responsionibus.*

5) In B fehlt *earundem*.

6) B: *voluntate*.

7) B: *libellis*.

8) B: *vobis*.

9) In B fehlt *quas ipse partes*.

10) B: *uel ac tenus*.

11) B fügt noch *sollempnit* bei.

12) In A fehlt *in*.

13) B: *ab ea*.

14) B: *irritantes et nullius valoris*.

15) A: *et*.

predictum, et male iudicatum, sententiam ipsam ¹⁾ etc. *ut supra. uel* ²⁾ *sic*: pronunciamus et sentenciamus, pro parte dicti R male appellatum esse, et per dictum dominum episcopum ³⁾ bene iudicatum, sententiam ipsam per dictum dominum episcopum ⁴⁾ latam et quidquid ob eam ⁵⁾ uel ex ea secutum est hac nostra sententia confirmantes⁶⁾ — presentibus P et I predictis procuratoribus in termino sibi dato ad hanc sententiam audiendam, necnon instanter petentibus sententiam ipsam ferri.

Lata et pronunciata fuit ipsa sententia per ipsum dominum Symonem archidiaconum bononiensem suprascriptum ⁷⁾ pro tribunali sedentem, in tali loco, presentibus talibus testibus, anno domini etc.

c. Sententia arbitri seu arbitratoris.

In nomine domini amen.

Nos Albertus Iacobus de . . arbitri et arbitratores ⁸⁾ et amicales conpositores assumpti communiter et concorder a P de Bononia ⁹⁾ ex vna parte et R de . . ex altera super lite et controuersia que vertebatur seu verti sperabatur inter ipsos super canonicatu et prebenda ecclesie ¹⁰⁾ vitterbinensis, ¹¹⁾ prout in instrumento ¹²⁾ compromissi per ipsas partes in nos facti clarissime continetur, visis petitionibus vtriusque partis, et auditis et intellectis diligenter ¹³⁾ ea que nobis in scriptis uel oretenus dicere voluerunt, et super hiis omnibus communicato ¹⁴⁾ consilio peritorum — *uel plurium* ¹⁵⁾ sapientum — ac vtriusque partis inuestigata ac cognita voluntate, sollempnique per nos deliberacione prehabita, ex vigore dicti compromissi in nos facti, dei nomine inuocato, pro bono pacis et concordie inter eos habende perpetuo laudamus arbitramur pronunciamus dicimus ac mandamus, dictum ¹⁶⁾ R desistere ab inquietacione et molestacione ¹⁷⁾ quam faciebat prefato P super canonicatu et prebenda prefatis, eidem R super ipsis cano-

1) B: *per dictum iudicem in ipsa sententia.*

2) A: *et.*

3) B: *dictum iudicem.*

4) B: *per primum iudicem.*

5) B: *ab ea.*

6) In B fehlt *confirmantes.*

7) B: *per secundum iudicem.*

8) B: *Albertus. Iacobus. et Matheus arbitri arbitratores.*

9) In B fehlt *Bononia.*

10) A: *et ecclesiam.*

11) B: *talis.*

12) A: *prout institutio.*

13) B: *intellectis et diligenter consideratis rationibus et allegacionibus.*

14) B: *congregato.*

15) In B fehlt *peritorum uel plurium.*

16) B: *predictum.*

17) B: *a citacione et molestia.*

nicatu et prebenda et eorum iuribus omnibus perpetuum silentium inponentes.

Et ex aduerso laudamus arbitramur dicimus ¹⁾ et sentenciamus, eum P dare predicto ²⁾ R l marcas bonorum et legalium sterelinarum, xiii ³⁾ solidis et iiii denariis pro qualibet marca computatis, ⁴⁾ hinc ad festum sancti Michaelis proxime venturum, ⁵⁾ pro redempcione inquietacionis et molestacionis predictae.

De ⁶⁾ quibus l marcis dicto termino persoluendis dictus ⁷⁾ P iam dicto R hinc ad tres dies proximo venturos ydoneam sibi ⁸⁾ faciet caucionem, idemque R statim — habita caucione predicta — renunciat ⁹⁾ omni iuri si quod habet uel habere sperat uel ¹⁰⁾ possit in canonicatu et prebenda predictis ad sensum aduocatorum et sapientum dicti P.

Que ¹¹⁾ omnia et singula hinc inde fieri seruari et adimpleri laudamus dicimus et arbitramur atque mandamus sub pena in compromisso contenta, in singulis et pro singulis capitulis huiusmodi laudi et compromissi predicti soluenda, que pena tociens exigi posset quociens in predictis et predictorum aliquo fuerit contra factum, et reseruata nobis nichilominus potestate declarandi et inpetrandi ¹²⁾ supra predictis vbicumque uel quandocumque super ipsis uel eorum aliquo fuerit oportunum, et etiam semel et pluries pronuntiandi si nobis videbitur expedire, presentibus dictis partibus et amologantibus ¹³⁾ et confirmantibus laudum nostrum seu arbitrium supradictum.

Latum et pronuntiatum fuit hoc arbitrium seu dictum ¹⁴⁾ per prefatos arbitros seu arbitratores, ¹⁵⁾ presentibus talibus, anno domini m^o. etc.

d. Sentencia diffinitiuā lata per iudicem ordinarium ¹⁶⁾ cum taxatione expensarum.

Exorta dudum inter P actorem ex vna parte et R de . . reum ¹⁷⁾ ex altera super quibusdam decimis materia que-

1) In B fehlt *dicimus*.

2) B: *eidem P dare debere predictum*.

3) A: *et xiii*.

4) A: *computata*.

5) B hat hier blos: *quingaginta marchas argenti infra proximum festum beati Michaelis reddendum*.

6) B: *pro*.

7) A: *dicto*.

8) In B fehlt *sibi*.

9) B: *renunciet*.

10) In B fehlt *sperat uel*.

11) B: *aduocatorum sapientum. P. predicta*.

12) B: *inponendi*.

13) B: *emologuantibus*.

14) B: *laudum*.

15) B fügt noch *presentes in tali loco bei*.

16) A: *delegatum*, ohne den beisatz der *taxacio expensarum*.

17) In A fehlt *reum*.

stionis, nos frater I permissione diuina archyepiscopus ra-uennatensis ¹⁾ ad instanciam dicti P R ipsum fecimus ad iudicium euocari. ²⁾

Cui R ³⁾ coram nobis in iudicio constituto prefatus P infrascriptum libellum obtulit: ⁴⁾ *coram vobis reuerendo patre domino I* ⁵⁾ etc.

Super quo quidem libello contestacione litis legitime facta, et iuramento calumpnie prestito sollempniter ab vtroque, productisue ⁶⁾ quibusdam testibus et ⁷⁾ instrumentis pro parte dicti P, et ipsis testibus de voluntate parcium postmodum publicatis, ipse partes — renunciantes probacionibus aliis omnibus in ⁸⁾ posterum faciendis — in ipsa causa voluntarie concluderunt.

Nos igitur, visis et diligenter inspectis predictis libello et testibus instrumentis terminis et aliis omnibus inter ipsas partes factis et habitis coram nobis, et super hiis omnibus communicato consilio peritorum, ⁹⁾ inter nos habita deliberacione sollempni, dei nomine inuocato, presentibus ipsis partibus in termino sibi dato ad hanc sententiam audiendam, prefatum R ad dandum et soluendum eidem P decimas in predicto libello petitas et expensas legitime ob hoc factas, quarum taxacionem nobis in posterum reseruamus, in scriptis sentencialiter condemnamus.

Lata et pronunciata fuit hec sententia per dominum archyepiscopum ¹⁰⁾ pro tribunali sedentem, in . . loco, presentibus . . et . . anno domini etc.

e.

Aliquando non seruatur taxacio expensarum, set statim lata sententia iudex taxat eas, et facit actorem iurare. ¹¹⁾ et tunc ita scribitur: *prefatum R ad dandum et soluendum eidem P decimas in libello petitas, et expensas legitime ob hoc factas, quas in iiii marcis steriligensibus taxamus, super quibus* ¹²⁾ *ab ipso corporale recepinus iuramentum quod tantum expenderat in hac causa — uel sic: quas expensas in eadem causa se fecisse iuramento de nouo prestito declarauit — in hiis scriptis* ¹³⁾ *sentencialiter condemnamus.*

1) B: nos iudex dyocesanus ipsarum pertinet.

2) B: coram nobis euocari.

3) B: dum coram.

4) B: exhibuit.

5) B: nobis iudice predicto.

6) B: productis suis.

7) B: suis.

8) Von hier an bis *aliis omnibus* einschliesslich fehlt in A.

9) B: sapientum et.

10) B: per dictum iudicem.

11) Dieser satz fehlt in B.

12) B: factas in tantum super quo.

13) B hat blos: in scriptis.

f. Forma taxationis expensarum.

Olim in causa que inter P actorem ex parte vna et R reum super quibusdam decimis ex altera vertebatur nos frater I permissione diuina cantuariensis archyepiscopus tocius Anglie primas pro dicto ¹⁾ P contra dictum R diffinitiuam sententiam tulimus, taxationem expensarum nobis in posterum reseruantes.

Instante vero postmodum P predicto, sepe dictum R ad videndum fieri taxationem huius fecimus ad nostram presenciam euocari.

Ipsis igitur partibus coram nobis in iudicio constitutis, predictas expensas in iiii marcis steriligensibus ²⁾ presencium tenore taxamus, ³⁾ recipientes corporale ⁴⁾ iuramentum a P predicto quod ipsas iiii marcas in causa expenderat supradicta.

Facta fuit dicta taxacio per dictum iudicem pro tribunali sedentem, *ut superius scriptum* ⁵⁾ est, in loco . . presencibus . . et . . anno domini etc.

M.

Quia, si a diffinitiuam sententia non appellatur, uel appellatur et appellans non prosequatur causam appellacionis ⁶⁾ infra terminum a iure uel ab homine sibi datum, ille pro quo lata est sententia petit interdum ⁷⁾ litteras executorias, ⁸⁾ ideo certam formam de ipsis litteris executoriis ⁹⁾ hic notabo.

Forma litterarum execucionis sentencie. ¹⁰⁾

Frater I etc. dilecto in Christo filio . . salutem etc.

Dudum inter P de . . loco ex vna parte et R loci eiusdem super quibusdam decimis ex altera orta materia questionis, idem P prefato R coram nobis libellum obtulit continencie infrascripte: *coram* ¹¹⁾ *vobis reuerendo patre domino I* ¹²⁾ etc. *ponatur tenor libelli. demum dicatur sic:*

Super quo quidem libello lite legitime contestata, et iuramento calumpnie ac de veritate dicenda prestito sol-

1) B: *cum inter. P. de . . actorem ex parte vna et. R. de . . ex altera conuentum fuerit super quibusdam decimis. nos. I. dei gracia. etc. predicto.*

2) B: *marchis argentiis.*

3) B: *mandamus.*

4) B: *corporaliter.*

5) B: *dictum.*

6) B: *uel si appellatur et appellacio non sequitur ab appellante.*

7) B: *interim.*

8) B: *excommunicacionis.*

9) B: *de his excommunicatoriis litteris.*

10) B: *litteras sentencie excommunicacionis.*

11) B: *dicat et proponit coram.*

12) B: *vobis domine iudex.*

lempniter ab vtroque, ac vterius in eadem causa secundum iuris ordinem usque ad diffinitiuam sententiam rite processu per ea que vidimus et cognouimus, omni¹⁾ qua debuit deliberacione prehabita, dictum R ad dandum et soluendum decimas in premissis libello contentas et in expensis cause legitimis²⁾ sentencialiter duximus condemnandum, ³⁾ ipsarum tamen expensarum taxatione nobis in posterum reseruata.

Quas expensas postmodum in iiii marcas steriligenses⁴⁾ taxauius, recipientes ab ipso P corporaliter iuramentum quod tantum in causa expenderat memorata. ⁵⁾

A qua quidem sententia non exstitit appellatum.

Si vero appellatum fuerit, et terminus appellanti ad proseguendum appellacionem⁶⁾ prefixus est elapsus, ⁷⁾ tunc ita dicatur: qui R, licet⁸⁾ a dicta sententia⁹⁾ in scripturis¹⁰⁾ appellauerit, tamen causam appellacionis huiusmodi infra terminum ad hoc sibi datum¹¹⁾ est minime prosecutus.

Si autem appellatum fuerit, et terminus non fuerit prefixus, tunc sic dicatur: qui R, licet a dicta sententia in scripturis — uel viua voce — appellauerit, tamen eandem appellacionem infra terminum sibi de iure concessum est minime prosecutus. ¹²⁾

Vnde in rem iudicatam transiuit.

Verum quia inanis esset actio, si suo careret effectu, priefatam nostram sententiam — dicto P petente — executioni debite volumus demandari.

Quocirca discrecioni vestre presencium tenore commitimus, et sub pena excommunicacionis quam ipso facto incurrat¹³⁾ nisi fecerit mandamus, quatenus¹⁴⁾ ex parte nostra mouere¹⁵⁾ ac efficaciter inducere procuretis, ut infra x¹⁶⁾ dies

1) B: *agnouimus omnium.*

2) A: *legittime.*

3) A: *concedendum.*

4) B: *in tantum.*

5) A: *remota.*

6) B: *causam appellacionis.*

7) In A fehlt *est elapsus*, welches in B von der feineren hand eincorrigirt ist.

8) In A fehlt *licet*.

9) B: *causa.*

10) B: *scriptis.*

11) B: *terminum sibi datum a iure.*

12) Dieser ganze satz fehlt in B, woselbst von der feineren hand an

den äusseren rand der ersten spalte noch bemerkt ist: *sententia per nos lata inter dictum P et R, in qua dictum R eidem P condemnatus ad soluendum etc. et ita dicta sententia*, offenbar an den folgenden satz anknüpfend.

13) A: *incurrerat.*

14) A und B: *fecerit quod mandamus*, wozu in B von der gröberen hand *quatinus* eincorrigirt ist.

15) In B ist *mouere* von späterer hand in *monere* verändert.

16) B: v mit übergeschriebenem *que*.

post monicionem vestram ¹⁾ de predictis decimis ²⁾ retentis et iiii marcis expensarum nomine adiudicatis eidem P satisfaciat integre sine aliqua questione.

Alioquin eundem R, ³⁾ quem ex nunc prout ex tunc per presentes excommunicamus in scriptis, si in satisfactione predicta in toto uel in parte defecerit, ⁴⁾ tamdiu per vos uel alium seu alios in ecclesia vestra seu alibi vbi expedire videritis quibuslibet diebus dominicis et festiuis in missarum sollempniis coram fidei populo publice nunciatis excommunicatum, et nunciari ⁵⁾ faciatis, quousque prefato P tam de sorte quam expensis predictis integre fuerit satisfactum, significantes nobis fideliter vestris patentibus litteris harum seriem continentibus diem denunciacionis monicionis et formam totumque per ordinem quidquid feceritis de predictis.

Datum etc.

N.

a. Forma appellacionis per notarium conscribende.

In nomine domini amen.

Anno eiusdem etc. constitutus in presencia reuerendi patris domini I dei gracia cantuariensis archyepiscopi tocius Anglie primatis ⁶⁾ R de . . . quandam appellacionem obtulit in scripturis, siue ⁷⁾ interposuit in hec uerba: *coram vobis reuerendo patre domino I etc. ponatur totus tenor appellacionis que interponitur de verbo ad verbum. deinde sic dicatur* ⁸⁾:

Lecta et interposita fuit hec appellacio et iuramentum corporaliter per dictum R, ⁹⁾ ut superius scriptum est, in tali loco, presentibus etc.

b. Qualiter et quomodo ¹⁰⁾ notarius de iuramento sub appellacione faciat mencionem.

Cum appellatur ab electione postulacione uel prouisione factis uel faciendis, debet appellans — expressis causis sue appellacionis ¹¹⁾ — corporaliter iurare quod ea ¹²⁾ que in appellacione sua expressa sunt credit esse vera, et ea posse probare.

1) B: *nostram*.

2) In A fehlt *decimis*.

3) In A fehlt *eundem R*.

4) B: *deficeret*.

5) B: *denunciari*.

6) B: *presencia talis iudicis*.

7) In B fehlt: *obtulit in scripturis siue*.

8) B: *dicat notarius*.

9) In A fehlt: *per dictum R*.

10) B: *quando*.

11) In A fehlt *appellacionis*.

12) B: *postulatione facta uel facienda que in appellacione sua expressa causa sue appellacionis corporaliter iurare quod in eo quod*.

Et quia talem mencionem sic factam de iuramento huiusmodi per appellacionem in libello appellatorio credunt sufficere notarii minus cauti, nil aliud ¹⁾ de dicto iuramento conscribunt. ²⁾ et sic postmodum appellaciones nil valent, nisi per testes iuretur ³⁾ sic esse iuratum. ⁴⁾ oportet igitur, ut notarius rectificet, et dicat in sua scriptura, quod appellans iurauit, ⁵⁾ sicut superius scriptum est in forma appellacionis premissa. ⁶⁾ uel in fine appellacionis ante publicacionem testium dicat notarius sic: *qui R lecta dicta appellacione iurauit corporaliter ⁷⁾ ad sancta dei ewangelia, se credere premissa omnia esse vera, et ea posse probare.*

c.

Quia sepe contingit appellaciones interponi sine notario publico coram authenticis personis, quorum sigillis appellaciones huiusmodi roborantur, ⁸⁾ expedit ut forma que teneri debet in appellacionibus huiusmodi subsequatur.

Forma appellacionis sine notario interiecte.

Vniuersis presentes litteras inspecturis salutem in domino.

Noueritis, quod constitutus in presencia nostra R de.. quandam appellacionem in scriptis interposuit sub hac forma ⁹⁾: *coram vobis reuerendo patre domino I dei gracia ¹⁰⁾ etc. ponatur totus tenor appellacionis. in fine sic dicatur:*

Qua quidem appellacione sic interposita, predictus R iurauit corporaliter ¹¹⁾ ad sancta dei ewangelia, se credere premissa omnia vera esse, et ea posse probare.

In cuius rei testimonium presentes litteras exinde confectas sigillo nostro fecimus roborari.

Datum in tali loco, presentibus etc. testibus ¹²⁾ qui premissis omnibus presentes fuerunt, ¹³⁾ anno domini etc.

d.

Appellatur aliquando a sententia viua voce. que appellacio in fine sentencie a qua appellatur sub breuiloquio

1) B: *cauti alius.*
2) A: *et scribunt.* B: *conscribuntur.*
3) B: *probent.*
4) A: *probatum.*
5) Von *oportet* an fehlt in A.
6) In A findet sich hier noch: *ut in fine appellacionis premissa.*

7) In B fehlt *corporaliter.*
8) B: *post modum roborantur.*
9) B: *interposuit in hac uerba.*
10) B: *uobis domino iudice.*
11) In B fehlt *corporaliter.*
12) B: *presentibus talibus.*
13) B: *omnibus et singulis interfuerunt.*

scribitur in hunc modum: *a qua quidem sententia statim pronuntiata et lecta per prefatum R exstitit appellatum viva voce.*

e.

Cum appellatur a grauamine, consueuerunt interdum iudices a quibus appellatur talia uerba dicere appellanti: *non credo te grauasse in aliquo. set si te grauau in aliquo* ¹⁾ — *quod non credo* — *paratus sum reuocare grauamen* ²⁾ *de consilio sapientum, et ex nunc quantum in me ipsum* ³⁾ *reuoco, si apparuerit te grauasse. et prefigo tibi terminum viii dierum ad ostendendum grauamen quod per me asseris tibi illatum.* ⁴⁾

Que uerba faciunt aliqui ⁵⁾ iudices maleficiose, ut ⁶⁾ appellacio anulletur, in ⁷⁾ fine appellacionis in hunc modum scribi: *ad quam appellacionem dictus iudex respondit: non credo te grauasse etc. ut supra. set hodie talis responsio in romana curia reprobatur.*

Ego autem, quia responsio seu uerba predicta non pertinent ad appellantem, set ⁸⁾ ad appellatum, presertim cum dicta sint ipsa uerba ad appellacionem infringendam, ⁹⁾ non credo conueniens esse quod in instrumento appellacionis ponantur sicut superius dictum est. et ideo de ipsis uerbis seu de ipsa responsione sic facta fiat ¹⁰⁾ per se publicum instrumentum sub hac forma:

In nomine domini amen. anno eiusdem a natiuitate etc.

Cum R de. . quandam appellacionem interposuerit a venerabili viro domino . . pro ¹¹⁾ *eo quod quandam suam excepcionem* ¹²⁾ *admittere recusauit, scriptam manu nostri* ¹³⁾ *notarii infra scripti anno et die premissis,* ¹⁴⁾ *idem iudex ad dictam appellacionem respondit: non credo te grauasse in aliquo. set si* ¹⁵⁾ *grauau etc. ut supra.*

Actum in . . loco, presentibus . . et . . testibus.

f.

Cum iudex defert appellacioni, tunc notarius in fine appellacionis ita dicat: *cui appellacioni dictus iudex ob reuerenciam sedis apostolice duxit* ¹⁶⁾ *humiliter deferendum.*

1) B: *et si grauau.*

2) In B fehlt *grauamen.*

3) B: *in me est.*

4) B: *asseris agrauatum.*

5) B: *aliquando.*

6) B: *prout.*

7) B: *solet in.*

8) In B fehlt *ad appellantem set.*

9) B: *insurgendam.*

10) A: *facto.* B: *faciat.*

11) B: *domino I dei gracia etc. pro.*

12) In A fehlt: *suam excepcionem.*

13) B: *mei.*

14) B: *anno etc. presens etc.*

15) B: *grauasse aliquo modo et si.*

16) B: *dixit.*

g.

Quoniam appellacio interposita extra iudicium debet denunciari illi contra quem interponitur, de qua notificatione fit publicum instrumentum, necessarium est tradi de huiusmodi certificationibus certam formam.

α. Notificacio appellacionis.

In nomine domini amen.

Anno eiusdem etc. R de . . constitutus in presencia P loci eiusdem coram me notario et testibus infra scriptis¹⁾ denunciavit seu notificavit eidem P, se quandam appellacionem in scriptura²⁾ interposuisse a quadam sententia, lata per reuerendum patrem dominum I dei gracia cantuariensem archyepiscopum³⁾ contra ipsum R pro ipso P in causa quam idem P⁴⁾ mouet seu mouere intendit eidem R super . . re, scriptam⁵⁾ manu⁶⁾ mei notarii infrascripti, uel talis⁷⁾ notarii publici.

Cuius appellacionis tenor talis est: *coram vobis reuereudo patre domino I dei gracia⁸⁾* etc. *et ponatur totus tenor appellacionis. deinde sic dicatur:*

Quam quidem appellacionem seu eius copiam idem R prefato P presencialiter tradidit, prefigens sibi ipsi⁹⁾ terminum duorum mensium a die interposite¹⁰⁾ appellacionis predictae ad conparendum in romana curia cum omnibus actis et munimentis¹¹⁾ suis ad sequendum¹²⁾ causam appellacionis predictam, necnon denuncians ei ut in dicto termino in curia romana conpareat, coram eo in causa huiusmodi processurus.

β.

Non autem instrumento notificationis prefixio termini¹³⁾ semper apponitur, set¹⁴⁾ tunc tantum cum a iudice¹⁵⁾ uel a parte non est terminus in appellacione prefixus. nec necesse est quod ponatur, nisi de propria voluntate fuerit appellantis, quia persepe sine prefixione alicuius termini appellatur.

1) B hat blos: *constitutus coram nobis.*

2) B: *scriptis.*

3) B: *per talem iudicem et.*

4) In B fehlt: *in causa quam idem P.*

5) A hat *scriptr* mit dem abkürzungsstriche über dem *r*.

6) B: *super rescripta manu.*

7) In B fehlt *talis.*

8) B: *vobis domine.*

9) In B fehlt *ipsi.*

10) B: *interpositionis.*

11) B: *instrumentis.*

12) B: *et ad prosequendum in.*

13) B: *autem in dicto termino sibi prefixo instrumento notificationis.*

14) A: *et.*

15) B: *tunc cum iudice.*

O.

Forma appellacionis et ipsius notificacionis tradita, quia post appellacionem conceduntur interdum a iudice apostoli qui in appellacione petuntur, ideo subsequenter de ipsis apostolis est videndum.

a. De litteris que apostoli seu dimissorie littere nuncupantur.

Cum appellatur ab aliquo delegato uel ordinario iudice, siue ¹⁾ a diffinitiva sententia siue ab interlocutoria, iudex tenetur apostolos concedere appellanti.

Et tunc notarius, si a delegato iudice conceduntur, debet totum tenorem litterarum delegacionis in litteris ipsis inserere, et de processu cause sub breuiloquio mentionem facere, ²⁾ ut in proxima forma notabo.

Si vero ab interlocutoria uel aliquo ³⁾ grauamine appellatur ex aliqua ficta causa, et iudex appellacioni non deferat pro eo quod falsam ⁴⁾ continet, tunc tenor ⁵⁾ appellacionis est in dictis litteris inserendus, et etiam vtrum detulerit iudex appellacioni uel non. et consuevit iudex se in talibus litteris excusare pro ⁶⁾ eo quod appellacioni non detulerit, ⁷⁾ sicut inferius in secunda forma conscribam, ⁸⁾ et causam quare non detulit assignare. ⁹⁾

b. Forma apostolorum cum appellatur a grauamine per iudicem delegatum. ¹⁰⁾

Sanctissimo in Christo patri domino M ¹¹⁾ sacrosancte romane ecclesie summo pontifici G archydiaconus lewenensis, ¹²⁾ in infrascripta causa iudex a sede apostolica delegatus, pedum oscula beatorum.

Placuit sanctitati vestre, causam quam P de tali loco mouebat seu mouere intendebat ¹³⁾ R de tali loco super canonicatu ecclesie ¹⁴⁾ mihi committere sub hac forma: *Martinus etc.*

1) Von hier an bis *iudex* einschliesslich fehlt in B.

2) B: *ut de processu tunc faciat sub breuiloquio mentionem.*

3) B: *alio.*

4) B: *falsam causam.*

5) A: *cum tenore.*

6) B: *de.*

7) B: *detulit.*

8) A: *conscribenda.* B: *subscribam.*

9) B: *appellanti.*

10) B: *forma apostolorum super appellatione interposita a iudice delegato.*

11) B: *sanctissimo patri domino I.*

12) B: *lugdunensis.*

13) B: *mouet seu mouere intendit contra.*

14) B: *canonicatu et prebenda ecclesie talis.*

In qua quidem causa litis contestacione facta legittime, ac iuramento calumpnie et de veritate dicenda prestito sollempniter ab utroque, factisque hinc inde posicionibus, et ad eas responsionibus subsecutis, receptis etiam probationibus omnibus quas ipse partes hinc inde facere voluerunt, dei nomine inuocato, contra dictum R iuste ut credo, seruato iuris ordine, diffinitiuam sententiam promulgauit.

A qua dictus R ad vestre sanctitatis sedem¹⁾ appellauit in scriptis, petens instanter apostolos sibi dari.

Cui appellacioni ob reuerenciam sedis apostolice detuli reuerenter, et prefatum R ab examine meo dimittens²⁾ ipsum ad pedes sanctitatis vestre transmitto³⁾ cum presentibus apostolis seu dimissoriis litteris, sigilli mei⁴⁾ munimine roboratis, prefixo sibi termino peremptorio duorum mensium a die appellacionis interposite computando, infra quem per se uel⁵⁾ procuratorem ydoneum ad causam ipsam sufficienter instructum cum omnibus instrumentis actis et munimentis suis vestro se conspectui representet, prosecuturus causam⁶⁾ appellacionis huiusmodi ut fuerit ordo iuris.

Datum etc.

c. Forma apostolorum cum appellatur a grauamine per iudicem delegatum illato.⁷⁾

Sanctissimo in Christo patri domino M sacrosancte romane ecclesie summo pontifici etc.

Olim sancte memorie (uel felicitis recordacionis) dominus Nycolaus papa iii, predecessor vester,⁸⁾ causam quam P de tali loco mouet seu mouere intendit R⁹⁾ super . . re mihi sub hac forma conmisit: *Nycolaus etc.*

In qua quidem causa cum domino R super tali re peremptorium terminum ad proponendum¹⁰⁾ omnes excepciones dilatorias et declinatorias assignassem, ipse R in termino sibi dato quasdam excepciones presentibus interclusas proposuit. quas cum friuolas reputarem,¹¹⁾ eas habito consilio peritorum plurium¹²⁾ non admisi.

Propter quod idem R appellauit¹³⁾ ad sedem apostolicam sub hac forma: *coram vobis venerando viro domino G etc.*

1) B: *ad sedem apostolicam.*

2) B: *deinde.*

3) B: *remitto.*

4) B: *nostri.*

5) B: *uel per alium.*

6) B: *processurus in causa.*

7) B hat hier schon das nächste folgende rubrum.

8) B: *noster.* A: *precedentis nostre.*

9) B: *contra R.*

10) B: *terminum apponendi.*

11) B: *reputo.*

12) B: *quam plurimum.*

13) B fügt in *scriptis* bei.

Cui appellacioni non detuli, cum eidem de iure non¹⁾ crediderim deferendum.

Set cum instanter apostolos peteret, has dimissorias litteras sibi dedi,²⁾ sigilli mei³⁾ munimine roboratas, prefigens sibi terminum ut⁴⁾ infra duos menses a die appellacionis interposite computandos per se uel procuratorem⁵⁾ ad totam causam sufficienter instructum cum omnibus instrumentis actis et munimentis suis vestro se conspectui representet, facturum super hoc quod sibi⁶⁾ vestra sanctitas duxerit iniungendum etc.

d. Forma apostolorum cum appellatur ab ordinario et non deferitur appellacioni.⁷⁾

Sanctissimo⁸⁾ in Christo patri domino etc. frater I permissione dei⁹⁾ etc.

Sanctitati vestre notifico, quod — cum in causa appellacionis ad¹⁰⁾ me interposite pro parte dicti R de tali loco ab officiali venerabilis patris domini londoniensis¹¹⁾ episcopi super questione que inter ipsum R ex vna parte et P loci eiusdem super . . ecclesia¹²⁾ ex altera parte vertitur seu verti speratur, iuris ordine seruato, procederem¹³⁾ — dictus P, falso fingens me sibi dicte appellacionis et aliorum actorum copiam denegare, in scriptis appellauit ad sedem apostolicam sub hac forma: *coram vobis reuerendo patre* etc. prefigens sibi et aduersario predicto peremptorium terminum . . mensium,¹⁴⁾ a die appellacionis interposite computandum, ad comparendum per se uel procuratorem ydoneum, ad agendum et defendendum super tota causa sufficienter instructum, ita quod — si¹⁵⁾ sanctitati vestre videbitur expedire — finito¹⁶⁾ appellacionis articulo, uel de partium voluntate omissa,¹⁷⁾ procedere valeant in negotio principali, cum omnibus instrumentis actis et muni-

1) B hat blos: *cum non*.

2) B: *cum instantia has dimissorias peteret litteras seu apostolos sibi reddi*.

3) B: *nostri*.

4) In A fehlt *ut*.

5) B: *uel per alium procuratorem ydoneum*.

6) In B fehlt *sibi*.

7) Hiefür hat B das vorhergehende rubrum ohne das schlusswort *illato*.

8) B: *summo*.

9) B: *frater miseratione*.

10) B: *a me*.

11) B: *lugdonensis*.

12) B: *super quadam ecclesia*.

13) A: *procedentem*. B: *procedente*.

14) B: *trium mensium*.

15) In B fehlt *si*.

16) B: *facturo*.

17) A: *omissa*. B: *promisso*.

mentis suis nostro¹⁾ se conspectui representent, prosecuturi causam huiusmodi, ut fuerit ordo iuris.

Cui appellacioni non detuli, quia non credidi deferendum,²⁾ cum in veritate a me nunquam petita fuerit copia supradicta, et etiam cum statim post appellacionem ipsam copiam sibi obtulerim³⁾ et instanter.

Verum cum apostolos postularet, has dimissorias sibi litteras dedi, sigilli mei⁴⁾ munimine roboratas.

Datum etc.

e.

Cum autem appellatur a suffraganeo ad metropolitanum, eadem⁵⁾ est forma — mutata salutacione — tenenda.⁶⁾

P.

Quoniam litigantes interdum⁷⁾ tam in iudicio quam extra iudicium protestari coguntur, expedit ut de ipsis protestacionibus aliquid subsequatur.

a. Forma instrumenti protestacionis.

Robertus de tali loco, constitutus ante hostium camere⁸⁾ domini . . cantuariensis archyepiscopi apud talem locum, rogavit hostiarium camere supradicte ut⁹⁾ plures alios clericos et familiares ipsius domini archyepiscopi¹⁰⁾ astantes ibidem, ut permitterent ipsum R adire dominum archyepiscopum supradictum,¹¹⁾ pro eo quod prefixus fuit eidem R terminus peremptorius a magistro B decano¹²⁾ de arcubus ad conparendum coram ipso domino archyepiscopo, ad¹³⁾ procedendum in causa que vertitur seu verti speratur inter ipsum R ex vna parte et P de tali loco super quibusdam decimis ex altera.

Et quia predictus hostiarius et familiares non permiserunt dictum R intrare ad dominum archyepiscopum supradictum,¹⁴⁾ asserentes ipsum dominum archyepiscopum esse pluribus et variis negociis prepeditem,¹⁵⁾ ideo dictus R coram me notario et testibus infrascriptis protestatus est

1) B: *uestro*.

2) B: *credo deferendum esse*.

3) B: *statim ipsius appellacionis copiam obtulerim*.

4) B: *nostri*.

5) B: *ipsa*.

6) B: *reuerenda*.

7) In B fehlt *interdum*.

8) In B fehlt *camere*.

9) B: *et*.

10) In B fehlt *archyepiscopi*.

11) B: *ipsum audire dominum predictum*.

12) A: *magistro de Camera*.

13) B: *et*.

14) B: *dominum antedictum*.

15) B: *inpeditem*.

quod ipse paratus est comparere coram dicto domino archyepiscopo, et procedere in dicta causa, et facere omnia que facere de iure tenetur, et quod tempus non currat¹⁾ ei, cum per eum non stet quin predicta omnia faciat, set quia non potest habere copiam domini archyepiscopi supradicti.

Actum in tali loco, presentibus talibus.

b.

Preterea cum quis impetrat litteras apostolicas ad aliquem iudicem delegatum, et ipsius iudicis copiam habere non potest, oportet ipsum saltem infra annum²⁾ a die date littere protestari. que protestacio ita fieri consuevit.

Alia forma protestacionis.

In nomine domini amen.

Anno eiusdem etc. R de . . constitutus in domo venerabilis viri magistri G archydiaconi lewenensis,³⁾ domini pape iudicis delegati, ut presentaret eidem domino archyepiscopo⁴⁾ quasdam litteras apostolicas per ipsum R ad ipsum dominum archyepiscopum⁵⁾ impetratas, quarum litterarum tenor talis est: *Martinus episcopus servus servorum dei. ponatur totus tenor litterarum. demum dicatur sic:*

Et quia copiam ipsius domini archyepiscopi habere non poterat, protestatus fuit idem R⁶⁾ instanter quod paratus erat dictas litteras presentare, et prenomatos aduersarios citari facere, et omnia integraliter exercere ut⁷⁾ tenetur, et quod⁸⁾ ex nunc in predictis tempus sibi non occurrat, cum per eum non stet quin predicta omnia faciat, set quia non potest habere copiam sui iudicis predicti.

Actum etc.

V.

Viso de hiis que in iudicio frequentantur, nunc de transcriptis et quibusdam aliis aliquando necessariis notario que fiunt extra iudicium annotabo.

1. Qualiter transscribi debeant tam littere apostolice quam instrumenta ut sui autentici robur obtineant firmitatis.⁹⁾

In nomine domini amen.¹⁰⁾

- 1) A: *quod ipse non curat.*
- 2) In B fehlt *infra annum.*
- 3) B: *viri domini archidiaconi lugudunensis.*
- 4) B: *eidem iudici.*
- 5) B: *ipsum iudicem.*

- 6) A: *idem rector.*
- 7) B: *que.*
- 8) In B fehlt *quod.*
- 9) In B fehlt *firmitatis.*
- 10) Diese eingangsformel fehlt in B.

Vniuersis transscriptum¹⁾ publicum inspecturis I permissione diuina etc.

Constitutus in presencia nostra R, procurator abbatis et conuentus monasterii sancti Augustini cantuariensis,²⁾ procuratorio nomine pro eisdem³⁾ humiliter petiit, ut quasdam litteras eidem abbati et conuentui⁴⁾ a felicitis recordationis domino N⁵⁾ papa iii concessas, quarum litterarum tenor⁶⁾ propter carte⁷⁾ viciu — *uel* propter vetustatem ipsius,⁸⁾ *uel* pro eo quod ipse littere balneate fuerunt — incipit⁹⁾ iam deleri, deberemus inspicere, et inspectas transcribi facere, ac ipsum transscriptum auctoritate nostra et sigilli nostri munimine roborari.

Quarum litterarum tenor talis est: *Nicolaus episcopus seruus seruorum dei* etc. *ponatur totus tenor litterarum.*¹⁰⁾ *postmodum dicatur sic:*

Nos igitur quia prefatas¹¹⁾ litteras diligenter inspeximus, et inspectas¹²⁾ vidimus non cancellatas non raras non abolitas nec viciatas in aliqua parte sui, set bulla plumbea¹³⁾ et filo canapis — *uel* corda serica¹⁴⁾ — more curie romana bullatas, ideo presens transscriptum ex eis sumptum¹⁵⁾ et coram nobis vna cum infrascriptis notario et testibus sollempniter auscultatum¹⁶⁾ auctoritate nostra et sigilli nostri munimine duximus roborandas.

Ego notarius . . prenominatas¹⁷⁾ litteras vidi non cancellatas non raras non abolitas nec viciatas in aliqua parte sui, set vera bulla¹⁸⁾ ut dictum est more romane curie bullatas, easque in presenti transscripto de verbo ad verbum — nil addens nil minuens quod sensum mutet *uel* viciet¹⁹⁾ intellectum — transscripsi, et fideliter²⁰⁾ transscriptum ad easdem postmodum vna cum talibus clericis *uel* laicis testibus²¹⁾ presente domino archiepiscopo²²⁾

1) B: *presens transscriptum.*

2) B: *procurator talis domini.*

3) B: *eodem.*

4) B: *eidem domino.*

5) B: *Nicholao.*

6) B: *que littere.*

7) B: *quarte.*

8) B: *ipsarum.*

9) B: *incipiunt.*

10) In B fügt die feinere hand hiezu noch bei: *de verbo ad verbum.*

11) B: *nos autem qui predictas.*

12) In B fehlt *inspectas.*

13) B: *set vera bulla.*

14) B: *uel cirico.*

15) B: *assumptum.*

16) B: *abscultatum.*

17) B: *prenotatus.*

18) B: *bullæ plumbea.*

19) B: *uiciet uel minuet.*

20) B: *transscripsi fideliter et presens.*

21) B: *cum tali et clericis uel literatis.*

22) B: *presenti dicto iudice.*

diligenter auscultau, ¹⁾ meoque signo ²⁾ et nomine roborau.

Actum Londonii, anno domini a natiuitate m.^o cc.^o etc.³⁾

2. Forma transscribendi que communiter seruatur
in curia romana.

Vniuersis presens transcriptum publicum inspecturis frater I etc.

Noueritis, nos vidisse ac de verbo ad verbum diligenter⁴⁾ legisse quasdam litteras sanctissimi patris domini Martini pape iiii, non⁵⁾ cancellatas non ⁶⁾ viciatas in aliqua parte sui, set vera bulla plumbea et filo canapis more curie romane⁷⁾ bullatas, tenoris et continencie infrascripte: *Martinus episcopus seruus seruorum dei etc.*

Uel sic: noueritis, nos vidisse etc. quoddam instrumentum publicum, scriptum manu talis notarii, non cancellatum non abrasum non abolitum nec viciatum in aliqua parte sui, cuius tenor talis est: *anno domini etc.*⁸⁾

In cuius rei testimonium presens transcriptum⁹⁾ per infrascriptum notarium publicum¹⁰⁾ fieri mandamus, ¹¹⁾ ipsumque auctoritate nostra et sigilli nostri munimine roborandum.¹²⁾

Ego talis¹³⁾ notarius predictas litteras — uel prenominationum instrumentum — non viciatum ut predictum est vidi, ipsumque in presenti¹⁴⁾ — nil addens nil minuens quod sensum mutet uel viciet intellectum — transscripsi fideliter de mandato domini archiepiscopi supradicti, ipsum transcriptum cum dicto eius autentico diligenter postmodum auscultau, ¹⁵⁾ meoque signo et nomine roborau.

Actum apud Londonium.¹⁶⁾

3. Forma transscribendi¹⁷⁾ procuratorium exhibitum
in iudicio.

Hec est copia cuiusdam procuratorii exhibiti¹⁸⁾ in iudicio per infrascriptum procuratorem in¹⁹⁾ causa que ver-

1) B: *abscultau*.

Von der feineren hand ist hiezu an den leeren mittelraum zwischen den spalten bemerkt: *et in forma publica transcripti, meoque.*

2) B: *signo signau*.

3) Dieser schlusssatz fehlt in B.

4) B: *libenter*.

5) B: *domini III pape non*.

6) B: *cancellatas non obolitas nec*.

7) B: *more solito*.

8) B: *in nomine domini amen etc. et ponatur totus tenor instrumenti*.

9) B: *presentes litteras*.

10) In B fehlt *publicum*.

11) B: *mandauimus*.

12) B: *duximus roborandum*.

13) B: *ego uero*.

14) B fügt noch *transcripto* bei.

15) B: *abscultau*.

16) B: *actum in tali loco etc*.

17) B: *scribendi*.

18) B beginnt hier: *exhibito procuratorio*.

19) Von hier an bis *procuratorem* ist in A ausgefallen.

titur seu verti speratur inter dominum . . et eius procuratorem ex parte vna et P de tali loco super tali re ex altera coram . . iudice.

Cuius tenor talis est. *ponatur tenor tocius procuratorii, siue instrumentum publicum siue littera sit.*

Si est instrumentum publicum, scribatur subscriptio notarii de verbo ad verbum.

*Si est littera, describatur*¹⁾ *sigillum in hunc modum: quod procuratorium vallatum erat sigillo*²⁾ *predicti constituentis, prout littere aperte scripte*³⁾ *aperte dicebant, uel prout dictus eius*⁴⁾ *aduersarius in iudicio recognouit, uel prout dictus procurator per duos testes in continenti probauit.*

Ego talis notarius⁵⁾ presentem copiam, prout in dicto instrumento, *uel prout in dictis litteris sigillatis, ut dictum est inueni, ita — nil addens nil minuens quod sensum mutet — de mandato dicti domini archyepiscopi fideliter scripsi, et postmodum scriptum diligenter auscultauit, meoque signo*⁶⁾ *et nomine roborauit.*

4.

Quandoque⁷⁾ perditur instrumentum debiti, et⁸⁾ iudex causa cognita mandat notario qui instrumentum, perditum fecerat, ut ipsum instrumentum faciat iterato.

In quo casu notarius debet facere dictum instrumentum de verbo ad verbum sicut prius fecerat.

Postmodum scribat notarius secundum modum solitum.

Demum sic dicat: *et licet alias predictum*⁹⁾ *instrumentum fecerim, ipsumque creditori tradiderim supradicto, quia creditor ipse constitutus coram tali iudice iurauit se dictum instrumentum amisisse, idem iudex de consensu dicti debitoris ibidem presentis mandauit mihi notario infrascripto, ut instrumentum ipsum iterato facerem, ipsumque dicto traderem creditori.*

Actum in tali loco. presentibus talibus etc. anno domini etc.

VI.

Quia sepe dominus papa scribit archyepiscopis et episcopis, ut cum aliquo clerico eorum¹⁰⁾ subdito super defectu natalium apostolica¹¹⁾ auctoritate dispensent, expedit ut super dispensacione huiusmodi aliqua forma detur.

1) B: *scribatur.*

2) In A fehlt *sigillo.*

3) A: *sculpte.* B: *littere in eo scripte.*

4) B: *uel ut dictus.*

5) In B fehlt *talis notarius.*

6) B: *signo signauit.*

7) B: *quandocunque.*

8) B: *et tunc.*

9) A: *perditum.*

10) B: *eisdem.*

11) B: *ipsa.*

Qualiter archyepiscopus uel episcopus cum suo subdito super defectu natalium debeat dispensare.¹⁾

Frater I permissione diuina etc. dilecto in Christo filio P clerico salutem in domino sempiternam.

Litteras sanctissimi patris domini Martini iiii pro te recepimus sub hac forma: *Martinus episcopus seruus seruorum dei* etc.

Pensatis hiis igitur diligenter²⁾ omnibus que nobis in dictis litteris demandantur, ut³⁾ ipsarum circumstanciis sollempniter inquisitis, quia per nos diligenter examinatus⁴⁾ tam de ydoneitate persone quam de competenti litteratura vita conuersacione aliisque meritis ydoneus es repertus, tecum quo ad sacros ordines promoueri et beneficium ecclesiasticum obtinere valeas, etiam si curam habeat animarum, defectu⁵⁾ non obstante huiusmodi, iuxta tenorem dictarum litterarum auctoritate apostolica dispensamus.

In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus duximus⁶⁾ apponendum.

VII.

Contingit⁷⁾ sepe⁸⁾ quod archyepiscopi et episcopi concedunt litteras indulgenciarum⁹⁾ hospitalibus et aliis piis locis.

In quo casu notarius scire debet que vtrisque¹⁰⁾ scribenda eueniant, ut — cum leguntur et ostenduntur in publico indulgencie sic concesse — nec concedentes nec¹¹⁾ eas scribentes possint in aliquo reprehendi.

Igitur super huiusmodi indulgenciis aliquas formas scribam, quibus habitis leuius notarius poterit ad scribendum ceteras alias informari.

1. De indulgenciis pro festiuitate virginis gloriose.¹²⁾

Vniuersis Christi fidelibus per prouinciam cantuariensem constitutis frater I etc. salutem in domino sempiternam.

Gloriosus deus in sanctis suis, in ipsorum glorificatione gaudens,¹³⁾ in veneracione¹⁴⁾ beate Marie semper virginis

1) B: *subdito dispensat.*

2) B: *libenter.*

3) B: *et.*

4) In B fehlt *examinatus.*

5) B setzt noch *natalium* bei.

6) B: *iussimus.*

7) B setzt hier die überschrift
de indulgenciis rubrica voran.

8) B: *interdum.*

9) B: *indulgencie.*

10) A: *vtriusque.* B: *utrique.*

11) B: *ut.*

12) B: *indulgencia pro uirginibus.*

13) A: *gaudentes.* B: *gaudetis.*

14) A: *narratione.*

eo iocundius delectatur quo ipsa utpote mater eius effecta meruit altius sanctis ceteris in celestibus collocari.

Cupientes igitur, ut ecclesia de tali loco, que ipsius gloriose virginis est insignita vocabulo, congruis honoribus frequentetur, omnibus vere penitentibus et confessis qui ad dictam ecclesiam in festo assumptionis ipsius beatissime virginis causa deuotionis accesserint annuatim¹⁾ — de omnipotentis dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi — c dies de iniuncta sibi penitencia misericorditer relaxamus.

Datum Londonii vi idus aprilis anno domini m.^o cc.^o lxxxiii, consecrationis nostre anno ii.²⁾

2. Indulgencia pro festiuitate³⁾ alicuius sancti in cuius honore ecclesia est fundata.

Frater I etc. dilecto in Christo filio rectori ecclesie de tali loco⁴⁾ salutem et sinceram in domino karitatem.

Sanctorum meritis⁵⁾ inclita gaudia fideles Christi assequi minime dubitamus. qui eorum patrocinia per digne deuotionis obsequia⁶⁾ promerentur, illum quoque venerantur in ipsis quorum gloria ipse est et retribucio meritorum uel premiorum.⁷⁾

Nos igitur ad proseguenda⁸⁾ predicta gaudia causam dare fidelibus cupientes, omnibus vere penitentibus et confessis qui ad ecclesiam tuam predictam in festo beati Hermannii,⁹⁾ in cuius est ut asseris¹⁰⁾ honore fundata, et vii diebus festum illud immediate sequentibus cum deuotione ac reuerencia visitauerint annuatim — de omnipotentis dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius ac gloriosi Thome martiris auctoritate confisi — xl¹¹⁾ dies de iniuncta sibi penitencia misericorditer relaxamus.

Datum etc.

3. Forma¹²⁾ pro pauperibus monialibus.¹³⁾

Vniuersis Christi fidelibus per prouinciam cantuariensem constitutis frater I¹⁴⁾ etc.

1) In B fehlt *annuatim*.

2) B hat blos: *datum in tali loco die anno etc.*

3) B: *festio*.

4) B: *dilecto etc.*

5) B: *merita*.

6) B: *pro digne retributionis obsequio*.

7) In B fehlt *uel premiorum*.

8) B: *consequenda*.

9) B: *Remigii*.

10) B: *asseritur*.

11) B: *concessi. xv.*

12) B: *indulgencia*.

13) An den rand dieses musters ist in B von der feineren hand noch hinzubemerkt: *hec forma probatur X de penitenciis et remissionibus c. cum ex eo*.

14) B: *constitutus talis prelatus*.

Quoniam, ut ait apostolus, omnes stabimus ante tribunal Christi, recepturi prout in corpore gessimus, siue bonum fuerit siue malum, oportet nos diem messonis extreme misericordie operibus preuenire, ac eternorum intuitu seminare in terris quod reddente domino multiplicato fructu recolligere debeamus¹⁾ in celis, firmam spem fiduciamque tenentes quoniam qui parce seminat parce et metet, et qui seminat in benedictionibus de benedictionibus et metet vitam eternam.

Cum igitur dilecte²⁾ in Christo filie . . abbatissa et conventus monialium sancti . . de tali loco dyocesis cantuariensis,³⁾ que spretis mundanis illecebris elegerunt famulari domino in abiectioe⁴⁾ voluntarie paupertatis, non habeant vnde viuant, nisi a Christi fidelibus subueniatur eis, vniuersitatem vestram rogamus et hortamur in domino, in remissionem⁵⁾ vobis peccaminum iniungentes, quatenus de bonis collatis a domino pias ad hec elemosinas et grata eis karitatis subsidia erogetis, ut per subuencionem vestram earum inopie consolentur,⁶⁾ et vos per hec et alia bona que domino inspirante feceritis ad eterna possitis felicitatis⁷⁾ gaudia peruenire.

Nos enim de omnipotentis dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius ac gloriosi Thome martiris auctoritate confisi,⁸⁾ omnibus vere penitentibus et confessis qui eis ad hec⁹⁾ manus porrexerint karitatis xl dies de iniuncta eis penitencia misericorditer relaxamus.

Has vero litteras mitti per questuarios¹⁰⁾ inhibemus, eas — si secus actum fuerit — carere viribus decernentes. Datum etc.

4. Indulgencia pro ponte construendo.¹¹⁾

Vniuersis Christi fidelibus per ciuitatem et dyocesim cantuariensem constitutis frater I permissione diuina¹²⁾ etc.

Quoniam, ut ait apostolus, omnes stabimus etc. *ut supra*.

Cum igitur dilectus filius N, lator presencium, in strata publica pontem constituere¹³⁾ seu reficere ad transeuntium

1) B: domino recolligere ualeamus.

2) In B fehlt dilecte.

3) B: abbatissa moniales sancti Benedicti de tali loco talis dyocesis.

4) B: obiectione.

5) B: ortamur in requisitionem.

6) B: inopia consulatur.

7) In B fehlt felicitatis.

8) B: concessi.

9) In B fehlt ad hec.

10) B: meriti per questionarios.

11) B: instruendo uel reparando.

12) B: dyocesim de reato constitutis talis prelati.

13) B: construere.

opus intendat, nec ad id proprie suppetant facultates, vniuersitatem vestram rogamus et hortamur¹⁾ in domino, in remissionem vobis²⁾ peccaminum iniungentes, quatenus — cum ipse uel eius nuncii ad vos beneficia petituri accesserint — pias eis ad hoc elemosinas et grata subsidia³⁾ erogetis, ut per subuencionem vestram opus inceptum consummare⁴⁾ valeat, et vos per hec et alia etc. *ut supra in proximo usque ad relaxamus. tunc dicatur:*⁵⁾ presentibus post triennium⁶⁾ minime valituris.

5.

Eodem modo scribi potest pro ecclesia reparanda. incipe⁷⁾ ut supra, et continua usque ad locum ubi dicitur: *cum igitur. tunc dicatur:*

Cum igitur dilectus in Christo filius P rector ecclesie de tali loco prefatam ecclesiam, que ex nimia sui vetustate ruebat, reparare proponat, nec ad id proprie suppetant facultates, vniuersitatem vestram etc. ut supra in proxima indulgentia.

6. Pro hospitali.

Vniuersis Christi fidelibus per cantuariensem prouinciam constitutis frater I etc.

Si iuxta sententiam sapientis inter⁸⁾ tempus seminandi discernimus et metendi, seminare debemus in terris quod cum multiplicato fructu recolligere valeamus⁹⁾ in celis.

Et licet secundum hoc indigentibus omnibus aperire teneamur viscera karitatis, illis tamen specialiter¹⁰⁾ et habundancius quodammodo libertatis debemus gratiam exhibere, qui — cum sint pauperes spiritu — sponte subeunt onera paupertatis, ut pauperibus possint copiosius subuenire, et ut in¹¹⁾ talibus habundent hospites quibus¹²⁾ egent. hoc vero quamuis multi laudabiliter exequantur, illi tamen student laudabilius adimplere qui hospitalitati vacantes non solum infirmos et egenos recipiunt set et¹³⁾ trahunt.

Cum igitur dilecti in Christo filii fratres hospitalis sancti D ad hoc totis viribus elaborent, quod vndique confluentium egenorum pariter et egrorum subuenire necessi-

1) In B fehlt *et hortamur.*

2) B: *uestrorum.*

3) B: *nuncius ad uos uenerit beneficia.*

4) B: *consumere.*

5) B: *consuevit dici.*

6) B: *terminum.*

7) In A fehlt *incipere.*

8) In B fehlt *inter.*

9) B: *debeamus.*

10) B: *specialius.*

11) In B fehlt *in.*

12) A: *hospitibus sibi. B: hospitibus quibus.*

13) B: *set etiam sanos.*

tatibus se exponant,¹⁾ vniuersitatem vestram monemus et hortamur in domino, in remissionem vobis peccaminum iniungentes, quatenus — ut cooperatores sitis operum pietatis — accedentes ad vos eorum nuncios benigne²⁾ recipere ac honeste tractare curetis, eis grata subsidia et pias elemosinas conferentes, ut quod eisdem in terris contuleritis multiplicatum recipiatis in celis.

Nos autem de omnipotentis dei misericordia etc.

7. Pro leproso recipiendo in aliquo hospitali.³⁾

Frater I etc. dilectis in Christo filiis rectori et fratribus hospitalis sancti La⁴⁾ salutem et sinceram in domino karitatem.

Dilectus G, lator presencium, occulto dei iudicio morbo lepre percussus, nobis supplicauit⁵⁾ ut eum in domo vestra in socium⁶⁾ recipi faceremus.

De hoc⁷⁾ vniuersitati vestre presencium auctoritate mandamus, quatenus dictum G ob reuerenciam del nostro-
rumque⁸⁾ precaminum interuentu in domo vestra recipiatis in socium et in fratrem, ipsumque sincera tractetis in domino⁹⁾ karitate.

8. De executoribus datis.¹⁰⁾

Sepe dominus papa scribit, quod prouideatur alicui clerico de aliquo ecclesiastico beneficio, spectante ad collationem talis capituli uel prelati.

1) B: *opponunt*.

2) B: *nuncios accedentes pro premissis faciendis benigne*.

3) B: *indulgentia pro percusso morbo*.

4) B hat blos *sancti* ohne einen namen.

5) B: *humiliter supplicauit*.

6) In B fehlt *in socium*.

7) Anstatt *de hoc* hat B *ideoque*.

8) B: *uestrorumque*.

9) B: *domo*.

10) B: *de executoribus a domino papa. rubrica*.

Hier findet sich auch am äusseren rande des codex ein verweisungszeichen, ohne dass das entsprechende zeichen sich irgendwo zeigt. Da der ganze untere rand höchst sauber radirt ist, enthielt er vielleicht unter jenem zeichen

Quellen IX.

von der gröberen hand die nachfolgenden muster, welche von der feineren an den unteren rand der vorhergehenden seite bemerkt sind.

Forma supplicationis facienda summo pontifici.

Sanctitati vestre supplicat P talis pauper clericus talis loci iuris peritus dyocesis sambiensis, nullo beneficium ecclesiasticum assecutus, quatenus eidem de aliquo beneficio competenti cum cura vel sine cura sibi prouidere dignemini de gracia speciali vsque ad summam c librarum iuxta taxationem antiquam decime, spectante ad collationem seu prouisionem presentationem seu quamuis aliam dispositionem episcopi sambiensis — seu aliter: ad cuiuscunque seu quorum-

Aliquando ipse dominus papa confert alicui clerico certum canonicatum,¹⁾ et mandat illum cui contulit ex nunc recipi in canonicum et in fratrem, dato aliquo executore qui hec faciat adimpleri.

Et quia non omnes notarii sciunt formas ipsas, quam melius sciuerō sub breuitate notabo.

a. Forma littere inhibitionis et reseruacionis et²⁾ decreti.

Gotfridus archidiaconus lewenensis,³⁾ domini pape iudex delegatus, religiosus viris priori et capitulo monasterii sancti . . . de Lewes — uel decano et capitulo londoniensi — salutem⁴⁾ et mandatis apostolicis humiliter⁵⁾ obedire.

Noueritis, nos a domino papa recepisse litteras formam⁶⁾ que sequitur continentes: *Martinus episcopus seruus seruorum dei* etc.⁷⁾ *ponatur totus tenor litterarum. demum dicatur sic:*

Volentes igitur mandatum apostolicum, ut tenemur, exequi⁸⁾ reuerenter, vobis et cuilibet vestrum auctoritate apostolica inhibemus, ne beneficium ecclesiasticum, ad vestram collacionem presentationem seu electionem spectans,

cunque qui conferre presentare seu aliter quoquomodo prouidere habent communiter vel diuisim, de aliquo beneficio ecclesiastico cum cura vel sine cura in dyocesi antedicta, cuiuscunque seu quorumcunque dignitatis ordinis seu condicionis existat, vsque ad summam predictam, si quod vacat ad presens in ciuitate vel dyocesi, vel quam primum ad id obtulerit se facultas, de dignitate sedis apostolici dignemini misericorditer prouidere — quod infra vnus mensis spacium duxerit acceptandum, etiam si minoris valoris existat, oracionibus non obstantibus, et cum clausula anteferri et aliis clausulis opportunis.

Et si non placet ad illam, supplicat de consimili, spectante ad presentationem seu quamuis aliam dispositionem conuinctum vel diuisim capitulo cantuariensi, vel consimilem episcopi warmiensi, vel consimilem capituli warmiensi. et sic de aliis dyocesibus, sicut placet.

Frater Iohannes etc. dilecto in Christo P clerico nostre dyocesis salutem in domino.

Ut a quocunque malueris episcopo rite promotus et sacro sancte romane ecclesie obediens ad omnes sacros minores et maiores ordines successiue statutis temporibus rite valeas promoueri, tibi et eidem domino episcopo te promoturo promouendi te canonicum cum testimonio litterarum presencium, munimine sigilli nostri munitarum, auctoritatem et licenciam concedimus specialem.

1) B hat hier blos: *prouideatur alicui clerico de certo beneficio seu canonicatu.*

2) In B fehlt et.

3) B: *Gofridus archidiaconus talis loci.*

4) B: *sancti fredebrei salutem.*

5) B: *firmiter.*

6) A: *litteras et formam.*

7) B: *litteras recepisse quarum tenor talis prout sequitur. M. episcopus. etc. et.*

8) B: *in omnibus exequi.*

si quod vacat ad presens, uel cum vacare contigerit, conferatis alicui, uel ad ipsum aliquem presentetis, aut quemcumque ¹⁾ eligatis ad idem, donec dicto P²⁾ secundum mandatum predictum prouiderimus³⁾ de beneficio competenti, quod collationi nostre penitus reseruamus.

Decernimus etenim ex nunc irritum et inane quidquid in contrarium a quocumque contigerit attemptari.⁴⁾
Datum etc.

b. Forma collacionis beneficii vacantis post dictas inhibitionem reseruacionem decretum.⁵⁾

Vniuersis presentes litteras inspecturis G archydiaconus lewenensis,⁶⁾ executor a sede apostolica deputatus ad prouidendum P de tali loco de beneficio competenti, spectante ad collacionem uel presentacionem⁷⁾ prioris et capituli talis ecclesie, salutem in domino sempiternam.

Olim sanctissimus pater dominus Martinus papa iiii suis nobis dedit litteris in mandatis, ut P predicto prouideremus de aliquo beneficio competenti, spectante ad collacionem presentacionem uel⁸⁾ electionem talis prioris et⁹⁾ decani et capituli.

Quarum auctoritate litterarum inhibuimus¹⁰⁾ decano et capitulo supradictis, ne beneficium ecclesiasticum ad eorum collacionem presentacionem uel electionem spectans conferrent alicui, donec iam dicto P prouiderimus de aliquo beneficio competenti, quod nostre collacioni immo¹¹⁾ apostolice reseruamus,¹²⁾ decernentes nichilominus irritum et inane quidquid in contrarium contingeret attemptari.

Cum autem talis ecclesia, spectans¹³⁾ ad collacionem uel presentacionem decani¹⁴⁾ et capituli eorundem,¹⁵⁾ vacet ad presens per mortem — uel resignacionem, uel promotionem — ecclesie predicte rectoris, nos volentes dictum mandatum apostolicum, ut tenemur,¹⁶⁾ exequi reuerenter, ecclesiam¹⁷⁾ cum omnibus iuribus et pertinenciis suis cum

1) B: *quemquam*.

2) B: *donec domino pape*.

3) A: *prouidimus*.

4) B: *a quoquam fuerit attemptatum*.

5) In B fehlt dieses rubrum.

6) B: *talis loci*.

7) B fügt noch *seu electionem* bei.

8) A: *et*. B: *seu*.

9) B: *uel*.

10) B: *inhibemus*.

11) B: *nec non potius*.

12) A: *seruabamus*.

13) B: *que spectat*.

14) B: *collationem presentacionem seu electionem predictorum prioris*.

15) In B fehlt *eorundem*.

16) In B fehlt *ut tenemur*.

17) B: *ecclesiam ipsam*.

plenitudine iuris canonici dicto P qua¹⁾ fungimur auctoritate conferimus et assignamus, sibi que prouidemus de ea, inuestientes ipsum nichilominus per nostrum pilleum presencialiter²⁾ de eadem, in contradictores quoslibet et rebelles necnon in omnes et singulos qui eidem P de facto se opposuerint, seu in premissis uel aliquo premissorum ipsum P molestarint, quominus eiusdem ecclesie suorumque³⁾ iurium et pertinenciarum omnium pacifica valeat possessione gaudere, in hiis scriptis excommunicationis sententiam promulgando.

In cuius rei etc.

- c. Forma quando mandat ut aliquis recipiatur in canonicum et in fratrem in aliquo certo loco.⁴⁾

Gotfridus etc. sedis apostolice delegatus venerabilibus viris . . decano et capitulo londoniensis ecclesie⁵⁾ salutem et mandatis apostolicis humiliter⁶⁾ obedire.

Noueritis, nos a sede apostolica litteras in forma que sequitur recepisse: *Martinus episcopus etc.*

Volentes igitur mandatum ipsum, ut tenemur, exequi reuerenter, vos et quemlibet vestrum auctoritate apostolica monemus primo secundo et tercio peremptorie, ut dictum P — uel eius procuratorem — infra⁷⁾ vnum mensem a presentatione presencium numerando⁸⁾ recipiatis in vestrum et ecclesie vestre canonicum et in fratrem, eidemque stallum in choro et locum in capitulo assignetis.

Alioquin vos decanum I, M F et C canonicos⁹⁾ ex nunc prout ex tunc, si mandatum nostrum immo potius apostolicum contempseritis — uel non parueritis — auctoritate apostolica excommunicamus in scriptis,¹⁰⁾ et ecclesiam vestram ecclesiastico supponimus interdicto.

Inhibemus etiam vobis auctoritate predicta, ne beneficium ecclesiasticum ad vestram collationem presentationem seu electionem spectans, si quod in ecclesia vestra¹¹⁾ vaccat ad presens, uel quod in eadem primo¹²⁾ vaccare contigerit, conferatis alicui, et¹³⁾ ad ipsum aliquem presentetis, aut

1) B: *P apostolica qua.*

2) In B fehlt *presencialiter.*

3) A: *eiusdem suorum.*

4) B: *forma quando quis recipitur ex tunc in canonicum et in fratrem.*

5) B: *capitulo talis loci.*

6) B: *firmiter seu humiliter.*

7) B: *per.*

8) B: *numerandum.*

9) In A fehlt *canonicos.*

10) B: *in his scriptis.*

11) In B fehlt *in ecclesia uestra.*

12) B: *uel quam cito.*

13) B: *uel.*

quemquam eligatis ad idem, donec dictum mandatum apostolicum integraliter fuerit adimpletum,¹⁾ decernentes nichilominus irritum et inane quidquid in contrarium a quoquam fuerit attemptatum.²⁾

d. Collatio facta auctoritate litterarum apostolicarum in forma pauperum concessarum.

Talis executor sedis apostolice³⁾ prouido et discreto viro P salutem in domino.

Sanctissimus pater dominus Martinus papa iiii nobis pro te scripsit in forma qua⁴⁾ pro pauperibus clericis scribebat interdum, ut tibi de ecclesiastico beneficio competenti cum cura uel sine cura, pertinente⁵⁾ ad collacionem uel presentacionem seu electionem talis, prouidere curemus secundum tue merita probitatis.

Volentes igitur mandatum apostolicum, ut tenemur, exequi reuerenter, de tuis vita et moribus⁶⁾ ac aliis de quibus inquiri mandatur in dictis litteris inquisiuimus diligenter, et quia te inuenimus ydoneum ad ecclesiasticum beneficium obtinendum, etiam si curam habeat animarum, personam tuam approbantes et reputantes ad hoc ydoneam, ecclesiam de tali loco, spectantem⁷⁾ ad collacionem seu presentacionem dicti talis, que per mortem talis⁸⁾ ipsius ecclesie rectoris vacare dicitur, cum omnibus iuribus et pertinenciis suis tibi nullum ecclesiasticum beneficium obtinenti iuxta formam dictarum litterarum conferimus apostolica auctoritate, et de ipsa tibi prouidemus, ac te per nostrum anulum inuestimus presencialiter⁹⁾ de eadem, decernentes ex nunc irritum et inane, si quid contra collacionem prouisionem et inuestituram huiusmodi a quocumque¹⁰⁾ fuerit attemptatum, necnon in contradictores quoslibet et rebelles ac omnes et singulos qui tibi super ipsa ecclesia iuribus et pertinenciis suis de facto se opponerent, aut te in aliquo molestauerint quominus ipsius ecclesie suorumque iurium et pertinenciarum omnium pacifica valeas possessione gaudere, in¹¹⁾ hiis scriptis excommunicationis sententiam promulgantes.

In cuius rei testimonium etc.

1) B: *mandatum integraliter adimpleatis.*

2) B: *a quoquam contigerit attemptari.*

3) B: *Petrus executor a sede apostolica deputatus.*

4) A und B: *que.*

5) B: *spectante.*

6) B: *tuis uero uita moribus.*

7) B: *ad eam ydoneum de beneficio spectante.*

8) B: *presentationem talis per mortem.*

9) B: *personaliter.*

10) B: *quoquam.*

11) Von hier an ist der schluss des satzes in A ausgefallen.

- e. Qualiter executor scribere debeat quando quis receptus est in ecclesia collata sibi.¹⁾

Frater I etc. executor domini pape dilectis filiis . . decano et capitulo londoniensi²⁾ salutem in domino.

Dudum sanctissimi patris nostri domini Martini pape iiii litteras recepimus in hac forma:³⁾ *Martinus seruus seruorum etc.*

Quarum auctoritate prefatum P in nostrum et ecclesie nostre canonicum recipere⁴⁾ fecimus et in fratrem, eidemque stallum in choro et locum in capitulo ipsius ecclesie cum plenitudine iuris canonici duximus assignanda.

Cumque postmodum in eadem ecclesia quedam prebenda vacasset per mortem talis olim ipsius ecclesie canonici, nos autem prebendam ipsam cum omnibus iuribus et pertinenciis suis P predicto contulimus et assignauimus, sibique de ipsa prouidimus, inuestientes eundem per nostrum anulum presencialiter,⁵⁾ necnon in contradictores et rebelles ac omnes et singulos qui eidem P super ipsa prebenda et iuribus et pertinenciis suis de facto se opponerent, seu ipsum in aliquo molestarent super ipsis quominus ipsorum possit pacifica possessione gaudere, in hiis scriptis excommunicationis sententiam promulgantes,

Quocirca vobis vniuersis et singulis apostolica⁶⁾ qua in hac parte auctoritate fungimur mandamus, quatenus eundem P in eadem ecclesia residere paratum ad prebendam ipsam, cottidianas distribuciones et tractatus capituli, ac negocia et tractatus ac ad vniuersa iuraque debentur canonico prebendam adepti⁷⁾ infra viii dierum terminum post harum presentationem — quem vobis pro duobus edictis et vno peremptorio assignamus — liberaliter admittatis, sibique de eiusdem prebende fructibus et prouentibus⁸⁾ quantum in vobis fuerit plenarie respondere curetis.

Alioquin in te, decane, et singulos⁹⁾, canonicos ipsius ecclesie ex nunc in hiis scriptis excommunicationis sen-

1) B: *qualiter scribi debeat quando quis receptus est et collata est sibi ecclesia seu prebenda ut ad eam admittatur.*

2) B: *talīs loci.*

3) B: *in hac verba.*

4) B: *quarum litterarum auctori-*

tate B in uestrum et ecclesie vestre canonicum recipi.

5) B: *pertinentiis suis inuestientes personaliter de eadem.*

6) In B fehlt *apostolica.*

7) In A fehlt *adepto.*

8) In B fehlt *et prouentibus.*

9) B: *omnes.*

tenciam promulgamus, quam ex tunc eo ipso tu,¹⁾ decane, et iidem²⁾ canonici incurratis, si mandatum nostrum³⁾ infra dictum terminum non duxeritis adimplendum. dictamque londoniensem⁴⁾ ecclesiam, quousque in contumacia et pertinacia⁵⁾ ipsa steteritis, ecclesiastico supponimus interdicto, reservata nobis nichilominus plena et libera potestate prout crediderimus esse iustum alias in dicto negotio procedendi.

746/3

In cuius rei etc.⁶⁾

VII.

Littere ad dominum cum operis dedicacione.⁷⁾

Reuerendo in Christo patri et domino, suo speciali domino I, dei gracia etc. I⁸⁾ bononiensis notarius seruitorum suorum humillimus cum omni deuocione se ipsum.

Ex nimie deuocionis integritate, qua totaliter cor meum inuoluitur, et instanter ad ea que vestrum honorem inspiciant animus incitatur, sollicite me sollicitat et inducit, paternitatis vestre commodum totis intendere studiis, et dominacionis profectibus cunctis affectibus aspirare.

Hinc est quod — cum sollempnem vestram curiam deceat, tam in actis causarum conscribendis quam aliis processibus iudicialibus sacrosanctam romanam ecclesiam imitari, cuius stilus et forma non possunt sciri plenarie nisi per illos qui huiusmodi exercitiis dediti in ipsa curia diucius permanserunt, vosque nullum ex talibus ad presens habeatis⁹⁾ vobiscum — proposui et propositum per dei gratiam compleui, vobis aliquod opusculum scribere, per quod possint in predictis exercitacionibus instrui et secundum modum romane curie informari omnes qui in dicta

1) A: *ipse te.*

2) B: *omnes.*

3) B fügt noch bei: *immo potius apostolicum.*

4) B: *lugdonensem.*

5) B: *quousque impertinencia.*

6) B: *rei testimonium presentes litteras eidem B etc. datum etc.*

Von der alten hand ist unmittelbar daran geschrieben: *anno domini m. cc. lxxxix. v* (mit übergeschriebenem *offenem a*) *die in fine madii apud raetam uiuente nicolao papa iiii.*

Hiemit schliesst auch nach den vorbemerungen s. 597 die handschrift B selbst.

7) Cod. *dilacione.*

Dieses übermittlungsschreiben des Iohann von Bologna an den erzbischof Iohann Peckam von Canterbury findet sich nach dem schlusse der vorhergehenden note natürlich nur in der handschrift A.

8) Die handschrift hat hier G.

9) Cod. *habeatur.*

paternitatis vestre curia tabellionatus exercent officium aut alias notariorum locum obtinent in eadem.

Est¹⁾ igitur quod per magistrum Philippum laudabilem pugilem in vestris negociis conprobatum vobis opusculum illud mitto, vestre vestrorumque sapientum vobis assistentium discrecionis lima limandum.

Et per vos et eos ex ipso resecantur²⁾ superflua, et que desunt subtilioris inuestigacionis ingenio suppleantur. amen.³⁾

1) Cod. *et*.

2) Cod. *recensentur*.

3) In der handschrift A folgen nunmehr von derselben hand fol. 49 sp. 2. bis fol. 50 sp. 1 noch drei weitere muster, nämlich

1. ein instrumentum mutui contracti in romana curia,

2. ein instrumentum solutionis debiti.

3. ein instrumentum donationis inter vivos, welche wir aus dem in den vorbemerktungen angegebenen grunde gleich daselbst s. 599—602 zum abdrucke gebracht haben.

XIII.

Formelbuch aus Baumgartenberg.

Vorbemerkungen.

In der einleitung schon musste der compilation, von welcher nunmehr zu handeln ist, als einer hervorragenden erscheinung auf dem gebiete des formelwesens erwähnung geschehen. auch in den vorberemerkungen zu der sächsischen summa prosarum dictaminis s. 205 bis 207, und jenen zu dem werke des Ludolf von Hildesheim s. 355 bis 357 war bereits wenigstens von einem ihrer hauptbestandtheile zu sprechen.

Deren lassen sich im ganzen jedenfalls sechs ohne alle und jede schwierigkeit ausscheiden.

Der erste gleich behandelt die eigentliche ars dictandi mit den mehrfach erwähnten fünf partes der epistola oder des dictamen, und darunter mit grosser ausführlichkeit die lehre von der salutatio, welche in fünf besonderen tabulae von kaiser und pabst angefangen bis zu den untersten schichten der gesellschaft veranschaulicht wird.

Den zweiten theil bilden die bekannten litterae quae a curiis principum dari consueverunt in ihrer früher schon — beispielsweise auf seite 206 und 207 — aufgeführten reihenfolge, im grossen ganzen eigentlich der abschnitt V der summa dictaminum des meisters Ludolf, nur mit umgangnahme von den privilegien.

Für deren einlässliche behandlung ist nämlich der dritte theil bestimmt. er enthält zunächst eine höchst wichtige einleitung de quibusdam incidentiis quarum cognitio est valde necessaria antequam perveniatur ad declaracionem privilegiorum in

quorum formis saepe reperiuntur. primo de cognitione et differentia iuris dotalitii. item de jure patronatus et ejus speciebus. item de formis testamentorum et eorum speciebus. item de arbitris et formis arbitriorum. item de formis exemplandi litteras. item de procuracione. item de irregularitatibus et earum differentiis. item de praescriptionibus et formis earum et cavillationibus praescriptionum. item in quibus litteris ponendi sint anni incarnationis. de differentia inter actum et datum. item de formis credentiarum. item de jure advocatarum et earum differentiis. item de significatione seu interpretatione hujus nominis „census“ et ejus diversitate. daran schliesst sich nunmehr die lehre der privilegien selbst mit den betreffenden mustern. hier tritt ganz entschieden eine besondere rücksichtnahme für Oesterreich, und zwar namentlich auf Wien, wie auch einmal auf Linz hervor. und wahrscheinlich ist diese ganze abhandlung — was den abschnitt von den privilegien betrifft, allerdings mit sichtlichcr benützung früherer schriften darüber, wie insbesondere der sächsischen summa prosarum dictaminis und der summa dictaminum des Ludolf — von einem österreichischen notar abgefasst, welcher zugleich in den verhältnissen von Mähren bewandert war.

Nachdem im vierten theile eine grosse auswahl von eingangsweisen aller möglichen schreiben den notaren zur verfügung gestellt ist, folgt im fünften die gewaltige mustersammlung, ganz vorzugsweise der zeit des Rudolf von Habsburg angehörig. primo quidem — äussert sich ihr anleger selbst —, epistolas ecclesiasticas, utpote papales quascunque huiusmodi formas reperi, sub immediata quadam continuatione ordinarie collocavi. deinde litteras imperatorum et regum romanorum eo modo, nullis aliis mediantibus, continuavi. postea formas exemptionum et libertatum quae solent dari subditis ab eisdem imperatoribus et regibus sive aliis principibus tam ecclesiasticis quam saecularibus. ultimo posui diversarum materiarum litteras generales. so in den eingangsworten

zur pars principalis quarta. kürzer dagegen bemerkt er im vorworte zur pars principalis quinta selbst: primo ponuntur litterae papales tamquam spirituales. secundo imperatorum et regum romanorum tamquam saeculares. post haec libertatum litterae. ultimo generales.

Den sechsten und letzten theil endlich bildet — wenigstens in dreien unserer handschriften¹⁾ und in einem

1) In der einen aus ihnen, nämlich in B, finden sich sogar ganz am schlusse des werkes, unmittelbar an die letzten worte des ordo iudiciarius von derselben hand förmlich als dazu gehörig angezeigt, auf fol. 117 sp. 2 und fol. 117' sp. 1 noch folgende zwei muster:

Exordium papale super bono pacis.

Supra kathedram preminencie pastoralis diuina disponente clemencia constituti, etsi multis et arduis que in amplum romane curie alueum confluunt quasi torrens pregrauemur negociis, curis excitemur innumeris, cogitacionibus plurimis distrahamur, circa illud tamen feruentibus votis intendimus, vacamus instancius, ac operose sollicitudinis studium impertimur, vt ad diuini nominis gloriam, exaltacionem catholice fidei, et perfectum fidelium animarum, precis radicitus dissidiorum vepribus, litigiorum amfractibus omnino subductis, inter ecclesiarum antistites ad curam et regimen gregis diuini deputatos ceterasque personas quas ordo clericalis includit pacis tranquillitas vigeat, feruor caritatis exestuet, inualescat concordie vnitas, animorum ydemptitas perseueret. scimus enim, et ex euidencia facti colligimus, quod non nisi in pacis tempore bene colitur pacis auctor. nec ignoramus, quod dissensiones et scandala prauis actibus aditum preparant, rancores et odia suscitant, illicitis motibus ausum prebent. nichil obediencia prodesse videretur humilibus, si contemptus contumacibus non obsesset.

Forma compositionis super lite parcium aliquarum.

Nos talis prelatus tenore presencium profiteamur, quod — cum inter talem N ex vna et . . ex parte altera multis temporibus altercacio verteretur — nos volentes quantum nobis conpetit ipsorum tranquillitati intendere et quieti, ac predictas sopire discordias, partibus in nostra presenciam constitutis, parcium earundem vtrunque audiuimus rationes.

Que tandem de communi consensu et spontanea voluntate nostro se arbitrio submiserunt, petentes quatenus de prudentum consilio litem sev altercacionem huiusmodi finiremus.

Quorum supplicacionibus inclinati, onus ipsum pro bono pacis et concordie assumpsimus, et summatim examinauimus singula que partes proponere habuerunt, diffinientes questionem eiusmodi in hunc modum.

codex von Zwettl — nach einer hübschen zusammenstellung kurzer rechtsregeln ein vollständiges processlehrbuch oder ein ordo judiciarius, welchem am schlusse unserer sammlung von briefstellern und formelbüchern eine stelle angewiesen worden ist.

Was nun den verfasser dieser compilation wie ihre heimat anlangt, werden wir in dem werke selbst zunächst auf ein cisterzienserkloster, genauer auf Baumgartenberg bei Linz, und auf einen der mönche in demselben hingewiesen. gleich in der tertia tabula salutationum vernehmen wir über die art und weise quomodo abbates cysterçiensis ordinis inter se salutant folgendes. abbates cysterçiensis ordinis qui sunt pares, ita quod alter alteri racione filiacionis non subest, sic sibi scribunt: *carissimo ac venerabili in Christo patri domino . . claraeuallensi abbati frater B dictus abbas*²⁾ *Morimundi salutem ac sinceram in domino caritatem.* patres vero abbates suis filiis abbatibus sic: *dilecto ac carissimo in Christo filio domino venerabili coabbati suo in Povmgartinperg frater B dictus*³⁾ *abbas sanctae Crucis filialem — vel debite dilectionis — constanciam et salutem.* filii vero abbates suis patribus sic: *reuerendo in Christo patri et domino, B venerabili abbati sancte Crucis Fridericus dictus abbas in Povmgartinperg*⁴⁾ *subjectionem in omnibus tam humilem quam deuotam.*⁵⁾ iste est modus cysterçiensium abbatum inter se inuariabilis omni vice. und in der abhandlung de modo exemplandi litteras wird nachstehendes bemerkt. notandum etiam, quod quandoque vnus ordo totus simul — sicut noster videlicet cysterçiensis — vno gaudet priuilegio generaliter de aliquo papa vel imperatore super aliqua gracia vel libertate. et si id priuilegium domus nostra — scilicet Povmgartinperg — non haberet, set

2) B und C: *frater M abbas.*

3) B und C: *domino L abbati in Paungartenperg frater R.*

4) B und C: *domino L (B: B) venerabili abbati talis loci frater O abbas talis ecclesiae.*

5) B und C: *condignam.*

forsan habere vellet, possemus id de alia domo nostri ordinis accipere quae illud haberet.

Was die zeit der entstehung unseres werkes in seiner jetzt vorliegenden gestalt betrifft, darf natürlich nicht übersehen werden, dass wir es mit einer grossen compilation von schriften nicht eines und desselben jahrzehents oder auch nicht einmal jahrhunderts zu thun haben. der vierte hauptbestandtheil, die nicht unbedeutende sammlung von exordien und prooemien, bietet naturgemäss keinen anhaltspunkt für eine genauere altersbestimmung. entgegen ist im zweiten die summa dictaminum des Ludolf deutlich zu erkennen, welche nach den früheren bemerkungen hierüber, seite 353 — 355, bald nach der mitte des dreizehnten jahrhunderts fallen dürfte. auch das prozesslehrbuch, welches den sechsten hauptbestandtheil bildet, gehört diesem jahrhunderte an. nicht minder die gewaltige, den fünften hauptbestandtheil des ganzen bildende mustersammlung. es fragt sich demnach noch darum, ob man aus den beiden noch übrigen hauptbestandtheilen auf ein anderes ergebniss gelangen kann. aus dem ersten wird sich eine ganz bestimmte angabe dafür kaum beibringen lassen. im dritten dagegen stossen wir — und zwar gerade in der von uns zur grundlage des textes gewählten handschrift A — nicht allein auf persönlichkeiten, welche schon auf dem übergange vom dreizehnten in das folgende jahrhundert stehen, sondern es ist auch einmal in der lehre von den testamenten die jahrzahl 1302 ausgesetzt. nun aber ist gerade dieser dritte theil derjenige, welcher die entschiedenste rücksichtnahme auf Oesterreich kund gibt, worin eben auch der entstehungsort der ganzen compilation, das kloster Baumgartenberg, gelegen ist. unter den dortigen schätzen hatte man sicher eine nicht unbedeutende auswahl von älterem und neuerem stoff für briefsteller und formelbücher. auch wird kaum ernstlich zu bezweifeln sein, dass man daselbst viel leichter als anderswo in den besitz einer hübschen sammlung von schreiben aus der kanzlei des königs Rudolf gelangen konnte, welche eben in

dem grossen musterbuche des fünften hauptbestandtheiles eine hauptrolle spielen. sind wir dadurch allein schon an das ende des dreizehnten jahrhunderts geführt, sollte es dann unmöglich sein, dass die vollendung des ganzen, wie es uns vorliegt, ebensogut und vielleicht eher noch in den ersten anfang des folgenden jahrhunderts fallen mag? wozu auch die bemerkte jahrzahl 1302 ganz gut passt.

Dieses ergebniss genügt für unseren zweck der theilweisen herausgabe des baumgartenberger werkes als einer äusserst wichtigen quelle auf dem felde der briefsteller und formelbücher. nicht so natürlich für die kritische behandlung desselben. eine erschöpfende untersuchung über das ganze müsste eben die einzelnen vorhin ausgeschiedenen bestandtheile je für sich einer eingehenden prüfung unterwerfen. hiebei liesse sich, abgesehen von anderem, ohne zweifel über zwei gegenstände von nicht geringer bedeutung zu einem genaueren einblicke gelangen. sind nämlich auf der einen seite sämmtliche in den codices epistolares des habsburgischen Rudolf von Cenni und Gerbert sowie eine sehr grosse anzahl der von Bodmann und Stobbe mitgetheilten briefe in der grossen mustersammlung unseres werkes enthalten, so lässt es sich im zusammenhalte mit anderen derartigen erscheinungen jener zeit ganz trefflich dazu benützen, nachdem man für die geschichte des genannten königs durch Böhmer und Kopp so feste grundlagen gewonnen, auch die briefe desselben möglichst vollständig zu erlangen und sie mit sicherheit seinen regesten einzureihen. auf der anderen seite aber wirft sich beim dritten hauptbestandtheile, nämlich jenem welcher über verschiedene für das notariat wichtige incidentien handelt, und in welchem mehrfach eine besondere rücksichtnahme auf verhältnisse von Mähren nicht zu verkennen ist, die für das deutsche recht gewiss nicht uninteressante frage seines vordringens nach dem osten und insbesondere nach Mähren auf, wofür ja bereits in Rösslers „deutschen rechts-

denkmälern aus Böhmen und Mähren“ eine ausgezeichnete vorarbeit⁶⁾ bekannt ist.

Was die handschriften anlangt, welche für den nachfolgenden abdruck benützt werden konnten; standen uns deren fünf zur verfügung, wovon drei hiesige und ein uns freundlichst mitgetheilter codex der kaiserlichen bibliothek zu Wien auf pergament wohl um die mitte des vierzehnten jahrhunderts geschrieben sind, während eine uns von dem hochwürdigsten prälaten von Vorau zugesendete papierhandschrift dem fünfzehnten angehört. ein weiterer dem cisterzienserstifte Zwettl zugehöriger pergamentcodex des vierzehnten jahrhunderts war gerade zur zeit unserer untersuchung nach Wien geliefert worden, so dass wir bezüglich seiner uns hier fast lediglich auf die bemerkung im archive der gesellschaft für ältere deutsche geschichtskunde, X seite 611, beschränken müssen, er stimme mit der wiener handschrift überein.

Zu grunde gelegt haben wir als A den aus dem ehemaligen kloster Aldersbach stammenden nunmehrigen cod. lat. mon. 2697 von fol. 1 bis 40', welcher den korrektesten text liefert, aber leider am schlusse des dritten quinterns mit den worten status sui dignitatem in III. B 6 abbricht, und erst mit der num. 227 der grossen mustersammlung in V am folgenden quintern wieder beginnt, welcher abermals der fortsetzung entbehrt und im ordo judiciarius in der appellationsformel mit den worten iterum provoco et appello abbricht. gegenüber den anderen codices ist noch namentlich von dieser handschrift zu erwähnen, dass sie durchgehends in ihrem regelmässig fortlaufenden texte theils blos einfach erläuternde, zum theil auch vollständig neue einschiebungen von einzelnen worten wie ganzen sätzen hat, vielleicht entstanden aus randbemerkungen in dem ihr vorgelegenen originale, welche wir durch anwendung durchschossener schrift dem auge auf den ersten blick kenntlich gemacht haben.

6) Vergl. beispielsweise im zweiten bande den ersten anhang zur einleitung „über die quellen des deutschen rechts in Mähren“ s. C—CXII.

Sehr grosse übereinstimmung im texte namentlich der ersten vier hauptbestandtheile zeigen die handschriften B und C.

Die erstere, der cod. lat. mon. 16125 fol. 1 bis 117', entstammt dem ehemaligen kloster sanct Nicola bei Passau. sie ist sehr gleichmässig und schön in zwei spalten, und zwar in der mustersammlung von fol. 68 sp. 1 bis fol. 83' sp. 2 von einer anderen weniger hübschen hand, geschrieben. überhaupt bietet sich hier, gegenüber dem codex C, eine hauptverschiedenheit darin, dass ein nicht einmal unbedeutender theil der beispiele fehlt, aber nicht etwa — wie man auf die erste wahrnehmung hievon muthmassen könnte — aus bequemlichkeit oder nachlässigkeit des schreibers, sondern wie es scheint, mit der bestimmten absicht einer auswahl, indem sich bei den rubra die zahl der distinctionen der ganzen mustersammlung selbst immer richtig angemerkt findet. der ganze sachverhalt in dieser beziehung ist aus der vergleichenden tabelle zu ersehen, welche wir dem genannten hauptbestandtheile voranschicken.

Aus ihr ist auch der ganze reichthum dieses hauptbestandtheiles — freilich in einer ganz besonderen reihenfolge ⁷⁾ — in der handschrift C zu erkennen, dem im archive der gesellschaft für ältere deutsche geschichtkunde X s. 505 bis 518 näher beschriebenen cod. philol. 69 oder jetzt 409 der kaiserlichen bibliothek zu Wien, welcher ausserdem von fol. 1 sp. 2 bis fol. 5' sp. 1 des vorne eingelehteten nunmehrigen ersten quaterns von der auf fol. 9 sp. 1 beginnenden eigentlichen handschrift ein genaues register aller einzelnen musterstücke enthält, welches wir bei der unthunlichkeit des abdruckes der ganzen mustersammlung selbst unmittelbar nach der genannten tabelle dem leser mittheilen. weiter findet sich in dieser handschrift von fol. 61 an statt der proverbia seu regulae juris und statt des schliessenden prozesslehrbuches, welches ganz

7) Sie ist zur genüge aus dem archive der gesellschaft für ältere deutsche geschichtkunde X seite 507 — 516, wie insbesondere aus der dritten spalte der vorhin bemerkten vergleichenden tabelle zu ersehen.

und gar fehlt, nach wenigen exordien von der gleichen hand, welche schon auf fol. 52' sp. 1 in der mitte die erste abgelöst hat, noch eine ziemliche zahl von schreiben — wie es scheint 64 im ganzen — höchster und hoher weltlicher wie kirchlicher würdenträger.⁸⁾ in welchem verhältnisse sie zu den anderen stehen? wir wissen es nicht.

Bemerkenswerth ist es, dass zwar nicht die übrigen handschriften sie geben, wohl aber D, der nicht foliirte und nicht paginirte papiercodex zu Vorau, bezeichnet MSS. N. LXX, welcher ohne eine spur von den ersten drei hauptbestandtheilen, noch auch von den kurzen rechtsregeln wie vom ordo judiciarius, ohne alle und jede einzeichnung von rubriken lediglich mit rothen initialen bei den einzelnen stücken mit dem vorworte des vierten theiles beginnt, dann regelmässig wie A B und C fortläuft, und weiter insbesondere unsere mustersammlung in der mit B zusammenstimmenden reihefolge enthält, jedoch vollständig ohne die dort vorgenommenen auslassungen, so dass unsere früher erwähnte tabelle eben nach dieser reihenfolge eingerichtet ist, welche sogleich auf den ersten blick von der handschrift C grosse abweichung zeigt, so dass die bemerkung im archive der gesellschaft für ältere deutsche geschichtskunde X s. 628, die sammlung selbst sei vollkommen übereinstimmend mit der zuletzt genannten handschrift, nicht auf die form sondern auf den inhalt zu beziehen sein wird.

Lediglich ein bruchstück, aber keineswegs ohne bedeutung, bietet uns endlich E, ein quintern des schon unter A aufgeführten cod. lat. mon. 2697 von fol. 41 bis 50', unten am rande von der gleichen hand mit der zahl xiii versehen. er beginnt mit den endworten der num. 231 der grossen mustersammlung: *considera et perpende, quid ex huiusmodi evagatione tibi possit accedere dedecoris, quid ruboris*, und läuft dann regelmässig fort bis zum ende des ordo judiciarius, worauf noch die schlussworte *explicit totum* folgen, und die beiden verse:

8) Sie sind ebendort s. 516 und 517 im allgemeinen verzeichnet.

explicit iste liber. sit scriptor crimine liber.

finito libro sit laus et gloria Christo.

Was endlich den nunmehr folgenden abdruck des baumgartenberger formelbuches anlangt, sind blos zwei punkte besonders zu bemerken. da nämlich der zweite hauptbestandtheil im grossen ganzen eigentlich nur der abschnitt V der summa dictaminum des Ludolf von Hildesheim ohne die lehre von den privilegien ist, und dort bereits zur berücksichtigung gekommen ist, genügte hier bei den einzelnen daselbst schon berührten kapiteln die einfache verweisung auf jene summa. was andernteils die grosse mustersammlung betrifft, konnte natürlich schon bei dem hier zugemessenen raume von ihrem abdrucke ⁹⁾ keine rede sein, ist aber den forschern auf diesem felde durch die zur näheren kunde eben dieses fünften hauptbestandtheiles eingefügte vergleichende tabelle wie das genaue register der einzelnen stücke nach der handschrift C mit der angabe von je ihren anfängen und der bezeichnung ihrer stelle in den einzelnen handschriften deren rasche benützung selbst so weit als möglich erleichtert.

9) Selber ist indessen von Baerwald in seiner am sylvesterabend 1858 mitgetheilten abhandlung „zur charakteristik und kritik mittelalterlicher formelbücher“ s. 9 note * in aussicht gestellt, woselbst er von unserer sammlung bemerkt: ich hoffe in kürzester frist dieselbe in ihrem ganzen umfange veröffentlichen zu können.

Incipit formularius de modo prosandi.¹⁾

Pars principalis prima.

1.

Ad habendam preclaram dilucidamque formam dictaminis prosaici, prout ²⁾ modernis placuit vsusque presentis temporis approbavit, sciendum quod circa principium eiusdem facultatis v specialiter sunt notanda. primo quid sit dictare. secundo quid sit dictamen. tercio quare sic dicatur.³⁾ quarto que sit causa inuencionis huius. quinto que et quot sint eius species. nunc de singulis videamus.

Dictare est animi conceptionem recta ordinacione verborum ⁴⁾ explicare.

Dictamen est digna verborum et artificiosa congeries cum pondere sententiarum, nichil in se habens ⁵⁾ diminutum, nichil ⁶⁾ continens penitus ociosum.

Dictamen igitur sic dicitur a dictando sev a ponendo, eo quod sit quedam literalis edicio, diversarum personarum capax, venustate verborum egregia, sententiarum coloribus adornata.

Causa autem adinuencionis ⁷⁾ huius fuit duplex. prima, vt per dictamen sev epistolam amicorum secreta celarentur. vnde dicitur epystola ab epystolon grece, quod latine dicitur abscondo. secunda est, vt melius exprimat que mandantur. nuncius quidem intricatis sibi negociis commissis omnium forte commissorum meminisse non posset.⁸⁾ omnium enim habere memoriam et in nullo hesitare potius diuinis quam humanitatis. et sic epistola potest dici ab epy

1) In B und natürlich in D und E fehlt diese hauptüberschrift.

2) C: *ut*.

3) A: *dictatur*.

4) In C fehlt *verborum*. A hat *verborumque*.

5) B und C: *retinens*.

6) C: *diminutum. diminutum nichil*.

7) B und C: *inuencionis*.

8) B und C: *potuit*.

quod est supra, et stolon quod est missio, eo quod supra id quod nuncius profert¹⁾ mittentis affectum declarat.

Sunt autem tres species dictaminis: prosaicum, metricum, et ritmicum. inuenitur etiam prosimetricum, quod constat ex metris et prosa, vt dictamen Boetij in quibusdam. set obmissis aliis de solo prosaico videamus.

2.

Vnde sciendum, quod dictamen epistola karta litera vel litere quantum ad presens opusculum vñum sunt vt synonyma, et alterum pro altero indifferenter ponitur.

Epystola igitur est libellus absenti vel absentibus destinatus. et deriuatur vt supra tactum est.

Est autem certis ex causis inuenta epistola, vt supra dictum est.

3.

Partes epistole sunt v. scilicet salutacio, exordium siue beniuolencie captacio, narracio, peticio, et conclusio.

Ad minus autem de hiis v partibus ponende sunt due in omni epistola, salutacio cum narratione, vel salutacio cum petitione.

A.

Primo ergo de salutacione videamus.

Salutacio est salutis adopcio,²⁾ largo sumpto vocabulo, quoniam — licet salutacio non semper in se salutem contineat,³⁾ vt dum scribit inimicus inimico — tamen salutacio est dicenda quodammodo, dum inimicus alloquitur inimicum.

Notandum autem, quod in omni salutacione verbum tacetur, vel propter nimium⁴⁾ affectum scribentis, vel propter curialitatem, ita tamen vt aliquod istorum verborum semper subintelligatur: optat, mandat, *vel* mittit, et cetera similia.

In salutacione ista sunt consideranda, que sit persona mittentis, et que recipientis, quoniam salutacio non debet a situ vel dignitate personarum discrepare, set debet cuiuslibet⁵⁾ persone additam sibi conuenienciam cum debita adiectiuorum appositione assignare, vt si scribatur literato

1) A und B: *posset*. In C fehlt dieser ganze satz, welcher auch in B von der gleichen hand erst mit der abänderung *quod forsitan nuncius* an den rand bemerkt ist.

2) B: *adoptacio*.

3) B und C: *retineat*.

4) C: *minus*.

5) A: *cuiuslibet*.

ponantur adiectiua de literatura, nobili de nobilitate, et sic de aliis, sicut patebit plenius inferius, vbi agitur de formis omnium salutacionum.

Sciendum, quod nomen persone recipientis debet poni in datiuo casu, nomen mittentis in nominatiuo¹⁾ casu et in tercia persona.

In salutacione non debent poni verba que pertineant²⁾ ad laudem mittentis, set potius recipientis, cum scriptum sit: os te laudet alienum, non tuum.

Item in salutacione semper debet apponi nomen persone,³⁾ nomen dignitatis, nomen officii, vt infra in formis salutacionum patebit.

Sciendum, quod quatuor de causis proprium nomen⁴⁾ in salutacione tacetur. primo ex eo cum non persone set dignitati scribitur. secundo quando nomen proprium ignoratur.⁵⁾ tercio quando duobus equalibus scribitur, ne si vnus prius⁶⁾ ponatur alteri fiat iniuria: et tunc dignitas vel officium supplet defectum nominis. quarto propter confusionem vitandam, vt quando scribitur congregacioni vel multitudini. de hiis omnibus experiri potes infra in formis salutacionum.

Salutacio vero diuersificatur secundum diuersitatem personarum. que triplex est: maior scilicet, media, et minor. et hoc tam in clero quam extra clerum.

Maiores persone in clero sunt apostolicus, patriarche, primates, cardinales, archiepiscopi, episcopi, regales abbates. medie persone in clero vt abbates simplices, prepositi, priores, primicerii, archidiaconi, decani, canonici seculares, et omnes clerici habentes dignitates. minor persona in clero vt simplices plebani, sacerdotes qualescunque, et scolastici, et omnes karacterem habentes clericalem.

Maiores persone in seculo sunt vt imperatores, cuiuslibet⁷⁾ sint condicionis, et omnes reges coronati. medie persone vt duces, marchiones, comites, liberi, barones, capitanei urbium, et omnes layci habentes dignitates, vt milites simplices, sev quocunque ingenuitatis tytulo insi-

1) A: *sico* mit dem abkürzungsstriche über *co*.

2) B und C: *pertinent*.

3) B hat am rande die bemerkung: *tam mittentis quam recipientis quando scitur*.

4) B bemerkt am rande wieder

von der gleichen hand: *persone recipientis*.

5) B setzt gleichfalls am rande bei: *et tunc pro ipso proprio nomine duo puncta poni debent*.

6) A: *primo*.

7) B und C: *cuiuscumque*.

gniti, vt ciues sollempnes. minor persona in seculo vt mercatores, ciues simplices, et artis mechanice professores, et omnes consimiles carentes dignitatibus.

Sciendum etiam, quod aliquibus ex causis quandoque tacetur in epystola salutacio. primo quando scribentes se nolunt manifestare. item quandoque formidant de furto vel alio malo casu publicari. vel quando mortem alicuius scribunt. siue ob aliam turpem casum vel causam. tacetur etiam in litteris commendatoriis vel conductus. que omnes dicuntur literae generales, et incipiunt sic: *nouerint vniuersi ad quos — vel ad quorum audienciam — venerit presens scriptum.*

In cognoscendis igitur formis omnium salutacionum quedam ponuntur hic preambula diligentissime a notariis obseruanda.

Et sciendum¹⁾ primo est, quod si par pari scribat, persona recipientis preponitur. exemplum. *venerabili in Christo patri et domino A²⁾ dei gracia hostiensis ecclesie episcopo Rudgerus³⁾ eadem gracia patauensis ecclesie episcopus salutem et sinceram in domino caritatem.*

Si vero maior minori seu minor maiori scribat, maior semper persona prefertur. et hoc tenendum est tam in ordine ecclesiastico quam etiam seculari.

Item quidam dicere voluerunt, quod — cum minor suo scribit maiori — semper debeat salutacio causa subiectionis⁴⁾ reticeri. quod non est verum, nisi ille cui scribitur sit summe maior, vt cum episcopus vel alter quicumque scribit domino pape. si autem persona recipiens sit mediocriter maior, vt si aliquis episcopus scribat suo metropolitano, salutacio congrue poni debet.⁵⁾ set inspecta mera veritate papam etiam⁶⁾ quisque salutare⁷⁾ posset, si non vsus solummodo repugnaret, qui est in talibus obseruandus.

Item si mediocris persona suo minori scripserit, modus iste relinquitur arbitrio dictatoris, vt si notarius aliquis scribat alicui scriptori.

Item vbi sibi scribunt manifesti⁸⁾ inimici, semper persona mittentis preponitur, prout in formis salutacionum patebit.

1) B und C: *notandum.*

2) B und C haben: *H.*

3) B und C haben blos: *R.*

4) B und C: *excellencia.*

5) B und C: *potest.*

6) B und C: *et etiam.*

7) B: *papa et etiam unusquisque salutari.*

8) B und C: *perfecti.*

Nota quod maior persona in clero et extra clerum de se et de suo pari debet dicere in salutacione *dei gracia*, excepto domino apostolico qui nec de se nec de aliis dicit *dei gracia*. quedam tamen consuetudo inoleuit, quod fere omnes medie persone tam in clero, vt abbates simplices et prepositi, et extra clerum, vt duces et marchiones, de se scribant *dei gracia*, vel *miseracione diuina*. set in hoc consuetudo arti preualuit.

Nunc de formis salutacionum singulariter et exemplariter videamus. quas per v tabulas inuenies hic distinctas.

α. Incipit prima tabula salutacionum. 1)

In prima tabula ostenditur, qualiter dominus papa omnibus scribit salutando tam in clero quam extra clerum, et quomodo eidem ab omnibus scribitur.

a.

Sciendum igitur, quod dominus papa cuicumque scribat nomen suum premitit, et ab omnibus sibi scribentibus premititur. qui quidem omnes salutatur, set a nemine salutatur, cum ei sola²⁾ obediencia ab omnibus debeatur.

Item sciendum quod nomen pape ex integro debet poni in salutacione, siue ipse scribat, siue ei scribatur. quod non fit in aliis. in aliis quidem pro persona mittentis sev etiam recipientis prima litera proprii nominis ponitur. quod si nomen proprium ignoratur, duo puncta pro ipso nomine poni debent. nomina vero paparum ideo integre scribi habent, quoniam ipsorum equiuocum significant, vt ostendatur in nomine qualis debeat esse in actione,³⁾ vt Innocencius ab innocencia, Celestinus a celo, Gregorius a grege quod sit ouium pastor. et sic de aliis.

b.

Sic salutatur patriarchas: *Eugenius episcopus seruos seruorum dei venerabili in Christo fratri ierosolimitano patriarche salutem et apostolicam benedictionem*. sic salutatur omnes patriarchas, cuiuscunque sunt tituli.

Sedis apostolice legatos sic salutatur: *Eugenius etc. vt supra venerabili in Christo fratri hostiensi episcopo et apostolice sedis legato salutem et apostolicam benedictionem*. sic scribit omnibus legatis venientibus a latere curie romane, ob-

1) C: *salutacionis*.

2) B: *soli*.

3) B und C: *operatione*.

seruatis in salutacione tytulis dīgnitatum vel officiorum.

Sic salutat primates: *Eugenius* etc. *venerabili in Christo fratri gradensi* — vel *Dalmacie*, vel *Croacie* — *primati salutem et apostolicam benedictionem.*¹⁾

Presbyteros cardinales habentes tytulum sic salutat: *Eugenius* etc. *venerabili in Christo fratri viterbiensi episcopo, tytuli sancti Clementis presbytero cardinali, salutem et apostolicam benedictionem.* sic scribit cardinalibus presbyteris habentibus tytulum, siue sint episcopi siue non. habentes nullum tytulum sic salutat: *Eugenius* etc. *venerabili in Christo fratri*²⁾ *talis loci episcopo* — vel non episcopo — *et sancte romane ecclesie presbytero cardinali salutem et apostolicam benedictionem.*

Dyacones cardinales sic: *Eugenius* episcopus etc. *dilecto in Christo filio . . et sancte romane ecclesie in via latina dyacono cardinali salutem et apostolicam benedictionem.* et si in legacione curie fuerit, additur: *et apostolice sedis legato.*

Archiepiscopos et episcopos hoc modo: *Eugenius* etc. *venerabili in Christo fratri archiepiscopo salzpurgensi* — vel *episcopo patauensi* — *salutem et apostolicam benedictionem.*

Nota igitur, quod dominus papa nullum appellat *fratrem* nisi patriarchas primates et cardinales episcopos, archiepiscopos et simplices episcopos quoscunque, et³⁾ abbates regales. omnes alios cuiuscunque condicionis sev dignitatis, dummodo sint de numero christianorum — nisi fuerit interdictus aut excommunicatus — appellat *dilectos in Christo filios.* et hoc in clero et extra clerum.

Nota etiam, quod — quando papa scribit duabus ecclesiasticis personis in dignitate consimilibus et officio — nomen eius qui maioris est prerogatiue preponit.⁴⁾ et hoc observant omnes ecclesiastice persone. quando scribunt suis inferioribus pluribus numero eiusdem dignitatis vel officii, preponunt prerogatiuam honoris digniorem.

Presbyteros, dyaconos vel subdyaconos,⁵⁾ abbates simplices, prepositos, priores, decanos, canonicos, plebanos, viros religiosos, et inferioris gradus omnes⁶⁾ tam feminas

1) B und C haben blos: *in Christo gradensi primati salutem vt supra.*

2) B und C: *filio.*

3) B: *cardinales episcopos archiepiscopos et.* C: *cardinales archiepiscopos episcopos et.*

4) B und C: *preponitur.*

5) A B C: *cardinales dyaconos vel subditos.*

6) B und C: *prepositos et viros religiosos et omnes inferiores gradus.*

religiosas quam viros omnes salutat vno modo. obseruatque discrecione sexus, et positis nominibus dignitatum et officiorum, viros appellat *dilectos in Christo filios*, feminas *dilectas in Christo filias*, omnibus salutem et apostolicam benedictionem.

c.

Imperatores salutat hoc modo: *Eugenius episcopus servorum dei dilecto in Christo¹⁾ filio ac fidei suo . . inuictissimo Romanorum imperatori et semper augusto salutem et apostolicam benedictionem.*

Sic scribit Romanorum regi nondum coronato, appellando eum simpliciter regem vel electum romane ecclesie.

Similiter scribit imperatori constantinopolitano, appellando eum *dilectum in Christo filium et regni constantinopolitani gubernatorem, salutem et apostolicam benedictionem.*

Regi Francie et ierosolimitano sic scribit: *Eugenius etc. dilecto in Christo filio Francorum illustri regi viro katholico ac christianitatis imitatori salutem et apostolicam benedictionem.* sic scribit ierosolimitano.

Notandum vero, quod dominus papa nullum imperatorem vel regem appellat *dilectum filium et fidelem²⁾ suum*, nisi eum qui est infeodatus ab ecclesia romana. omnes alios principes seculares, cuiuscunque dignitatis sint, siue nobiles et ignobiles, viros et feminas, obseruat titulis officiorum vel dignitatum seu etiam professionis omnis, appellat *dilectos in Christo filios vel filias.*

Principes non katholicos sic salutat: *Eugenius episcopus etc. Sarracenorum regi vel soldano. salutem vobis non inpedimus, non quia vestram salutem non desideramus, set quia veram salutem Jesum Christum pro salute humani generis crucifixum non creditis, et quoniam christiani nominis professores iniuriis afficere non cessatis.*

Excommunicatos, interdictos, hereticos, et iudeos sic: *Eugenius etc. tali excommunicato etc. quod vobis salutacionis gratiam non inpedimus, non id efficit nostra duricia, set de vestris id perniciosis excessibus dinoscitur emanare.*

Alii viri katholici dum talibus scribunt se preponunt, et pro salute hoc concludunt: *recedere a malo et facere bonum, vel de spiritu obstinacionis ad spiritum obediencie se trans-*

1) In A fehlt *in Christo*.

2) B und C: *appellat scilicet fidelem et dilectum.*

ferre, vel spiritum consilii sanioris, vel de via erroris redire ad semitam veritatis. etc.

d.

Patriarche sic scribunt domino pape modo inconmutabili omni tempore: *sanctissimo in Christo patri et domino Eugenio dei gracia sacrosancte vniuersalis ecclesie summo pontifici A eadem dei gracia talis patriarcha licet indignus salutem in omnibus tam debitam quam condignam.*

Sic scribunt omnes cardinales, archiepiscopi, episcopi, et omnes persone ecclesiastice vtriusque sexus, mutatis propriis nominibus et nominibus dignitatum et officiorum.

Imperatores sic scribunt pape: *sanctissimo etc. Fridericus dei gracia Romanorum imperator et semper augustus et Sycilie rex cum debite subiectionis reuerencia paratum ad omnia famulatum, vel pedum oscula beatorum.* sic scribit constantinopolitanus imperator, posito proprio nomine et¹⁾ titulo dignitatis.

Sic scribunt omnes principes seculares, omnes persone seculares a maioribus vsque ad minimos, obseruato sexu, et positis que ponenda sunt, vt supra visum est.

Et nota, quod congrue clerus scribit domino pape et omnes persone ecclesiastice *obedienciam*, et layci vniuersaliter *obsequium* vel *famulatum*.

β. De secunda tabula salutacionum.

Viso qualiter dominus papa omnes salutatur, et qualiter ab omnibus salutatur, et hoc per experimentum prime tabule, nunc videndum est de secunda tabula. in qua docetur de salutacione imperatorum, quomodo scilicet imperator omnes in clero preter papam salutet, et qualiter ipse imperator ab omnibus tam a clero quam a secularibus a maiore vsque ad minimum salutetur.

a.

Patriarchas sic salutatur: *Fridericus dei gracia Romanorum rex et semper augustus, vel Romanorum imperator, vel A dei gracia regni constantinopolitani gubernator, reuerendo in Christo patri et domino . . per dei graciā ierosolimitano patriarche salutem et plenitudinem omnis boni.* sic scribit omnibus patriarchis, conuenientibus positis adiectiuis.

Presbyteros cardinales sic salutatur: *Fridericus dei gracia etc. venerabili in Christo patri domino . . tituli sancti Cle-*

1) In A fehlt *nomine et.*

mentis — vel alterius cuiuscunque — *presbytero cardinali salutem et omne bonum*. sic salutat omnes cardinales, cuiuscunque sint ordinis vel tytuli.

Sic etiam salutat omnes principes ecclesiasticos, omnesque prelatos maiores, sicut sunt regales abbates qui non subsunt dicioni imperii.

Qui autem subsunt imperio, sic scribit: *Fridericus dei gracia* etc. *dilecto imperii fidei deuoto suo venerabili patri A dei gracia archiepiscopo salczpurgensi* — vel alteri simili — *graciam suam et omne bonum*. sic salutat omnes principes ecclesiasticos subiectos imperio.

Quomodo prelatos inferiores, vt abbates, et ceteros in clero salutet.

Prelatos inferiores non¹⁾ existentes principes, cuiuscunque condicionis fuerint, sic salutat: *Fridericus dei gracia* etc. *dilecto deuoto suo viro religioso*, si est religiosus, *venerabili abbati* vel *preposito talis loci* *graciam suam et omne bonum*. in hunc modum salutat omnes prelatos inferiores vtriusque sexus, videlicet abbates simplices, prepositos, priores, decanos, archidiaconos, et ceteros huiusmodi, positis nominibus dignitatum et officiorum.

Clericos simplices sic salutat: *Fridericus dei gracia* etc. *dilecto deuoto suo viro venerabili*²⁾ vel *prudenti* vel *sciencia adornato* . . *primicerio canonico plebano* vel *vicario talis loci*, *scolastico* vel *studenti tali*, et sic de aliis, *graciam* etc.³⁾

b. Quomodo imperator omnes laycos salutet.

Romanus imperator vel Romanorum rex sic scribit imperatori constantinopolitano: *Fridericus dei gracia Romanorum rex et semper augustus, Ierusalem et Sycilie rex, magnifico principi et illustri dei gracia constantinopolitano regi salutem ac prosperitatis obtentum*. constantinopolitanus rescribit: *A dei gracia constantinopolitani regni angelus et semper augustus dilecto et illustri principi Friderico dei gracia Romanorum regni aduocato salutem et omne bonum*. sic sibi scribunt mutuo hii duo reges sev imperatores, ita quod semper mittens persona preponit se in salutacione ex quadam arrogancia.

Reges simplices sic salutat qui non sunt imperii: *viro inclito et illustri dei gracia tali regi* — *Francie* vel *Anglie* aut *Yspanie* — *Fridericus eadem gracia* etc. *sincere dilectionis con-*

1) In C fehlt non.

2) B und C: *honorabili*.

3) B und C: *graciam suam et omne bonum*.

stanciam et affectum. sic salutatur omnes reges et principes seculares qui non subsunt imperio, ipsos in salutacione preponendo.¹⁾ eos autem qui sunt imperii vasalli²⁾ salutatur sic: *Fridericus dei gracia etc. viro inclito ac fidei imperii dilecto suo deuoto O dei gracia Bohemorum regi* — et similibus — *graciam suam et omne bonum.* sic salutatur omnes reges et principes³⁾ subiectos imperio.

Nobiles extra principes sic salutatur. omnes nobiles alios, vt comites, barones, liberos,⁴⁾ et similes, salutatur, simpliciter vocando eos *viros nobiles dilectos deuotos suos, graciam suam et omne bonum.*

Milites et clientes vsque ad seruos appellatur imperator simpliciter *dilectos, fideles, deuotos suos.*

Notandum autem, quod imperator vel rex Romanorum nullum appellatur *dilectum deuotum suum* vel *fidelem imperii*, siue clericus sit siue laycus, cuiuscunque condicionis fuerit, nisi qui spectat ad imperium iure et nomine vasallatus.

Imperator imperatrici: *Fridericus dei gracia Romanorum etc. dilecte ac inclite consorti sue Romanorum imperatrici et semper auguste, Iherusalem et Sycilie regine, salutem ac totius gracie plenitudinem cum affectu.*

c. Qualiter imperator ab omnibus salutetur.

Viso quomodo imperator omnes salutet, nunc videndum est qualiter ab omnibus — tam a clero quam a laycis — salutetur.

Patriarche sic scribunt imperatori: *inuietissimo principi et illustri domino Friderico dei gracia Romanorum imperatori et semper augusto Gregorius serus Iesu Christi per graciam dei antyocenus* — vel talis — *patriarcha reuerenciam debitam et salutem.*⁵⁾

Cardinales sic scribunt: *inuietissimo etc. H tytuli sancti Laurencii presbyter cardinalis promptum famulatum cum gloria et honore in longitudine dierum.* nota, in hunc modum possunt ei scribere omnes cardinales cuiuscunque tytuli, archiepiscopi, episcopi, primates, regales abbates, omnesque viri ecclesiastici cuiuscunque condicionis siue professionis, omnesque in clero persona, excepto quod persone religiose solent scribere *cum deuotis oracionibus promptissimum famulatum.*

Rex Francie et alii qui non sunt imperii: *magnifico principi et illustri domino Friderico dei gracia etc. Ch* ⁶⁾ *eadem*

1) A und C: *postponendo.*

2) B und C: *qui subsunt imperio.*

3) B und C fügen bei: *seculares.*

4) B und C: *liberi principes.*

5) B und C: *et deuotam.*

6) B und C haben R.

gracia Francorum rex salutem cum summa dilectione. sic scribunt ei omnes reges et principes seculares qui non spectant ad imperium.

Principes vasalli sic scribunt imperatori: *inuietissimo principi ac metuendo domino suo Friderico dei gracia Romanorum etc. O eadem gracia Bohemorum rex cum debita subiectiōe se ipsum ad omnia beneplacita et mandata.* nota, sic scribunt ei omnes principes nomine et iure vasallatus, omnesque persone seculares a maiore vsque ad minimum, vnusquisque secundum propriam condicionem suam.

Imperatrix sic salutatur imperatorem: *victoriosissimo principi et predilecto domino suo Friderico dei gracia etc. Elyzabeth eadem dei gracia consors fidelissima thori sui Romanorum imperatrix et semper augusta, Syculie regina, quidquid potest cum salute debite dilectionis reuerencie et amoris.*

d.

Sic possunt omnes regine et vxores principum sev nobilium suos maritos salutare, et ipsi mariti easdem vxores, sicut de imperatore dictum est ad imperatricem, mutatis et positis propriis nominibus et tytulis dignitatum sev officiorum, et sexu discreto secundum quod oportet.

Quomodo imperatrix reginas salutatur. imperatrix sic salutatur reginas: *E¹⁾ dei gracia Romanorum imperatrix et semper augusta atque Syculie regina dilecte ac inclite principi M eadem dei gracia Bohemorum regine forma et morum elegancia decorate salutem cum indissolubili vinculo amoris.* in hunc modum possunt se ad inuicem salutare regine ac excellentes femine, debitis adiectiuorum et tytulorum posicionibus obseruatis. notandum autem, quod mulieres semper²⁾ appetunt laudari.

Qualiter igitur reges et regine principes ac inferioris³⁾ gradus nobiles ac vxores earum mutuo se saluent, facile colligi poterit ex predictis.

γ. De tertia tabula salutacionum.

Viso quomodo videlicet imperator omnes salutet, et quomodo ab omnibus salutetur, et hoc per demonstracionem secunde tabule, nunc videndum est de tertia tabula salutacionum. in qua ostenditur primo scilicet quomodo maiores in clero extra papam se adinuicem⁴⁾ debeant salutare, secundo quomodo iidem maiores cleri maiores in laicis salu-

1) A hat hier C.

2) B und C: *se.*

3) C: *inferiores.*

4) B und C: *mutuo.*

tent extra imperatorem de quo supra dictum est satis, tercio quomodo iidem maiores cleri inferiores se tam laycos quam clericos habeant salutare, quarto qualiter predicti maiores in clero a suis inferioribus tam laycis quam clericis habeant salutari, quinto et vltimo qualiter religiosi vtriusque sexus adinuicem se debeant congrue salutare.

a.

Patriarche sic salutant cardinales. *venerabili in Christo fratri . . dei gracia portuensi episcopo et sancte romane ecclesie cardinali talis tytuli presbytero — vel dyacono cardinali — Gregorius serus Iesu Christi per graciam dei talis loci patriarcha salutem in omnium salutari, vel salutem in eo sine quo non est vera salus,*

In hunc modum possunt patriarche sibi mutuo adinuicem scribere, et cardinalis cardinali, et quilibet maior in clero suo consimili, appellando se mutuo *venerabiles et dilectos in Christo fratres*, et obseruatis tytulorum sev dignitatum proprietatibus. et archiepiscopus archiepiscopo, episcopus episcopo, primas primati, regalis abbas regali abbati etc. hoc obseruato vt in hiis persona recipiens semper preponatur mittenti.

Excepto si persona mittens sit apostolice sedis¹⁾ legatus simplex, vtpote non cardinalis. talis preponit se omnibus in salutacione in hiis tantum terminis²⁾ ad quos legacione fungitur. si autem fuerit cardinalis cuiuscunque licet tytuli apostolice sedis legatus, indifferenter omnibus se preponit tam ecclesiasticis quam secularibus personis, exceptis inperatoribus quos semper preponit.

b. Quomodo minores in clero se salutant mutuo.

Minores in clero, vt sunt abbates simplices, prepositi, et alii prelati illis inferiores, sic se salutant. abbas abbati: *venerabili in Christo patri et domino miseratione diuina abbati ecclesie lambacensis O eadem miseratione³⁾ abbas ecclesie glonycensis⁴⁾ salutem et sincere dilectionis in domino continuum et indesinens incrementum.* isto modo et prepositi sibi scribunt, positis hiis que ponenda sunt.

Notandum, quod in clero tantummodo in principatibus constituti mutuo sibi scribunt et ad alios *dei gracia*.

1) B und C: *sit a sede apostolica.*

2) B: *terris.*

3) B und C: *gracia.*

4) B: *clunienensis.* C: *clunicensis* mit einem über das u gesetzten e.

inferiores autem, vt abbates simplices, et prepositi, et con-
similes eis, de se scribunt *miseracione diuina*, sicut de vtris-
que exemplariter superius est expressum.

Quomodo abbates cystericiensium¹⁾ inter se. dieser ab-
satz hat schon oben in den vorbemerkenngen s. 718 seine
stelle gefunden.

Priores, decani, cardiani sibi mutuo sic scribunt.
prior priorem appellat *dilectum in Christo amicum virum reli-
gione conspicuum, salutem et cum oracionibus fraternam in
domino caritatem*. sic decanus decano, cardianus suo
simili, subprior subpriori.

Primicerii, archipresbyteri,²⁾ archidyaconi, et canonici
seculares, rectores ecclesiarum, plebani, vicarii, pre-
sbyteri; inferiorum ordinum clerici sic sibi scribunt inter
se. omnes isti mutuo sibi scribunt vno modo, alter
alterum appellando *virum honorabilem, prudentem*, scilicet:
*dilecto in Christo tali primicerio etc. salutem ac septiformis gra-
cia spiritus illustrari, vel salutem et de Ihericho in Ierusalem
feliciter peruenire*.

Salutacio scolasticorum ad inuicem: viro *spectabili ma-
gistro . . doctore decretorum Bononie*,³⁾ vel *rectori ar-
cium Padue*, *H rector scholarum wiennensium licet insufficiens
et indignus salutem et in scolis phylosophie miliciam exercere, vel
salutem et ea scire et docere in terris que domino placeant in
excelsis*. sic etiam studens magistro proprio poterit scri-
bere, positus debitis adiectiuis laudis, et vocando eum *di-
lectum dominum ac magistrum suum*.

Magister discipulo sic scribit: *karissimo et preamando
didascalo suo . . bone indolis iuueni H rector scholarum talis
loci salutem et fontem sciencie quam desiderat adipisci*.

c.

Viso quomodo omnis clerus extra papam mutuo se
salutat, nunc videndum est quomodo idem clerus prin-
cipes seculares salutat, extra imperatorem de quo satis
dictum est.

Maiores in clero seculares principes sic salutant: *ma-
gnifico principi et illustri O dei gracia regi Bohemie*, vel *in-
clito duci Austrie*, vel *tali marchioni*, *Gregorius serus Iesu
Christi per graciā dei talis patriarcha*, vel *talis cardinalis*, vel
archyepiscopus, et ceteri, *salutem et cum oracionibus*

1) B und C: *cystericiensis ordinis*.

3) A: *Bohemie*.

2) B und C: *archiepiscopi epi-
scopi*.

Quellen IX.

paratam ad quecunque beneplacita voluntatem. ista erit salutatio maiorum in clero extra papam ad principes seculares.

d.

Quomodo maiores in clero inferiores nobiles salutant. inferiores principibus¹⁾ nobiles seculares, vt sunt comites liberi et barones, maiores in clero salutant preponendo eos in salutacionibus, et dicunt eis *salutem cum plenitudine omnis boni.* et hoc sane, si non subsunt iidem nobiles eidem clero.²⁾ si autem subsunt ei, tunc idem clerus se preponit in salutacione, dicens eos *fideles suos dilectos, gratiam suam et omne bonum.* exceptis patriarchis cardinalibus et apostolice sedis legatis, qui semper preponunt se predictis nobilibus, et dicunt eis *salutem in domino Iesu Christo, vel benedictionem, vel salutem in omni saluari.* ita, si non subsunt eis. si vero subsunt dicioni eorum, scribunt eis vt predictum est, *gratiam suam vide licet et omne bonum, vel obtentum gratie et fauoris.*

Quomodo milites³⁾ et clientes salutant. milites et clientes et alios laycos vt burgenses vsque ad seruos glebe salutant predictus clerus, scribendo eis simpliciter *gratiam suam et omne bonum,* et salutando quemlibet secundum condicionem suam, prout sagaci dictatori facile patere potest.

e.

Viso quomodo maiores in clero principes seculares et omnes nobiles vsque ad clientes et infra salutent, nunc videndum est quomodo predicti maiores in clero suos salutant clericos inferiores, et quomodo e conuerso⁴⁾ a suis inferioribus clericis (et laycis) salutentur.

Insoferne dieser abschnitt ohne alles allgemeine interesse ist, rechtfertigt sich leicht seine weglassung.

d. De quarta tabula salutacionum.

Viso de tercia salutacionum tabula, nunc videndum est de quarta. in qua primo ostenditur, quomodo omnes principes seculares, extra imperatores sev reges Romanorum de quibus supra dictum est, et quomodo omnes nobiles eisdem principibus inferiores vsque ad populares mutuo se salutant. secundo ostenditur quomodo iidem principes et nobiles maiores in clero extra papam salutant. tercio quomodo inferiores laycos salutant. quarto qualiter ab inferioribus laycis salutantur. quinto et vltimo quedam ponuntur notabilia valde bona.

1) B und C: *principes.*

2) B und C: *eidem in clero.*

3) B und C fügen *simplices* bei.

4) B und C: *e contra.*

a.

Quomodo reges se saluent. rex regi sic scribit. *inclito et illustri principi domino* ¹⁾ *O dei gracia Bohemorum regi Stephanus* ²⁾ *eadem gracia Vngarie rex dilectionem omnimodam et salutem.* ³⁾ si autem rex subdito regi scribit, potest se preponere, si vult, et scribere sibi *fauoris plenitudinem cum salute.*

Quomodo minores nobiles scribunt sibi mutuo. minores nobiles, vt comites barones et liberi, scribunt sibi persona recipiente premissa in salutacione. et appellando se *viros nobiles spectabiles et famosos*, inferunt *fidelitatis obsequium indefessum cum salute.*

Quomodo miles militi. miles militem appellat *strenuum virum et honestum talis loci*. et dicunt *salutem cum promptitudine obsequendi.*

Militares vero se appellant mutuo *viros discretos et honestos*, et dicunt *quidquid possunt cum salute obsequii et honoris.*

Generaliter nota tam in persona recipiente quam mittente, si sunt affines et consanguinei, de hoc debent facere in salutacionibus ⁴⁾ mencionem. ⁵⁾ item nota, quod semper persona mittens tam pro se quam ad personam recipientem, posito primo proprio nomine vtriusque, si tamen scitur, et adiunctis in salutacione debitis adiectiuis, potest vtriusque cognomen subinferri, si scitur pro certo.

b.

Quomodo principes seculares ecclesiasticis ⁶⁾ extra papam scribunt. principes seculares saluant ecclesiasticos, et preponunt eos in salutacionibus, appellando eos *reuerendos in Christo patres et dominos*, positis tytulis ⁷⁾ dignitatum et officiorum, et dicunt eis *salutem et paratam ad quecunque beneplacita voluntatem*. ita, si iidem seculares principes non subsunt ecclesiasticis. si vero subsunt, tunc appellant eos *reuerendos dominos suos*, et scribunt eis *salutem et condigne reuerencie* — vel *debiti homagii* — *famulatum.*

Quomodo minoribus prelati scribant et clericis. principes seculares scribunt minoribus prelati et clericis, sicut in secunda tabula continetur ad talem paragraphum „prela-

1) B und C: *inclito principi et illustri domino.*

2) B und C haben R.

3) B und C: *cum salute.*

4) B und C: *salutacione.*

5) Von hier an his salutacione einschliesslich ist in A ausgefallen.

6) A: *ecclesiasticos.*

7) B und C: *nominibus.*

tos inferiores“ vsque ad illum locum „clericos¹⁾ simplices sic salutat.“

Vbi notarius nomina propria, si cognoscuntur, titulos dignitatum et officiorum, tam ad personam mittentis quam recipientis caute et congrue ponat, vnum quemque circumscribendo conuenientibus laudis adiectiuis, prout in secunda tabula colligi plene potest.

c.

Inferiores nobiles suos superiores salutant, sicut in secunda tabula continetur ad talem paragrafum „principes vasalli“ etc. vsque ad illum locum „imperatrix“. hic etiam notarius attendat scribentis sev recipientis²⁾ condicionem, et distinguat vasallos et non vasallos, tytulos dignitatum, condiciones personarum, singula singulis proprie coaptando.

d.

Sic et minores in clero, vt sunt abbates simplices ceterique prelati consimiles, et alii de numero clericorum scribunt superioribus laycis, sicut in secunda tabula continetur ad talem paragraphum „qualiter imperator ab omnibus salutetur“ vsque ibi „principes vasalli“ etc. hoc obseruato, vt scilicet — sicut supra dictum est — vbi layci suis superioribus scribunt *obsequium*, ibi clericus scribat *deuotas in domino oraciones*.

Hec omnia et singula studioso notario facile patebunt.

e.

Quomodo legatus imperatoris se scribat. notandum ergo, quod legatus domini imperatoris omnibus se preponit qui sunt in hiis prouinciis ad quas legacione fungitur. non tamen se vocat legatum, set presidem. verbi gracia: *H dei gracia imperialis aule preses super — talem vel — tales prouincias generalis viro inclito regi tali — vel duci, vel marchioni talis terre — gratiam suam et omne bonum.*

Sic etiam possunt scribere maioribus personis in clero qui sunt in districtibus legacionis sue.

Omnes vero qui in ipsius sunt districtibus, cuiuscunque fuerint condicionis, clerici siue layci, ipsum preponunt in salutacione, appellantes³⁾ eum *illustrem dominum suum*, et dicunt ei *condigne reuerencie famulatum.*

Alias vero vbi non fungitur officio legacionis scribit se simpliciter tanquam marchio vel dux.

1) Alle drei handschriften haben :
reges.

2) B und C: *mittentis*.

3) B und C: *vocando*.

Nota etiam, quod est differentia inter principem et presidem. princeps est qui iure hereditario ad minus vnam habet terram. preses est qui tantum de mandato imperatoris vni vel pluribus prouinciis preest vel presidet ad tempus, sicut faciebat Pylatus in Judea pro Tyberio cesare.

Romani quoque senatores et prefecti Vrbis qui pre-torie preerant potestati auctoritate senatus¹⁾ et prefecture, et quia Roma esset caput totius mundi, se omnibus principibus preponebant extra papam imperatorem et imperatricem. set quoniam modo facta est velut ancilla que quondam²⁾ libera, cessante nunc causa cessauit effectus. vnde sicut duces vel marchiones modo de se scribunt. senatores et prefecti vrbis romane³⁾ sic scribunt: *inclito principi et domino A⁴⁾ dei gracia Sycilie regi M eadem gracia alme Vrbis summus⁵⁾ senator — vel prefectus — salutem et prosperitatis obtentum.*

Sic scribunt inferioribus suis tam laycis quam clericis quemadmodum duces vel marchiones, vt dictum est superius in hac quarta tabula.

Ceterum quia consules ciuitatum castellorum sev villarum in nostris non habentur⁶⁾ terris, ideo apud nos vsus scribendi eis non est. veruntamen si contingat eis de nostris terris⁷⁾ fieri legacionem, debent poni tanquam barones terrarum nostrarum, in salutacionibus obseruatis tytulis dignitatum et officiorum suorum. et hoc non ex arte, set .pocius ex consuetudine, que arti⁸⁾ in multis preiudicat.

ε. De quinta tabula salutacionum.

Viso de quarta tabula, nunc subinfertur vltima id est quinta.

In quinta tabula docetur quomodo populares se salutent vsque ad seruos glebe.

Mariti vxores salutant vt principes vxores suas, preter imperatorem de quo predictum est. sic scribunt verbi gracia: *inclite ac preamande domine E dei gracia ducisse Austrie dilecte consorti sue Albertus eadem gracia dux eiusdem terre cum salute indissolubilis⁹⁾ dilectionis constanciam vel amoris.*

Sic eisdem principibus scribunt vxores eorum. verbi gracia: *inclito principi et illustri, karissimo et pre cunctis mor-*

1) B: *sanatus.*

2) B und C: *quondam fuit.*

3) C: *Rome.*

4) B und C haben *H.*

5) B und C: *vel summus.*

6) B: *habentibus.*

7) B und C: *terminis.*

8) B: *artem.*

9) C: *indissolubili.*

talibus diligendo domino ac marito suo, O dei gracia Bohemorum¹⁾ regi Elyzabet²⁾ eadem gracia eiusdem regni domina et regina necnon fidelissima consors sua cum omnimoda deuotione subiectionem tam humilem quam condignam.

Inferiores nobiles, vt comites et barones, ceterique nobiles ad vxores suas, et e conuerso vxores ad illos, humiliorem habebunt stilum secundum cuiuscunque condicionem et dignitatem, hoc obseruato vt vxores maritis semper scribant *subiectionem omnimodam et condignam.*

Humiliores vero, vt ciues et alii layci, scribant vxoribus suis simpliciter sicut tunc fuerit consuetum.

Salutacio filiorum ad parentes. verbi gracia: *reuerendis et pre cunctis mortalibus diligendis A et B parentibus suis F eorum filius — aut filia — cum subiectione omnimoda salutem, aut quicquid in mundo iocundius est salute, vel salutem et quidquid boni Ioseph Iacob prebuit patri suo, et multa similia.*

Salutacio parentum ad filios. *filio peramando A et B parentes sui salutem et quidquid Ysaac Iacob contulit, vel salutem et bonorum consorcia imitari, vel salutem et bonis moribus informari.*

Idem de filiabus poteris scribere ad parentes, et e conuerso, sexu tantum³⁾ discreto.

Salutacio parentum ad malum⁴⁾ filium. *Chunrado vtinam vocando filio A et B parentes sui pro salute angustiam et dolorem, vel pro salute obprobrium sempiternum, et similia.*

Salutacio filiorum ad parentes duos. *karissimis et precordialibus A et B parentibus suis vtinam sic vocandis Heinrichus solo nomine ipsorum filius salutem et aperire paterna viscera indigencie filiali, vel salutem et carnem propriam non odire, vel salutem et cordis duriciam per pietatis misericordiam remouere, et similia.*

Idem teneas de filiabus.

Salutacio fratrum inter se. *dilectissimo et predilecto germano suo Chunrado L ipse⁵⁾ germanus suus salutem et fraterne dilectionis constanciam et affectum, vel salutem et eam quam sibi desiderat sospitatem.*

Idem teneas de sororibus.

1) B: Romanorum.

2) B und C haben blos E.

3) B und C: tamen.

4) B: ad ulterum. C: ad adulterum.

5) B: suo C L. C: suo C et.

Verum si aliquis eorum est in dignitate positus, scribetur sibi secundum dignitatem suam, non obstante connexionē fraternitatis.

Ex predictis collige, qualiter omnes consanguinei, quacunq̃ue linea sunt affines, mutuo sibi scribant, observatis circumstanciis et condicionibus personarum.

Consanguineae vel alias¹⁾ familiares femine se salutant: *dulcissime et amabili cognate suae, pulcritudine et morum elegancia plurimum decorate, H talis femina salutem et plenitudinem²⁾ gaudiorum.*

Qualiter ad amasias sit scribendum, religionis causa pertranseo.

Iudex iudici: *multae sapientiae et discrecionis viro P tali iudici tam iuris prudencia quam facti experientia redimito A talis iudex salutem et in libra rationis sedendo singula sua iudicia³⁾ trutinare, vel salutem et in omni iudicio matrem veritatis consulere rationem, vel salutem et cum mansuetudine per semitas ambulare iusticie et virtutis.⁴⁾*

Salutatio ad hominem liberalem. huic scribas, discreta vt predictum est condicione persone, *salutem et gratis digna postulantibus⁵⁾ largiri, vel salutem et omnium matrem virtutum consulere largitatem.*

Auarus salutatur, et tunc dicunt ei *salutem morumque non⁶⁾ nummorum congeriem coaceruare, vel salutem et non denariorum set potius maiestatis altitudinem adorare, vel salutem et ab avaricia se auertere que est seruitus ydolorum.*

Mercatores sic scribunt: *salutem et lucrum consequi adoptatum.*

Salutatio ciuium inter se. ciues iuxta condicionem dignitatum et officiorum salutant se adinuicem prout placuerit dictatori.

Artis mechanice operarii se simpliciter salutant sic dicendo. verbi gracia: *viro discreto . . artis sutorie in tali loco H eiusdem artis — vel alterius — salutem et omne bonum, et similia.*

Amicus amico de inferioribus laycis sic salutando scribit: *dilecto et precordiali amico S⁷⁾ talis amicus omnium bonorum copiam cum salute, vel salutem et desiderate fortune incrementum, vel salutem et prosperis successibus⁸⁾ habundare, et similia.*

1) B und C: *alie*.

2) B und C: *cum plenitudine*.

3) B und C: *pericia*.

4) B und C: *veritatis*.

5) B und C: *postulacionibus*.

6) B: *morum nec*. C: *morum non*.

7) B und C: *amico suo H*.

8) C: *successionibus*.

Sic potest socius socio scribere.

Item in bello constituto potest scribi: *salutem et de hostibus triumphare.*

Inimicus inimico. quando inimicus scribit inimico, persona mittens preponit se, tacito proprio nomine persone recipientis, set describit eum vel a cognomine vel a loco. verbi gracia: *Chunradus talis homo de tali loco viro . . talis loci*¹⁾ *pro salute merorem, vel incidere in laqueum quem tetendit, et similia.*

Nauclerus nauclero. naucleri adinuicem *salutem*²⁾ scribunt sibi *et ad portum pertingere cum fortuna, vel salutem et periculorum discrimina euitare, et similia.*

Rusticus rustico. agricolae simpliciter scribunt ad inuicem, dicentes *salutem nec non frumento vino et oleo stabiliri, vel salutem et in animalium fetibus habundare, et similia.*

B.

Expedita salutacione, que est pars epistole principalis et prima, nunc videndum est de epistole parte principali secunda, que est captacio beniuolencie.

Que pluribus nominibus appellatur. dicitur enim aliquando prouerbium, aliquando exordium, aliquando arenga. aliquando prohemium nuncupatur. set communis vsus istam solet³⁾ particulam dicere captacionem⁴⁾ beniuolencie, eo quod ipsa negocium congruum siue commodum faciat, et animum auditoris beniuolum reddat.

Prouerbium est quedam similitudo metaphorice continens consuetudinem approbatam, sicut: *mus in sporta vel in pera, ignis in sinu, serpens in gremio, hec tria non solent prebere suis hospitalibus munera graciosa.*

Exordium est principium oracionis per quod ad audientem instituitur animus auditoris. verbi gracia: *eius pietas est precipue commendanda qui*⁵⁾ *priusquam sibi precum instancia porrigatur*⁶⁾ *digno beneficio preuenit indigentem.*⁷⁾

Arenga est quedam proluxa prefacio que ad beniuolenciam captandam premittitur. et hac raro aliquis vtitur apud modernos, nisi in curia romana. verbi gracia: *qui scit se aliis prepositum, non moleste ferat aliquem sibi esse prelatum, ipsa namque romana ecclesia, que disponente domino mater est cunctorum fidelium, ita vires suas aliis ecclesiis dispo-*

1) B und C: *viro tali.*

2) B und C: *ad inuicem se salutant.*

3) C: *scilicet.*

4) B und C: *captacio.*

5) C: *que.*

6) B und C: *porrigantur.*

7) C: *indignantem.*

suit¹⁾ largiendas, vt in partem vocate²⁾ sint sollicitudinis, non in plenitudinem potestatis. hinc est etc.

Prohemium est sermo preambulus ad dicenda. sic verbi gracia: *cum tales esse debeamus apud subditos quales nos cum subditi essemus nostros esse voluerimus³⁾ prelatos, mirabamur⁴⁾ vehementer quod circa⁵⁾ talem clericum rigiditas vestra adeo est effrenata.*

Captacio beniuolencie est quoddam blandimentum quo recipientis animus beniuolus redditur circa personam mittentem. verbi gracia: *vobis regraciari non sufficimus, quod multis beneficiorum impensis effectibus hactenus me respicere voluistis. vnde quod per vires meas non valeo, suppleat qui est bonorum omnium retributor.*

Notandum vero, quod hec particula debet esse concors cum sequentibus in materia,⁶⁾ ita quod bene conueniat materie, et mittentis intencionem⁷⁾ exprimere videatur. alioquin magis erit dedecori⁸⁾ quam honori.

Item notandum, quod captacionem beniuolencie non est necesse semper ponere, quia quandoque tacetur omnino, quandoque artificiose inseritur narrationi vel petitioni.

C.

Sequitur de narratione, id est tercia parte principali epistole.

Est autem narracio rerum gestarum vel vt gestarum⁹⁾ posicio. vel¹⁰⁾ narracio est intencionis eius qui scribit explicacio.

Notandum etiam, si scribas maiori persone inter laycos, sic dicas in principio narrationis: *excellencie* — vel *nobilitati*, vel *magnificencie* — *vestre significo*. si maiori in clero scripseris, tunc dicas: *reuerencie, sanctitati, prudence, discrecioni vestre significo*.

Item notandum, quod narracio alia est simplex, alia duplex, alia multiplex.

Simplex est, quando tantum vnum narratur negocium. duplex, quando duo narrantur negocia. multiplex, quando plura narrantur negocia.

Set maxima caucio est adhibenda in negociis pluribus, ne primum medio, medium ne discrepet imo.

1) B: *disponit*.

2) B und C: *vocati*.

3) A und C: *voluimus*. B: *voluimus*.

4) B und C: *miramur*.

5) B und C: *contra*.

6) B und C: *materiam*.

7) B und C: *affectum*.

8) B und C: *decori*.

9) B und C: *rerum congestarum*.

10) A: *alicuius? aliter?*

ad hanc cautelam quedam sunt vincula adhibenda, hec scilicet: *interea, insuper, ceterum*, et similia materie conueniencia, quoniam quod facit pix in naui hoc faciunt coniunctiones prepositiones et aduerbia in literis.

D.

Sequitur de petitione, que est quarta pars principalis epistole.

Est autem peticio qua in epistola rem aliquam desideratam petimus.

Et notandum, quod septem sunt modi qui cadunt loco petitionis in epistola, videlicet mandatum, preceptum, consilium, exhortacio, supplicacio, voluntatis¹⁾ explecio, facti reuocacio.

Verbi gracia ecclesiastici viri scribendo suis inferioribus, si sunt clerici, tunc dicunt: *mandamus vobis per censuram ecclesiasticam*. si vero sunt layci, tunc dicunt eis: *volumus et mandamus, quatenus hoc vel illud²⁾ statim visis presentibus faciatis.*³⁾

Preceptum magnis conuenit viris laycis,⁴⁾ qui premissa narratione⁵⁾ subiciunt loco petitionis ad subditos: *precipimus igitur vobis sub optentu gracie nostre, quatenus ab iniuria talis hominis desistatis*.

Consultatoria peticio ponitur verbi gracia: *consulo igitur tibi, quatenus laudabiliter inchoatum principium fine commendabili et laudabili proseguaris*.

Idem est de exhortacione.

Supplicatoria est peticio verbi gracia: *supplico tibi, amicorum karissime, quatenus pecuniam tibi per me concessam harum latori non renuas exhibere*. notandum tamen, quod est diferencia inter supplicare et petere: maioribus supplicamus, equales petimus.

Item voluntatis explecio loco petitionis ponitur. verbi gracia: *volumus igitur, vt nostrum desiderium processum habeat, et quod iam factum est pro voto nostro ex nunc et in antea maneat illibatum*.

Facti reuocacio, que etiam vt diximus quandoque cadit in locum petitionis, maxime⁶⁾ locum habet in literis papalibus. verbi gracia: *reuocamus igitur talem sententiam quam contra canonem nouimus esse latam*.

1) B: *voluntas*.

2) B und C: *hoc*.

3) B: *facias*.

4) B und C fügen noch *videlicet* bei.

5) C: *in narratione*.

6) B und C: *et maxime*.

Notandum etiam, quod in omni petitione vnum ex tribus est considerandum: scilicet vel honestas, vel possibilitas, aut vtilitas.¹⁾ honestas ideo, quia turpia non sunt petenda. possibilitas, nam stultum est petere quod possit iure negari. vtilitas, videlicet quod rei petite exaudicio vtilis esse et non superflua videatur.

E.

Sequitur de conclusionem. est igitur conclusio summam orationis explicans.

Notandum vero, quod conclusionum alia est deprecatoria, alia mandatoria, alia hortatoria, alia consolatoria, alia correctoria.

Prime tres facile possunt cognosci.

Consolatoria sic fit verbi gracia: *nec vos mors talis persone perturbet, quia speramus ipsum cum domino perenniter regnaturum.*

Correctoria sic verbi gracia: *quod si statum tuum satis quidem omnibus suspectum in melius non mutaueris, scias tibi quantum ad me omnia promocionis genera submota quodammodo et subtracta.*

4.

De quibusdam notabilibus ad predicta²⁾
necessariis.

Expeditis et pertractatis superius v partibus principalibus epistole, nunc quedam generales dictaminis regule sunt ponende.

Notandum igitur in primis, quod in literis inconsuetum principium poni non debet, nec incompetens finis.

Quedam enim dictiones sunt quodammodo appropriate ad principia, vt *liquet*, *licet*, *constat pro certo*, *pro constanti*, et cetera similia. et hoc in multis negociis, non tamen in omnibus, vt patet experto notario.

Solemus etiam huiusmodi genitiuis accusatiuis et ablatiuis vti, in principiis maxime rescriptorum, verbi gracia *tenore literarum tuarum perlecto*, item *litteras reuerencie vestre recepimus*³⁾ in hec verba, et similia multa.

De fine competenti hoc teneas, quod respondeat principio materie et medio.

1) B: voluntas.

2) In B und C fehlt *ad predicta*.

3) A: recipimus.

Item antiqui in epistolis triplici vsi sunt distinctione. prima est suspensiuua, secunda constans, tertia completiua. set hee distinctiones apud modernos minus curantur pro tanto. de hiis duxi minime prosequendum.

Item nomen loci, nomen persone, nomen dignitatis vel officii semper debet in salutacione apponi, vt *Petro iudici wiennensi*.

Item nulla dictio semel posita sepius iteretur, nisi sit de natura sermonis, et causa necessitatis euidens hoc requirat, vt in hoc exemplo: *Petrus et Martinus multa crimina commiserunt, propter que Martinus suspendio traditur, et Petrus in exilium religatur.* nam fastidium generaret dictio sepius iterata, vt ibi: *cuius rationis ratio non exstat,*¹⁾ *ei rationi non est fides adhibenda.*

Item in summa nota, quod omnis notarius ista debet considerare, scilicet ordinem constructionis, debitam adiectiuorum et verborum appositionem, intellectum locucionis, mores hominum, et consuetudines terrarum, et satisfacere voluntati mittentis et eque recipientis, et que sit fortuna et condicio vtriusque, et quod talis sit materia que conueniat illi cui litera destinatur.

6) B und C: *existat*.

Pars principalis secunda.

Prohemium in formas literarum que dantur in curiis principum.

Elucidatis quinque partibus epistole, et circa easdem partes quibusdam dubitabilibus explanatis, visisque formulis salutacionum quarum vsus est in literis communibus quas missiles¹⁾ literas appellant, ad quarum cognicionem specialiter presentis operis dirigitur intencio, eo quod magis apud omnes in consuetudine habeantur, verum²⁾ quoniam diuerse sunt species literarum, ad habendam differenciam inter literas et literas, vt earum diuersitas facilius cognoscatur, earum literarum genera que consueuerunt dari a curiis principum in ordine³⁾ prosequamur.

Dantur enim in eisdem curiis commissiones, citaciones, procuratoria, donatorie, petitorie, sentencie, confirmaciones, appellaciones, executorie, dispensaciones, indulgencie, exempciones, visitaciones, inquisiciones, formate, et obligatorie.

Omnes iste litere, sicut nominibus sunt diuerse, sic nimirum queuis istarum ab alia habet aliquid⁴⁾ speciale. et hoc in modo scribendi. aliter enim scribitur commissio, aliter citacio, et sic de singulis.

Maiores autem prelati, vtpote patriarchis archiepiscopis episcopis, omnia predictarum competunt genera literarum. nisi forte aliquis velit contendere, quod exempciones et dispensaciones soli pape debeant reservari. quod nos etiam in genere concedimus, licet possimus dicere in specie quod archiepiscopis et episcopis cum subditis suis in certis casibus eximendi et dispensandi auctoritas concedatur.⁵⁾

1) B: *missibiles*.

2) B und C: *vnde*.

3) B und C: *ordinem*.

4) C: *aliud*.

5) B und C: *dispensandi habeant auctoritatem*.

Item sunt et plura genera literarum que in fine huius summe ponuntur, vt sunt litere conductus, litere diffidacionis, litere testimoniales, et cetera.

Nunc igitur de primis secundum ordinem videamus, primo exponendo quid sit commissio.

1) Tractatus de commissionibus.

Er ist an der betreffenden stelle des sächsischen formelwerkes neben dem tractatus de commissionibus des Ludolf von Hildesheim oben seite 220 bis 224 bereits zur berücksichtigung gekommen.

a) Exemplum commissionis papalis in causa spirituali legende.

Es entspricht der littera confirmationis oder wohl commissionis der sächsischen summa prosarum dictaminis wie in Ludolfs bemerktem tractate dem muster a oben seite 273 und 274.

b) Exemplum commissionis papalis in causa temporalis.

Es entspricht der num. 7 de procuratoribus des sächsischen formelwerks und in Ludolfs angeführter abhandlung dem muster b oben seite 275 und 276.

c) Exemplum commissionis secularium principum in causis propriis.

Es entspricht den commissionis litterae unter den ziffern 8 und 9 der sächsischen summa prosarum dictaminis wie in Ludolfs bemerktem tractate dem muster c oben seite 276 und 277.

d) Forma commissionis principum ecclesiasticorum in causa spirituali.

Sie ist in Ludolfs summa dictaminum am bemerkten orte unter d oben seite 385 und 386 bereits berücksichtigt.

e) Forma commissionis eorundem in causa temporalis.

Sie entspricht dem muster e in Ludolfs erwähntem tractate oben seite 386.

f) Forma subdelegationis.

Sie ist am bemerkten orte unter f oben seite 387 schon zur berücksichtigung gekommen.

g) **Quomodo iudex delegatus possit committere
vices suas.**

Dieses muster entspricht den litterae subdelegacionis in Ludolfs angeführter abhandlung oben seite 387 und 388.

2) Tractatus de citacionibus.

Er ist an der betreffenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben der entsprechenden abhandlung des Ludolf oben seite 224 bis 226 schon berücksichtigt worden, woselbst auch die hier vorkommende abweichung bezüglich des 20tägigen termines seite 225 in note 2 bemerkt ist.

**Exemplum citacionis peremptorie iudicum
delegatorum.**

Es entspricht der num. 10 des sächsischen formelwerkes und dem muster in Ludolfs tractat de citacionibus oben seite 278.

3) Tractatus de procuratoriis.

Er ist an der betreffenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben der entsprechenden abhandlung des Ludolf oben seite 226 bis 228 bereits zur berücksichtigung gekommen.

a) **Procuratorium ad petendum inducias vel
probandum inpotenciam veniendi.**

Es entspricht der num. 12 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs tractat de procuratoriis dem muster a oben seite 279.

b) **Procuratorium ad proponendum excep-
cionem dilatoriam in solidum.**

Es entspricht der num. 11 der sächsischen summa prosarum dictaminis wie in Ludolfs bemerkter abhandlung dem muster b oben seite 278 und 279.

c) **Procuratorium ad curiam romanam ad in-
petrandum contradicendum et iudices
eligendum.**

Hierüber ist num. 13 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs erwähntem tractate das muster c oben seite 279 und 280 zu vergleichen.

d) Procuratorium vniuersitatis.

Es entspricht der num. 14 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs angeführter abhandlung dem muster d oben seite 280.

4) Tractatus donatoriarum.

Er findet sich an der betreffenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben Ludolfs entsprechender abhandlung de donatoriis oben seite 228 bis 230 schon berücksichtigt.

a) Forma donatorie condicionalis.

Sie entspricht der num. 17 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs bemerkter abhandlung dem muster a oben seite 281 und 282.

b) Forma donatorie mere.

Hierüber ist die littera provisoria des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs angeführtem tractate das muster b oben seite 280 und 281 zu vergleichen.

5) Tractatus petitoriarum.

Er ist bereits bei der abhandlung Ludolfs de petitoriis oben seite 389 und 390 zur berücksichtigung gelangt.

a) Exemplum petitorie in prima specie.

Es entspricht in Ludolfs bemerktem tractate dem muster a oben seite 390 und 391.

b) Exemplum petitorie in secunda specie.

Es entspricht der num. 18 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs angeführter abhandlung dem muster b oben seite 282 und 283.

6) Tractatus de sentenciis.

Ihn haben wir an der entsprechenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben Ludolfs abhandlung de sentenciis oben seite 231 bis 235 schon berücksichtigt.

a) Exemplum diffinitive sentencie papalis.

Hiezu ist num. 26 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs bemerktem tractate das muster a oben seite 284 bis 287 zu vergleichen.

b) *Exemplum diffinitive sentencie a parte ordinariorum.*

Es entspricht der *littera inquisitoria divortii* der sächsischen *summa prosarum dictaminis* und in Ludolfs angeführter abhandlung dem muster b oben seite 288.

c) *Forma interlocutorie sentencie a parte delegatorum.*

Sie entspricht der *littera sentencie contra appellationem* in num. 32 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs erwähntem tractate dem muster c oben seite 289 und 290.

d) *Forma sentencie ab arbitrariis iudicibus.*

Sie entspricht der *littera arbitrii* des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs bemerkter abhandlung dem muster d oben seite 291 bis 293.

7) *Tractatus de confirmationibus.*

Er ist an der betreffenden stelle der sächsischen *summa prosarum dictaminis* neben Ludolfs abhandlung de *confirmationibus* oben seite 235 und 236 bereits zur berücksichtigung gekommen.

a) *Forma confirmationis mere.*

Hiezu sind die beiden num. 38 und 39 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs angeführtem tractate das muster a oben 294 und 295 zu vergleichen.

b) *Forma confirmationis condicionalis.*

Sie ist in Ludolfs erwähnter abhandlung beim muster b oben seite 392 bereits berücksichtigt.

c) *Forma confirmationis simplicis.*

Sie entspricht der num. 40 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs bemerktem tractate dem muster c oben seite 295 und 296.

8) *Tractatus de appellacionibus.*

Er hat bereits an der entsprechenden stelle der sächsischen *summa prosarum dictaminis* neben Ludolfs abhandlung de *appellatione* oben seite 236 bis 238 seine berücksichtigung gefunden.

a) Forma appellacionis ad terminum.

Sie entspricht der num. 42 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs angeführter abhandlung dem muster a oben seite 297.

b) Forma appellacionis sine termino.

Hiezu ist die num. 43 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs bemerktem tractate das muster b oben seite 297 zu vergleichen.

9) Tractatus executoriarum.

Ihn haben wir an der betreffenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben Ludolfs abhandlung de executoriis oben seite 238 bis 240 schon berücksichtigt.

a) Forma executorie mere.

Sie ist neben der littera excommunicationis iudicum delegatorum des sächsischen formelwerkes oben seite 299 und 300 abgedruckt.

b) Forma executorie condicionalis.

F dei gracia talis tytuli presbiter cardinalis¹⁾ et apostolice sedis legatus dilecto in Christo venerabili fratri archiepiscopo moguntinensi salutem etc.

Romane sedis clemencia ecclesias et iura ecclesiastica tunc iuuare creditur non grauare, cum pro talibus solet preces porrigere qui non solum possunt gratiam graciis exequare verum etiam ex habundanti prerogatiua quam in ecclesia obtinent ratione²⁾ dati et accepti copiosius possunt aliquid prerogare.

- Cum igitur per decessum talis in ecclesia herbipolensi vobis suffraganea vna vacare ceperit³⁾ canonica, a sanctissimo in Christo patre domino G summo pontifice recepimus in mandatis, vt magistrum Ch nepotem domini P talis cardinalis dilecti nostri confratris, quem idem pater sanctissimus speciali fauore prosequitur, in predicta canonica substitui procuraremus.

Qua propter execucionis nostre officium negligere non volentes, auctoritate apostolica atque nostra⁴⁾ fraternitati

1) In B und C fehlt *cardinalis*.

2) B hat *romane*.

3) In B und C fehlt *ceperit*.

4) B: *nostri*.

vestre precipiendo mandamus,¹⁾ quatenus ob reuerenciam sedis apostolice predictae herbipolensis ecclesie capitulum atque fratres curetis inducere, vt predictum magistrum Ch, virum vtique ydoneum atque doctum, in canonicum recipiant et in fratrem, si tamen canonicum aliud non obsistat.

Pro quo et in quo eadem ecclesia non solum predicti domini apostolici set etiam nostram et omnium confratrum nostrorum cardinalium sibi gratiam cumulabunt. si vero facere renuerint, appellatione remota, ad hoc eos per censuram ecclesiasticam conpellatis.

10) Tractatus de dispensacionibus.

Er ist bereits an der entsprechenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben der betreffenden abhandlung Ludolfs oben seite 241 bis 245 zur berücksichtigung gekommen.

a) Dispensacio super irregularitatibus contractis ex negligencia vel ignorancia.

Sie entspricht der num. 50 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs bemerktem tractate dem muster a oben seite 302 und 303.

b) Dispensacio super defectu natalium.

Hiezu ist num. 51 der sächsischen summa prosarum dictaminis und in Ludolfs erwähneter abhandlung das muster b oben seite 303 und 304 zu vergleichen.

c) Dispensacio super pluribus beneficiis.

Sie entspricht der num. 54 des sächsischen formelwerkes und in dem angeführten tractate Ludolfs dem muster c oben seite 305 und 306.

11) Tractatus de indulgenciis.

Er ist an der betreffenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben der entsprechenden abhandlung Ludolfs oben seite 245 bis 248 bereits berücksichtigt worden.

a) Forma indulgencie reuocabilis.

Hiezu ist num. 57 des sächsischen formelwerkes und in dem bemerkten tractate Ludolfs das muster a oben seite 307 bis 309 zu vergleichen.

1) B: *mandando precipimus.*

b) Forma indulgencie prerogative.

Sie entspricht der num. 66 der sächsischen summa prosarum dictaminis und in Ludolfs angeführter abhandlung dem muster b oben seite 313 bis 315.

c) Forma indulgencie perpetue.

Licet is de cuius munere venit vt sibi a fidelibus suis digne et laudabiliter seruiatur de habundancia pietatis sue, que merita supplicum excedit et vota, bene seruientibus multo maiora tribuat quam valeant promereri, desiderantes tamen domino reddere populum acceptabilem, fideles Christi ad conplacendum ei¹⁾ quasi quibusdam illectiuis — indulgenciis scilicet et remissionibus — inuitamus.

Cupientes igitur, vt ecclesia talis monasterii nouiter complantata²⁾ dignis frequentetur honoribus, et temporalibus nichilominus proficiat incrementis, omnibus vere penitentibus ac contritis qui ad idem monasterium, cuius beata virgo Maria patrona³⁾ existit, in quatuor precipuis festiuitatibus eiusdem virginis gloriose deuocionis causa confluerint et elemosinam suam ibidem reliquerint pro qualibet vice xl dies terminalium⁴⁾ et centum venialium auctoritate omnipotentis dei de iniuncta sibi penitencia misericorditer relaxamus, presentibus perpetuo⁵⁾ valituris.

d) Forma indulgencie temporalis.⁶⁾

Si vis formare temporalem indulgenciam, pone totum sicut premissum est, ita vt post illam clausulam que dicit: *et temporalibus nichilominus proficiat incrementis* hanc clausulam inferas: *omnibus vere penitentibus et contritis qui ad structuram eiusdem cenobii grata subsidia porrexerint secundum sue substance qualitatem xl dies terminalium⁷⁾ et centum venialium de iniuncta sibi penitencia pro qualibet vice misericorditer relaxamus, presentibus ad decennium valituris.*

Datum.

12) Tractatus de exempcionibus.

Er hat bereits an der betreffenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben Ludolfs ent-

1) In B fehlt *et*.

2) B: *copulata*.

3) B und C: *virgo matrona*.

4) A B C: *criminalium*.

5) C hat hier gleich: *presentibus*

ad decennium, und dann natürlich das alsbald folgende muster d nicht mehr.

6) Auch in B fehlt dieses muster.

7) Cod. *criminalium*.

sprechender abhandlung oben seite 248 bis 250 seine berücksichtigung gefunden.

Forma exempcionis personalis et localis.

Sie entspricht der num. 68 des sächsischen formelwerkes und dem muster in Ludolfs bemerktem tractate oben seite 316 und 317.

Am schlusse¹⁾ folgt noch die nachstehende redactionsbemerkung:

In premissa forma ostenditur forma exempcionis personalis et localis simul. et secundum eandem formam potes formare²⁾ vniuersalem et particularem, que tamen minus vsitate sunt respectu priorum.

13) Tractatus de visitacionibus.

Er ist an der entsprechenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben der abhandlung Ludolfs hierüber oben seite 250 bis 254 schon zur berücksichtigung gekommen.

Forma visitacionum.

Sie entspricht der interessanten num. 69 des sächsischen formelwerkes und dem muster in Ludolfs angeführtem tractate oben seite 317 bis 321.

14) Tractatus de inquisicionibus.

Ihn haben wir bereits an der betreffenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben der entsprechenden abhandlung Ludolfs oben seite 254 bis 257 berücksichtigt.

Forma inquisicionis.

Hiezu ist num. 71 des sächsischen formelwerkes und das muster in Ludolfs erwähntem tractate oben seite 322 bis 325 zu vergleichen.

15) Tractatus de formatis.

Diese kurze abhandlung ist an der entsprechenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben Ludolfs darauf bezüglichem tractate oben seite 257 bereits berücksichtigt worden.

1) Diesem fügt A auch noch die zeitbestimmung an: *datum anno domini* etc.

2) In B ist *potes formare* ausgefallen.

Exemplum formatarum.

Es entspricht der num. 81 des sächsischen formelwerkes und dem muster in Ludolfs bemerkter abhandlung oben seite 330.

16) Tractatus de obligatoriis.

Er hat bereits an der entsprechenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben Ludolfs hierher bezüglichem tractate oben seite 258 und 259 seine berücksichtigung gefunden.

Forma obligatoriarum.

Sie entspricht dem muster in Ludolfs angeführter abhandlung oben seite 394 und 395.

Nach dem vorworte zu der in unseren handschriften hier schliessenden pars principalis secunda oben seite 750 sollten nunmehr eigentlich noch litterae conductus, litterae diffidationis, litterae testimoniales, und andere folgen. in Ludolfs summa dictaminum haben wir dergleichen auch wirklich oben unter VI seite 395—398 gefunden. warum der baumgartenberger compiler jene stelle des vorwortes aufgenommen, aber dennoch die darin angedeuteten schlussmuster nicht beigefügt hat? wir wissen es nicht.

Pars principalis tertia.

A. De quibusdam incidenciis.

Sequitur de quibusdam incidenciis, quarum cognicio est necessaria valde antequam perueniatur ad declaracionem priuilegiorum in quorum formis sepe repperiuntur.

Primo de cognicione et differencia iuris dotalicii. item de iure patronatus et eius speciebus. item de formis testamentorum et eorum speciebus. item de arbitris et formis arbitriorum.¹⁾ item de formis exemplandi literas papales et imperiales et aliorum principum. item quid inportet in literis hoc nomen „procuracio“ quando inuenitur. item de irregularitatibus et earum differenciis. item de prescripcionibus et formis earum et cauillationibus prescripcionum. item in quibus literis ponendi sint anni incarnationis. de differencia inter actum et datum. item de formis credenciarum. item de iure aduocaciarum et earum differenciis. item de significatione seu interpretatione huius nominis „census“ et eius diuersitate.

Horum omnium cognicio in sequentibus patebit vel patefiet.

Prohemium ad sequencia.

Nunc autem, antequam veniatur ad declaracionem priuilegiorum, quedam censui ponere incidenter tanquam subsequencium preambula, et que cognicioni notariorum valde sunt necessaria, vtpote de iure dotalicio, de qualitate testamentorum, et de aliis consimilibus.

1) De dote et eius differenciis.

Est autem dos illa donacio quam maritus dat vxori sue. et vigo vocatur margengab.²⁾

Et talem dotem potest mulier dare cui voluerit, nec vir potest eam prohibere. si ergo aliqua matrona daret

1) A B C: *arbitrorum*.

2) B: *morgengab*.

nostro¹⁾ monasterio, vel venderet cuicumque, possessionem aliquam que esset dos eius, in priuilegio debebit mencio fieri, quod ipsa possedit rem illam iure dotalicio.

Dos etiam dicitur illa possessio que datur alicui ecclesie nouiter facte in subsidium plebani. et vocatur in wlgari widem. solent enim ecclesie dotari aliquibus possessionibus. et illa possessio vocatur dos ecclesie. et debet esse libera, sicut ecclesia libera est, ita vt nemo debeat inde accipere²⁾ stevras vel alias exactiones, quocunque nomine censeantur.

2) De iure patronatus.

Est etiam³⁾ ius patronatus. quod proprie pertinet ad illum qui est patronus alicuius ecclesie.

Ille autem vocatur patronus ecclesie, qui alicui ecclesie ante consecracionem aliqua inpendit beneficia, sicut si dat fundum vbi edificanda est ecclesia, vel si edificat eam, vel si dotat eam. vnde versus:

patronum faciunt dos, edificacio, fundus.

Patronus itaque potestatem habet conferendi ecclesiam cui vlt. et debet presentare episcopo illum cui contulit ecclesiam, vt ab episcopo⁴⁾ inuestiatur dono altaris. episcopus tamen potest indignum refutare.

Patronus etiam debet ecclesiam defendere ab iniuriis.

Et primus vadit in processione circa ecclesiam causa honoris.

Potest et⁵⁾ moderatum subleuamen ab ecclesia petere, si fuerit pauper factus.

Vnde versus:

patrono debetur honos, onus, vtilitasque:
presentet, preeat, defendat, alatur egenus.

3) De testamentis.

Est et ius testamenti. hoc specialiter notate, quod frequencius⁶⁾ occurrit.

a.

Est autem testamentum voluntatis⁷⁾ vltime iusta sententia de eo quod post mortem suam aliquis fieri voluit, quando⁸⁾ videlicet homo de patrimonio et rebus suis iuste disponit.

1) B und C: *meo*.

2) B: *recipere*.

3) B und C: *autem*.

4) B und C: *ab ipso*.

5) B und C: *etiam*.

6) B und C: *frequenter*.

7) B und C: *quasi voluntatis*.

8) A hat hier: *quod*.

Dicitur autem testamentum quasi testacio mentis super dispositione hereditatis.

Et qui facit testamentum vocatur testator.

Et nota, quod voluntas testatoris libera est et deambulatoria vsque ad mortem, hoc est quod potest mutare testamentum ante mortem quodcumque vult. licet pactum fecerit quod non debeat mutare, vel etiam licet testamentum quod fecit confirmatum sit priuilegio principis, omnia hec¹⁾ non possunt impedire quin²⁾ mutet quando voluerit. vnde si mille testamenta faceret vno die, tantummodo hoc in quo voluntas vltima exprimitur valet, cetera omnia cassantur.

Et notandum, quod serws, hoc est homo qui est proprius alicuius, non potest facere testamentum. set nec furiosus qui non habet dilucida³⁾ interualla, hoc est qui semper furit. set nec inpubes. set nec prodigus, cui administracio rerum suarum interdicta est a iudice. set nec mutus qui nichil⁴⁾ potest loqui. set nec surdus qui nichil⁵⁾ omnino potest audire. set nec is qui proprietati abrenunciavit, vt monachi et moniales.

Inpubes vocatur qui necdum adolescenciam transiit et est omnino inberbis.

Prodigus vocatur qui stulte et superflue res suas expendit. illi aliquando per iudicem et conciuēs⁶⁾ suos et cognatos interdicitur potestas rerum suarum, ne videlicet omnino fiat mendicus.⁷⁾

Sunt autem plures cause propter quas testamentum cassatur et fit irritum.

Primo per adgeneracionem⁸⁾ postumi. postumus dicitur vltimus filiorum.⁹⁾ si ergo aliquis habens iii vel iiii filios faciat testamentum, et si postea generet postumum, testamentum irritabitur, ne videlicet postumus negligatur.

Item testamentum soluitur, si testator fuerit conprobatus criminosus, sicut si est hereticus, vel latro, vel si degradatus fuerit de honore. item si se ipsum occiderit, sicut multi se ipsos laqueo suspenderunt.¹⁰⁾

Item testamentum non valet, si fiat inlegittime contra formam iuris.

1) B und C: *ista*.

2) B: *nisi*.

3) B und C: *dilucula*.

4) B und C: *non*.

5) B: *qui non*.

6) B und C: *iudices et per ciues*.

7) B und C: *egenus*.

8) B: *primo ad generacionem*.

9) B und C: *filius*.

10) B und C: *suspendunt*.

Sunt et alie cause. set non est opus omnes ponere.¹⁾

Ille etiam vocatur intestatus, qui moritur ita quod non facit testamentum.

Et notandum, quod — si testator alicui amico suo vt²⁾ faceret testamentum³⁾ de rebus suis committat ad voluntatem et discrecionem suam cum plena auctoritate — illius testamentum et dispositio valebit, sicut si ille in persona propria fecisset.

Item aliquando fit testamentum sola voce sine literis, aliquando voce et literis, aliquando solum literis. et omnia valent.

Notate etiam, quod testamentum debet fieri sine intervallo temporis, hoc est vno contextu,⁴⁾ nullo alio actu interposito, nisi forte si testator iret ad opus naturale, vel breuem medicinam sumeret, vel si brevis et parvus languor interueniret. alias si mora interueniret, non valet testamentum. vt si hodie vnam partem scriberet, et tercio die alteram, non liceret.

Item testamentum continere debet nomen testatoris, et heredum vel heredis, et ad minus vii testes, et sigilla eorum, si fieri potest. et hoc intelligitur de nobilibus.

Testamentum vero plebeiorum, vt rusticorum et suorum equipolentum, quinque ad minus habebit testes.

Nunquam etiam testes scribendi sunt, nisi de eorum scitu et voluntate. in nulla omnino littera.⁵⁾ aliter enim littera non valeret, si⁶⁾ probaretur posuisse testem⁷⁾ sine scitu et voluntate eius.

Nota etiam, quod ille filius dicitur emancipatus, qui accepta porcione substantie que eum contingit fit extra potestatem patris. qui vero necdum emancipatus est, vocatur patrie potestatis. et si pater faceret testamentum, et preteriret talem filium, testamentum non valeret. verum consuetudo nostrorum temporum non multum ista ponderat.

Vnde notate ista sine quibus nullum omnino testamentum potest valere. primum est, quod testamentum debet habere nomen testatoris, et eorum nomina quibus fit testacio. secundum est, quod testator profitebitur se liberum natu⁸⁾ et voluntate. tertium, quod fatebitur se etatis le-

1) B und C: *exponere*.

2) In B und C fehlt *ut*.

3) In A ist dieser ganze anfang ausgefallen.

4) B und C: *conceptu*.

5) In B und C lautet dieser satz, welcher mit dem folgenden schon

nach *nobilibus* eingestellt ist: *Testes scribendi sunt, nisi de eorum scitu et voluntate, in omni littera.*

6) B: *nisi*.

7) B und C: *testamentum*.

8) B: *providetur senatu liberum*.

gittime ad faciendum testamentum. quartum est, quod scribit se conpotem¹⁾ esse sue mentis, vel sane mentis. quintum, quod fatebitur se facere vel fecisse testamentum sine illicito interuallo temporum vel aliarum actionum, set vno contextu sine omni actu illicito interposito. sextum. quod — quitquit legat vel disponit in testamento de rebus suis — confitebitur de qualibet re quo tytulo ipse eam possederit, scilicet vtrum proprietatis, vel fevdali, vel²⁾ emphytheotico, vel vtrum rem illam iure hereditario a parentibus receperit, vel vtrum rem illam pecunia sua comparauerit. septimum est, vt fateatur se res de quibus testatur³⁾ iuste possedissee. octauum est, vt si res fuit in aliqua lite, quod scribat⁴⁾ qualiter lite sopita res illa libere ad eum fuerit deuoluta. et si forte super illa re de qua contencio fuit aliquas literas habet in quibus contineatur processus et finis litis illius, tunc non est necesse quod inseratur testamento de lite sopita processus. set dicet: *domum talem lego iure testamenti H filio meo libere possidendam. que domus licet in lite fuerit, tamen lite sopita literisque super hoc confectis in meam pleniter⁵⁾ rediit potestatem. et quia ipse litere expressam mencionem faciunt de lite cepta et finita, ipsas literas totum processum continentes in manus eiusdem filii mei vna cum domo sibi legata tradidi possidendas.* nonum est, vt semper de vltima voluntate fiat mencio in testamento. decimum, vt nomina testium subscribantur. set ante nomen illius ponetur⁶⁾ qui ipsum testamentum sigillat, si forte testator non habeat proprium sigillum. et postea sequitur⁷⁾ annus et dies, concurrentes et epacte et indictio. set indictiones⁸⁾ et concurrentes et epacte raro scribuntur, nisi in magnis testamentis.

b.

Subiciamus modo exemplum.

Quoniam ea que in magnis⁹⁾ fiunt rebus vel longi decursus temporis a memoria abstergit hominum, vel calumpniatorum plerumque conturbant insidie, necessarium est vt scriptis et testibus inuiolabile accipiant firmamentum.¹⁰⁾

1) B: conpotentem. C: competentem.

2) B und C: uel si.

3) B und C: testatus est.

4) B: ascribat. C: ascribat.

5) B und C: plenariter.

6) B und C: ponitur.

7) B: scribitur.

8) In A steht blos: dies et indictio.

9) B und C: humanis.

10) B und C: inuiolabilem accipiant firmitatem.

Itaque notum sit vniuersis Christi fidelibus presentes literas inspecturis, quod ego N miles ciuitatis wiennensis, horam migracionis inminere mihi videns ex hac vita, vtpote intolerabili grauatus egritudine, de rebus a deo mihi datis legitimum testamentum facere statui, et factum pronuncio in hanc formam.

Ego N miles et ciuis wiennensis ciuitatis, tam natu quam voluntate liber, etatis etiam legitime ad testandum, eger quidem corpore, set sana mente, sine omni alieni¹⁾ actus illicita²⁾ interposicione, set vno debitoque contextu, de rebus meis³⁾ quas iuste possedi et possideo legitimum testamentum post mortem meam omnino et ab omnibus obseruandum faciens, ipsum esse vltime voluntatis mee veritate presencium confiteor et protestor.

Inprimis igitur ordino, vt xxx librarum — vel talentorum — redditus in tali loco, quos proprietatis iuste possedi tytulo, ad dilectam coniugem meam Al ad vitam dumtaxat suam deuoluantur, ita vt post mortem eius ad liberos meos, filios videlicet et filias, iidem redditus reuertantur, saluis semper illis redditibus⁴⁾ sibi quos ex me iure dotalicio noscitur possedissee.

Deinde ordino et do Chunrado⁵⁾ primogenito meo licet emancipato x talentorum redditus in N loco, qui ad me hereditario et paterno munere deuenerunt.

Ottoni autem filio meo natu secundo, qui adhuc sub patria potestate est, do xl⁶⁾ talentorum redditus, quorum x talenta⁷⁾ in tali loco ad me iure empcionis libere deuoluta in ius traxi proprietatis, alia vero xxx talenta in Nevnchirchen, que quondam tytulo⁸⁾ feodi a domino L de Chunringe⁹⁾ possidebam,¹⁰⁾ set tandem ab eo ius proprietatis pro cc talentis denariorum mihi in eisdem redditibus conparaui.

Post hoc Friderico¹¹⁾ filio meo natu tercio ordino et do dignitatem illam que wlgö hauzgnoschaft¹²⁾ dicitur, quam mihi pater meus iure hereditario dereliquit.

1) In B fehlt *alieni*.

2) B und C: *illiciti*.

3) B: *me*. A: *nostris*.

4) C: *illi? illis? redditibus*.

5) B hat bloß die bezeichnung C; dagegen C hat gar keine.

6) B: *xxx*.

7) B: *quorum x talentorum*. C: *quorum talentorum*, zwischen welche worte jedoch als einzufügend das

ausgelassene *decem* von derselben hand an den rand bemerkt ist.

8) B und C: *sub tytulo*.

9) B und C haben statt dieses namens zwei punkte.

10) B und C: *possedi*.

11) B und C haben bloß den anfangsbuchstaben F.

12) B: *hausgenosschaft*. C: *hausgenossenschaft*.

Vnicuique autem filiarum mearum que necdum experte sunt nupcias ordino et do cc marcas argenti, et pro celebrandis cuiuslibet¹⁾ earum nupciis lx talenta denariorum, et xx talenta pro vestibus ad ipsas nupcias comparandis.

Filiabus vero meis O et A,²⁾ que iam viros noscuntur habere, c talenta denariorum ordino et dispono.

Quicquid vero in gemmis, auro et³⁾ argento, et⁴⁾ in vestibus in rebus meis repertum⁵⁾ fuerit, totum dandum est collegiatis ecclesiis, vt in vsum monachorum et monialium cedat pari per omnia partitione,⁶⁾ ita vt vnicuique monasterio xx ad minus talenta denariorum persolui debeant sine mora.

Huius itaque testamenti mei rite et racionabiliter facti executores statuo et statutos pronuncio dominum N militem ciuem wiennensem et N iudicem ibidem,⁷⁾ dans eis plenam facultatem omnia que predixi⁸⁾ tanquam si per me presencialiter fierent⁹⁾ faciendi.

Ceterum ne vlla de causa ordinacio mea conuelli vel inpediri possit, presentes litesas testamentum meum continentes predictis executoribus eiusdem testamenti tradidi, sigilli mei munimine roboratas, testibus ydoneis subnotatis, quorum hec sunt nomina, etc.

c.

Si vero breuiter scribere volueris, sic scribes.

Ego Otto ciuis de Linze,¹⁰⁾ graui egritudine detentus, sane mentis, et alia omnia habens et faciens que legitimus testator habere et facere debet, vltime voluntatis iustum hoc meum testamentum ad omnium¹¹⁾ noticiam peruenire volo presencium veritate.

Inprimis itaque do illi hoc vel hoc etc.

Et tunc non est opus, vt scribatur vnde quelibet possessio ad testatorem venerit,¹²⁾ vel quo iure¹³⁾ eam tenuerit.

Set quamuis breuissime scribas, tamen non obmittes nomen executoris vel executorum.

Executor vocatur ille cui testator dat auctoritatem perficiendi omnia sicut testamentum continet.

1) In B fehlt *cuiuslibet*.

2) B und C: *L et R*.

3) B und C: *vel*.

4) B: *vel*.

5) B: *receptum*.

6) B und C: *participacione*.

7) In A fehlt: *et N iudicem ibidem*.

8) C: *prediximus*.

9) B und C: *fuerint*.

10) B und C: *O ciuis talis*.

11) B und C: *omnem*.

12) B und C: *peruenerit*.

13) In B fehlt *iure*.

d.

Contingit¹⁾ etiam quod testator aliquando facit testamentum de debitis que sibi debentur. et tunc munit executores testamenti sui publico instrumento et personis²⁾ sollempnibus, ita tamen quod ipse testator in fine literarum subscribere debet, sicut patebit in litera exemplari.

Nota etiam, quod publicum instrumentum vocatur litera quam iudex et vniuersitas ciuium scribunt, et quam signant sigillo ciuitatis sue.

In aliis tamen terris, sicut in Longobardia et Tuscia, publica instrumenta scribuntur per publicos tabelliones. publicus autem tabellio vocatur notarius quem papa vel imperator ad hanc dignitatem admisit. hunc oportet iurare quod fideliter exequatur officium suum. et in talibus literis non apponi solent sigilla, set ipse tabellio format tantummodo signum suum in litera, et sufficit. vnusquisque autem tabellio habet proprium suum signum³⁾ per quod munit literas publicas quas scribit. set ista non fiunt apud nos.

Idcirco autem testator format publicum instrumentum, vt executores testamenti sui eo facilius possint repetere debita a debitoribus testatoris auxilio publicarum literarum.

e.

Hec est igitur forma.

H miles iudex et vniuersitas ciuitatis wiennensis⁴⁾ omnibus quorum interest nosse noticiam subscriptorum.

Nouerint vniuersi presentes literas inspecturi, quod rogatu et interpellacione dilecti conciuis⁵⁾ nostri Rudolphi institoris, qui nimia fractus egritudine testamentum de rebus suis fecit, ipsum testamentum procuratoribus pariter et executoribus assignandum sigillo ciuitatis nostre roborauimus.

Cuius etiam sententiam⁶⁾ exprimimus sub hac forma.

Inprimis itaque ordinauit hoc vel hoc, illi vel illi, sicut⁷⁾ in precedenti exemplo inuenietis. postquam ergo omnia que disposuit et ordinauit diuersis personis fuerint scripta, tunc subiungetur ista clausula.

1) B und C: *contigit*.

2) B und C: *et in personis*.

3) In B und C lautet diese stelle:
apponi sigilla. set ipse tabellio habet proprium sigillum.

4) B und C: *ciuium wiennensium*.

5) B und C: *ciuis*.

6) In B fehlt *sententiam*.

7) B und C: *hoc vel hoc etc. et sicut*.

Testificamur etiam bona fide, quod dictus Rudolfus¹⁾ procuratores ad requirenda²⁾ debita et executores ad consummandum testamenti sui effectum viros ydoneos statuit, videlicet talem et talem conciuēs³⁾ nostros, dans eis liberam facultatem de suis debitoribus debita requirendi et repetendi, quibuscunque locis temporibus contractibus⁴⁾ vel tytulis ipsa adnotentur, vt habeant potestatem coram iudicio ecclesiastico vel ciuili singuli vel coniunctim⁵⁾ debita petendi,⁶⁾ debitores inpetendi, conueniendi, excipiendi, respondendi, conpromittendi,⁷⁾ procuratores vel procuratorem substituendi, et omnia alia faciendi que ydonei procuratores possunt facere et tenentur.

Dedit etiam eis facultatem plenam, ordinationem testamenti sicut prescripta⁸⁾ est exequi vsque⁹⁾ ad finem, certis per omnia limitibus obseruatis.

Ipse quoque predictus Rudolfus¹⁰⁾ testator subscripsisse noscitur in hec verba. *ego inquam Rudolfus¹⁰⁾ ciuis wiennensis vniuersa que prescripta sunt fidei rati habicione prosequor, protestando, me in omnem euentum predictos honestos viros Vlricum et H¹⁰⁾ in repetendis debitis meis procuratores, et ad perficiendum testamentum meum executores fiducialiter statuissse. presentes quoque literas, sigillo ciuitatis wiennensis sigillatas, eis assignaui tanquam executorias et procuratorias vsque quaque, presentibus ipso domino O iudice, et illo et illo, etc.¹¹⁾*

Actum anno domini m^o. ccc^o. secundo. ix kalendas iunii.

f.

Notandum etiam, quod litere testamentales¹²⁾ magne solent esse. ideo de gracili et honesta litera scribi debent.

g.

Si autem testator dat alicui amico suo plenam potestatem omnium rerum suarum, vt loco sui faciat testamentum iuxta discrecionem suam, tunc testator nichil testabitur omnino, set dabit illi cui dedit potestatem pro se testandi literas tales.

1) B und C: *quod dominus R.*

2) B: *recipienda*. C: *repetenda*.

3) B und C: *videlicet talem ciuem vel tales ciues*.

4) B: *contrariis*.

5) B und C: *coniuncti*.

6) B und C: *repetendi*.

7) B und C: *promittendi*.

8) B: *scriptum*. C: *prescriptum*.

9) B und C: *et vsque*.

10) B und C: *R.*

11) In B und C lautet der schluss: *executorias* (C: *executorias et procuratorias*) *vsque quaque. testes H iudex etc.*

12) B: *testimoniales*.

Ego Rudolfus¹⁾ ciuis wiennensis, infirmitate corporis deprehensus, publice recognosco, quod compos mentis et libera voluntate virum talem — *vel si plures sunt*: viros tales — omnium rerum mearum pro me constituo testatorem — *vel testatores* — dans ei — *vel eis* — plenam potestatem testandi et ordinandi de vniuersis et singulis rebus meis, mobilibus et immobilibus, habitis et habendis, accipiendis, vendendis,²⁾ alienandis, distribuendis, et dispensandis, post mortem meam, prout ei — *vel eis*³⁾ — visum fuerit expedire, volens pariter vt quicquid ipse — *vel ipsi* — de rebus meis ordinauerit — *vel ordinauerint* — pro testamento vltime voluntatis post mortem meam debeat ab omnibus reputari.

Quod ne per alicuius inprobritatem inpediri possit, presentes ei — *vel eis* — literas dedi, sigilli mei — *vel sigilli ciuitatis wiennensis* — munimine roboratas, testibus subnotatis, quorum nomina sunt hec. etc.

• Actum anno domini.

h.

Si vero publicum instrumentum dare voluerit, tunc ista litera scribetur ex persona⁴⁾ iudicis et ciuium.

Et erit eadem forma, nisi quod iudex et ciues ex sua scribunt persona, et ea que ille testator de se locutus est in prima persona illa illi loquuntur⁵⁾ in tertia persona sic.

Nos Otto miles iudex cum vniuersitate ciuitatis wiennensis⁶⁾ tenore presencium profitemur, quod Rudolfus dilectus conciuis noster, egritudine corporis preoccupatus, testamentum facere volens, set dolore preeditus non valens, sana tamen mente et libera voluntate, talem — *vel tales* — pro se omnium rerum suarum constituit testatores, dans ei — *vel eis* — plenam potestatem etc. *per omnia vt supra, vsque* actum anno domini.

4) De lite in causa ciuili.

Item notandum, si super aliquibus possessionibus vel rebus lis orta fuerit et contencio ventilata in foro videlicet ciuili, quia de foro ecclesiastico supra positum est satis lucide, et si per sentenciam res illa adiudicata fuerit parti

1) B und C haben *blos R.*

2) B: *et vendens*. C: *et vendendis*.

3) B und C fügen noch bei: *si plures fuerint*.

4) B und C: *parte*.

5) B und C: *loquuntur*.

6) B und C: *ciuium wiennensium*.

vni et abiudicata parti alteri, iudices seculares vel iudex totum processum cause scribunt suo nomine sub hac forma.

Nos Otto¹⁾ iudex et vniuersitas ciuium ciuitatis²⁾ N²⁾ omnibus Christi fidelibus presentes literas inspecturis cupimus esse notum, quod — cum quedam lis inter venerabiles abbatem et conuentum monasterii talis ex parte vna et Ch institorem conciuem nostrum ex parte altera super iure fundi cuiusdam domus in tali loco site diu admodum volueretur³⁾ — ad nostram presenciam tandem in loco pretorii vrbani — *vel* in ecclesia tali — partibus hinc inde constitutis, propositum fuit ex parte abbatis predicti et conuentus, quod ipsi fuissent in libera et quieta possessione fundi domus predictae per xx annos⁴⁾ et vltra, proprietatem fundi illius ad monasterium suum pertinere asserentes, quod etiam se ydoneis probaturos testibus affirmabant.

Cum ergo per sentenciam omnium testes producendi decernerentur, productique super consciencias suas⁵⁾ et iureiurando fundum illum ad predictos⁶⁾ abbatem et conuentum pertinere asseuerarent, et pars aduersa non haberet quod contra testium assercionem veritate plenam posset excipere, nos per generalem sentenciam omnium ad hoc dignorum eundem fundum predictis abbati et conuentui adiudicauimus, et per viros honestos A et E conciuces nostros eos in possessionem misimus corporalem.

Super quo actu presentes ei literas⁷⁾ conscribi iussimus, ciuitatis nostre sigilli munimine roboratas, testibus ydoneis subnotatis, quorum hec sunt nomina etc.

Actum anno domini etc.

5) De arbitris et formis arbitriorum.

Si vero lis non possit terminari nisi per arbitros, tunc talis erit forma.

Arbiter vocatur ille quem ambe partes ad hoc eligunt vt litem terminet iuxta⁸⁾ arbitrium suum. et vocatur wlgariter ein schidman.⁹⁾ vel si plures fuerint, tunc vocantur schidleut.¹⁰⁾

1) B und C haben hier *blos O.*

2) B und C: *ciuium wiennensis ciuitatis.*

3) B und C: *verteretur.*

4) In B und C lautet diese stelle: *domus per x et xx annos.*

Quellen IX.

5) In B und C fehlt *suas.*

6) B und C: *predictum.*

7) B und C: *litteram.*

8) B und C: *secundum.*

9) B: *schiedman.* C: *schiedmam.*

10) B und C: *schiedleut.*

Locus pretorii vr bani vocatur¹⁾ ein schranne, vbi videlicet iudicia exercentur.

Sic ergo scribetis.

Nos Otto²⁾ iudex et vniuersitas ciuitatis wiennensis vniuersis presencium inspectoribus declaramus, quod — cum quedam lis inter viros religiosos abbatem et conuentum monasterii talis ex parte vna et H³⁾ militem talem cognomine conciuem⁴⁾ nostrum suosque heredes ex parte altera super circuitu cuiusdam nemoris circa locum talem aliquanto tempore verteretur, nec litis talis decisio de facili speraretur — tandem ex suggestu proborum hominum partes suas hinc inde interponencium pro bono pacis partes ambe in arbitros conpromiserunt,⁵⁾ qui secundum dei timorem litem illam suo arbitrio terminarent.

Cum ergo predicti abbas et conuentus militem talem pro sua elegissent parte, pars vero aduersa Rudolfum conciuem nostrum⁶⁾ pro se nominasset, et in hos duos partes ambe tanquam in legitimos arbitros conpromisissent⁷⁾ ipsorum stare arbitrio, idque⁸⁾ publico instrumento⁹⁾ firmassent, tandem predicti arbitri conuenientes in hanc formam arbitrium emiserunt, vt videlicet predicti abbas et conuentus prenotato militi suisque heredibus xl talenta denariorum wiennensium infra hinc et proximum festum sancti Georii dare debeant, tali moderamine interiecto, vt in proximo festo natiuitatis domini xv talenta, in purificatione beate Marie virginis xv talenta, in die¹⁰⁾ sancti Georii x prefatis militi et suis heredibus persoluantur. ipsum vero nemus ex nunc et in reliquum in possessionem predictorum abbatis et conuentus cessit, et sub iuste proprietatis tytulo ad eorum monasterium perpetuo pertinebit.

Quod si ante nominatam¹¹⁾ pecuniam predicti abbas et conuentus¹²⁾ citra¹³⁾ terminum sibi per arbitros constitutum non soluerint, non solum hoc presens arbitrium cassabitur, verum etiam eam pecuniam quam forte iuxta aliquantam porcionem soluerint omnino perdent,¹⁴⁾ et causa

1) B: *est.* in C fehlt *vocatur.*

2) B und C haben blos *O.*

3) A: *H cognomento.*

4) B und C: *ciuem.*

5) B und C: *promiserunt.*

6) B und C: *R ciuem talem.*

7) B und C: *promisissent.*

8) B und C: *et hoc.*

9) A: *iuramento.*

10) B und C: *in festo.*

11) B und C: *notatam.*

12) A und C: *predictis abbati et conuentui.*

13) B und C: *circa.*

14) B und C: *perdant.*

cum lite sua in statum pristinum quem ante arbitrium habuit reuertetur.

Ne vero alicui calumpnie in posterum locus pateat, formam arbitrii presentibus inpressam et sigillo ciuitatis nostre communitam ipsis arbitris reseruandam assignauimus, vt soluta pecunia et lite prorsus sopita litere demum super hoc negotio perpetue conscribantur.

Actum etc.

Hinc notate, quod talis forma non est perpetua, quoniam habet quasdam¹⁾ condiciones, que si seruate non fuerint, litera et arbitrium cassantur, et causæ tota in statum pristinum retruditur.²⁾ si videlicet pecunia non fuerit soluta.

Si autem condicio illa non esset ibi, set scriberetur quod pecunia esset soluta, tunc litera esset perpetua. nec est³⁾ necesse aliam conscribi literam perpetuam.⁴⁾

6) De modo exemplandi literas.

Item si literam domini pape vel imperatoris vel regis exemplare nos contingeret, ista esset forma.

Nos dei gracia Bratisponensis Vero patauensis ecclesiarum episcopi notum facimus vniuersis presentes literas inspecturis, quod anno domini m^o. etc. mense nouembris, domini Honorii pape quarti anno secundo, vidimus et tenuimus et diligenter inspeximus literam domini Alexandri pape quinti, serico bullatam, non abolitam, non abrasam, nec ex aliqua sui parte viciatam, set plene et fideliter continentem de verbo ad verbum omnia que inferius sunt expressa.

Alexander episcopus seruis seruorum dei etc. omnia vsque ad finem. et tunc post totam literam subiungetur:

In cuius rei testimonium presenti scripto sigilla nostra apposuimus, anno et mense superius nominatis.⁵⁾

Si autem litera imperatoris vel regis transscribenda est, oportet quod scribatur sub sigillis episcoporum vel ducum marchionum vel comitum, quia⁶⁾ inferioribus personis vix adhiberetur⁷⁾ fides, vt prelati ecclesiasticis vel ministerialibus.

1) B und C: *aliquas*.

2) B und C: *reducelur*.

3) B und C: *esset*.

4) In den drei handschriften folgt nunmehr noch ein nicht daher gehöriger absatz, welchen wir unten

im traktate de privilegiis 1 gleich als den ersten absatz auf s. 781 eingestellt haben.

5) B und C: *notatis*.

6) C: *et*.

7) B und C: *adhibetur*.

Talis ergo erit forma.

Nos Albertus dei gracia dux Austrie, H marchio talis,¹⁾ Albertus²⁾ comes Tyrole, notum esse volumus³⁾ vniuersis presentes literas inspecturis, quod anno domini etc.⁴⁾ mense tali, anno iiii regni domini Friderici secundi⁵⁾ serenissimi imperatoris⁶⁾ romani et semper augusti, vidimus tenuimus et diligenter inspeximus literam imperatoris domini Friderici primi,⁷⁾ aurea bulla signatam,⁸⁾ non abolitam, non abrasam, et in nulla sui parte viciatam, set plene et fideliter continentem de verbo ad verbum omnia que inferius sunt expressa.

Fridericus dei gracia Romanorum imperator et semper augustus Sycilie et Ierusalem rex etc. vsque ad finem litere. et tunc subiungetur:

In cuius rei testimonium⁹⁾ etc. totum et supra positum est.

Notandum etiam, quod quandoque vnus ordo totus simul, sicut noster videlicet cystericiensis, vno gaudet priuilegio generaliter de aliquo papa vel imperatore super aliqua gracia vel libertate. et si illud priuilegium domus nostra — scilicet Povmgartinperg¹⁰⁾ — non haberet, set forsā habere vellet, possemus id de alia domo nostri ordinis accipere que illud haberet, et monstrare¹¹⁾ viris magnis, sicut duobus vel tribus episcopis. et cum ipsi hoc vidissent et legissent, tunc nos transscriberemus ipsum priuilegium de verbo ad verbum sub forma predicta, et ipsi episcopi apponerent¹²⁾ sigilla ad transscriptum¹³⁾ tale. et illud vellemus habere loco priuilegii.

Hoc etiam solet fieri, quando priuilegia nimia vetustate depereunt. tunc transscribimus¹⁴⁾ sub sigillis autenticorum virorum sub forma quam predixi.¹⁵⁾

7) Quid sit procuracio.

Notate etiam, quod quando in literis inuenietis hoc nomen „procuracio“, per illud intelligitur expensa que debetur le-

1) B: *Nos Otto dux Babarie, H marchio, C.*

2) B und C haben hier: *C.*

3) B und C: *notum facimus.*

4) B und C: *m^o. etc.*

5) B und C haben blos: *F.*

6) Von hier an bis *Friderici* einschliesslich ist in C ausgefallen.

7) B: *F serenissimi.*

8) C: *sigillatam.*

9) C: *testimonio.*

10) B: *Pavngartn* mit dem doppelten abkürzungsstriche über *tn*. C: *Paungartenperg.*

11) B und C: *acciperet, et monstraret illud.*

12) B: *ponerent.*

13) B: *scriptum.*

14) B und C: *transscribuntur.*

15) B und C: *forma predicta.*

gatis domini pape. legati enim¹⁾ possunt exigere a clero procuracionem sibi debitam iuxta formam quam eis papa constituit, vt videlicet in episcopatu patauensi accipit forte legatus c marcas vel plus vel minus. et illa pecunia vocatur procuracio.

Ordo autem noster videlicet cysterkiensis ab huiusmodi procuracionibus omnimodis est exemptus, quia nulli legato tenemur ad contribucionem procuratoriam.

8.

Dantur etiam maxime a personis secularibus litere diffidacionis, affidacionis,²⁾ et assecuracionis.³⁾ diffidare aliquem per literas est parti aduerse capitales inimicias obicere. affidare autem et assecurare⁴⁾ pene idem sunt. assecurare⁴⁾ hominem est certum eum reddere quod non paciatur malum aliquod pro culpa commissa.

9) De irregularitatibus.

Item in literis sepe occurrit verbum irregularitatis. vnde debetis etiam scire quid sit irregularitas.

Irregularitas est indignitas alicuius persone propter quam repellitur ab ordinibus sacris vel⁵⁾ ab officiis diuinis vel ab actibus legitimis.

Actus autem legitimi sunt, quod homo possit accusare testificari militare et similia.

Contrahitur autem irregularitas quandoque a statu corporis, sicut quando corpus (diminutum vel) nimis est horridum, vt cecus mutus et surdus et carens naso vel manu, vel quando aliquod viciū est in corpore huic simile. talis non potest promoueri ad sacros ordines, eo quod corpus habeat diminutum⁶⁾ vel nimis horridum.⁷⁾

Quandoque etiam contrahitur irregularitas ex origine generis, sicut quando aliquis nascitur de clerico sacerdote, vel de moniali velata, vel de seruo. seruus vocatur ille qui est proprius alicuius. tales ratione fede natiuitatis non possunt promoueri, et repelluntur a legitimis actibus.

Aliquando contrahitur ex genere facti, sicut iudex — licet iuste occidat latronem — fit tamen irregularis. similiter qui contraxit⁸⁾ cum vidua, vel qui bigamus est, vel si aliquis

1) B und C fügen noch bei: *domini pape*.

2) In A und B fehlt *affidacionis*.

3) B und C: *assecucionis*.

4) B und C: *assecutare*.

5) In C fehlt: *ab ordinibus sacris* vel.

6) B und C: *inminutum*.

7) In A lautet diese ganze stelle durch ausfall: *sicut quando corpus habeat diminutum vel nimis horridum*.

8) B: *contrahit*.

conparuit in facie ecclesie in sollempni penitencia. in hiis omnibus licet non sit peccatum, fiunt¹⁾ tamen irregulares, et non possunt promoueri ad sacros ordines.

Infames etiam sunt irregulares, vt fures, sacrilegi, sepulchrorum violatores, adulteri, periuri sollempni²⁾ periurio, percussores patrum et matrum, homicide, raptores, incestuosi, malefici, venefici, heretici, symoniaci, in fide quoque suspecti, apostate a fide vel ab aliquo ordine. isti omnes infames sunt, et ipsa infamia excludit eos a legitimis actibus et ab ordinibus sacris.

Set notandum, quod aliud est infamia, et aliud infamatio.

Infamatio³⁾ est et vocatur, quando aliquis de aliquo predictorum criminum infamatur vel potius inculpatur, et est in ore omnium hominum, et tamen super eum nichil probatum est legitima probacione. et hoc modo Christus et Maria virgo et apostoli et multi alii inculpati sunt et infamati. et talis infamatio non solum nichil obest, set etiam⁴⁾ multum prodest iustis, quia auget eis meritum ipsorum.

Infamia⁵⁾ vero est, quando aliquis aliquod predictorum criminum fecit, et hoc in notorium transit.

Notorium autem est triplex, videlicet per sententiam, per confessionem in iudicio extortam, et per rei euidenciam.

Crimen notorium fit per sententiam, quando aliquis in iudicio accusatus reus esse conuincitur legitimis documentis, et sententia contra eum profertur. talis iam per sententiam notoriam criminosus et infamis habetur.

Secundo per confessionem fit crimen notorium, quando aliquis in iudicio sic vrgetur quod crimen confitetur. talis statim per confessionem notoriam infamis esse dicitur.

Tercio per rei euidenciam fit crimen notorium. sicut si aliquis fuisset leno vel hystrio xx annis, et hoc notorium esset populo, talis esset infamis nec per sententiam nec per confessionem propriam, set per rei euidenciam,⁶⁾ quia crimen suum constaret multis per facti⁷⁾ euidenciam.

Ita ergo vt predictum est aliquis potest esse infamatus qui tamen non fit⁸⁾ infamis, sicut Christus et multi sancti, vt predictum est.

1) B und C: *sunt*.

2) B: *sollempnes*.

3) Vor diesem abschnitte haben A B und C das rubrum: *quid sit infamatio*.

4) B und C: *et*.

5) Vor den nun folgenden ab-

sätzen hat A und C das rubrum: *quid sit infamia*.

6) In A ist von *fit crimen* an alles ausgefallen.

7) B und C: *rei*.

8) B und C: *est*.

10) Quid sit prescriptio.

Item quia nomen prescripcionis in literis aliquando inuenitur, notate quid sit „prescriptio“.

Prescriptio est ius quoddam quod accipit robur et firmitatem ex longitudine temporis. et solet fieri in rebus immobilibus, sicut in possessionibus, et decimis, et similibus.

In iure autem urbano fit prescriptio tempore xxx annorum. sicut si aliquis per xxx annos possedit agrum vel predium quiete et sine omni inpeticione,¹⁾ ille posthac²⁾ vendicaret sibi illam possessionem iure prescripcionis. nec aliquis actor posset eam³⁾ inpetere, quia ille prescripsisset ei tempore xxx annorum.

In iure autem ecclesiastico nisi in xl annis non potest fieri prescriptio. unde qui rem alienam per xl annos sine interruptione et omni actione⁴⁾ possedit, ille iam iure prescripcionis rem illam tenere perpetuo poterit.

Contra romanam tamen⁵⁾ ecclesiam non fit prescriptio nisi in centum annis, pro eo quod ipsa est dignissima ecclesiarum omnium et mater.

Exiguntur autem quatuor ad veram prescripcionem.

Primum est bona fides, ut videlicet ille qui prescribit credat rem illam vere esse suam, vel in veritate illum credat fuisse verum dominum rei illius qui sibi eam tradidit, et habuisse ius eam sibi dandi, licet forte erret in facto. hec autem bona fides semper presumenda est, nisi probetur mala, sicut etiam ignorancia presumitur quamdiu sciencia non fuerit probata. quod si ille qui tibi rem tradidit habet malam fidem, tibi non nocet, dum modo tu credas eum habere bonam fidem. adhuc etiam bonam habes fidem, quando dubiam habes conscienciam de re in qua prescribis.

Secundum est iustus titulus. titulus autem vocatur in prescriptione illa causa ex qua incipis rem possidere, videlicet emptio vel permutacio vel donacio vel⁶⁾ aliquid simile. est autem⁷⁾ emptio vel permutacio vel donacio titulus quo tu rem illam tenes in qua prescripsisti. aut enim ipsam emisti, aut conmutatione alterius rei eam comparasti, aut dono eam ab alio accepisti. nec inedit pre-

1) C: *petitione*.

2) B: *post*. C: *post hec*.

3) B und C: *eum*.

4) B: *accusacione*.

5) B und C: *enim*.

6) Von hier an bis *donacio* einschliesslich ist in A ausgefallen.

7) C: *enim*.

scriptionem, si tytilus non sit forte omnino iustus,¹⁾ dummodo ipse tytilus sufficiens fuerit ad hoc quod per eum incepisti rem possidere. verbi gracia posito quod aliquis episcopus donet monasterio nostro decimas vel ius montanum vel aliquam possessionem aliam, et det nobis literas donacionis sue confirmatorias, iam ista donacio est tytilus quo nos incipimus possidere rem illam. si ergo illas decimas per xl annos quiete et sine contradictione possideremus, tunc prescriberemus in illa possessione, quod amodo non posset nobis auferri in perpetuum tytulo donacionis. et licet tytilus talis sufficiens esset ad dandam causam prescriptioni, non esset tamen iustus tytilus, pro eo quod canones dicunt quod nulla donacio episcoporum valet quam faciunt sine consensu capitulorum suorum. vnde quando donacio ista non est facta de consensu capituli, tytilus non est iustus. et licet non sit iustus, sufficiens tamen est ad dandam prescriptioni occasionem. si enim tytilus omnino esset iustus et certus, tunc non esset necessaria prescriptio.

Tercium est quod vlt habere prescriptio, videlicet quod res illa in qua prescribitur fuerit in continua possessione²⁾ per xl annos vsque ad finem prescriptionis, et quod per omnes illos annos nunquam venerit in possessionem alterius.

Quantum est quod vlt habere prescriptio, scilicet vt res illa in qua prescribitur sit prescriptibilis, id est talis nature vt in ea possit fieri prescriptio. sunt enim quedam res que non possunt prescribi, etiam si teneantur mille annis, sicut limites prouinciarum dyocesum et parrochiarum, et sicut fundus quem colonus colit, et sicut vie publice, et sicut quedam insignia romane ecclesie, et sicut decime in quibus laycus non potest prescribere.

Notandum³⁾ igitur, quod prescriptio interruptitur et cassatur multis modis, videlicet per synodalem proclamationem, quando ille contra quem prescriptio laborat in synodo coram episcopo et clero proclamat rem illam esse suam in qua currit⁴⁾ prescriptio.

Secundo interruptitur per executoriam conuencionem, quando prescribens aliquod pactum et conuencionem intrat

1) B und C: *tytilus aliquando non sit iustus vel omnino iustus.*

2) B und C: *prescriptione.*

3) Vor den folgenden absätzen

haben A B und C das rubrum: *de interruptione prescriptionis.*

4) B und C: *erit.*

cum illo contra quem prescribit, quia tunc videtur abrenunciassse¹⁾ virtuti prescripcionis.

Tercio per recognicionem debiti, quando recognoscit se debitorem illius contra quem prescribit.

Item quarto interruptitur per fenoris solucionem, quando is qui prescribit soluit²⁾ illi contra quem prescribit aliquam pensionem de perceptis fructibus.³⁾

Item, quando currente prescripcionis tempore priuilegium donacionis inpetratur, quia qui priuilegium inpetrat malam fidem se habere demonstrat.

Item fit interruptio, quando is contra quem prescribitur libellum querele offert, si videlicet non audeat agere contra prescribentem propter eius potenciam.

Potest tamen prescripcione finita inpetrare priuilegium confirmacionis super re illa in qua prescriptum est. nec per hoc ipsa prescripcio infirmabitur, set⁴⁾ roborabitur.

Et plane quicquid est per⁵⁾ quod prescribens recognoscit se habere malam fidem, per hoc interruptitur prescripcio.

Similiter ex parte prescripti quicquid illud est per quod prescriptus litem mouet prescribenti, prescripcione necdum⁶⁾ finita, per hoc ipsa prescripcio interruptitur et cassatur.

Cum ergo prescripcio finita fuerit, et post xl annos prescriptus rem repetere voluerit et contendere, tunc prescribens nichil aliud allegare debet pro defensione sua quam prescripcionis perfecte sufficiens tempus, id est tempus xl annorum, vel continuacionem possessionis xl annis.

Non est cautum allegare tytulum, quod diceret: *ego possideo tytulo empcionis vel donacionis vel conmutacionis*:⁷⁾ quoniam qui tytulum allegat ipsum cogitur probare, quod difficile est.

II) De annis domini.

Notandum etiam, quod anni incarnationis debent scribi in omni litera cuius datam ignorare non licet, sicut sunt litere diuersorum contractuum, sicut quando fiunt ea que sunt aliquomodo de genere contractuum, vt possessionis alienacio, et vt⁸⁾ fit in precariis, in feodis, in comodato,

1) B: *renunciassse*.

2) Von hier an bis *prescribit* einschliesslich ist in C ausgefallen.

3) B: *frugibus*.

4) A: *et*.

5) B und C: *est illud per*.

6) B und C: *nondum*.

7) B: *continuacionis*.

8) In B und C fehlt *vt*.

in emptione venditione, in debitorum solutione, in donationibus,¹⁾ in testamentis, in ecclesiarum dedicationibus, in locacione, in conductione,²⁾ in rerum permutatione, in pignoratione, in fideiussionibus, in literis questuosis, in procuratoriis, in literis emissoriis quas ferunt religiosi qui emittuntur a prelatiis suis ad alia loca, in quibus etiam scribi debet quam diu ipse litere valeant, in literis etiam arbitrorum³⁾ confirmationum libertatum graciaram, in literis etiam aliarum actionum quibus conuenit sciri quando fuerint acte.

Set impossibile est sub certo numero comprehendere omnes literas in quibus anni domini sunt scribendi. vnde oportet quod ex qualitate rerum que scribuntur hoc perpendas. verbi gracia si monachus vel conuersus mittendus esset ad aliquod iudicium ecclesiasticum vel ciuile, vt ibi ageret causas monasterii sui, si illi daretur litera procuratoria obmissis annis domini, tunc pars aduersa posset calumpniari literam, dicens: *frater, ista litera forte scripta est ante xx annos vel amplius, vnde non potes esse verus procurator monasterii tui*, quia litera procuratoria non continet tempus quo data est.

12) De differencia inter datum et actum.

Notandum quod est differencia inter datum et actum.

Datum quidem inportat solummodo tempus in quo datur litera.

Actum autem inportat tempus in quo ea facta sunt super quibus litera datur.

Solet ergo actum precipue scribi in literis contractuum,⁴⁾ vbi videlicet contrahens et is cum quo contrahitur mutuas habent actiones.

Datum vero scribitur precipue in literis graciaram et donacionum, vt sunt litere indulgenciales et questuose, et in literis procuratoriis et emissionis, vbi nulla actio est inserta.

In quibusdam tamen literis vtrumque scribi debet sic: *actum et datum anno domini etc.*⁵⁾ cum videlicet in litera aliqua actio agitata exprimitur, et tempus nichilominus conscripte litere ignorari non licet.

1) B und C: *ordinacionibus*.

2) A: *condicione*. B und C: *condicione*.

3) B und C: *arbitrorum*.

4) B: *tractatum*.

5) B und C: *m^o. etc.*

13) Forma credenciarum.

Litera credencie datur, quando is qui mittit nuncium non vult vel non audet secreta sua literis committere, timens quod litere possunt casu amitti vel legi. vnde committit nuncio in os et in pectus suum quid loqui debeat, et super eo dat ei¹⁾ literam credencie.

Et harum formam poteris formare breuiter in hec verba.

Frater²⁾ O dictus abbas talis loci³⁾ dilecte in Christo tali persone salutem cum omnimoda karitate.

Discrecioni vestre fratrem H conuersum nostrum cum literis credencie destinamus,⁴⁾ petentes et rogantes quatenus in hiis que vobis ex parte nostra retulerit curetis tanquam nobis ipsis in omnibus fidem credulam adhibere.

Cetera lator etc.

14) De iure aduocaciarum.

Sciendum quod „aduocatus“ multis modis dicitur et intelligitur.

Quandoque ille aduocatus vocatur qui in foro iudicii ecclesiastici verbum loquitur pro actore et reo. actor vocatur ille qui querelas mouet super aliquo. reus vocatur ille contra quem querela mouetur, non quod semper sit reus, set quod actor habeat eum pro reo.

Quandoque etiam aduocatus iuxta⁵⁾ consuetudinem aliquarum regionum vocatur ipse iudex, sicut est in Moravia consuetudo.

Aliquando etiam aduocatus vocatur ille qui aliqua ex causa tenetur defendere ecclesias et possessiones earum, vel viduas, vel quoscunque homines habentes defensiones necessarias, sicut principes seculares et eorum vicarii. et tales aduocati aliqua iura vindicant sibi in possessionibus et personis quas tenentur defendere, sicut censum aliquem et pernoctaciones et stervras. et de illis dicitur quod ad eos pertineant iure aduocacie. a talibus tamen ordo noster exemptus est, quoniam nullus aduocatus potest sibi in rebus nostris tale ius vindicare.

Ius aduocacie etiam vocatur aliquando illa proprietas quam habemus in monte aliquo. qui mons cum noster sit proprius, hii qui vineas in eo excolunt coguntur nobis

1) B und C: *sibi.*

2) In B fehlt *frater.*

3) B und C: *O talis loci prepositus.*

4) B und C: *ad vos destinamus.*

5) B und C: *secundum.*

deseruire¹⁾ non solum vinum set et denarios.²⁾ et illi denarii vocantur aduocacie, id est votpennig.³⁾

15) Quid sit census.

Notandum etiam quid inportet hoc nomen „census“. vbi notandum quod est census duplex, videlicet stabilis et instabilis, vel mobilis et⁴⁾ immobilis.

Immobilis census est qui semel inpositus immobiliter perseuerat, nec augendus videlicet nec minuendus, sicut est census qui soluitur de precariis et⁵⁾ de iure montis. isti enim non solent mutari de anno in annum, nisi ex magna aliqua necessitate.

Census autem mobilis est duplex. est enim quandoque exactius, sicut est census quem princeps aliquis suis indicit ciuitatibus, nunc multum, nunc mediocre, nunc parum, prout tunc sibi placuerit. census conuenticius est qui datur de⁶⁾ aliqua re per conuencionem, sicut de aliqua domo in aliqua⁷⁾ ciuitate. qui non secundum vnā formam solui solet,⁸⁾ set conuencio aliquando fit de maiori pecunia, quandoque de minori. et ideo talis census qui per annuam conuencionem renouari consuevit dicitur conuenticius.

B. Incipit tractatus de priuilegiis.

1.

Sequitur de formis priuilegiorum.

Igitur priuilegium est libertas secundum ius vel preter ius commune a principe concessa alicui ecclesie vel collegio vel communitati vel alicui priuate persone.

Priuilegium secundum ius est, cum datur alicui episcopo per priuilegium generalis causarum cognicio⁹⁾ in sua prouincia vel dyocesi, quarum quedam de iure communi sedi apostolice cederent audiende.

Priuilegium preter ius est, vt cum alicui prelato ex priuilegio talia insignia conferuntur que ius commune generaliter non admittit.

Contra ius vero priuilegium dari non consuevit, nisi forte ab hiis qui sunt supra iura, vt est papa et imperator.

1) B und C: *seruire*.

2) B und C: *denarium*.

3) B: *vogtphennig*. C: *vogtphennig*.

4) C: *vel*.

5) B und C: *vel*.

6) B und C: *ex*.

7) B und C: *in vna*.

8) B und C: *debet*.

9) B und C: *condicio*.

Notandum etiam, quod stricte accipiendo mandatum nemo debet dare priuilegium nisi principes, sicut papa, imperator, archiepiscopi, episcopi, regales abbates, reges, duces, marchiones. littere vero quas dant abbates simplices, prepositi, comites, et ministeriales, non sunt proprie priuilegia, set vocantur actiones. tamen vsus in terra nostra obtinuit, vt omnes tales littere vocentur priuilegia.¹⁾

Notandum etiam, quod priuilegia stricti iuris sunt, hoc est quod nichil ex eorum intellectu haberi potest nisi quod in littera ipsius textus continetur. nec in eis argumentacio a maiori ad minus locum habet, vel e conuerso. verbi gracia si habes ex priuilegio, quod baculo pontificali vti possis, ex hoc non sequitur quod etiam vti possis²⁾ infula vel pallio. et sic de similibus.

Priuilegiorum alia sunt personalia, alia localia, quedam perpetua, quedam temporalia,³⁾ quedam generalia, et quedam specialia.

Personale priuilegium est quod alicui persone conceditur quamdiu vixerit. et in hoc exprimendum est nomen eius cui datur priuilegium.

Locale est quod alicui loco conceditur ab aliquo principe vel ecclesie vel communitati ciuitatis alicuius. et in hoc exprimitur nomen ecclesie illius vel loci cui datur priuilegium.

Priuilegium perpetuum est quod indefinite ex principis beneplacito accipit robur perpetue firmitatis. et in tali priuilegio non ponitur proprium nomen nisi loci cui datur et eius rei que datur, vt: *nos F imperator damus ecclesie patauiensi talem comitatum — vel tale castrum — perpetuo possidendum.*

Temporale priuilegium est cuius valor et firmitas certo comprehenditur temporis interuallo, vel certo principis beneplacito reseruatur. verbi gracia vt si imperator dicat: *notum esse volumus, et presentibus declaramus, quod dilecto principi nostro B⁴⁾ patauiensi episcopo et ecclesie ipsius concedimus dignitatem talem ad decem dumtaxat annos libere possidendam, vel quamdiu⁵⁾ id de nostra fuerit voluntate, vel quam diu ipsam concessionem non duxerimus reuocandam.*

1) Vgl. über diesen absatz oben s. 771 note 4.

2) B: *vti non possis.*

3) In den handschriften fehlt *quedam temporalia.*

4) In B und C fehlt B.

5) In B fehlt *diu.*

Generale priuilegium est quod¹⁾ sine proprio nomine personam illius cui datur tangit sic: *notum facimus, quod nos talem locum — vel talem libertatem — concedimus dilecto principi nostro patauiensi²⁾ episcopo et ecclesie eius.* et tale priuilegium semper perpetuum esse solet.

Speciale priuilegium est in quo ponuntur propria nomina tam dantis quam recipientis.

In salutacione itaque notandum, quod in perpetuis priuilegiis semper in principio ponendum est: *in nomine sancte et indiuidue trinitatis amen. Fridericus dei gracia etc. omnibus in perpetuum.* quod etiam in localibus et generalibus perpetuis fieri solet. in personalibus autem, temporalibus³⁾ et spiritualibus, non consuevit hoc fieri, eo quod in eisdem nullius perpetuitatis mencio sit habenda.

Notandum etiam, quod hoc principium *in nomine sancte et indiuidue trinitatis* in priuilegiis non solet scribi longis literis nisi in priuilegiis pape et imperatoris.⁴⁾ in aliorum⁵⁾ priuilegiis quando scribitur, paruis literis scribetur.

Notandum etiam, quod perpetua priuilegia maxime clero et ecclesiis conferuntur,⁶⁾ quoniam iura ecclesiastica decet esse perpetua. et ideo ibi additur: *in perpetuum.*

Inter priuilegia domini pape et imperatoris nota differentiam.

Papa in suis priuilegiis raro immo nunquam premitit: *in nomine sancte etc.* set ita semper incipit: *Gregorius episcopus seruus seruorum dei vniuersis Christi fidelibus in perpetuum.* et in fine loco testium ponetur subscriptio cardinalium, deinde anni incarnationis, sicut infra patebit.

In priuilegiis autem imperatorum vel regum romanorum perpetuis primo semper premititur: *in nomine sancte etc.* in quorum fine principes ac alie excellentes persone ponuntur⁷⁾ loco testium. post quos dicet cancellarius: *et⁸⁾ ego talis magister — vel talis episcopus — imperialis aule, vel regalis, cancellarius recognoui.*

In aliorum principum cuiuscunque condicionis perpetuis priuilegiis primo pulchre premititur: *in nomine sancte et indiuidue etc.* sicut predictum est. et omnes alie difference seruantur in hiis que imperatorum et regum romanorum seruari solent, excepto solo quod in eisdem nec

1) B: *quando.*

2) C: *nostro N patauiensi.*

3) B und C: *et temporalibus.*

4) B und C: *priuilegiis imperatoris et domini pape.*

5) B und C: *aliis.*

6) C: *confermantur.*

7) B und C: *ponuntur.*

8) Von hier an bis *cancellarius* einschliesslich ist in A ausgefallen.

recognicio nec subscriptio locum habet, set ordo testium ponetur simpliciter, et post annos incarnationis in fine omnium dici potest: *datum per manus Iohannis notarii.*

Notandum etiam, quod in omni priuilegio perpetuo ponendus est annus incarnationis, kalende ydus vel none, indictio, concurrens et epacta. quod in temporalibus et personalibus non requiritur, vt patebit.

Forma igitur priuilegiorum perpetuorum talis est. primo salutacio premittitur¹⁾ secundum differencias prenotatas. deinde sequitur arenga,²⁾ que loco exordiorum in priuilegiis ponitur. ita, si est arduum negocium. deinde eius³⁾ cui datur beneficium causa curialiter⁴⁾ debet poni. deinde idem beneficium plane et lucide vlt exponi, vt nichil subaudiendum vel⁵⁾ subintelligendum relinquatur. deinde protestacio eius qui dat priuilegium in fine, si tale est negocium, ponatur pena transgressorum, et postea testes. postea anni incarnationis et kalende, precipue in temporalibus et personalibus priuilegiis, quia in aliis plus oportet poni, vt predictum est.

Est autem arenga,⁶⁾ vt predictum est in anterioribus, apta et consors verborum posicio, auctoritate aliqua si dictatori placuerit inserta. que ita premitti debet et optinere locum suum, vt a sequente materia non discrepet aut⁷⁾ discordet, immo per omnia sibi parem faciat sensum eius.

Arenga⁶⁾ ergo curialiter premissa, ponetur causa beneficii vel priuilegii quod donatur. verbi gracia si aliqua ecclesia apostolice sedi plus esse consuevit deuota, et dominus papa propter hoc eidem conferre vlt aliquam prerogatiuam, expedit vt in ipso priuilegio deuocionis eius faciat mencionem. similiter si imperator aut rex Romanorum vel alter princeps ob seruicium sibi factum aliquod dat priuilegium, in ipso priuilegio eiusdem seruicii memor erit.

Postea beneficii sev gracia concessio debet poni, annexa eiusdem donacionis vel collacionis protestacione.

In qua sane protestatione sigilli mencio fiet. et hoc in perpetuis priuilegiis. in papalibus⁸⁾ priuilegiis qualibuscunque bulle mencio nunquam fiet, quia standum est subscriptioni⁹⁾ cardinalium, et sufficit quod bulla fidem faciat

1) B und C: *premittitur.*

2) B und C: *arenga.*

3) B: *deinde nomen eius.*

4) B: *curialitatis.*

5) B und C: *nichil.*

6) B und C: *arenga.*

7) B und C: *nec.*

8) B und C fügen noch *ergo* bei.

9) B und C: *prescriptioni.*

oculatam. si priuilegium imperatoris sigillandum est bulla aurea, sic dicitur: *qua propter presens priuilegium bulla aurea, typario nostre maiestatis inpressa, iussimus communiri.* si non est bulla aurea, dicitur simpliciter: *presens priuilegium sigillo nostro¹⁾ fecimus communiri.*

Nunc videndum est de penis transgressorum. que licet non in omnibus priuilegiis tamen in multis locum habent. in priuilegiis igitur papalibus, quia spiritualia sunt, spiritualis pena debet poni. et inde per omnia mos inualuit hic in eisdem: *si quis igitur ausu temerario contra hanc concessionis nostre paginam venire presumpserit, indignacionem omnipotentis dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius atque nostram se nouerit incursum.*²⁾ in priuilegiis autem imperatorum ac regum romanorum, quia dantur super temporalibus et terrenis, transgressoribus consequenter³⁾ pena temporalis et materialis debet poni. hoc modo: *qui contra prescripte gracie ac concessionis nostre paginam⁴⁾ venire presumpserit, centum libras auri se conpositurum sciat, medietatem uidelicet camere nostre et reliquam passis iniuriam persoluendam.* in priuilegiis vero ecclesiasticorum principum ista pena preualuit scilicet: *ne quis autem interueniat, sub anathematis interminatione districtius inhibemus.* principum vero laycorum priuilegia circa penas ponendas arbitraria sunt et ad placitum, secundum quod requirit status negotii et qualitas personarum.

De testium vero posicione istam differenciam notabis, ponendo scilicet si necesse est primo clericos secundum differencias et ordines dignitatum, deinde laycos, in quibus dignitatum differencias non obmittas, vt per omnia ordinem obserues inter clericos et laycos, dominos et vasallos.

2. Papalis priuilegii perpetui exemplum.

Es ist bereits oben in der sächsischen summa prosarum dictaminis seite 266 bis 269 bei dem entsprechenden priuilegium domini papae de donatione berücksichtigt worden.

Nach seinem wortlaute und nach der in der handschrift A vorfindlichen subscriptionsformel folgt gleichfalls in der handschrift A noch die nachstehende bemerkung:

Hunc modum possunt habere omnes principes ecclesiastici in perpetuis priuilegiis, excepto quod salutacionem ponent scilicet: *in nomine sancte etc. omnibus in perpetuum, obseruatis propriis tytulis dignitatum.*

1) Cod.: *nostre maiestatis typario.*

2) B und C: *incurrisse.*

3) B und C: *subsequenter.*

4) Die codices haben *graciam.*

3. Forma priuilegii imperatorum ac romanorum regum perpetui.

In nomine sancte ac¹⁾ indiuidue trinitatis amen.

Rudolfus²⁾ diuina fauente gracia Romanorum imperator — *vel* rex — et semper augustus omnibus in perpetuum.

Romanum imperium — ad tuicionem fidei et diuersarum gencium moderamina per eum qui celestia simul et terrestria moderatur, filium³⁾ summi regis qui condidit regna et firmat imperia, summe dispensacionis munere constitutum — ordinacione diuina robur et regimen sue dignitatis accepit, vt subiectos sibi populos in opulencia pacis et fauore iusticie foueat, fidem prouehat, perfidiam persequatur, humiles protegat, superbos humiliet, fastuosas oppressiones releuet subditorum, et desuper sortem iustorum virgam auferat iniquorum.

Ea propter nouerit presens etas et futura posteritas, quod nos, attendentes quam fideliter et deuote ciues wienenses dilecti deuoti nostri nostrum et imperii dominium sunt amplexi, considerantes insuper⁴⁾ qualiter iidem ciues fide sincerissima se nobis et imperio alligarunt,⁵⁾ predictam ciuitatem et ciues eiusdem in nostram et imperii perpetuo recipimus dicionem, vt⁶⁾ amodo in nostris et⁷⁾ regum et imperatorum nostrorum successorum manibus teneantur, et quod nunquam per concessionem alicuius beneficii de nostra et imperii amodo transeant potestate, quin potius speciali nostro et imperii munimine munificencie nostre priuilegiis libertatum et bonarum approbacione consuetudinum quasi pro fidei eorum pignore velud murorum propugnaculis muniantur.

Statuimus igitur, et presentis priuilegii auctoritate⁸⁾ sanctimus, quatenus nullus iudex a nobis vel ab aliquo successorum nostrorum ibidem pro tempore constitutus nostra vel alicuius successoris nostri suaue presumat auctoritate, tallias sev precarias in predictos ciues facere, nec eos inpetere siue⁹⁾ cogere ad aliquid nobis siue nostris successoribus exhibendum nisi quod et quantum dare uoluerint spontanea voluntate.

1) B und C: *et*.

2) B und C haben blos *R*.

3) B: *solum*.

4) B und C: *etiam*.

5) B und C: *alligarunt*.

6) A: *et*.

Quellen IX.

7) In allen drei handschriften fehlt *et*.

8) In C fehlt *auctoritate*, wofür B *pagina* hat.

9) Von hier an bis *nostris* einschliesslich ist in C ausgefallen.

De innata quoque clemencia sedis nostre, que pacem et iusticiam comitatur¹⁾ in principe, decreuimus²⁾ et mandamus, vt quando aliquis ciuium wiennensium naufragii casum incurrerit res suas quas ab impetu torrentis manus hominis asportauit libere possit repetere et habere a quolibet detentore, cum indignum censeamus et penitus in misericorditer, reliquias naufragii detineri per hominem quibus rapacis fluminis seuiens vnda dinoscitur pepercisse.

Statuimus igitur, et presentis auctoritate priuilegii prohibemus, quatenus nullus dux marchio comes aduocatus vel aliqua persona ecclesiastica vel mundana humilis vel sublimis contra prescripte concessionis nostre gratiam et tenorem venire presumat.

Quod qui presumpserit, centum libras auri in temeritatis vindictam se conpositurum sciat, medietatem scilicet fisco nostro et reliquam passis iniuriam persoluendam.

Ad quorum omnium euidenciam et robur perpetuo valiturum presens scriptum iussimus fieri, et bulla aurea typario nostre maiestatis impressa fecimus insigniri.

Testes sunt H archiepiscopus coloniensis, Ch moguntinensis, H dux Saxonie, et ceteri, et alii quam plures.

Et ego magister talis, regalis — *vel imperialis* — aule cancellarius, recognoui.

Actum anno domini, mense, indictione tali, regni nostri — *vel imperii* — anno tali.³⁾

4. Forma simplicium principum in eisdem priuilegiis perpetuis.

In nomine sancte etc.

Levpoldus⁴⁾ dei gracia dux Austrie et Styrie vniuersis Christi fidelibus in perpetuum.

Quoniam quidem non est potestas nisi a deo, expedit in potestatibus precipueque in sublimitate principali constitutis deum semper habere propicium, in cuius manu sumus nos et potestas nostra.

1) B und C: *comitantur*.

2) C: *decernimus*.

3) Anstatt dieses ganzen schlusses

haben B und C blos: *vindictam conpositurum se sciat, vt supra. datum.*

4) B und C haben blos: *L.*

Nimirum et si multis magnisque detenti¹⁾ negociis digne ipsi vt oportet seruire ac placere non possumus, possumus tamen et debemus famulantibus ei et placere studentibus cooperari in bonum,²⁾ eosque tuendo fouendo ac manutene[n]do deitatis propiciacionem perpetuam promereri.

Qua propter inter alios dei famulos sub nostra dicatione constitutos fratres quoque talis loci cystericiensis ordinis domino deo iugiter seruientes numeramus ac conscribimus, eorumque et in presens quieti et securitati in posterum presentis priuilegii munimine prouidemus, vniuersas eorum possessiones et predia que in presenciarum³⁾ obtinent et in posterum iustis modis poterunt adipisci volentes non solum esse ab aduersariorum vexacione quieti set ab omni aduocatorum exactione iure perpetuo libera et exempta.⁴⁾ constat enim, et in placito nostro tali loco⁵⁾ habito ex sententia perquisitum et inuentum est, omnes cystericienses professores tale ius ex antiquo habere, vt nec ipsi nec ipsorum predia vlli aduocato quitquam soluere debeant, set neque aduocatum ipsis habere liceat nisi defensorem principem ipsum qui caput est terre in qua quique eorum degunt, et hunc sola dei retribucione debere exposcere et tenere. propter quod predictis fratribus ius ipsum sic conseruari ac constare decreuimus,⁶⁾ vt neque aduocati neque defensoris nomen⁷⁾ super eos aut eorum possessiones habere quisquam debeat⁸⁾ nisi nos et in principatu nobis succedentes, aut cui ad tuendum eos iniunxerimus⁹⁾ vices nostras. qui cum¹⁰⁾ siue¹¹⁾ nomen aduocati habere siue¹²⁾ ius aduocati exigere siue¹³⁾ aliis modis eos grauare voluerit, reicere eum et a nobis alium petere iuste possunt.

Vt igitur cuncta hec rata inconuulsaque perhenni stabilitate consistent, presentem paginam sigilli nostri inpressione fecimus communiri.

Testes sunt Vlricus comes de Clam, H de Chunring, et alii quam plures.

Actum anno domini *per omnia vt supra.*

Datum per manus Vlrici notarii.¹⁴⁾

1) B: *decentis*. C: *detentis*.

2) C: *bonis*.

3) B: *presenti*.

4) B und C: *quieta*.

5) B und C: *die vel loco*.

6) B und C: *decernimus*.

7) B und C: *defensores nichil*.

8) B: *quitquam debeant*. C: *quitquam debeat*.

9) A: *iniunximus*.

10) B und C: *tamen*.

11) A B C: *si*.

12) A und C: *si*. B: *nisi*.

13) C: *sine*.

14) B und C: *datum etc*.

5. Forma priuilegii personalis.

Rudolfus dei gracia Romanorum rex et semper augustus dilecto deuoto tali comiti — *vel baroni* — gratiam suam et omne bonum.

Et si ad fideles quosque munificenciam nostram porrigimus graciosam etc. *de verbo ad verbum inuenies*¹⁾ *circa finem libri ante literas generales ad talem rubricam: incipiunt forme priuilegiorum de inmunitatibus et exempcionibus.*²⁾

6. Forma priuilegii temporalis.

Rudolfus dei gracia etc. *sicut prius* dilectis deuotis suis vniuersis regni Syclie incolis gratiam suam et omne bonum.

Et si causarum varietas que processibus nostris inproiuse circumfluunt etc. *de verbo ad verbum inuenies ad rubricam predictam secundo loco.*³⁾

1) B und C: *et inuenies*.

2) Nämlich unten in V 3 num. 178:

Et si ad fideles quoslibet munificenciam nostram porrigimus graciosam, ad illos precipue prerogatiuam benignitatis extendimus et liberalitatem nostri fanoris porrigimus debitorie, qui circa latus nostrum diurnos labores suscipiunt et perpetes in nostris obsequiis excubias protrahunt et expendunt, vt sicut sunt exsequiorum exhibitione precipui sic se gaudentes gracie priuilegio specialis personales labores placidius subeant et succedencia pondera suauius paciantur.

Ea propter presenti prinilegio notum facimus vniuersis, quod nos, attendentes fidei et deuocionis sincere constanciam quam N erga excellenciam nostram geris, considerantes etiam quod satis grata et accepta sermicia que diuo augusto genitori nostro et post eius obitum culmini nostro fideliter exhiberis hactenus et ad presens exhibes et in antea diucius poteris exhibere, te ipsum et heredes tuos ex nunc ad dies vestros ab omni-

bus collectis publicis exactionibus daciis sev mutuis generalibus et specialibus racione bonorum que nunc tenes et possides vel que iusto tytulo acquirere poteris in futurum de speciali gracia et certa consciencia perpetuo duximus eximendos.

Datum anno domini etc. kalendis iulii, regni nostri anno quinto.

3) Nämlich unten in V 3 num. 192:

Et si causarum varietas que processibus nostris inproiuse circumfluunt, et nacionum pluralitas que sub nostri dominii felicitate respirat in statu fouendo pacifico causam nobis continue meditationis adducant, quadam tamen prerogatiua familiaritatis inducimur, et assidua meditatione pensamus, qualiter peculiaris regni nostri Syclie populus, cuius specialior cura nos sollicitat, cuius nobis est hereditas omni possessione preciosior, sic tranquillitatis decore prepolleat vt sub Cesaris Augusti temporibus augeatur.

Videntes igitur hoc non posse fieri commodius quam si eius locuples gremium ad vbtertatis late

7.

Istis duobus modis vti possunt tam principes ecclesiastici quam etiam seculares in priuilegiis personalibus et temporalibus, vnusquisque secundum status sui dignitatem¹⁾ et condicionem.²⁾

De priuilegiis autem localibus sciendum, ea esse conditionis cum perpetuis, quoniam et perpetuasunt, vt supra dictum est.

Generalia priuilegia etiam perpetua esse solent.

Item spiritualia ex sui natura similia sunt temporalibus.

De horum formis in loco³⁾ patebit.

participium recipiat externos, et alienigenis filiis quos fidelium tamen loca pepererint fecundetur, benigna quadam prouisione decernimus, vt quicumque predicti nostri regni filius effici cupiens domiciliis illic et familiis omnino translatis ipsius habere voluerit incolatum ad locum pascue veniat, et ipsius grata fertilitate vescatur, et preter nostre plenitudinem gratie, quam sibi fauorabiliter pollicemur, in collectis et exactionibus

publicis immunitate decennii se gaudeat incommutabiliter potiturum.

Presentis igitur priuilegii auctoritate sancimus, ne quisquam huic nostre concessionis ausu temerario presumat aliquatenus contraire.

Datum anno et mense N, regni nostri anno primo.

1) Hier bricht A ab.

2) B und C: *secundum statum suum et dignitatem condicionum* (C: *condicionem*).

3) C: *in suo loco*.

Pars principalis quarta.

Quoniam in ante expositis sufficienter est ostensum in genere, quid sit epistola, que et quot partes eius, tanquam per modum diffinitium et diuisium, exnunc in¹⁾ sequentibus de ipsa epistola in specie videamus, vt simul realis eius essentia tam in partibus appareat quam in toto. ad cuius euidenciam et cognicionem multas elegantis stili presenti operi²⁾ inserui epistolas, quas de magnorum dictatorum formulariis³⁾ excerptas, dum hinc inde vicio scriptorum esset erratum multipliciter in eisdem, et incongruo nimis ordine registrate, de paruitate mei ingenioli vtcunque potui correxì, ipsas ordine congruo connectendo.

Primo quidem ecclesiasticas, vtpote papales quascunque huiusmodi formas⁴⁾ reperi, sub immediata quadam continuatione ordinarie collocaui.

Deinde litteras imperatorum et regum romanorum eo modo, nullis aliis mediantibus, continuaui.

Postea formas exempcionum et libertatum que solent dari subditis ab eisdem imperatoribus et regibus siue aliis principibus tam ecclesiasticis quam secularibus.

Vltimo posui diuersarum⁵⁾ materiarum litteras generales.

Et sciendum, quod sicut quolibet subscriptarum epistolarum sev litterarum specialem quandam tenorem continet inclusiue, qui ex proprietate ipsius materie dinoscitur emanare, sic singule earundem litterarum generalis cuiusdam tenoris formulam continent exclusiue. quam formulam quemue tenorem subtiliter contemplando omnis ydoneus et industrius notarius sicut nasum cereum secundum diuersam negotiorum qualitatem ad diuersas coaptare poterit personas, licet condicione dispares et inpares⁶⁾ dignitate,

1) C: *exnunc et in.*

2) B: *operis.*

3) B: *formulis.*

4) B: *forme.*

5) B: *diuersas.*

6) C: *condicione inpaes et disperdes.*

quemadmodum in tabula super toto opere edita luce clarius apparebit.

Verum¹⁾ sicut caput virtutem membris infuit, tanquam sensuum principalium concentium, reliquumque corporis habilitat et venustat, a simili sui natura exordium in capite ac preambulo tocus sequentis materie positum, dummodo eidem materie per omnia sit consonum, ipsam tanquam sydus matutinum irradiat et decorat. et propter hoc etiam alio nomine captacio benivolencie dicitur, eo quod benivolum reddat animum auditoris.

Cum autem secundum infinitatem materiarum infinita possint haberi exordia, ad habendam eorum²⁾ cognicionem et formam conatus sum ponere pauca de pluribus. primo ecclesiastica. secundo principum secularium specialia. deinde priuilegiorum.³⁾ deinde communia.

Nunc de omnibus videamus. sie folgen denn auch unter beobachtung der angegebenen eintheilung in B von fol. 31 sp. 1 bis fol. 37 sp. 2, und in C von fol. 21' sp. 1 bis fol. 24' sp. 1, worauf sich sodann das prooemium in tractatum prouerbiorum wie nachsteht anschliesst.

Exposito in premissis sub exemplis sufficientibus tractatu⁴⁾ exordiorum, per que vt dictum est epistolarum sev litterarum principia decorantur, nunc pauca quedam de pluribus censui proueria annectenda, que ydoneus notarius cuilibet parti epistole preter salutacionem⁵⁾ potest inserere, hoc prouiso vt eadem proueria — quociens veniunt in medium — et precedenti materie si requiritur aut sequenti tenori cui⁶⁾ forte respondere videntur omnimode se coaptent.

Est autem prouerbium stricte sumptum figurata quedam locutio, aliud sonans atque aliud significans. quod et parabola dici potest. tali modo non sumitur hic. verum prout hoc loco ponitur,⁷⁾ large sumptum prouerbium est quedam moralis sententia, annexe sibi alicuius rationis amminiculo approbata, idem sonans idemque significans. que sane sententia idem operatur decus in epistola quod in annulo margarita.

Nunc igitur de eisdem prouerbiis exemplariter videamus. sie folgen denn auch in B von fol. 37' sp. 1 bis fol. 38' sp. 2, in C von fol. 24' sp. 1 bis fol. 25 sp. 1.

1) C: *verum quoniam*.

2) C: *eorundem*.

3) B: *priuilegia*.

4) C: *in tractatu*.

5) B: *salutacioni*.

6) B: *si*.

7) C: *accipitur*.

Pars principalis quinta.

Incipit prohemium in opus sequens.

Elucidatis ab inicio tam in genere quam in specie hiis que tam de substantia quam sollempnitate sunt epistole, et postea demonstratis quarundam litterarum formis que in curiis principum dari solent, nunc de epistola prout est in sui ipsius essentia realiter et exemplariter videamus, ponendo videlicet formas litterarum que missiles dicuntur, circa quarum cognitionem presentis operis principaliter versatur intencio, eo quod magis habeantur in vsu apud modernos.

Primo itaque¹⁾ ponuntur littere papales tamquam spirituales. secundo imperatorum et regum romanorum tamquam seculares. post hec libertatum littere. vltimo generales.

Nach dieser eintheilung folgen nun die musterstücke selbst, der zahl nach 237²⁾ im ganzen, wovon allerdings die numer 237 sich nur in C findet, aber nicht in allen handschriften in ihrer reihenfolge zusammenstimmend. in der ersten abtheilung, den litterae papales, besteht in B C D bis auf die numern 39 und 40 keine abweichung. auch in der zweiten, nämlich den litterae imperatorum et regum romanorum, herrscht bis zu numer 51 und beziehungsweise 82 übereinstimmung, welche von dort weg aufhört. die folgende tabelle gewährt einen überblick über das gegenseitige verhältniss der einzelnen handschriften. neben der laufenden aus B und D hergestellten numer der ganzen sammlung findet sich nämlich in den rubriken die betreffende laufende numer der einzelnen handschriften, unter welcher wir die in ihnen selbst angemerkten distinctionen und den platz bezeichnen wo sie in den codices

1) B: *ita*.

2) Die handschrift B zählt aus dem schon in den vorbemerkungen s. 722 angegebenen grunde nur 216.

Die handschrift C hat deren 239, wovon aber 178 und 179 später als 213 und 212 nochmal aufgenommen sind.

immer ihre stelle einnehmen. ausserdem musste noch von numer 70 an in der spalte der handschrift C eine weitere zählung angeführt werden, welche diese von dort weg am rande mit den wie bisher schon — mit den distinctionen übereinstimmenden, so nunmehr ohne rücksicht auf dieselben — regelmässig neben gesetzten festen rothen zahlen nach einer neuen eintheilung¹⁾ bis an das ende fortführt, welche wir unter den distinctionen in klammern anfügen. von numer 84 an hört daselbst auch die alte zählung der distinctionen auf.

So tritt der stand der mustersammlung in den einzelnen handschriften klar vor augen. für die genauere untersuchung wäre hiebei nicht zu übersehen, dass die hier erscheinende reihenfolge — wenigstens in der abtheilung der litterae libertatum — nicht zu der zählung stimmt welche gegen den schluss der pars principalis tertia unter den ziffern 5 und 6 oben seite 788 sich angedeutet findet.

Noch haben wir es für zweckmässig erachtet, in besonderen rubriken auch die nachweise beizufügen, wo sonst entweder in unserer eigenen sammlung²⁾ oder in den gedruckten formelbüchern der curia regis³⁾ und des Peter von Schwäbischhall⁴⁾ sich entsprechende oder übereinstimmende muster finden.

1) Während nämlich in B ganz übereinstimmend mit der angabe des compilers selbst vier abtheilungen:

- a) litterae papales, von num. 1 bis 52,
- b) litterae imperatorum et regum romanorum, von num. 53—177,
- c) litterae libertatum, von num. 178—193,
- d) litterae generales, von num. 194—237,

gemacht sind, ist hier folgende eintheilung gewählt:

- a) litterae papales, wie oben,
- b) litterae imperatorum et regum romanorum, woselbst nun plötzlich — anfangs noch neben der beifügung der fortlaufenden distinctionen — von num. 70 an neu gezählt wird,
- c) litterae regum,

d) litterae privilegiorum exemptionum sive libertatum, worauf wieder

e) litterae papales imperatorum atque regum bis zum schlusse folgen,

neben welche abtheilungszahlen wir die je betreffende numer des randes in klammern beifügen.

2) In diesem falle unter der römischen zahl ihrer einzelnen stücke.

3) Summa curiae regis, ein formelbuch aus der zeit könig Rudolf's I und Albrecht's I, mitgetheilt von Stobbe im archive für kunde österreichischer geschichtsquellen XIV s. 307—385.

4) Als summa de literis missilibus herausgegeben von Firnhaber in den fontes rerum austriacarum, zweite abtheilung, VI s. 1—123.

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
1.	1. 1. dist. 2.*) fol. 39. 1.	1. 1. dist. 2.*) fol. 25. 1.	1.	
2.	2. 1. dist. 3. fol. 39'. 1.	2. 1. dist. 3. fol. 25. 2.	2.	
3.	3. 1. dist. 4. fol. 39'. 1.	3. 1. dist. 4. fol. 25. 2.	3.	
4.	4. 1. dist. 5. fol. 40. 1.	4. 1. dist. 5. fol. 25'. 1.	4.	
5.	5. 1. dist. 6. fol. 40'. 1.	5. 1. dist. 6. fol. 25'. 1.	5.	
6.	6. 1. dist. 7. fol. 41. 1.	6. 1. dist. 7. fol. 25'. 2.	6.	? 227.
7.	7. 1. dist. 8. fol. 41. 2.	7. 1. dist. 8. fol. 25'. 2.	7.	
8.	8. 1. dist. 9. fol. 41'. 2.	8. 1. dist. 9. fol. 26. 1.	8.	
9.	9. 1. dist. 10. fol. 42. 2.	9. 1. dist. 10. fol. 26. 2.	9.	
10.	10. 1. dist. 11. fol. 43. 1.	10. 1. dist. 11. fol. 26'. 1.	10.	
11.	11. 1. dist. 12. fol. 43'. 1.	11. 1. dist. 12. fol. 26'. 2.	11.	
12.	12. 1. dist. 13. fol. 44'. 1.	12. 1. dist. 13. fol. 27. 1.	12.	
13.	13. 1. dist. 14. fol. 45'. 2.	13. 1. dist. 14. fol. 27'. 1.	13.	
14.	14. 1. dist. 15. fol. 46'. 1.	14. 1. dist. 15. fol. 27'. 2.	14.	

*) Als dist. 1 ist das bereits mitgetheilte prooemium in opus sequens gezählt.

Numb.	B.	C.	D.	VII.	Cur. reg.	Petrus.
15.	15. 1. dist. 16. fol. 47. 1.	15. 1. dist. 16. fol. 28. 2.	15.	XI. 69. oben s. 317-321.	182.*)	
16.	16. 1. dist. 17. fol. 47'. 2.	16. 1. dist. 17. fol. 28. 2.	16.			
17.	17. 1. dist. 18. fol. 48. 1.	17. 1. dist. 18. fol. 28'. 1.	17.			
18.	18. 1. dist. 19. fol. 48'. 2.	18. 1. dist. 19. fol. 28'. 2.	18.			
19.	19. 1. dist. 20. fol. 49. 2.	19. 1. dist. 20. fol. 29. 1.	19.			? 100.
20.	20. 1. dist. 21. fol. 49'. 2.	20. 1. dist. 21. fol. 29. 2.	20.			
21.	21. 1. dist. 22. fol. 50. 2.	21. 1. dist. 22. fol. 29'. 1.	21.			
22.	22. 1. dist. 23. fol. 50'. 2.	22. 1. dist. 23. fol. 29'. 1.	22.			
23.	23. 1. dist. 24. fol. 51. 2.	23. 1. dist. 24. fol. 29'. 2.	23.			
24.	24. 1. dist. 25. fol. 51'. 2.	24. 1. dist. 25. fol. 30. 1.	24.			
25.	25. 1. dist. 26. fol. 53. 1.	25. 1. dist. 26. fol. 30'. 1.	25.			
26.	26. 1. dist. 27. fol. 53. 2.	26. 1. dist. 27. fol. 30'. 1.	26.			
27.	27. 1. dist. 28. fol. 54'. 1.	27. 1. dist. 28. fol. 31. 1.	27.			

*) Der verfasser der summa curiae regis hängt nach dem schlusse des päbstlichen briefes, ohne einen absatz zu machen, eine reihe ganz allgemeiner sinnsprüche an. Stobbe a. a. o. s. 349.

Num.	B.	C.	D.	Num.	B.	C.	D.
28.	28. 1. dist. 29. fol. 55. 2.	28. 1. dist. 29. fol. 31'. 1.	28.	42.	42. 1. dist. 43. fol. 61'. 2.	42. 1. dist. 43. fol. 34. 2.	42.
29.	29. 1. dist. 30. fol. 56. 1.	29. 1. dist. 30. fol. 31'. 2.	29.	43.	43. 1. dist. 44. fol. 62. 2.	43. 1. dist. 44. fol. 34. 2.	43.
30.	30. 1. dist. 31. fol. 56. 2.	30. 1. dist. 31. fol. 31'. 2.	30.	44.	44. 1. dist. 45. fol. 62'. 2.	44. 1. dist. 45. fol. 34'. 1.	44.
31.	31. 1. dist. 32. fol. 56'. 2.	31. 1. dist. 32. fol. 32. 1.	31.	45.	45. 1. dist. 46. fol. 63'. 2.	45. 1. dist. 46. fol. 34'. 2.	45.
32.	32. 1. dist. 33. fol. 57. 1.	32. 1. dist. 33. fol. 32. 2.	32.	46.	46. 1. dist. 47. fol. 63'. 2.	46. 1. dist. 47. fol. 35. 1.	46.
33.	33. 1. dist. 34. fol. 57'. 1.	33. 1. dist. 34. fol. 32. 2.	33.	47.	47. 1. dist. 48. fol. 64'. 1.	47. 1. dist. 48. fol. 35. 2.	47.
34.	34. 1. dist. 35. fol. 58. 1.	34. 1. dist. 35. fol. 32'. 2.	34.	48.	48. 1. dist. 49. fol. 64'. 2.	48. 1. dist. 49. fol. 35'. 1.	48.
35.	35. 1. dist. 36. fol. 58'. 2.	35. 1. dist. 36. fol. 33. 1.	35.	49.	49. 1. dist. 50. fol. 65. 2.	49. 1. dist. 50. fol. 35'. 1.	49.
36.	36. 1. dist. 37. fol. 59. 2.	36. 1. dist. 37. fol. 33. 1.	36.	50.	50. 1. dist. 51. fol. 66. 1.	50. 1. dist. 51. fol. 36. 1.	50.
37.	37. 1. dist. 38. fol. 59'. 1.	37. 1. dist. 38. fol. 33. 2.	37.	51.	51. 1. dist. 52. fol. 66. 2.	51. 1. dist. 52. fol. 36. 1.	51.
38.	38. 1. dist. 39. fol. 59'. 2.	38. 1. dist. 39. fol. 33. 2.	38.	52.	54. 1. dist. 53. fol. 68. 1.	52. 1. dist. 53. fol. 36'. 1.	52.
39.	39. 1. dist. 40. fol. 60. 2.	40. 1. dist. 41. fol. 33'. 2.	39.	53.	55. 2. dist. 1. fol. 68'. 1.	53. 2. dist. 1. fol. 37. 1.	53.
40.	40. 1. dist. 41. fol. 60'. 1.	39. 1. dist. 40. fol. 33'. 1.	40.	54.	56. 2. dist. 2. fol. 68'. 2.	54. 2. dist. 2. fol. 37. 1.	54.
41.	41. 1. dist. 42. fol. 60'. 2.	41. 1. dist. 42. fol. 33'. 2.	41.	55.	57. 2. dist. 3. fol. 69. 1.	55. 2. dist. 3. fol. 37. 1.	55.

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.	Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
56.	58. 2. dist. 4. fol. 69. 2.	56. 2. dist. 4. fol. 37. 2.	56.		69.	71. 2. dist. 17. fol. 72'. 1.	69. 2. dist. 17. fol. 39. 1.	69.	
57.	59. 2. dist. 5. fol. 69'. 1.	57. 2. dist. 5. fol. 37. 2.	57.		70.	72. 2. dist. 18. fol. 72'. 2.	70. ¹⁾ 2. dist. 18. fol. 39. 2. (3. c. 1.)	70.	263. ²⁾
58.	60. 2. dist. 6. fol. 69'. 2.	58. 2. dist. 6. fol. 37'. 1.	58.		71.	73. 2. dist. 19. fol. 73. 1.	71. 2. dist. 19. fol. 39. 2. (3. c. 2.)	71.	
59.	61. 2. dist. 7. fol. 69'. 2.	59. 2. dist. 7. fol. 37'. 1.	59.		72.	74. 2. dist. 20. fol. 73. 2.	72. 2. dist. 20. fol. 39'. 1. (3. c. 3.)	72.	
60.	62. 2. dist. 8. fol. 70. 1.	60. 2. dist. 8. fol. 37'. 2.	60.		73.	75. 2. dist. 21. fol. 73'. 2.	73. 2. dist. 21. fol. 39'. 2. (3. c. 4.)	73.	
61.	63. 2. dist. 9. fol. 70. 2.	61. 2. dist. 9. fol. 37'. 2.	61.		74.	76. 2. dist. 22. fol. 74. 1.	74. 2. dist. 22. fol. 40. 1. (3. c. 5.)	74.	
62.	64. 2. dist. 10. fol. 70'. 1.	62. 2. dist. 10. fol. 38. 1.	62.		75.	77. 2. dist. 23. fol. 74. 1.	75. 2. dist. 23. fol. 40. 1. (3. c. 6.)	75.	73.
63.	65. 2. dist. 11. fol. 70'. 2.	63. 2. dist. 11. fol. 38. 1.	63.		75.	78. 2. dist. 24. fol. 74'. 1.	76. 2. dist. 24. fol. 40. 2. (3. c. 7.)	76.	77.
64.	66. 2. dist. 12. fol. 71. 2.	64. 2. dist. 12. fol. 38. 2.	64.		77.	79. 2. dist. 25. fol. 74'. 2.	77. 2. dist. 25. fol. 40. 2. (3. c. 8.)	77.	1.
65.	67. 2. dist. 13. fol. 71'. 1.	65. 2. dist. 13. fol. 38'. 1.	65.		78.	80. 2. dist. 26. fol. 75. 1.	78. 2. dist. 26. fol. 40'. 1. (3. c. 9.)	78.	5.
66.	68. 2. dist. 14. fol. 71'. 2.	66. 2. dist. 14. fol. 38'. 1.	66.		79.	81. 2. dist. 27. fol. 75. 2.	79. 2. dist. 27. fol. 40'. 1. (3. c. 10.)	79.	6.

1) Von hier an beginnt die vorhin s. 793 erwähnte neue zählung besonderer kapitel.

2) Hier lautet das rubrum: rex litteris suis obligat se ad recipiendam certo die in eisdem expresso coronam a domino papa.

Stobbe bemerkt hiebei s. 364, dass unsere num. 70 in C länger sei.

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.	Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
80.	82. 2. dist. 28. fol. 75. 2.	80. 2. dist. 28. fol. 40'. 2. (3. c. 11.)	80.	72.	93.	--	182. fol. 52'. 1. (3. c. 4.)	93.	? 43.
81.	83. 2. dist. 29. fol. 75'. 1.	81. 2. dist. 29. fol. 40'. 2. (3. c. 12.)	81.	81.	94.	--	183. fol. 52'. 2. (3. c. 5.)	94.	65.
82.	84. 2. dist. 30. fol. 75'. 2.	82. 2. dist. 30. fol. 40'. 2. (3. c. 13.)	82.	79.	95.	90. 2. dist. 43. fol. 77. 2.	88. fol. 41'. 2. (3. c. 19.)	95.	67.
83.	--	193. fol. 54. 1. (3. c. 15.)	83.		96.	--	184. fol. 52'. 2. (3. c. 6.)	96.	151.
84.	--	194. fol. 54. 1. (3. c. 16.)	84.	154.	97.	91. 2. dist. 45. fol. 77'. 1.	89. fol. 41'. 2. (3. c. 20.)	97.	
85.	85. 2. dist. 33. fol. 75'. 2.	83. 2. dist. 33. fol. 41. 1. (3. c. 14.)	85.		98.	92. 2. dist. 46. fol. 77'. 2.	90. fol. 42. 1. (3. c. 21.)	98.	
86.	86. 2. dist. 34. fol. 76. 2.	84. 2. dist. 34. fol. 41. 1. (3. c. 15.)	86.		99.	93. 2. dist. 47. fol. 77'. 2.	91. fol. 42. 1. (3. c. 22.)	99.	
87.	--	195. fol. 54. 2. (3. c. 17.)	87.	46.	100.	--	185. fol. 53. 1. (3. c. 7.)	100.	? 89.
88.	--	196. fol. 54. 2. (3. c. 18.)	88.		101.	94. 2. dist. 49. fol. 78. 1.	92. fol. 42. 2. (3. c. 23.)	101.	
89.	--	197. fol. 55. 1. (3. c. 19.)	89.		102.	--	227. fol. 58'. 2. (3. c. 49.)	102.	66.
90.	87. 2. dist. 38. fol. 76'. 1.	85. fol. 41. 2. (3. c. 16.)	90.	276.	103.	95. 2. dist. 51. fol. 78'. 1.	93. fol. 42'. 1. (3. c. 24.)	103.	
91.	88. 2. dist. 39. fol. 77. 1.	86. fol. 41'. 1. (3. c. 17.)	91.	? 7.	104.	96. 2. dist. 52. fol. 78'. 2.	94. fol. 42'. 1. (3. c. 25.)	104.	71.
92.	89. 2. dist. 40. fol. 77. 1.	87. fol. 41'. 1. (3. c. 18.)	92.	10.	105.	97. 2. dist. 53. fol. 78'. 2.	95. fol. 42'. 1. (3. c. 26.)	105.	109.

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.	Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
106.	—	186. fol. 53. 1. (5. c. 8.)	106.	108.	119.	104. 2. dist. 67. fol. 80. 2.	102. fol. 43. 2. (3. c. 33.)	119.	189.
107.	98. 2. dist. 55. fol. 79. 1.	96. fol. 42'. 2. (3. c. 27.)	107.	176.	120.	105. 2. dist. 68. fol. 80. 2.	103. fol. 43'. 1. (3. c. 34.)	120.	
108.	—	187. fol. 53. 2. (5. c. 9.)	108.	180.	121.	106. 2. dist. 69. fol. 80'. 1.	104. fol. 43'. 1. (3. c. 35.)	121.	130.
109.	—	188. fol. 53. 2. (5. c. 10.)	109.		122.	—	192. fol. 53'. 2. (5. c. 14.)	122.	115.
110.	53. fol. 67'. 2.	189. fol. 53'. 1. (5. c. 11.)	110.		123.	107. 2. dist. 71. fol. 81. 1.	105. fol. 43'. 2. (3. c. 36.)	123.	
111.	157. fol. 91'. 2.	190. fol. 53'. 1. (5. c. 12.)	111.		124.	108. 2. dist. 72. fol. 81. 1.	106. fol. 43'. 2. (3. c. 37.)	124.	178
112.	99. 2. dist. 60. fol. 79. 1.	97. fol. 42'. 2. (3. c. 28.)	112.		125.	109. 2. dist. 73. fol. 81. 2.	107. fol. 44. 1. (3. c. 38.)	125.	186.
113.	156. fol. 91'. 1.	228. fol. 59. 1. (5. c. 50.)	113.		126.	110. 2. dist. 74. fol. 81. 2.	108. fol. 44. 1. (3. c. 39.)	126.	198a.
114.	100. 2. dist. 62. fol. 79. 2.	98. fol. 42'. 2. (3. c. 29.)	114.	158.	127.	111. 2. dist. 75. fol. 81'. 1.	109. fol. 44. 1. (3. c. 40.)	127.	
115.	101. 2. dist. 63. fol. 79. 2.	99. fol. 43. 1. (3. c. 30.)	115.	187. *)	128.	112. 2. dist. 76. fol. 81'. 1.	110. fol. 44. 1. (3. c. 41.)	128.	
116.	102. 2. dist. 64. fol. 79'. 1.	100. fol. 43. 1. (3. c. 31.)	116.		129.	—	229. fol. 59. 1. (5. c. 51.)	129.	? 97.
117.	—	191. fol. 53'. 1. (5. c. 13.)	117.	33.	130.	113. 2. dist. 78. fol. 81'. 1.	111. fol. 44. 1. (3. c. 42.)	130.	101.
118.	103. 2. dist. 66. fol. 79'. 2.	101. fol. 43. 1. (3. c. 32.)	118.						

*) Im zweiten theile nämlich, da den ersten unsere num. 208 bildet.

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.	Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
131.	114. 2. dist. 79. fol. 81'. 2.	112. fol. 44. 2. (3. c. 43.)	131.		144.	121. 2. dist. 92. fol. 83. 1.	119. fol. 44. 2. (3. c. 50.)	144.	
132.	115. 2. dist. 80. fol. 81'. 2.	113. fol. 44. 2. (3. c. 44.)	132.	111.	145.	122. 2. dist. 93. fol. 83. 2.	120. fol. 45. 1. (3. c. 51.)	148.	251.
133.	116. 2. dist. 81. fol. 82. 1.	114. fol. 44. 2. (3. c. 45.)	133.	? 28.	146.	123. 2. dist. 94. fol. 83'. 1.	121. fol. 45. 1. (3. c. 52.)	149.	
134.	—	198. fol. 54'. 2. (5. c. 20.)	134.	? 132.	147.	125. 2. dist. 95. fol. 82'. 2.	204. fol. 55'. 2. (5. c. 26.)	145.	
135.	52. fol. 67'. 1.	199. fol. 54'. 2. (5. c. 21.)	135.	134.	148.	126. 2. dist. 96. fol. 84. 1.	205. fol. 55'. 2. (5. c. 27.)	146.	
136.	—	200. fol. 55. 1. (5. c. 22.)	136.	? 98.	149.	127. 2. dist. 97. fol. 84. 2.	206. fol. 56. 1. (5. c. 28.)	147.	
137.	117. 2. dist. 85. fol. 82. 1.	115. fol. 44. 2. (3. c. 46.)	137.	100.	150.	128. 2. dist. 98. fol. 84'. 1.	122. fol. 44. 2. (3. c. 53.)	150.	147.
138.	—	201. fol. 55. 1. (5. c. 23.)	138.		151.	129. 2. dist. 99. fol. 84'. 2.	207. fol. 56. 1. (5. c. 29.)	151.	155.
139.	118. 2. dist. 87. fol. 82. 2.	116. fol. 44'. 1. (3. c. 47.)	139.		152.	130. 2. dist. 100. fol. 85. 1.	123. fol. 45. 2. (3. c. 54.)	152.	211.
140.	119. 2. dist. 88. fol. 82'. 1.	117. fol. 44'. 1. (3. c. 48.)	140.	219.	153.	131. 2. dist. 101. fol. 85. 2.	124. fol. 45. 2. (3. c. 55.)	153.	166.
141.	—	202. fol. 55. 2. (5. c. 24.)	141.		154.	132. 2. dist. 102. fol. 85. 2.	208. fol. 56. 2. (5. c. 30.)	154.	190.
142.	124. fol. 83. 2.	203. fol. 55'. 2. (5. c. 25.)	142.		155.	133. 2. dist. 103. fol. 85'. 1.	125. fol. 45. 2. (3. c. 56.)	155.	191.
143.	120. 2. dist. 91. fol. 82'. 2.	118. fol. 44. 2. (3. c. 49.)	143.						

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.	Albr.
156.	134. 2. dist. 104. fol. 85'. 2.	126. fol. 45'. 1. (3. c. 57.)	156.	269.	? 22.
157.	135. 2. dist. 105. fol. 86. 1.	209. fol. 56'. 1. (5. c. 31.)	157.	237.	
158.	136. 2. dist. 106. fol. 86. 2.	127. fol. 45'. 1. (3. c. 58.)	158.	272.	
159.	137. 2. dist. 107. fol. 86'. 1.	128. fol. 45'. 2. (3. c. 59.)	159.		
160.	138. 2. dist. 108. fol. 87. 1.	210. fol. 56'. 1. (5. c. 32.)	160.		
161.	139. 2. dist. 109. fol. 87. 2.	129. fol. 46. 1. (3. c. 60.)	161.	274.	
162.	140. 2. dist. 110. fol. 87'. 1.	130. fol. 46. 1. (3. c. 61.)	162.	275.	
163.	141. 2. dist. 111. fol. 87'. 1.	131. fol. 46. 1. (3. c. 62.)	163.	283.	
164.	142. 2. dist. 112. fol. 88. 1.	132. fol. 46. 2. (3. c. 63.)	164.	290.	
165.	143. 2. dist. 113. fol. 88. 2.	133. fol. 46. 2. (3. c. 64.)	165.		
166.	144. 2. dist. 114. fol. 88'. 1.	211. fol. 56'. 1. (5. c. 33.)	166.	285.	
167.	145. 2. dist. 115. fol. 88'. 2.	179. 212. fol. 51'. 2. und 56'. 2. (5. c. 1 und 34.)	167.	280.	

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.	Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
168.	146. 2. dist. 116. fol. 89. 2.	178. 213. fol. 51'. 2. und 57. 1. (A. c. 45. und 5. c. 35.)	168.		179.	159. 3. dist. 2. fol. 92. 2.	135. fol. 46'. 1. (A. c. 2.)	179. ?	137.
169.	147. 2. dist. 117. fol. 89'. 1.	214. fol. 57. 1. (5. c. 36.)	169.	217.	180.	160. 3. dist. 3. fol. 92'. 2.	136. fol. 46'. 2. (A. c. 3.)	180.	146.
170.	148. 2. dist. 118. fol. 89'. 2.	215. fol. 57. 2. (5. c. 37.)	170.	228.	181.	161. 3. dist. 4. fol. 92'. 2.	137. fol. 46'. 2. (A. c. 4.)	181.	
171.	149. 2. dist. 119. fol. 90. 1.	216. fol. 57. 2. (5. c. 38.)	171.	232.	182.	162. 3. dist. 5. fol. 93. 1.	138. fol. 47. 1. (A. c. 5.)	182.	
172.	150. 2. dist. 120. fol. 90. 1.	217. fol. 57'. 1. (5. c. 39.)	172.	233.	183.	163. 3. dist. 6. fol. 93'. 1.	223. fol. 58. 2. (5. c. 45.)	183.	206.
173.	151. 2. dist. 121. fol. 90. 2.	218. fol. 57'. 1. (5. c. 40.)	173.	264.	184.	164. 3. dist. 7. fol. 93'. 2.	224. fol. 58. 2. (5. c. 46.)	184.	257.
174.	152. 2. dist. 122. fol. 90'. 1.	219. fol. 57'. 1. (5. c. 41.)	174.	265.	185.	165. 3. dist. 8. fol. 94. 1.	225. fol. 58'. 1. (5. c. 47.)	185.	
175.	153. 2. dist. 123. fol. 90'. 2.	220. fol. 57'. 2. (5. c. 42.)	175.	266.	186.	166. 3. dist. 9. fol. 94. 2.	226. fol. 58'. 1. (5. c. 48.)	186.	
176.	154. 2. dist. 124. fol. 91. 1.	221. fol. 57'. 2. (5. c. 43.)	176.	238.	187.	167. 3. dist. 10. fol. 94'. 1.	172. fol. 51. 1. (A. c. 39.)	187.	
177.	155. 2. dist. 125. fol. 91. 2.	222. fol. 58. 1. (5. c. 44.)	177.		188.	168. 3. dist. 11. fol. 95. 1.	173. fol. 51. 2. (A. c. 40.)	188.	244.
178.	158. 3. dist. 1. fol. 92. 1.	134. fol. 46'. 1. (A. c. 1.)	178.		189.	169. 3. dist. 12. fol. 95. 2.	174. fol. 51. 2. (A. c. 41.)	189.	245.
					190.	170. 3. dist. 13. fol. 95. 2.	175. fol. 51. 2. (A. c. 42.)	190.	

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.	Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
191.	171. 3. dist. 14. fol. 95'. 2.	230. fol. 59. 1 (S. c. 52.)	191.		203.	183. 4. dist. 10. fol. 99. 1.	144. fol. 47'. 2. (A. c. 11.)	203.	188.
192.	172. 3. dist. 15. fol. 95. 2.	176. fol. 51'. 1. (A. c. 43.)	192.		204.	184. 4. dist. 11. fol. 99. 2.	145. fol. 47'. 2. (A. c. 12.)	204.	189.
193.	173. 3. dist. 16. fol. 96. 1.	177. fol. 51'. 1. (A. c. 44.)	193.		205.	185. 4. dist. 12. fol. 99'. 2.	236. fol. 60. 2. (S. c. 58.)	205.	? 188.
194.	174. 4. dist. 1. fol. 96'. 1.	231. fol. 59. 2. (S. c. 53.)	194.	68.	206.	186. 4. dist. 13. fol. 100. 1.	237. fol. 60'. 1. (S. c. 59.)	206.	? 113.
195.	175. 4. dist. 2. fol. 96'. 2.	139. fol. 47. 1. (A. c. 6.)	195.		207.	187. 4. dist. 14. fol. 100. 2.	238. fol. 60'. 1. (S. c. 60.)	207.	181.
196.	176. 4. dist. 3. fol. 97. 1.	140. fol. 47. 2. (A. c. 7.)	196.	173.	208.	188. 4. dist. 15. fol. 100'. 1.	146. fol. 48. 1. (A. c. 13.)	208.	187.?)
197.	177. 4. dist. 4. fol. 97'. 1.	141. fol. 47. 2. (A. c. 8.)	197.	? 175.	209.	189. 4. dist. 16. fol. 101. 2.	232. fol. 59'. 1. (S. c. 54.)	209.	213.
198.	178. 4. dist. 5. fol. 97'. 2.	142. fol. 47'. 1. (A. c. 9.)	198.		210.	190. 4. dist. 17. fol. 101'. 1.	169. fol. 50'. 2. (A. c. 36.)	210.	
199.	179. 4. dist. 6. fol. 98. 1.	233. fol. 59'. 2. (S. c. 55.)	199.	123.	211.	191. 4. dist. 18. fol. 101'. 2.	170. fol. 50'. 2. (A. c. 37.)	211.	221.
200.	180. 4. dist. 7. fol. 98. 1.	234. fol. 60. 1 (S. c. 56.)	200.		212.	192. 4. dist. 19. fol. 102. 2.	171. fol. 51. 1. (A. c. 38.)	212.	225.
201.	181. 4. dist. 8. fol. 98. 2.	143. fol. 47'. 1. (A. c. 10.)	201.		213.	193. 4. dist. 20. fol. 102'. 1.	167. fol. 50'. 1. (A. c. 34.)	213.	286.
202.	182. 4. dist. 9. fol. 98'. 1.	235. fol. 60. 1. (S. c. 57.)	202.		214.	194. 4. dist. 21. fol. 102'. 2.	168. fol. 50'. 1. (A. c. 35.)	214.	

*) Im ersten theile nämlich, da den zweiten unsere num. 115 bildet.
51*

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.	Petrus.
215.	195. 4. dist. 22. fol. 103. 1.	166. fol. 50'. 1. (A. c. 33.)	215.	138.	
216.	196. 4. dist. 23. fol. 103. 1.	153. fol. 49. 1. (A. c. 20.)	216.	144.	
217.	197. 4. dist. 24. fol. 103. 2.	154. fol. 49. 1. (A. c. 21.)	217.		
218.	198. 4. dist. 25. fol. 103'. 1.	152. fol. 48'. 2. (A. c. 19.)	218.	152.	
219.	199. 4. dist. 26. fol. 103'. 2.	155. fol. 49. 2. (A. c. 22.)	219.	162.	
220.	200. 4. dist. 27. fol. 104. 1.	156. fol. 49. 2. (A. c. 23.)	220.	171.	
221.	201. 4. dist. 28. fol. 104. 2.	157. fol. 49. 2. (A. c. 24.)	221.	208.	70.
222.	202. 4. dist. 29. fol. 104'. 1.	158. fol. 49'. 1. (A. c. 25.)	222.	215.	
223.	203. 4. dist. 30. fol. 104'. 2.	159. fol. 49'. 1. (A. c. 26.)	223.	271.	
224.	204. 4. dist. 31. fol. 104'. 2.	160. fol. 49'. 1. (A. c. 27.)	224.		
225.	205. 4. dist. 32. fol. 105. 2.	161. fol. 49'. 2. (A. c. 28.)	225.		
226.	206. 4. dist. 33. fol. 105'. 1.	162. fol. 49'. 2. (A. c. 29.)	226.		

	A.	B.	C.	D.	E.
227.	(4.) dist. 34. fol. 31.	207. 4. dist. 34. fol. 105'. 2.	163. fol. 50. 1. (4. c. 30.)	227.	
228.	(4.) dist. 35. fol. 31'.	208. 4. dist. 35. fol. 106'. 1.	148. fol. 48. 2. (4. c. 15.)	228.	
229.	(4.) dist. 36. fol. 32.	209. 4. dist. 36. fol. 107. 1.	149. fol. 48'. 1. (4. c. 16.)	229.	
230.	(4.) dist. 37. fol. 32.	210. 4. dist. 37. fol. 107. 2.	150. fol. 48'. 1. (4. c. 17.)	230.	
231.	(4.) dist. 38. fol. 32'.	211. 4. dist. 38. fol. 107'. 1.	151. fol. 48'. 2. (4. c. 18.)	231.	
232.	(4.) dist. 39. fol. 32'.	212. 4. dist. 39. fol. 107'. 2.	164. fol. 50. 2. (4. c. 31.)	232.	fol. 41.
233.	(4.) dist. 40. fol. 33.	213. 4. dist. 40. fol. 108. 2.	147. fol. 48. 2. (4. c. 14.)	233.	fol. 41.
234.	(4.) dist. 41. fol. 33.	214. 4. dist. 41. fol. 108'. 1.	239. fol. 60'. 2. (3. c. 61.)	234.	fol. 41'.
235.	(4.) dist. 42. fol. 33'.	215. 4. dist. 42. fol. 109. 1.	165. fol. 50. 2. (4. c. 32.)	235.	fol. 42.
236.	(4.) dist. 43. fol. 33'.	216. 4. dist. 43. fol. 109. 2.	180. fol. 52. 1. (3. c. 2.)	236.	fol. 42.
237.			181. fol. 52. 12. (3. c. 3.)		

Was nunmehr die mustersammlung selbst betrifft, deren vollständiger abdruck einmal nicht möglich und nach manchen seiten hin für unseren behuf auch zwecklos wäre, von deren

beiläufigem inhalte aber doch die forschner in dem betreffenden zeitraume billiger weise einige kunde verlangen, theilen wir das schon in den vorbemerkenungen seite 722 erwähnte register der handschrift C in der nach den codices B und D zusammenstimmenden reihenfolge, welche zweifels- ohne auch die der leider unvollständigen handschriften A und E gewesen ist, dem leser mit, und fügen zugleich zur leichteren möglichkeit der untersuchung über das baumgartenberger werk wie der vergleihung mit andern derartigen allenfalls hieher einschlagenden sammlungen jedesmal die betreffenden anfänge der einzelnen stücke bei.

1) Incipiunt littere papales.

1. Papa provincie ad fidem suscipiendam.

Lucis eterne lumine destitutus lucifer, caduca superbia procurante, celo contineri nequiens, eo quod.

2. Papa Romanorum regi, vt ad viciniore loca regni sui se conferat, sicut potest; et quod nunciet sibi aduentum suum; et quod mittat sibi solempnes nuncios, qui ipsum informant, quando ad coronam velit accedere, et alios tractatus quos habet cum rege Francie consummare.

Propter multa que frequenter occurrunt immo iam quodammodo imminent negocia, que non admittunt sine dispendio tarditatem, expedire putamus.

3. Papa Romanorum regi, insinuans ei quod se preparet ad coronacionem, excusando se quod tantum suam distulit promocionem.

Ardue precipue propensis digesta consiliis sentire pocius celeritatis solent ex directione compendium quam pati dispendium tarditatis.

4. Papa Romanorum regi, ipsum inuitando ad coronandum cum rege Castelle, ne occasione ipsorum discordie negocium fidei et vtilitas ecclesie inpediatur.

Instancium negociorum dei votina promocio vt votis fidelium in sui efficacia et acceleracione occurrat, et si christianitatis pacem multipliciter exigat.

5. Papa Romanorum regi, narrans sibi bonum zelum quem habet in prouisionibus ecclesiarum, et commendans personam prouisam¹⁾ per eum. et reconmendat sibi ipsum, rogans quatenus regalia sibi concedat.

Inter curas multiplices et inmensas, quibus assidue angimur et distrahimur super vires, propensior mentem nostram.

6. Papa Romanorum regi, ipsum commendando de nobilitate natia et morali, et reconmendando sibi ecclesiam et episcopum, vt eos a violenciis et pressuris defendat.

1) Cod. *provisas*.

Nobilis animi tui natiuitas, potentis nature creatricis officio ministrante, a claris progenitoribus tuis in propugnacionem.

7. Papa capitulo coloniensi, vt restituant castrum male occupatum regno vacante regi. scribit eciam regi, quod patienter illud recipiat, nec bella et mortes hominum concitet.

In vestris actibus illius prouidencie studium seruare vos conuenit, vt videlicet per iusticie semitam incedentes.

8. Papa tali prouincie ad fidem suscipiendam.

Creator totius creature, deus et homo, ad introitum regni celestis nos regenerans.

9. Papa Romanorum regi, commendando ipsum multipliciter, et excusando nuncios suos et se ipsum de longa mora quam in curia fecerunt, commendando ipsos nuncios de prudencia et diligencia. et reconmendat regi nuncium quem ad eum dirigit. et significat sibi, quod nuncios suos benigne audiuit, et quod scripsit omnibus fidelibus regni Alamanie quod sibi adhereant consiliis auxiliis et fauore.

Grande matri prouenit gaudium ex filii bonitate, vixque aliquid est quod ita parentes letificet sicut sapientia et probitas filiorum.

10. Papa incolis Sycilie, narrando quomodo ipsos diligit, et commendando personam eius cui prouinciam Sycilie committit, precipiens ipsis vt sibi tam in spiritualibus quam in temporalibus plene obediant, conminando rebellibus quod omnes sentencias quas predictus rector in ipsos tulerit ipse ratas habebit et exequetur.

Ad diuersas mundi prouincias ex officii nostri debito intente cogitationis extendentes aciem, et vndique per orbem pro salubri statu.

11. Papa episcopo coloniensi, commendando sibi electum regem multis modis de fortitudine siue constancia audacia fidelitate largitate et deuocione, et referens sibi grates quod ipsum procurauit eligi. et reconmendat sibi ipsum, precipiens quod sibi assistat in omnibus quibus potest consiliis auxiliis et fauore.

Dum magnifica et pia gesta catholicorum regum et principum orbis terre ante oculos mentis nostre reducimus, dum clara et deuota ipsorum opera diligenter aduertimus.

12. Papa apostolice sedis legato. significat et deplangit contrarium euentum quem rex Francie habuit in terra Sarracenorum, commendando regem de strennuitate, et deplorando christianos ibi interemptos et captos, et mandando sibi quod omnes archiepiscopos sue legacionis inducat vt deum orent quod ipse confortet regem contra Sarracenos et quod sibi securum iter et transitum siue reditum prebeat, et quod per singulas ciuitates et dyoceses faciant orari vt deus ecclesiam de tanta tribulacione velit conso-

lari et terram quam suo sanguine consecrauit sui¹⁾ potencia de infidelium manibus eripiat.

Propinatum nobis (nuper) ab oriente dire amaritudinis calicem cum lacrimis haurientes, in amara nimis et tristitia prorumpere cogimur.

13. Papa regi Tartarorum, quod predicatorum verbi diuini per eum missos benigne in suo regno recipiat et audiat et promoueat.

Deus creator omnium, pius sator et amator hominum, qui (quia) neminem vult perire, cunctos — vt fiant salui — venire desiderat.

14. Papa vniuersis archiepiscopis et episcopis regni, arguendo eorum negligenciam, et excitando eorum officium vt circa correctionem subditorum vigilent diligenter.

In vinea domini Sabaoth cultores licet inmeriti positi et custodes, debemus nos diuinis allicere ministeriis, vt in plenitudine.

15. Papa sollicitat episcopum ad visitandum et corrigendum, conminando sibi penam et diuinam et temporalem, si in visitacione et morum reformatione negligens fuerit inuentus.

Ecce venit deus sempiternus et dominus qui fundauit terminos orbis terre, citans nos in voce archangeli et in tuba nouissima ad concilium generale.

16. Papa duci Austrie, vel alicui alio, inducendo eum ad obsequium fidelitatis Cesari exhibendum, ad fidem catholicam promouendam, et statum imperii ampliandum et recuperandum, ostendens sibi quantum ex hoc mereatur apud eum.

Si gratis illapsa tibi desuper munerum beneficia diuinorum gratis assumis, aliud digne non valens, te ipsum in laudis sacrificium.

17. Papa regi Sycilie, condolendo sibi de morte parentum suorum, et consolando ipsum super obitu ipsorum, promittens sibi auxilium et consilium, et ipsum tueri et fouere.

Quod prima primi lactis pocula tibi dominus absinthio miscuit, quod vix bene balbucientem infanciam quasi continua reddidit lamentacione desertam.

18. Papa ducisse Austrie, compaciendo ei et condolendo de obitu mariti sui, consolando ipsam, et rogando vt se abstineat a mesticia et merore, promittens ipsam et filium suum prosequi gracia et fauore.

Quod potati doloris amaritudine amaricate filie nostre consolacionis haustum proponimus propinandum, sinceritas efficit caritatis, que nil humanum.

19. Papa plangit episcopum occisum, exprimens modum et qualitatem occisionis eius quam habuerunt imperii occi-

1) Cod. siue?

sores, et detestando scelus nequissimum commissum, ipsos occisores arguendo et finaliter excommunicando.

Innouatur quasi iugiter ecclesie sancte dolor, nec ei conceditur ad tempus modicum respirare a iugibus suspiriis.

20. Papa cuidam principi rebellanti sibi, increpando et arguendo eum multipliciter super rebellionem suam. et mandat sibi sub pena, ut N prebendam suam restituat atque reddat, conminando sibi, si mandatis apostolicis non obediat.

Nisi faciem tuam ut petram durissimam posuisses, et indurasses cor tuum durius adamante, audisses forsitan.

21. Papa notificat Anglicis, quod cantuariensem archiepiscopum fecit in partibus illis legatum, mandans eis quod sibi tanquam legato obediant.

Diuine sapientie inscrutabilis altitudo, que sacrosanctam romanam ecclesiam in huius mundi latitudine stabilivit, ita regimen ipsius.

22. Papa regi Ritschardo. intimat decessum predecessoris sui, pape scilicet Urbani, et electionem de se ipso in papam ab electoribus celebratam, seque huiusmodi consensisse, rogans et obsecrans ut ipsum et ecclesiam romanam plene affectionis studio prosequatur, spondens sibi similem recompensam.

Plenus dulcedine ac semper ineffabili affluens pietate patris eterni filius Iesus Christus circa ecclesiam sanctam catholicam ita continuat.

23. Ordo cystericiensis supplicat pape quod super indebitis vexacionibus eorum eis dignetur de salubri remedio providere.

Crescit diei malicia sua, et pericula temporis inualescunt, ita ut quos predixit apostolus dies videamus nouissimos instare.

24. Papa insinuat canonizationem talis sancti, commendando eum de meritis et virtutibus, ac precipiendo prelati ecclesie quod eius festum celebrent et venerentur.

Magnis et crebris insignita prodigiis christiane fidei rectitudo iam nouo noui sancti.

25. Papa hortatur principem secularem ad fouendum et tuendum religiosos pro incremento sue salutis.

In domo domini Martha sollicite ministrando turbatur, et Maria.

26. Papa mandat predicari crucem contra scismaticos et eorum fautores.

Si exordia nascentis ecclesie ad memoriam reuocentur, euidentius apparebit, quod sicut in credentibus olim una erat.

27. Papa vniuersis principibus ecclesie, incitando ipsos aduersus imperatorem Fridericum, inimicum dei et hominum, hortans eos et deprecans ut ob diuinam remunerationem sint arma sumentes, ipsum vnanimiter prosequendo.

Agni sponsa nobilis, formata mirifice de latere dormientis, dotata in patribus incomparabilibus margaritis.

28. Papa inuitat principes ad subsidium terre sancte.
Terra sancta, Christi respersa sanguine, post graua sue crebre desolacionis excidia.

29. Papa mandat archiepiscopo, quod ad curiam personaliter accedat, ad habendum consilium suum.

Eterni prouidencia conditoris sanctam et immaculatam ecclesiam a sue fundacionis exordio eo voluit ordine gubernari.

30. Papa vocat principem ad curiam, ad habendum consilium suum super pace quam intendit cum aduersariis suis facere et ordinare.

Dei virtus et dei sapiencia, Iesus Christus, cuius ineffabili subiecta sunt omnia maiestati, a fundacionis sue primordio.

31. Papa scribit principi, inuitando eum vt de virtute crescat in virtutem.

Inter terrenas opes, quas mortalis oculus concupiscit, quasi cariora desiderat aurum obrizum et lapides preciosos.

32. Papa vocat Romanorum regem ad suscipiendum imperii dyadema.

Postquam diuina potencia, ecclesiam suam pacificare disponens, manifesta tibi bonitatis sue signa pretendit de via per quam.

33. Papa hortatur fideles ad subsidium terre sancte.

Sacrosancta romana ecclesia, accrescencium in salutem et filiorum dextere pia mater, cuius magna tanquam Rachel de sue prolis.

34. Papa congaudet regi de victoria quam habuit et fecit, promittens sibi tuicionem et defensionem.

Plaudat in iubilo vniuersa caterua vestra domino deo nostro, cuius.

35. Papa insinuat regi Syclie famen qui in Vrbe laborat propter defectum annone, supplicans propter deum et amorem suum quod per bladi transmissionem populo romano succurrat.

Celestis altitudo consilii, alta et ineffabili prouidencia vniuersa disponens, rerum vicissitudines non sine dispensacione rationis alternat.

36. Papa congaudet rebellanti ad gremium matris redeunti.

Si Anna, discessum Tobby filii sui non sustinens, patientis more lacrimis affluebat.

37. Papa reuocat legatum.

Tempus est, vt emissâ columba — virens iocunditatis folium affrens — reuertatur ad archam.

38. Papa Petro de Vineis, hortando eum quod animum principis ad pietatem faciendam — captis cardinalibus et aliis — suis consiliis inclinet.

Tociens tibi incassum scribimus, et in ventum preces effundimus, pro karissimis fratribus nostris et aliis qui adhuc carcere.

39. Papa N episcopo de cruce predicanda contra Fridericum imperatorem.

Qui presides in specula, leua signum, et profer aduersus pestilencie agmina vexillum victorie christiane.

40. Papa hortatur regem, quod humanitatem exerceat in comites quos cepit, et quod eos pristine restituat libertati.

Non opum non munerum queuis profusa largicio tantum (tuam) poterit sublimare personam.

41. Papa Romanorum regi notificat mortem antecessoris sui, ac electionem de se factam.

Cathedra preminencie pastoralis in hac militante ecclesia per plurimos pontifices frequenti successionis vicissitudine variatur.

42. Papa comitis Flandrie, hortando et rogando ipsam quod promoueat concordiam fieri inter regem Romanorum et maritum suum.

Peccata generis humani exigunt, illud diuersis diuersitatum molestiis agitari, nunc clade, nunc peste.

43. Papa vniuersis ecclesiarum rectoribus, hortando et confortando eos ad resistendum imperatori Friderico.

Existens in mari huius mundi Petri nauicula contrariis interdum ventis (ex)pellitur.

44. Papa mandat episcopo coloniensi, quod reprimat omnes machinationes et factiones que fiunt contra regem, conminando sibi, quod si non fecerit, cum tamen facere potuerit, quod indignacionem sedis incurrat.

Quod nuper ad aures nostras noua vehementis ammiracionis relatione peruenit, nunquam ascenderat in cor nostrum.

45. Papa scribit principi, quod veniat ad curiam, non obstante conminacione et insidiis imperatoris Friderici.

Petri nauicula, matris ecclesie sinus, quasi negotiorum opera fluctibus.

46. Papa ciuitatibus Alamanie, quod regi Romanorum electo obediant tanquam domino suo, et quod non consentiant aliquorum maliciis qui bonum statum et quietum reipublice nituntur impedire. cassat etiam omnem electionem que fiat de quocunque alio, illo superstite et viuo. et fert excommunicacionem tam in eos qui contra prohibitionem suam alium eligunt, quam etiam qui electioni sic facte de se consentit.

Quosdam, sicut accepimus, adeo in paciencie sue vrget stimulus seu aculeus, vt non satis preteritorum dierum malicia.

47. Papa scribit imperatori, quod gaudet de bonis suis successibus, regraciando sibi quod in infirmitate sua eum suis litteris est consolatus.

Quod imperialis culminis altitudo letis gaudet vbique successibus, gratum nobis est non modicum.

48. Papa hortatur regem, quod ecclesiam diligat et honoret, promittens quod honorem suum quantum poterit promouebit.

Litteras excellencie tue ea qua decuit benignitate suscepimus. quibus libenter auditis, eum in cuius manu corda sunt regum.

49. Papa regi ad gratiam sedis apostolice reuerso congratulatur, adhortando eum quod vlterius non paciatur se seduci nec ab ecclesie deuocione reuocari.

Ad domum paternam, cuius limen seductus excesseras, de regione dissimilitudinis redeunti.

50. Papa Romanorum regi, quod quidam petiuerunt sibi conferre beneficia quorundam procuratorum in curia existencium, mencies eos esse mortuos, petens eos restitui ad beneficia sua ob reuerenciam sedis.

Benigna celsitudini regie romane sedis auctoritas, augmentis tuis semper innixa felicibus, que velud.

51. Sentencia, qua papa priuat omnes fautores imperatoris F secundi omnibus dignitatibus personatibus et beneficiis que habebant.

Recte discrecionis examen stateram iusticie moderamine congruo eque librat, cum digna virtutibus premia et equa viciis stipendia.

52. Papa notificat episcopo coloniensi processus quos fecit contra eligentes vel procurantes electionem Chunradini, mandans sibi quod eos in sua prouincia singulis mensibus faciat publicari.

Fundata domus domini super immobile fundamentum, super quod secundum apostolum aliud ponere nemo potest.

2) Incipiunt littere imperatorum et regum romanorum.

53. Imperator scribit regi Francie, quod ex fama comuni didicit, eum aliquem contrarium euentum recepisse, sperans tamen hanc famam non esse veram, supplicans sibi quod per nuncium quem propter hoc ad eum dirigit sibi veritatem rescribat.

Generali qua cunctos amplectimur fidei participatione christicolis, set speciali qua vestram pura affectione personam diligimus.

54. Imperatoris filius regi Anglie, excusando se apud eum quod prius sibi non scripsit, ac notificando quod pater suus sibi regnum Syclie regendum conmisit, et pollicendo quod in futurum — quociens erit et nunciorum copia fuerit — sibi scribat.

Si magnificencie vestre hucusque non scripsimus, si nostrum progressum fortune ad vestram noticiam segnis officium calami non perduxit.

55. Imperator commendat comitem de deuocione quam habet ad eum, significando sibi sanum et prosperum successum suum.

Scimus, et longi temporis experimento probauimus, quod a consuetudine — que iam in te nature vim obtinet — prescripta tue maturitatis deuocio, natiuis erecta potenciis.

56. Imperator populo myschenensi, significando eis luctuose mortem primogeniti sui.

Quia inter ceteros regni nostri fideles speciali prerogatiua populum semper dileximus mysensem, idcirco.

57. Imperator principi, consolando eum super morte filii sui, commendando defunctum, ac promittendo patri propter filii mortui obsequia gratiam vberiore.

Quod de nimis acerbo filii tui casu compassionis nostre verbum ad te tarde peruenit, causa fuit vt tibi ad tempus.

58. Imperator consolatur comitem super morte fratris sui.

Audito nuper, quod mordentis omnia mortis inpietas N venerabilem episcopum, fratrem tuum, fidelem nostrum.

59. Imperator ciuibus Fulgencie, commendando deuocionem eorum, ac monendo eos quod in fidelitate quam semper sibi seruauerunt perseuerent.

Etsi generali qua cunctos fideles nostros pura mentis affectione conplectimur vos affectuose prosequi teneamus, speciales tamen causae.

60. Imperator ciuitati, commendando ipsam de fidelitate, ac promittendo ei gratiam suam.

Inter alia deuocionis insignia, quibus erga progenitores nostros et nos hactenus probabiliter claruistis, illud specialiter.

61. Imperator rogat regem Francie, quod interdicat Lucanis commercia in regno suo, quos pro suis excessibus panno supposuit imperiali.

Furiosam superbiam et superbam furiam Lucanorum, qua succensi frementes (frequentes) se contra deum et romanum imperium erexerunt.

62. Imperator principi significat, quomodo Fauenciam obsedit et coangustauit, et quomodo misericordi¹⁾ gratie sue submisit.

Adaucte nobis continue felicitatis auspicia, quibus dextera domini prosequitur gressus nostros, desideria tua.

63. Imperator cognate sue, consolando eam super morte ducis Bawarie.

Dum post sedatos vndique turbines, quos dudum in regno Sicilie temporis calumpniosa procella conmouerat.

1) Die handschrift hat *misericordie*.

64. Imperator ciuibus Florencie, significando eis quod gubernacionem ciuitatis eorum filio suo commisit, hortando eos quod sibi reuerenciam debitam exhibeant, facientibus contrarium penas acres conminando.

Speciali quadam inter tot et tanta negociorum genera, quibus pectori nostro continua materia cogitationis infunditur, sollicita.

65. Imperator ciuibus et ciuitati significat ad gaudium, quod tali die accinctus est gladio militari.

Geminare videmur in nobis augmenta congaudii pulchrioris, si festiuos et celebres felicitatis nostre successus ad nostrorum corda fidelium transfundimus.

66. Imperator comiti Cornubie, significando sibi gaudium quod sibi de nouo insurrexit ex procreacione noue prolis.

Rem iocundam et communibus desideriis expectatam, que (quod) pre ceteris hominum votis gravior ex beneficio.

67. Imperator potestati vel ciuitati significat, quod papa violauit pacem inter eos firmatam, mandans eis quod quedam statuta que de nouo fecit inter alia statuta sua faciant scribi et inuiolabiliter obseruari.

Multifarie multisque modis, prout fama celebrior litteris publice promulgasse (prouulgasse) iam potuit, ad pacis vniuersaliter expectate dulcedinem.

68. Imperator nobilibus subditis, quibus filium suum regem Chunradinum regendum commisit, significat excessus Chunradini predicti, iniungendo eis quod viros morum honestate conspicuos et fama celebres sibi applicarent, ipsius distortos mores corrigerent et emendarent.

Fatigatus est auditus noster clamoribus, filii nostri Ch regis insolencias in publicum deducuntibus.

69. Imperator Romanorum conuentui consulit atque suadet, vt N feminam superbam nimium et rixosam totumque collegium perturbantem a monasterio expellant.

Ascendit de mari bestia blasphemie, plena nominibus, ex antiqui serpentis edita semine, spirituque tumefacta superbie.

70. Rex Romanorum domino pape, significando ei pacem et concordiam perpetuam quam cum rege Francie firmavit.

Vt de felici nostro processu ad suscipiendum de sacrosanctis vestris manibus imperii dyadema, absterso cuiuslibet dubietatis inuolucro.

71. Romanorum rex duci Saxonie, significando ei quomodo de rege Bohemie victoriam accepit et eum in bello occidit.

Quantis obprobriis et probrosis iniuriis indesinens reipublice disturbator, quondam O illustris rex Bohemorum, nos inpulerit.

72. Romanorum rex domino pape, significando ei victoriam quam habuit de rege Bohemie, et quomodo idem rex in bello est interemptus.

Intimandum fore credimus apostolice sanctitati, quis euentus finierit litem illam quam quondam illustris rex Bohemorum.

73. Romanorum rex principi pro coniuge assumenda.

Inter cetera quorum cura nos angit illa precipue meditacio occupat mentem nostram.

74. Romanorum rex regi Anglie, significans sibi quod filium suum iam dudum disposuerat transmittere ad consumandum matrimonium cum filia sua, si non infirmitas corporalis filii fuisset impedimento. set ex quo hec cessauit, pollicetur statim mittere filium ad matrimonium consumandum.

Accito nuper illustri principe N pro filio nostro dilecto ad procedendum in Angliam, vt celebria illa et sacra connubia inter eundem nostrum genitum et inclitam filiam tuam.

75. Romanorum rex episcopo, regraciando ei de curialitate quam nunciis suis in curia exhibuit, mittens sibi licet absenti regalia feoda sua et administracionem temporalem eorundem de gracia speciali. vlt eciam, quod omagium fidelitatis faciat nunciis suis, quos ad curiam mittet, habentibus super hoc speciale mandatum.

Mentis nostre tabernaculum floride cuiusdam iocunditatis amiculo extitit serenatum, noueque placiditatis leticia in cordis nostri tabulis indelebiter est descripta.

76. Romanorum rex principi transmittit feoda quibus quondam ab imperio noscitur infeodatus, promittendo sibi a suis et imperii persecutoribus defensionem.

Solis et aurore infatigabilis fabricator ad romane monarchiam dignitatis mirifice fabricandam semet ipsum fundamenti solidi primarium posuit lapidem.

77. Romanorum rex domino pape, significando sibi electionem de se factam, petensque insigniri ab eo dyademate imperiali.

Romano iam pridem vacante imperio, principes electores, quibus in romani electione regis ius competet ab antiquo.

78. Romanorum rex ciuibus, mandans quod nuncio quem ad eos dirigit nomine suo prestant fidelitatis et omagii iuramenta, et quod collectam quam eis inponet soluant, promittens quod libertates ab antiquis imperatoribus eis concessas ipsis innouabit.

Vocati diuinitus ad regale fastigium, eo disponente qui erigit humiles in sublime, debemus ab eis qui sub regie potestatis.

79. Romanorum rex archiepiscopo, commendando eum de fidelitate quam circa eum seruat, ac rogando quod in hiis fideliter persistat que sibi commisit.

Adauctis nobis per te diuine inspiracionis instinctu continue prosperitatis auspiciis, nunc de nouo in curia romana.

80. Romanorum rex principi, regraciando sibi de fidei puritate quam habet ad, eum.

Delectabiliter introiuit in mentis nostre secretarium lecta et plenius intellecta tuarum quas nobis misisti dulciflua series litterarum.

81. Romanorum rex porrigit preces primarias collegio pro aliqua persona ydonea in canonicum recipienda.

Regie maiestatis splendescens serenitas sic aliorum iura et consuetudines protegit.

82. Romanorum rex citat episcopum, quod curiam visitet quam est celebraturus.

Ad romane monarchie dirigenda molimina sue misericordie vnctione nos vngens, altissimus illum reuera seruande iusticie zelum.

83. Romanorum rex regraciatur domino pape de eo quod pacem in orbe procurat, et de concordia et amicitia quam inter eum et regem Sylicie ordinauit.

De misericordis caritatis igniculo dudum calescencia pietatis paterne precordia, mire prouidencie studiis vrbi et orbi.

84. Romanorum rex principi commendat talem ecclesiam ab oppressorum incursibus defendendam.

Imperatorie dignitatis dyademate ac dextra fortitudinis manus sceptrigere insigniis renitentes.

85. Romanorum rex ciuibus, supplicando pro fratribus quod ad vsum eorum eis vnam viam dent et concedant.

Firmamenti pulchritudine et decore, diuersitate siderum et speciositate fulgida superiorum, calliginosa terrestrium procellitur opacitas.

86. Romanorum rex episcopo, regraciando sibi de fide quam ad eum habet et consilio, simul¹⁾ notificando sibi quod publice curiam solempnem celebrauit omnibus solempnibus pactis que regiam condecet maiestatem.

Super tam pura et integra vestre amicitie incontaminata feruencia, quam ad nos promptissima mentis alacritate.

87. Romanorum rex super institutione noui fori concedit priuilegium.

Benigna gracie nostre prouisio, quam sub quodam humane dilectionis applausu.

88. Imperator duci Austrie regraciatur de fideli et sano consilio, mandans quod adducat neptem suam — futuram vxorem suam — sibi, et certos principes quorum nomina sibi transmittet.

Grate valde culmini nostro tue littere peruenerunt, in quibus ex magna sinceritate tue fidei.

89. Imperator amico suo speciali, significando sibi potentiam et prosperitatem successuum suorum.

Feliciū prosperitas continuata successuum, victoriosi processus nostri tripudium.

1) Die handschrift hat *consilij*, über welches *j* ein *o* corrigirt ist, *sic* oder *sui* mit einem übergeschriebenen *o* am schlusse.

Sagen 52 bis zur nr 53

Necesse (habet) est, inconcussum fore virtutis diuine promissum. et omnis potencia ad nichilum conuertitur que contra nutum.

227. Episcopi domino pape, significando ei seuiciam qua rex Bohemie clerum est persecutus, et defensionem regis romani contra seuiciam predictam, et victoriam quam de eo fecit. item quomodo ciuitatem wiennensem obsedit, et quomodo rex Bohemie ad mandata regis Romanorum venit, ac ab eo inuestiri de feodis suis humiliter petiit, et impetrauit, reconmendando¹⁾ predictum regem Romanorum pape.

Eleuatis in celum manibus redemptori nostro dei filio Iesu Christo leti laudes exsoluimus, et ipsius eximie pietati.

228. Episcopus . . principi super consolacione defuncti, non arguens ipsius planctum, set prohibens ne modum excedat.

Audiuimus, et (con)turbatus est venter noster. a voce nostra labia tremuerunt. relacione siquidem veridica cognouimus.

229. Subditus domino suo nunciat quantum gaudium habet ex recepcione litterarum domini, petens veniam de commissis, ac submittendo se spontanee suo iudicio et satisfactioni.

Reuixit spiritus meus, exultacionis insperate gaudio excitatus. sedente in tenebris et vmbra mortis, lux est michi visa.

230. Religiosus religioso, commendando vitam contemplatiuam suam, ac sibi supplicando quod deum pro eo oret.

Care frater, non vt oleo adulacionis vngam te, hoc tibi scribere curaui.

231. Frater fratri super mala conuersacione, hortando eum quod ad penitenciam redeat, et vitam dissolutam ac societatem prauam fugiat et relinquat.

Si fraterne dulcedinis recte gustares sapida condimenta.

232. Studens Bononie domino suo, significando ei quod ad consilium suum ad patriam est reuersurus, mancipando se suis beneplacitis et mandatis.

Sicut phebus cum accedentibus tenebris dies licenciauit auroram, curruque flammigero transiens orizontem.

233. Luctus monialium de abbatissa sua.

Lugubris exsurgente meroris aculeo, non sine fletu seriem meste consolacionis aggredimur.

234. Princeps supplicat pape, quod regem Romanorum electum compellat ad suscipiendum sacri imperii dyadema.

In vinea domini Sabaoth, luna in sanguinem versa priscis temporibus, vigilare pastores et super greges suos vigilias custodire comode nequieverunt.

235. Princeps conuentui pro suffragiis.

Qui cum Martha turbacionis multiplicis ministerii ac frequentis sollicitudinis instancia fatigantur.

1) Cod. *reconmittendo*.

236. Rex Vngarie principi, adhortando ac rogando eum quod vires et fortitudinem suam dirigat in defensionem populi christiani contra paganos.

Amaritudinis et doloris ex intimo (intimis) cogimur inire lamenta, et conuertere gaudium nostrum in tristiciam et merorem.

237. Littera magistri Friderici abbatis gesturiensis,¹⁾ reprehendendo fratres minores de nimia ambitione.

Eloquens sciencia, qua vigetis, aliquando ponens vos extra terminos karitatis.

Weiter sind im register der handschrift C noch unter der fortlaufenden numerbezeichnung der dortigen fünften abtheilung 62 bis 67 einschliesslich unter der überschrift „incipiunt exordia sentencie et testamentorum et forma indulgenciarum“ nachstehende sechs rubriken:

exordium sentencie,
forma indulgenciarum,
ad idem,
exordium,
exordium,
exordium ad testamentum,

verzeichnet, welche sich im texte der handschrift selbst auf der ersten und theilweise zweiten spalte von fol. 61 finden.

Daran schliessen sich sodann im register sowohl als auch im texte der handschrift jene schreiben höchster und hoher weltlicher wie kirchlicher würdenträger an, wovon in den vorbemerkungen s. 723 die rede gewesen.

1) Im rubrum des textes selbst steht *gersturensis*.

Pars principalis sexta.

1) Incipiunt quedam prouerbia sev regule iuris.

Beneficium ecclesiasticum non potest licite sine institutione canonica obtineri.

Possessor male fidei vlllo tempore non prescribit.

Sine possessione prescriptio non procedit.

Nemo potest ad impossibile obligari.

Priuilegium personale personam sequitur, et extinguitur cum persona.

Semel malus semper presumitur esse malus.

Ratum quis habere non potest quod ipsius nomine non est gestum.

Cum iura parcium sunt obscura, reo fauendum potius est quam actori.

In iudiciis non est habenda accepcio personarum.

Ignorancia facti non iuris creditur excusare.

Odia restringi et fauores conuenit ampliari.

Concessum a principe beneficium est mansurum.

Indultum a iure beneficium non est alicui auferendum.

Non est sine culpa qui rei que ad eum non pertinet se immiscet.

Nullus vti pluribus defensionibus prohibetur.

Quod semel placuit amplius displicere non potest.

Non debet aliquis alterius odio pregrauari.

Sine culpa, nisi subsit causa, non est aliquis puniendus.¹⁾

Quod quis mandato facit iudicis dolo facere non videtur, cum habeat parere necesse.

Ea que fiunt a iudice, si ad eius non spectant iudicium sev officium, viribus non subsistunt.

Que a iure communi exorbitant nequaquam ad consequencia sunt trahenda.

Quod omnes tangit debet ab omnibus approbari.

1) E: *proueniendus*.

In obscuris minimum est sequendum.

Non licet actori quod reo licitum non existit.

Mutare consilium quis non potest in alterius detrimentum.

Generi per speciem derogatur.

Plus semper in se continet quod est minus.

Pro possessore habetur qui dolo desiit possidere.

Vtile non debet per inutile viciari.

Ex eo non debet quis fructum consequi quod nissus¹⁾ exstitit inipugnare.

Pluralis locutio duorum numero est contenta.

Inputari non debet ei per quem stat si non faciat quod per eum fuerat faciendum.

Qui tacet consentire videtur.

Is qui tacet non fatetur, set nec vtique negare videtur.

Si quis in jus succedit alterius, eo iure quo ille vti debebit.

Presumitur ignorancia vbi sciencia non probatur.

Locupletari quis non debet cum alterius iniuria vel iactura.

In penis benignior est interpretacio facienda.

Semel deo dicatum non est ad vsus humanos vltius transferendum.

Non prestat inpedimentum quod de iure non sortitur effectum.

Cui licet quod plus est licet vtique quod est minus.

Qui prior est tempore potior est in iure.

In re²⁾ communi potior est condicio possidentis.

Non est obligatorium contra bonos mores male prestitum iuramentum.

Dolo facit qui petit quod restituere oportet eundem.

Quod ob gratiam alicuius conceditur non est in eius dispendium retorquendum.

Nullus ex consilio, dummodo non sit fraudulentum, obligatur.

Que contra ius fiunt debent vtique pro infectis haberi.

In pari delicto vel causa potior est condicio possidentis.

In male³⁾ promissis fidem non expedit obseruari.

Qui ad agendum admittitur est ad excipiendum multo magis admittendus.

Qui facit per alium est perinde⁴⁾ ac si faciat per se ipsum.

1) A: *in suis*. B: *uisus*.

2) A hat hier: *iure*.

3) E: *malis*.

4) E: *proinde*.

Quod alicui graciose conceditur trahi non debet ab aliis in exemplum.

Delictum persone non potest nec debet in detrimentum ecclesie redundare.

Racioni congruit vt succedat in onere qui substituitur in honore.

In argumentum trahi nequeunt que propter necessitatem alicui sunt concessa.

Nemo potest plus iuris in alium transferre quam sibi competere dinoscatur.

In toto partem non est dubium contineri.

In generali concessione non veniunt que quis non esset verisimiliter in specie concessurus.

Qui contra iura mercatur¹⁾ bonam fidem presumitur non habere.

Bona fides non patitur vt semel exactum iterum exigatur.

Cum quid vna via prohibetur alicui, ad id non debet alia admitti.

Dampnum quod quis sentit ex culpa propria non debet alii inputare.

Infamibus porte non pateant dignitatum.

Certum est quod is committit in legem qui legum verba complectens contra legum²⁾ nititur voluntatem.

2) Quid sit iudicium, et quot sint species iudicii.

Hiemit beginnt das kurzgefasste prozesslehrbuch oder der ordo iudiciarius, welchem wir als einem besonderen werke einen eigenen platz in unserer sammlung unter XVIII angewiesen haben.

Dasselbe hat nämlich keineswegs blos in den vorliegenden formularius de modo prosandi seinen weg gefunden, wie unsere drei handschriften desselben und der codex des stiftes Zwetl beweisen, und ist auch nicht allein einer anderen davon ganz unabhängigen formelsammlung aus dieser zeit in dem aus dem kloster Aldersbach stammenden cod. lat. 2649 der hiesigen staatsbibliothek fol. 54—63' von fol. 63'—68 angehängt, vielleicht auch noch in weitere derartige werke wovon wir im augenblicke keine kunde haben aufgenommen, sondern es erscheint auch in einer ausser-

1) A: *mercatur*.

2) B und E: *legis*.

ordentlichen menge von handschriften als eine jahrhunderte hindurch in ansehen gestandene schrift für sich.

Lediglich in bezug auf ihren inhalt im grossen ganzen wollen wir — soweit es zur schnelleren übersicht eben für unser formelbuch dienlich scheint — hier gewissermassen vorgreifend bemerken, dass denselben der regelmässige chronologische verlauf des verfahrens in civilstreitigkeiten vor dem *judicium spirituale* so zu sagen von der citation bis zur appellation in dreizehn kapiteln bildet.

Vor ihnen stehen an der spitze gleichsam als einleitung noch zwei. das erstere bezeichnet seinen inhalt dahin, *antequam dicatur de processu judicii, notandum quid sit judicium, et quot sint species judicii, et quae sint personae quae debent consistere in judicio*. das zweite schildert unter der überschrift „sequitur de ordine et processu judicii qui talis est“ in kürze den verlauf des ganzen gerichtlichen verfahrens wie er in den nun folgenden dreizehn kapiteln im einzelnen gelehrt wird:

- de citatione,
- de feriis,
- de comparitione rei,
- de exceptione,
- de libelli oblatione,
- de litis contestatione,
- de juramento calumniae,
- de interrogationibus, responsionibus et confessionibus,
- de probationibus,
- de testibus et exceptionibus contra personas et dicta
testium,
- de instrumentis,
- de sententia judiciaria,
- de appellatione.

XIV.

Bernold von Kaisersheim.

Vorbemerkungen.

Abermals begegnet uns ein dem cisterzienserorden entstammendes formelbuch. an umfang steht es dem eben vorgeführten um vieles nach. auf der andern seite aber bedünkt uns schwerlich mit unrecht, dass wir es hiebei weit entfernt mit einer losen compilation verschiedenartiger schriften vielmehr mit einer in gewissem grade in sich innig zusammenhängenden arbeit aus einem gusse zu thun haben.

Ueber ihren verfasser wie über die zeit ihrer entstehung wissen wir nichts näheres beizubringen, als was sich der vorrede entnehmen lässt, worin sich als autor der bruder Bernold von Kaisersheim zu erkennen gibt, welcher zugleich als die zeit der vollendung seiner summa prosaici dictaminis das jahr 1312 anmerkt. im ganzen scheint gerade damals in dem genannten kloster eine wissenschaftliche rührigkeit geherrscht zu haben. wenigstens finden wir in einer von dem bruder Cölestin Anglsprugger angelegten historia caesariensis seu extractus memorabilium Caesareae*) zum jahre 1313 die nachstehenden notizen. zu diser zeit was prior zu Kaisheim bruder Rudger. und was ain guter stulschreiber da, Rudolph Veirabend von Augsburg, der schrib vil bücher. item in disen jar was ain guter stulschreiber zu Kaishaim, Wernher von Eichstett, der schrieb auch vil bücher. und Peter von Ulm der illuminierets, bruder Hainrich apotecker band sy ain.

*) Vom jahre 1764, für den handgebrauch des abtes Cölestin, im baierischen reichsarchive im originale aufbewahrt.

Was die eintheilung unseres nach der ausdrücklichen angabe des verfassers für die *rudēs et ignārī artem dictandi volentes ingredi* bestimmten lehrbuches in fünf hauptabschnitte anlangt, brauchen wir darüber kein wort zu verlieren, indem sie in der nothwendigen uebersichtigkeitlichkeit ebenfalls in dem vorworte bezeichnet sind.

Der nachfolgende abdruck des werkes selbst ist nach dem aus dem kloster Diessen überkommenen cod. lat. 5542 der münchner staatsbibliothek, im vierzehnten jahrhunderte sehr hübsch einspaltig in kleinem octavformate geschrieben, fol. 71—123 bewerkstelligt. dieser bedeutende umfang des ganzen veranlasst aber zur vornahme von kürzungen an demselben, welche zunächst beim zweiten und dritten hauptabschnitte statthaft erscheinen. wenn nämlich bei den exordien jedesmal eine sachgemässe auswahl denselben zweck erfüllt als ob deren ein halbes oder ganzes hundert oder mehr gegeben wird, glauben wir der raumersparung wegen den ersteren weg einschlagen zu sollen. und was bei der dritten abtheilung diejenigen musterstücke anlangt welche lediglich die gewöhnliche ordenscorrespondenz vertreten, ohne dass sie etwas bieten was für die geschichte oder das recht oder sonst bemerkenswerthe verhältnisse von einfluss wäre, glaubten wir uns hiebei auf die mittheilung der anfänge der betreffenden stücke soweit sie die vergleichung mit allenfallsigen anderen sammlungen von solchen ermöglichen können beschränken zu dürfen.

Ausserdem sei nur noch bemerkt, dass in der handschrift unmittelbar nach dem schlussmuster des *ordo iudiciarius* ohne alle abtheilung von derselben hand, als ob es dazu gehörte, ein *privilegium super venditione* ¹⁾

1) Sein wortlaut ist folgender:

Nos frater talis etc. notum fieri etc. quod — matura sana ac sufficienti deliberacione prehabita — propter necessitatem grauium debitorum que nostro monasterio tunc temporis imminebant consultius euadendam tali tot libras reddituum annuorum de vniuersis possessionibus nostri monasterii eidem annis singulis quam diu in carne vixerit in sicca pecunia quolibet anno assignandas rite et rationabiliter vendidimus pro tot libris quas ab eo recepimus in pecunia dapsili numerata.

folgt, welchem sich fort und fort von der gleichen hand auf fol. 123 etwas über einem halben duzend proverbien²⁾ anschliessen, worauf zuletzt fol. 124—125 eine zum leichteren auffinden eines theiles der musterstücke des dritten hauptabschnittes bestimmte art register unter angabe der betreffenden folien das werk beendet. diese selbst stimmen zu denen unserer handschrift nicht, scheinen demnach

Ex quibus quidem libris reddituum annuorum tot ei dabimus in festo talis sancti fideliter annuatim. in festo vero tali reliquas libras eidem assignabimus annis singulis integraliter atque plene. hoc saluo quod in vtroque festo predicto eidem aput talem locum — *vel* in tali loco — prout sibi magis viderit expedire pecunia memorata pro tempore vite sue sub nostro periculo presentetur, ita sane vt ad omne dampnum et interesse quod per negligenciam, si quam habuerimus in soluendo, contigerit ipsum quomodolibet sustinere, eidem simus ad refundendum extra principalem pecuniam obligati.

Porro contractu prenotato inter talem prelibatum et nos legittime celebrato, talis ex ordinacione eiusdem ac de nostro consensu vnanimi lege contractus emti fuit articulus additus et adiectus, vt videlicet tali viam vniuerse carnis ingresso extunc eosdem redditus — tot libras halenses — annuos talibus sub pretaxatis conditionibus quibus eas teneamur tali assignare pro tempore vite sue dare in perpetuum teneamur plene et integraliter annuatim.

Et vt eadem condicio talibus firmior atque validior perpetualiter perseueret, ad huiusmodi solucionem tot libras terminis prenotatis iuxta formam contractus expressam superius faciendam ipsis sub ypoteca rerum omnium nostri monasterii nos nostrumque monasterium presentibus firmiter obligamus.

Veruntamen de gracia speciali in contractu predicto per supradictum talem nobis facta habebimus liberam facultatem, vt — quando-cumque post mortem eiusdem . . talibus tot libras aput talem locum simul et semel dederimus in pecunia numerata — extunc a solucione talium librarum reddituum annuorum simus plene et integraliter in perpetuum absoluti.

Datum etc.

2) Quisquis prudenciam sequi desiderat, tunc per rationem recte viuit si omnia prius estimet et perpenset, et dignitatem rebus non ex opinione multorum set ex natura constituat earundem.

Qui prudenciam amplectitur vndique idem erit.

Ita quilibet se debet tempori accomodare prout rerum ac varietas temporum exigit vel requirit.

Prudentis proprium est examinare consilia, ne ad falsa credulitate facili prolabatur.

In dubiis non est diffiniendum, set teneri debet pocius sententia in suspensio, quia non omne quod verisimile est continuo verum erit.

Qui prudens esse cupit, prospectum debet intendere in futuro, et proponere que contingere possunt animo suo cuncta.

Qui nichil de preterito cogitat perdit vitam.

Lingua maliloqua est indicium mentis male.

kurzweg aus dem ihr vorgelegenen exemplare ohne weitere reduction abgeschrieben worden zu sein. in diesem sind wahrscheinlich auch sowohl das erwähnte privilegium de venditione wie die angeführten proverbien an einer leer gebliebenen stelle zwischen dem eigentlichen schlusse des werkes und dem register eingetragen gewesen, und so eben ganz einfach dann in unsere handschrift übergegangen. wir haben keinen grund dieses register zu unterdrücken, sondern theilen es im anhang nur mit der veränderung mit, dass wir anstatt der dem leser nutzlosen handschriftlichen folienzahlen die entsprechenden seitenzahlen unseres abdruckes einsetzen.

Incipit prologus in summulam dictaminis editam a fratre Bernoldo monacho cesariensi.

Quoniam hinc¹⁾ hominis conditor et redemptor peregre proficiscens — id est celos penetrans — seruis suis bona tradidit, de quibus et ad iudicium rediens exigit rationem, ideo ego frater Bernoldus monachus de Cesarea cystercien-sis ordinis augustane dyoceseos — ne talentum mihi creditum reportarem ad dominum, cum redierit, penitus sine lucro — de tenuitate mei ingenii summam prosayci dictaminis subnotatam ad laudem ipsius et gloriam et ad pro-fectum inexpertorum in dictamine prenotato anno domini m°. ccc°. xij. prout potui compilavi, non intendens iam pro-fectos et subtiles aliquantulum informare, set rudibus et ig-naris artem dictandi volentibus ingredi prout potero viam pandere vel monstrare.

Distinxi autem in v partes opusculum subnotatum.

In prima parte salutaciones ad diuersos status seu personas posui, a superioribus gradibus vsque ad infimos descendendo.

Secundo subieci quedam proueria seu exordia aut sentencias, quas inserendas pro loco et tempore dictantibus vtilis iudicaui.

Tertio vero posui diuersas literas sine salutacionibus, et in visitacionibus necessarias, vt dictantes formam capiant ab eisdem, ex aliis alia colligentes.

Quarto adiunxi quedam priuilegia, que personis ordinis magis necessaria credidi, et quorum vsus habetur crebrius, sicut patet.

Quinto adieci quasdam formas procuratoriorum et li-terarum pro iudiciis²⁾ ordinis iudiciarii exequendis.

1) Cod.: *ho* mit dem abkürzungsstriche.

2) Cod.: *iudicio*.

Incipit prima pars.

Salutationes quibus papa a personis quibuslibet salutatur.

Sanctissimo in Christo patri ac domino domino .. vniuersalis ecclesie summo pontifici cum subiectione omnimoda deuota pedum oscula beatorum.

Reuerentissimo ac sanctissimo patri et domino sacrosancte romane ecclesie summo pontifici cum subiectione debita et deuota se suis pedibus subiacere.

Beatissimo patri ac domino ecclesie romane summo pontifici suus deuotus filius cum deuocione sincera ac subiectione debita se reuerenter ad pedes paternitatis solatenus prosternendo.

Salutacio ad episcopum vel cardinalem.

Reuerentissimo in Christo patri ac domino domino .. ad eius obsequium et honorem reuerenciam debitam et promptitudinem*) voluntatis. *vel sic*: cum omni reuerencia semper ad eius beneplacitum cor et caput humiliter inclinatum. cum omni reuerencia et honore prosperitatem optatam presentis vite pariter et future. totius honoris plenitudinem cum oracionum munere deuotarum.

Salutacio inferioris abbatis ad superiorem.

Reuerendo patri ac domino spiritali et in Christo sibi quam plurimum venerando cum subiectionis et obediencie debito filialis fidei puritatem. cum omni dilectione simul ac reuerencia se semper vltroneum et paratum. cum omni reuerencia subiectione pariter et honore paratam ad eius obsequium voluntatem. sue paruitatis obsequium ex affectione cordis intrinseca preparatum. cum omni reuerencia

*) Cod.: *protitudinem*.

subiectione pariter et honore si quid melius ac salubrius poterit exoptari. cum subiectione debita tocius honoris plenitudinem et salutem hominis vtriusque.

Salutacio abbatis ad abbatem equalem.

Reuerendo in Christo patri domino . . cum affectione cordis intrinseca sincere dilectionis et fidei firmitatem. cum sincere dilectionis constancia sese totum. cum affectu sincere dilectionis et amicicie superpleno ad eius queque volita paratum. cum affectione cordis intrinseca se totum et totaliter*) a se toto. cum intense dilectionis constancia plenitudinem omnis boni. cum concepte dudum dilectionis igniculo salutem hominis vtriusque. dilectionis in nostris mutuis cordibus radicate profectum continuum et augmentum.

Salutacio ad capitulum vel collegium.

Viris honorificis et in Christo dilectis, domino . . preposito, domino . . decano, totique capitulo ecclesie talis cum oracionibus et reuerencia debita ad triumphantis ecclesie beatum collegium peruenire. cum reuerencie debito obsequiose voluntatis promptitudinem ex affectu.

Salutacio ad vnum canonicum vel prelatum.

Honorifico viro et in Christo sincere fidei constancia diligendo domino . . cum reuerencia debita sinceram in domino caritatem. cum affectu dilectionis sincero salutis presentis plenitudinem et future.

Salutationes superioris abbatis ad filium.

Venerabili et in Christo dilecto coabbati suo salutem et sinceram in domino caritatem. *vel sic*: paterne dilectionis constanciam cum salute. cum paterne fidei puritate se ad votum in omnibus prosperari. commissos sibi filios taliter gubernare, vt ad salutem proficiant sempiternam.

Salutationes monachi ad monachum.

Viro religioso et in Christo sincere dilectionis constancia diligendo cum salute optata cordis principium medium atque finem. sincere dilectionis plenitudinem ex affectu. cum dilectionis intime puritate promptum in omnibus animum conplacendi.

*) Cod.: *tataliter*.

Salutacio abbatis ad monialem.

Cum paterna dilectione salutem optatam hominis vtriusque. diuine visitacionis solacium dulciter experiri. ad interne solacionis gaudium se dignam et ydoneam exhibere. salutem et spreto mundi federe se deuotam dei famulam exhibere.

Salutacio ad imperatorem.

Clarissimo principi, temporali ac eternali ¹⁾ claritudine illustrato domino . . diuina magnificencia regi Romanorum illustrissimo, potenciam inuincibilem et sapienciam infallibilem ad regna mundi debite gubernanda.

Illustrissimo domino suo, domino . . victorioso imperatori Romanorum semper augusto, cum subiectionis et subiecte fidei puritate se suis semper imperiis humiliter obedire.

Gracioso principi potencia inuincibili ac sapiencia naturali feliciter refulgenti . . cum deuocione fidei oracionum et obsequii puritatem.

Preclaro principum luminari cum obsequiosa voluntate subiecta mundi regna ad dei laudem feliciter gubernare.

Generali lucerne, principum et regum speculo speciali, presentis regni fastigia se tenere, vt celestis regni beatitudinem consequatur.

Salutacio ad regem Bohemie vel ducem Bawarie.

Illustri principi ac domino singularis deuocionis affectibus venerando domino . . regi precellentissimo — *vel* duci Bawarie — cum oracionum et ²⁾ obsequii promptitudine post huius vite excellenciam eterni regni gloriam adipisci. in vita presenti optatis successibus sic regnare, vt regni celestis accingere gloriam mereatur. ad queque imperata uolita pariter et mandata cordis promptitudinem studiosam.

Salutacio ad comitem.

Viro magnifico, magnificencie titulis redimito, suoque domino speciali, domino . . inclito comiti, cum affectu sinceritatis et fidei se totum ad sua beneplacita et mandata. cum oracionibus deuotis paratum animum ad queque sibi beneplacita conplacendi.

1) Cod.: *naturali*.

2) In der handschrift fehlt *et*.

90. Romanorum rex cardinalibus, deplangendo mortem pape, ipsosque rogando quod sceleriter de futuro prouideant pastore.

Ex horto militantis ecclesie hortulano presigni translato ad celicas mansiones, felicis videlicet recordacionis domino Gregorio.

91. Romanorum rex episcopo dirigit primarias preces suas pro aliquo ad beneficium promouendo.

Dum in nostre sublimitatis exordio quelibet ecclesia in romano imperio constituta super prouisione.

92. Romanorum rex conuentui mandat, quod primarias preces suas exaudiant et admittant.

Licet alias pro tali vobis direxerimus primarias preces nostras, vt ipsi secundum antiquam et approbatam imperii consuetudinem.

93. Romanorum rex abbati et conuentui confirmat priuilegia sua, ac ipsos recipit in suam specialem protectionem.¹⁾

Tociens regie celsitudinis sceptrum extollitur, et ipsius status a domino — a quo datur omnis potestas — facilius gubernatur.

94. Romanorum rex regi Francie, significando ei causas propter quas petitionem suam ad presens non possit admittere.

Regalibus vestris litteris nuper culmini nostro directis affectione benigna receptis, et vt deuit eis lectis et plenius intellectis, super earum serie celsitudini vestre taliter duximus respondendum.

95. Romanorum regi ciues, supplicando sibi quod manutene et conseruare velit eis iura et bonas consuetudines sue ciuitatis.

Letetur et gratuletur totis visceribus letabunda et laudans inuicta Germania, quam post calamitates varias et erumpnas rex celestis.

96. Romanorum regi prouincia, submittendo se et sua sibi.

Benedictio et claritas, sapiencia et graciaram actio, honor virtus et fortitudo, viuenti in secula seculorum, qui vergente mundi vespere in diebus nostris romani monarchiam imperii.²⁾

97. Rex Romanorum principi, resumendo et restituendo eum plene ad graciara, ac remittendo sibi iniurias in eum et imperium commissas.

A primordiis nostri solii sub eius nomine per quem reges regnant et principes obtinent principatum regiminis nostri disposicionem.

98. Romanorum rex tali conuentui supplicat ad rogandum deum pro ipso vt prodesse valeat populo christiano.

In precelse dignitatis honore, quo nos pretulit exaltator humilium, quasi bonus inportabile nostris est humeris alligatum.

1) In der sammlung selbst ist dieses rubrum ausradirt.

2) Vgl. hiezu den anfang des musters 217 s. 832.

eciam ad pacandum eam, premissis sibi nunciis solempnibus qui viam sibi parent.

Ab illo bono patrefamilias protinus et instanter a nobis exigitur debitum, qui peregre proficiscens familiam suam.

119. Rex Romanorum principi, adhortando eum ad pacem et concordiam cum fratre suo recipiendam.

Desiderantes ex intimis nostris, te vna cum fratre tuo in fraterne karitatis vt decet dulcedine recreari.

120. Rex Romanorum domino pape, significando quod curia solemptni celebrata ad terminos regni sui pape plus vicinos se¹⁾ transferre non desistet.

In piis paterne vigilancie precordiis erga nos frequenter accensa non potuit delitescere benignitas, quin erumpat.

121. Romanorum rex domino pape, regraciando sibi de multis graciis et beneficiis sibi inpensis, ac significando quod ad eum solemptnes nuncios diriget super negociis suis.

Immense serenitatis amenitas, apostolice tube flatu iam vndique cunctis fidei orthodoxe circumfundenda cultoribus, nunc de nouo.

122. Rex Romanorum principi, citando eum ad curiam quam intendit celebrare.

Assumpto iam pridem — diuini dispositione consilii — regii dyademate principatus, cum ad hoc potissime nostra suspiret intencio.

123. Rex Romanorum iudicibus mandat, vt aliquem apostatam in suum ordinem seuientem capiant, et reseruent pena debita puniendum.

Quia facinorosorum impunitas viam frequenter aperit reprobis deteriora prioribus committendi, nos, quibus a deo gladius.

124. Rex Romanorum regine regraciatur super sincero affectu quem erga eum gerit, et super eo quod cupit filiam suam filio suo matrimonialiter copulari.

Congratulacionis amice placiditas littèris vestris, quas nuper valde gratanter accepimus, super fortunatis.

125. Romanorum rex iudicibus suis, mandans quod tali de suis offensoribus faciant iusticie complementum.

Quia miserande miserie miserabilium personarum viscera misericordie obserare nequimus.

126. Romanorum rex episcopo, consolando eum super morte aduocati sui, ac promittendo quod de consilio suo sibi de alio providebit.

Ex quo placuit regi regum, altissimo palmo omnia complectenti, cuius iudicia voce prophetica reputantur abyssus multa.

127. Rex Romanorum subdito suo, commendando sibi quoddam claustrum ac ipsius fratres.

Acceptus altissimo, nobis quoque placidus, humilis ordo N celebri vice fraglantia nostri spiritus sic recreauit intrinseca.

1) In der handschrift fehlt ss.

128. Rex Romanorum militi suo, conminando sibi quod grauem sententiam contra eum ferat, si cum aduersario suo non conponat.

Querelam, quam N de te coram nostra presencia nobis pro tribunali sedentibus deposuit, est vsque adeo persecutus.

129. Imperator supplicat tali, quod eum in assecucione prebende sue promoueat pro quo primarias preces porrexit.

Quod dilectum . . familiarem et clericum nostrum singularis beniuolencie placidum astringamus amplexibus.

130. Rex Romanorum domino pape, regraciando sibi quod ita gracie nuncios suos recepit et audiuit.

Resplenduit nobis velud in iubare sideris liminosi diuinitus coruscantis in hoc precipue apostolice graciosae beniuolencia pietatis.

131. Rex Romanorum domino pape, supplicando quod tali de certo episcopatu dignetur prouidere.

Si super iustis petitionibus vestre beatitudini preces nostras supplices offerimus, gratum vos ex eo speramus.

132. Romanorum rex iudici, quod promptus sit in iusticia facienda.

Querelam grauem fidelium nostrorum N et N nuper accepimus, continentem quod super hereditate eorum paterna.

133. Romanorum rex vniuersitati, reconmendando sibi clericum familiarem suum.

Digne illos prerogatiua fauoris amplectimur, qui per merita virtuosius operibus se nobis placidos exhibuerunt et hominibus graciosos.

134. Rex Romanorum iudicibus, commendando eos de fide et legalitate sua.

Adiecit nostre felicitatis auspiciis incrementa congaudii laciore, quod — sicut celebris fame clangente preconio didicimus — integra fides vestra, natiuis erecta potenciis.

135. Rex Romanorum episcopo, absenciam suam temporalem ignoscendo.

Quanto celsius ex assumpti potestate regiminis premines, quanto predicabilius ex infusa tibi diuinitus.

136. Rex rogat religiosos, quod deum orent pro eo et pro consorte sua.

Ad speculam dignitatis regie ordinacione diuina prouecti, dum inportabilia onera nostris humeris incumbencia diligenter attendimus.

137. Romanorum rex cardinalibus regraciatur super promocione negociorum suorum, conferendo se eis ad eorum beneplacita exequenda.

Quante sollicitudinis opera, quante (eciam) prestancia puritatis in nostri expedicione negocii curas vestras exercueritis.

138. Imperator notificat pape quod gaudet de electione de eo facta, offerens se sibi in omnibus et sua ad sua beneplacita

exequenda. et conpromittit in eum super lite que inter eum et regem Bohemie est de bonis imperii.

Illa, beatissime pater, de amirabili vestra creacione precordiis nostris tenaciter est infixā fiducia.

139. Romanorum rex vniuersitati notificat, quod tales eis dedit rectores, mandando quod eis in omnibus pareant et intendant.

Inter cetera, quorum nos cura peruigil sollicitat, quorum nos vti-que curiosa sollicitudo fatigat, crebra reddimur anxietate.

140. Romanorum rex domino pape supplicat pro electi promociōe, personam ipsius multipliciter commendando.

Inter cetera, quorum nos peruigil cura sollicitat, quorum desiderabilis expectacio mentem nostram exagitat, illud tranquillo.

141. Lex per quam imperator ¹⁾ prohibet ciuitates Alamanie que sunt supposite iurisdictionibus principum facere magistros ciuium vel consules vel alios quosunque officiales sine archiepiscoporum vel episcoporum voluntate. prohibet eciam omnes societates et confraternitates arcium, cassans et irritans quicquid contra premissa fuerit attemptatum. statuit eciam quod in singulis ciuitatibus res non vendantur nisi pro moneta ibi vsuali et currente.

Dum romane monarchiam dignitatis ipso auctore per quem reges regnant et principes obtinent principatum, qui super gentes et regna.

142. Rex regraciatur tali super hiis que sibi scripsit, significans sibi quod ad eum mittat nuncios suos qui eum plene de communibus negociis eorum informabunt, nuncios eciam sibi quod colloquium habuit cum domino papa et quod in proximo de ipsius manibus suscipiat imperii dyadema.

Litteras vestras, quas nostro misistis culmini, consuete benignitatis alacritate suscepimus, et in eis vestre sinceritatis dulcorem.

143. Imperator significat pape, quod litteras suas reuerenter recepit, et quod paratus est pacem et concordiam tractare ad voluntatem suam cum rege Castelle.

Beatitudinis vestre, pater sanctissime, litteras super pacis et concordie vnione cum rege Castelle.

144. Imperator patriarcham hortatur, quod viriliter et fideliter pro defensione sua et imperii hostibus se opponat.

Quantis qualibusque tribulacionum malleis ex defectu imperiali solio presidentis Christi populus in subculcacione ecclesiastice libertatis.

145. Romanorum rex episcopo, confortando eum ne desperet, promittendoque sibi tantum numerum armatorum qui ad defensionem suam sufficere possint, et si castra sua obsidione vallentur quod ea defendat et a fortitudine hostium liberabit.

¹⁾ Vgl. hiezu das sächsische formelwerk XI. num. 2. s. 269 u. 270.

Horrende persecucionis inmanitas, quam tu et alii nostri principes et fideles pro pure fidei obseruancia et honore imperii.

146. Romanorum rex apostolico regraciatur de continuis consolacionibus sibi inpensis, consulendo sibi quod predicacionem crucis strictius et forcius commendet, narrando eciam sibi negocium eorum quibus hoc negocium est commissum.

Grande multiplicant gaudium in filii deuoti precordiis crebra pietatis paterne leuamina.

147. Imperator significat principi suo, quod papa ipsum benigne audiuit et recepit et quod tali die intendit recipere imperii dyadema, mandans sibi quod ibi habeat suos sollempnes nuncios et ambassatores.

Vt vestre deuocionis auditum de fortunatis nostre felicitatis euentibus noua graciore letificent, et fortunacioris auspicii.

148. Imperator significat principi suo, commendando eum de legalitate erga imperium et fide, hortando eum quod in promouendis honoribus imperii feruenter inuigilet et laboret.

Quantum nobis in eo conplacuit, quod sic accensus es innate fidei puritate, qua erga sacrum romanum imperium semper viguit virtus tua, nequimus affectum nostrum perfecte exprimere.

149. Rex significat principi, quod ideo ipsum in litteris suis directis non salutauit, quod in fratrem suum carnalem malum tam intollerabile visus¹⁾ est machinari.

Quod regalium litterarum emissio, quarum alloquio iam pridem fuimus te aggressi, graciore salutacionis.

150. Romanorum rex iudicibus, quod talem infantem in suam specialem recepit defensionem.

Ad hoc nostris humeris regie dignitatis est a deo inpositus principatus, armique nostri sacre delibucionis oleo sunt peruncti.

151. Imperator fratribus ordinis jerosolimitani priuilegia sua confirmat.

Etsi de regali procedat beniuolencie largitate, vniuersos regularis obseruancie professores solite protectionis et gracie patrocinio communire, honorabiles tamen fratres.

152. Romanorum rex nobilibus mandat, quod thelonia de nouo inposita amplius non exigantur, conminando penas si contrarium fiat.

Exsurgit (exsurgat) aduersum vos terra clamoribus. et ad aures regie celsitudinis pauperum gemitus introiuit.

153. Romanorum rex cognato suo promittit, quod ipsum pro fide et seruicio suo magnificabit, et exaltabit propter constanciam suam.

1) Cod. *carnalem tam intollerabile virus.*

Duplex tibi suggerere non ambigimus incentiuum, quod nobis et romano imperio adeo — ministeriosus vt apis — argumentose deseruis.

154. Rex Romanorum commendat prelatum super legatione placida sibi facta, promittens quod ad promocionem ecclesie sue ac suam erit vltroneus et deuotus.

Placida nobis tue applausiue congratulacionis affamina super nostre sublimacionis prosperis auspiciis, cum cuiusdam voluntarie gratitudinis et deuocionis exhibicione gratuita nostro culmini nuper.

155. Rex Romanorum principi, congaudendo sibi de concordia inter eum et quendam alium facta, requirendo eum quod inuasores terminorum imperii inpugnet et inuadat, promittendo quod ipse per suam potenciam ab alio latere eciam inpugnabit.

Grandem cordi nostro materiam exultacionis induxit, quod quiescente iam intumescencie spiritu.

156. Rex Romanorum . . cardinalibus, commendando eos de multis beneficiis sibi inpensis, promittendo quod amplius fauoribus eos ac suos prosequetur. excusat eciam se, quod in nullo vnquam eos vel offendit vel offendere cogitauit, rogans quod si quem rancorem contra eum, conceperint quod illum ab animo dimittant.

Blande faciei vestre serena placiditas, agendorum regalium hactenus non ignara.

157. Rex Romanorum significat cuidam, quod litteras suas benigne recepit, promittendo sibi quod comoda promouebit apud papam.

Litteras vestras, quas regio culmini direxistis, affectione benigna suscepimus, (et) vestre deuocionis fidem, quam ad sacrum romanum geritis imperium, expressiuas.

158. Imperator commendat prouinciam, cuius regimen cuidam committit, cui mandat obediri.

Speciali quadam inter tot et tantos negociorum ingruencium fluctus, quibus assidue pectori nostro materia cogitacionis infunditur.

159. Romanorum rex . . ciuibus, commendando eos, ac notificando eis quod talem prefecit in rectorem, cui mandat obediri.

Dum consciencie nostre volumina reuoluimus, dum subiectas imperio ciuitates nostro culmini pure deuocionis e(n)xenia presentantes.

160. Imperator commendat quendam fidelem imperii de fidei constancia, regraciando ei quod ob reuerenciam sui nominis in aduentu nunciorum suorum signa victricia quibus hostes vallauerat retraxit, notificando ei quod tali talem prouinciam regendam commisit, ac rogando quod sibi consiliis et auxiliis assistat.

Aperte (experte) preclaruit fidei tue strennuitas, qua romanum imperium incessanter amplecteris, et ad decus et decorem ipsius.

161. Romanorum rex . . ciuibus, exhortando eos quod ministeriales discordantes cum quibus ius iurandum inierunt ad concordiam reducant, subinferendo quanta bona ex communi pace eis proueniant.

Exorte discordie odiosa turbacio, que in finibus vestris seminaria suscipit simultatum, per industrium virum N.

162. Romanorum rex capitulo, compaciendo ei super discordia quam habet, promittendo quod pro concordia se interponet.

Tribulacionum et calamitatum crudeles angustias, quibus bellicus inpetus fines vestros inuadere formidatur.

163. Imperator deplangit . . papam mortuum, et commendat nouiter electum.

Letentur celi, et terra in voce festiue iocunditatis exultet. assint katholice fidei festa celebra. assint sacrosancte matri ecclesie noua.

164. Romanorum rex . . procuratori suo, commendans papam electum, ipsum sollicitando quod in negociis imperii circa papam vigilanter laboret.

Exaltator humilium deus, vota nostra ab excelso propiciens, desideratum immo vix desiderabilem ecclesie sue.

165. Romanorum rex domino . . pape, congaudendo de electione de eo facta, ipsius electi personam multipliciter commendando, ac se sibi et totum statum suum submittendo.

Laudabilis et gloriosus in eterna secula dei filius, benedictus et benedicens omnibus in ipso confidentibus, eternorum ac transitoriorum.

166. Rex Romanorum commendat episcopum electum multipliciter, ipsum et suos speciali fauore et gracia cupiens prosequi cum effectum.

Infinite misericordie deus, tribulatam iam diucius ciuitatem et dyocesim N compassionis et misericordie contuens oculis.

167. Episcopus Romanorum regi, congaudendo de eo quod dies est sibi prefixus ad dyadema imperii suscipiendum, adsignans quod sue solempnitati personaliter velit interesse, vel — si legitimis impedimentis hoc facere non possit — quod ibi mittet suos nuncios solempnes.¹⁾

Regalibus litteris — quarum tenor noua nobis plena felici dulcedine nunciauit proximo — consolati, clare nobis innotuit, lateque collegimus ex eisdem, quod diem solempnem.

1) In der handschrift C erscheint dieses muster unter numer 212 nochmal unter dem nachstehenden rubrum:

Princeps scribit regi Romanorum, quod coronacioni sue libenter vlt adesse, dummodo ab infestacione emulorum imperii possit saltim isto tempore respirare. si autem illi emuli respirare non sinerent, quod mittat ibi solempnes nuncios.

168. Rex significat episcopo, quod gaudet de electione de eo facta, mandando¹⁾ quod certa die cum eo conueniat cum decenti comitiua armatorum.²⁾

Licet in latitudine libertatis naturaliter condicio humana gaudeat, quoniam tamen plerumque — examine rationis obmisso — in precipitium peruerse labitur voluntatis, datum est.

169. Rex Alamanie porrigit primarias preces prelato pro aliquo promouendo.

Si diligenter inspexeris decus et decorem romani imperii, quod in omnium principum oculis velud in speculo meruit collocari, vtpote a quo.

170. Papa regraciatur regi Romanorum de pietate qua prosequitur certos principes filios ecclesie.

Quod illibate fidei vestre vigorem et decus potencie naturales illuminant, quod inuariabilis animi vestri rutilancior puritatis scintilla resplenduit, lucide operum argumentis apparuit.

171. Imperator significat Regi Francie, quod gaudet de affinitate cum domo sua contracta.

Inter cetera (quelibet) augustalium tytulorum insignia nobis attributa diuinitus, inter multa votive felicitatis auspicia.

172. Imperator rogat religiosos, quod pro eo ad deum exorent.

Assumpti diuinitus ad romani imperii dirigenda molimina, dum in eminentis specule celsitudine, cui nos manus domini.

173. Rex Romanorum regraciatur principi, quod eum intendit associare ad recipiendum imperii dyadema.

Quantum nobis in tue deuocionis exhibicione conplacuit, quantum nunc de tua — que non nutat aut deuiat — fidei puritate presumimus.

174. Imperator nobili, hortando eum ad pacem, ac supplicando quatenus consiliis eorum quos ad pacem procurandam ad eum dirigit monitis ac precibus acquiescet.

De tua quiete statuque pacifico crebra meditatione reuera solliciti, tanto amplius circa stabile bonum concordie inter te et nostros ciues.

175. Rex Romanorum episcopo leodiensi, rogando quod cuidam clerico suo concedat absenciam.

Insigne speculum regni Germanie, nobilis illa leodiensis ecclesia, que in oculis nostris.

176. Rex Romanorum scribit principi, quod iniuriam et contemptum quem sibi fecit non petendo ab eo inuestituram feodorum suorum — licet pluries requisitus — vlt etiam significare conprincipibus suis, recipiendo de eo coram eis iusticie complementum.

1) In der handschrift ist vor *mandando* von der gleichen hand eingeschaltet: *episcopi*.

2) Dieses in der handschrift C die numer 213 bildende muster erscheint daselbst auch als numer 178, aber unter dem nicht passenden rubrum: *forma priuilegii super institutione noui fori*.

In zelo feruide caritatis, qua vniuersos et singulos sacri imperii principes velud membra nobilia suo capiti adherentes.

177. Imperator regi, quod delectat eum, ei et domui sue perpetua familiaritate conuniri.

Funiculi triplicis adunata coniunctio iuxta sapientie eloquium facile non consuevit rupturæ dispendio conteri.

3) Incipiunt littere priuilegiorum exempcionum siue libertatum.

178. Forma priuilegii ¹⁾ qua quis pro se et heredibus suis eximitur ab omnibus prestacionibus daciis mutuis et collectis.

Etsi ad fideles quoslibet munificenciam nostram porrigimus graciousam, ad illos precipue prerogatiuam.

179. Forma priuilegii quo imperator restituit Sycciliam ad gratiam suam, remittendo ei omnes penas quas ex crimine lese maiestatis inciderat, ac ipsam restituendo ad famam, remittendo eciam ei dacia et collectas ad quadriennium.

Nobile opus sedentes (sedentis) in solio — clemencia suadente — prosequimur, si per lubrica culpe deliramenta cadentibus.

180. Forma priuilegii quo imperator recipit monasterium in suam specialem protectionem.

Equitatis vigor exigit, et ordo suggerit rationis, vt eum in membris suis specialiter honoremus.

181. Forma priuilegii super permutacione bonorum feodaliū.

Diuini cultus nominis qui vestro viget ordine, caritatis opera que non solum indigentibus verum etiam omnibus communiter hospitalitate.

182. Forma priuilegii quo imperator recipit in suam gratiam specialem et protectionem salzburgensem ratispontensem et patauiensem ecclesias, et quod precipit eorum ministerialibus quod sine predictorum episcoporum licencia ad aliorum seruicia se non conuertant.

Quanto nos deus exaltauit sublimius, tanto benignius inspirauit in nobis spiritum voluntatis illius.

183. Forma priuilegii quo imperator recipit in suam protectionem monasterium, innouando et confirmando ei priuilegia prius concessa.

In excellenti specula regie maiestatis ordinacione diuina feliciter constituti, ad prospiciendum vtilitati fidelium perspicacitatem oculorum.

184. Forma priuilegii quo imperator priuilegiat aliquem quod possit facere tabelliones.

Claret imperii celsitudo decoris et splendidis irradiata fulgoribus, dum ministris stipatur ydoneis, et ipsius officia.

1) Vgl. oben III B. 5 mit note 2 s. 788.

185. Forma priuilegii quo ciuitas priuilegiatur quod ciues sui non possint extra ciuitatem suam citari vel conueniri. Ad hoc ad supreme dignitatis apicem a supremo et primo regnorum omnium conditore cognoscimus nos vocatos.

186. Forma priuilegii quo archiepiscopus confirmat collacionem factam monasterio.

Etsi numinis diuini dispositio inter cultores agri sui nos disposuerit licet inmeritos numerari ad edificandum in illo pariter et plantandum, iusticie tamen nos debitum coartat.

187. Forma priuilegii quo imperator confirmat ecclesie antiqua priuilegia, ac etiam aliquid de nouo concedit.

Conditor vniuerse creature deus dum ineffabiles pietatis sue thesauros suis dispensat fidelibus, manumque plenam expandit ad premia graciaram.

188. Forma priuilegii quo imperator priuilegiat episcopum quod possit nouam monetam cudere vel facere.

Etsi ad omnes romani imperii fideles nostre munificencie dexteram debeamus extendere debitricem, principes tamen nostros veluti bases egregias.

189. Forma priuilegii quo nobilis priuilegiatur quod possit cudere nouam monetam.

Auguste magnificencie potentatus, agendi honoris imperii sitibundus, illorum augmentis et comodis se libenter habilitat et inclinat, qui generositate spectabiles erga sacrum imperium.

190. Priuilegium confirmationis aliorum priuilegiorum.

Imperialis thronus extollitur, et augustalis honoris tytilus decoratur, cum ad loca religiosa consideracio benigna porrigitur.

191. Imperator resumit et reuocat ab exilio relegatum, ac ipsum ad famam restituit.

Satis nobis cedit ad gloriam et honorem, nostrisque fidelibus ad profectum, si motus nostros quos armat potencia.

192. Forma priuilegii quo prouincia priuilegiatur quod exteri qui larem ¹⁾ ibi constituunt incolatus a collectis et exactionibus sint immunes. ²⁾

Etsi causarum varietas que processibus nostris inprouise circumfluunt, et nacionum pluralitas que sub nostri domini felicitate respirat.

193. Forma priuilegii quo doctor restituitur ad graciaram imperii.

Noster instanter quem in subditorum emolumenta dirigimus sollicitatur animus vel affectus, qualiter regni nostri Syclie preclara possessio, sicut rerum vbertate.

4) Incipiunt littere generales sev communes.

194. Archiepiscopus congaudet imperatori de sua electione, offerens se sibi ad sua beneplacita exequenda, ac se excu-

1) Cod. exteri hylarem.

2) Vgl. III B. 6 oben s. 788.

sans quod personaliter non affuit sue electioni, petens quod nuncio suo fidem credulam adhibeat et quod conductum sibi ac familie sue per terminos dominii sui prestat.

Recolende festiuitatis iocunda celebritas, qua nuper in capite principis coronati regium dyadema refulsit.

195. Archiepiscopus Romanorum regi scribit, quod sperat eum habere felices successus ex eo quod defensionibus ecclesiarum intendit, et electionem suam a deo non ab homine factam.

Satis vobis cedit ad gloriam, et vestre tunc tytilus laudis attollitur, si manus vestre potencia.

196. Princeps . . principi consanguineo suo, supplicando sibi quod fratri suo matrimonium cum cuiusdam regis filia procuret.

Incentiui amoris affectio, qua naturaliter seminarie dulcedinis propagatione sumus diuino coniuncti munere, nos ab inuicem discedere non permittit. nam etsi reliqua rerum turbine.

197. Rex Romanorum . . regi significat, quod ad eum dirigit nuncios suos super quodam matrimonio inter eos contrahendo. quos petit audiri et exaudiri.

Diuine maiestatis prouidencia, cuius nutu reguntur omnia et subsistunt, presencialiter vtique continens vniuersa.

198. Episcopus . . subdito suo, commendando eum de legalitate fide et deuocione quam habet ad ecclesiam, hortando et monendo eum quod in futurum ecclesiam defendat sicut huc vsque facere consuevit.

Ex sincere dilectionis constancia et fidelitate processisse dinoscimus illam mentis vestre ingenue legalitatem.

199. Prelatus imperatori supplicat, quod collaciones quorundam beneficiorum pertinentes ad mensam suam quas fecit de facto dignetur reuocare.

Licet de sublimacione seu creacione vestra toto mentis affectu ob spem defensionis sperate, qua vacante imperio.

200. Cardinalis notificat regi, quod electio sua per papam est approbata, et quod statutus est sibi publice terminus ad recipiendum imperii dyadema.

Regni vestri fastigia, que a primordio diuine maiestatis asperxit clemencia, modo sue claritatis lampade illustrauit.

201. Episcopus . . Romanorum regi, significando sibi iniurias et offensas quas patitur pro deuocione quam habet ad imperium et ecclesiam romanam a rebellibus imperii, petens sibi super hiis consuli et prouideri.

Qui aduersus sanctam romanam ecclesiam sacrumque romanum imperium se iam dudum vibratis sue rebellionis cornibus contumaciter erexerunt.

202. Forma priuilegii quo principes Germanie approbant omnia que rex Romanorum recognouit confirmauit seu innouauit ecclesie romane.

Conplectens (sibi) ab olim romana (mater) ecclesia quasi germana caritate Germaniam, illam eo terrene dignitatis nomine decorauit.

203. Episcopus domino . . pape significat, quod post redditum suum a concilio omnes redditus et prouentus ecclesie sue per regem fuerunt annotati, castra et ciuitates ecclesie hostiliter occupantur ac aliorum, et quod ab illa persecucione nullus excipitur nisi qui se iuramentis et caucionibus astringit quod nec ad mandatum ecclesie vel romani regis quicquam faciat quod eidem regi possit displicere, petens sibi super hiis consuli et prouideri.

Multa necessitate conpellimur, vt afflictionumstrarum multitudinem ad apostolatus vestri sanctam clemenciam deferamus.

204. Princeps scribit . . pape, quanta vtilitas ecclesie euenerit ex ipsius pape electione.

Superni consilii sapientia, que secretum vtique celi gyrum sola circuit increata, primi parentis in posteros senciens.

205. Princeps scribit Romanorum regi, quantum congaudet potencie sue ac felicitati, ac super sponsalibus inter eum et quandam regem contractis.

Cum (dum) romani regni felix prosperitas, et regentis imperium romani regis magnifici¹⁾ prospera nobis felicitas nunciatur.

206. Minor regraciatur maiori super eo quod sibi dignatus est statum suum scribere, offerens se et sua sibi, ac excusando se quod sibi rescribere attemptauit.

Tante preeminencie scribere supra me fore cognoscens, tremens factus sum ego, et timeo.

207. Forma priuilegii quo principes Alamanie consentiunt et confirmant donacionem quam rex Alamanie facit vxori sue de certis bonis imperii ad tempora vite sue.

Virtutum candor eximius et laudande prestancia bonitatis, quibus inclita domina nostra N regina predicabiliter adornatur.

208. Archiepiscopus coloniensis domino . . pape significat electionem regis Romanorum in concordia factam, commendando ipsius personam multipliciter, ac supplicando quod ipsum ad imperii dyadema dignetur euocare.

Luxit hactenus et elanguit terra. confusus erat libanus, et sordebat. set ecce verna temperies.

209. Episcopus supplicat regi, quod sentenciam contra hostes et infideles ecclesie sue latam confirmet, et quod eos proscribat per suam sentenciam, significans sibi quantum in ecclesiam suam deliquerunt.

1) In C sind die worte *romani regis magnifici* unterpunktirt.

Vrgente nos iure publico, cogimur populares iniurias et excessus publicos in regalibus curiis proclamare. maiestati igitur regie.

210. Cardinalis . . Romanorum regi scribit, quod gaudet de electione de eo facta, notificando ei quod ad eum personaliter impeditus venire non potest, set mittit nuncium suum ad eum qui gaudium suum sibi exprimat ac ipsum regio imperio representet.

Sublimitatis vestre gloriosa promocio ad tocus orbis imperiali lumine orbatu diutius claritatem, ad sancte matris ecclesie propugnaculum.

211. Episcopus Romanorum regi notificat, quod sententias infamie¹⁾ et alias tulit in quosdam ministeriales suos pro excessibus suis, petens quod has confirmet et eas subiciat banno imperiali.

Error incorrigibilis, malicia desperata, et inflexibilis ad emendam iniquitas C et H quondam ecclesie nostre ministerialium.

212. Episcopus Romanorum regi conqueritur iniurias et dampna que ecclesie sue rex Bohemie intulit pro eo quod a fidelitate romani imperii recedere non vult, implo-rando auxilium et consilium suum.

Indignacio, quam concepit indigne aduersus salzburgensem ecclesiam dominus rex Bohemie, sicut experimento.

213. Subditus maiori, se offerens in omnibus semper paratum, licet non sufficiat ad reconpensam graciaram sibi factarum.

Si super exhibitis michi a vestra dignitate largiflua beneficencie graciose dulcoribus ad solucionem graciaram.

214. Cardinalis Romanorum regi, regraciando ei quod seruicia sua modica recipit ita grata, offerens se et suos ad maiora loco et tempore oportunis.

Magnitudinis vestre apices nobis nouissime per harum latorem presentatos, dulcedinis multe suauitate refertos.

215. Clericus episcopo suo, offerendo se paratum ad obsequium suum.

Ex quo diuine clemencie altitudo vos tam preciosam et nobilem columpnam ecclesie militantis a contemplacionis ocio.

216. Conuentus . . principi tali, commendando se sibi, ac supplicando quod eis velit adesse in expediendis consiliis et auxiliis suorum negociorum.

Propinatum nobis nuper ex lugubri obitu pie recordacionis N dire valde amaritudinis calicem lacrimosis.

217. Ciuitas Romanorum regi, commendando ipsius personam multipliciter, ac se et sua sibi offerendo, excusando se eciam de eo quod nunciis suis non prestiterunt iuramentum fidelitatis.

1) In der handschrift ist *infamie* von späterer hand übergeschrieben.

Qui vergente mundi vespere in diebus nostris romani monarchiam imperii iam veluti in pedibus fictilibus fluctuantem, aureo capite decorauit¹⁾).

218. Princeps domino pape significat electionem de rege Romanorum factam, supplicans quod eidem benigno benignitatis affectu assistat.

Humane condicionis dignitas, sue primitiue originis non inmemor, qua omnes ab inicio liberi nascebantur, nec presidentis.

219. Rex Romanorum regi, reducendo sibi ad memoriam federa amicitie inter eos contracta, asserens illa libenter se obseruare, id ipsum ab eo requirens.

Cum inter reges orbis et principes affinitatis interdum et amicitie federa contrahuntur, tanto maioris inter eosdem affectionis vnio.

220. Ciues Romanorum regi significant, quod ipse est eorum verus dominus, et quod eos debet defendere a malignorum pressuris.

Non est mirum, si de vestra promocione damus domino incessanter gloriam et honorem, cum ipse de talento suo.

221. Capellanus Romanorum regi, quod eum recipiat in familiarem.

Lustratis per mundi climata pluribus regionibus, et peragratibus per circuitum linguis et tribubus diuersimode nacionis.

222. Subditus domino suo offert se promptum ad seruicia sua.

Hactenus se grati temporis aptitudo non obtulit mee deuotionis obsequia vestro beneplacito presentandi.

223. Amicus amico suo obsequium offert.

Tot et tanta de vestris virtuosis actibus apud nos rumoribus inualuere preconia.

224. Ciues Romanorum regi, significando ei quod clerus ciuitatis eorum quoddam priuilegium ostendit per eum innouatum et confirmatum, quod petunt tamquam insolitum et moribus patrie contrarium reuocari et cassum et irritum pronunciari.

Quia ordinatione diuina, a qua omnis potestas conceditur, summa reipublice potencia vestre dinoscitur clemencie attributa.

225. Princeps Romanorum regi, regraciando sibi quod tantum de eo confidit quod iuxta suum consilium intendit processus suos regere et ordinare, notificando quod se preparabit viris et viribus quod semper eum ad sua seruicia inueniat paratum.

Regios apices, qui pure fidei promptequae fidei e(n)xenia exigunt et signa requirunt, suscepimus honorificencia promptiori.

226. Princeps regi Romanorum, congaudendo sibi de victoria quam habuit contra hostes, offerendoque se paratum semper ad sua mandata exequenda.

1) Vgl. hiez den anfang des musters 96 oben s. 817.

Salutacio ad liberos vel nobiles.

Viro nobili nobilitate virtutum multifarie redimito domino . . se totum cum affectu fidei superpleno. se semper ad ea que sibi grata fuerint vltroneum et deuotum. ad coronam celestem de sublimitate seculi feliciter peruenire.

Salutacio ad milites.

Viro strennuo et in Christo dilecto . . militi sic milicie gloriam exercere, ut triumphantis ecclesie militibus societur. cum prosperitate optata bonorum omnium vbertatem. sincere dilectionis plenitudinem et ad sua volita se paratum.

Salutacio ad ciues.

Viro prudenti discrecionis et prouidencie titulis insignito . . cui per bona temporalia sic transire, ut eorum subsidio perueniat ad eterna. sic frui pace presenti et habundancia temporali, vt per ea attingat ad gaudia sempiterna. cum dilectione sincera successibus prosperis iugiter habundare. cum rerum affluencia pariter et fortitudine beatitudinem assequi sempiternam. radicate dudum fidei stabilem et perpetuam firmitatem. dilectionis et amicie continuum incrementum.

Salutacio ad ignobiles.

Viro prouido et honesto salutem cum affectu dilectionis et amicie superpleno. sincere caritatis gaudio iugiter habundare. pollere semper successibus exoptatis. in superlatiuo gradu prosperiate semper perfrui peroptata.

Salutationes generales pro diuersis statibus, quibus vtendum est prout cuique videbitur expedire.

Salutem et ad intelligenda verba prudencie erudicionem doctrine suscipere saluatoris.

Diligere iudicium et iusticiam, et sectari iugiter regulam equitatis.

Celestis patris sic apprehendere disciplinam, vt gracia mentis capiti salubriter infundatur.

Noch beinahe drei duzende solcher formeln folgen weiter.

**Incipit secunda pars, que continet exordia
seu prouerbia et sententias diuersas pro-
sayco dictamini prout dictanti placuerit in-
serendas.**

Attendentes commendabilem vestri ordinis honestatem, qui et deo gratus et deum timentibus est acceptus, vobis in hiis que iuste requiritis tanto facilius nostrum inpertimur assensum quanto ecclesia de religiosa conuersacione vestra amplius illustratur.

Monastice sinceritas¹⁾ discipline, quam in puritate ordinis quem tenetis eterni conditoris prouidencia restaurauit, illam semper inuenit in apostolica sede clemenciam, qua et vobis in domino propositum virtutum accresceret, et aliorum deuocio vestris prouocaretur exemplis, vt per celestium semitam mandatorum ad propositum felicitis beatitudinis festinaret.

Cum sitis arcus diuinis obsequiis dediti, vnde religionis consideratione quieti vestre compellimur paterna caritate prospicere, et gratiam nostram specialiter indulgere.

Noch beinahe zwei duzende solcher durchgängig auf das klösterliche leben bezüglicher formeln folgen hier. die letzte darunter lautet:

Plantatus in agro domini vester ordo sic a suis primordiis diuina clemencia pullulauit, sic laudabilibus incrementis profecit, fructus assidue proferens copiosos, quod inter alia germinancia dicti agri sidereo nitore refulgens plenis donis virtutum spiritualiter et temporaliter noscitur habundare.

1) Cod.: *sinceritatis*.

**Incipiunt proueria de libris decretalium sumpta
prosayco dictamini inserenda.**

Ideo lex proditur, vt appetitus noxius sub iuris regulis limitetur, per quas genus humanum vt honeste viuat, alter alterum non ledat, ius suum cuique tribuat informatur.

Canonum statuta custodiantur ab omnibus. et nemo in actionibus vel in iudiciis ecclesiasticis suo sensu set eorum auctoritate pocius debet duci.

Rem que culpa caret in dampnum non conuenit euocari.

Prudencie sue innititur, qui ea que sibi agenda vel danda videntur patrum decretis quomodolibet anteposit.

Die nunmehr von fol. 74'—76' noch folgenden muster, nicht ganz hundert an der zahl, bieten kein allgemeineres interesse, daher hier nur einige ausgehoben werden.

Generali constitutione sancimus, vt episcopi viros ydoneos ad sancte predicacionis officium salubriter exequendum assumant, potentes in opere et sermone, qui plebes sibi commissas vice ipsorum — cum per se idem nequierint — sollicite visitantes, eas verbo edificent et exemplo.

Ad firmamentum celi — hoc est vniuersalis ecclesie — fecit deus duo magna luminaria, id est duas instituit dignitates. que sunt pontificalis auctoritas et regalis potestas. set illa que preest diebus, id est spiritualibus, maior; que vero carnalibus, minor est: vt quanta est inter solem et lunam tanta inter pontifices et reges diferencia cognoscatur.

Euidencia patrati sceleris accusatoris clamorem aliquatiter non admittet, nec etiam indigebit.

Sicut accusationem legitimam precedere debet inscriptio, sic denunciacionem caritatiua monicio, et inquisitionem clamosa insinuacio preuenire.

Quod non est licitum in lege, necessitas facit licitum et honestum.

Romanus pontifex in scrinio sui pectoris iura omnia censetur habere reposita et absconsa.

Decet romanum pontificem, vt per fratres suos, sacrosancte romane ecclesie cardinales, qui sibi in execucione officii sacerdotalis coadiutores existunt, consilia proueniant libera, per que ipsius iudicia non vacillent.

Mulieres vagari non conuenit, nec virorum cetibus immisceri.

Que a iure communi exorbitant, nequaquam ad consequenciam sunt trahenda.

Quod omnes tangit, debet ab omnibus approbari.

Presumitur ignorancia ubi sciencia non probatur.

Locupletari non debet aliquis cum alterius iniuria vel iactura.

In penis benignior est interpretacio facienda.

Qui sentit onus, sentire debet commodum. et econtra.

Non est in mora qui potest exceptione legitima se tueri.

Quod ob gratiam alicuius conceditur, non est in eius dispendium retorquendum.

In pari delicto vel causa pocior est condicio possidentis.

In male promissis fidem non expedit obseruari.

Qui ad agendum admittitur est ad excipiendum multo magis admittendus.

Quod alicui graciose conceditur trahi non debet ab aliis in exemplum.

Delictum persone non debet in detrimentum ecclesie redundare.

Racioni congruit, vt succedat in onere qui substituitur in honore.

Nemo potest plus iuris transferre in alium quam sibi competere dinoscatur.

Bona fides non patitur, vt semel exactum iterum exigatur.

Dampnum quod quis sua culpa sentit sibi debet et non aliis inputari.

Alie sentencie.

Obstandum est quibuslibet malis principiis, ne forte tamquam scintilla tenuis in flammam transeant destructiuam.

So folgen nunmehr noch etwas mehr als ein halbes hundert, darunter beispielsweise die nachstehenden.

Processus tunc indebitus et irrationabilis iudicatur, cum nec per accusationis ordinem proceditur, nec accusator ydoneus comparet¹⁾, nec inscriptio precedit accusationem qua ad talionem se obligat accusator, nec per denunciacionem rite proceditur denunciatore legitimo minime comparente, nec per inquisitionem iuste procedi poterit quam clamosa insinuacio non precessit.

Ex eo potest regnancium felicitas augeri potissime, et subditorum status pacificus conseruari, si regi regum grate deuocionis exenio studeant complacere.

1) Cod.: *ydoneus non comparet.*

Beneficiatus benefactori suo debet iugiter exoptare, quod sit incolumis status eius, felix processus, et optatis successibus prosperis iugiter pociatur, et nihil ex se sibi remaneat quod suis beneficiis non obliget et mandatis, et quod in hiis viuere sub hiis senescere concupiscat.

Prouerbia Senece.

Ab alio exspectes quod alteri meminervis te fecisse.

Aut amat aut odit mulier: nihil quod sit tertium adhibebit.

Absentem ledit qui ebrium prouocat vel litigat cum eodem.

Im ganzen etwa ein halbes hundert bietet unsere handschrift, wovon wir die beiden letzten noch einsetzen.

Tunc sermo transibit facilliter in effectum, cum verba loquimur veridica et honesta.

Quicumque desiderat inperium et honorem, sibimet ipsi studeat inperare.

Prouerbia naturalia.

Homo quoniam ordinatur ad quendam finem, comprehensionem rationis penitus excedentem, finem oportet esse precognitum in quem suas actiones et intenciones debet secundum rationis regulam ordinare.

Cum sapientis sit ordinare et etiam iudicare, iudicium autem per alciorem causam de inferioribus habeatur, is vere sapiens dicitur qui causam altissimam considerat, que est deus.

Cum sit homini naturale, vt ad intelligibilia per sensibilia perducatur, sub methaphoricis corporalium spiritualia et mistica sunt tradenda.

Von den weiteren, etwa vierzig an der zahl, nehmen wir noch die beiden letzten auf.

Si coniunctio ad coniunctionem proportionaliter comparetur, constat quod coniunctio naturalis est prior et immobilior alia qualibet amicorum, quia est secundum id quod ad substantiam pertinet, alie¹⁾ autem sunt superuenientes et possunt per pactiones remoueri.

Amicicia consanguineorum est stabiliior, set alie amicicie possunt esse rationibus plurimis pociores secundum id quod proprium vniciue amicicie reperitur.

1) Cod.: *alii*.

Prouerbia extracta de libris Salomonis.

Sancta religiositas a religiosis est ex eo purius obseruanda, quia cor iustificat et custodit, cordi iocunditatem atque speciale gaudium subministrans.

Accedens ad domini seruitutem stare debet in iusticia et timore, et ad temptationem viriliter sustinendam suam debet animam preparare.

Nicht weniger als in die hundert und sechzig führt unsere handschrift auf, darunter noch die folgenden.

Gracia mulieris virtuose virum suum sedule delectabit, et illius ossa delectacionibus inpingwabit.

Gracia super gratiam est censenda mulier sancta et etiam pudorata.

Sicut sol in mundo oriens in altissimis, sic mulieris bone species in ornamentis domus sue virtutis sue radiis eminet et resplendet.

Qui denudat archana amici, fidem se conprobat perdidisse.

Qui amici absconsa prodit inpie vel denudat, amicum ipsum postea non habebit.

Fontes sciencie debent ad alios deriuari, et aqua sciencie diuiditur in plateis.

Per eterne sapiencie prouidenciam reges regnant, et iuste decernunt legum prouidi conditores.

Diuicie in die non proderunt vlcionis, iusticia autem a morte animam liberabit.

Sicut humilitas fouet concordiam atque nutrit, sic inter superbos semper iurgia concitantur.

Melius est vocare ad holera cum caritate quam cum odio ad vitulum saginatum.

Qui maledicit patri suo et matri, lucerna eius in mediis tenebris extingwetur.

Qui custodit os suum, et lingwe sue ponit custodiam, ab angustiis suam animam conseruabit.

Sicut canis ad vomitum rediens, sic imprudens et peccator qui suam stulticiam iterat est censendus.

Sicut pix manus tangentis coinquinat, sic vnus mali consortium plurimos dehonestat.

Ad conscienciam quisque se reuocet, vt prius propria corrigat et tunc aliena vicia reprehendat.

Expliciunt prouerbia et exordia.

Incipiunt correctoria.

- 1) Abbas et conuentus suscipiunt electum ad apicem apostolice dignitatis.

Pastoris boni prouidenciam, qui ouile suis posuit ouibus ecclesiam scilicet orthodoxam, magnifice pariter et deuotis cordibus collaudantes, nouis graciaram actionibus extollimus et laudamus, pro eo quod noue lucis gaudio nos perfundens per vestre sanctitatis electionem canonicam et concordem vniuersalem ecclesiam decorauit, vtpote qui suas oues diligens et agnoscens ipsis in vestre dignitatis persona de pastore prouidit dignissimo sua gratuita pietate, qui luce prudencie rutilans, virtute et moribus adornatus, iniquitatem respuens, et diligens veritatem, commisso gregi possit prodesse pariter et preesse.

Et quoniam ad salutem omnium Christi fidelium ad tante dignitatis apicem vos intelligimus exaltatum, de tante exaltacionis gracia medullis cordibus exultantes, ad ipsius glorie preeminenciam letis vos suscipimus mentibus ac serenis vltibus, reuerencia debita et condigna vestre sanctitatis pedibus supplicantes humiliter prouoluti, quatenus — nostram ecclesiam in protectionem sedis apostolice misericorditer assumentes — contra malefactorum incursus quibus¹⁾ multiformiter ledimur nos dignemini de conswete benignitatis gracia conseruare.

- 2) Conqueritur conuentus pape, abbatem suum a quodam interfectum.

Fundans Christus suam ecclesiam supra petram, Petrum ipsum beatissimum vicarium suum statuens, clauces celorum ipsi tradidit, et prelaturam contulit apostolice dignitatis.

Cuius beati Petri cum isdem Christus vos esse voluerit successorem, a suis ouibus a lupis persecucionem patienti-

1) Cod.: *quo*.

bus ad vestre sanctitatis excellenciam tamquam ad vniuersalis ecclesie pastorem est recursus habendus, cum vestra sanctitas Christi ouium sit refugium singulare.

Quia igitur a firmamento sedis apostolice clericale privilegium emanauit, quo clerus positus est in securitate quodammodo speciali, in tantum vt manus in clericum iniiciens voluntas excommunicationis vinculo innodetur, a quo non nisi per sedem possit apostolicam liberari, sanctitati vestre conquerimur lamentabiliter intimando, quod talis nostre ecclesie aduocatus — ex aduocato faciens se tyrannum — venerabilem patrem . . quondam abbatem nostrum, qui suam ecclesiam prouide gubernauit, pro eo quod suis tyrannicis iussionibus et dissipacioni qua monasterium in temporalibus dissipauit rite moderate et rationabiliter resistebat, timore dei postposito proch dolor interfecit.

Ne igitur ipsius exemplo assumant audaciam ceteri consimilia perpetrandi, vel idem tyrannus eundem actum homicidii horribilem committat forsitan iterato, de benignitate sedis apostolice, cuius protectioni ecclesia nostra innititur, sic dignetur vestra sanctitas prouidere, vt quiete claustrali per vestre sanctitatis gratiam procurata in regulari disciplina diuinis laudibus insistentes absque malorum incursibus possimus domino famulari.

Et vt hoc effectum debitum consequatur, flexis genibus et deuotissimis cordibus ad pedes vestre sanctitatis humiliter procumbentes suppliciter exoramus, quatenus . . decano viro potenti et zelum habenti iusticiam prosequendi litteras apostolicas dignetur transmittere vestra paternitas reuerenda, per quas accipiat in mandatis in ipsum occisorem et in reliquos nostri monasterii offensores aduertendi, et iurisdictionem apostolicam exercendi iuxta canonicas sanctiones.

3) Abbas denunciât pape, quod hereses pullulant in ecclesia in vicinia sua.

Summus pontifex Petrum apostolum sibi substituens sibi dixit, quod fides sua non deficeret, set conuersos¹⁾ fratres in fide potius solidaret, fundans fidem orthodoxe fidei supra Petri firmissimum fundamentum.

Et quia ipsius prouidencia mundum gubernantis, qui et predictum apostolum apostolorum esse voluit principem et magistrum, vestre sanctitatis personam ad ipsius cathe-

1) Cod.: *conuersus*.

dram exaltauit, ad vos non inmerito tamquam ad patrem vniuersalis ecclesie, qui fidem habet catholicam confirmare ac pullulantes hereses confutare, omnes heresiarcharum hereses inficientes corda bonorum et tamquam virus atque toxicum animas occidentes sunt ad vestre sanctitatis preminenciam defferende.

Dignitati vestre tamquam veri filii ecclesie sancte romane duximus intimandum, quod quidam — aput se sapientes, set insipientes veraciter aput deum, plus volentes sapere quam oportet, et scrutatores esse satagunt maiestatis — a via veritatis vere fidei aberrantes, plures articulos — in quibus hereticam prauitatemprehendimus euidenter — tamquam aquas fontanas¹⁾ simplicibus exhibent et propinant.

Vnde tamquam vere fidei zelatores vestre paternitatis sublimitatem duximus deprecandam, quatenus heresibus talibus — ne per corda innocentum serpant amplius, et occidant plurimos innocentes — prouidencia prouida et remedii debitis dignetur occurrere vestre prudencia sanctitatis, cum principiis talibus sit obstandum, ne scintilla tenuis in flammam transeat destructiuam, aut morbus modicus inualescens medicina dilata nimium vix ad conualescenciam valeat reformari.

4) Abbas scribit episcopo, quod concordet duos in discordia electos.

Christus, pax nostra, vtraque vnum faciens, episcopalem gloriam ad hoc in ecclesia vigere voluit et florere, vt — sicut ipse imis summa reconcilians et a deo hominem discordantem per mortis sue remedium ad pacis federa reuocauit — sic et episcopus quilibet in sua dyocesi pacis auctor esse debeat et amator.

Quia igitur in ecclesia tali vestre dyocesis duo prelati in discordia sunt electi, ex quorum etc.

5) Abbas hortatur monachum suum in episcopum electum, vt qui prius in statu humili bonus fuerat bonitatem in sublimi statu non deserat.

Licet sapientia dei patris ewangelizando preconizet ecclesie filiis vniuersis, quod qui se exaltauerit humilietur, qui vero se humiliauerit exaltetur, vtrum permissione ipsius etc.

1) Cod.: *surtiuas* ? *furtiuas* ?

- 6) Abbas hortatur amicum in discordia in episcopum electum, vt cedat.

Quod nullus hominum sibi honorem debeat assumere, set qui vocatur a deo tamquam Aaron, apostolus edocet euidenter.

Licet ergo bonum opus desideret qui episcopalis apicis appetit dignitatem, non tamen conatu proprio debet accedere, set a domino potius etc.

- 7) Abbas hortatur episcopum, vt quosdam in sua dyocesi discordantes et scandalum ac incendia facientes concordet.

Mediator dei et hominum Jesus Christus, reconcilians ima summis, ad hoc vos suis ouibus errantibus voluit ¹⁾ prodesse et preesse, vt a veris pascuis quibus anima pascitur aberrantes et se luporum morsibus exponentes sub cura vestri officii pastoralis in vnum colligeret et pacis vinculo copularet.

Cum itaque rex pacificus hanc vobis sollicitudinem pre omnibus ex assumpti regiminis officio reconmiserit et iniungat, vt quoslibet in vestra dyocesi etc.

- 8) Abbas respondet amico querenti vtrum acquiescere debeat volentibus eum eligere in episcopum.

Deus mundi dispositor, qui disposuit omnia in numero pondere et mensura, sic in electis suis preuenientem ²⁾ gratiam per subsequentem perficit atque inplet, vt alii in sublimitate graduum constituti maioris excellencie premium in celesti gloria consequantur quam in gradu humiliori etc.

- 9) Abbas et conuentus creatum de nouo episcopum suscipiunt et salutant.

Pastor bonus, qui pro suis posuit ouibus animam, et — christianorum episcopus animarum — oues suas in vestra dyocesi constitutas de alto respiciens, ipsasque visitans et requirens, ne a pascuis saluti sue competentibus aberrarent, seu lupi eas — heretici scilicet — dissiparent, vos eis patrem pretulit et pastorem, qui verbo eas pasceret etc.

1) In der handschrift fehlt *voluit*. 2) Cod.: *preueniente*.

10) Abbas scribit episcopo dyocesis, vt monasterium nigri ordinis sue dyocesis volens transire ad nostrum ordinem permittat.

Exiit de corde patris filius in hunc mundum, semen suum in agro ecclesie seminare.

Et licet omne semen, quod isdem dei filius seminavit, in se salutiferum fuerit et salubre, aliud tamen supra petram cadens aruit, et inter spinas aliud suffocatur, seu secus viam iactum ab hominibus conculcatur, quartum tamen in terra bona et optima seminatum profecit adeo et excrevit vt fructum centuplum germinaret.

Cuius germinacionis fructum beatissimi Benedicti regulam estimantes, quam diuinitus inspiratus ad rationis medium sic reduxit, vt omnis secundum eius normam in domino se exercens — sicut oliua fructifera in domo domini conplantatus, et sicut lilium germinans — fructum multiplicem et vberem germinaret.

Quia igitur ex hoc iacto semine nigri ordinis excellencia progrediens et procedens profecit in fructus vberes, immo vineam speciosissimam, suosque palmites longe lateque per mundi clymata dilatauit, per multorum curricula temporum proficiens in virtutibus et excrescens tamquam triticum preelectum, inimicus tamen homo in ¹⁾ processu superseminavit in medio tritici zizania. quod et proch dolor in agris monasteriorum plurimis sic profecit, vt a tritico vix discerni valeat zizania.

Et quoniam almus spiritus, omnium illustrator, tales seruos suos vestre dyocesis per gratiam visitans, ipsis misericorditer inspirauit, vt in ¹⁾ defectum et transgressionem regule — quam professi vota ipsius suis labiis distinxerunt — se transgredi intelligant, et in statu periculoso positos se non ambigant, ex eo quod non obseruant legem regule, cui se voluntate subiecerunt, ad hoc nunc — sancto spiritu inspirante — sua corda vnanimiter inclinarunt, ad nostrum ordinem plantatum ex eadem regula transeuntes, vt ²⁾ nobiscum iuxta professionem deo factam amodo ipsam teneant et obseruent.

Quare vestre dignacionis excellenciam deuotis cordibus supplicamus, quatenus — cum sancto spiritui nequaquam sit ab aliquo resistendum, set eius inspiracioni cooperandum

1) In der handschrift steht in nicht.

2) In der handschrift fehlt et.

sit et fideliter obsequendum — vestra paternitas quod ipse sanctus spiritus per suam misericordiam inchoauit dignetur de consweta beniuolencia fauorabiliter consummare, dando licenciam et liberam facultatem monachis supradictis se suumque monasterium ad nostrum ordinem transferendi.

- 11) Denunciat abbas episcopo concursum populi ad locum inutilem et periculosum animabus.

Sicut humani corporis oculus gressus et operationes dirigit corporales, sic in corpore sue ecclesie dignatus est vos altissimus sublimare, vt membra subiecta ab erroris deuio et peccatorum tenebris reuocantes ad actus lucidos dirigatis.

Propter quod iustum ac rationi consentaneum iudicamus, vt vniuersa que in vestra dyocesi errorem sapiunt etc.

- 12) Abbas denunciat abbati, quod filius suus ad hoc laborat vt monasterium suum alteri subiciatur.

Quanto spiritus noster vestro sinceriori iungitur glutino caritatis, tanto dolorosius et amarius ea que contra vestri honoris et vtilitatis conmoda militant sustinemus.

Et quia dampnum amici senciens et non prodens videtur amicum non cordialiter diligere vel amare, hinc est quod vestri monasterii dispendia narratione etc.

- 13) Petit abbas ab abbate, vt dilapidatam reformet filiam et sibi eam habeat in filiam.

Quoniam rerum dispositor et hominum gubernator singulis prouidet iuxta sue beneplacitum voluntatis, alios fortuna iuuans et erigens in sublime, alios vero per infortunium ab alto deiciens in profundum, id¹⁾ ipsum in nostra filia tali per ostensionis euidentiam satis claret. que²⁾ cum a retroactis temporibus rerum opulencia temporalium etc.

- 14) Abbas petit a domino cisterciensium, vt filiam suam dilapidatam transferat in abbatem alium qui reformet.

Sicut ratio bonum concipit faciendum, voluntas autem id quod conceptum est precipit exequendum, sic gloriosus deus et sublimis vos in corpore mystico posuit tamquam voluntatem bona opera libere inperantem.

1) Cod.: *ad*.

2) Cod.: *qui*.

Hinc est quod equum et iustum immo rationabile iudicamus, vt et bona, quamquam ab inferioribus etc.

15) Vocatur abbas ab abbate ad visitacionem suam propter ardua negocia.

Vt saluti animarum salubrius consulatur,¹⁾ ea que imminent earum pericula salubri virorum prudentium consilio sunt tractanda.

Et quia visitandi gracia nostram talem filiam accedentes, casus graues in ea reperimus et perplexos, qui discussione et enodacione indigent sapientum; teste enim sapientissimo Salomone vbi multa consilia ibi salus; quia igitur enodacionem seu discussionem casuum predictorum excedere vires nostri credimus intellectus, paternitati vestre, quam ex persona nouimus in negociis ordinis explicandis, deuotissimis precibus supplicamus, quatenus nobis — vestre dignacionis presenciam die tali in predicta nostra filia fauorabiliter exhibentes — consilii vestri gratiam super hiis que proposuerimus viua voce dignemini inpertire, vt vestro consilio nos in dubiis dirigente ad dei laudem et gloriam nostre visitacionis officium debite compleatur. sicque fiet, vt ordinationis ac correctionis iuste quam de vestro consilio fecerimus deus reddat vos participem et consortem.

16) Laudat abbas abbatem pro eo quod filium apostatam redeuntem qui eum turbauerat bene tractat.

Quoniam iuxta phylosophum virtus circa arduum et difficile se exercet, tanto virtutis actus est commendabilior et graciosior coram deo, quanto ex maiori difficultate et difficiliore conatu progreditur et procedit.

Inter alia autem opera virtuosa magis difficilis videtur esse dilectio inimici, qua homo se ipsum etc.

17) Abbas abbatem commendat ex eo quod a suo monasterio vicia extirpauit.

Sicut ortulanus ortum suum excolens diligenter herbas inutiles extirpando ac vtilis et plantas fructiferas conplantando, sic prelatus extirpans ab agro monasterii zizania et lolia viciorum ac plantans virtutum triticum est ab omnibus non inmerito commendandus.

Cum igitur vestri predecessores tamquam inutiles ortulani spinas in domo vestra succrescere permiserint viciorum etc.

1) Cod.: *consulatur*.

18) Hortatur pater abbas filios ad obseruandam ordinis disciplinam, cum non possit visitare personaliter illo anno.

Rex regum omnium et prelatus omnium prelatorum, de celo prospiciens super filios hominum quos gubernat, et diligenter considerans et aduertens quis eum sit intelligens aut requirens, ad hoc prelatos ecclesie suis pretulit ouibus quas redemit, vt¹⁾ oculis mentis iugiter vigiles sollerter inuigilent et intendant super prouisione ouium commissarum.

Licet igitur ex commissi nobis officii regimine teneamur prospicere super vos iugiter oculo rationis, quis in vobis sit sollicitus per vias incedere mandatorum dei et preceptorum eius semitas obseruare, anno tamen presenti, quamquam ex officii debito vos visitare personaliter teneamur, presencie nostre copiam — negotiorum diuersorum tumultibus perstreptentibus — nequaquam possumus exhibere.

Ne tamen per nostram absenciam corporale visitacionis officium annuum negligatur, reuerendum in Christo patrem dominum . . . abbatem talis monasterii, de cuius prudencia pariter et industria specialiter presumimus, dilectioni vestre duximus transmittendum, qui vicem nostram suppleat quoad visitacionis officium corporale pleniter et perfecte.

Quare vestre circumspectionis vigilanciam exhortacione deuotissima presentibus exhortamur, quatenus eundem, cui vicem nostram quoad visitacionis officium inpendendum commisimus in plenaria potestate pro anno presenti dumtaxat tam in capite quam in membris, reuerenter et deuote receptum, obediatis eidem in omnibus que ad correctionem morum et reformationem regularis discipline pertinent per omnia tamquam nobis.

Sic vt vestra obediencia et reuerencia per eundem patrem venerabilem sibi a vobis exhibita intellecta deuocionem vestram debeamus nostro in merito commendare, sic e diuerso, si — quod absit — hiis contraria euenirent, nos conmotos suo tempore sentiretis.

19) Excusacio abbatis transeuntis per viciniam abbatis amici et non visitantis eum.

Quamquam non ignoremus, immo plenius nobis constet, rationis oculo illustrante, quod conceptum amicicie affectum mutuum conuictus continuus amicabile nutriat perficiat et confortet, ne tamen vestre sinceritatis puritas etc.

1) Cod.: et.

20) Abbas trahit adolescentem ad ordinem studentem Parysius.

Quoniam redemptor noster peregre proficiscens, id est in patris dextera carnem assumptam collocans, ad hoc seruis suis dona distribuit, videlicet dona naturalia largiendo, vt per ipsa pertingat homo ad gratiam gratum deo et amabilem facientem, nos audientes personam tuam donis scilicet naturalibus multipliciter redimitam, te cautum esse volumus et sollicitum coram deo, ne tamquam seruus inutilis talentum sibi creditum in terra fodiens et abscondens, cum rationem exacturus venerit, multiplicata dona comissa non inuenerit set neglecta.

Quia igitur iuxta Bernhardi beatissimi documentum ingenium ars et sciencia aquisita sunt instrumenta viciorum pariter et virtutum, tue subtilitatis intelligenciam exhortamur, quatenus hec que premisimus, quibus altissimus tuam nobilitauit animam et pre aliis insigniuit, non viciorum set virtutum tibi materiam subministrent. quod non alio modo quam eo quod totum illi tribuas a quo totum habes quod possides debite credimus adimpleri, fugiendo eam que in mundo est corruptionem, ad religionis sublimitatem velociter conuolando. nam iuxta beatum Jacobum inimica est deo amicitia huius mundi. cum enim mundus et eius concupiscencia transeat sicut fumus, et per motum continuum suos filios inquietet, omnis sapiens filius — ne cum mundo labatur labili — religionis firmum debet arripere fundamentum.

Propter quod, fili karissime, ad nostre te religionis consorcium inuitantes, inflanti sciencia derelicta, ad caritatem que edificat, quam per religionis obseruanciam plenius assequeris, te cursu prepedito¹⁾ cupimus transuolare.

21) Abbas reuocat monachum suum ab apostasia ad ordinem.

Si professionis tue qualitatem et voti sollempnis emissi grauitatem diligenter attenderes, statum tuum obstupesceres et horreres.

Cum enim legis lator noster beatissimus Benedictus in lege tua, sua regula scilicet, ad quam te etc.

1) Cod.: *prepediti*.

- 22) Abbas condolet abbati super pressuris et tribulacionibus quas patitur.

Quicumque diligit alterum sincera et plenaria caritate, suis tamquam propriis aduersitatibus condolet et prosperitatibus colletatur.

Cuius etiam caritatis experienciam nos habentes, ex vestre infirmitatis inconmodo tamquam etc.

- 23) Abbas congauDET abbati qui de infirmitate conualuit.

Sicut amor naturalis, membra humani corporis in vnum colligens et connectens, lesionem mutuam in vno quoque facit tamquam propriam experiri, sic — cum Christi caritas nos coniungat et vnius efficiat voluntatis — regula exigit rationis, vt alter alterius sufferencias et labores senciat et supportet.

Quia igitur audientes ex multis infortuniis vos grauatum, et molestiis multiplicibus etc.

- 24) Abbas hortatur abbatem cedere volentem vt persistat in abbacia.

Exemplum suarum pastoribus ouium perseuerancie prebens et exhibens, pastor bonus — vociferantibus Judeis inpiis vt descenderet — vsque ad redemptionem plenam passionis dolorem sufferens, in crucis patibulo perdurauit.

In quo non ab re¹⁾ credimus prelatos ecclesie informatos, vt in cruce prelature affixi clauis obediencie perseuerent, nec etiam aliis perswadentibus etc.

- 25) Abbas causatur contra abbatem, quod plus diligat eum quam diligatur ab eo.

Scrutans corda et renes deus hominum, et cogitationes eorum per consequens intuens et contemplans, de occultis mencium cogitationibus certitudinaliter iudicat.²⁾ scriptura sacra siquidem attestante homo videtur in facie, deus autem cordis intima speculatur.

Propter quod non inmerito cogimur ammirari, quod — illud quod est dei proprium vsurpantes — secreta etc.

1) Cod.: *non abre.*

2) Cod.: *indicare.*

- 26) Abbas consulit patrem abbatem, si monachum quarto apostatantem recipere debeat.

Sicut inferiora a corporibus supercelestibus sue virtutis affluentiam assecuntur, ac ad actus proprios diriguntur, sic subiecti a suis maioribus — quos deus super eorum capita posuit — debent in dubiis et perplexis casibus informari.

Quia igitur deus sublimis, iuste gubernans et ordinans vniuersa, vos nobis pretulit ad hoc etc.

- 27) Abbas ordinis excusat se nigro abbati super monacho suo vagabundo recepto ab eo, de quo conqueritur et obiurgat.

Miserator et misericors dominus, qui mortem peccatoris non desiderat set vt viuat potius et ad ipsum per suam¹⁾ penitenciam conuertatur, nostrum ordinem ad hoc instituit ex gratuita pietate, vt ad ipsum tamquam ad locum refugii recursus a cunctis mundi partibus ab hiis qui vlcionem eternam euadere voluerint habeatur.

Et quoniam de beniuolencia sedis apostolice libertate tali²⁾ ipse ordo noster a deo est donatus, vt ad ipsum recipi valeant e seculo fugientes etc.

- 28) Abbas reprehendit quendam abbatem pro eo quod cum esset vtilis suam deseruit ecclesiam.

Cum hec sit differentia inter corporalia et spiritualia construenda, vt corporalia difficillime³⁾ construantur set faciliter destruantur, spiritualia vero facillime construantur set non sine difficultate maxima destruantur, mirari cogimur nec sufficimus ammirari, quod — cum matrimonium inter vos et vestrum monasterium licet breui consensu rite et canonice sit contractum — vos inprouide ad diuorcium ipsius matrimonii per inspiracionem sancti spiritus celebrati⁴⁾ procedere presumpsistis.

Qua ex re iudicamus verisimiliter vos errasse, ex eo conclusionem etc.

- 29) Denunciat abbas transiens per Vngariam ordinem ibi nimium dissolutum.

Licet ordinem nostrum pater celestis, verus agricola, in agro sue ecclesie plantauit vineam speciosam, cuius et

1) Cod.: *vie*.

2) Cod.: *apostolice libertati*.

3) Cod.: *difficile*.

4) Cod.: *celebratum*.

germen delectabile sibi esset, ipsa tamen vinea — licet vsque ad mare et per mundi climata suos dilatauerit palmites habundanter — in quibusdam tamen partibus vestre gubernacioni ¹⁾ subiectis non videtur ²⁾ vuas facere set labruscas.

Quod vt planius atque plenius vestre paternitatis prudentie patefiat, eam — cuius famam et honorem affectuose diligimus — nolumus ignorare, quod anno presenti pro quibusdam ordinis negociis disponendis partes Vngarie transeunt, et ad vestras in transeundo filias declinantes, rigorem ordinis in tantum deriguisse conperimus, ac disciplinam monasticam sic inuenimus penitus eneruatam, vt quasi vix vestigia quedam obseruancie regularis inibi refulgerent, ita vt illud verbum dominicum prolatum voce prophetica de eisdem domibus plantatis in vineam domini Sabaoth merito dici posset: materiam eius auferam, et sepes eius diripiam, et erit in conculcationem cuilibet transeunti. nempe verisimiliter est timendum, quod — nisi vestre paternitatis sollertia ad reformationem plenam earundem domorum inuigilet efficaciter et intendat — domus eedem³⁾ fiant in prouerbium et in scandalum toti terre, et per consequens non solum pereant in se ipsis, verum etiam occasionem dent domibus aliis ordinis preuerti.

Quocirca paternitatis vestre prouidentiam plena fide et cordis sinceris affectibus exhortamur, quatenus — cum hec noxa et eius periculum sibi annexum videatur in vestre dignacionis prudentiam redundare — sublato more dispendio opem et operam ad hoc curetis efficaciter adhibere, vt predicta claustra que iamiam⁴⁾ proximant ad ruinam efficaci adiutorio reformatur, ne forte — si sero medicina pareretur — iam non sit locus seu possibilitas reformandi.

30) Peticio abbatis ad abbatem, vt recipiat quendam in monachum et confratrem quem ipse recipere non potest.

Quanto feruorem feruensque desiderium fratris H, exhibitoris presencium, plenius intelleximus et propensius aduertimus, tanto peramplius et perfectius peroptamus vt affectus sui desiderium transeat in effectum.

Licet enim ipsum regi regum militare in nostro ordine etc.

1) Cod.: *gubernacione*.

2) Cod.: *vident*.

3) Cod.: *cedere*.

4) Cod.: *que in anima*.

- 31) Abbas remittit monachos sibi missos, quos propter penuriam non potuit conseruare.

Licet ad instar humani corporis diuersa membra ordinis vniuersi tamquam vnum corpus mysticum censeantur, et per consequens velut membra corporea communicare sibi debeant proprias actiones, quia tamen oculis virtute visua priuatis non poterit inputari si pedum ad ambulandum non dirigant viam rectam, sinceritatem vestram a simili¹⁾ nolumus ignorare, quod — quamquam hac luce clarius cognoscamus, vt alter alterius onera debeat supportare — hostili tamen vastacione ac aeris intemperie diuersisque aliis infortuniis inpediti, nequaquam pro anno presenti sufficimus nostre domus monachis victualia ministrare.

Quo circa discrecioni vestre deuotis precibus supplicamus, quatenus ex certis rationibus etc.

- 32) Abbas transmittit abbati monachos dispersionis tempore reseruandos.

Quoniam mutue caritatis affectus tunc veraciter ostenditur per effectum, quando secundum apostoli documenta nos inuicem in mutuis necessitatibus subportamus, hinc est quod — cum anno presenti, peccatis nostris exigentibus, domino permittente, defectum victualium ex diuersis infortuniis irruentibus grauem adeo paciamur, vt nostrum conuentum dispergere necessario conpellamur — de vestre sinceritatis constancia gerentes fidei confidenciam singularem, fratres . . exhibitores presencium, monachos domus nostre, ad vestre paternitatis gremium destinamus, rogantes precum instancia deuotarum, quatenus ob reuerenciam ordinis et intuitu pietatis eosdem per istius anni circulum vestri conuentus sacro collegio dignemini sociare.

- 33) Scribit abbas filio, vt sibi volenti visitare ab aliquo occurratur.

In tali loco constituti ad presens presencialiter, ac visitacionis officio inibi iam vacantes, ipso peracto, versus domum vestram nostri gressus itineris concedente domino dirigemus.

Quocirca vestre prouidencie presentibus supplicamus,²⁾ quatenus vnum de vestris monachis ad hoc aptum, habentem

1) Cod.: *vestram assimili*.

2) Cod.: *sump?* mit der übergeschriebenen endung *mus*.

viarum noticiam et etiam personarum, in occursum nostri tali die hora prandii transmittatis, qui nobis ibidem prandium preparet ipso die, et secure in crastino vterius — ad domum vestram videlicet — nos conducat.

34) Commissio abbatis qua committit visitacionis officium.

Quia — diuersis ac variis negociis prepediti — visitacionis officium anno presenti vobis inpendere non possumus, vt vellemus, de prouidencia reuerendi patris in Christo domini abbatis . . presumentes, vicem nostram quoad visitacionis officium vobis inpendendum auctoritate presencium duximus committendum, dantes ei plenariam potestatem tam in capite quam in membris statuendi reformandi ordinandi et etiam corrigendi quidquid secundum formam ordinis rite fuerit corrigendum.

Vobis vero, domine abbas, vestroque conuentui damus firmiter in mandatis, precipientes auctoritate visitatoria, quatenus predictum patrem — cum ad vos venerit gracia visitandi — benigne recipientes, ipsum reuerenter et honorifice pertractetis, obedientes ei et deuoti existentes in omnibus et per omnia tamquam nobis, vt ex hoc vestre deuotionis obedienciam debeamus non inmerito commendare.

35) Scribit abbas filiis, vt abbati cui comisit visitacionis officium obediant sicut sibi.

Licet ratione paternitatis filie nostre, domui tali, visitacionis officium annuum inpendere personaliter deberemus, quia tamen — diuersis ac arduis ecclesie nostre negociis irretiti — ipsam anno presenti nequimus in persona propria visitare, de vestre paternitatis prouidencia ac mutue caritatis firmitate gerentes plenam confidenciam atque certam, sinceritatem vestram rogamus precum instancia supplici et deuota, quatenus filiam nostram predictam — cum primum vobis videbitur expedire — amore nostri personaliter accedentes, eidem auctoritate et vice nostra visitacionis officium inpendatis.

Damus enim paternitati vestre auctoritate presencium plenam et liberam facultatem, in ea domo statuendi ordinandi reformandi corrigendi etc.

36) Abbas scribit abbati, vt testamentum defuncti comitis dispensans de dampnis sue ecclesie recordetur.

Licet collegium ordinis vniuersi vnum corpus mysticum efficiat nostri capitis Jesu Christi, quia tamen vnimur spe-

cialius quodam singulari glutino caritatis, de vestre sinceritatis industria tamquam de nostri pectoris intimo presumentes, vos tamquam nos alterum commonemus, quatenus — cum sicut conpertum habemus vir nobilis comes . . graui correptus infirmitate, et quasi mortis articulo constitutus, testamenti sui dispositionem in sui vltima voluntate in vestris posuerit manibus in plena potestate — vos eundem comitem curetis sollicitius commonere, piisque vestris exhortacionibus ad hoc efficaciter incitare, vt — memor dampnorum et etiam iacturarum, que per ipsum nostra ecclesia sustinuit multiformiter sine causa, de quibus nulla satisfactio seu reconpensacio est penitus subsecuta, vt eterne dampnationis penam euadat — nobis procuret restitui dampna eadem competenter, sicut euadere voluerit diuine iudicium vlcionis.

Si vero circa exhortacionem huiusmodi vestra sinceritas efficaciam non¹⁾ viderit aliqualem, tunc affectuosis precibus exoramus, vt — si sic videritis expedire — vestris nobis reciprocis litteris demandetur vel intimetur, vtrum expediat nos ad eundem comitem in persona propria laborare, an idem negocium nobis absentibus²⁾ per vestram possit presenciam facilius terminari, taliter in hoc salubri negocio pro nobis sollicite laborantes, vt ad consimilia vel maiora vobis debeamus in perpetuum obligari.

37) Abbas intercedit pro apostata redeunte.

Sicut vnaqueque res iuxta proprietatem sibi insitam suas exequitur naturaliter actiones, sic — quia deo semper est proprium misereri — fratrem talem . . quondam vestrum monachum ad sacrum collegium ordinis de mundi tenebris misericorditer etc.

38) Abbas petit consilium ab abbate super monacho suo cognato dissoluto, quid faciat de eodem.

Licet rex summus ad celeste suum conuiuium multos vocarit,³⁾ multique vocati ei male viuendo iuxta dictum beati Gregorii contradicant, quia tamen dominus vocare non desinit ad ipsum conuiuium debiles et infirmos, nos verisimiliter metuentes ne vester consanguineus — vestri amore nostri conuentus collegio sociatus, quamquam vocatus per preuenientem gratiam — ad celeste nolit conuiuium introire, etc.

1) In der handschrift steht *non* nicht.

2) Cod.: *absente*.

3) Cod.: *vocans*.

39) Rescriptum abbatis pro monacho delinquenti.

Quod vester nobilis spiritus deo gratus nostro iungatur spiritui singulari quodam glutino caritatis, immensitas affectuose fidei, nobis in nostro consanguineo exhibita per effectum, argumentis irrefragabilibus conprobat.¹⁾

Licet enim inter frondosas arbores vestri collegii velut oliuas fructiferas ipse arbor sterilis constitutus etc.

40) Abbas abbatem infirmantem per suas litteras consolatur.

Quoniam incircumscrip- tus ille spiritus increatus amoris sui vinculo sic vniuit corda nostra indissolubili federe caritatis, vt tam prospera quam aduersa nobis mutuo debeamus non inmerito vindicare, conperto nuper infirmitatis corporalis molestia vos grauatum vel correptum, compassiui doloris aculeus nostri cordis intima sauciauit.

Qui dolor tantum inualuit in nostri pectoris penetrali, vt non curari valeat nisi vestre etc.

41) Rescriptum abbatis infirmantis de consolatione sibi facta regnantis.

Quod vis amoris ac amor vigorosus, quo vestra paternitas dignanter nos amplectitur, sit sincerus, efficacia fidei per transmissum nuncium demonstrat et edocet euidenter.

Cum enim amicie sit proprietas et condicio propria, vt amici statui se conformet in omnibus etc.

42) Data littera eiecto ad abbates ordinis vniuersi.

Venerabilibus in Christo patribus, cysterciensis ordinis abbatibus vniuersis, presentes litteras inspecturis frater . . talis abbas eiusdem ordinis cum salute in domino caritatis visceribus habundare.

Quia natura sagax id euidenter edocet et ostendit, quod arbor in vno loco naturaliter radicata et alibi artificialiter transplantata vberiores fructus parit et germinat incrementa, idem a consimili in homine qui arbor euersa dicitur videtur et perpenditur satis clare. non enim cui- libet homini locus idem vel professio eadem noscitur expedire, prout in antiquis sanctis patribus — Jeronimo scilicet

1) Cod.: *conprobat.*

et aliis — ostenditur manifeste, quia ¹⁾ de loco famosiori et statu sublimiori ad inferiora humiliter descendentes sunt plus quam in statu priori fuissent in celesti gloria sublimati.

Huius itaque rei causa fratrem . . nostrum monachum et sacerdotem apud nos receptum in monachum et confratrem, cui quibusdam ex causis seu temptacionibus deo iusto suo iudicio permittente nobiscum stare non conpetit, prout asserit, nec salutis sue anime expediens iudicat deo nobiscum amplius militare, set aduersus principem tenebrarum se credit alibi virilius atque forcius dimicare, vniuersis vobis et singulis quibus hoc presens scriptum exhibuerit ipsum duximus transmittendum, discrecionem singulorum et prudenciam exhortantes, quatenus eundem fratrem — ne tamquam ouis errabunda luporum morsibus exponatur — ipsum in visceribus Jesu Christi benigne ex vobis recipiatis, cui hoc diuinitus fuerit inspiratum.

Nos enim presentibus publice protestamur, quod — postquam vni vestrum cuilibet decreuerit profiteri, illeque professionem suam admittens ipsum recipere voluerit in monachum et confratrem — ex tunc professione tali facta, sit ab obediencia nostra nostrique monasterii consorcio absolutus, ita vt per has presentes de expresso consensu nostro nostrique conuentus plenarie procedentes sit ab inpeticione qualibet liber in posterum et securus.

43) Excusat abbas cuiusdam abbatis filium, quod non sit dilapidator, sicut intellexerat.

Quamquam fame vlgaris rumor seu inpii forsitan delatores vestri tranquillitatem animi contra vestrum talem filium reddiderint perturbatam, quasi idem villicacionem sui monasterii tamquam inprovidus dispensator nec recte dispensauerit, inmo substantiam ipsius dissipauerit inhoneste, quia tamen vox inimica non est in talibus audienda, nec fame que plerumque de radice falsa progreditur faciliter est credendum, paternitatis vestre prouidenciam cuius quietem diligimus cordialiter exhortamur, quatenus — turbacione huiuscemodi sic concepta a vestri cordis consistorio propulsata — per pacienciam dignemini veritatem huius rei omnimodam prestolari.

Nos enim tamquam vicinus eiusdem, et plene conscius veritatis ex certis, presentibus intimamus etc.

1) Cod.: *qui*.

44) Abbas vocat abbatem vicinum ad depositionem abbatis sui filii.

Ne fame vulgari, que non numquam a fallacibus oritur et a falso, de facili fidem adhibere credulam videremur, insinuationem clamorosa ad nos delatam multiformiter nolentes admittere set veritatem potius indagare, iuxta paternitatis vestre consilium filie nostre, tali domui, sine abbatum comitiua de pleno visitacionis officium curauimus exhibere.

Cumque causam dilapidacionis nobis delatam inquisitione diligenti a singulis inquisissemus, ab omnibus etc.

45) Excusacio abbatis, quod non possit venire vocatus ad depositionem.

Licet amicus ex eo quod sit custos animi nuncupetur, quia tamen sic est amicitia exhibenda, vt exinde proximus non ledatur, nec redundet in preiudicium aliorum, paternitatis vestre prouidenciam volumus non latere, quod — quamquam contra opinionem nostram inmo fidem credulam dominum . . abbatem talem, vestrum filium, ex certoprehenderitis suam dilapidasse ecclesiam in tantum etc.

46) Abbas petit ab abbate, vt priorem suum concedat a conuentu filie electum canonice in abbatem.

Super excusacione subtractionis vestre presencie personalis, quam nobis petiuimus exhiberi, vnde motium animi perpendentes, ac perpendendo racionabilem iudicantes, vos habemus et habere volumus amicabiliter excusatos.

Vestre itaque persone habere copiam non valentes, assumptis nobis quibusdam patribus, ordinis abbatibus reuerendis, ipsorum fulti presencia, filiam nostram . . accedentes, ipsis approbantibus et causam legitimam cernentibus, abbatem ipsius loci pro dilapidacione quam effecerat sententialiter remouimus ab officio abbacie.

Monasterio igitur sic abbate proprio destituto, iuxta formam ordinis conuentus ipsius monasterii etc.

47) Prior cuiusdam domus electus in abbatem conceditur ab abbate proprio sue domus.

Quod rationes excusacionis nostre super nostra presencia denegata benigne ac fauorabiliter admisistis, id discreconi vestre eximie deputantes, de tante discrecionis libramine grates referimus vberes ac deuotas.

Quia vero, fulti abbatum reuerendorum ordinis comitiua, ad absolucionem vestri filii ac substitutionem etc.

48) Abbas hortatur de gremio sue ecclesie electum, vt magis proficiat in officio reconmisso.

Benedicta sit creatrix et gubernatrix omnium, sancta trinitas, vnus deus, que celestia simul ac terrestria iusto moderamine moderatur et secundum iustam rationis exigenciam prouidet vniuersis, cui de gracia singulari sic placuit nostrum monasterium decorare, vt tamquam vinea fructuosa suos etiam palmites alibi transplantaret.

Quod ex eo cernitur euidenter, quod vos ipsius vinee palmitem speciosam plantare voluit in loco etc.

49) Abbas conuentui supplicat, vt abbatem sibi datum reuerenter tractent.

Auctoritate sacrorum canonum satis liquet, et illustratione patet luminis rationis, vota eligencium seu postulancium sibi aliquem in abbatem vel pastorem procedere ex arbitrii libertate.

Ex quo concluditur et probatur, quod electores vota sua dirigere possunt libere in personam annosam seu tempore iuuenilem.

Propter quod non inmerito cogimur ammirari, quod — cum electio sit vnanimis de nostro priore etc.

50) Abbas conqueritur visitatori de precessore suo, quod superbiat contra eum.

Ingratitudinis vicium tunc vt credimus deprehenditur in ingratis, cum non solum beneficia prestita parui pendunt, verum etiam benefactores per ipsa beneficia lacerant et inpuignant.

Cuius effectum vicii in fratre . . qui nos precessit nuper in officio abbacie per certam euidentiam etc.

51) Abbas pater suos filios reprehendit super eo quod — contemptis aliis — meliores se aliis ordinibus gloriantur.

Sicut gloria patris est filius sapiens, et per consequens in sua sapiencia gloriatur, sic e diuerso per insipientiam filiorum confunditur et turbatur.

Sane ad aures nostras non absque dolore nostri pectoris est delatum, quod quidam ex vobis etc.

52) Abbas filius conqueritur patri de suo cellerario, quod tamquam aspirans ad abbaciam multa suscitatur ei mala.

Legis lator noster, beatissimus Benedictus, volens abbatibus officium prouide et salubriter exerceri, eidem commisit in regula, lege nostra, fratres de quorum vita et moribus sit securus ipsum sibi in cooperatores assumere, quibus et sua onera parciatur.

Quod et statutum seu consilium attendentes, fratrem . . de cuius industria specialem confidenciam etc.

53) Abbas scribit abbati in romana curia constituto, ut obtineat ei iudices delegatos.

Rex pacificus pia miseratione disposuit, sibi subiectos fore pacificos et modestos. set malorum cupiditas effrenata tot filiis pacis noua litigia cottidie generat, tantisque molestiis eos afficit ac perturbat, ut contra eorum insultus superiorum cogantur potenciam implorare.

Huius itaque rei causa vos audientes in romana curia presencialiter constitutum, vestre paternitatis sollicitudinem qua sollicitamini pro filiis ordinis multipliciter commendantes, deum magnifice deprecamur, ut ad reprimendam maliciam reproborum vos dirigat dei prouidencia, sedem vobis apostolicam reddens beniuolam et attentam.

Et quia malis consimilibus et nos afficimur a malignis, ad confutandam audaciam peruersorum fratrem . . exhibitorum presencium tanto fiducialius nunc ad curiam misimus memoratam, quanto de vestre cooperacionis subsidio presuimus specialius et speramus. quia autem idem frater in astuciis curialibus et in inpetrandis iudiciis non est tritus, paternitatis vestre prouidenciam supplicamus, quatenus — cum vos tamquam nos alterum exigente fide mutua reputemus — causam nostram, cuius qualitatem vobis scripsimus per eundem, amore nostri tamquam propriam assumentes, ipsam vice nostra sedi apostolice proponatis, petentes iudices delegatos, quos idem lator presencium nominabit, ad nostri munimen monasterii et repressionem malicie malignorum.

In quo nobis amicitie quam speramus efficaciam exhibebitis, cui ad graciaram actionem perpetuo obligemur.

Noua vero curie, si qua contingunt nostrum ordinem, rescribi nobis petimus per eundem.

54) Abbas in curia constitutus hortatur suum conuentum, vt domus sue negocia bene tractent.

Quoniam prelatus cum suis subditis tamquam caput cum membris efficiunt vnum corpus, paterne fidei puritas exigit consequenter, vt non solum presentes corpore verum etiam et absentes vos in profectu virtutum et obseruancia regulari proficere gaudeamus.

Et quia nunc, habita copia nuncii fratris . . presencium exhibitoris, a nobis ad propria remeantis, vos per presentes quas idem vobis porriget etc.

55) Abbas reformat abbatem gracie patris sui.

Paterne fidei vinculum, quo pater vnitur filio, tanti roboris iuxta rationis exigenciam esse debet, vt tamquam triplex funiculus difficile corrumpatur. tunc enim ipsum funiculum caritatis credimus triplicatum, cum pater etc.

56) Abbas abbatem corripit, quod minus affabilem se exhibet patri suo.

Quanto sincerius vestre salutis augmentum cupimus et optamus, tanto peramplius et perfectius conturbamur, quociens ea que saluti vestre contraria iudicamus intelligimus vel audimus.

Fama siquidem vlgante conpertum habemus, quod vestro patri, qui in abbatem vos constituit etc.

57) Regraciatur abbas abbati, quod ipsum gracie patris sui reformauerit.

Quod vestra paterna gracia nos fide integra et sinceritate cordis intima prosequatur, ex eo constat et patet luce clarius euidenter, quia qui salutem alterius promouet et procurat, ipsum ad viam rectitudinis per exhortacionem et correpcionem amicabilem deducendo et ab erroris deuio reuocando, affectum sinceritatis ostendit procul dubio per effectum.

Quia itaque moti beniuolencia speciali nos tamquam filium per vestra paterna scripta correpcione pia etc.

58) Abbas inferior petit a superiore, sibi dare licenciam quosdam recipiendi in monachos et confratres.

Sicut res naturales virtute motiuas superiorum corporum necessitate quadam nature mouentur in proprias actiones,

sic necessitate quadam iusticie subditi motu prelatorum suorum per obedienciam in suis actionibus debent dirigi et moueri.

Quam et nos nature et iusticie regulam obseruantes, et a vestre paternitatis voluntate tamquam etc.

59) Abbas reuocat monachum suum sine licencia a nigro ordine receptum.

Cum auctoritas regule, quam professus es propria et spontanea voluntate, id precipiat inter alia euidenter, quod omnes ipsius regule professores magistrum sequi debent regulam, nec ab ea temere declinare, non inmerito cogimur ammirari, quod — cum per ipsam regulam ipse inhibeat legis lator, ne sine litteris commendaticijs recipi debeat monachus, de quocunque monasterio sit egressus — tu temeritate propria regule iugum a collo tuo excuens, a domo in qua stabilitatem morum et obedienciam es professus exiens et recedens, in domo tali laxioris ordinis te recipi procurasti.

Et quoniam non solum sacre regule temerarius es transgressor, verum etiam venisti etc.

60) Abbas pape conqueritur, quod dyocesis episcopus intendat infringere iura sua.

Licet ordo noster de benignitate sedis apostolice in tanta talique libertate fauorabiliter sit fundatus, vt nulli subesse debeat nisi eidem sedi a qua defenditur et tuetur, quia tamen quidam a se iusticiam relegantes ad iniquitatem manus suas extendere non verentur, sanctitati vestre vocibus lacrimosis atque flexis genibus significamus humiliter conquerendo, quod dominus episcopus talis, in cuius sumus dyocesi constituti, exempcionis ac libertatis nostre iura violans et infringens, nostris hominibus exactionem inposuit actenus inconsuetam, intendens a sede predicta etc.

61) Peticio conuentus ad episcopum, vt concordet duos quos in discordia elegerunt.

Ecclesia nostra pastore proprio destituta,¹⁾ in vnum conuenientes de successore tractauimus, et²⁾ per electionem canonicam nostre domui curauimus prouidere.

Porro quia — quot sunt facies tot inueniuntur etiam voluntates — in vota diuersa diuisi etc.

1) Cod.: *destituto*.

2) In der handschrift fehlt *et*.

- 62) Abbas petit ab episcopo, vt plebanum sue ecclesie male se habentem deponat.

Licet porte dignitatum et cure pastoralis dignitas patere nequaquam debeant infamibus et indignis, quia tamen plerique — sub veste ouina lupinam maliciam occultantes — insidiantur ecclesiasticis dignitatibus per apparentem honestatem ypocrisi simulatam, et postquam apprehenderint quod intendunt in actum malicie prodeunt quem antea conceperunt, quod in rectore talis ecclesie patet luce clarius etc.

- 63) Abbas excusat se, quod ad synodum episcopi venire non debeat ratione exempcionis.

Paternitatis vestre littere nuper misse nostrum aliquatim animum sauciarunt, ex eo quod — nulla distinctione habita inter nos et alios ordines vestre dyocesis non exemptos — per eas nos ad vestram synodum conuocastis.

Verumtamen quia omnium habere memoriam est diuinitatis potius quam humanitatis, vestre reuerencie id ex indignacione factum ¹⁾ aliqua minime possumus imputare. credimus enim firmiter et secure, quod — si vestra prouidencia libertates nostri ordinis quibus muniti sumus a sede apostolica memoriter tenuisset — nos in hoc casu ab aliis ordinibus vtique distinxisset.

Vestram siquidem beniuolenciam cupimus non latere, nos iure duplici ad obediendum mandatis huiuscemodi non teneri. primo, quod per exempcionem predictae sedis ad nullos conuentus forenses ac synodos ab vllo episcoporum possumus euocari. secundo de iure communi a veniendo illic similiter excusamur, cum populum nobis subiectum cuius curam animarum geramus nullatenus habeamus: quem si sicut ceteri quidam ordines haberemus, vocati ad synodum merito veniremus.

Quo circa dignacioni vestre prece supplici supplicamus, quatenus pietati vestre placeat, vt concessis priuilegiis gaudeamus, ne veniendo contra ea voluntarie libertatem indultam non sine graui periculo nostri ordinis amittamus.

Nos ex causis premissis super eadem obediencia denegata habere dignemini fauorabiliter excusatos, presertim cum dici non debeat inobediens qui concessa sedis apostolice vtitur libertate.

1) Cod.: *facta*.

64) Abbas conqueritur episcopo dyocesis, quod suus officialis noluit ordinem iuris sicut alteri exhibere.

Episcopalis dignitas tante preeminencie dinoscitur, vt super alios intendens et dirigens vniuersos tamquam ad regulam iusticie directiuam recursus ad eam¹⁾ super omni obliquitate iniusticie ab omnibus sit habendus.

Quia igitur vester officialis — sedem iudicalem obtinens vice vestra — nobis iniuriam maximam inrogauit, vobis eam per modum querele duximus intimandam. cum enim iudex ex suo officio teneatur, vt sine personarum acceptione cunctis in vestra dyocesi querelantibus iusticie faciat complementum, nos deterioris condicionis vlgaribus²⁾ omnibus existimans, iudicium et iusticiam nobis ab eo exquirentibus facere denegauit, in excusacionem sui occasionem temerariam hanc allegans, vt — cum sedis apostolice muniti priuilegiis stare iuri coram eo minime teneamur, et per consequens suum iudicium recusemus — ipse quoque nobis iudicium debeat denegare.

Quod absurdum et irrationabile satis claret. nam cum potius nostram libertatem concessam a sede apostolica tueri deberet vt iusticie propugnator, ipsam videtur grauius aliis inpugnare. si enim videtur vt patet nostris libertatibus inuidere, inuideat potius priuilegio clericali in fauorem totius cleri a sede apostolico introducto, per quod rectores locorum venerabiles malefactores suos possunt sub quo maluerint iudice conuenire, set e conuerso a secularibus non possunt nisi tantum coram ecclesiastico iudice conueniri.

Quo circa paternitati vestre deuotis precibus supplicamus, quatenus — istam inconuenienciam graciose et fauorabiliter attendentes — officialem predictum ad hoc inducere dignetur vestra paternitas reuerenda, vt nostris nos sinens gaudere priuilegiis commune iudicium rite nobis exhibeat sicut aliis, quociens per nos fuerit requisitus.

Alioquin ad hoc nos contingeret necessario laborare, vt contra iniuriantes nobis iudicem a sede predicta in vestre dignitatis preiudicium studeamus quantocius obtinere.

65) Excusat episcopus officialem suum, quod iusticiam facere renuens abbatem exemptum a suo iudicio ignorabat.

Exigit ordo iuris positiui, et lex dictat nihilominus na-

1) Cod.: *eum*.

2) Cod.: *vlgaribus*.

turalis, vt quicunque ab vllo iudice sibi cupit iusticiam exhiberi ipse quoque eam exhibeat alteri versa vice.

Que vt credimus ratio officiali nostro motium tribuit vobis iusticiam denegandi, prout vestra querela perlata nuper ad nos vestris litteris continebat. intelleximus siquidem ab eodem, per nos super temeritate huiuscemodi reprehenso, quod cuidam ciui nostre dyocesis contra vos querelanti forum eiusdem officialis seu consistorium declinastis. vobis vero iudicium et iusticiam¹⁾ fieri petiistis.

Quia autem excepcionem istam vobis indultam a sede apostolica vester nuncius allegauit, qua scilicet nostrum examen possetis licite recusare, vestram prouidenciam exhortamur, quatenus — cum priuilegia allegata nullus iudicum²⁾ credere teneatur, nisi et per ostensionem eorum fiat iudici plena fides — immunitatis eiusdem priuilegium ostendatis, vt ipso viso iuxta allegata pro³⁾ eadem predictae sedi de cetero defferamus.

Porro ne scandalum aut inconueniens libertatem prehabitam conmitetur, petimus studiose, vt — missis ad nos in breui vestris nunciis plenum mandatum habentibus — cum ciue predicto mediante virorum prudentum consilio componatis, vt ad exhibendum vobis iusticie complementum nos nosterque officialis simus in antea promptiores.

66) Exhortatur abbas studentem Parisius, vt ad ordinem conuertatur.

Quoniam anima creatur imperfecta, perficitur autem scienciis et virtutibus iuxta philosophi documenta, gauisus sumus gaudio magno valde, intelligentes te canonici iuris studio tuum vehementer animum applicasse.

Et quia affectione cordis intrinseca ad celestis sapientie culmen et ad queque virtutum studia te prouehi etc.

67) Rescriptum studentis, quod velit ad ordinem se transferre.

Quanto paterne benignitatis affectu, qualique sinceritate fidei paternalis vestra benignitas me indignum et inmeritum prosequatur, transmississe mihi vestre paternitatis littere⁴⁾ luce clarius ostenderunt.

1) Cod.: *iusticia*.

2) Cod.: *iudicium*.

3) Cod.: *per*.

4) Im codex fehlt *littere*.

Cum enim tanto conatu talique sollicitudine a vanitate mundi abstrahere me curetis, et ad celestem gloriam etc.

68) Excusat se abbas episcopo dyocesis, quod non possit recipere professionem cuiusdam monachi alibi professi, pro quo recipiendo rogauerat.

Quamquam vestre dignacionis merita multiplicia nos ad hoc non inmerito stimulent et inuitent, vt non solum vestris deuotis petitionibus verum etiam precibus et mandatis parere semper corde humili teneamur, petitionem tamen per transmissas nuper litteras nobis deuote porrectam admittere causis vrgentibus non valemus, non quia nolumus, set quoniam possibilitas non admittit.

Vt autem impossibilitatis huiuscemodi causas et rationes rationabiliter assignemus in nostri excusacionem, paternitatis vestre reuerencie cogimur intimare etc.

69) Forma pro suffragiis et confraternitate concedenda a generali capitulo.

Frater . . abbas Cystercii totumque capitulum generale dilecto in Christo . . salutem et oracionum suffragium salutare.

Exigente pie deuocionis affectu, quem ad ordinem nostrum percepimus vos habere, petitioni vestre per venerabilem coabbatem nostrum . . nobis oblate benigno concurrentes assensu, concedimus vobis plenariam participacionem omnium bonorum que in nostro ordine fiunt vel de cetero dante deo fient in vita vestra pariter et in morte, ita quod — cum vester obitus nostro generali capitulo fuerit nunciatus — ibidem sicut vnus nostrum absoluemini, omniumque missarum et oracionum quas pro fratribus nostris defunctis iniungimus annis singulis faciendis efficiamini participes et consortes.

Datum in Cystercio anno domini etc.

70) Abbas nouicium fluctuantem confirmat vt persistat.

Quanto spiritus humani dignitas suo preminet corpori, ac eterna transitoriis gaudiis merito preferuntur, tanto gaudio pleniori noster in deo spiritus exultauit, audientes a mundi vanitatibus ad disciplinam monasticam te translatum, regique regum etc.

71) Rescriptum nouicii ad abbatem se confirman-
tem, quod suis monitis aquiescet.

Quali gratie plenitudine vestre paternitatis affectus exuberet et redundet circa me inmeritum et indignum, vestre benignitatis littere ac viue vocis officium mihi missi vestri nuncii luce clarius declararunt.

Et licet astucia temptatoris pedem affectionum mearum a salutaris propositi firmamento nouerit, exhortacionum tamenstrarum etc.

72) Abbas conatur trahere magistrum theologie
ad ordinem.

Eterni patris filius quamquam ad suum celeste conuiuium, quod suis electis a mundi origine preparauit, generaliter omnes aduocet et inuitet, singulariter tamen conuiuas eiusdem conuiuii habere desiderat sapientes, cum sapiens deo sit simillimus, vtpote sapienciam participans, que est deus.

Verum quia diuites, id est donis naturalibus habundantes, plerumque deo vocanti suisque nunciis contradicunt, ipse qui omnes vult saluari et ad agnitionis sue gloriam peruenire, eisdem contempnentibus, vocat saltem cecos claudos debiles et infirmos, id est rudes simplices et ignaros.

Ne autem donum egregium sciencie aquisite, quo deus vestram pre aliis nobilitauit animam et multipliciter insigniuit, inflare potius quam edificare proximum videatur, prudencie vestre copiam, qua cor vestrum exuberat et redundat, attentius exhortamur, quatenus — cum stulta mundi deus elegerit, vt confundat et hebetet sapientes — vos luce sciencie, qua vestram dei sapiencia animam illustrauit, vtentes ad dei gloriam et honorem vite monastice, ad¹⁾ stulticiam huius mundi set reuera sapienciam apud deum dignemini conuolare, vt in vobis verbum apostolicum impleatur: stultus fiat, vt sit sapiens. per hanc nempe stulticiam sanctorum scienciam sapore virtutum conditam homo merebitur adipisci.

Licet autem vos liberalibus artibus exornatum minime dubitemus, vt recte loqui gramatica, verum fari loyca, orate eloqui rethorica vos informet, et insuper per astrologiam corporum supercelestium motum, per geometriam ter-

1) Cod.: *honorem ad vite monastice.*

Quellen IX.

rarum spacia, per arismetica[m] qualitatem numeri, ac per musicam sonos suaues ac proporcionabiles agnoscatis, nec in diuina sciencia quidquid desit, quia tamen teste patre beatissimo Bernhardo, si quis hiis omnibus cognitis et misteria insuper nouerit vniuersa, si se ipsum nescierit, erit sicut domus fundata super harenam, que ruinam efficit non structuram: si ergo hec scitis, inmo quia scitis, beatus eritis si feceritis, Christo teste. nam seruus sciens sui domini voluntatem et non faciens plagis plurimis vapulabit.

Hiis itaque consideratis omnibus diligenter, ad statum vite claustralis, a quo transitur ad conuiuium memoratum, swademus vos relictis omnibus festinare.

73) Abbas hortatur nouiciu[m] delicatu[m] vacillantem, ne desperet.

Sicut Pharaon rex Egypti egredientem populu[m] ex Egipto ex eo quod subtrahebatur suo seruicio persequabatur acrius et ampliori seuitia molestabat, sic ad vite monastice tamquam ad terram promissionis iturum a mundi tenebris exeuntem rex tenebrarum dyabolus persequitur amplius et perfectius seuiundo.

Quia igitur mundi redemptor te tamquam ante mundi constitutionem ab eo predestinatu[m] eternaliter etc.

74) Abbas hortatur iuuenem ad conuersionem, quem parentes retrahere cupiunt.

Descendens e celo dei filius in hunc mundum, et in carne assumpta cum hominibus conuersatus, non locupletiores sapienciores seu digniores in discipulos eligere voluit, set eos potius qui eum intensius et feruentius aliis diligebant, quibus et ex amore etc.

75) Abbas commendat sanctimoniale[m] nobile[m] perfecte seculu[m] deserentem.

Verum auctorem pudicie, qui natus de virgine ad virginitatis decus te preelectam suam filiam inuitauit, magnifice collaudantes, ipsi gratiarum deuotas refferimus actiones super eo quod sicut virtutum dominus et plantator in te vitam celibem ostendit per euidentiam apparentem.

Cum enim nobilitas generis, diuiciarum et consanguineorum numerositas ad mundi huius delicias te non inmerito prouocassent, hanc virtutis constanciam etc.

76) Rex de nouo creatus ab abbate suscipitur et salutatur.

Rex regum et dominus dominancium monarcha presidens toti mundo, qui regna constituit atque transfert, alto suo consilio dignatus suo populo de pace optata cunctis mortalibus prouidere, vos ad hoc de numero cuncti populi christiani ad inperialis dignitatis fastigium voluit sublimari, vt malorum hominum animos pacis filios perturbantes vestre auctoritatis inperium reprimeret et arceret, ne in actus excogitate malicie procederent sicut vellent.

Et quia auctor nature vestre maiestatis personam conditionibus regalibus et maiestati regali competentibus dignanter voluit redimire, prudentia veritate et iusticia vestri culminis animum adornando, ipsi regi seculorum immortalis grates referimus vberes et immensas, noue laudis eum canticis extollentes qui de celo prospiciens super filios hominum vos ipsis preferens et eorum faciens vos monarcham.

Quia autem pre ceteris hominum religionum filios diuersarum, orphanos, viduas pariter et pupillos,¹⁾ inperiali sceptro specialiter defensandos vestre commisit rex regum omnium singulariter maiestati, ad dignitatem diuinitus traditam tamquam subiecti filii et deuoti vos suscipientes, animis letabundis rogamus flexis genibus et precum instantia deuotarum, quatenus nos — diuinis affectantes obsequiis militare ad hoc, vt ipse deus regni vestri gubernacula prosperitate dirigat affectata — habere dignemini vestre dignanter gracie reconmissos, a malorum insultibus nos misericorditer defensantes.

Nosque sub alis vestre inperialis excellencie quiete claustrali gaudentes, et tranquillitate animi domino seruietes, tanto intensius et deuocius pro vestre salutis augmento continuo preces domino iugiter effundemus, quanto efficacius vestre maiestatis sublimitas nobis pacis gaudium procurabit.

77) Inperator rogatur, vt liberet abbatem captum.

Quia rex sublimis ac gloriosus, pacis auctor pariter et amator, ecclesie filiis ad hoc preesse vestram voluit maiestatem, vt malorum timore sublato et iusticia ab omnibus observata quod suum est cuique tribueretur pacifice et modeste, et quia malorum cupiditas effrenata — suis finibus

1) Cod.: filii diuersarum, orphani, vidue pariter et pupilli.

2) Cod.: inperator.

non contenta — ad iniquitatem manus extendere non formidat, cohercio vestre maiestatis cunctis in orbe romano degentibus contra malorum insultus est suppliciter inuocanda.

Quoniam autem ordo noster in firmitate protectionis inperialis pre ordinibus aliis est fundatus, non habens alium aduocatum quam eum qui sedem romanam habet deffendere et tueri, regem regum omnium scilicet terrenorum, sublimitati vestre flexis conquerimur genibus et animis dolorosis, quod abbas noster per stratam regiam transiens, iturus pro negociis ordinis disponendis, a tali — equo et rebus aliis spoliatus — est iniuriose carceri mancipatus.

Quod cum preiudicet regie maiestati, quam debent metuere fines terre, et sub alis eius filii debent pacis tamquam in securitate pacifica ambulare, vestra regia celsitudo dignetur efficaciter procurare, vt tante temeritatis presumptio actenus inaudita equitate inperialis iudicii corrigatur, sic vt idem abbas noster a captiuitatis vinculis absoluator,¹⁾ et rebus perditis restitutis de iniuria eidem et per consequens ordini irrogata taliter satisfiat, vt presumptionem consimilem ceteri caueant et euitent.

Quod et inperialem condecet maiestatem, cum ex hoc a deo sperare premium debeat et ab hominibus laudis gloriam et honorem, nosque deuoti reddamur deuociores in antea regie maiestati.

78) Abbas conqueritur regi quod comes vicinus abstulit ei quasdam possessiones violenter.

Quoniam ordo noster — fundatus a sanctis patribus, vt deus ab ipso laudetur, eique seruiat in sanctitate et iusticie puritate — auctori pacis in tranquillitate intrinseca cordium non potest debite famulari, nisi ei pax extrinseca pariter et tranquillitas preparetur, et quoniam summus Salomon, auctor pacis, qui facit concordiam in suis sublimibus, vestre subtilitatis personam ex omni ecclesia militante alto suo consilio pretulit et elegit, vt pacis filii zelo vestri iudicii innitentes sub alis protectionis vestre magnificencie quiete domino famulentur, quies autem nostre monastice discipline nunc proch dolor non mediocriter perturbatur, ad vestre dignacionis excellenciam, cuius solius innitimur gracie, recursum habentes tamquam ad tutam anchoram spei nostre, vestre serenitatis excellencie significamus veraciter et conquerimur flebiliter,

1) Cod.: *absolutus*.

intimantes quod talis comes, a cordis sui conspectibus abiecto timore dei, vestreque seueritatis iudicia paruipendens, possessiones nostras iusto proprietatis titulo dudum adeptas et per prescripcionem legitimam possessas tempore diuturno, nullum requirens iudicium, nobis abstulit violenter, se faciens iudicem et auctorem.

Quamquam autem eidem parati sumus super omnibus inpetitis in quouis iudicio canonico vel ciuili iusticie facere complementum, ipse tamen — iusticiam respuens et iudicium non attendens — auctoritate propria per violenciam et temeritatem propriam possessiones detinet prenotatas.

Quo circa vestre maiestatis eminencie flexis genibus supplicamus, quatenus — cum in terris vos deus suum vicarium fecerit, vt ab violencia inpiorum scepro vestri imperialis inperii deffendamus — vestre protectionis dextera ab eodem misericorditer nos deffendentes aduocato, vestro prouinciali tali dare dignemini firmiter in mandatis, vt auctoritate imperiali fretus causam nostram sibi assumat, et ab iniuria et violencia nos preseruans virtute coactiua eundem inducat vt possessiones predictas nobis restituens super infestatione qua nos infestat et etiam inquietat iudicii pareat equitati, ad quam eidem plenarie faciendam nos voluntarie obligamus.

79) Abbas et conuentus duci conqueruntur, quod aduocatus contra priuilegium ab eo sibi datum vectigal exigit ab eisdem.

Sicut deus in sanctis suis constitutis in patria collaudatur, sic et in suis famulis in hoc exilio degentibus honoratur.

Quod vestra principalis excellencia considerans et attendens, oculo rationis regem celi in nobis inmeritis famulis magnifice honorauit, non ignorans quia gracia seu beneficium quod vni ex suis minimis exhibetur sibi exhibitum reputat et inpensum.

Super cuius beneficii immensitate vestre sublimitati ad deuotissimas graciaram assurgimus actiones, rogantes deum precibus sedulis ac deuotis, vt qui dignanter huiuscemodi vobis graciaram inspirauit ipsius esse velit liberalissimus retributor.

Quia vero principalis munificencia nequaquam gratis exhibita beneficia diminuit siue subtrahit sine causa, sublimitati vestre cogimur intimare, quod aduocatus vester talis exempcionem theoloneorum ac passagii — qua per graciaram

vestram liberati fuimus et exempti — nobis infringens, ad solutionem ipsorum nostros coegit homines per vestrum territorium transeuntes.

Quare dignacioni vestre flexis genibus vnanimiter supplicamus, rogantes deuote quatenus vestra dominacio nobis dignetur suis litteris remandare, vtrum huius gracie violacio a vestra processerit voluntate, an temeritate propria aduocatus idem priuilegium eiusdem gracie presumpserit violare.

Si autem ipse deus, in cuius manu est cor regis, et qui illud dirigit iuxta merita subditorum, nos hanc gratiam coram vobis fecit inuenire, vt de vestre beniuolencie gracia idem nobis seruetur priuilegium illibatum, tunc videtur subsequens atque decens vt vestre dominacionis potestas eundem aduocatum a presumptione consimili debeat coercere.

80) Abbas petit, conductum a vicino comite sibi dari.

Qui concordiam facit in suis sublimibus, regnaque constituit in inferioribus atque transfert, ad hoc concessit potentibus potestatem, virtutem ipsis tribuens coactiuam, vt malorum malicia virtute ipsis tradita reprimatur, ac filiis dei pacificis pax et tranquillitas preparetur.

Et quia virtus diuina, que disponit omnia suauiter et gubernat, vos concessit nostre vicinie deffensorem, quo boni pace gaudeant et mali a suis maliciis arceantur, prouidencie vestre gratiam¹⁾ deuocione quanta possumus inploramus, rogantes humiliter et deuote, quatenus filie nostre visitacionis officium annuum inpendere cupientibus, vt tenemur, conductum prestare dignemini de gracia speciali, aliquem nobis de vestris famulis adiungentes, qui vsque ad talem locum auctoritate vestra nos conducat, vbi deo dante nobis ab ipsis nostris filiis occurreretur et ad domum ipsorum vlterius conduceretur.

Porro quia redeuntes simili gracia indigemus, rogamus vt — gratiam gracie cumulantes — nos de loco predicto secure conduci ad propria dignemini procurare.

In quo gracie singularis nobis exhibebit argumentum vestra dignitas graciosum.

81) Abbas petit a comite, suum officialem fugitiuum in monasterium recipiendum sibi dari.

Antiqui principes et barones, quibus deus gloriosus et sublimis commisit gubernacula temporalium vite huius, irra-

1) Cod.: *graciarum*.

diati diuinitus luce gratie cognouerunt, quod non esset ipsis habitacio in hac ceca vita et misera permansura. ciuitatem supernam, vt in ea permanerent perpetim, mentes sollicita quesierunt. propter quod et multi eorum Christum heredem de suis facultatibus effecerunt, fundantes monasteria et ecclesias tamquam domos refugii penitencium ad dei gloriam et honorem.

De quorum successoribus et radice vos prodisse scientes, vos configurari ipsis in deuocione consimili non inmerito arbitramur.

Cuius rei gracia gerentes de vestra dominacione confidenciam plenior, nobilitatem vestram — cui indita est naturaliter liberalitas — deuotissimis precibus exoramus, quatenus — cum talis quondam officialis vester, districtiorem vestram in computacione exacta metuens, ac de ratione reddenda integre diffidens, manus vestras effugerit, se ciuem faciens augustanum — beatissime virgini matri dei, cui idem desiderat in nostro monasterio militare, de liberali munificencia gratum deo sacrificium offeratis, de necessitate virtutem sicut vestram nobilitatem concedet facientes, vt idem incorporatus nostro ordini pro vobis debeat amodo tamquam minister proprius dominum exorare, totusque ordo noster, cuius membrum idem desiderat effici, pro vestre salutis augmento dominum debeat in perpetuum inplorare.

82) Abbas rogat comitissam, vt reformet amicum monasterii gratie domini sui.

Sexum muliebrem auctor nature deus nobilitans virtutibus et decorans, in aliarum virtutum numero ipsum virtute mansuetudinis pacis et beniuolencie per eminentiam decorauit.

Licet autem hec virtus insit generaliter et sit insita feminis vniuersis, vestre tamen persone excellenciam hiis virtutibus insigniuit auctor omnium pre aliis etc.

83) Regraciatur abbas comitisse super eo quod suo monasterio se exhibet graciosam.

Sicut sol mundo oriens, sic vestre prudencie claritas rutilat in ornamento et prouidencia vestre domus.

Quam et prouidenciam ex eo reddit dominus multis multipliciter fructuosam, quia timore etc.

84) Abbas pro transmisso cuidam ciui peregrino rogat¹⁾ vt elemosyna sibi detur.

Si lex intellectus nostri consciencia consulitur, et rex in anime regno in solio suo residens, racio scilicet, recte iudicat et discernit, tunc sententiam profert insolubilem omnibus atque veram, quod videlicet eterna transitoriis et caducis ac terrenis celestia preferantur, und so weiter mit dem folgenden schlusse.

Cuius rei causa vestram exhortamur sollerciam diligenter, quatenus eterne saluti vestre dum vacat in hoc tempore curetis salubriter prouidere, ad regna eterna presentes diuicias premitentes.

Ne autem sitis sollicitus de nunciis transportantibus res prehabitas temporales, ecce H nudum et miserum peregrinum, a filiis sathane spoliatum, tamquam verum membrum ipsius Christi dignacioni vestre duximus transmittendum. cuius et inopiam dignemini taliter subleuare, vt quidquid eidem impenderit Christus sibi exhibitum reputet et impensum.

85) Forma viatici.

Vniuersis Christi fidelibus litteras has visuris frater .. talis etc.

Fratrem . . talem, exhibitorum presencium, monachum domus nostre, quem ad domum talem transmittimus, ordinate omnibus vobis et singulis per quos ipsum transire contigerit reconmittimus, studiose rogantes precum instancia deuotarum, quatenus eidem per vestras partes transitum facienti ob reuerenciam ordinis et intuitu caritatis in vie et vite necessariis misericorditer assistatis.

86) Forma viatici.

Fratrem talem, quem ad presens in domo nostra conmode non possumus retinere, paternitati vestre duximus transmittendum, rogantes quatenus eundem vsque ad mutuum colloquium vestro dignemini monachorum collegio sociare.

Parati enim sumus et erimus, vobis libenti animo obsequi non solum in casu consimili set maiori.

Datum vt in patentibus hiis insertis litteris est expressum.

1) Cod.: *rogatur*.

87) De hoc verbo valete.

Valete, et valeant¹⁾ qui vos valere desiderant et affectant.

Valete. felicitas et gaudium vos sequatur.

Valete perenniter. viuite feliciter et gaudete.

Valete, et vestri valeant amatores.

Valete, et saluet vos qui neminem vult perire.

Valete, et conseruet vos dominus per tempora longiora.

Valete. personam vestram peramabilem conseruet potentia trinitatis.

88) Incipiunt articuli in visitacionibus statuendi.

Anno domini etc. die tali nos frater talis domum talem, nostram filiam, personaliter visitantes — *vel sic*: nos frater talis etc. auctoritate et vice reuerendi patris domini talis domum talem, suam filiam, anno domini etc. personaliter visitantes — subscripta statuimus ibidem firmiter obseruari.

Correctio.

Cum correctio et cohercio discipline a virtute coactiua procedens equalis esse debeat iuxta regulam canonicis, sic vt omnibus vna et eadem disciplina secundum merita prebeat, inprimis dominum abbatem vel dominam abbatissam paterna sollicitudine commonemus, vt in correctionibus exhibendis et in penis culpe respondentibus inponendis cunctis sine personarum acceptione se equum exhibeant iudicem, reddendam de cunctis suis iudiciis recogitans rationem.

Exemplum bonum.

Item cum superior quilibet ad hoc suo gregi prelatus sit in pastorem, vt oues subiectas verbo pascere debeat et exemplo, dominum abbatem studiosius commonemus, vt hoc vel hoc caueat aut faciat. nam sicut inpressionem cera recipit a sigillo, sic exemplo suo formantur subiecti ad opera virtuosa.

Se studiosum exhibeat in obseruancia regulari, sic vt vita ipsius sit forma qua tamquam²⁾ per regulam ceteri reguntur.

Sine rubro.

Item cum facillitas venie incentiuum tribuat delinquendi, domini abbatis sollerciam exhortamur — vt peccata delinquentium non dissimulans, nec transgressionem regule et ordinis paruipendens — inquietos et indisciplinatos iuxta tradicionem sancte regule durius arguat et castiget.

Censura adhibenda.

Item cum negocia ardua communicato tocius conuentus consilio debeant expediri, domini abbatis prouidenciam attentius commonemus, vt — cum negocia magni ponderis multorum consilio indigencia sibi iumineant et incumbant — totum conuentum conuocet, maiores pariter et minores, cum sepe minori consilium sanius a domino reueletur.

1) Cod.: *valeat*.

2) Cod.: *sicut fort* (mit einem über das *t* geschriebenen *a*) *quedam*.

Ipsi vero conuentui taliter conuocato damus firmiter in mandatis, vt relictis omnibus ad locum consilii veniat sine mora, ne illi qui ad consilium iam venerunt per moram veniencium negligenciam sui operis siue tedium paciantur.

Abbati obediatur principaliter, et post prioribus.

Item licet abbas vices Christi in monasterio teneat, et ex hoc sit eidem pre omnibus bonum obediencie exhibendum, quia tamen onus suum partitur et aliis, vocans eos in partem sue sollicitudinis, priorem maxime vel etiam supprioriorem, monemus omnes generaliter et singulos sigillatim, vt eisdem — premissis abbatis inperio, cui priuata inperia preponi nolumus — obediant in omnibus humiliter et deuote que ad correctionem morum et obseruacionem monastice pertinent discipline, sic se obedienciam tanta deuocionis promptitudine exhibentes, ne eorum inobedienciam grauiter vlciscamur.

Silencium.

Item cum silentii virtus, a legumlatore nostro per inspiracionem sancti spiritus introducta, obseruancie regularis firma sit custodia et clausura efficax monastice discipline, statuimus firmiter ordinando, vt iuxta formam ordinis quam primi fundatores ordinis tenuerunt inuiolabiliter locis et temporibus congruis obseruetur, sic vt nullus dolus aut fraus virtuti huius obseruancie misceatur, id est ne vel ad personam terciam sermo loquentis alicqualiter dirigatur, seu verba signis quomodolibet misceantur.

Transgressores huius statuti tam necessarij et salubris penam sustineant irremisibiliter pro fractione silentii editam et inflictam.

Scurrilitas.

Item cum dissolutio exterioris hominis ostendat, hominem a stabilitate animi recessisse, priorem et etiam supprioriorem sollicite commoneamus, vt hos qui scurrilitates exercent et verbis vtuntur ioculatorijs scurrilibus vel etiam ociosis sollerter obseruent, ipsosque taliter puniant et castigent, vt pena docente discant in discipline custodia et maturitate morum animos stabilire.

De officialibus.¹⁾

Item cum, sicut membra corporis diuersos actus habencia singula suum exerceant actum ad vtilitatem et suffragium aliorum, sic et officiales diuersi tamquam alter membrum alterius commissum sibi officium in aliorum adiutorium debeat vtiliter exercere, cellerarium infirmarium et magistrum hospicii specialiter exhortamur, vt — cum multi circa provisionem sibi necessariam respectum habeant ad eosdem — sic prompte pariter atque pie prout cuiusque officij qualitas exigit ad eos quibus racione officij obligantur se curent sollicitos exhibere, vt tamquam bene ministrans mereantur gradum magni meriti per curam ministerii feliciter adipisci.

Confessio.

Item cum peccatum, quod mox per penitenciam non deletur, ad aliud statim trahat, mandamus singulis monachis domus huius, vt iuxta formam ordinis approbatam confessiones expediant singuli ad minus singulis septimanis, si copiam habuerint confessorum.

1) In der handschrift ist dieses rubrum aus-eblieden.

Transgressores huius statuti, per quod sordes ab anima expelluntur, ad soluendam vnam quindenam — ex integro remota dispensacione qualibet — volumus obligari.

Oraciones priuate.

Item cum spiritus sanctus oraciones priuatas nequaquam approbet et acceptet per quas communia ad que tenemur ex debito negliguntur, prioris sollicitudinem exhortamur, vt hos qui nimietate oracionum vocalium obruunt intellectum seque labore onerant¹⁾ labiorum in tantum vt a vigiliis et a chori frequentia se absentant sollerter studeat obseruare, et per correctionem continuam manifestam eosdem ad statum communem reducere studeat per effectum, cum nichil monachus agere debeat nisi quod communis monasterii regula vel maiorum exempla salubriter cohortantur.

Risus.

Item cum stultus in risu vocem soleat exaltare, et per consequens risum excussum emittens se stultum indicet manifeste, vniuersos et singulos qui se huic stulticie nouerint subiungere sollicitudine quanta possumus exhortamur, vt in huiusmodi vicio precauendo sese coherceant et refrenent, ne nominatim eosdem obiurgacione graui cogamur in eorum grauem ignominiam obiurgare.

Maturitas in choro.

Item cum in choro diuine presencie assistentes et in conspectu angelorum ipsi psallentes per discipline custodiam et maturitatem morum debitam debeant coherceri, vt ab euagacione oculorum se coherceant et restringant, et membra reliqua corporis in maturitate constituent, vt liber ad dominum spiritus dirigatur, priores attentius commoneamus, vt stantes in choro monachos dissolutos habentes oculos vagabundos et inconposite laudes domino depromentes in cottidianis capitulis sic acriter et efficaciter reprehendant, vt iidem membra in laude dei debite componentes cum stabilitate cordium atque corporum deo cui presentes assistunt seruiant reuerenter, ne maledictionem incurrant quam inprecatur propheta hiis qui deo negligenter seruiant et opus eius faciant fraudulenter.

Curiositas.

Item cum teste scriptura risus incessus et vestis vnius cuiusque denuncient qualitatem, domini abbatis prouidencie committimus studio diligenti, vt ab ornatu habitu et vestibus curiosis ac vaginis et cingulis inordinatis coherceat monachos et restringat, cum talem ornatum exterius ostentantes a decore virtutis se nudos prodant omnibus et ostendant.

Proprietas.

Item cum abdicacio proprietatis sic annexa sit regule monachili, vt contra eam etiam nec summus soleat pontifex dispensare, monemus vniuersos et singulos monachos domus huius, vt nichil habere presumant penitus vel acceptent nisi quod abbas dederit aut permiserit iuxta regule puritatem.

Quicumque vero huic vicio proprietatis deprehensi fuerint subiungere, pena inflicta proprietariis puniantur.

1) Cod.: *oneratum*.

De eadem.

Item vt proprietatis vicium perfectius valeat euitari, domini abbatis prouidencie reconmittimus studio diligenti, vt tam in vestibus quam et in aliis necessariis sine personarum acceptione iuxta formam regule curet singulis prout cuique opus fuerit prouidere.

Officia conuentualia.

Item cum ex labore officiorum conuentualium merces copiosior aquiratur, statuimus firmiter ordinando, vt ab ipsis officiis faciendis nullus omnino sine causa euidenti et necessaria excusetur. que etiam excusacio nequaquam extra capitulum admittatur.

Infirmi.

Item cum infirmorum cura domino abbati ante omnia et pre omnibus a sacra regula sit conmissa, ipsius prouidenciam conmonemus, vt paterne pietatis oculo singulorum indigencias considerans et aduertens iuxta infirmitatum indigencias procuret singulis tamquam pater misericors prouideri, vt in hoc patrem et patris efficaciam per euidentiam ostendat.¹⁾

Carnes.

Item cum esum carnum legumlator noster restrinxerit, diuinitus inspiratus, vsumque balneorum presertim circa sanos et iuuenes statuerit moderari, domini abbatis cure iniungimus, eius ad hoc conscienciam onerantes, vt nulli concedat aut concedi sinat nisi omnino debilibus et egrotis, ac ab inmoderato vsu balneorum restringat iuuenes atque sanos.

Silencium in mensa.

Item cum loquacitas in conuiujs dedecet etiam seculares, et beatus pater summum silencium in mensa statuerit obseruari, vniuersis et singulis monachis et conuersis auctoritate visitatoria firmiter inhibemus, ne intus vel extra lingvas laxent aliququaliter ad loquendum nisi secundum formam oracionis approbatam, vt videlicet rara verba aput signorum ignaros et extraneos proferant, vt de vino et pane vel eiusmodi expetendo, si necessitas id requirat.

Sine rubro.

Item cum visitantibus grangia²⁾ sollicite sit cauendum, ne arene minucijs obruantur, statuimus firmiter ordinantes, vt super diuersis transgressionibus secundum³⁾ consuetudinem ordinis a retroactis temporibus obseruatam tam in capitulo quam etiam in labore monachi veniam petere non obmittant, ad hoc singulorum consciencias obligantes.

Hore pulsande.

Item cum ad hoc vt omnia que ad dei laudem pertinent tempore debito peragantur dominus abbas sollicitus esse debeat et attentus, sue prouidencie duximus committendum, vt tali fratri sollicito hanc curam iniungere studeat, qui sciat et velit tam ad⁴⁾ vigilias nocturnas quam etiam ad horas diurnas per pulsacionem debitam conuentum ad soluendum laudes deo debitas conuocare.

1) Cod.: *se ostendat.*

2) Cod.: *visitantibus grandia.*

3) In der handschrift fehlt *secundum.*

4) In der handschrift fehlt *ad.*

Ociositas.

Item cum ociositas sit veraciter anime inimica, et ex eo legumlator noster certis temporibus in labore manuali nos voluerit exerceri, prioribus committimus et iniungimus studio diligenti, vt in labore manuum se exhibeant sic feruentes, vt iuxta formam regule in hiis que necessaria fuerint fratres studeant laborare.

Dormicio meridiana.

Item cum vigiliarum prolixitas id exquirat vt meridiane dormicionis requies laborem habitum in vigiliis suppleat et reformet, mandamus monachis vniuersis, vt tempore meridiano dormicioni a sancta regula deputato in suis lectis se recipiant et quiescant, a consuetis euagacionibus abstinentes.

Delicati.

Item cum fratribus delicatis sit talis ars et opera iniungenda, ne ociosi sint, nec tamen laboris violencia opprimantur, domini abbatis sollicitudini committimus seriose, vt — hanc ordinationem sacre regule considerans oculo rationis — sic de singulis commissis sibi monachis et conuersis ordinet et disponet, vt nullus panem comedat ociosum, cum non laborans in aliquo non debeat manducare.

Lectio.

Item cum lectio diuina in qua deus homini loquitur sit puteus Jacob de quo fluente gratie que funduntur in oracionibus hauriuntur, monachis singulis committimus arcius per presentes, vt nulli — officialibus duntaxat exceptis officiis exterioribus deputatis — se a lectione liceat absentare tempore lectionis sine causa necessaria et vrgente, et hoc de prioris licencia speciali.

Quicumque vero deprehensi fuerint se sine causa rationabili absentasse, in capitulo proximo proclamantur taliter puniendi, vt pena ipsorum transeat aliis in exemplum.

Mandatum hospitum.

Item cum pietas ad omnia valeat, et sola sit que religiosum efficit per effectum, statuimus presentibus ordinantes, vt peregrinorum superueniencium et hospitum monachorum pedes lauuntur, et mandatum agatur circa eosdem iuxta formam ordinis approbatam.

Et omnes illi ad quoscumque pertinet exequi hoc officium pietatis, quociens mandatum facere neglexerint memoratum, tociens panis et aque penitencia castigentur.

Laus dei.

Item cum conuentus nostri sacri ordinis vt castrorum acies ordinatas¹⁾ victoriosus rex ordinans contra principem tenebrarum ad laudem sui nominis de mundi tenebris in vnum congregans, se laudari voluerit ab eisdem, inprimis duximus ordinandum, vt in laude diuina tam in cantu quam etiam psalmodia forma illa beatissimi patris Bernhardi sibi diuinitus inspirata et ab ordine approbata ab omnibus obseruetur, ita vt nullus ante alium trahere presumat vel etiam festinare, punctumque nullus teneat set cito dimittat, vt in ea exprimitur euidenter.

Nec quisquam festiuis diebus vel etiam aliis quibuscumque cantum in choro audeat exaltare, nisi tantum is cui incumbit officii racione.

1) Cod.: *ordinata*.

Leuitas.

Item cum ad seruiendum sibi in sanctitate et iusticia nos in vnum congregauerit ipse deus, grauitas autem et morum maturitas sanctimoniam naturaliter comitetur, districtius inhihemus, ne aliqui monachi — sue leuitatis indicia ostentantes — de leporibus et auibus capiendis vel etiam in caneis detinendis se aliquid intromittant, cum hec irritamenta sint apertissima leuitatis.

Qui contra venire presumpserit emittatur, nec sine nostra licencia sibi pateat aditus redeundi.

Capitulum.

Item cum in capitulo proclamatus tamquam assistens districto examini se debeat humilem exhibere, exemplo ipsius summi iudicis, qui sicut agnus coram tondente se obmutuit, nec os suum aperuit ad clamorem vociferantium crucifige, statuimus ordinando, vt quicumque in capitulo proclamatus vel etiam veniam sponte petens impaciencie signa ostenderit notabiliter presidenti, vel aliis vsus verbis fuerit quam hiis que talibus ab ordine sunt concessa, tribus diebus continuis vapulet in capitulo. panem et aquam nichilominus comedat vno die.

Sine rubro.

Item cum infirmitoria ordinis non sanis set infirmis et indigentibus sint ab ordine deputata, prioris prouidencie sollicite duximus iniungendum, vt in¹⁾ infirmitorium gressum petentibus qualitatem indigencie rationis oculo sic consideret et attendat, ne fortes et valentes contra conscienciam ingredi permittantur.

Numerus quoque indigentium taliter restringatur, ne laus diuina sollempnis per eosdem qui male se subdlexerint negligatur.

Inclinacio.

Item cum in choro diuine presencie assistentes humilitatis indicia ibidem ostendere debeant reuerenter, vt ad²⁾ humilitatis remedia recurrentes ea que desunt in aliis virtutibus inibi suppleamus, monachis singulis iniungimus firmiter et districte, vt ob reuerenciam sanctissime trinitatis ab omnibus profundius morosius et deuocius solito inclinetur, nec se quisquam erigat donec patri filio et sancto spiritui exhibita sit eadem inclinacio corporalis.

Contrarium facientes a senioribus obseruentur, et in cottidianis capitulis correpti grauitur puniantur.

Sanctus.

Item cum ymnus angelicus qui „sanctus“ dicitur deuocione sit precipua decantandus, iniungimus singulis monachis domus huius, vt tali mora talique pausacione congrua moduletur, vt in primo „sanctus“ patrem, in secundo filium, in tercio spiritum sanctum qui deuocionem ad hoc habuerit valeat meditari.

Metrum.

Item cum pigricie viciu a diuino opere sit sollicite propulsandum, statuimus vt monachi surgant alacriter de suis sedibus ad medietatem vltimi versus psalmi cuiuslibet, finem versus nullatenus exspectantes, ob reuerenciam summe et indiuidue trinitatis.

1) In der handschrift fehlt in.

2) Cod.: ab.

Auctoritas.

Item cum colloquia generalia ad hoc conuentibus ordinis sint concessa, vt verba ibidem edificatoria proferantur, statuimus vt prior¹⁾ impedimento quolibet cessante procuret vt aliquis monachus alicuius sancti auctoritatem moralem et edificatoriam breuiter recitet in comuni, ita vt ex hoc reddantur postmodum cauciores a verbis detractoriis maliciosi et peruersis per totum colloquium abstinendi.

Sine rubro.

Item quia negligencia circa diuinum officium reprobatur, isque maledicatur a propheta qui opus dei fecerit negligenter, statuimus studioso vt monachi tam horis diurnis quam nocturnis in ecclesia se feruenciores exhibeant quam hucusque.

Quod vt fiat diligencius, prior subprior et cantores chorum frequenter circueant et excitent pigritantes.

Mediocritas.

Item cum iuxta beatissimi patris nostri Bernhaldi formam mediocritas in cantu debeat obseruari, ita vt redolet grauitatem et deuocio excitetur, cantoribus iniungimus seriose, vt ab hac forma nequaquam discrepent nec discedant, si cauere²⁾ nostram voluerint vlcionem.

Disciplina in capitulo.

Item cum ad hoc cottidiana capitula teneantur, vt tamquam in loco diuini iudicii precipue humilitas obseruetur, statuimus ordinando, vt in capitulo se sic exhibeant inibi congregati, quod nullus ibidem loquatur nisi capitulo presidens, proclamans, vel etiam proclamatus, vel querens de ordine aliquid, aut qui³⁾ quidquam perdidit. et hoc fiat humiliter et modeste.

Qui contra venerit, ibidem sine dispensacione aliqua recipiat disciplinam.

Cantori obediatur.

Item cum non solum abbati set etiam officialibus iuxta suorum officiorum exigenciam bonum sit obediencie exhibendum, iniungimus monachis vniuersis, vt officia conuentualia remoto inpaciencie obstaculo equanimiter exequantur quibus ascripti fuerint a cantore.

Rebelles ac signum eidem aliquod indignacionis vel proteruie facientes a presidente capitulo grauiter puniantur.

Sine rubro.

Item cum iuxta canonicas sanctiones tot in monasteriis recipi debeant et admitti quot ex ipsius facultatibus valeant sustentari, ad hoc sollicito intendatur, vt proporcio possessionum ad personas congrua semper inuiolabiliter obseruetur, hoc saluo ne multiplicacione personarum inutilium monasterium oneretur.

Sine rubro.

Item cum nonnumquam in infirmitoriis existentes non surgant ad vigilias ex pigricia vel torpore, statuimus vt talibus qui ceteris se non associauerint vinum et pitancia melior subtrahatur, nisi causa legitima manifeste se valeant excusare.

1) Cod.: *prior*.

2) Cod.: *si cum*?

3) In der handschrift fehlt *qui*.

Sine rubro.

Item cum officiales iniunctis sibi officiis vtiliter exequendis se sollicitos debeant exhibere, ipsis iniungimus seriose, vt plus solito se magis sollicitos exhibeant et attentos ad statum officiorum sibi commissorum plenarie cognoscendum, sic vt patri abbati sciant singuli de suis officiis plenam et expeditam reddere rationem.

Sine rubro.

Item cum ex reddita ratione status officii cuiuslibet plenius cognoscatur, et dilata computacio plerumque pariat ipsius officii detrimentum, statuimus et obseruari volumus ab officialibus vniuersis, vt de receptis omnibus et expensis ad minus quater in anno domino abbati computationem reddant integram et fidelem.

Sine rubro.

Item cum etas iuuenilis ad leuitatis et dissolucionis vicium de facili conuertatur, ad euitandum animarum periculum inhibemus, ne mensis tempore vel quocumque ad grangias commorandi gracia monachi transmittantur, set si quos mitti oportuerit mature etatis et moribus monachi ad hoc per sanum consilium eligantur.

Missa.

Item cum misse ob reuerenciam consecracionis dominici sacramenti specialis reuerencia sit ab omnibus exhibenda, ad euagaciones sub ipsa plenius restringendas iniungitur vniuersis, vt quocienscunque due misse fuerint in conuentu a maiori missa nullus se presumat aliquallyter absentare, nisi ei hoc incumbat ex officio, vel licenciam habeat specialem.

Contra venientes in capitulo proclamantur, et ibidem absque retractacione aliqua verberentur.

Sine rubro.

Item cum obtenta per surrepcionem licencia a prelato vel etiam tacita veritate reputetur ab eo qui cor respicit non obtenta, presentibus ordinamus, vt missa alicui pecunia vel exenia a quocumque domino abbati secundum regulam ostendantur. et tunc, si recipi iubeat, recipere poterit talenta sibi missa.

Qui contra venerit, propria consciencia accusante, se proprietatis notam nouerit incurrisse.

Vestes veteres.

Item receptis nouis vestibus, cum veteres¹⁾ restitui debeant in instanti, camerario firmiter inhibemus, ne nouas vestes tribuat cuicumque nisi reassignet veteres in presenti pauperibus erogandas.²⁾

Sine rubro.

Item ne peculiaritatis vicium alicui dominetur, priori firmiter duximus iniungendum, vt lecta scrutetur singulis mensibus omnium monachorum. et si quid in cuiusquam potestate repertum fuerit quod ab abbate nec datum fuerit nec concessum, tamquam proprietarius iuxta quantitatem rei que inuenta fuerit puniatur.

So folgen noch weiter vier kapitel, sämmtlich ohne überschriften.

1) Cod.: *vetera*.

2) Cod.: *erogandat*.

In hac (quarta) parte agitur de priuilegiis.

1) Priuilegium super locacione vinearum.

Nos etc. quod — cum vineta omnia domus nostre propriis sumptibus et expensis sufficienter ac debite colere non possemus, eo quod vinee nostris redditibus qui tenues sunt nimie videntur — cum sufficienti matura pariter et morosa deliberacione preambula non semel set sepius tractatum subscriptum iniuimus nostrorum abbatum amborum nostrorumque conuentuum pari consensu et concordia.

Ad huius itaque tractatus declaracionem nos nosterque conuentus recognoscimus et testamur, quod talis abbas nobis c libras in prompta pecunia assignabit, tali interueniente pacto vt de eisdem x libras certorum reddituum annuorum emere teneamur, quos quidem redditus ad opus — scilicet¹⁾ culturam vinearum talium — integraliter expendere seu conuertere debeamus in perpetuum annuatim.

2) Priuilegium super ordinacione a nobili viro facta, vt singulis sabbatis conuentui detur vinum competens.²⁾

Nos etc. quod vir nobilis, circa laudem gloriose virginis ampliandam sue deuocionis affectum volens ostendere per effectum, quasdam possessiones . . nobis nostroque monasterio tradidit proprietatis titulo possidendas, hac pia intencione videlicet mediante, vt de prouentibus possessionum earundem vinum competens annis singulis conparetur, de quo sabbatis tocuis anni ad laudem et gloriam ipsius virginis benedictae dimidia mensura vini monachis et conuersis singulis domus nostre perpetualiter ministretur, ad accendendum mentes nostras in laudem ampliore ipsius virginis gloriose ob reuerenciam sabbati specialem que ei

1) Cod.: ss.

Quellen IX.

2) Cod.: *detur v?*

pro incommutabilitate et firmitate fidei spiritualiter ab ecclesia dedicatur.

Ne igitur idem vir nobilis a sua deuotione fraudetur, vel promissio eadem ex parte nostra ei futuris temporibus infringatur, eidem promittimus firmiter et secure, ad hoc tam nos presentes quam et in futurum nobis succedentes perpetualiter obligantes, quod redditus bonorum prescriptorum in quantum se extendere poterunt et prout deo dante prouenerint annuatim in empcionem vini competentis fideliter conuertemus, quod etiam vinum ministrabimus monachis et conuersis diebus sabbatis in remedium et memoriam eiusdem secundum quod superius est expressum.

Datum etc.

3) Testamentum.

Nos etc. quod — cum infirmitate corporea pregrauati corrupcionis ac mortis nostre memores esse salubriter moneremur — tamquam verus christicola mori catholice cupientes, seueritatem districti iudicis ante obitum cupimus aliquo modo preuenire.

Ideoque, ne moriamur omnimodum inparati, deliberatione sufficiente prehabita,¹⁾ de consensu pleno nostre coniugis et liberorum nostrorum omnium ordinauimus, et tenore presencium ir retractabiliter ordinamus tamquam in vltima et inuariabili voluntate, ut possessiones . . . tantum soluentes tali, de cuius fide et circumspectione presumimus, per sex annos computandos a tempore mortis nostre fideliter et integraliter assignentur. de quibus idem preuia ratione satisfacere debet hiis quos lesimus ac dampnificauimus et quibus existimus debitores, prout eorum quantitas se extendit. dare etiam debet eosdem redditus ac prouentus piis locis ac personis miserabilibus, secundum quod saluti nostre anime visum ei fuerit expedire.

Datum etc.

4) Priuilegium a ciuibus datum super exemptione religiosorum a se facta.

Nos iudices consules scabini et vniuersitas ciuium ciuitatis talis etc. quod consilio prehabito prouido et maturo, ac consensu²⁾ expresso tocus vniuersitatis nostre vnanimiter accedente, viris religiosis talibus de fauore beniuolencie

1) Die handschrift hat *deliber.*
suf. preh.

2) Cod.: *consilio preh. prodo.*
et ma. ac cons. (mit übergeschriebenen v.)

specialis quem ipsis gerimus dedimus ac tenore presencium damus liberam facultatem,¹⁾ vt in nostra ciuitate domum seu mansionem suis aptam vsibus construere valeant, quando-cumque et proutcumque ipsis videbitur expedire, rogantes ipsis inuiolabiliter hoc concessum, quod in ciuitate nostra iure ciuilitatis nostre quod wigo burgerreht dicitur sicut vnus ex nostris ciuibus dignioribus gaudebunt et gaudere debent integraliter atque plene, sic vt a nobis in violencia qualibet et iniuria pro nostre possibilitatis modulo deffendantur sicut nostri conciuies debent merito deffensari.

A tributis quoque, theloneis, angariis et seruiciis, quocumque nomine censeantur, sint immunes perpetim et exempti hii quos in dicta domo posuerint in futurum.

5) Priuilegium ciuitatis datum religiositati²⁾
super exempcione.

Quoniam omnis communitas boni gracia noscitur instituta, tanto bonum ciuitatis plus proficit³⁾ quanto ad dei famulos pietatis ac religionis intuitu copiosis beneficiis se diffundit.

Nouerint igitur vniuersi litteras has visuri, quod nos vniuersi et singuli religiosos viros . . talis, communi ac maturo consilio prehabito,⁴⁾ cum rebus omnibus et personis que ad nostrum territorium peruenerint⁵⁾ quoquo modo, eos ex nunc recipimus in nostros fratres pariter et conciuies.

Verum quia beneficiorum nostrorum largitate volumus eos non decipi set iuuari, liberam facultatem ipsis damus et concedimus comparandi vendendi et auctoritate propria occupandi habendi tenendi pariter et vtendi domos duas contiguas quas maluerint intra muros vel extra, cum omnibus finibus terminis spaciis fundis et attinenciis, et in eisdem edificandi et construendi quidquid ad conmodum ipsorum pertinet et ad vsum.

Preterea damus et concedimus dictis . . plenam potestatem in eodem suo domicilio locandi semper personas seculares vel religiosas, que nomine suo presint, quecumque ipsis vise fuerint expedire, vndecumque fuerint, hoc excepto quod de nostris ciuibus nullum sine nostro speciali consensu inibi recipient vel locabunt.

1) Cod.: *ac. te. pre. da. liber. fa.*

2) Cod.: *reli. ase*, mit einem vermuthlich zunächst zum *reli* gehörigen übergeschriebenen *is* wie es

den anschein hat.

3) Cod.: *perficit*.

4) Cod.: *ac ma. c. preh.*

5) Cod.: *peruenerunt*.

Porro ipsum monasterium, seu persone que domicilium inhabitauerint prenotatum, empcionis¹⁾ vendicionis et aliis iuribus et communitatibus fori et ciuitatis ex hac nostra concessione gaudebunt, nostra deffensione et tuicione, quemadmodum vnus nostrum.

Ipsos, res eorum, et personas que nomine ipsorum habitauerint hic nobiscum ab omnibus theloneis pedagiis exactionibus prestacionibus muneribus et angariis quibuscumque tam extra ciuitatem quam intra, tam paruis quam magnis, tam inpositis quam inponendis, eximimus et absoluiumus in perpetuum hiis in scriptis, nisi quod singulis annis de ipso suo domicilio prelibato et suis attinenciis omnibus nobis vna libra hallensium solui debet.

6) Priuilegium empcionis cuiusdam ville.

Nos etc. quod nos onere debitorum pregrauati, quibus accrescebant dampna grauia et vsure, nec habentes bona mobilia, per quorum distractionem huiusmodi debita soluere valeremus, preambula matura deliberacione et consilio nostrorum fidelium, accedente nichilominus ad hoc expresso consensu .. talium, coadunata quoque manu eorundem, ipsi nobiscum et nos cum ipsis villam talem, que ad nos iure proprietatis pertinebat, rite et rationabiliter vendidimus ac vendendo tradidimus, cum omnibus suis terminis, iuribus, pertinentiis, libertatibus, ac exempcionibus vniuersis, quas vel nunc habet vel quas habuit vel habere debuit ab antiquo, cumque omni vsu actione et requisicione in ipsa villa vel extra villam, cum ortis, agris, cultis et incultis, siluis, pascuis, pratis, aquis, viis et inuiis, quesitis et inquirendis, cum iudicio et pastoria et noualibus excisis ibidem, et omnibus hominibus vtriusque sexus tam paruulis quam prouectis ad nos qualitercumque pertinentibus de facto de consuetudine vel de iure, nichil nobis vel nostris heredibus aut successoribus quibuscumque in parte vel in toto iuris siue requisicionis penitus reseruantes, in tantum quod neque res neque persone predictae nobis in aliquo tenebuntur neque ad tallias siue steuras, neque²⁾ ad herbergas seu exactiones aliquas, neque ad aliqua munera, quocumque iure vel nomine censeantur, excepto solum modo iure patronatus ecclesie parrochialis, quod nobis reseruantes ab hac generalitate excipimus nominatim.

1) Cod.: *exempcionis*.

2) Cod.: *ne*.

Volumus etiam vt nullus officialium nostrorum aut heredum nostrorum in personas et res colonorum¹⁾ omnium predictam villam colencium in presenti vel etiam in futurum vllum possint aut debeant iudicium penitus exercere. nec penas pecuniarias quas ex transgressione statutorum seu inhibicionum officialium omnium iidem coloni inciderint perpetualiter in futurum et eo iure quod vlgariter dicitur aeinunge vlllo modo recipiant ab eisdem, set officiales monasterii talis .. quicumque pro tempore fuerint penas huiusmodi sorcientur.

Nec quidquam aliud de colonis predictis nostris officialibus licebit exigere vel etiam extorquere ratione iudicii cuiuscumque, exceptis dumtaxat casibus super quibus in nostro prouinciali iudicio coram nobis aut rite nostro loco et nomine presidentibus ab aliquo fuerint inpetiti. in hiis siquidem casibus tantum ea dispendia rerum vel personarum sustinebunt secundum quod lata contra eos sententia tunc dictabit, saluo eo iure quod — quicquit de debitis censibus et iuribus que vlgariter dicunt huobrihte vel wegelos fuerint ipsis debitores et aliis debitis et talliis²⁾ quocumque nomine censeantur — nec nos aut nostri officiales contingere debeant nec sibi aliquatenus vsurpare.

Renunciamus igitur excepcioni non dati, non numerati, non soluti, vel minoris precii, doli mali actioni, et vniuersaliter omni excepcioni cuius deberet fieri expressio seu mencio specialis, per quam contractus predictus infringi posset aliquid vel rescindi, obligantes nos sub ypoteca omnium bonorum nostrorum ad tuicionem et deffensionem omnium premissorum cum omnibus suis clausulis et articulis prelibatis, ita quod nos neque per nos neque per alios quoscumque directe vel indirecte de iure vel de facto vllam nunquam eis faciemus controuersiam, nec aliquam mouebimus questionem, nec moueri quantum prohibere bona fide possumus ab alio aliquo paciemur, nec eos grauabimus aut grauari permittemus in aliquo predictorum.

Si vero, quod absit, contra predicta vel aliqua predictorum per quamcumque vel quascumque personas fuerit aliquid attemptatum, culpa negligencia siue dolo, nos sub eadem ypoteca tenebimur ad soluendum eis omnes expensas occasione horum factas, et ad omnia dampna ac etiam interesse, quibus solutis vel non solutis omnia premissa et singula premissorum rata firma et integra perpetuo perdrabunt.

1) Cod.: *colonom.*

2) Cod.: *et aliis.*

Contractu autem sic plenarie consummato, ex speciali tamen fauore iidem nobis dederunt liberam facultatem villam prenominatam infra biennium a die contractus initii pro . . libris hallensium retinendi.

Quamuis autem concesso nobis reempcionis predicto biennio dudum elapso ius reemendi villam predictam nobis iam minime competat vel facultas, ipsi tamen ad hoc vt villam prelibatam possideant et teneant de nostre voluntatis beneplacito pleniori memoratis . . libris hallensium empcionis principalis c libras hallensium addiderunt, quas etiam nobis persoluerunt in pecunia numerata. quibus et receptis ab eisdem, non solum contractum empcionis eiusdem ville dudum factum ratum et gratum habemus, set etiam ipsam cum vniuersis iuribus suis de nouo predictis . . dedimus perpetuo possidendam, renunciantes tam pro nobis quam heredibus nostris omni iuri seu facultati reempcionis, que nobis in prefata villa competere poterat quouis modo, renunciatis nichilominus omnibus litteris vel promissis que super reempcione ipsius ville recepimus ab ipsis, omnique actioni rei et legi per quam vel per que presens instrumentum contractus vendicio tradicio vel renunciatio impediri posset in posterum aut modo quolibet impugnari.

7) Priuilegium generale empcionis et vendicionis.

In nomine domini amen.

Nos . . comes talis tenore presencium recognoscimus confitemur et constare volumus vniuersis tam presentibus quam futuris has litteras inspecturis, quod maturo consilio ¹⁾ preambulo, ac coadunata manu dilecte coniugis nostre, et liberorum nostrorum omnium expresso consensu vnanimiter accedente, et aliorum omnium quorum intererat in hoc consentire, quod pregrauati onere debitorum et ad eadem debita consultius persoluenda venerabilibus viris domino . . abbati et conuentui tali cystericiensis ordinis augustane dyocesis villam talem iuxta fluuium talem sitam, que ad nos iusto proprietatis titulo pertinebat, pro m libris, quas et nos in parata pecunia recognoscimus percepisse, et in vsus nostros vtilis vel in solucionem debitorum nostrorum vtiliter conuertisse, rite et racionabiliter vendidimus ac vendendo tradidimus, cum vniuersis iuribus suis et pertinenciis

1) Cod.: *ma. cons.* mit jedesmal übergesetztem o.

quibuscumque quibus actenus pertinebat, videlicet agris, pratis, pascuis, siluetis, rubetis, ortis, aquis et aquarum decursibus, terris cultis et incultis, viis et inuiis, quesitis et inquirendis, proprietatis titulo perpetualiter possidendam, transferentes in eosdem et suum monasterium ex nunc simpliciter atque plene possessionem ac omne ius et vsum ville predictae cum suis adiacentibus, ita quod ius patronatus ecclesiae dictae ville cum vniuersitate et omnibus hominibus ad ipsam villam vel ecclesiam pertinentibus transeat absolute cum omnibus iuribus et pertinentiis aliis, quocumque nomine valeant comprehendere, quae nobis de iure vel de facto siue de consuetudine ex obligatione vel ypoteca vel aliter qualitercumque attinebant vel ad nos pertinere quomodolibet videbantur.

Renunciamus igitur tam pro nobis quam pro nostris heredibus siue successoribus vniuersis exceptioni non datis non numerati precii vel soluti, renunciantes nichilominus omnibus indulgentiis rescriptis litteris privilegiis instrumentis a sede apostolica ab imperatoribus seu regibus quibuscumque vel ab aliis iudicibus aut quibuscumque hominibus impetratis vel etiam impetrandis, renunciantes quoque beneficio restitutionis in integrum, omnique rei et legi per quam vel per quae praesens contractus instrumentum vel factum impugnari possent in posterum vel etiam impedi, renunciantes nichilominus omni iuris auxilio canonici vel civilis, mittentes eos ex nunc in corporalem possessionem bonorum omnium et iurium predictorum, fide data fideliter promittentes possessionem et vsum et omne ius bonorum vel possessionum predictorum predictis abbati et conuentui ab omnibus ad nos pertinentibus defendere plena fide, eosdem nec per nos nec per aliquem alium nobis subiectum de iure vel de facto vllatenus offensuri.

Et ut eisdem, domino abbati et conuentui monasterii eiusdem, de satisfactione quod vulgo gewerschaft dicitur plenius caueatur, eisdem promittimus firmiter in hiis scriptis, sub ypoteca rerum nostrarum omnium ad hoc nos ipsis firmiter obligantes, quod — si bona vel possessiones ville predictae a quoquam hominum in parte vel in toto in quouis iudicio fuerint impetita — nos ea ipsis quociens nos vel nostri heredes de hoc fuerimus requisiti sine dampno ipsorum quolibet absoluemus, de vicio et euictione ipsis cauentes fideliter in supradictis bonis et iuribus omnibus secundum terre consuetudinem et iuris prouincialis debitam rationem.

Datum etc.

8) Priuilegium capituli generalis super confirmatione paternitatis talis monasterii.

Nos frater .. abbas Cystercii totusque conuentus diffinitorum et abbatum capituli generalis etc. quod — cum quedam abbacia nostri ordinis . . propter onera debitorum contracta multis temporibus retroactis collapsa plurimum ad statum tam miserabilem deuenisset, quod licet conuentus dispersus fuisset per tot annos et amplius, minime respiraret, immo sublata videretur quodammodo facultas et fiducia resurgendi — venerabilis coabbas . . talis, cuius erat filia dicta domus, nec valens ei succurrere nec volens eius excidium sustinere, de consilio et pleno consensu venerabilium abbatum talium vna cum conuentu et patribus supradictis supplicauit precibus instantissimis et deuotis venerabili abbati tali et conuentui, vt propter deum et oracionis reuerenciam succurrere dignaretur domui desolate, sperans quod per ipsorum sollicitudinem ac vigilantem industriam resurgere posset aliququaliter dicta domus, si tamen manum apponerent efficaciter adiutricem.

Qua supplicatione moti, pietatis affectu abbas et conuentus talis manum apposuerunt, et primo anno omnia debita dicte domus currencia ad vsuras de pecunia eis mutua liberaliter persoluerunt, et domum collapsam penitus in tali statu posuerunt, quod spes primitus sublata reuixit et domus resurgere iam incepit.

Quod videns pater talis, coram nobis in generali capitulo congregatis de consensu sui conuentus et patrum predictorum volens istis beneficiis aliququaliter respondere, renunciauit tam pro se quam pro suo conuentu et successoribus eorundem paternitati domus talis, quam pacifice et quiete domus talis longi temporis prescripcione habuerat et possederat ab antiquo, transferens eandem paternitatem cum omni iure quo ipse et domus sua eam habuerat, cum omnibus appendiciis et iuribus que ipsi conpetebant in dicta domo tali vel conpetere videbantur, renuncians nichilominus tam pro se quam pro suo conuentu pure simpliciter et precise omni iuris auxilio canonici vel ciuilis, beneficio restitutionis in integrum, et omni plane actioni per quam dicte paternitatis translacio siue pura donacio tam sollempniter facta in capitulo generali posset vel debeat inpediri aliququaliter vel infringi.

Cum igitur generale capitulum se consweuerit exhibere negociis graciosis et fauorabilibus graciosum, translacionem

donacionem domus talis ab abbate tali et conuentu factam abbati tali non solum concorditer approbamus, verum etiam a generali capitulo datam presentis scripti testimonio valituram in perpetuum confirmamus, inhibentes firmiter et districte auctoritate capituli generalis, ne aliqua persona ordinis¹⁾ hunc processum per diffinitiuam²⁾ sententiam ordinis approbatum audeat aliquatenus inmutare, aut monasterium super paternitate domus talis futuris temporibus aliquid perturbare.

In horum igitur euidentis argumentum et noticiam plenior presentibus litteras assignauimus supradicto abbati et conuentui tali, sigillo generalis capituli fideliter roboratas.

Datum etc.

9) Confirmacio super feodo empto.

Nos talis etc. quod — cum talis possessiones quasdam viris religiosis talibus, sana deliberacione prehabita, accedente voluntate et consensu expresse omnium quorum in hoc intererat consentire, pro quadam certa summa pecunie, quam et receptam in vsus suos vtilis conuertit, rite et rationabiliter vendidisset, nec in eosdem ius proprietatis possessionum earundem transferre libere potuisset, eo quod ipsas a nobis teneret titulo feodali — nos in anime nostre remedium et in laudem virginis gloriose contractum eundem ratum et gratum habentes, ipsumque plene et integraliter approbantes, eisdem (domino abbati et conuentui ac monasterio eorundem) predictas possessiones seu bona omnia et singula prenotata approprietauimus et tenore presencium approprietamus, recognoscentes simpliciter atque pure ipsa bona cum suis pertinenciis vsibus et iuribus quibuscumque nos predicto domino abbati plene et integre tradidisse proprietatis titulo perpetuo possidendas, ac in eosdem ex nunc omne ius proprietatis ac domini pleno iure perpetuo transulisse.

10) Confirmacio quorundam priuilegiorum et renunciacio super inpeticione quarundam possessionum.

Nos talis etc. quod — licet felix recordacionis pater noster talis quasdam possessiones talibus vendidisset, nos tamen in ipsis bonis credentes nobis competere actionem — eisdem anno et die tali super eisdem possessionibus mouimus questionem.

1) Cod.: *cordis*.

2) Cod.: *diffinitam*.

Qua aliquanto temporis spacio sic pendente, tandem proborum virorum consilio mediante, acceptis ab eis lx libris hallensium monete dapsilis in pecunia numerata, quam et in vsus nostros vtilis nos recognoscimus expendisse, liti seu questioni eidem cessimus voluntarie libere simpliciter atque plene. contractum empcionis premisse dudum legitime vt premisimus celebratum ratum et gratum habentes, eum valiturum in perpetuum presentibus confirmamus, ita sane vt nil nobis aut nostris heredibus quibuslibet proprietatis possessionis dominii vtilitatis seruicii vsus aut iuris alterius cuiuscumque, quocumque nomine valeat comprehendendi, in ipsis¹⁾ bonis penitus reseruemus, set iidem eas possideant cum omnibus suis iuribus proprietatis titulo²⁾ pleno iure, questione prehabita eis per nos mota vel que moueri eis posset in posterum nobis vel nostris heredibus non obstante.

Datum etc.

11) Priuilegium super vendicione pensionis.

Nos frater talis etc. quod deliberacione matura et prouida preeunte, voluntate quoque et consensu omnium nostrum vnanimiter concurrente, talibus sororibus vterinis prouentus seu redditus omnes curie nostre talis pro x libris, quas et recepimus ab eisdem, rite et racionabiliter vendidimus, et vendendo nos ipsis daturos promisimus fideliter sine fraude pro tempore vite ipsarum tantummodo nomine pensionis cum fortuitis casibus, id est prout deo dante prouenerunt annuatim, ita sane vt — si, quod absit, anno aliquo racione depredacionis adustionis grandinis tempestatis vel alterius infortunii quod emergerit cuiuscumque curia predicta soluere non potuerit redditus debitos et consuetos — dampnum quod exinde in subtractione reddituum euenerit equanimiter debeant sustinere.

Porro altera earundem qualibet defuncta, medietas pensionis predictae ex tunc ad nostram ecclesiam libere reuertetur.

Ambabus vero viam vniuerse carnis ingressis, ex tunc ecclesia nostra ab omni pensione predicta penitus absoluta, ipsa pensio totaliter atque plene ad vsus nostros nostrequae ecclesie redibit integre cum suis vsibus et vtilitatibus vniuersis.

Datum etc.

1) Cod.: *val. conpr. etiam ipsis.* 2) Im cod. fehlt *titulo*.

12) Priuilegium super collacione feodi censualis.

Nos frater etc. quod — cum tale predium, quod talis a nobis tenuerat titulo feodi censualis, per mortem illius nobis vacaret, *vel* per renunciacionem illius factam ad manus nostras voluntarie, et esset nobis libere absolutum — deliberacione sufficiente prehabita, tali suisque liberis et heredibus vniuersis ex certa sciencia contulimus, et conferimus per presentes, tenendum a nobis vtendum pariter et fruendum titulo feodi censualis, ita sane vt tam ipse C quam heredum seu successorum suorum quilibet qui in dicto feodo censuali sibi successerint in futurum in recognicionem nostre proprietatis vnā libram cere census nomine in festo tali nobis soluat in perpetuum annuatim.

Quod si in eodem festo vel infra octauam ipsius vel ipse C aut successorum suorum aliquis nobis non soluerit, vt est dictum, ex tunc lege pacti habiti predictum predium nobis sit penitus absolutum, ita vt nichil iuris ipsis remaneat in eodem.

Datum etc.

13) Recognicio super pecunia mutuata.

Nos frater etc. quod ad nostre petitionis instanciam diligentem talis amicus noster, motus propria pietate, summam c librarum nobis mutuauit in pecunia dapsili numerata.

Quam etiam pecuniam recipientes integraliter ab eodem, eam sibi restituemus et restituere tenebimur in festo tali proxime nunc venturo.

Quod si neglexerimus vel distulerimus adimplere, cum ab ipso de hoc fuerimus requisiti, ex tunc apud iudeos vel etiam christianos predictam summam pecunie recipiet ad vsuras. nosque tam ad sortem principalem pecunie prenotate, quam etiam ad excrescenciam vsurarum, ac ad omne dampnum et interesse quod eundem habere contigerit occasione eiusdem pecunie mutuate eidem erimus obligati.

Et ad hoc ipsi suisque heredibus fideliter exequendum nos nostrumque monasterium presentibus obligamus.

Datum etc.

14) Priuilegium super deposito.

Nos frater etc. quod vir honorificus talis, de nostra gerens fide confidenciam specialem, c libras hallenses tali die et tali loco in depositi nomine nostre¹⁾ fidei reconmisit.

1) In der handschrift ist *nostre* ausgefallen.

Quam etiam pecuniam recipientes in predicto librarum numero ab eodem, eam sibi restituemus et restituere tenebimur plena fide quandocumque de hoc per ipsum aut per certum suum nuncium fuerimus requisiti.

Testes vero presentationi seu assignacioni huius depositi presentes aderant. hii sunt etc.

15) Priuilegium super vendicione et empcione.

Vniuersis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis E minister consules et scabini communitatis ciuium talis ciuitatis salutem et noticiam subscriptorum.

Notum facimus omnibus per presentes, quod H talis conciuis noster et B vxor eius in nostra presencia constituti, domum suam — *vel vineam* — in tali loco sitam ipsis proprietatis titulo attinentem domino abbati et conuentui talis monasterii pro c libris hallensium iam sibi traditis et solutis in pecunia numerata se recognouerunt, deliberacione matura preuia, ex certa sciencia rite et racionabiliter vendidisse, coram nobis corporali prestito iuramento, quod contra huiusmodi vendicionem seu quittacionem nunquam per se vel per alium iure hereditario racione dotis vel dotalicii¹⁾ seu alio quocumque modo non venirent in futurum, et quod in supradicta vendicione abbati et conuentui memoratis cauebunt de vicio et euictione, et liberabunt ab inpeticione qualibet iuxta terre consuetudinem et iuris prouincialis debitam racionem.

De qua etiam satisdacione seu garandia — quod *wlgo gewerschaft* dicitur — iidem H et B se et sua mobilia et immobilia specialiter obligarunt, et suos heredes relinquunt eisdem abbati et conuentui et eorum monasterio obligatos, ad hoc quod — si dictam vineam, *vel* vendicionem predictam, ab aliquo vel aliquibus contingeret retrahi vel reuinci — in penam retractacionis contractus huiusmodi eidem conuentui erunt in c libras hallensium obligati, renunciantes iidem nichilominus coram nobis omni iuris auxilio canonici vel ciuilis et omnibus excepcionibus que dictis abbati et conuentui possent in facto isto vel contractu inito et legitime celebrato preiudicare aliquialiter vel nocere.

Prefata vero mulier specialiter et expresse confessa fuit publice coram nobis, quod hanc vendicionem approbat et eidem consenciebat, mota propria ac spontanea voluntate, non coacta, et renuncians expresse priuilegio dotis

1) Cod. : *donarii*.

seu dotalicii, auxilio velleiani, et omni iuri pro mulieribus introducto quod dictis emptoribus nocere posset aliquialiter et mulieri predictae posset in hoc facto quomodolibet suffragari.

Datum etc.

16) Priuilegium super vendicione bladi et vini.

Vniuersis presentes litteras inspecturis Fridericus dei gracia episcopus ecclesie augustane salutem et fidem adhibere credulam subnotatis.

Notum facimus omnibus et singulis per presentes, quod H talis in nostra presencia constitutus recognouit, se rite et racionabiliter vendidisse pro c libris iam sibi solutis in pecunia numerata — prout ipse venditor est confessus — Ch tali x modios frumenti, *vel* carratas vini, ad mensuram de tali loco, de vinea sita in tali loco percipiendos annuatim de vino primo eliquato sine separacione vindemie, *vel* de blado quale crescit in predicta terra sine separacione bladi, ad percepcionem predictorum x modiorum integram atque plenam quamdiu dictus Ch vixerit nomine pensionis. post eius autem decessum dicta vinea, *vel* dicta terra, memorato H et eius heredibus erit integraliter absoluta.

Sane memorie commendandum, quod dictus Ch aut ille qui dictam vineam tenebit ipsam vindemiare non poterit vel debeat, nisi prius hoc eidem H precedenti die duxerit intimandum.

Et si forte contingeret dictam vineam, *vel* dictam terram, non afferre tantum vini, *vel* bladi, quod ex ea solui non possint x modii prenotati, dictus H aut ille qui tenebit dictam terram tenebitur soluere Ch memorato emptori pro quolibet modio deficienti x solidos hallenses in pecunia numerata.

Et de hiis omnibus tenendis firmiter et fideliter adimplendis et de recta garandia seu solucione super hoc dicto Ch fideliter facienda sepe dictus H in manu nostra nomine iuramenti fidem prestitit corporalem.

Datum etc.

17) Priuilegium super recognicione debiti vel mutui.

Vniuersis etc. notum facimus, quod in nostra presencia constitutus Ch de tali loco canonicus publice recognouit, se debere et soluere teneri H tali c libras ex causa mutui

sibi facti. quam pecunie summam promisit se redditurum in tali loco dicto H die tali sine vltiori dilacione aliquam-
liter concedenda.

Promisit etiam dictus Ch coram nobis, se restauratu-
rum eidem H ex integro omnia dampna deperdita expensas
et interesse, si que pro defectu solucionis predictae eum
sustinere contigerit quoquo modo, stando et credendo super
hiis omnibus eiusdem H simplici iuramento vel procuratoriis
suis sine probacione alia qualicumque.

Insuper quantum ad premissa omnia et singula tenenda
et fideliter adimplenda obligauit idem Ch specialiter et ex-
presse bona sua vniuersa mobilia et immobilia, presenciam
et futura, ecclesiastica et mundana, eidem H prenotato, re-
nuncians expresse excepcioni non numerate pecunie, non
tradite, non recepte, vel etiam non solute, renuncians nichilominus
omnibus priuilegiis et indulgenciis et litteris apo-
stolicis et aliis generalibus et specialibus inpetrandis vel
etiam inpetratis, omnibus excepcionibus realibus et per-
sonalibus, loci et temporis, facti et iuris canonici et ci-
uilibus, et omnibus que possent obici contra hoc instrumen-
tum vel factum.

Omnia et singula supradicta promisit dictus Ch coram
nobis corporali prestito iuramento firmiter tenere et fide-
liter adimplere, et nulla de causa per se vel per alium
contrauenire quomodolibet in futurum.

In cuius rei etc. Datum etc.

18) Priuilegium super collacione beneficii ad prebendam.

Fridericus dei gracia episcopus talis ecclesie vniuersis
Christi fidelibus presentem litteram inspecturis salutem et
plenam noticiam omnium subscriptorum.

Exposcit inter alia debitum officii pastoralis, vt ea que
ad sacre religionis fomentum ac diuini nominis cultum perti-
nere noscuntur nostre promocionis ac procuracionis studio
recipiant incrementum.

Ea propter scire volumus vniuersos presencium inspe-
ctores presentes pariter et futuros, quod — cum ius patro-
natus ecclesie talis nostre dyocesis iam pridem in venera-
biles et in Christo dilectos dominum . . abbatem et conuen-
tum monasterii talis ordinis talis predictae nostre dyocesis
per donacionem simplicem et sollempnem domini . . talis
iusto donacionis titulo rite et legitime sit translatum, vt

ex translatione huiusmodi idem abbas et conuentus amplioris vtilitatis commodum ac commoditatis vberioris assequantur effectum — ob religionis fauorem quem principaliter attendimus in hac parte, et nichilominus ob amorem specialem quo ipsum locum et personas prosequimur ex affectu, de voluntate consilio et assensu vnanimi totius nostri capituli et concordii, interueniente quoque sollempnitatis contractu qui in talibus interuenire consuevit, predictam parrochiam ecclesiam talem cum vniuersis suis fructibus decimis prouentibus obuencionibus et attinenciis quibuscumque quesitis et inquirendis eidem domino abbati et conuentui ac per eos monasterio suo in perpetuos vsus prebendarum suarum donacione sollempni donauimus ex nunc plene et simpliciter ac donamus, concessimus ac concedimus, tradidimus et tradimus, tenendam vtendam pariter et fruendam perpetualiterque regendam in temporalibus ac pacifice possidendam, saluo tamen eiusdem parrochie nunc rectori in omnibus et per omnia iure suo, cui ex huiusmodi donacione nostra nullum in vita sua preiudicium volumus generari.

Hanc insuper condicionem in ipsa donacione interposuimus per presentes inuiolabiliter obseruandam, vt videlicet — postquam ipsa parrochia vacare ceperit ab eodem — ex tunc dominus abbas et conuentus predicti monasterii nobis deinceps et nostris successoribus ad eandem ecclesiam presentent ydoneum clericum secularem pro perpetuo vicario instituendo ibidem et inuestiendo cura debita animarum, cui etiam perpetuo vicario de prouentibus eiusdem ecclesie porcionem assignent adeo competentem, de qua iura episcopalia et archydiaconalia exsoluere et hospitalitatem seruare et honorifice valeat sustentari.

Et in horum omnium robur et euidentis testimonium presentem litteram eidem abbati et conuentui ac eorum monasterio dedimus, sigillorum nostri ac nostri capituli munimine roboratam.

Nos vero . . prepositus . . decanus totumque capitulum . . ecclesie prelibatum recognoscimus, hec omnia vt prescriptum est sic veraciter se habere: et in ipsius veritatis euidentiam hanc presentem litteram sigilli nostri caractere ex certa sciencia fecimus roborari.

19) Indulgencia pape vel episcopi generalis.

H dei gracia episcopus talis ecclesie vniuersis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis salutem in domino.

Quoniam, vt ait apostolus, omnes astabimus ante tribunal Christi, recepturi prout in corpore gessimus, siue bonum fuerit siue malum, oportet nos diem messionis extreme misericordie operibus preuenire, ac eternorum intuitu seminare in terris quod reddente domino cum multiplicato fructu in celum recolligere debeamus, firmam spem fiduciamque tenentes, quoniam qui parce seminat parce et metet, et qui seminat in benedictionibus de benedictionibus metet vitam eternam.

Cum igitur ad sustentacionem fratrum et egenorum confluencium ad tale hospitale — *vel sic*: cum .. tales monasterium inceptum opere sumptuosum, nec ad consummacionem ipsius proprie suppetant facultates — vniuersitatem vestram monemus rogamus et hortamur in domino, in remissionem vobis peccaminum iniungentes, quatenus de bonis vobis a deo collatis eisdem caritatis grata subsidia conferatis — *vel* erogetis, *vel* per subuencionem vestram ipsorum inopia subleuetur — et vos per hec et alia bona que domino feceritis inspirante ad eterna possitis gaudia peruenire.

Nos enim vere penitentibus et confessis qui eidem hospitali pias elemosinas et grata subsidia contulerint — *vel sic*: ad predictum opus manum porrexerint adiutricem — de omnipotentis dei misericordia et beatorum apostolorum¹⁾ Petri et Pauli auctoritate confisi, xl dies terminalium de iniuncta sibi penitencia misericorditer relaxamus; insuper vota fracta, si ad ea redierint, offensas patrum et matrum sine manuum iniectioe, transgressionem iuramenti et fidei sine proximi lesione; adicientes quod omnes indulgencias — quas pro eodem hospitali reuerendi patres quicumque archiepiscopi vel episcopi, graciā sedis apostolice habentes, duxerint faciendas — gratas et ratas habebimus et habemus.

20) Alia indulgencia.

Fridericus dei gracia episcopus etc.

Licet is, de cuius munere venit vt sibi a fidelibus suis digne et laudabiliter seruiatur, de habundancia pietatis sue, que merita supplicum excedit et vota, bene seruientibus multo²⁾ maiora retribuatur quam valeant promereri, nichilominus tamen desiderantes domino reddere populum accepta-

1) In der handschrift fehlt *apostolorum*.

2) Cod.: *multa*.

bilem, fideles Christi ad conplacendum ei quasi quibusdam illectiuis muneribus¹⁾ — indulgenciis scilicet et remissionibus — inuitamus, vt exinde reddantur diuine gracie apciores.²⁾

Cupientes igitur, vt ecclesia *vel* locus³⁾ talis congruis honoribus frequentetur, omnibus vere penitentibus et confessis qui locum talem *vel* ecclesiam . . die dedicacionis *vel* die anniuersaria dedicacionis *vel* die talis sollempnitatis venerabiliter visitauerint⁴⁾ annuatim de omnipotentis dei etc.

21) Indulgencia episcopi.

A dei gracia episcopus talis vniuersis etc.

Cum tales, abbas et fratres religionis talis, ad edificacionem talis operis in tali loco intendant, et tante edificacionis sumptibus propter alia pietatis opera eisdem proprie non suppetant facultates, nos tam pii etc.

22) Forma littere dimissorie.

Vniuersis Christi fidelibus ecclesiarum prelati, ad quorum audienciam presentes littere peruenerint,⁵⁾ talis episcopus salutem in domino.

Sanctorum patrum instituta seruantes, B portitori *vel* latori⁶⁾ presencium, quem ad talem ordinem promouimus, litteras dimissorias concessimus postulanti, pro ipso testimonium perhibentes quod litteratus sit pariter et honestus.

Vnde caritatem vestram rogamus et exhortamur in domino, vt — cum dictus B ad vos venerit — eum vti officio libere permittatis, super inpeticione sui ordinis ei nullum obstaculum opponentes.

23) Alia littera dimissoria.

Vniuersis ecclesiarum prelati, ad quos presentes littere peruenerint, talis episcopus salutem in domino.

Vniuersitati vestre M, latorem presencium, virum prouidum et honestum, quem ad talem ordinem promouimus in tali loco et tali anno et die, commendantes etc.

1) In der sammlung, welche in der vorauer handschrift nach s. 723 dem baumgartenberger formelbuch angehängt ist, ist diese indulgenz unter num. 2 aufgenommen. sie liest hier: *allectiuis premitis*.

2) Ebenda fehlt dieser schlusssatz von *et an*.

3) Ebenda fehlt *vel locus*.

4) Ebenda lautet diese stelle: *uere confessis et contritis qui monasterium tale dedicacionis tempore accesserint*, worauf nur mehr etc. *datum et actum etc.* folgt.

5) Cod.: *peruenerunt*.

6) Cod.: *portitorem vel latorem*.

Vltima pars libelli huius, in qua agitur de ordine iudiciario.

1) Procuratorium.

Honorabilibus viris et in Christo dilectis . . iudicibus curie talis loci frater . . abbas et conuentus talis cum affectu dilectionis sincere veritatem et iusticiam iugiter exercere.

Prouidenciam vestram scire volumus per presentes, quod nos in causa, que inter nos ex vna et . . talem ex parte altera vertitur, fratrem . . exhibitorum presencium, nostrum monachum sacerdotem, nostrum procuratorem constituimus in solidum et facimus per presentes, dantes ei auctoritate presencium plenam et liberam facultatem in causa predicta pro nobis agendi, deffendendi, excipiendi, replicandi, paciscendi, transigendi, iuramentum in animas nostras de calumpnia prestandi, et omnia alia generaliter faciendi — etiam si mandatum exigant speciale — que verus et legitimus potest et debet facere procurator, vel que ei concessa sunt a canone vel a iure, dantes ei nichilominus liberam facultatem alium pro se substituendi procuratorem, et illum quociens ei visum fuerit inmutandi, et mandatum idem ad se quociens voluerit reuocandi.

Et vt tam ipse quam substitutus ab eo quilibet in premissis omnibus et singulis premissorum a satisfacionis onere releuentur, promittimus sub ypoteca rerumstrarum omnium pro ipso vel substituto ab eo iudicio sisti et iudicatum solui, si necessitas id exquiret.

Et in horum omnium testimonium presentem litteram sigilli nostri etc.

Datum etc.

2) Aliud procuratorium.

Vniuersis Christi fidelibus etc. abbas talis salutem in domino.

Notum facimus, quod talis in nostra presencia constitutus talem procuratorem suum constituit in causis motis et mouendis contra quascumque personas ecclesiasticas vel etiam seculares coram quibuscumque iudicibus ordinariis, delegatis, subdelegatis, arbitris seu arbitratoribus, conseruatoribus, seu etiam aliis iudicibus quibuscumque, dans ei plenariam potestatem, et mandatum speciale iurandi in animam eius de calumpnia, et de veritate dicenda, et cuiuslibet generis alterius iuramentum faciendi, ponendi, respondendi, excipiendi, transigendi, negandi, testificandi, et si viderit expedire in arbitros compromittendi, expensas petendi et easdem¹⁾ cum fuerint adiudicate recipiendi, et omnia faciendi que cum legitimo procuratore possunt fieri seu etiam experiri, dando eidem mandatum speciale alium procuratorem constituendi vel substituendi in iudicio vel extra quocienscumque voluerit et sibi viderit expedire, promittens sub ypoteca rerum suarum iudicatum solui si necesse fuerit, ratum et gratum habiturus quidquid dictus procurator vel ab eo substitutus in omnibus predictis et singulis egerit vel fecerit seu etiam nomine suo duxerit procurandum.

Datum etc.

3) Procuratorium generale.

Nos frater etc. recognoscimus et constare volumus presencium inspectoribus vniuersis, quod nos fratrem talem, monachum et officialem talem domus nostre, latorem presencium, procuratorem nostrum constituimus, syndicum et actorem et nuncium²⁾ specialem in omnibus causis motis et mouendis tam pro nobis et hominibus nostris quam contra nos et homines nostros coram quibuscumque iudicibus ordinariis, delegatis, subdelegatis, arbitris, conseruatoribus, baliuis, prepositis maioribus, seu etiam coram aliis iudicibus quibuscumque tam ecclesiasticis quam secularibus, aduersus quascumque personas tam ecclesiasticas quam etiam seculares, aduersus communitates et collegia quecumque tam ecclesiasticarum quam secularium personarum, dantes eidem tali procuratori nostro plenariam potestatem, et speciale mandatum agendi pro nobis, defendendi nos, reconueniendi aduersarios, litem siue lites contestandi, iurandi in animas nostras de calumpnia, de veritate dicenda, et de expensis, et subeundi cuiuslibet generis iuramentum, vel te-

1) Cod.: *eosdem*.

2) Cod.: *nuncialem*.

stimonium suscipiendi, debita et expensas recipiendi quociens nobis adjudicate fuerint, ponendi, respondendi positionibus partis aduersae vel parcium aduersarum, componendi, compromittendi, transigendi, interlocutorias ac diffinitivas sententias audiendi, alium procuratorem vel procuratores loco sui substituendi, vel substitutos renouandi, errorem substituti vel substitutorum reuocandi quociens voluerit et sibi viderit expedire, et omnia et singula ad nos et ad monasterium nostrum siue ad homines nostros spectantia faciendi que faceremus si presentes essemus, ratum et gratum pariter habituri quicquid per predictum N seu substitutum vel substitutos ab ipso factum fuerit in premissis seu in aliquo premissorum, promittentes sub ypoteca rerum monasterii nostri si necesse fuerit iudicatum solui.

Et hoc omnibus iudicibus et partibus aduersis tenore presencium intimamus.

In cuius rei testimonium presenti procuratorio sigillum nostrum duximus apponendum.

4) Forma citacionis.

Frater talis abbas talis loci, iudex vnicus a sede apostolica delegatus, dilecto in Christo tali plebano — *vel* presbytero talis loci — salutem in domino.

Auctoritate apostolica, qua fungimur in hac parte, vobis precipiendo mandamus firmiter et districte, quatenus citetis coram nobis apud talem locum ad diem talem post festum talis sancti H de tali loco, domino . . domino preposito et conuentui debite responsurum, certificantes eundem H, quod — siue venerit siue non — diffinitiuam sententiam dicta die per dei gratiam proferemus.

Datum anno etc.

Reddite litteras sigillatas cum sigillo vestro, mandato nostro executo.

5) Alia citacio.

Frater talis — *vt supra* — omnibus presbyteris ad quos presentes littere peruenerint salutem in domino.

Auctoritate apostolica, qua fungimur in hac parte, vobis in virtute sancte obediencie precipiendo mandamus firmiter et districte, quatenus — quocienscumque a latore presencium fueritis requisiti — citetis ad diem competentem, seu ad dies competentes, omnes illos quos lator presencium vobis duxerit nominandos.

Datum etc.

6) Forma excommunicationis citati pro contumacia.

Frater H — *vt supra* — plebano tali salutem.

Quia H talis, citatus peremptorie per vos de nostro mandato auctoritate apostolica ad instanciam talis, vt compareret ad diem talem coram nobis, non venit, nec pro se misit sufficientem vel ydoneum responsalem, predicto tali prout debuit expectante, auctoritate qua fungimur vobis precipiendo mandamus, quatenus eundem¹⁾ H — quem sua contumacia exigente in hiis scriptis excommunicamus — excommunicatum a nobis publice nuncietis, facientes eum ab omnibus Christi fidelibus arcius euitari.

7.

Hec excommunicatio fit in non veniente.

Si autem venerit, et non obedierit, vel minus tempestive recesserit, excommunicabitur similiter. et ita mandabitur, salutacione premissa:

Quia talis die tali ad quam citatus fuit etiam ad instanciam talis nostris mandatis noluit obedire, *vel* minus tempestive recessit, vnde et ipsum contumacem non inmerito reputantes, auctoritate qua fungimur, *vt supra*.

8) Alia forma excommunicationis.

Frater talis, *vt supra*.

Quia talis, de mandato nostro auctoritate apostolica per vos citatus ad instanciam talis ad talem diem, ad ipsam diem non venit, nec pro se misit ydoneum responsalem, C contra eum prout debuit expectante, ipsum amoneatis vt infra octo dies post recepcionem presencium litterarum nobis de contemptu et parti aduerse de expensis satisfaciat conpetenter.

Alioquin ipsum, quem ex nunc prout ex tunc in hiis scriptis excommunicamus, excommunicatum publice nuncietis, ipsum nichilominus citantes tali die, coram nobis C tali debite responsurum.²⁾

9.

Si autem ipse excommunicatus in ipsa excommunicatione perseverauerit, tunc — xl diebus elapsis — potest ipse iudex ipsam sentenciam aggravare in hunc modum.

Aggravacio sentencie excommunicationis.

Salutacione premissa, scribit iudex delegatus plebano predicto:

1) Cod.: *eidem*.

2) Cod.: *responsurus*.

Si denunciastis H talem excommunicatum de mandato nostro auctoritate apostolica ad instanciam talis pro contumacia sua, et vobis constiterit ipsum dictam sententiam per xl dies sustinuisse animo indurato, quia crescente eius contumacia crescere debet et pena, auctoritate apostolica, qua fungimur in hac parte, vobis mandamus, quatenus ipsum singulis diebus dominicis et festiuis candelis accensis pulsatis campanis excommunicatum a nobis publice nuncietis, inhibentes ne quis cum eo scienter participet sub pena excommunicationis vinculi memorati.

Datum etc.

10.

Postmodum crescente contumacia potest inhibere, ne quis furno molendino fabrica vel quocumque alio casu aut alterius generis mercimonio audeat participare cum eo scienter, eius uxorem et familiam predictae sententiae nichilominus supponendo.

Et si in profundo malorum perstiterit, potest adicere: nisi infra quindenam absolucionis sue litteras a nobis reportauerit, uxorem et familiam eius nec non et omnes cum eo participantes excommunicetis loco nostri et excommunicatos publice nuncietis.

11.

Aliquando autem contingit, quod reus post xl dies perseuerat in contumacia sua. et tunc iudices scribere debent episcopo, ut eum etiam compellat per brachium seculare, si necesse fuerit.

Et debent scribere in hunc modum.

Littera ad episcopum, vt compellat satisfacere reum per brachium seculare.

Reuerendo patri ac domino tali episcopo deuoti sui tales iudices ordinarii vel delegati salutem cum reuerencia et honore, obsequiose voluntatis promptitudinem ex affectu.

Paternitatem vestram scire volumus, quod nos auctoritate domini pape qua fungimur — vel si sint ordinarii, sic dicant: quod nos — in causa que vertitur inter A ex vna et B ex altera parte legitime procedentes, dictum B propter suam contumaciam primo ab ingressu ecclesie, si est ecclesiastica persona, nos noueritis suspendisse, postea ob iteratam contumaciam suam excommunicationis ipsum vinculo innodasse.

Et quia iam per xl dies et eo amplius in sua temeritate perdurans in eadem sententia incorrigibilis perseuerat,

paternitati vestre supplicamus, attentius exhortantes quatenus ob reuerenciam domini pape — *si sit delegatus, vel si sit ordinarius*: intuitu iusticie — manus vestras apponatis, *vel preces vestras inter partes interponere velitis, vt fauorabiliter concordentur.*

12.

*Si autem citatus ad diem venerit, dabitur ei libellus.
Cuius forma talis erit.*

De forma libelli.

Proponit A in iure contra B, quod ipse mutuauit c libras tali die, quas debebat ei soluere ad talem diem.

Et quia non soluit requisitus, petit a vobis, domine iudex, ipsum condemnari sentencialiter sibi ad soluendam pecuniam supradictam.

Petit etiam dampna deperdita, que sustinuit occasione dicte pecunie non solute, que estimat ad valorem xxx solidorum. in quibus petit ipsum similiter condemnari.

Hec dicit et petit, saluo sibi iuris beneficio in omnibus, protestans de probando quod sibi sufficiat de premisis, et expensis factis in lite et etiam faciendis quas¹⁾ suo etiam tempore declarabit.

Huic libello respondendum est tali die.

Datum etc.

13) Memoriale ad omnes excepciones proponendas.

Anno domini etc. die tali assignata est dies talis contra talem ad deliberandum super petitione siue libello autentico dicto B.²⁾

Dicta die proposuit talis coram nobis tales excepciones que sic incipiunt et sic terminantur.

Quibus actis assignauimus dictis partibus diem talem ad proponendum omnes excepciones dilatorias ipso die. *vel sic*: dies talis est assignata contra talem ad proponendum omnes excepciones dilatorias contra eum.

Actum anno etc. die etc.

14.

Dehinc post excepciones tales ponende sunt posiciones.

1) Cod.: *quos*.

dem nur noch folgt: *quorum copiam idem A.*

2) Dertext der handschrift scheint uns hier unvollständig zu sein, in-

Memoriale ad ponendum omnes posiciones.

Anno domini etc. die tali coram nobis tali loco et tali die assignata contra talem ad faciendum posiciones hinc et inde et responsiones ad easdem, hinc et inde posicionibus factis et responsionibus ad eas, assignauimus dictis partibus diem talem ad probandum intencionem suam hinc et inde.

Datum etc.

15.

Aliquando assignatur dies ad probandum primo, deinde ad probandum secundo et tercio, quarto cum sollempnitate iuris.

Vnde potest sic formari.

Memoriale ad probandum.

Anno domini etc. die tali assignata talibus ad probandum primo, ex parte talis fuerunt duo testes producti, qui diligenter fuerunt examinati, quorum nomina sunt hec C et D. ex parte vero altera fuerunt tres producti, et similiter diligenter examinati, quorum nomina sunt hec F G et I.

Quibus actis ad probandum secundo assignauimus partibus talem diem.

Datum etc.

Et eodem modo possunt fieri memorialia tercio et quarto.

16) Memoriale ad audiendam sententiam diffinitiuam.

Anno domini etc. die tali assignata contra talem ad dicendum in testes et dicta testium hinc et inde — *vel sic*: ex parte tali partibus in nostra presencia constitutis — auditis etiam que partes voluerunt proponere tam contra testes quam contra dicta testium, etiam redactis in scriptis, ab vtraque parte fuit omnibus allegacionibus renunciatum, et etiam in causa conclusum.

Quibus actis assignauimus dictis partibus talem diem ad diffinitiuam sententiam audiendam.

Datum etc.

17.

Item aliquando datur dies ad dicendum in testes et dicta testium primo secundo tercio, secundum quod iudici videbitur expedire.

18) Forma sentencie diffinitive.

In nomine patris et filii etc.

Anno domini etc. petente in iure coram nobis E tali a parte tali quandam domum in tali loco sitam, que ad ipsum pertinet iure hereditario eo quod fuerat patris sui vt dicebat, dicto P hoc negando litem legitime contestando, iurato hinc et inde de calumpnia, posicionibus¹⁾ factis et responsionibus ad eas, testibus ex parte E ad suam intencionem fundandam productis, legaliter receptis, et prudenter examinatis, publicatis attestacionibus et diligenter inspectis, rationibus et allegacionibus plenius intellectis, omnibus rite peractis, ordine iudiciario in omnibus et per omnia obseruato, consideratis omnibus que nos mouere poterant et debebant, die assignata ad audiendam sentenciam diffinitiuam, partibus presentibus et sentenciam instanter petentibus, communicato bonorum virorum et iuris peritorum consilio, per diffinitiuam sentenciam adiudicauimus predicto E domum predictam, contra P superius nominatum eidem E in x libras hallensium pro expensis in lite P iuratis primitus a nobis taxatis sicut moris est per eandem sentenciam condempnantes. *vel sic*: E per eandem sentenciam questionem expensarum reseruantes.

Datum etc.

19) Forma execucionis sentencie.

Tales iudices a domino papa delegati tali ordinario salutem.

Quia de bonorum virorum et iuris peritorum consilio, auditis rationibus vtriusque partis, rem de qua inter tales controuersia vertebatur tali iudicauimus pacifice possidentiam, mandamus vobis firmiter et districte, quatenus eundem auctoritate nostra excommunicacionis vinculo innodetis, si nostre sentencie non paruerit memorate.

Datum etc.

20) De appellacionibus.

a.

Quoniam autem quandoque grauantur partes per iudices, propter hoc aliquando necessarie sunt appellaciones. vnde si appellatur²⁾ ab interlocutoria, debet appellacio sic formari:

Ego Johannes de tali loco clericus, senciens me grauatum ab interlocutoria a vobis, domine iudex, anno domini

1) Cod.: *racionibus*.

2) Cod.: *appellentur*.

etc. die tali pro R de tali loco in tali causa lata, non obstantibus excepcionibus que sic terminantur, sedem apostolicam in hiis scriptis appello, et apostolos instanter peto, me et causam meam subiciens protectioni sedis apostolice speciali.

b.

Et si denegentur apostoli, tunc debet appellare et dicere: quia negatis mihi apostolos, appello ad sedem eandem.

Et debent adduci tunc testes in presencia iudicis, coram quibus fiet appellacio.

c) Forma appellacionis a sententia diffinitiva.

Quia vos, domine iudex, iniquam sententiam diffinitivam protulistis contra me pro tali C, ego A ad eam sententiam diffinitivam tamquam iniquam appello sedem apostolicam in hiis scriptis, et apostolos peto, et inuoco testes appellacionis mee. *quos nominabit.*

Et fuit facta predicta appellacio tali die et mense, loco tali, et assistentibus predictis.

d) Forma apostolorum.

Postmodum iudex, si velit deferre appellacioni interposite, sic poterit dicere, si sit appellatum ad papam:

Sanctissimo patri ac domino suo in Christo karissimo, in dei gracia romane et vniuersalis ecclesie summo pontifici, talis ab episcopo delegatus deuotissima pedum oscula beatorum.

Cum talis ab interlocutoria — *vel* diffinitiva — sententia a nobis lata tali die ad vestre sanctitatis audienciam appellationem, eidem appellacioni ob reuerenciam sedis apostolice duximus defferendum, et ipsum ad apostolicam sedem quam appellauit cum hiis apostolis destinamus, ab obseruacione nostri iudicii ipsum libere dimittendo.

21) Commissio legacionis.

Si autem delegatus committere voluerit vicem suam alteri, sic scribet:

Frater talis, iudex a sede apostolica delegatus, tali canonico salutem in domino sempiternam.

Quoniam pluribus et arduis negociis nostris et nostre ecclesie inpediti cognicioni cause *seu* causarum, quam *vel* quas mouet *vel* mouere intendit coram nobis auctoritate apostolica coniunctim *vel* separatim H talis dyocesis contra C talem talis dyocesis, ad presens vacare non possumus vt vellemus, vobis ipsam *seu* ipsas committimus audiendas, diffini-

cione vel denunciacione dicte cause *seu* dictarum causarum nobis¹⁾ reseruatis, ita tamen quod quandocumque nobis placuerit ipsam *seu* ipsas ad nos possimus libere reuocare.

In cuius rei testimonium etc.

22) De conpromissionibus et arbitris.

a.

Quia quandoque lites per conposiciones et arbitria finem sorciuntur, ideo²⁾ in fine huius operis de conpromissionibus et arbitris aliquantulum discuciamus.

Primo videndum est, quid sit conpromissio, et quid arbitrium.

Conpromissio est, in pronunciacione alicuius vel aliquorum super aliqua questione proposita pro bono pacis assensu mutuo consentire.

Arbitrium vero debet vallari sacramento prestito, vel fide interposita, vel appositione pene. item terminus debet prefigi, infra quem debet arbitrium terminari. vltra quem non compellitur quis stare arbitrio,³⁾ si infra terminum non fuerit arbitrium promulgatum.

b) Forma conpromissionis in arbitros.

Anno domini etc. *vel sic*: Noueritis vniuersi presentes litteras inspecturi, quod — cum inter talem et talem talis questio verteretur — sub hac forma et condicione illa quod omnibus controuersiis vel contencionibus quas inter se habebant vel habere poterant vsque in hodiernum diem contemplacione istius questionis, non coacti set spontanea voluntate, compromiserunt pro se et heredibus suis in nos tales et tales tamquam in arbitros, arbitratores, conpromissarios, *seu* in arbitros et amicales conpositores, vt nos supra predictis controuersiis procedere possimus, iuris ordine obseruato vel non seruato, de plano vel equo, prout voluerimus secundum quod estimacioni nostre compromiserunt, et vt penitus possimus examinare et cognoscere prout nobis visum fuerit expedire, terminare, punire litigatorum contumaciam ordinarie vel extraordinarie prout nobis melius visum fuerit, et citare partes ad quamcunque partem vel ad quemcunque locum voluerimus, diebus feriatis et non feriatis, sedendo, stando, omni loco, vtroque presente, altero presente, et quod arbitrari possimus semel et pluries, et sentenciam nostram interpretari et corrigere si opus fuerit, et vt possimus pronunciare in scriptis vel sine scriptis prout nobis videbitur faciendum, et vt altero nostrum vel

1) Cod.: *vobis*.

2) Cod.: *idem*.

3) Cod.: *arbitria*.

duobis absentibus possit maior pars si superfuerit presens omnia ordinare, promittentes nobis predictis arbitris pro se et heredibus suis ambe partes sub pena c librarum, quod in super dictis contencionibus nostro arbitrio siue ordinationi nostre obtemperabunt, et quod in nullo contrarientur vel conuenient de iure vel de facto vel opere vel verbo per se vel per interpositam personam, et quod nichil committent quod sit contra promissum, et quod nullum priuilegium contra promissum inpetrabunt, nec aliquam allegabunt exceptionem, nec opponent nec vtentur beneficio alicuius iuris canonici vel ciuilis.

c. Item de eodem.

Anno domini millesimo etc. nos talis notum esse volumus, quod — cum inter tales ex vna et talem ex parte altera super silua tali controuersie quedam seu dissensionis materia verteretur, ex eo quod in eadem silua succisis arboribus et etiam extirpatis quedam noualia facere vellet, terramque ipsam ad culturam vertere intendebat, predictis talibus se opponentibus et dicentibus ex aduerso, quod (cum in ipsa silua ius eis competeret ligna videlicet succidendi et alia faciendi que sua necessitas postularet) premissa nequaquam posse fieri sine graui preiudicio iuris sui — tandem vero in nos tamquam in arbitros arbitratores seu amica-biles conpositores super questione huiusmodi sopienda communiter conuenerunt et conpromiserunt concorditer dicte partes, sub pena tali se quod nostro starent et cum affectu parerent arbitrio fideliter obligantes.

Nos igitur inter ipsos ob pristine pacis et concordie vniorem recepto in nos huiusmodi conpromissionis arbitrio, auditis allegacionibus, examinatis diligenter et discussis iuribus parcium que ex instrumentis — donacione, longi temporis prescripcione; seu quocumque alio modo — ipsis competebant seu competere videbantur, communicato prudentum virorum consilio, arbitrando seu amicabiliter componendo pronunciauimus statuimus et diffiniendo decreuimus seu ordinauimus, vt predicti tales in predicta silua circa succisionem lignorum ac pastum pecorum quam etiam alia suis necessitatibus oportuna quiete ac libere gaudeant illo iure perpetuo et vtantur quo actenus vsi fuerunt, ipsum quoque possessionis modum et vsum — salua eis prescripcionis continuacione — pacifice teneant, quemadmodum talem proge-nitores ex longa et antiqua consuetudine tenuerunt.

Ne igitur super isto arbitrio promulgato et decisione litis alicuius dubitacionis scrupulus oriatur, presentes etc.

Anhang.

Register über den dritten theil unter anfügung der numern und der seitenzahlen unseres abdruckes, wobei nur zu bemerken ist, dass 1. 21. 54. und weiter 87. 88. sich in dasselbe nicht aufgenommen finden.

Tituli ad apostolicas que in premissis correctoriis poterunt inueniri.		
Pape de occiso abbate conqueritur a conuentu	2	855
Abbas eidem scribit quod hereses pullulant in vicina ¹⁾ ecclesia	3	856
Item quod episcopus intendit infringere iura sua . . .	60	876
Episcopo scribitur vt concordet duos electos in discordia	4	857
Electus monachus in episcopum vt sit humilis exhortatur	5	857
Electo in episcopum consulitur vt cedat	6	858
Episcopus rogatur vt quorundam in dyocesi sua in- cendia conpescat	7	858
Respondetur querenti si debeat consentire electioni de se facte	8	858
Ad episcopos.		
Episcopus de nouo creatus salutatur	9	858
Item monasterium nigri ordinis nostro ordini permit- tit ²⁾ incorporari	10	859
Item concursus populi ad locum indebitum declaratur	11	860
Item vt concordet duos electos in discordia	61	876
Item vt rector ecclesie indignus ab ecclesia repellatur	62	877
Item abbas vocatus ad synodum se excusat	63	877
Item conqueritur abbas quod officialis episcopi renuit sibi iusticiam exhibere	64	878
Episcopus excusat officialem suum	65	878
Tituli ad abbates.		
Quod filius suus laborat ad hoc vt monasterio alteri subiciatur	12	860
Vt dilapidatam reformet filiam et habeat sibi . . .	13	860
Vt transferatur filia in eum qui reformet	14	860
Vt veniat ad visitacionem vocatur	15	861
Quia apostatam redeuntem bene tractat commendatur	16	861
Quod vicia in suo monasterio extirpauit abbas com- mendatur	17	861
Conuentui scribitur vt conseruent ordinis disciplinam	18	862
Excusat se abbas transiens quod non visitauit amicum	19	862
Egrotus consolatur	22 *	864
Tribulato compatitur	23 *	864
Volens cedere vt persistat consulitur	24	864
Quod alterum plus diligit quam diligitur ab eo causatur	25	864
Quociens apostata debeat recipi queritur	26	865

1) Cod.: *vicinia*.

2) Cod.: *permittat*.

*) Die überschriften dieser beiden numern scheinen im texte ver-
wechselt zu sein, und dürften umzustellen sein.

Super nigro monacho recepto abbati ipsius respondetur	27	865
Quod abbas deseruit ecclesiam reprehenditur	28	865
Quod ordinis disciplina in Vngaria — Clareuallensibus scribitur — deficiat	29	865
Vt quendam recipiat in monachum rogatur	30	866
Monachi missi remittuntur	31	867
Vt monachi ad tempus reseruentur petitur	32	867
Vt visitatori occurratur	33	867
Visitor committit officium visitacionis	34	868
Vt visitatori obediatur	35	868
Vt testamentum comitis dispensans sue ecclesie recordetur	36	868
Pro apostata redeunte interceditur	37	869
Quid faciat suo cognato monacho dissoluto	38	869
Rescriptum quid debeat facere de eodem	39	870
Egrotus per litteras consolatur	40	870
De consolacione regraciatur	41	870
Monachus eicitur	42	870
Quod quidam non sit dilapidator monasterii excusatur	43	871
Ad deponendum dilapidatorem abbas vocatur	44	872
Quod non possit venire ad deposicionem excusatur	45	872
Prior in abbatem eligitur et concedi postulatur	46	872
Prior in abbatem postulatus transmittitur	47	872
Vt idem proficiat adhortatur	48	873
Vt eidem monachi reuerenciam exhibeant petitur	49	873
Quod abbas cedens facta succedentis anichilet conqueritur	50	873
Monachi alios religiosos aspernantes reprehenduntur	51	873
Cellerarius contra abbatem suum mouetur	52	874
Vt iudices delegati in curia romana obtineantur petitur	53	874
Abbati patri abbas filius reconciliatur	55	875
Idem quod minus diligibilem se exhibuit corripitur	56	875
Idem reformatus gracie patris regraciatur	57	875
Licencia quosdam in monachos recipiendi petitur	58	875
Monachus a nigro ordine reuocatur	59	876
Professi receptio denegatur	68	880
Studens Parisius ad ordinem vocatur	20.66	863.879
Studentis rescriptum	67	879
Suffragia conceduntur	69	880
Nonicius fluctuans per litteras roboratur	70	880
Nonicii rescriptum	71	881
Theologus ad ordinem trahitur	72	881
Nonicius delicatus et vacillans roboratur	73	882
Adolescens vt relictis parentibus ad ordinem veniat trahitur	74	882
Sanctimonialis de bona obseruancia commendatur	75	882
Ad regem et alios seculares.		
Rex de nouo creatus salatur	76	883
Vt abbatem captum liberet inpetratur	77	883
Regi de comite conqueritur	78	884
Duci de aduocati sui malicia conqueritur	79	885
Comes pro conductu inploratur	80	886
Vt officialem suum fieri monachum concedat petitur	81	886
Comitissa vt quendam suo domino reconciliet rogatur	82	887
Comitisse super impensis beneficiis regraciatur	83	887
Ciui pro peregrino paupere supplicatur	84	888
Forma viatici	85.86	888

XV.

Formeln für rechtsgeschäfte.

Vorbemerkungen.

Ueberblickt man die bisher vorgeführten werke, so sind wohl belege genug für die regel geliefert, welche wir gleich im §. 2 der einleitung bei der dortselbst unter bezugnahme auf die äussere erscheinung der mittelalterlichen briefsteller und formelbücher erwähnten dritten klasse derselben aufgestellt haben, dass nämlich ihre mehrzahl aus einer anleitung zur ars dictandi und aus einer grösseren oder kleineren mustersammlung besteht.

Durch diese regelmässige gestalt derselben ist aber keineswegs ausgeschlossen, was wir ebenfalls da bemerkt haben, dass auch nach art der sogenannten alten formeln lediglich zusammenstellungen von musterstücken ohne jene grammatisch-rhetorische anleitung vorkommen. doch sind meistens auch diese auf irgend eine weise wieder in eine gewisse verbindung mit der ars dictandi gebracht. wenigstens im äusserlichen gewande. so enthält der aus dem kloster Windberg überkommene cod. lat. mon. 22294 aus dem dreizehnten und vierzehnten jahrhunderte von fol. 88—96 eine vorzugsweise auf Oesterreich bezügliche mustersammlung ¹⁾ als summa de prosayco dictamine. ihr unmit-

1) Die zwei letzten stücke sind schreiben des Viricus iudex salzburgensis cum universo civitatis ejusdem et dyocesis populo, und der prälaten Ch de sancto Petro Salzpurg Otto de Sewen Fridericus de Paeurn et Heinrichus de sancto Vito abbates, Chunradus de Perhtersgaden Heinrichus de sancto Zenone de Hegelwerde de Chiemse de Bam-burga de Garze de Augea prepositi, cum ceteris salzburgensis dyocesis prelati an den pabst Clemens über die nach dem tode des erzbischofs Ulrich pridie nonas octobris 1265 apud Salzburgam in capitulo in aller form erfolgte nachfolgerwahl in der person des dominus Wolodezlaus, venerabilis pataviensis ecclesiae postulatus, wizgradensis praepositus.

telbar voran steht, so zu sagen als ergänzung, von fol. 86'—87' eine in der handschrift selbst am schlusse als summa bona de prosayco dictamine bezeichnete ungemein gedrängte ars dictandi. noch schlagender tritt das streben, den reinen formelsammlungen jene wie es scheint einmal für höchst wünschenswerth erachtete zugabe nicht fehlen zu lassen, bei den nunmehr folgenden höchst interessanten juristischen formeln hervor, welche an und für sich ein vollkommen abgeschlossenes ganze bilden, aber immerhin — wenigstens äusserlich — der berührten zuthat nicht entbehren.

Zwischen zwei briefsteller¹⁾ von einer und derselben zierlichen und gedrungeenen hand des vierzehnten jahrhunderts in zwei spalten ohne alle und jede äusserlich bemerkbare abtheilung oder scheidung hievon eingeschrieben, bietet uns der dem kloster sanct Nicola zu Passau entstammende cod. lat. 16122 der hiesigen staatsbibliothek von fol. 9 bis 11' eine zwar kleine aber doch gewiss den juristen will-

1) Der erste reicht von fol. 4'—9, und beginnt mit der lehre von den proverbien wie folgt: *proverbium est brevis oratio fida nutrix benivolentiae et ad sequens negotium mentem praeinstruens auditoris.*

Der anfang des zweiten von fol. 11'—15 lautet: *universis scolariibus qui decorari cupiunt epistolaris dictaminis scientia gloriosa P magister salutem et neglectis ambagibus ad margaritam dictaminis proferare.*

Am schlusse desselben sind von anderer hand des vierzehnten jahrhunderts die nachstehenden glossen in den leeren raum der zweiten spalte von fol. 15 eingetragen:

feodus lengut. depactacio ghedinghe. expedicio gheuolghē. proscriptio achte. in solidum ghesamehant. orphio oruede. martycopus litkop. arestare aneuanghen. census tins. deuolucio aneal. obses gisel. precaria bede. plebicitum lantding. warandia ware. parlamentum der heren ghespreke. circumuallare vorlegghenhus. treuge vrede. vnio eninghe. ex-actio scot. murena lanturede. munire warnen. tributum leghescat. fectigal sleghescat. quita butinghe. dotalicium lifghedinge. tornus spey. cretica crede. consponsus medelouere.

Von wieder anderer gröberer hand endlich ist noch hieneben an den äusseren rand hinbemerkt:

peculium castrense borchlen. obstagium inleggher. omagium, id est obediencia, hulde. emphiteosis pach(t)gut.

kommene sammlung von formeln für rechtsgeschäfte aus den jahren 1307 bis 1327, unter gänzlicher vertilgung von orts- wie personennamen — vielleicht in oder um Goslar¹⁾ — angefertigt.

An ihrer spitze findet sich — gleichsam als einleitender paragraf — ihr inhaltsverzeichniss, wie wir sogleich hier es mittheilen:

- 1) de tutela matris et auie.²⁾
- 2) de tutela et cura alterius.
- 3) de racione reddenda cure et tutele.
- 4) de inuentario.
- 5) de testamento. qualiter testamentum sit clausum uel apertum.³⁾ uel et qualiter apperiat.
- 6) de codicillis.⁴⁾
- 7) de donacione causa mortis ab aliquo facta qui non in potestate sua est.
- 8) de donacione causa mortis facta ab illo qui est in potestate sua.
- 9) de donacione inter uiuos.
- 10) de donacione propter⁵⁾ nupcias.
- 11) de feodo.
- 12) de recognicione feodi.
- 13) de mancipacione.
- 14) de donacione facta ecclesie.

1) Auf fol. 15' wenigstens, zugleich der letzten seite der beiden pergamentlagen, welche die genannten schriften enthalten, finden sich von derselben hand, welche das auf der nächsten lage beginnende westfälische formelwerk Simons geschrieben hat, drei erlasse des vicars Johannes von Goslar, der letzte aus dem jahre 1341, sodann eine obligatio praebendae des dekanes der kirche der apostel Simon und Judas zu Goslar aus dem jahre 1345, endlich eine urkunde des bischofes Heinrich von Hildesheim aus dem jahre 1350 eingetragen.

2) Die handschrift hat hier sowohl als in der überschrift des stückes im texte selbst ganz deutlich *ame*.

Wir haben in Henschel's neuer ausgabe des glossarium mediae et infimae latinitatis ein wort *ama* nicht gefunden, und desshalb vorläufig die änderung in *auie* vorgenommen.

3) Cod.: *comparatum*.

4) Cod.: *codicalis*.

5) Cod.: *inter*.

- 15) de simplici uendicione.
- 16) de uendicione condicionali.
- 17) de uendicione facta de assensu domini.
- 18) de emphiteosi.¹⁾
- 19) de permutacione et cambio.
- 20) de transactione uel conposicione.
- 21) de cessione iuris.
- 22) de mutuo.
- 23) de pignore.
- 24) de petitione dotis.
- 25) de conductu.
- 26) de instrumento mercatorum, de diuisione per alphabetum.
- 27) de remissione debiti.
- 28) de adopcionem.
- 29) de libertate.²⁾
- 30) de subeundo iugo.
- 31) quando quis se et sua dat ecclesie.

Leider ist der text unseres codex, abgesehen von größeren fahrlässigkeiten bei den numern 19 und 21, nicht eben ausserordentlich correct, so dass wir — unter genauer angabe der handschriftlichen lesart in den noten — die uns dringendst gebotenen veränderungen salvo meliori versuchen mussten.

1) Nach dieser numer folgt hier „*de promociōe*“ als nächstes kapitel, ohne dass es im texte aufnahme gefunden.

2) Cod.: *liberalitate*.

Formeln für rechtsgeschäfte.

1) De tutela matris et auie.

a.

Talis iudex omnibus hanc cartam uidentibus salutem in domino.

Notum sit, quod A uxor H in nostra¹⁾ presencia constituta, tutelam B et C filiorum suorum uolens, a nobis petiit sibi dari.

Que postquam nuberet, senatus beneficio consulti uelleiani²⁾ renunciauit, et sub omni rerum obligatione promisit rem filiorum suorum pupillorum A C et D saluam fore, et se inuentarium³⁾ confecturam, et quod fidelis esset in administratione bonorum et custodia personarum,⁴⁾ filiorum predictorum suorum uidelicet. et pro omnibus attendendis⁵⁾ A et B fideiussores dedit.

Et ipsi ambo fideiussores satisdederunt⁶⁾ nobis et⁷⁾ per nos dictis pupillis A et B, uterque in solidum, bona sua obligando, epistole diui Adriani et beneficio uelleiano⁸⁾ prefate nutricis penitus renunciantes.

Quare nos⁹⁾ cognoscentes hec expedire utilitati predictorum pupillorum, prefate A tutelam concessimus supradictam.

Et ut hoc instrumentum indefectam firmitatem habeat, nostro sigillo ipsum duximus roborandum.

Factum fuit hoc in tali loco, anno domini m° ccc° vii, tali die talis mensis.

Testes rogati interfuerunt A B C D E F G etc.

1) Cod.: *uestra*.

2) Cod.: *uel eani*.

3) Cod.: *inuentariis*.

4) Cod.: *custodia et personarum*.

5) Cod.: *attendentis*.

6) Cod.: *statuerunt*.

7) Cod.: *ut*.

8) Cod.: *epistole dimidiam beneficio et uellano*.

9) Cod.: *uos*.

b.

Si uis ut mulier obligetur tibi, semper facias eam renunciare beneficio¹⁾ senatus consulti uelleiani²⁾. alioquin non tenet obligacio.

Item si uis quod fideiussores teneantur³⁾ quisque in solidum, facias eos renunciare epistole diui Adriani.

2.

Item si sit talis quod pro se petat tutorem uel curatorem, uel si sit adolescens, datur cum tali instrumento.

a) De tutela et cura alterius.

Talis iudex etc.

Notum sit omnibus, quod ad petitionem A — filii quondam B — dedimus A tutorem, uel curatorem, Cad generalem ipsius administracionem, uel ad uendicionem uel empicionem talem.

Et ipse C promisit et super sancta ewangelia iurauit, rem dicti pupilli — uel adolescentis — saluam fore, et⁴⁾ se fidelem esse in amministracione dicti pupilli, uel adolescentis. et inde obligauit omnia nobis et per nos dicto pupillo.

Insuper fideiussorem dedit H, qui se fideiussorem constituit, et omnia bona sua obligauit, renuncians omni iuri.

Et ut carta ista indefectam firmitatem habeat, ipsam nostro sigillo duximus roborandam.

Factum fuit hoc tali loco, ut supra.

b.

Et nota, quod pupillo datur tutor. adolescenti uel maiori, si sit furiosus uel prodigus uel insanus, datur curator.

· 3) De ratione reddenda.

a.

Talis iudex etc.

Notum sit omnibus, quod B curator A, filii quondam B, in presencia nostra et amicorum ipsius A de amministracione cure ipsius sufficientem reddidit rationem, ita quod facta computacione inuentum est, quod idem A predicto B remansit debitor in mille solidis⁵⁾ talis mónete. quibus se constituit debitorem, et ex hoc obligauit ei om-

1) Cod.: *beneficii*.2) Cod.: *uel eam*.3) Cod.: *testantur?*4) Cod.: *fore, et se fideiussorem dedit H, et.*5) Cod.: *in uille solidum*.

nia bona sua, et promisit se solitum in tali tempore pecuniam assignatam, in¹⁾ hoc renunciando omni iuri.

Et instrumentum inde factum duximus sigillo nostro roborandum.

b.

Et nota, quod eodem modo redditur ratio tutele.

4.

Item nota, quod tutor uel curator debet facere inuentorium de bonis omnibus pupilli uel adolescentis cuius est tutor uel curator. et potest fieri in hunc modum.

De inuentorio.

Talis iudex etc.

Notum sit omnibus, quod anno domini m^o ccc^o vii, kalendis aprilis, P datus tutor uel curator B, quondam filii G, in nostra presencia constitutus, de bonis ipsius²⁾ inuentorium fecit, et iurauit nobis super sancta ewangelia et per nos predicto B, rem predicti P saluam fore, et quod res ipsius fideliter amministraret, inde nobis et per nos omnia bona obligans predicto³⁾ B.

Inuenit siquidem tot domos in tali loco, et habent consortes tales. item tot terras quot sunt in tali loco, et habent consortes tales. et tantum de pecunia. et tantum de debitis.

Et sic numerabit omnia singulariter et distincte. et postmodum dicet iudex:

Ut illud inuentorium firmitatem habeat, nostro sigillo ipsum duximus roborandum.

Uel si esses notarius, sic diceret: et ego notarius talis de mandato talis iustrumentum⁴⁾ scripsi, et tali sigillo sigillaui.

Factum fuit hoc in tali loco, anno domini m^o ccc^o etc.

5) De testamento.

a.

Anno domini m^o ccc^o vii, tali die talis⁵⁾ mensis, ego A, in infirmitate corporis mei positus, cum bona mentis mee ualitudine existens, testamentum sic facio.

1) Cod.: *et*.

2) Die handschrift hat hier nochmal *constitutus*.

3) Cod.: *predicta*.

4) Cod.: *instrumento*.

5) In der handschrift fehlt *talis*.

In primis pro anima mea c marcas dari precipio. e quibus¹⁾ relinquo tali ecclesie — in cuius cimiterio eligo²⁾ sepulturam — x libras, et tali hospitali xx.

Et B uxori mee recognosco me habuisse pro ea in dotem c libras. quas ei mando restitui. et relinquo insuper eidem x libras. et sic uolo quod ipsa habeat in bonis meis c et xl marcas.

P et B filios meos instituo heredes³⁾ pluribus porcionibus. et si alter eorum sine herede decesserit legitimo, hereditas precedentis ad alium superstitem deuoluatur.

Sic debet scribere totam uoluntatem et in fine sic debet scribere:

Hanc uoluntatem meam iure testamenti ualere uolo. et si iure testamenti non ualeat, ualeat iure codicillorum, uel iure ultime uoluntatis, uel omni iure quo quelibet ultima uoluntas ualere potest.

Factum fuit hoc testamentum in tali loco,⁴⁾ anno domini m° ccc° etc.

Testes rogati interfuerunt A B C D E F G H I K.

Et ego talis notarius testis interfui, et auctoritate talis iudicis et mandato testatoris testamentum hoc scripsi et subscripsi, signaui et sigillaui tali sigillo.

b) Notabile.

Nota, quod testamentum iuxta uoluntatem testatoris dictatum scribitur in carta.

Et tenorem ipsius sciet testator, et notarius, et unus uel plures amicorum si uoluerint.

Et filis ad opus sigillorum aptatis,⁵⁾ et testibus conuocatis et rogatis,⁶⁾ testator cartam testamenti scriptam et complicatam ostendet testibus, asserens⁷⁾ in ea scriptum testamentum suum, et rogans testes ut post obitum suum super testamentum⁸⁾ testimonium perhibeant ueritati.

Postmodum testes qui scribere sciunt subscribent, ne-scientes subscribi facient, et sigillabunt, signa sua apponentes sic: *ego A huic testamento rogatus⁹⁾ subscripsi, uel subscribi feci, et signum illud inpressi, uel inprimi feci*, et ceteri testes sigillis propriis sigillantes, et signa que uoluerint apponentes in filo in quo pendeat sigillum.

1) Cod.: *marcas accipio quibus.*

2) Cod.: *elige.*

3) Cod.: *instituo. v. edes.*

4) In der handschrift fehlt *loco.*

5) Cod.: *aptis.*

6) Cod.: *et connexans.*

7) Cod.: *asseret.*

8) In der handschrift fehlt *testamentum.*

9) Cod.: *rostatoreis.*

Cuiusque testis incipienda erit subscripcio et recta linea protendenda. in fine linee testis inprimit uel inprimi faciet suum sigillum.

Et nota, quod notarius similiter subscribet, apponendo annos domini et diem. et sigillabit et signabit, in subscripcione sua dicens se cartam illam mandato testatoris subscripsisse.

Item nota, quod sine tabellione hoc testamentum confici potest, dummodo alii testes sufficiant.

c) De testamento clauso.

Sicut aperitur mortuo testatore testamentum clausum, notarius et alii testes — facto iureiurando — iudici illius testatoris dicent, testamento se rogatos interfuisse subscripsisse sigillasse signasse, ipsum sane mentis fuisse,¹⁾ et testamentum non mutasse quod ipsi sciunt. et dicent tempus et locum. et ostendat quisque suam scripcionem sigillum et signum.

Quo facto testamentum aperiatur²⁾, sigillis pendentibus, filo remanente innexo, ut ipso originali extrahi possint alia instrumenta.

Et de publicatione ipsa scriptis attestacionibus, et postmodum serie originali scripta, instrumenta fiant.

d.

Et nota, quod — si notarii copia non habetur, et testamento non clauso — adhibentur vii testes liberi in ciuitate, uel v in burgo uel uilla, ut super serie testamenti de hiis que nouerant sub forma publicationis perhibeant testimonium ueritati.

Et nota, quod notarius optinet probacionem duorum uel trium testium ad plus.

Debent autem fieri³⁾ huiusmodi publicationes in presencia iudicis iuxta morem loci, et in presencia aliorum testium.

e.

Item non potest esse testis in testamento mulier, uel impubes, seruus, surdus, mutus, furiosus, infamis.

Item nota, cui administracio bonorum interdicta,⁴⁾ est intestabilis, id est qui muliebria patitur, et qui crimine condemnatus est, et qui in eius et in testatoris patria non est heres scriptus, uel qui in eius potestate est.

1) Cod.: *esse*.

2) Cod.: *conperiat*.

3) In der handschrift fehlt *fieri*.

4) Cod.: *incerta*.

Item nota, quod totus sanus potest facere testamentum. et tunc dicet: *ego A sanus mente et corpore.*

6) De codicillis.¹⁾

a.

Ego A testamentum quod feci — *uel faciam* — et omnia que in ipso continentur uolo firmitatem optinere, hoc excepto quod in presentibus codicillis detrahere uolo talem rem quam primo legaueram pure B, uolens ut illam habeat hac condicione ut x libras det heredibus meis, *uel aliquid talium. uel*: uolo quod talis habeat medietatem omnium bonorum meorum.

Hanc autem uoluntatem meam uolo iure codicillorum firmitatem perpetuam optinere.

Factum fuit hoc in tali loco etc.

b.

Et nota, quod codicilli possunt fieri ante testamentum, in testamento, post testamentum. tamen semper de testamento mencio fiat, ut patet in nota.

Et nota, quod semper in codicillis quinque testes sunt necessarii.

7) De donacione causa mortis.

Ego A, constitutus in patria potestate, lege interdicente me testamentum facere posse, iure permittente donacionem fieri causa mortis, B patre modo presente et consenciente donacionem fieri causa mortis, facio in hunc modum.

In primis pro anima mea tot libras dari precipio. quas ita distribuo.

Hanc autem donacionem uolo ratam et firmam penitus permanere.

Factum fuit etc.

8) De eodem.

a.

Ego A libellum²⁾ facere disponens causa mortis, donare cupio omnia bona mea.

In primis pro anima mea tale predium — *uel tot denarios* — causa mortis dono, et eos tribuo in hunc modum etc.

1) Cod.: *codicalis*.

2) Cod.: *liellum*.

b.

Si autem res donatas donator post mortem donatorii alii restitui uoluerit, dicet sic:

Si uero R, cui talem fundum donauit, sine liberis decesserit, fundum illum ad C — uel ad eius filios — uolo reuerti.

9) De donacione inter uiuos.¹⁾

Ego A mera et spontanea uoluntate pure et sine omni condicione simplici donacione inter uiuos rata et irreuocabili dono tibi B tuisque heredibus siue quibuslibet²⁾ successoribus tuis talem possessionem, bona fide promittens et super sancta ewangelia dei iurans quod contra predictam donacionem per me uel per alium nunquam ueniam.

Et ut hec donacio perpetuam et irreuocabilem optineat firmitatem, rogauit dominum meum talem episcopum, ut eam sigilli sui robore confirmaret.

Et nos C dei gracia talis episcopus cartam presentem super hoc factam duximus nostri sigilli munimine roborandam.

Factum fuit hoc in tali loco, presentibus ad hoc uocatis testibus B etc. anno domini m^o ccc^o etc.

10) De donacione propter³⁾ nupcias.

Notum sit omnibus tam presentibus quam futuris, quod ego A mera et spontanea uoluntate mea dedi B uxori mee in bonis meis propter nupcias c libras.

Et ut hec donacio ualeat, ego R talis iudex ad petitionem dicti A cartam istam super hoc factam tali sigillo sigillaui.

Factum fuit etc.

11) De pheodo.

Notum sit omnibus tam presentibus quam futuris, quod nos dei gracia comes talis mera et spontanea uoluntate nostra damus et tradimus tibi A militi de tali loco in pheodum liberum et inhoneratum⁴⁾ et successoribus tuis in perpetuum castrum tale⁵⁾.

Et ego A ratione donacionis predicte uobis domino comiti homagium facio per me et omnes successores meos, et per uos omnibus successoribus uestris, et perpetuam fidelitatem promitto uobis et uestris conseruare, uidelicet

1) Cod.: *donacione in terminos.*

2) Cod.: *cuiuslibet.*

3) Cod.: *inter.*

4) Cod.: *et honoatum* mit dem

abkürzungszeichen für *et* zwischen *ea*.

5) In der handschrift fehlt *tale*.

quod nunquam ero uobis in dampnum de corpore uestro, uel de municionibus uestris, uel de iusticia, uel de aliis que ad honestatem uestram pertinere uidentur, uel de uestris possessionibus, neque de incolumitatibus corporis uestri, neque de aliquo secreto uestro, super hoc fidelitatis osculum tribuendo. et in pace et in gwerra uobiscum ero, excepto imperatore, *uel* rege tali, *uel* papa, contra quoslibet iuxta posse.

Acta sunt hec in tali loco, anno domini m° ccc° etc.

Et ego talis scripsi cartam istam de mandato talis comitis, et suo sigillo pariter sigillaui.

12) De cognitione pheodali.

Ego B confiteor et in ueritate recognosco uobis domino C comiti tali, me et antecessores meos tenuisse et habuisse tale castrum in pheodo dudum,¹⁾ et me et successores meos tenere debere de consensu uestro²⁾ et uestrorum pariter successorum.

Unde recognosco uobis homagium uel dominium, et promitto uobis tamquam domino meo fidelitatem perpetuam conseruare.

Et nos C dei gracia comes talis homagium tuum recipimus, et hanc cartam super hoc factam sigilli nostri munimine confirmamus.

Factum fuit etc.

13) De emancipacione.

Omnibus hanc cartam uidentibus talis iudex salutem.

Manifestum sit omnibus, quod A in nostra presencia constitutus B filium suum presentem et petentem emancipauit et a manu et a potestate sua dimisit, concedens ei plenariam et liberam potestatem semper ulterius uendendi et emendi donandi alienandi et aliis se obligandi et in iudicio standi et omnes actus legitimos faciendi.

Et ut firmitatem habeat carta ista super hoc facta, nos talis iudex ipsam sigillo nostro duximus sigillandam.

Factum fuit etc.

14) De donacione facta ecclesie.

Ego A mera et spontanea uoluntate mea et libertate pro anima mea et redemptione peccatorum meorum dono

1) die handschrift trennt *pheodo*, so dass in der nächsten zeile noch *do* steht, worauf *dum* folgt.

2) Zwischen *debere* und *uestro* ist in der handschrift ein kleiner leerer raum.

tibi C rectori talis ecclesie et per¹⁾ te eidem ecclesie tale pratum, quod est in tali loco, et habet consortes tales.

Et ut predicta donacio firma sit in perpetuum, rogauit talem episcopum meum dominum, ut ipsam sigilli sui munimine roboraret.

Et nos B dei gracia episcopus talis dictam donacionem sigilli nostri munimine roborauimus.

Factum fuit, et cetera.

15) De simplici uendicione.

Ego A uendo et uendicionis titulo trado tibi B et tuis in perpetuum successoribus absque omni condicione domum meam, que est in tali parrochia, et habet tales consortes.

Uendo inquam tibi domum predictam precio c marcarum talis monete. quod quidem precium mihi soluistis et numerastis taliter quod inde me teneo pro pagato.

Et si domus predicta ualet plus et ualitura est, precio predicto trado in perpetuum et concedo. et quod nunquam contra uendicionem predictam ueniam per me uel per alium, bona fide promitto²⁾ et super sancta ewangelia dei iuro.

Et nos talis episcopus³⁾ — *uel comes* — dei gracia, ut predicta uendicio irreuocabiliter obseruetur, cartam presentem super hoc factam duximus sigilli nostri munimine confirmandam.

Factum fuit etc.

16) De uendicione condicionali.

a.

Ego A uendo et uendicionis titulo trado tibi B et tuis in perpetuum uineam, quam habeo in tali loco, et habet consortes tales.

Uendo inquam pro mille marcis talis monete. de quibus soluisti mihi quingentas in continenti sic quod inde me teneo⁴⁾ pro pagato. et residuas quingentas marcas mihi promisisti soluere tali termino.

Et C debitorem et solutorem mihi constituisti, pacto tamen inter te et me habito, quod — si in tali termino predictas quingentas marcas quas a te habui restitueris — restitues uineam supra dictam, et sic uendicio rescindetur, et C debitor liber erit penitus et immunis. elapso uero termino C ad soluendum quingentos solidos mihi tenebitur.

1) Cod. : *pro*.

2) Cod. : *promittam*.

3) Im codex fehlt *episcopus*.

4) In der handschrift fehlt *teneo*.

et sic predicta uendicio rata et firma et exinde in perpetuum remanebit.

Factum fuit etc.

b.

Nota quod hec uendicio frequenter fit in fraudem usurarum.

17) De uendicione facta de¹⁾ assensu domini.

Ego A uoluntate et assensu domini B, saluo dominio et²⁾ iure ipsius, uendo et uendicionis tibi trado titulo B et tuis in perpetuum talem domum, quam in nomine ipsius R possideo in tali loco, que habet consortes tales.

Uendo inquam tibi pro c marcis talis monete. quas mihi soluisti taliter quod inde me teneo pro pagato.

Et si domus eadem plus ualet uel ualitura est, pro precio supra dicto totum tibi do in perpetuum et concedo.

Et ego B uendicionem predictam tibi et tuis in perpetuum meo et meorum nomine possidendam concedo, ita quod — si domum³⁾ predictam uendere aut quocunque modo alienare uolueris — tibi liceat, meo et meorum consilio precedente, et saluo semper iure meo et dominio et seruicio annuali, uidelicet quinque solidis⁴⁾ talis monete, quod seruicium annuatim in tali festo pro dicta domo mihi et meis tu et tui censualiter seruietis.

Factum fuit hoc in tali loco, anno domini etc. tali die talis mensis.

Et ego talis notarius de mandato talis iudicis hoc instrumentum scripsi et signaui, et suo sigillo pariter sigillaui.

18) De emphiteosi.

Notum sit omnibus, quod ego C miles de tali loco do in emphiteosim tibi H terram quam habeo in tali loco, in qua sunt quatuor mediata, et habet consortes tales.

Do inquam et trado tibi et tuis in perpetuum terram predictam ad faciendum in ea ortum uel uineam uel quidquid uolueris, cum melioracione tantum ipsius terre.

Et concedo, ut uendere uel donare tibi liceat terram predictam, uel quacunque alienacionis specie in quemcunque uolueris transferre, clericis et militibus exceptis et om-

1) Cod.: *et*.

2) Cod.: *soluo dominio*.

3) Cod.: *possidendam ita quod domum*.

4) Cod.: *solidos*.

nibus religiosis, meo tamen et meorum assensu et consilio precedente, saluo semper iure meo et dominio, et salua etiam tertia parte fructuum de predicta terra ueniencium, quam terciam partem ad domum meam tuis sumptibus teneberis¹⁾ apportare.

Factum fuit hoc etc. anno domini etc.

Testes etc.

Et ego notarius Jo curie rogatus testis interfui, et scripsi et subscripsi, et signo meo signaui, et sigillo talis domini pariter sigillaui.

19) De permutacione.²⁾

Ego A ex causa permutacionis do et trado tibi B et tuis in perpetuum uineam, que est in tali loco, et habet consortes tales. et si uinea predicta ualet plus uel ualitura est domo infradicta,³⁾ ipsam tibi do et tuis in perpetuum successoribus atque laudo.

Et ego B ex causa predictae permutacionis tibi A do et trado et tuis in perpetuum domum predictam pro iam dicta uinea. et si plus ualet uel ualitura est quam uinea predicta, totum tibi do A et tuis in perpetuum atque laudo.⁴⁾

Factum fuit etc.

20) De transactione uel conposicione.⁵⁾

Controuersia uertebatur inter G ex una parte et A ex altera parte coram tali iudice super quadam summa pecunie quam predictus G petebat et dicebat predictum A debere eam sibi ex causa mutui. set altera pars allegabat, quod nullo modo bona sua sufficerent ad tantum debitum persoluum, et quamuis posset soluere, ad solucionem faciendam minime tenebatur, quia sibi⁶⁾ pactum fecerat de non petendo. et hoc se asserebat suo loco et tempore probaturum.

Iudex autem predictus, in quem compromiserat pars utraque, allegacionibus intellectis precepit, ut de omni actio-

1) Cod.: *tenebis*.

2) Die handschrift hat hier die überschrift *de promociione*, was auch dem inhaltsverzeichnis entsprechen würde, aber nicht aufgenommen ist.

3) Cod.: *predicta*.

4) Dieser absatz steht in der handschrift mit der veränderung

„*ualitura est uinea predicta domo ipsam tibi*“ ohne angabe eines versehens nochmal zwischen unseren beiden eingeschrieben.

5) Die handschrift hat hier die zum nächsten absatz gehörige überschrift *de cessione iuris*, welche dortselbst ausgelassen ist.

6) Cod.: *si*.

ne ac petitione quam utraque contra aliam faciebat esset pax et finis in perpetuum inter ipsos, hoc solo retento quod dictus A predicto G ex causa transactionis c solidos turo-nenses largiretur.

Quam transactionem utraque pars approbavit, et eam servare iuravit super sancta ewangelia dei, bona sua utra-que alteri¹⁾ obligando.

Testes interfuerant B et C.

Et ego talis scripsi de mandato talis iudicis cartam istam, et suo sigillo pariter sigillaui.

Factum fuit hoc anno domini m° ccc° xxvii.

21) De cessione iuris.²⁾

Notum sit omnibus etc. quod ego A concedo tibi B et tuis in perpetuum omne ius et omnem actionem quam habeo uel habere possum et debeo contra C et heredes ipsius pro c marcis talis monete quas prefatus A debebat mihi ex causa mutui, uel precio talis rei.

Quas c marcas tu, qui eras fideiussor,³⁾ compulsus per talem iudicem, facta tibi primo cessione, mihi soluisti⁴⁾ taliter quod inde me teneo pro pagato.

Factum fuit anno domini m° etc.

22) De mutuo.

Ego A confiteor, me recepisse a te B ex causa mutui c marcas lubicensis. quas quidem mihi tradidisti et numerasti taliter quod inde me teneo pro pagato.

Et promitto eas tibi soluere tali die, atque iuro.

Insuper do tibi fideiussores A B C, quibus promitto et obligo omnia bona mea. et si occasione huius fideiussionis aliquod dampnum incurrerent, restituam eis totum. et super hoc credam simplici uerbo suo.

Et nos A B C predictis c marcis fideiussores nos constituimus tibi B, inde bona nostra quilibet in solidum obligantes, et renunciantes epistole diui Adriani beneficio penitus in omni iure.

Factum fuit etc.

1) Cod.: *alterari*.

2) Bezüglich der überschrift ist num. 20 note 5 zu vergleichen.

3) Von hier an ist in der handschrift nach der ersten hälfte des wortes der schluss des musters 15 und der grössere theil des musters

16 in der weise nochmal herein-gerathen, dass es heist: *fide contra uendicionem* u. s. w. bis *liber erit penitus* einschliesslich, worauf erst weitergefahren wird: *fideiussor compulsus* u. s. w.

4) Cod.: *solutur*.

23) De pignere.

Notum sit omnibus, quod ego A oblige tibi B pro c marcis — quas michi mutuo tradidisti et numerasti sic quod bene sum contentus — unum pratum quod habeo in tali loco, et habet consortes tales, et domum meam que est in tali parrochia, et habet consortes tales.

Et promitto tibi soluere pecuniam in tali termino.

Et do tibi fenum quod de dicto prato colliges mera et spontanea uoluntate mea, et predictæ domus pariter pensionem, ita quod in sorte nullatenus computentur.

Et quod nunquam contra predictam donacionem ueniam per me uel per alium, super sancta dei ewangelia tibi iuro.

24) De petitione dotis.

Notum sit omnibus, quod ^{a.} — cum B bonorum suorum dilapidator existeret, et ipso manifeste ad inopiam declinante creditores inportune peterent sua credita sibi solui — A uxor ipsius B asseruit coram tali iudice per iuratum tempore in quo de iure poterat¹⁾ et debebat, dotem suam que erat c marcarum repetere, cum maritus suus ad tantam egestatem deuenisset quod bona eius ad es²⁾ alienum non sufficerent persoluendum.

Cum autem B memoratus predicta confiteretur suo iuramento esse uera, et testes starent ydonei et dicerent ipsum pro³⁾ uxore sua predicta c marcas lubicenses recepisse, predictus iudex prefatum B ad soluendum dictam dotem uxoris sue A sentencialiter condempnauit, diffiniens ut omnia bona prefati B sint uxori iam dicte generaliter obligata donec sibi dos in integrum fuerit restituta, de lucro tamen ipsius dotis sibi et liberis suis prouideretur⁴⁾ prout posset commodius in expensis.

Factum fuit. anno domini.

^{b.}
Ego A confiteor et in ueritate recognosco tibi B socero meo, habuisse plenarie a te c marcas lubicenses pro G filia tua — uxore mea — in dote.

Unde te et res tuas absoluo, et P et B, qui in predicta dote fideiusserunt, bona mea tibi et per te G filie⁵⁾ tue predictæ pro dicta dote penitus obligando.

Factum fuit etc.

1) Cod.: *poterant*.

2) In der handschrift fehlt *es*.

3) Cod.: *cum*.

4) Cod.: *prouidenter*.

5) Cod.: *et pro te filie G filie*.

25) De conductu.

Notum sit omnibus, quod anno domini m° ccc° etc. tali¹⁾ die talis mensis nos B dei gracia comes talis pro nobis et uniuersis nostris ualitoribus et amicis suscepimus in ducatum ac fidem ac protexionem nostram C mercatorem de tali loco cum omnibus rebus suis quas secum duxerit uel detulerit ipse uel alius pro eo, eundo uel redeundo uel conmorando per totum districtum nostrum et pro posse²⁾ et nostrorum pariter amicorum.

Et ut carta ista super dicto ducatu facta firmitatem habeat, ipsam duximus sigilli nostri robore confirmandam.

26) De instrumento mercatorum.

Notum sit omnibus, quod anno domini etc. in tali loco tali die talis mensis ego B mercator de tali loco emi tot pannos et tales a C mercatore de tali loco pro c marcis. quos pannos mihi tradidit sic quod inde me teneo pro pagato.

Et promitto et iuro, et omnia bona obligo, quod predictum precium — c libras uidelicet — in talibus nundinis sibi soluam.

Et super hoc instrumentum diuisum per alphabetum medium sibi feci. cuius medietatem penes me retineo, et aliam medietatem quam sibi tradidi mihi tenetur reddere quando soluatur pecunia supradicta.

Et utriusque medietatis idem est³⁾ tenor, et forma pariter litterarum.

27) De remissione debiti.

Ego A mera et gratuita — uel spontanea — uoluntate mea remitto tibi B et tuis in perpetuum omne debitum quod mihi debebas ex qualibet causa, faciens tibi pactum de non petendo quacumque ratione debitum memoratum, remittens tibi omnem actionem quam habere possum contra te uel res tuas occasione fideiussionis quam mihi feceras pro C, cui mutuaueram c marcas.

Racione autem remissionis confiteor, me habuisse c solidos a te, de quibus me teneo pro pagato.

1) In der handschrift fehlt *tali*.

2) Ob so? die handschrift hat hier: *nostrum et post se*.

3) Anstatt *idem est* hat die handschrift das abkürzungszeichen für *id est*.

Et bona fide per stipulacionem¹⁾ promitto, quod nunquam contra predictam remissionem ueniam per me uel per alium, inde tibi bona mea obligando, renunciens penitus omni iuri.

Factum fuit etc.

28) De adopcione.

Notum sit omnibus, quod ego A adopto te B cum omnibus rebus tuis et possessionibus et iure, et in²⁾ potestatem et familiam meam recipio, uolens et concedens ut deinceps sis plenissime iure filiacionis et in potestate et disciplina mea ac si filius per naturam legitime natus esses.

Et promitto tibi bona fide per stipulacionem,³⁾ personam tuam et omnia bona tua paterno affectu et amore diligenter et utiliter pro posse meo gubernare et ad tuum commodum custodire, et te a potestate mea non dimittere sine causa rationali uel nullatenus remouere.

Quod si predicta omnia obseruare contempsero, pene nomine talem summam pecunie tibi dare promitto, et inde tibi obligo omnia bona mea, renunciens penitus omni iuri.

Factum fuit. anno domini m° etc.

29) De libertate.

Notum sit omnibus, quod ego A pro remedio meorum peccaminum hoc manumissionis instrumento do tibi C seruo meo meram libertatem, ut ab omni seruitutis iugo sis penitus absolutus ac si esses ingenuis parentibus natus, ac libertate uti possis emendo, uendendo, permutando, alii te obligando, in iudicio stando, testamentum condendo,⁴⁾ testimonium perhibendo, omnia faciendo que quisque ingenuus facere potest.

Insuper ius patronatus tibi remitto penitus, tuumque peculium et talem possessionem pariter tibi dono.

Promitto etiam per⁵⁾ me et per meos successores, atque iuro etiam, quod nunquam ueniam contra datam libertatem.

Et ut instrumentum istud super⁶⁾ hoc factum firmitatem habeat, rogavi dominum meum talem comitem ut ipse sigilli sui munimine confirmaret.

1) Cod.: *prostibulcionem*.

2) In der handschrift fehlt in.

3) Cod.: *prostibulacionem*.

4) Cod.: *concedendo*.

5) Cod.: *promittens per*.

6) Cod.: *similiter*.

Et nos B dei gracia talis comes ipsum duximus sigilli nostri robore confirmandum.

Factum fuit etc.

30) De subeundo iugo.

Ego A mera et spontanea uoluntate mea, non coactus nec deceptus, do et trado tibi B et tuis heredibus personam meam et filiorum meorum ad seruitutis iugum, ut nos habeas ad disciplinandum tenendum imperandum et quidquid tibi placuerit faciendum, tam de personis nostris quam peculio nostro acquisito et acquirendo ad tuum beneplacitum disponendo, ita quod si fugam a te uel heredibus tuis fecerimus, de uestro¹⁾ seruicio quolibet exeundo, ubicumque nos inueneritis iniectionem manuum in nos et nostrum peculium habeatis, et de nobis et de ipso peculio sine omni nostra nostrorumque contradictione quidquid uolueritis faciatis.

Factum fuit etc.

31) Quando quis se et sua dat ecclesie.

Diuina miseracione talis episcopus uniuersis Christi fidelibus salutem in domino.

Notum sit omnibus, quod in nostra presencia A — confitens²⁾ se et uxorem suam G continencie uotum commisisse — eadem uxore presente et consenciente et eidem A licenciam dante, licenciam dedit et optulit se et sua tam mobilia quam immobilia conuersionis nomine tali ecclesie et B rectori ecclesie supradicte.

Factum fuit etc. anno domini etc.

Testes interfuerunt etc.

Et nos dictus episcopus interfuimus, et cartam istam nostro sigillo fecimus sigillari.

1) Cod.: *nostro*.

2) Cod.: *confidens*.

XVI.

Johannes Bondi von Aquileja.

Vorbemerkungen.

In einer gewissen abwechslung ist die darstellung der bekannten hauptbestandtheile des dictamen uns in den schriftten begegnet welche bisher zur behandlung gelangt sind. eine form der bezeichneten darstellung aber verdient eine besondere berücksichtigung, nicht etwa als ob sie einen wissenschaftlichen werth beanspruchen könnte oder wollte, sondern wegen ihrer brauchbarkeit in hinsicht auf die schnelle und sichere befriedigung der praktischen bedürfnisse derjenigen welche mit der abfassung von briefen und der anfertigung von urkunden sich zu beschäftigen hatten. daher denn auch vorzugsweise für sie sogleich in den handschriften selbst die allgemeine bezeichnung als *practica* oder *usus dictaminis*, im wohlbegriffenen gegensatze oder zur wohlverstandenen unterscheidung von anderen werken über das dictamen welche mehr oder weniger mit der theorie desselben sich befassen.

Insbesondere zwei solcher praktiken haben sich eines grossen ansehens erfreut, und eine weite verbreitung gefunden. die des magister Laurentius von Aquileja und die des magister Johannes Bondi von dort.

Vielleicht lehrer und schüler haben wir in diesen beiden persönlichkeiten zu erkennen. wenigstens bemerkt der letztere in der vorrede zu seinen — den *judicibus notariis ac personis quibuslibet litteratis commorantibus Esculi egregiae civitatis* gewidmeten, und auf veranlassung des magister Angelus qui est lucens lucerna Esculi rudes erudiens et debiles efficiens virtuosos gefertigten — *flores regularum dictaminis* in unserem cod. lat. 9683 fol. 16' ganz unum-

wunden, er habe sie *ex dictis Laurentii laurea laureati* gesammelt. so würde sich jedenfalls theilweise die ungemeine ähnlichkeit, ja in grossen stücken die fast unveränderte gestalt der *practica* des einen wie jener des andern leicht erklären. freilich aber war auch gerade durch die eigenthümliche form der darstellung des gegenstandes in gesonderten tabellen¹⁾ ein feld für wesentliche änderungen nicht eröffnet. und hierin liegt mit ein hauptgrund dafür warum sich fort und fort, nachdem einmal dergleichen zusammenstellungen in einzelnen *tabulae* vorhanden waren, selbe mit ganz einfachen und naturgemässen zusätzen und weglassungen wie sie für die betreffenden zeiträume erforderlich waren im gebrauche erhalten konnten.²⁾ man durfte ja

1) Wir geben hier zum behufe leichter vergleichung mit dem nachfolgenden abdrucke jener des Johannes Bondi die inhaltsanzeige der „*universis tabellionibus Bononiae clericis et dominis carissimis*“ gewidmeten praktik des Laurentius von Aquileja nach dem aus dem kloster Fürstenfeld überkommenen *cod. lat. mon. 7021* des vierzehnten Jahrhunderts fol. 94'—103:

die erste tafel behandelt die *salutationes narrationes petitiones und conclusiones ad summum pontificem*;

die zweite *ad praelatos et parentes maiores: utpote cardinales, patriarchas, archiepiscopos, episcopos, abbates, priores, plebanos; patres, matres, patruos, avunculos; et omnes huiusmodi*;

die dritte *ad praepositos, archidiaconos, decanos, plebanos, archipresbyteros, presbyteros, canonicos, capellanos, iudices, priores, notarios, doctores, magistros, repetitores, fratres minores, monachos, et omnes alios huiusmodi*;

die vierte *ad imperatores, reges, duces, comites, marchiones, capitaneos, justitarios, barones, senescallos, milites, castellanos*;

die fünfte *ad amicos, socios, fratres, consanguineos, cognatos, germanos, consobrinos, mercatores, scolares, notarios, cives, et omnes alios huiusmodi*;

die sechste handelt von jenen formen in den schriftstücken *maiorum quorumcumque tam clericorum quam laicorum*;

die siebente hat keine überschrift, bezieht sich aber wie die siebente des Johannes Bondi auch *ad soldanum Babyloniae, haereticos, excommunicatos, proditores, falsos, infideles*.

2) Ein *tractatulus de usu et modo dictandi*, zu Wien im jahre 1439 editus per reverendum magistrum Jodocum — dessen name auch über dem namen Bondus in dem *cod. lat. mon. 4763* aus dem jahre

einmal bloß die einschlagenden namen der kaiser und päbste wie überhaupt derjenigen persönlichkeiten welche man da oder dort nöthig hatte an die stelle jener setzen welche aus irgend welchen gründen nicht mehr passten. und auf der andern seite waren auch die formen im contexte und überhaupt die curialien, welche ohnehin einem geringeren wechsel unterlagen, hienach nicht schwer in richtigkeit zu bringen.

Das hat denn theilweise auch dahin gewirkt, dass die praktiken der beiden genannten magistri, welche ohnehin schon leicht durch einander geworfen werden konnten, in der gestalt wie sie in den äusserst zahlreichen handschriften erscheinen bereits änderungen einmal für bestimmte zeiträume erlitten haben, dann aber auch nach bestimmten gegenden modificirt worden sind, wenn sie gleich in der regel noch immer die namen der ursprünglichen verfasser an ihrer spitze führen.

Ueber diese verhältnisse wie auch über die handschriften der betreffenden werke hier in der wünschenswerthen ausführlichkeit zu handeln, verbietet indessen die besorg-

1407 fol. 116' geschrieben ist — de Hailprun et baccalarium formatum sacrae theologiae, in dem aus dem kloster Ebersberg stammenden cod. lat. mon. 5963 aus dem fünfzehnten jahrhunderte fol. 228—236 enthält die genannten hauptbestandtheile des dictamen wie folgt:

in der ersten tafel ad summum pontificem;

in der zweiten ad praelatos, ad parentes et consanguineos;

in der dritten jene civium aut aliorum inferiorum ad barones et milites vel militares et ad magnos laicos scilicet qui sunt in officiis constituti;

in der vierten ad minores subjectos tam clericos quam laicos;

in der fünften jene superiorum ad praepositos, decanos, archidiacones, plebanos, canonicos, magistros, capellanos, judices, doctores, conversos, monachos, et ad quoscumque inferiores;

in der sechsten jene civium inter se, und sodann ad socios, fratres cognatos, consanguineos, compatres, notarios, scholares, et ad quoscumque inter se aequales;

in der siebenten ad infideles, et ad excommunicatos, et inimicos; die achte endlich handelt de litteris remissis.

niss, es könnte der uns zugemessene raum überschritten werden müssen.

So möge denn in bezug auf die *magistri Laurentius* und *Johannes Bondi von Aquileja* hier lediglich die verweisung auf unsere frühere abhandlung „über formelbücher vom dreizehnten bis zum sechzehnten jahrhundert als rechtsgeschichtliche quellen“ seite 59 und 60 mit den noten 112 bis 114 wie 499 und — abgesehen von der zeitbestimmung — *Liruti* in den *notizie delle vite ed opere scritte da' letterati del Friuli* I cap. 20 §§. 6 und 7 s. 335—338 eine stelle finden, und in hinsicht auf den nachfolgenden abdruck der ersten vier tafeln aus der *practica sive usus dictaminis* des genannten *Johannes Bondi* die bemerkung genügen, dass derselbe aus dem ehemals dem kloster Oberaltach angehörigen cod. lat. 9683 der hiesigen staatsbibliothek bewerkstelligt ist, welcher in einer grossen sammlung der schriften des *Johannes Bondi*¹⁾ die bemerkten tabellen — im ganzen sieben — von schöner hand des vierzehnten jahrhunderts immer über die zwei gegenüberstehenden seiten durchlaufend geschrieben mit einem kleinen anhang²⁾ von fol. 4 bis 13 enthält, wo-

- 1) Die kleineren daraus sind die nachstehend aufgeführten:
 von fol. 1—3' die *theorica sive ars dictatoria*,
 von fol. 3'—4 die *diffinitiones quorundam nominum officialium*,
 von fol. 4—13 die mehrbesprochene *practica sive usus dictaminis*.
 von fol. 13—16 ein *libellus de epithetis*,
 von fol. 43'—48 die *colores rhetorici*.

Zu den grösseren zählen die nachfolgenden:
 von fol. 29—43' die massenhaften *muster de modis exordendi in omnibus formis*,
 von fol. 48—61' die *lucerna dictaminis super formis diversimode variandis ad utilitatem rudium fabricata*,
 von fol. 16'—29 die bereits erwähnten *flores regularum dictaminis super arte et usu dictaminis ad utilitatem rudium compilati*.

2) Er besteht zunächst in einer anzahl von ganz kurzen schreibmustern für das *complexe preces*, für die *excusationes*, dann die *servitiis*. gleich das erste *rubrum* lautet: *rescribit se conplevisse preces domini vel amici*. von *excusationes* sind aufgenommen *propter paupertatem*, *propter infirmitatem*, *propter legitimam causam*, *super impoten-*

selbst der schluss lautet: *explicit practica sive usus dictaminis magistri Laurentii ejusque socii Johannis Bondi de Aquilegia.*

Insoferne sowohl dem eben bezeichneten codex als auch den übrigen handschriften welche solche praktiken aus dem vierzehnten jahrhunderte enthalten, gleichviel ob selbe in folio oder in anderem formate geschrieben sind, als regel die für den bequemen gebrauch höchst empfehlenswerthe form eigen ist, dass in den einzelnen tabellen der je die *salutatio*, die *narratio*, die *petitio*, die *conclusio* bildende satz zum behufe der vermeidung unlieber unterbrechung des gesammten zusammenhanges auch bei der nicht ausreichenden breite einer seite des pergaments oder papiers wie bemerkt immer gleich über die zwei gegenüberstehenden seiten durchlaufend geschrieben ist, und die beziehungsweisen mehreren redewendungen durch darauf bezügliche klammern gekennzeichnet sind, haben wir auch bei unserem abdrucke diese äusserliche erscheinung der betreffenden tafeln so weit als es angeht wiedergeben zu sollen geglaubt, und desshalb selben so eingerichtet, dass er der form der handschriften selbst entspricht.

tia, und andere. ihnen folgt etwa ein duzend muster darüber quibus modis potest quis se offerre serviiciis alicuius domini vel amici.

Daran reiht sich eine menge von redeweisen de hoc verbo „valete“ quod saepe in fine litterae ponitur, beispielsweise:

valete, et valeant qui vos valere desiderant et affectant.

valete in domino, cuius pietas et gratia nos conservet.

valete. felicitas et gaudium vos sequatur.

valete in domino nunc et semper.

valete perempniter, et gaudete cum honore.

valete, et vivere feliciter valeatis.

Das letzte stück davon lautet: *vivat et valeat vestra sanctitas per temporum curricula longiorum.*

Incipit practica siue vsus dictaminis

Prima

Salutationes ad sum

Sanctissimo } in Christo patri ac domino Clementi diuina prouiden
Clementissimo } sancte romane ac vniuersalis ecclesie summo pontifici Ro
Beatissimo } dem prouidencia Romanorum imperator et semper augustus,

Prelati vero vel alie minores velequales persone scri

Narraciones

Sanctitati Clemencie Beatitudini Pietati Misericordie Apostolice gracie Sancte paternitati	}	vestre insinuacione presencium	{	flexis genibus manifesto, deuotissime reueramus, reuerencius intimamus,
--	---	--------------------------------	---	--

Peticiones ad

Eapropter	{	sanctitati clemencie beatitudini pietati misericordie apostolice gracie sancte paternitati	}	vestre	{	que nullum in tribulacione despicit suam misericordiam inplorantem, quam orbi dominus preposuit vniuerso, quam diuina gracia preelegit, quam altissimus multa sanctitate beauit, apud quam non est accepcio per- sonarum, que aperta tenet brachia redeunti, que cunctum populum christianum semper respicit oculo pietatis,
-----------	---	--	---	--------	---	--

magistri Johannis Bondi de Acquilegia.

tabula.

mum pontificem.

cia sacro-
dulfus ea- { rex }
vel talis { dux } talis loci { salutem cum omni reuerencia subiectiua.
comes } { salutem et omnimodam reuerenciam.
reuerenciam tam debitam quam deuotam.

bendo pape debent tacere salutem, et debent dicere sic:
tam prompte quam debite reuerencie famulatum.
debitam cum deuocione reuerenciam.
se ipsum ad pedum oscula beatorum.

ad eundem.

quod { talis miles iniquitatis filius et minister ecclesiam mihi commis-
sam cottidie destruit et deuastat.
magistrum P de tali loco, virum vtique nobilem, litterarum scien-
cia redimitum, in spiritualibus et temporalibus circumscriptum,
in nostrum elegimus episcopum et pastorem.
accincta est contra nos tocius regni Anglie fortitudo, cuius gentes
terram nostram armata manu excelso brachio et potenti hostiliter
inuaserunt.

predictum.

{ supplica-
mus
supplico } { prece humillima
et deuota,
reuerencia quanta
possum,
cum omni reue-
rencia subiectiua, } quatenus { contra predictum militem taliter
procedatis, si placet, quod a meis
et dicte ecclesie grauaminibus
conquiescat.
electionem in predicta ecclesia
canonice ac concorditer cele-
bratam graciosam benignitate dig-
nemi confirmare.
in ipsum regem et eius fautores
seueritatem ecclesiasticam exer-
cere dignetur misericordia pii
patris, ne terram nostram deso-
latam relinquunt incole, habi-
taturi postmodum alienam.

Et aliis modis, prout fuerit petendum secundum mate

Conclusiones

Scientes, { quod — nisi nobis, vel tali ecclesie, per vestram miseri-
bilis*) deducemur, vel talis ecclesia deducetur.
quod — nisi vestre pietatis dexteram senserimus adiutricem
vel talis ciuitas ruinam patitur et iacturam.
quod — si ad statum nostrum misericordes oculos vestra

Cognoscentes, quod — si feceritis — { nos } constabit { de
me }
ipsum } ad
de
de

Secunda

Salutationes ad cardinales patriarchas archi-
auos auunculos amitas materteras nouer

Reuerendo { in Christo { miseratione { portuensi episcopo et sancte
Venerabili { patri do- { diuina { romane ecclesie cardinali
Reuerendissimo { mino P { dei gracia { talis tituli presbytero cardinali
Benignissimo { { { talis loci dyacono cardinali
{ { { patriarche vel
{ { { archiepiscopo { talis loci
{ { { episcopo vel { dignissimo
{ { { abbati

Honoratissimo { patri suo { tanquam { domino P post deum { metuendo
Dilectissimo { patruo { { super omnia { peramando
Amantissimo { auunculo { patri { { {
Reuerendis parentibus suis dominis A et B pre cunctis huius vite {
mortalibus metuendis
Dulcissime { { genitrici {
{ { amite {
Karissime { { matertere { domine sue Guillelme
{ { auie {
Dilectissime { { nouerce {
{ { proauie {

*) Die handschrift hat *recuperabilis*.

riam tibi datam.

ad supradictum.

cordiam celeriter succurratur — ad opprobrium desolacionis irrecupera-
— inimico faciente ministro vltime destructioni subiaceat status noster,
sanctitas dignabitur aperire — nullum in hac parte dispendium paciemur.

paupertate ad diuicias	}	peruenisse.
lucem de tenebris		
aduersis ad prospera		
nichilo ad aliquid		

tabula.

episcopos episcopos abbates, patres matres
cas, et ad quoscunque magnos prelatos.

talis	{	prelatus	salutem in eo qui est omnium vera salus.
			salutem in eo qui est salutis auctor.
			in vero salutari salutem.
		princeps	salutem et prosperitatis augmentum.
		magnus	salutem et gaudium consequi sempiternum.
			salutem et sinceram in domino caritatem.
			salutem et illam quam mundus dare non potest pacem.
			debitam obedienciam et deuotam.
			cum reconmendacione se ipsum ad perpetuum famulatum.
			se totum cum promptitudine seruiendi.
minor*)	{		beneplacitorum voluntarium complementum.
			se ipsum ad omnimodum famulatum.
			se ipsum et terram coram suis pedibus osculari.
			honoris continuum incrementum.
			cum omni reuerencia se ad pedes.

talis	{	filius	{	obedienciam filialem.
		filia		cum filiali reuerencia se ad pedes.
		nepos		salutem et reuerenciam.
		neptis		salutem cum deuocionis affectu.
				vitam prosperam et longeuam.

*) Eine besondere bemerkung hiezu sagt: minores vero scribendo maioribus causa humilitatis et reuerencie debent tacere salutem et dicere sicut sequitur.

Narraciones

Benignitati Paternitati Dominacioni Beneficencie Pietati Reuerencie Inmense bonitati	}	tue declaracione presencium	{	apercius elucescat, cupimus declarare, facio manifestum,	}	quod
--	---	-----------------------------	---	--	---	------

Et aliis modis, prout fuerit narrandum secundum mate

Petitiones

Quapropter	{	benignitati paternitati dominacioni beneficencie reuerencie inmense bonitati reuerende paternitati	}	vestre,	{	que nunquam suis subditis suum patrocinium denegauit, que parata est semper sub- ditorum inconmoda subleuare,* quam teneor super omnia re- nereri, que quasi me de nichilo pro- creauit, de cuius nemo potest gracia dubitare, que iusta petentibus facilem prebet assensum, que iustis petencium deside- riis facilliter se inclinat,
------------	---	--	---	---------	---	---

Et aliis modis, prout fuerit petendum secundum mate

Conclusiones

Cognoscentes, { quod — si mearum precum eritis facilis exauditor —
quod — si nostris deuotis precibus vt confidimus an
quod — si meis precibus aures vestras curaueritis in

Scientes, quod — nisi feceritis — { status meus in profundum miserie
nauis mea dirigetur in fluctibus

*) Die handschrift hat *subleuauit*.

ad eosdem.

Petrus noster filius predilectus nullum est adhuc ecclesiasticum beneficium assecutus.
 pecunia quam mecum detuli Parisius ad studendum michi totaliter iam defecit, quia victualia fuerunt ibidem solito cariora.
 sum pecunia et rebus omnibus spoliatus per robatores qui me in itinere sunt aggressi.
 libenter vellemus nepotem nostrum vobiscum sub regulari habitu domino famulari.

riam tibi datam.

ad predictos.

{ sup- plico {	{ tam humiliter quam deuote, precibus in omnibus subiectiuis, affectione animi quanta possum, }	{ quatenus {	dilecto filio nostro vel nepoti dei intuitu nostrorumque precaminum interuentu dignemini de aliquo ecclesiastico beneficio prouidere. tantam michi quantitatem pecunie destinatis quod laudabiliter perficere valeam studium vestri gracia inchoatum. plantulam quam plantastis auidioris vestri dulcedinem prestolantem, ne arescat, vobis placeat irrigare. predictum nepotem nostrum in vestrum velitis recipere monachum et filium specialem.
-------------------------	--	--------------------	--

riam, tibi datam.

ad supradictos.

vestris seruiciis et vestrorum feruencius animabor.
 nueritis — ad vestre aemper erimus beneplacita prompiciores.
 clinare facilliter — vobis ero in perpetuum obligatus,

demergetur.
 procellosis,

Tercia

Salutationes ad imperatores reges principes
barones castellanos et alios

Serenissimo {prin- Fridrico Romanorum imperatori et semper augusto
 Illustrissimo {cipi Phylippo diuina magnificencia Francie regi
 Excellentissimo {do- christianissimo
 Victoriosissimo {mino Roberto potentissimo principi Tarentie
 Illustri et excelso viro
 Magnifico et potenti domino } domino P { duci } talis loci
 Sublimi et excellenti domino } { comiti }
 Fauorabili et benigno } { marchioni }
 Strennuo et potenti viro milicie cingulo decorato
 Nobilissimo vel strennuissimo viro } domino { potestati }
 Nobili et potenti velegregio vel strennuo viro } P { capitaneo }
 Multe probitatis et immense sapientie viro } { militi } talis
 Titulis adornate prudentie viro } { castellano } loci
 Honoratissimo viro et inter honorabiles educato } { baroni }
 Nobilibus et prudentibus viris dominis A potestati consilio et
 communi

Narraciones

Imperatorie } maiestati
 Regali } corone
 Sacre regie }
 Celsitudini } tenore presencium { clarius innotescat, }
 Excellencie } { limpidius reseretur, } quod
 Nobilitati } vestre { lucidius patefiat, }
 Strennuitati }

Petitiones ad

Imperatorie } maiestati
 Regali } corone
 Excellencie }
 Celsitudini } vestre,
 Magnificencie } cuius gesta magnifica per mun-
 Nobilitati } dum resonant vniuersum,
 Strennuitati } que non consuevit aures auer-
 tere a querelis,
 que consuevit preces suppli-
 cantium exaudire,
 que benigne audit et exaudit
 precamina inpotentum,
 in qua locaui tocius fiducie
 fundamentum,
 cui quisque tenetur grata fa-
 mulamina exhibere,
 cuius brachio protegente iura de-
 fensantur viriliter subditorum,

tabula.

duces comites marchiones potestates milites
quoscumque magnos laycos.

<div> <div></div> <div></div> <div></div> <div></div> <div></div> <div></div> <div></div> <div></div> <div></div> <div></div> </div>	rex dux magnus	salutem et de inimicis gloriam et triumphum.
		salutem et parcere prostratis et debellare superbos.
		salutem et robore accingi fortitudinis et virtutis.
	talis	salutem et honorum feliciū hubertatem.
		salutem et optinere quod placet.
		honoris habitum et salutis.
	minor quicunque	salutem in eo qui regibus dat salutem.
		(cum reconmendacione se ipsum ad perpetuum famulatum.
		se totum ad omnia beneplacita et mandata.
	equalis quicunque	successus ad vota felices.
		se ipsum ad queque beneplacitorum mandata.
		voluntariam seruitutem.
		cum reuerencia se ad pedes.
		honoris et glorie famulamen.
		salutem et feliciter gubernare cingulum glorie mi-
		litaris.
		salutem et contra spirituales nequicias viriliter
		debellare.

ad eosdem.

talis comes ciuitatem nostram municiones et castra cum exercitu congregato proponit hostiliter occupare.
in votis habemus potissimum de vestre celsitudinis manibus succingi gloria militari.
intelleximus plurimorum relatibus, quod noua superueniente causa nuper cum talibus deuenistis ad rixam, et hinc inde pro viribus armatorum congeries aggregatur.
Petrum ioculatorem expertum, qui nostra militari curia suum officium exercuit eleganter, vestre nobilitatis affectui duximus commendandum.

predictos.

<div> <div></div> <div></div> <div></div> <div></div> <div></div> <div></div> <div></div> <div></div> <div></div> <div></div> </div>	supplico reuerenter, preces porrigo subiectiuas, assisto humiliter et deuote,	quatenus	ad tantam violenciam repellendam et superbiam edomandam nobis vestrum subsidium porrigatis.
			tali festo si placet nos ad tante nobilitatis gloriam admittatis.
			si opportunum esse videritis, non tedeat vos nobis quam cicius intimare, paratis cum belligere gentis exforcio vestram adire presenciam quandocunque mihi declaratum extiterit relatu nuncii vel serie litterarum.
			sic liberaliter prouidere velitis eidem nostris precibus et amore quod de vestra prouisione largiflua ferat vbilibet gratum nomen.

Conclusiones

Scientes, { quod — si feceritis — fama vestri nominis augebitur in in
 quod — si vestra dominacio meis affectibus respondebit —
 quod — si mea precamina vobis fouentibus effectum debitum

Quarta

Salutationes ad minores quoscum

Clemens episcopus { karissimo in Christo filio F dei gracia Romanorum
 seruus seruorum dei { dilecto in Christo filio P Francie regi illustri
 venerabili fratri tali cardinali patriarche archiepis
 dilecto in Christo filio P talis monasterii abbati
 dilecto filio P militi, canonico, mercatori, vel nota

Rodulfus dei gracia Romanorum im- {
 perator et semper augustus { dilecto fideli P suo iudici
 Philippus dei gracia rex Francorum { dilecto vicario vel vasallo suo P
 Talis { dux { discreto viro notario vel mercatori
 comes
 princeps

Johannes { dei gracia { cardinalis } dilecto in Christo
 { miseracione diuina { patriarcha } dilecto in Christo
 { dei et apostolica gracia { archiepiscopus } discreto viro P iu

Talis { genitor vel auus } benedicto } filio } suo P
 { auunculus vel patruus } karissimo } nepoti }
 { mater, amita, matertera } predilecte filie sue vel nepti Guillelme }

Narraciones

Deuocioni {
 Filiacioni {
 Circumspectioni { tue presentibus { facio manifestum,
 Humilitati { manifestare decreuimus, } quod { tali die
 Subiectioni { censui declarandum, } indigenci
 Fidelitati { } intellexi
 Obediencie { } pati nolu
 de tue bo
 ditus du
 videbitur

Et aliis modis, prout fuerit narrandum secundum mate

*) Eine nebenbemerkung hiez u sagt:

Infideli vel excommunicato cuicumque dicere consuevit papa tacendo
 Redire ad cor, et viam agnoscere veritatis. spiritum consilii sa

ad supradictos.

mensum.

penes vos mea deuocio suscipiet incrementum.

sorcientur — de prompto promptissimum me ad vestra obsequia sencietis.

tabula.

que tam clericos quam laicos.

imperatori et semper augusto

copo vel episcopo talis loci

rio, vel alteri cuicumque tam clerico quam layco

} salutem*) et apostolicam benedictionem.

} talis loci { salutem et gratiam suam
sue gracie complementum
gratiam suam et bonam voluntatem } vel salutem et omne bonum.

filio P canonico }
filio P capellano } talis { salutem in domino Jesu Christo.
dici, notario, vel mercatori } loci { salutem in filio virginis gloriose.
salutem in domino.
salutem et sinceram in domino caritatem.

salutem et benedictionem paternam.

cum paterna benedictione salutem.

salutem et filii mores gerere non priuigni.

ad eosdem.

per terram tuam cum c militibus et mille peditibus transitum faciemus.
tue per latorem presencium x libras turonenses destinamus ad omnem tuam
am repellendam.

mus P clerico in x libris te astrictum teneri, quas sibi soluere contradicis.

mus nec debemus quod minores a maioribus opprimantur.

nitatis industria confidentes, dilectioni tue beneficiorum nostrorum red-
dimus committendum, per te colligendos et vendicioni sicut melius tibi
exponendos.

riam tibi datam.

salutem:

nioris.

In der gleichen weise gibt die vierte tabelle noch die petitionen und die conclusionen für die minores quoscumque tam clericos quam laicos.

Was die noch weiter folgenden drei tafeln anlangt, bildet ihren inhalt die fortsetzung der darstellung von der gestalt der fünf hauptbestandtheile des dictamen in bezug auf die hier nachbenannten personen:

Quinta tabula.

Ad prepositos decanos archidiaconos priores plebanos canonicos capellanos iudices medicos magistros fratres monachos conuersos et alios quoscumque.

Sexta tabula.

Ad amicos socios fratres cognatos consanguineos germanos mercatores scolares notarios ciues conpatres burgenses sar-
tores et ad quoscumque aequales et pares.

Septima tabula.

Ad soldanos haereticos excommunicatos proditores falsos infideles et ad quoscumque infideles.

XVII.
Meister Simon.

Vorbemerkungen.

Schon in den vorberemerkungen zur summa dictaminum des Ludolf von Hildesheim haben wir s. 357 die ansicht aufgestellt, dass selbe im vierzehnten jahrhunderte besonders commentirt worden.

Der aus dem kloster sanct Nicola bei Passau in die hiesige staatsbibliothek überkommene cod. lat. 16122 in kleinem quartformate bietet uns von fol. 87 bis 92' auf einem besonderen sextern von schöner hand des bemerkten jahrhunderts durchlaufend geschrieben die dahin einschlagende arbeit in den notabilia magistri Simonis super summa de arte dictandi.

Sie sind im grossen ganzen in ihren materiellen theilen so eingerichtet, dass sich die erörterung an die einzelnen kapitel und innerhalb dieser selbst wieder an die einzelnen absätze sätze und theilweise worte anknüpft. gleichviel was hievon an die reihe kommt, jedesmal wird die stelle welche besprochen werden soll entweder als vollständiger satz, oder nur mit den anfangsworten, oder — wenn es sich blos um ein der erklärung bedürftiges wort handelt — eben mit diesem betreffenden worte angeführt. und zwar sind ganz regelmässig diese stellen oder beziehungsweise worte dem auge auch äusserlich in der handschrift dadurch als die schlagworte kenntlich gemacht, dass sie etwas grösser geschrieben und sowohl schwarz als roth unterstrichen sind, was wir in unserem abdrucke durch die betreffenden anführungszeichen und durchschossene schrift hervorgehoben haben.

Einigemale hat es nun allerdings den anschein, als ob selbe nicht so ganz silbe für silbe mit Ludolfs schrift zusammenstimmten. doch sind einmal die eingangsworte „de arte dictandi breviter et lucide secundum usum modernorum“ wortwörtlich¹⁾ angeführt, tritt ausserdem ganz die

1) Der betreffende abschnitt de arte dictandi, in welchem die fraglichen worte sich finden, lautet im zusammenhange:

Intencio igitur auctoris est determinare de modo dictandi epistolari. et ad hoc faciendum primo premittit intentum cum modo procedendi circa intentum. ex quo reddit auditores dociles attentos et beniuolos. in omni enim prohemio ista tria debent fieri, videlicet quod auditores reddantur dociles attenti et beniuoli: dociles ad intelligendum, beniuoli ad retinendum, et attenti ad audiendum.

Quomodo autem et per quem modum ista fieri habent, de hoc habemus quosdam versiculos:

ardua cum raris sunt attendendo parata;
lucida cum breuibis dociles sunt reddere nata;
si res est digna, capitur cum mente benigna.

Itaque per arduitatem et raritatem redduntur auditores attenti. per luciditatem autem et breuitatem doctrine redduntur dociles. ex dignitate autem doctrine redduntur benigni et beniuoli.

Et hec tria facit auctor. id est per hoc quod dicit „de arte dictandi breuiter et lucide“ reddit auditores dociles. per hoc quod dicit „secundum vsu modernorum“ tangit arduitatem et raritatem et dignitatem doctrine huius: et ex hoc reddit auditores attentos ad audiendum et beniuolos ad retinendum.

Ad euidentiam istorum que dicit auctor quia dicit „de arte dictandi“ etc. quedam sunt notanda.

Primo quid sit ars dictandi. vnde notandum, sicut dicit Tullius in rethorica sua, ars est collectio multorum preceptorum et multarum regularum ad vnum finem tendentium. quia igitur ars dictandi est ars, ergo oportet quod regule istius libri ordinentur ad aliquem finem. igitur quis sit finis iste videamus. finis autem iste est, scire dictare non a casu nec vsualiter, set artificiose breuiter et ornate. et licet istud sufficienter ex doctrina huius libri non habeamus, tamen ex hiis que docentur circa istum librum sufficienter habebimus. set notandum est quid sit ars dictandi. ars autem dictandi est sciencia scribendi prosaice per cola et comata cum clausularum debitis interuallis.

Ad euidentiam nota, quid sit clausula. et est clausula plurium distinctionum continuacio, ambitum alicuius sentencie perfecte et plenarie comprehendens, vt dicendo sic: facere volens que sunt tibi grata, transmissi tibi x marcas ad omnem tuam indigenciam expendendas.

gleiche eintheilung des werkes in dem abschnitte über die ars dictandi sogar mit den drei dahin fallenden briefmustern¹⁾ entgegen, reiht sich weiter daran die lehre von den litterae quae a curiis principum dantur an, wovon freilich nur die ersten vier kapitel — von den privilegien, commissionen, citationen, und zwar bei ihnen sogar mit der anfügung scilicet de tertia specie, procuratorien — noch behandelt sind, bezüglich der übrigen aber ausdrücklich bemerkt wird: *aliae species epistolarum patent per se in*

vnde in tali clausula sunt plures oraciones. que distinctiones dicuntur. et ista dictatoribus vocantur comata, cola, peryoda. vnde „facere volens que sunt tibi grata“ vocatur coma, alio modo distinctio. dependens „transmisi tibi decem marcas“ vocatur cola, alio nomine constans. quando autem additur „ad omnem indigenciam expellendam,“ vocatur periodus, alio nomine finita. vnde ista diuersis nominibus vocantur apud dictatores: vno modo distinctio constans et finita, alio modo coma cola et periodus.

Ars dictandi nil aliud est quam sciencia scribendi etc.

Pars autem que dicit „breuiter et lucide“ reddit auditores dociles. ne ex hoc credatur quod velit obscurus esse, subiungit „et lucide.“ vnde: gaudent breuitate moderni. et Oratius:

quidquid precipies, esto brevis.

vnde quidam magister:

*vita brevis. brevis esse volo, breuiterque docere,
nam doctrina brevis et manifesta placet.
nunc opus est breuibus. gaudent breuitate moderni,
qui terrena bona cum breuitate tenent.
ne tamen inpediat breuitas obscura legentem,
non brevis obscurus set manifestus ero.*

Per hoc autem quod dicit „secundum vsum modernorum“ tangit arduitem et subtilitatem huius doctrine.

Ad cuius euidentiam intelligendum est quod prius dicit in maiori: quanto iuniores et moderniores, tanto subtiliores et perspicaciores. et super illo verbo dicit expositor, quod sicut nani se habent respectu gigantum quibus insident in suis humeris. quare dicit expositor quod sicut nani etc.? eo quod quidquid vident gigantes limpidius et melius vident nani, hoc tamen in virtute gigantum ipsos portancium. ita etiam moderni inspicientes dicta veterum melius et limpidius vident ea quam illi.

Per hoc igitur quod dicit „secundum vsum modernorum“ tangit huius doctrine perspicacitatem, quia subtilius de vnaquaque re locuntur moderni quam antiqui.

1) Vgl. II. s. 976.

textu.¹⁾ wenn uns endlich der commentator selbst durch seine bemerkung „causa efficiens fuit quidam canonicus hildensemensis“ auf eine nicht zu verachtende spur bezüglich des autors der originalarbeit führt, liegt gewiss eben Ludolf selbst nicht mehr weit entfernt. das kann nämlich billiger weise nicht stören, dass in der ausführlich behandelten lehre von den privilegien, worin die beiden ersten muster noch ganz zusammentreffen, erst bei den folgenden eine verschiedenheit beginnt, oder vielleicht auch nur zu bestehen scheint. sie mag leicht ihren grund darin haben, dass in Hildesheim selbst oder in Halberstadt oder in Goslar oder wo eben Ludolfs summa praktisch im gebrauche war auch andere muster beigelegt sein konnten als in unseren exemplaren von ihr.

Dortselbst herum nämlich dürfen wir vielleicht auch die entstehung unseres werkes suchen. um so mehr etwa, wenn der verfasser — wie mehreres anzudeuten scheint — eine und dieselbe person mit einem aus Westfalen stammenden Simon ist, von welchem eine nicht uninteressante summa dictaminis sich in unserer handschrift fol. 16 bis 20 findet, an deren spitze er als Symon de Dudinghe westfaleryensis²⁾ erscheint, und deren letzte muster — ob ursprünglich schon dazu gehörig? vermögen wir nicht zu belegen — auf Goslar aus den jahren 1340 und 1342 hinführen.

Was schliesslich den nachfolgenden abdruck unseres commentars anlangt, haben wir aus der schon s. 953 und 954 bemerkten rücksicht eine kurze inhaltsangabe oder wenn man so will einen möglich gedrängten auszug desselben unter thunlichster einhaltung seines eigentlichen verlaufes veranstaltet, und lediglich die lehre von den privilegien³⁾ auch aus dem grunde ohne zuschnitt gegeben, weil daraus sich so ziemlich die behandlungsweise des ganzen ersehen lässt.

1) Vgl. III. s. 977—984.

2) Eigentlich als Symon de dudinghewest faleryensis.

3) Vgl. III. 1 s. 977—982.

Notabilia magistri Symonis super summa de arte dictandi.

I.

An der spitze steht ein ausspruch des Aristoteles. ethicorum quinto — beginnen sie nämlich — scribit philosophus, quod pessimus est ille qui ad se ipsum et ad amicos vtitur malicia.

Nach dessen ausführung heisst es weiter wie folgt: si inspiciamus ea que sequuntur, ille qui obmittit scienciam de arte dictandi, non solum vtitur malicia ad se ipsum set etiam ad amicos. sequitur igitur, quod qui obmittit scienciam de arte dictandi quod ille sit pessimus. quod autem illa sequantur, vt assumptum est, hoc patet per Boethium. qui dicit: quantos fructus afferat dictandi pericia, cottidiana docent experimenta: hec ars suo possessori regalis aule prebuit introitum, et ad liberos — quorum familiaritas multiplicem prebuit honorem — liberum dedit accessum. et subiungit: hec enim cunctas dignitates irradiat, de puluere egenum et de stercore erigens pauperem, et ad regum consilia prouehit rusticanos.

So ergibt sich denn, dass qui obmittit scienciam artis dictatorie, non solum vtitur malicia ad se ipsum set etiam ad amicos. ergo sequitur, quod talis est pessimus. per oppositum autem, qui vtitur arte dictatoria, ille est optimus et optime dispositus.

Nunmehr folgen allgemein einleitende bemerkungen eben zu dieser ars. und zwar wird zunächst in ihr der begriff der epistola¹⁾ entwickelt. diese dicitur

1) Was hiezu noch die littera und das dictamen anlangt, wird kurz bemerkt, quod littera epistola dictamen sunt vnum et idem secundum rem, set differunt secundum rationem: quia (littera) dicitur in quantum legitur, secundum quod legi debet: set dictamen dicitur a dicto dictas, quod est frequentatium, quia dictator debet frequenter dicere, quia a frequenti vsu nomen accepit. vnde auctor poetrie noue:

rem tria perficiunt: ars cuius lege regaris,
vsus quem serues, meliores quos imiteris.

ab epi, quod est supra, et stolon missio, quia est super nuncium in dignitate celandi et perficiendi secreta. et ergo epistola est secretorum fidelis nuncia.

Weil sie das ist, eedem condiciones que requiruntur ad nuncium perfecte ydoneum, eedem requiruntur ad litteram perfecte ydoneam.

Conditiones autem que requiruntur ad nuncium perfecte ydoneum sunt quatuor.

Primo requiritur quod nuncius sit acceptabilis et placidus. secundo requiritur quod ipse sit acceptabilis intelligibilis et auscultabilis. tercio quod sit intelligibilis ponderosus et graciosus in verbis, quod sciat mouere auditores ad negocium peragendum. quarto quod sit exaudibilis. si aliud quod istorum defuerit, non est perfectus nuncius, quia — licet sit bene perfectus nec graciosus — non peragit negocium, et — licet sit bene graciosus set non sit intelligibilis — non peragit negocium. quare — siue sit boemus siue gallicus — non intelligitur a teutonico.

Similiter — cum epistola sit secretorum fidelis nuncia — requiritur primo quod sit acceptabilis et placida, secundo quod sit intelligibilis, tercio quod sit ponderosa et graciola, quarto quod sit exaudibilis.

Requiritur, inquam, quod sit intelligibilis. vnde illi multum reprehendendi sunt qui ita obscura verba ponunt in litteris quod personaliter non intelligant. vnde Tullius: obseruandus leuis sermo. et philosophus in topicis: loquendum est vt plures, sapiendum est vt pauci. si autem amphibolice oraciones et obscure dictiones contigerint in litteris, debet exponi per teutonicum, vt *sandix*. vnde quidam

Vnde Tullius: ars facilem, vsus promptum, natura potentem reddit artificem. et subiungit: ars porro nature comoda confirmat et auget. vnde etiam Ouidius:

arte cadunt turres, arte leuatur onus,

et Chato:

exerce studium, quamuis perceperis artem,

et quidam versificator:

ingenium, nisi sit studium, flos est sine fructu:

hec duo iuncta simul fructificare solent.

Tercio etiam requiritur imitatio vestigiorum periti, quia non decet quousque imitari, set peritos, vt patet in arte sutoria: si quis perfectus calceator esse voluerit, non debet poni ad sutorem antiquorum calceorum set ad peritum. et hinc Seneca dicit: optimum est sequi vestigia maiorum, si recte et vere precesserint. vnde etiam Catho:

disce, set a doctis, indoctos ipse doceto:

illum imitare deum qui partem spectat vtramque.

ad amicum suum, et scripsit ei: *rogo te ut mittas mihi sandicem*. nullus intelligere potuit. vnde sic scribere debebat, vt mittat sibi sandicem *quod vulgariter dicitur vet.*

Sequitur, sicut corpus humanum est compositum ex quatuor elementis et quatuor humoribus, quorum si vnum defuerit non est perfectus homo, sic bonum dictamen constare debet ex quatuor proprietatibus, quarum si vna defuerit non est perfectum dictamen.

Vltius notandum, quod acceptabile dictamen et placidum causatur ex modestia cause efficientis et modi scribendi debita obseruancia. secundo intelligibilitas dictaminis consistit ex materialis cause facundia. tercio graciositas consistit ex formalis cause pondere. quarto exaudibilitas ex cause finalis gracia.

Et sic possumus habere diffinitionem ipsius dictaminis. dictamen est modus scribendi ex cause efficientis modestia, ex cause materialis facundia, ex cause formalis pondere, ex cause finalis gracia integratus.

Set epistola est litteralis allocutio, in accessu modesta, in auditu placida, in intellectu ponderosa, in effectum graciosam.

Quomodo autem modestia sit efficientis, et materialis facundia, et cetera, plane habebuntur.

Vnde si aliquis esse voluerit perfectus dictator, istas condiciones necessario habebit. qui autem eas non habet, non est perfectus dictator. vnde ad maiorem euidenciam huius artis sunt quidam versus:

vnequam raro perit aliquis qui dicere querit.
et licet exquiri nequeat totum, neque sciri,
paucula discatis verumtamen, vt valeatis.
vnde recollegi quod sub breuitate redegi:
artem que clare cor triste scit alleuare,
mentes extollit, animi ferocia mollit,
corporis ad plenum dat comoda, ditat egenum.

et subdit, quodammodo reddendo causam istorum:

nunc, que sit talis ars dulcis et inperialis,
pando si vltis: hec est prelucida multis,
tractans dulcisone carte de cognitione.

Et ex isto apparet que sit causa materialis huius libri. causa efficiens fuit quidam canonicus hildensemensis. obiectum huius libri est modus littera(li)s a curiis principum emanans.

II.

Nunmehr beginnt auf fol. 88 der eigentliche commentar zur ars dictandi und insbesondere den fünf hauptbestandtheilen der epistola, nämlich der salutatio, der captatio benevolentiae, der narratio, der petitio, und der conclusio, in ziemlicher ausführlichkeit unter zahlreicher einmischung von stellen aus dem sogenannten classischen alterthum, wie mit beigabe zweckdienlicher und auch ungereimter bemerkungen über sachliche und sprachliche gegenstände.¹⁾ darauf wird — nur so im vorbeigehen — angedeutet, dass im originale auch die vitia des dictamen hier ihre stelle eingenommen. sodann folgen bemerkungen zu den drei briefmustern bis fol. 91. im grossen ganzen ist eben vollständig der gang eingehalten, wie er in Ludolfs summa dictaminum I bis IV einschliesslich oben s. 359 bis 374 vor augen tritt.

III.

Hiemit ist der erste theil des werkes commentirt. so bemerkt denn auch zu den schlagworten „postquam autem“ unsere arbeit:

Superius auctor expediuit se de prima parte sui operis, scilicet de litteris missilibus et simplicibus. quarum multitudinem non ponit per exempla singula, set ponit tria exempla in quibus modum ipsorum et ordinem demonstraui. vnde sciendum quod missiles dicuntur non quod solum mittantur, set a mittendi frequencia. simplices dicuntur non quod mittantur a personis simplicibus tantum, set propter earum simplicitatem id est generalitatem, et etiam quia vniuersaliter ab omnibus personis mittuntur.

1) Nur des beispiels wegen erwähnen wir eine bemerkung aus dem abschnitte über die salutatio — vgl. unsern abdruck der summa des Ludolf s. 362 gegen ende — zu den schlagworten „nomina autem paparum aequiuoca sunt“ auf fol. 89' der handschrift: nota differenciam inter monasterium et ecclesiam et cenobium. ecclesia est canonicorum, monasterium monachorum, cenobium sanctimonialium. ad differenciam bechinarum domus fratrum sunt cenobite

quibus est communio vite.

Fast unmittelbar darauf erhalten wir eine reizende belehrung über die namen des vaterlandes. item nota, Alemania Teutonia Germania vnum sunt. Alemania dicitur ab alo alis, eo quod plus alant se aliis nacionibus. Teutonia a Teutone rege primo. Germania a Germanico, filio adoptiuo Augusti, qui Renum vicit.

Nunmehr geht es zu den schlagworten „nota quod privilegium est libertas praeter ius“ an die lehre von den privilegien, weiter von den commissionen, dann von den citationen, endlich von den procuratorien.

1.

Was zunächst die privilegien anlangt, theilen wir den betreffenden abschnitt von fol. 91 und 91' unverkürzt mit.

a.

In ista diffinitione auctoris¹⁾ tanguntur tria, scilicet libertas princeps²⁾ et ius. que secundum ordinem sunt declaranda.

Et primo quid sit libertas. vnde sciendum quod libertas est principis libera voluntas. et ideo in alia facultate dictum est: quod principi placuit, legis habuit vigorem.

Princeps est ille qui sibi commissam exercet potestatem cum moderamine et rationis ratione. et quia tales non possunt haberi nisi per sapientes, ideo tales debent esse sapientes. Boethius in de consolacione: felix est respublica cui sapientia principatur. philosophus tercio ethicorum: nemo eligit iuvenes in duces, quia non constat eos esse sapientes. et primo politicorum: homines ratione vigentes naturaliter sunt aliorum rectores. et tercio ethicorum: sapientis est in singulis videre verum, tamquam regula et mensura eorum existens. ex hiis patet quod principes debent esse sapientes.

Tercio notandum est de iure. et nota quod duplex est ius. quoddam naturale, aliud positium. naturale est quod est inditum³⁾ alicui a natura, vt quod filii ament et honorent parentes. vnde Seneca: quemadmodum nemo in sui amorem est coartandus, sic nec precipit lex parentes indulgere liberis: stultum enim est nos ad hoc inpelli in quod imus. ius positium est quod procedit a voluntate hominum. exemplum de vtroque. naturale est hominibus vt interficiant latrones. set quod interficiantur suspendio vel decollacione, hoc est positium et a voluntate: et ideo diuersificatur apud diuersos. aliud exemplum. Aristoteles quinto ethicorum: sacrificare diis est naturale, set sacrificare ouem vel uaccam vel bouem est a voluntate hominum.

1) Vgl. Ludolfs summa V 1
oben s. 375.

2) Cod.: *principis*.

3) Cod.: *inditum. indictum?*

Sic patet, quod duplex est ius. ius positium vocatur etiam lex. et diffinitur sic a Tulio: lex est ius scriptum, asciscens bonum, permittens honestum, et prohibens inhonestum.

Ex hiis omnibus potest trahi diffinicio iuris vtriusque in communi, scilicet quod ius est obseruancia eorum que a natura vel a voluntate omnium hominum propter bonum commune sunt constituta.

Istis visis, facilius est videre diffinicionem priuilegii.

Libertas, id est libera voluntas. circa distinctionem eius nota hos versus:

lex priuata datur per tempora per loca semper. dicit „semper“ quantum ad priuilegia perpetua. et per personas quadruplici modo. persona secundum Boethium in libro de duabus naturis est rationalis creature indiuidua essentia. et sic sumitur hic ad excludendas res vniuersales et bruta.

Nota priuilegium perpetuum differet ab hiis in duobus. scilicet in principio, quia premititur *in nomine sancte et indiuidue trinitatis*, in aliis autem non. et in fine ponitur *omnibus in perpetuum*, quod in aliis non ponitur.

b.

Et quedam generalia. quia omnis dictio secundum Boethium debet esse bimembris, vel reducibilis ad bimembrem, ideo hic reducit quadrimembrem ad bimembrem. de eius partibus nota hos versus:

carta tenet quid, cur, quando, testesque, sigillum,
quantum, quale, locum, legitimeque datum.¹⁾
nomen premiti debet sancte trinitatis,
si papalis sit, temporalis, aut specialis.

karta, id est priuilegium. quid, id est beneficium collatum. cur, id est causam collacionis beneficii. quando, id est kalendas vel annum incarnationis. et testes et per quem modum, videbitur in exemplis. sigillum etc. alii duo versus ostendunt quando „in nomine sancte“ etc. ponatur, et quando non.

Quedam addit auctor. et hec possunt in littera ad intellectum haberi. bulla, id est sigillum. tiparium, id est figura, et est sigillum regale. quia ymago regis sigillo

1) Vgl. den magister Johannes anglicus oben s. 499.

est inpressa, ideo tale sigillum potest dici tiparium. vassallus, idem quod ministerialis. anathema, id est excommunicacio. anathematizabilis, id est excommunicatus. fiscus, id est bursa regalis, fiscales homines ad eam pertinentes.

c.

Gregorius.¹⁾ hic ponit exempla. arenga idem quod generale dictum in quo tangitur donacio in generali vel quod tenebit causam beneficii collati.

Karitas ordinata est illa que a se ipso incipit et ad alium terminatur. vnde versus:

qui sibi non parcit, mihi vel tibi quomodo parcet?
ad hanc intencionem loquitur Aristoteles ethicorum nono: omne amicabile quod est ad alterum causatur ex amicitia que est ad se ipsum. Seneca: si sapiens es, incipiat a te consideracio tua, vt alios non promoueas te neglecto.

Aureum reclinatorium, id est celum, quod est spirituum et deorum. de hoc loquitur philosophus in primo celi et mundi: extra celum nil est, nec tempus nec locus nec corpus nec vacuum, set etiam inalterabilia intransmutabilia impassibilia nobilissimam vitam et sufficientissimam ducencia, quam toto eterno perficiunt.

Paucissimos, quia dicit Seneca in libro de fortunis remediorum: cottidie morimur, et semper demitur pars uite nostre: morte nil certius, hora vero nil incertius.

Cum habuerint²⁾ temporalia. philosophus primo ethicorum: felix indiget bonis vtilibus in vita, quia felicem indigentem impossibile est bene agere. ideo nota, per se non sufficit adspeculari, set oportet corpus sanum et reliquum famulatum existere.

Sistercienses, id est a loco in quo fuit inuentus ordo, vel a sisterna quod idem est quod spelunca, quia debet morari apud sisternas.

Continua.³⁾ philosophus primo ethicorum: vna pulchra dies non facit estatem, et vna yrundo veniens vltra mare non facit ver, set continui pulchri dies. ideo nec vna contemplacio facit sanctum, set continua.

Nos itaque. ponit collacionem beneficii.

1) Vgl. oben s. 266 bis 269 und s. 379.

2) Cod.: *habuerunt*.

3) Cod.: *continuum*.

Vt ergo. ponit penam transgressorum.
Et cuius. ponit subscripcionem etc.

d.

Fridericus dei gracia. exemplum priuilegii inperialis.¹⁾ intitulado²⁾ debet taceri.

Irrefragabiliter, id est incessanter.

Premium, prius emptum. vnde Seneca: spes mercedis solacium est laboris.

Fidei. Seneca: fidem qui perdet quo sese vertet relictus³⁾ est.

Pedioium, id est theolonium.

Vt ergo. protestacionem ponit.

Qui autem. penam excedencium.

e.

Nota dictum est, quod priuilegia sunt stricti iuris.⁴⁾ hoc est ideo, quia nil plus potest intelligi nisi quod exprimitur.

Postmodum⁵⁾ dicitur, quod omne priuilegium vel fit secundum ius, vel preter ius, set nequaquam contra ius. secundum ius est quod fit secundum iuris constitucionem. preter ius est quod non est expressum in iure nec prohibitum. set contrarium iuri non erit. philosophus dicit quinto ethicorum: preclarissima est virtutum iusticia. nec hesperus nec lucifer ita ammirabiles, vt prouerbium agimus.

Contra ius non erit. huius exemplum potest esse. commentator dicit super primo de celo et mundo: ignis circulariter mouetur, circulariter scilicet contra motum firmamenti. motus autem circularis igni non est naturalis. set non est contra naturam ignis. set est preter naturam ignis, quia natura eius est moueri sursum etc.

f.

A dei gracia. Ponit alia exempla⁶⁾ de priuilegiis.

Circa ea que fiunt in tempore. nota secundum philosophum primo methaphysicorum, quia triplex est causa etc. triplex est causa obliuionis. scilicet hominum strages

1) Vgl. Ludolfs summa V 1 b oben s. 379 und 380.

2) Cod.: *intitu* oder *inticu* mit über das u gesetztem e.

3) Cod.: *quo se seruet relictum*.

4) Vgl. Ludolfs summa V 1 oben s. 376.

5) Ebendort s. 377.

6) Vgl. Ludolfs summa V 1 c u. s. w. oben s. 380 und ff.

communis. et terre sterilitas. et dicitur a steron quod est quoddam membrum in wlua rigide, quod — cum semen transire non potest — mulier fit sterilis. tertia temporis longitudo, quia secundum philosophum (quarto methaphysicorum) omnia que sunt in tempore labefiunt cum tempore. has tres causas ponit Aristoteles primo methaphysicorum.¹⁾

Euanescere, id est perire.

Allodium dicitur ab alleos grece, quod est alienum latine, et odos quod est laus, ergo laus aliena.

Calumpnia, id est inpugnacio.

Predium alio nomine dicitur allodium, id quod aliena laus, quia talia laudent alieni.

Predium et allodium nostrum secundum Priscianum est falsa grammatica, quia — quandocunque pronomen vel adiectiuum nomen distribuitur diuersis substantiis que sunt singularis numeri — debet distribui in numero plurali, et non in singulari, vt *viginti et vnum solidos*. vnde predium et molendinum nostra, quia singulare geminatum equipollet plurali. tamen vsus non tenet.

Sorte. sors est principalis debitorum summa.

Perhennare, id est perpetuare.

Titulo. titulus pro nomine ponitur, et pro superscriptione alicuius libri, et pro laude. primo autem modo ponitur in priuilegiis et apud iuristas, vt titulo, id est nomine, vt *ille possidet illud titulo empicionis*, id est nomine empicionis. vnde versus:

ecclesiam titulus, laudem, nomenque figurat.

Pocius diuinitatis, quia deus non intelligit per aliquam speciem set per suam substantiam que est eterna, et ideo omnia sunt sibi presencia. duodecimo methaphysicorum.

Anniuersarius dicitur esse ille dies quando aliquis est mortuus anno reuoluto.

In scripta publica. hec est scriptura que fit per manum tabellionis, id est communis notarii alicuius ciuitatis ei asscripte. vel est littera aperta et non clusa.

Comeciam minorem. nota, quod duplex est comeicia. comeicia maior, que est extensa per districtum alicuius terre, velut integra regio alicuius principis, vt Misina. illa maior autem tripartita, cuius quelibet pars dicitur comeicia minor. et tales comites non sunt principes.

1) Die sätze von *tercia temporis* an sind in der handschrift erst nach der erklärung von allodium eingestellt.

Inoportunitas ingenii. ingenium est tunc inopertunum, quando quis dicit se nescire quod bene scit.

Sub interminacione.¹⁾ interminacio, intra terminos inclusio.

Necessitas legem non habet. huius ratio est, quia lex condicio vel narracio libere voluntatis, set necessitas liberam voluntatem determinat ad nutum. ideo non habet legem.

Scriptum autenticum est, quod est per famosi domini sigillum autentice roboratum.

Respublica apud quosdam vocatur regimen Romanorum.

Examen idem quod iudicium.

2.

Nach einer grammatischen auseinandersetzung — unter bezugnahme nämlich auf eine frühere bemerkung, dass ad perfectum dictatorem requiritur latinitatis copia — de inventione nominis und insbesondere nominum adiectivorum proprie et transsumptive sumtorum²⁾ folgt nunmehr gegen den schluss von fol. 91' zu

1) Cod.: *subinter anathe*.

2) Nominum autem — lauter dieser abschnitt — aliud adiectivum, aliud substantivum. set quia adiectivum nomen magis valet ad ornatum, ideo videndum est de ipso specialiter, quia speciales regule dantur de ipso, secundum quod possunt sumi a multis.

Primo possunt sumi ab effectu, sicut hasta *mortifera*, anguilla *infrma*, aura *pestifera*, et sic de aliis. secundo accipiuntur ab euentu, vt homo *loripes*, et est homo habens pedem vinculatum: lorum lori idem est quod corrigia; homo *mancus*, et est qui caret manu; homo *mutilatus*. tercio accipitur ab habitu, vt miles *laureatus*, pedes *hastatus*, et sic de ceteris. quarto sumuntur a loco, vt equus *hyspanicus*, pannus *flandrensis*, furor *italicus*. quinto (a persona) sumuntur, vt virgo *dauitica*, *priameia*, *pelsia* etc. vt ultra dicatur, ab omnibus predicamentis sumuntur adiectiva, vt a substantia *substanciatus*, ab Aristotele *aristotelicus*, a Tullio *tulianus*, ab homo *humanus*. a quantitate, vt paries *superficiatus*, homo *giganteus*. a qualitate, et hoc dicitur secundum quod est qualitas a qualitate interiori, vt a pietate *pius*, a clemencia *clemens*, a qualitate exteriori, vt a pallor *pallidus*. a relatione, vt pater *paternus* *paternalis*, filius *filialis*. a predicatio quando, vt *hesternus* *crastinus* *serotinus*. et sic de omnibus aliis.

Secundo nota aliam regulam de nominibus adiectivis sumptis improprie. et est sumpta a Tullio in rethorica sua. et est regula ista. si velimus loqui de re rationali, debemus recurrere ad rem irrationalem in qua maxime habundat talis proprietas. et muta talem rem in adiectivum nomen. vt si vellemus dicere: homo habet faciem nigram, tunc vide cui rei talis proprietas maxime conueniat, et de tali forma adiectivum, et dic faciem *piceam* vel *carboneam*. vel si dicas pallidam faciem, recurre ad ceram in qua habundat talis proprietas, et dic *ceru-*

den schlagworten „est autem commissio“ ganz kurz:

In ista parte determinat de commissionibus, quomodo debeant formari, et quomodo differant a priuilegiis.

Gregorius episcopus. hic ponit exemplum.

3.

Nach der fortsetzung des vorhin erwähnten grammatischen tractates — und zwar hier de inuentione verborum, circa quam magna cautela et industria est observanda, dann de praepositione et adverbio — bemerkt meister Simon auf fol. 92' zu den schlagworten „post tractatum de commissionibus etc.“ wieder in ziemlicher kürze:

Hic intendit auctor determinare de citationibus, scilicet de tercia specie. nota versus¹⁾ de hiis que ponuntur in littera:

tempus prefingit, causamque citacio dicit.

iudice sub certo terminat illa locum.

non nox, non festa, loca publica sint et honesta.

terretur primo qui contumat: hinc anathema est.

subsequitur pena lege iubente sua.

In hiis versibus possunt faciliter comprehendi modi citationum etc.

leam, et faciem *niueam* pro albam, dentes *lacteos* pro albos, et cetera. si autem velis dicere quod habeat cor durum, recurre ad adamantem qui est durus lapis, qui nec scinditur ferro vel igne set tantum sanguine hircino bulienti, si prius autem in actione comederit petrocilium et biberit vinum, et dicas cor *adamantinum*: et est adiectiuum adamantinus adamantina adamantinum. infinita exempla de hoc trahi possunt.

Nota quod ista regula data est de transsumpcione et de nominibus transpositis. ideo nota, quod transsumpcio est translatio dictionis a propria significacione ad inpropriam et alienam propter aliquam similitudinem. in tali autem transsumpcione v sunt vitanda. primo ne sit nimis dura quantum ad intellectum, vt si dicas iste declinat ad senectutem, et dicas *iste declinat ad Nestorem*. vel sic: vidi lupum, muta dicendo sic: *vidi Licaonem*, qui fuit mutatus in lupum. secundo, ne sit nimis turpis, vt iste sedet in angulo domus, *iste sedet in culo domus*. tercio, ne sit male similis, vt *iste cibus habuit multam crituram pumicis*, quia assimilatur sali, pro eo quod multum salis. vel *habemus multam farinam* diceret pro cemento. quarto, ne sit inscia vel ignara, vt *multo sapientie flumine lucet*, vel *multum sapientie luce fluit*. set e conuerso bene fit, vt *lucet sapientie luce*, *fluit sapientie flumine*. quinto, ne sit nimis remota, vt pro anno ponatur *arista*, licet poete vsi sint. et etiam sicut modus illorum est qui dicunt: studui per tres annos. et vt vltra omnia euitentur, regula debet eo modo accipi vt prenotatum est etc.

1) Vgl. hiezu den magister Johannes anglicus oben s. 499.

4.

Den schluss bildet endlich zu den schlagworten „quoniam citacio“ die kurze bemerkung:

In hac parte secundum iuris ordinem determinat de procuratoriis. eine nähere ausführung wird nicht gegeben, sondern es folgt — wieder nach einer grammatischen oder rhetorischen auseinandersetzung, quod littera potest ordinari tribus modis, scilicet per elegantiam, per compositionem, et per dignitatem — gleichsam als entschuldigung für das übergehen der noch eigentlich in behandlung zu nehmenden weiteren litterae quae a curiis principum dantur die einfache hinweisung:

Alie autem species epistolarum patent per se in textu.

Expliciunt notabilia magistri Symonis super
summa de arte dictandi.

XVIII.
Ordo judicarius.

Vorbemerkungen.

Wie auf das gerichtliche verfahren in allen bedeutenderen formelbüchern die geeignete rücksicht genommen ist, lässt sich beispielsweise aus der sächsischen summa prosarum dictaminis, aus Ludolf von Hildesheim, aus Johann von Bologna, aus Bernold von Kaisersheim ersehen. bei der wichtigkeit seiner kenntniss für die verhandlungen vor den geistlichen wie weltlichen gerichten ist es auch nicht zu verwundern, wenn am ende ein empfehlenswerthes prozesslehrbuch seine besondere stelle in umfassenderen formelwerken oder arbeiten über die notariatskunst gefunden. vielleicht war dieses nach andeutungen welche oben s. 522 und 523 mit note 9 gemacht worden sind bei dem werke des Dominicus Dominici der fall, in welchem eben eine solche summa über das verfahren bei den geistlichen gerichten einen integrirenden bestandtheil gebildet haben mag. jedenfalls bei der folgenden über ganz Deutschland und auch noch über dasselbe hinaus verbreiteten arbeit lässt sich das nicht läugnen. von den in hiesigen handschriften erscheinenden formelbüchern ist sie in ein wohl noch im dreizehnten jahrhundert angelegtes, dann als sechster hauptbestandtheil in das bekannte baumgartenberger formelbuch, ferner in späterer zeit — allerdings mit selbstständigen abänderungen*) und wie sich von selbst versteht mit den

*) Ueber einige höchst merkwürdige ist Rudorff in der zeitschrift für geschichtliche rechtswissenschaft XI s. 104 und 105 zu vergleichen.

unterdessen nothwendig gewordenen erweiterungen für das verfahren vor den weltlichen gerichten — auch in deutsch geschriebene formularien aufgenommen. es genüge auf die mit wesentlicher zugrundlegung unseres ordo judiciarius gefertigte oberdeutsche übersetzung oder wohl besser gesagt bearbeitung hinzuweisen, welche — entsprechend der einfügung in die früheren formelbücher — mit einer deutschen rhetorik verbunden ist deren alter über die seit dem letzten viertel des fünfzehnten jahrhunderts zahlreich gedruckten deutschen formularien hinaufreicht, mit anderen worten auf den liber judiciarius sive gerichtsbüchlein wie es in Senckenbergs sammlung mittelalterlicher deutscher rechtsquellen¹⁾ und in einer besonderen ausgabe von Hubert Horn²⁾ gedruckt ist. weiter noch liessen sich zwei andere übersetzungen anführen, welche diese bezeichnung eher als das bemerkte deutsche werk verdienen, indem sie ihrem original so zu sagen vollkommen treu geblieben sind. die erstere ist der friesische in der utrechter diöcese der kölnischen kirchenprovinz um die mitte des fünfzehnten jahrhunderts entstandene processus judicii oder fortgongh des gastelica riuchtes.³⁾ die zweite ist die wohl weit in der zweiten hälfte desselben jahrhunderts von dem als verfasser der glosse zum jütischen lowbuch bekannten bischofe Knud von Viborg gemachte dänische übersetzung⁴⁾

1) In dem von König von Königsthal herausgegebenen corpus juris germanici tom. I p. 2 s. 147—155, wozu Rudorff a. a. o. note 8 zu vergleichen.

2) Welche sowohl jenen text neuerdings gibt, als auch den der heidelberger ausgabe vom jahre 1490, welche überschrieben ist: ein ordnung vnnnd vnderweysunge wie sich ein jeglicher halten soll vor dem rechten. München 1837 s. 1—35.

3) In des freiherrn von Richthofen friesische rechtsquellen s. 248—257 aufgenommen. vgl. dazu Rudorff a. a. o. s. 105—107.

4) Von Kolderup-Rosenvinge herausgegeben: om rettergangsmaaden ved de geistlige retter af den viborgske biskop Knud. vgl. dazu Rudorff a. a. o. s. 107 und 108.

Spricht einerseits dieses für die ausserordentliche bedeutung des fraglichen werkes, so rechtfertigt auch anderntheils ohne weitere bemerkung sein vorhin angedeuteter zusammenhang mit den formelbüchern die nur von s. 837 und 838 hieher verschobene aufnahme in unsere sammlung. dieses wohl noch um so mehr als es der aus einer oder eigentlich zweien zu Basel befindlichen handschriften besorgten ausgabe Wunderlich's vom jahre 1840 an manchen dingen gebricht, deren bereinigung durch die vergleichung von dreizehn hier hinterliegenden codices ermöglicht ist, wonach denn auch die bisher fälschlich dem Johannes Andreea beigelegte schrift in ihrer zur zeit möglich lautersten gestalt erscheint.

Was die nähere untersuchung darüber anlangt, müssen wir hier auf unsere inauguralabhandlung über den betreffenden ordo judicarius verweisen, welche zunächst in den §§. 2 und 3 von seiner gesammtanlage einen allgemeinen begriff zu geben versucht, und sodann im §. 22 das ergebniss unserer damaligen untersuchung über das werk in seinem ganzen zusammenfasst. nur ein gedrängter auszug kann in den nachfolgenden vier absätzen eine stelle finden.

Die hauptabsicht des verfassers unserer in wohlthuernder einfachheit auftretenden schrift ging ohne zweifel dahin, ein möglich kurzgefasstes lehrbuch über das verfahren in civilstreitigkeiten vor den geistlichenengerichten in seinem regelmässigen chronologischen verlaufe denjenigen in die hand zu geben welche noch nicht all zu detaillirte kenntnisse darin besitzen mochten. wir glauben das abgesehen von der haltung des werkes selbst sowohl aus einer bemerkung schliessen zu dürfen welche sich am ende desselben in den handschriften findet die dasselbe als eine selbstständige schrift enthalten, wie auch aus andeutungen einer alsbald zu berührenden abhandlung die über dasselbe geschrieben wurde. der wortlaut jener bemerkung ist folgender: *jura non allegantur sed potius obmittuntur, non propter ignorantiam doctoris sed inbecillitatem discentium ad quorum profectum*

haec summula scripta, quibus lacte opus est, non solido cibo. verus doctor laudem vel vanam gloriam quaerere sibi et captare non debet, sed magis profectum illorum quos informat. in der bemerkten abhandlung aber heisst es einmal gerade zu dieser schlussstelle, der verfasser bezeichne hier die causa quare in hoc libro non assignantur capitula decretalia et leges sicut in aliis summis Remundi et Henrici: huius rationem assignat, dicens quod hunc librum composuerit mediocribus, quibus magis est opus nutrice lacte id est facili doctrina quam grasso cibo id est parvis difficili doctrina. ergo hunc tractatum humilibus versibus, bricht die bemerkung ohne weiteres ab, und erhält gewissermassen eine vervollständigung durch eine stelle gleich im eingange der abhandlung dahin, dass der autor ad utilitatem mediocrium hanc summam voluit componere, et composuit eam verbis facilibus ipsis competentibus et non intricatis. ferner wird dort bei gelegenheit der andeutung dass der autor über die replik triplik quadruplik nichts sagt als grund dafür angegeben: quia volt informare minores et non adultos, ideo principaliter procedit. so ist einerseits der umfang des werkes ein verhältnissmässig nicht bedeutender, während anderntheils sich bequem ein vollkommen zusammenhängendes nirgend unlieb unterbrochenes gesamtbild des ordo et processus iudicii spiritualis — welche überschrift die quelle in einer handschrift ausdrücklich an der spitze trägt — herausstellt, welches durch die an den betreffenden orten zur befriedigung der praktischen bedürfnisse eingefügten formeln nur noch anschaulicher gemacht ist.

Die ursprüngliche redaction fällt noch in die zeit der herrschaft der fünf von der schule zu Bologna anerkannten sogenannten compilationen der päbstlichen decretalen, und nach §. 20 kaum vor das jahr 1215, vielleicht wahrscheinlicher nicht vor 1220.

Sie wurde sodann mit den bestimmungen der neuen nicht lange darauf veranstalteten decretalensammlung Gre-

gors IX in übereinstimmung gebracht, oder vielmehr nach derselben wie es scheint im einzelnen erweitert, und erhielt so die fassung welche jetzt vorliegt. natürlich kann diese nicht vor 1234 fallen. zweifelhaft bleibt, wie wenig oder wie viel zeit darnach, denn nur das scheint nach dem gegenwärtigen stande der handschriften sich mit sicherheit angeben zu lassen, dass über das jahr 1254 nicht zurückgegangen werden kann, während allerdings die in verschiedenster weise begegnenden interpolationen immerhin dazu veranlassen, vielleicht schon einige zeit vorher den eigentlichen abschluss der schrift zu setzen.

Was ihr vaterland wie was ihren verfasser betrifft, spricht zur zeit die wahrscheinlichkeit für Deutschland und für einen Deutschen, dessen persönlichkeit allerdings jetzt nicht mit einer art bestimmtheit festzustellen ist. kannte man ja schon im anfang des vierzehnten jahrhunderts denselben nicht. eine bereits erwähnte wohl noch im ersten decennium desselben verfasste abhandlung zu unserem ordo judiciarius nämlich berührt gerade diese frage speciell, gibt aber keine erfreuliche entscheidung. sie spricht davon, wie aus dem grossen umfange des rechtsstoffes sunt tractatus multi confecti, ut summa Henrici et summa Reymundi et summa Alberti coloniensis, quae summae sunt compositae ad informandum mediocres, quia non possunt informari in magnis summis quae continent in argumentatione pro et contra. quidam autem — bemerkt sie dann gerade mit rücksicht auf unser werk — ad utilitatem mediocrium hanc summam voluit componere, et composuit eam verbis facilibus ipsis competentibus et non intricatis. indem nun auf die person des verfassers übergegangen wird, heisst es: de causa efficiente dubitatur. quidam dicunt quod magister Remundus fuerit. quod non est verum, quia aliam summam composuit specialem. quidam dicunt quod magister Henricus. quod iterum non est verum. sed ille qui hanc summam composuit noluit se manifestare. ein paar nichts sagende gründe werden nun dafür angegeben warum er das nicht gewollt, und zuletzt erfolgt

die spendung eines trostes welcher für das processlehrbuch allerdings ehrenvoll aber für die vorliegende frage nichts weniger als angenehm ist, man müsse nämlich bei unserer summa auch sagen, dummodo cultellus sit bonus, non est quaerendus quis fecerit.

Wir haben diesen nach verschiedenen seiten hin interessanten commentar — oder wie er dort am schlusse sich selbst benennt *sententia super summam de processu iudicii* — in dem aus dem kloster sanct Nicola bei Passau überkommenen cod. lat. mon. 16122 vom vierzehnten jahrhunderte fol. 20'—25 bereits am angeführten orte im §. 6 kurz berührt. leider müssen wir uns hier darauf beschränken, jenen kapiteln unseres *ordo iudiciarius* welche aus der bereits oben s. 953 und 954 bemerkten rücksichtnahme noch auf der grundlage der eben bezeichneten handschrift fol. 93 bis 97' als A unter beifügung der wichtigeren abweichenden lesarten von den weiter erwähnten zwölf¹⁾ hiesigen handschriften zum abdruck gelangen können einzelne dahin gehörige proben aus demselben in den noten anzufügen.

1) Darunter befinden sich drei, welche schon früher s. 721—723 beim baumgartenberger formelbuch angeführt worden sind, nämlich

clm. 16125 fol. 110'—116, hier = D,

clm. 2697 fol. 35—39', hier = E,

clm. 2697 fol. 43'—49', hier = F,

in welchen noch nach dem eigentlichen schlusse unseres *ordo iudiciarius* als selbstständiger arbeit in den worten „*haec de processu et ordine iudicii sub compendio dicta sufficiant*“ weiter zwei formeln für *procuratorien* und eine für die *appellation* angehängt sind, in welcher letzterer nach s. 721 E abbricht, während in D noch ausserdem die s. 717 abgedruckten zwei formeln den schluss bilden.

Summa de ordine et processu iudicii spiritualis.

Caput I.

Quid sit iudicium, et quot sint species iudicii,¹⁾ et que sint persone que debent consistere in iudicio.²⁾

Antequam dicatur³⁾ de processu iudicii, notandum quid sit iudicium, et quot sint⁴⁾ species iudicii,⁵⁾ et que sint persone que debent⁶⁾ consistere in iudicio⁶⁾.

§. 1. Iudicium^{b)} est actus trium personarum^{c)} — id est iudicis actoris et rei — in iure consistentium.⁷⁾

1) Dieses rubrum findet sich allein in D E F. 2) Diese letzte bestimmung fehlt in allen handschriften. 3) B: dicamus. 4) Statt sint species iudicii hat H: sunt eius species. 5) B: dicunt. 6) In C fehlt in iudicio. 7) D E F: in iure existencium. G: in lite consistendi.

a) In dem angeführten commentar zu unserm werke sind diese eingangsworte fol. 21 folgendermassen gegeben: antequam dicam de processu iudicii, notandum est quid sit iudicium, quot sint partes iudicii, und dann wie hier im texte.

b) In diesem und dem folgenden paragraphen ist am rande bemerkt: extra de verborum significatione. forus. §. in omni. es ist diese stelle aus dem canon X des angeführten titels im fünften buch der collectio prima ganz an denselben platz in die gregorianische decretalensammlung übergegangen.

Noch mag hiezu note d verglichen werden.

c) Im commentare ist hiezu auf fol. 21' bemerkt:

Judicium a Remundo aliter diffinitur in summa sua quam hic. et diffinit sic: iudicium est actus trium personarum ius fori exsequentium.

Nach einigen etymologischen bemerkungen folgt sodann: etiam dicit actus trium personarum, et non actus unius persone dicit, quia iudicium non per unam personam agitur sed per plures.

§. 2. Alie persone etiam quinque^{d)} sunt necessarie¹⁾ in iudicio: ut testis²⁾ aduocatus assessor procurator et auditor.³⁾

1) I: alie etiam persone sunt necessarii. 2) B: ut (wofür ursprünglich vero stand) testis in ambiguis. 3) C: auditor causarum.

Et dicit notabiliter actus personarum, quia duplex est actus, rationis et personarum. ut igitur excludat actum rationis, dicit actus trium personarum.

Dicitur autem in predicta diffinitione ius fori, quod — ganz dieselbe definition folgt später beim dritten absatze des § 3 für die lex — nichil aliud est nisi ius scriptum consuetudine approbatum.

Nachdem nun noch erläutert ist, dass forum nichil aliud est nisi locus exercendorum litium aut locus ubi exercentur lites, nachdem noch die etymologie a fando angefügt, und nachdem insbesondere das ius fori als der ordo iudicii in foro urgirt worden, wird noch darauf aufmerksam gemacht, quod huiusmodi iudicium necessarium est, quia — si iudicium non esset — alter alteri obiurgaret, vel violentiam siue iniuriam faceret.

Ulterius — wird nun unmittelbar fortgefahren — est notandum, quod multe sunt species iudicii, quia quot sunt cause tot sunt species iudicii.

Est igitur notandum quid sit causa, quia causa hic non diffinitur sicut loyce diffiniuntur cause. sed causa secundum quod hic accipitur sic diffinitur. causa est actio in controuersia — scilicet in lite — posita. talis actio in lite posita vocatur causa.

Ulterius — ist wieder unmittelbar weiter bemerkt — nota, quod duplex est causa. quedam est pure spiritualis, quedam pure secularis.

Pure spiritualis est, ut decime vel redditus alicuius ecclesie. dieses wird noch ausführlich im folgenden satze erläutert. si feret controuersia de talibus redditibus vel decimis, talis actio est controuersia posita de decimis ecclesie, et est (statt et est hat die handschrift contra) causa pure spiritualis.

Et quedam causa — ist gleich hieran geknüpft — est annexa spiritualibus, ut causa que agitur a parte patronatus.

Alia causa est pure secularis. et est illa duplex: quedam criminalis, quedam pecunialis siue matrimonialis. et huiusmodi cause sunt diuerse.

Et secundum hoc erunt species iudicii diuerse, quia quot sunt cause tot sunt species iudicii.

d) Es ist hier note b nachzusehen. zu der zahl sex in der dort angeführten stelle — sie lautet nämlich nach der uns vorliegenden glossirten handschrift der vier älteren collationen clm.

§. 3. Judex est ille qui iudicat de causa.¹⁾ et dicitur iudex²⁾ quasi ius³⁾ dictans vel dicens. et dicitur⁴⁾ a iusticia, quia debet esse iustus: alio modo non est⁵⁾ iudex.⁶⁾

Tres⁷⁾ sunt species iudicum:⁷⁾ ordinarii, delegati, arbitri.⁸⁾ ordinarii sunt iudices qui habent iurisdictionem propriam,⁹⁾ ut episcopi prepositi decani.¹⁰⁾ delegati¹¹⁾ sunt qui utuntur iurisdictione aliena, ut qui dati sunt¹²⁾ iudices a papa vel a legato ipsius.¹³⁾ arbitri¹⁴⁾ sunt in quos partes de communi consensu compromittunt.¹⁵⁾

1) D E F: *iudicat causam vel causas*. 2) In B fehlt: *iudex*. 3) In I fehlt: *ius*. 4) G I: *vel dicitur*. B: *vel dicitur iudex*. 5) H: *alias non est*. D E F: *non esset*. G: *non dicitur*. 6) I: *non potest esse iustus*. 7) B I: *iudicij*. 8) I: *arbitrarij*. CH: *species iudicum*, (H *scilicet*) *ordinarij delegati et arbitri*. G: *species iudicum, scilicet ordinarius delegatus et arbiter*. D E F: *species iudicum. alii dicuntur ordinarii alii delegati alii arbitri*. 9) C: *propriam iurisdictionem id est potestatem*. in I fehlt *propriam*. 10) G: *ut decani prelati episcopi*. I: *ut decani prepositi et episcopi*. B: *ut papa qui est iudex ordinarius singulorum episcoporum prepositi*. H: *ut episcopi papa et legatus ipsius*, ohne den nächsten satz von den iudices delegati zu haben. 11) I: *delegati iudices*. B: *delegati iudices qui*. in F sind die worte *qui habent* bis daher ausgefallen. bezüglich H ist die vorige note zu vergleichen. 12) B: *ut quidam sunt*. F: *et qui dati*. 13) B: *a domino papa vel legato eius*. A: *a papa vel a legato ipsius*. D E F: *a domino papa vel ab apostolice sedis legato*. 14) C H: *arbitrarij*. I: *arbitrarij iudices*. 15) A: *promittunt*. C: *committunt*. H: *committuntur*. I: *compromittuntur*.

3879 (aug. eccl. 179) so: *in omni autem negotio sex persone queruntur: iudex, accusator, reus, et tres testes* — verweist die glosse auf c. 1. C. IV. qu. 4. *ubi dicitur quod quattuor persone in negotio desiderantur. solutio* — führt sie fort — *hic comprehenduntur singula generum, ibi genera singulorum*.

e) Von den hieher gehörigen bemerkungen des commentars sind auf fol. 22 die wichtigsten nachfolgende.

Ordinarii iudices dicuntur illi qui eliguntur a domino apostolico vel imperatore, vel etiam pro successione in ordinariam dignitatem. statim quando sunt electi pro successione, intraverunt talem dignitatem, habent potestatem iudicandi. et isti vocantur iudices ordinarii. et isti sunt maiores et minores: maiores ut episcopi, minores ut prepositi decani et huiusmodi.

Judices delegati sunt quibus plures cause a suis superioribus sunt commisse ad determinandum. istorum enim est, convocare partes, et partibus convocatis cauere et expensis et laboribus superfluis, et causam debito fine terminare. et ideo scribitur eis: *causam debito fine terminetis*.

Tria¹⁾ sunt que inpediunt aliquem¹⁾ esse iudicem: natura lex et mores. natura prohibet surdum mutum et furiosum²⁾ esse iudicem. lex prohibet excommunicatum irregularem hereticum esse iudicem.³⁾ mores prohibent mulierem esse iudicem propter illius inconstantiam.⁴⁾

1) In I fehlt *aliquem*. 2) G: *surdum iudicem mutum et furiosum*. B: *perpetuo furiosum*. 3) Dieser ganze satz ist in A ausgefallen, scheint aber am rande wo gegenwärtig mehreres weggeschaben ist so gestanden zu haben wie er an der oberen seite des blattes von späterer hand hingeschrieben ist, wonach wir ihn hier geben. B: *lex prohibet excommunicatum irregularem hereticum et paganum*. C: *lex prohibet irregularem excommunicatum hereticum paganum esse iudicem*. I: *lex prohibet irregularem* (ursprünglich stand nur *regularem*) *hereticum paganum esse iudicem*. D E F: *lex prohibet excommunicatum irregularem hereticum et infidelem esse iudicem*. G: *lex prohibet excommunicatum irregularem hereticum et infamem paganumque esse iudicem*. H endlich: *lex prohibet excommunicatum irregularem hereticum iudeum et paganum esse iudicem*. zum ganzen mag noch der vorletzte satz von §. 6 verglichen werden. 4) G: *propter inconstantiam et instabilitatem eius*.

Was die arbitri anlangt wird nach mehreren wohl aus mangelhaftigkeit unverständlichen anfängen das arbitrium erklärt als *voluntas cum deliberatione prehabita* oder als *voluntas prehabita cum deliberatione*, und dann folgendermassen fortgefahren. *istorum officium est, secundum tenorem arbitrii procedere in causa sibi permissa. non enim potest excommunicare, sicut ordinarius iudex et delegatus. istis iudicibus non licet excedere tenorem secundum quem in ipsis conpromissum est.*

f) Hiezu bemerkt der commentar. *conditio naturalis vergit ad malum vel defectum animi: 'aliquis est surdus mutus vel furiosus. ideo tales in quibus sic naturalis conditio vergit ad malum non possunt esse iudices, quia carent discretione. et cum iudicum sit regere, et cum omnis rector debet esse plenus discretione, et cum istis discretio deficiat, eos etc.*

Lex prohibet, id est ius scriptum prohibet hereticum vel excommunicatum, quia excommunicatus similis est heretico quamdiu est excommunicatus. et isti non possunt esse iudices, quia isti magis solent inficere virtutem quam erudire vel edificare. ideo lex istos prohibet esse iudices.

Bezüglich des aus den mores hervorgehenden hindermisses wird bemerkt: *verbi gratia licet mulieres alique sint multum discrete, tamen non debent esse iudices, quia sunt inconstantes, sed iudices debent esse constantes. tamen admissum est quod mulieres sunt iudices, sicut regina Fransie et abbatissa in Quedelinborch. licet enim*

§. 4. Actor est qui agit contra aliquem in iudicio.

Excommunicatus non potest esse actor, quia non habet personam standi in iudicio.¹⁾

§. 5. Reus est contra quem agitur.²⁾ et dicitur reus non a reatu sed a re super qua agitur.²⁾

§. 6. Testis est qui perhibet testimonium in iudicio.

Multis modis prohibetur aliquis esse testis,³⁾ et repellitur a testimonio.⁴⁾ qui modi narrantur per hos versus:

conditio, sexus, etas, discretio, fama,⁵⁾

et fortuna,⁶⁾ fides — in testibus⁷⁾ ista requires —

et locus et tempus annumerantur⁸⁾ eis.⁹⁾

verbi gratia si aliquis est¹⁰⁾ seruilis conditionis,¹¹⁾ non potest¹²⁾ esse testis. mulier¹²⁾ etiam¹³⁾ non potest¹⁴⁾ esse testis in causa criminali ubi¹⁵⁾ agitur de furto vel¹⁶⁾ homicidio.¹⁾ item puer non potest esse testis. item¹⁷⁾ nec fa-

1) B und G fügen noch bei *per se vel per alium*, und C D E F H *per se sed per alium*.

Uebrigens folgt in allen handschriften — mit ausnahme von I welche ihn gar nicht hat — dieser satz erst nach dem nächsten. die stellung welche wir ihm gemäss dem ganzen zusammenhange angewiesen wird auch durch den commentar fol. 22 gebilligt.

2) Dieser satz fehlt gleichfalls in I. 3) C G fügen noch bei in iudicio. 4) D E F: *a iudicio*. 5) B: *forma*. 6) G: *furtum*. 7) B: *a testibus*. 8) I: *anumeratur*. B: *annumeratus*. D E F: *anteferatur*. 9) C fügt noch den weiteren um einen fuss zu kurzen vers an:

et laycos a se fugat, et vice versa.

10) D E F: *esset*. 11) F: *posset*. 12) G: *testis. vel hereticus repellitur a testimonio. infidelis repellitur a testimonio. mulier*. 13) In I fehlt *etiam*. 14) F: *posset*. 15) B C I: *id est ubi*. der ganze erklärende beisatz fehlt in D E F, wovon D hat: *in causa criminali. sed iure ciuili mulier potest esse testis*; dagegen E F: *in causa criminali. sed in re ciuili mulier potest esse testis*. 16) H: *furto et homicidio vel in consimilibus*. 17) In H I fehlt *item*.

beata virgo Maria maior sit omnibus apostolis, tamen dominus non reddidit ei clauces regni nec ius ligandi nec absoluendi, sed apostolis. ideo mulieres non debent esse iudices.

g) *Ut si* — fügt der commentar fol. 22 sp. 2 noch hinzu — *dicerem: domine, iste tenetur mihi in v solidos.*

Noch kann aus fol. 23' sp. 1 beigezogen werden: *domine iudex, iste tenetur mihi in x solidos.*

h) *Id est proprius*, fügt der commentar fol. 22 sp. 2 hier noch bei.

i) Als grund für die ausnahme des weibes wird im commentar fol. 22 sp. 2 angegeben, *quia mulier non potest testari. et hic* — heisst es dann — *est distinguendum. scilicet in causa*

tuus nec furiosus. item¹⁾ nec²⁾ infamis³⁾ siue⁴⁾ viciosus.⁵⁾ item nec⁶⁾ infortunatus siue⁷⁾ pauper,^{k)} quia presumitur quod corruptus sit per munera⁸⁾ propter paupertatem suam.⁹⁾ sed hoc intelligitur¹⁰⁾ de vilibus et inhonestis¹¹⁾ pauperibus.¹²⁾ pauper enim¹³⁾ honestus bene potest esse testis.¹⁴⁾ item infidelis — id est hereticus vel paganus¹⁵⁾ — repellitur a testimonio.¹⁶⁾

Item testis¹⁷⁾ debet deponere de aliquo certo loco et certo tempore.¹⁸⁾

§. 7. Aduocatus¹⁾ siue patronus dicitur qui causam¹⁹⁾ defendit pro sallario.²⁰⁾

Multa^{m)} prohibent aliquem esse aduocatum: scilicet si²¹⁾

1) In H I fehlt *item*. 2) In C fehlt *nec*. 3) CH I: *insanus*. 4) C: *vel*. 5) In G fehlt *siue viciosus*. 6) In B G H fehlt *nec*. 7) H I: *nec*. 8) C: *per munera sua*. 9) In H fehlt *suam*. I: *presumitur propter eius paupertatem ipse quod propter munera sit corruptus*. D E F: *item nec pauper, quoniam* (D: *quia*) *de illo non presumitur propter paupertatem ipsius, quia forte per munera sit corruptus*. 10) I: *hec autem intelliguntur*, wegen G ist die nächste note zu vergleichen. 11) G: *intelligendum est de inhonestis*. 12) Statt *pauperibus* haben C und I *personis*. 13) H: *quia pauper*. 14) In F fehlt *testis*. 15) In D E F fehlt die erklärung: *id est hereticus vel paganus*. B: *infidelis vel hereticus vel paganus*. C: *infidelis vel paganus*. 16) I: *infidelis id est paganus non potest esse testis. vel hereticus repellitur a testimonio*. H: *item infidelis et paganus et hereticus et iudeus non possunt esse testes*. 17) In F fehlt: *testis*. 18) D E F H: *deponere id est testificari de aliquo certo loco vel* (H: *et*) *tempore*. B: *deponere id est testificari de aliquo certo vel ipse*. G I: *debet testificari de aliquo certo loco vel tempore*. der ganze satz fehlt in C. 19) B: *casus*. 20) Bei den worten *pro sallario* ist durch ein zeichen in I auf die randbemerkung *pro altero* verwiesen. 21) In I fehlt *si*.

criminali non possunt esse testes, quia sunt nimis leues. sed in causa matrimoniali bene possunt: ista causa est favorabilis.

k) Hier bemerkt der commentar ebendort folgendes. *etiam pauper non potest esse testis. et hic est distingwendum, scilicet pauper honestus et pauper suspectus. pauper honestus bene potest testare, sed pauper suspectus non, quia de eo presumitur quod sit correptus munere gratia etc.*

l) Nach dem commentar ebendort ist der *aduocatus ille qui unum vel duo suscipit negolia in iudicio peragenda. vocatur enim alio nomine patronus a patrocinando. officium aduocati est, causam sibi commissam a clientulo coram iudice sapienter proponere agendo et respondendo, et mouere animum iudicis ut sibi et suo parti sit propicius et indignetur parti aduerse.*

m) Zu diesem absatze ist am rande der handschrift bemerkt: *versus: non cuiusque datur, worauf noch ein q mit darüber be-*

est infamis vel seruus vel cecus vel puer¹⁾ vel monachus vel regularis canonicus.²⁾

Monachus tamen³⁾ potest aduocare, si abbas suus ei imperat⁴⁾ et⁵⁾ si est causa sue ecclesie. idem iuris est⁶⁾ de canonico regulari.

Item sacerdos non potest esse aduocatus, nisi in iiii casibus:⁷⁾ scilicet in causa propria, siue in causa sue⁸⁾ ecclesie, et⁹⁾ in causa coniuncte persone id est fratris vel sororis vel nepotis,¹⁰⁾ item in causa miserabilis persone ut vidue orphani vel¹¹⁾ claudi.¹²⁾

§. 8. Assessor est qui assidet iudici in iudicio et instruit eum si forte iudex est inperitus.¹³⁾

§. 9. Procurator¹⁴⁾ est qui de mandato domini negotium agendum suscipit vel negocia.¹⁵⁾

Aliquis prohibetur esse procurator multis de causis: ut si est miles vel excommunicatus vel puer. mulier etiam prohibetur et rusticus.¹⁵⁾

1) I hat *pauper* statt *puer*. 2) B C I: *irregularis canonicus*. F: *regularis vel canonicus*. 3) H: *autem*. 4) B: *preciperit*. C: *precipit vel imperet*. 5) B C D E F G I: *vel*. 6) In I fehlt *est*. G: *quod iudicium est*. D E F: *idem sentias*. 7) C G H: *nisi quatuor in causis*. I: *in quatuor causis vel casibus*. im übrigen weichen die handschriften folgendermassen ab. D E F: *in casibus tribus, primo in causa propria, in causa etiam sue ecclesie, in causa (D: casu) tertio coniuncte persone ut vidue orphani claudi*. 8) I: *propria vel sue*. 9) H I: *vel*. 10) B C: *persone (C: ut) fratris vel nepotis*. H: *persone ut fratris sororis*. I: *coniuncte persone miserabili persone orphani vel claudi*. 11) G: *et*. 12) Wegen I ist note 10 zu vergleichen. H fügt hier noch an: *nota sacerdotis est omnium prodesse nulli autem nocere velle, nam sacerdotalis dignitas magis est imperio*; aus c. 3. X. 1. 37 von Gregor IX. 13) B H: *si iudex est minus peritus*. 14) B D E F: *domini unum vel plura suscipit negocia agenda*. I: *unum vel plura negocia agenda percipiat vel suscipiat*. C G H: *domini sui unum vel plura suscipit negocia (H: pertractanda) peragenda (G: suscepit agendi)*. 15) B I: *si est miles vel mulier vel excommunicatus vel puer vel rusticus*. D E F: *si est miles vel mulier excommunicatus et puer et rusticus*. G: *si est miles mulier vel excommunicatus puer vel rusticus*. C: *si est mulier miles excommunicatus puer vel rusticus*. H: *si miles est mulier vel excommunicatus vel puer vel surdus vel rusticus*.

findlichem striche sichtbar, aber das weitere der zeile weggeschnitten ist, und als nächste zeile folgt in tytulo de postulando. es mag hiezu §. 16 und 18 unserer inauguralabhandlung mit den noten 93 und 117 verglichen werden.

n) Nach dem commentar fol. 22' *procurator alio nomine dicitur syndicus, et est procurator alicuius communitatis in aliquo negotio.*

§. 10. Auditor est cui aliquis certus articulus¹⁾ cause²⁾ audiendus vel examinandus³⁾ committitur⁴⁾ a iudice, sicut est receptio testium.

Hec de personis que debent in iudicio consistere dicta sufficiant.⁵⁾

Caput II.

Sequitur de ordine et processu iudicii⁶⁾ qui talis est.⁷⁾

§. 1. Reus primo⁷⁾ citatur⁸⁾ a iudice.

§. 2. Et ei venienti ad iudicium offertur⁹⁾ libellus.¹⁰⁾

Quo oblato inducie deliberandi¹¹⁾ dantur ipsi. in quibus deliberabit¹²⁾ an velit contendere an¹³⁾ liti cedere.

§. 3. Finitis induciis¹⁴⁾ reus debet redire ad iudicium.¹⁵⁾ et si non¹⁶⁾ competunt ei exceptiones per quas possit declinare¹⁷⁾ id est effugere iudicium,¹⁸⁾ respondere tenetur actori super petitione sua,¹⁹⁾ affirmando vel negando quod actor proponit contra ipsum. et affirmatio vel negatio rei²⁰⁾ dicitur litis contestatio.

1) A: *titulus*. 2) In H fehlt *cause*. 3) H: *audiendi vel examinandi*. In D E F fehlt *vel examinandus*. 4) I: *est commissus*. 5) I: *et hec de personis in iudicio sufficiant*. 6) In D und E ist noch das besondere rubrum vorhanden *de processu et ordine iudicij*. In B fehlt *iudicii*. G: *sequitur de processu iudicij*. 7) I: *prius*. 8) B C D E F G H: *citari debet*. I: *scitari debet*. 9) G: *offeratur*. D E F: *offerendus est*. 10) In B fehlt *libellus*. 11) B: *deliberatorie*. 12) C: *deliberet*. B D E F G I: *deliberare debet*. H: *deliberari debeat*. 13) D E F H: *vel*. 14) B setzt noch bei *deliberatoriis*. 15) In C fehlt *ad iudicium*. 16) In G fehlt *non*. 17) B: *declarare*. 18) Dieser ganze vordersatz fehlt in I. 19) D E F: *respondere debet et tenetur actori super actione sua*. 20) D E F G H I: *et talis* (G H: *illa*) *affirmacio vel negacio dicitur*. B: *et illa affirmacio dicitur*.

o) Der inhalt dieses ganzen kapitels ist im commentar fol. 22, kurz dahin gegeben. *primo citatur aliquis. quando est citatus, comparet vel non. si comparet per se vel per alium, aut negat aut affirmat: et hoc vocatur litis contestatio. postquam lis est contestata, producuntur testes, et audientur, et dicta eorum scribuntur. postea in publico proferuntur. et super talia dicta disputabitur, ut utrum testes in omnibus interrogationibus concordauerint. si testes actoris in omnibus interrogationibus eque responderunt, tunc sententia fertur contra reum. et si tunc reo videtur sententia esse iniusta, appellare potest, id est gratie superioris iudicis se committere potest.*

§. 4. Lite contestata prestandum est iuramentum calumpnie¹⁾ a partibus.

§. 5. Prestito²⁾ iuramento tali³⁾ partes — id est actor et reus — interrogantur⁴⁾ a iudice super facto principali.

§. 6. Deinde⁵⁾ partes debent producere testes et instrumenta⁶⁾ ad probandam intentionem suam.⁷⁾

§. 7. Post hec publicanda sunt dicta testium in iudicio partibus presentibus.

§. 8. Super quibus dictis disputabitur.⁸⁾

§. 9. Hiis omnibus premissis,⁹⁾ cum iudex fuerit sufficienter instructus de meritis¹⁰⁾ cause, debet decidere¹¹⁾ causam per diffinitivam sententiam.

§. 10. A qua sententia,¹²⁾ si iniqua fuerit, poterit¹³⁾ appellari.

§. 11. Predictus processus¹⁴⁾ habetur hiis versibus: primo reum iudex citat,¹⁵⁾ et post hec liber¹⁶⁾ illi fertur, et¹⁷⁾ inducie dantur, de reque petita lis contestatur,¹⁸⁾ sequiturque¹⁹⁾ calumpnia partes. querantur²⁰⁾ testes, ac instrumenta sequantur, producti²¹⁾ manifestentur,²²⁾ super hiis placitetur. diffinitiva post²³⁾ hec sententia²⁴⁾ detur. que bona si non sit,²⁵⁾ datur²⁶⁾ appellatio parti.

Caput III.

De citatione.²⁷⁾

Primo videndum est de citatione.

1) H: *de calumpnia*. 2) I: *cum prestito*. 3) G I: *tales*. 4) B D E F G I: *interrogantur*. 5) H: *demum*. 6) I: *iuramenta*. 7) In G fehlt *suam*. 8) H: *disputant*. G: *super quibus disputabitur*. D E F: *super quibus sane dictis disputare licet si necesse fuerit*. 9) Vor diesem paragraphen ist in D und E das rubrum *de sententiis*. G: *hiis omnibus admissis*. B: *his visis*. 10) D E F: *merito*. 11) H: *tunc decidere debent*. 12) G: *contra quam sententiam*. D E F: *a qua plane sententia*. 13) H I: *potest*. 14) G: *predictus ordo et processus*. D E F H I: *predictus* (H: *autem*) *ordo et processus iudicij*. B: *predictus ordo iudicij et processus*. C: *precedens ordo vel processus iudicij*. im commentar ist bemerkt: *tunc sequitur: predictus ordo*. 15) Hier geben D E F bloss den anfang des verses *primo videlicet iudex reum citat*, und fahren dann unmittelbar fort: *est autem citacio* wie es unten folgt. 16) H: *citat, post hoc liber*. B: *iudex, post liber*. 17) In H fehlt *et*. 18) H: *contestata*. 19) B C G H I: *sequitur*. 20) G H: *queruntur*. 21) B G: *producta*. 22) B C H: *manifestantur*. I: *manifestetur*. 23) H: *per*. 24) I: *post hec tunc diffinitiva sententia*. 25) B C G H I: *que mala si fuerit*. 26) H: *detur*. 27) Diese überschrift fehlt ausser H in den übrigen handschriften.

§. 1. Citatio est¹⁾ vocatio alicuius²⁾ ad iudicium. et est principium et fundamentum³⁾ cause,^{p)} ita quod per ipsam causa dicitur esse incepta⁴⁾ secundum ius canonicum.

§. 2. Unde si iudex citat⁵⁾ aliquem,⁶⁾ et citatus⁷⁾ pendente citatione transfert⁸⁾ se ad aliam iurisdictionem, per hoc non potest declinare id est effugere iudicium primi⁹⁾ iudicis, quia preuentus est per citationem.¹⁰⁾

§. 3. Notandum,^{r)} quod citatio debet¹⁰⁾ fieri⁹⁾ tribus

1) Es ist hier die vorige note 15 wegen D E F zu vergleichen. 2) I: alicuius rei. 3) In B D E F I fehlt et fundamentum. 4) I: quod ipsa causa. D E F: dicitur quodammodo incepta. C: fundamentum cause, quia causa per ipsam dicitur esse incepta. H: per ipsam de causa incepta sciatur. 5) G: citet. 6) In B fehlt aliquem. 7) B D E F G H I: et ille citatus. C: et si citatus. 8) H: peremptorie transfert. 9) B D E F G I: ad aliam (G: aliquam) iurisdictionem id est ad iudicium alterius iudicis (H: per hoc) tamen non potest declinare (G I: effugere) forum (I: iudicium. B: a iudicio) primi. die abweichung von C von diesen texten geht dahin: declinare id est affugere iudicium primi. 10) B: habet.

p) Im commentar wird hiezu fol. 22' sp. 2 bemerkt. *ista citatio est litis inceptio et fundamentum litis, quia sicut sine fundamento nullus potest edificare quin omnes labores perdantur, ita nullus potest procedere contra aliquem quin prius citet eum: quia scriptum est in iure, quod iudex non debet procedere cum aliqua sententia contra aliquem nisi prius sit citatus: et insuper si faceret, peccaret in tali sententia.*

Citatio etiam — wozu cap. VII de libello §. 9 beigezogen werden mag — inuenta est propter hoc, ut quando aliquis citatur ei dentur inducie ad xiiii dies, ut interea meditetur an velit componere cum illo qui eum citauit an non: quia multociens compositio conuenit propter citationem, que non feret si citatus non esset, quia statim quando alicuius venit citatio abhorret, et cogitat „tamen valet quod componas cum eo sicut ipse procederet contra te in iudicio.“ et sic multe compositiones fiunt propter citationem, que diutius protraherentur si non citaretur.

q) Am rande der handschrift ist hiezu bemerkt: *extra de foro competenti. proposuisti. diese stelle ist c. 19. X. 2. 2 von Gregor IX.*

r) Ebenda ist zu diesem paragraphen bemerkt: *extra de dilationibus. c. 1. es ist diese stelle das caput 3 aus der collectio prima lib. II. tit. 10 de dolo et contumacia alterius partis punienda, in das corpus iuris als canon 1. X. 2. 8 de dilationibus übergegangen. es kann dazu §. 17 s. 39 und 40 unserer inauguralabhandlung nachgesehen werden.*

s) Citationes — fährt der commentar unmittelbar nach den anführungen in der vorigen note fort — *et fiunt per nuntios. et*

edictis quorum quodlibet continet¹⁾ xiiii dies,²⁾ vel quod melius est potest fieri una peremptorie³⁾ ita quod reus citetur prima fronte⁴⁾ peremptorie.⁵⁾

§. 4. Notandum, quod si iudex delegatus⁶⁾ ut qui datur a papa vel legato citat⁷⁾ aliquem,⁷⁾ in⁸⁾ citatorio debet inserere⁹⁾ autenticum pape vel legati¹⁰⁾ hoc modo.

Decanus spirensis iudex unicus a domino papa delegatus tali sacerdoti salutem in domino.¹¹⁾ literas domini pape recepinus in hec verba.¹²⁾ „Alexander episcopus seruus seruorum

1) D E F: contineat. G: debet continere. 2) I: ix dies. B: xx dies. G: xiiii dies. C: viginti quatuor dies. 3) D E F H I: uno peremptorio. C: potest fieri peremptoria. G: et quod melius est citetur uno modo peremptorie. ohne den noch folgenden schluss hat B: vel quod melius est citetur uno peremptorie. H: vel quod melius est potest fieri uno peremptorio. 4) I: primo peremptorio. D E F G: reus primo citetur. 5) In G ist hier beigefügt: et nota quod edictum dicitur mandatum quod aliquis facit quando aliquem citat. 6) B D E F H: delegatus a papa vel legato citat (B: citet). C I: delegatus a papa vel a legato ipsius citat (I: citet). G: delegatus a papa citet. 7) Hier fügen D E F H noch bei: peremptorie. 8) In I fehlt in. 9) In D E F H fehlt ganz in citatorio. dafür haben C G: in citacione. B liest: debet citatorio inserere. 10) In B fehlt vel legati. 11) B: H dei gracia maioris ecclesie in Hildensheim decanus iudex a domino papa delegatus tali sacerdoti sinceram in domino karitatem. C G: C dei gracia decanus maioris ecclesie hildenshemensis (G A: dei gracia prepositus patauensis) iudex a domino papa delegatus sacerdoti tali salutem in domino. D E F: H dei gracia episcopus talis iudex a domino papa delegatus tali sacerdoti salutem in domino. H: Stefanus dei gratia prepositus in insula iudex verus atque unicus a domino papa delegatus N sacerdoti salutem in domino. I: G dei gracia decanus maioris ecclesie spirensis iudex a domino papa delegatus vel constitutus salutem et apostolicam benedictionem. 12) G: accepimus hoc modo. In B steht recepinus scilicet hec verba, worauf sogleich folgt conquestus est, worüber die folgende note 2 zu vergleichen. H: noueritis nos literas domini pape recepisce in hec verba. der ganze satz fehlt in I, worüber noch note 11 nachzusehen sein dürfte.

hoc tunc quando non est magna differentia inter iudicem et illum qui citatus est. tunc non debet citatio fieri per literas. et ista citatio conuenit tribus vicibus: primo et secundo simplicibus edictis, tertio edicto peremptorio. et id nullus debet negligere.

Sed quando est magna differentia inter iudicem et illum qui citandus est, tunc debet citatio fieri per literas. et illa etiam citatio conuenit tribus vicibus: prius simplici edicto, secundo similiter, tertio peremptorie.

Et quelibet istarum citationum habet inducias xiiii dierum. si autem est miles vel nobilis, habebit tres septimanas pro induciis. sed usus communis habet quod utimur tantum una citatione.

Et quicumque citatur per hoc vocabulum peremptorie, nullatenus debet opprimere quin compareat.

t) Aus dem commentar fol. 23 führen wir hier an. et docet 63b*

dei dilecto filio suo decano spirensi salutem et apostolicam benedictionem.¹⁾ sua nobis H clericus talis questione monstrauit, quod B miles talis et quidam alii clerici et laici maguntine et wormacensis ciuitatum et dyocesium²⁾ super terris debitis³⁾ possessionibus et rebus aliis iniuriantur eidem. ideoque discretionis tue per apostolica scripta mandamus, quatenus partibus conuocatis⁴⁾ audias causam, et⁵⁾ appellatione remota debito⁶⁾ fine decidas, ⁷⁾ faciens quod decreueris per ⁸⁾ censuram ecclesiasticam firmiter

1) Bezüglich B ist die vorhergehende und die folgende note zu vergleichen. C H: *Alexander episcopus seruus seruorum dei dilecto filio decano maioris ecclesie* (H: *filio preposito in insula*) *salutem et apostolicam benedictionem.* D E F: *Alexander episcopus seruus seruorum dei dilecto in Christo fratri talis ecclesie episcopo salutem et apostolicam benedictionem.* G: *Martinus episcopus seruus seruorum dei dilecto in Christo N preposito patauiensi etc. salutem in domino.* 2) Wie schon in voriger note 12 bemerkt, hat B unmittelbar an *hec verba* anschliessend: *conquestus est nobis talis ciuis quod B de tali loco et quidam alii talis loci.* C: *sua nobis H de tali loco ciuis demonstrauit questione quod B de tali loco et quidam alii clerici et layci de tali loco.* G: *sua nobis H ciuis ratisbonensis dictus Desine (?) conquestione demonstrauit quod Heinrichus de tali loco et quidam alii clerici et layci saezburgensis frisingensis ciuitatum et dyocesum.* I: *sua nobis H ciuis spirensis questione iurauit quod B de Argentina et quidam alij clerici et layci moguntine wormatinsis herwipolensis ciuitatis et dyocesis.* D E F: *ad audienciam nostram Heinrichus talis ciuis conquerendo deportauit quod B de tali loco et quidam alii clerici et layci talis ciuitatis et dyocesis.* H: *proposuit nobis N ciuis erfordensis de tali loco dictus Murer quod eidem quidam laici ac clerici maguntine rutilensis ciuitatis.* 3) C G H: *super certis* (CH: *ceteris*) *debitis.* B: *super certis dictis.* I: *super debitis.* 4) G fügt noch bei: *in unum.* I: *aduocatis.* 5) In H fehlt *et*, wozu die folgende note 1 noch zu vergleichen. 6) In D E F fehlt *debito*. 7) B: *decidato.* 8) G: *quidquid decreueris super.*

hic formare citationem iudicis delegati, et non iudicis ordinarii. huius ratio est illa, quod citatio ordinarii iudicis est communis et bene nota omnibus. sed citatio iudicis delegati non est ita communis, et contingit circa formam huius citationis errare. ne igitur nos contingat errare in hac citatione, auctor dat documentum de ipsa, et non de citatione iudicis ordinarii.

Es folgt nun über diese letztere der nöthige beisatz zugleich mit angabe des grundes, cum nec iuuenes sciant qualiter formare debeant citationem iudicis ordinarii. primo est ponenda salutatio sic: nos officialis prepositure sancte Marie erfordensis plebano talis loci vel talis salutem in domino, vel salutem etc. ibi bene breuiare possumus. tunc statim debet sequi mandatum sic: vobis precipimus et mandamus, quatenus vestrum parrochiale ad nostram citetis presentiam quod compareat tali vel tali die, queremonis H ciuis erfordensis responsurus. et tunc debet sequi: datum tali vel tali die.

obseruari.^{u)} testes autem qui ¹⁾ nominati fuerint, si se gratia odio vel timore²⁾ subtraxerint, censura simili³⁾ cogas⁴⁾ veritati testimonium perhibere.⁵⁾ datum etc.⁶⁾“

1) In H fehlt von *debito fine* an bis daher alles, so dass es dort heisst: *causam audias omni appellatione remota. et qui nominati.* 2) C I: *gracia vel odio.* G: *causa gracie odij timoris vel amoris.* 3) H fügt noch bei: *ecclesiastica.* 4) H: *compellas.* 5) B I: *veritatis testimonium perhibere.* G: *ad veritatis testimonium perhibendum.* 6) C: *datum Rome kalendas maji pontificatus nostri anno quarto.* B: *datum etc. ponitur nostri anno domini etc.* der ganze schluss lautet in H statt alles dessen was hier im texte noch gegeben ist folgendermassen: *datum Rome v kalendas maji pontificatus nostri anno quarto. ceterum N peremptorie citamus, ut proxima sexta feria post penthecosten coram nobis compareat in tali loco, N cuius erfordensi legitime responsurus. datum.*

Citatio autem — wird nun weiter bemerkt — iudicis delegati debet sic formari. quicumque est iudex delegatus debet se prius ponere sic: H dei gratia spirensis ecclesie etc. facta salutatione debet sequi istud: literas domini pape, vel literas domini maguntini, recepimus in hec verba. et deinde est ponendum totum autenticum, id est tota litera vel tenor litere papalis vel episcopi etc. autenticum vocatur litera illa per quam aliquis constitutus est iudex super aliqua causa. postquam tunc totum autenticum positum est, ponendum est: datum lateranis, vel in urbe veteri etc. anno secundo vel tertio nostri pontificatus etc. et postea ponendum est proprium mandatum sic: huius igitur auctoritate mandati vobis mandamus. deinde: datum iij idus augusti etc. et est ratio quare autenticum huic citationi sit inserendum, ut ille plebanus sciat ex cuius auctoritate habeat sibi precipere. ideo ponendum est in citatione autenticum totum.

u) Auf den rand ist hiezu von derselben hand noch beige-fügt: *prouiso, ne in uniuersitatem talis uille excommunicationis uel interdicti sententiam proferas, nisi a nobis super hoc mandatum receperis speciale.*

Was die *censura ecclesiastica* anlangt, bestimmt ein aus der *collectio tertia lib. V de verborum significatione cap. 4* in das *corpus iuris* ebendahin *cap. 20* aufgenommener canon des pabstes Innocenz III folgendes. *quaerenti quid per censuram ecclesiasticam debeat intelligi, quoniam huiusmodi clausulam in nostris literis apponimus, respondemus quod per eam non solum interdicti sed suspensionis et excommunicationis sententia valet intelligi, nisi (die collectio tertia hat ut) iudex discretus rerum et personarum circumstanciis indagatis ferat quam magis viderit expedire.*

Huius igitur auctoritate mandati¹⁾ vobis mandamus, quatenus B militem talem²⁾ ad nostram³⁾ peremptorie citetis presentiam, ut in proxima sexta feria post pentekosten⁴⁾ coram nobis in ecclesia spirensi compareat, H clerico antedicto legitime responsurus.

Datum⁵⁾ Spire in die beati Seruatii.⁶⁾

Caput IV.

De feriis.⁸⁾

Post hec nota, quod iudex citare non debet nec potest tempore feriato.⁷⁾

§. 1. Sunt⁷⁾ autem triplices ferie: solemnes, rustice, repentine.⁸⁾

1) In B I fehlt: *mandati*. 2) C D E F I geben: *quatenus predictum B*. G gibt: *quatenus predictum H*. B hat: *quod dictum B*. 3) I: *vestram*. 4) B G: *post festum penthecostes*. I: *in proxima post pentecosten feria*. in C ist die stelle folgendermassen verdorben: *quatenus predictum B nostri citati sententiam proxima feria quinta post pentekosten*. 5) I hat ohne weitere anfügung des datum: *coram nobis in tali loco compareat H cui spirensi legitime responsurus*. C: *coram nobis in tali loco compareat H cui legitime responsurus. datum etc.* G: *coram nobis in tali loco N compareat cui N legitime responsurus. datum etc.* D E F: *coram nobis in tali loco compareat predicto H legitime responsurus*. B: *ut in tali loco coram nobis appareat H cui predicto legitime responsurus. datum etc.* was endlich noch H betrifft ist hierüber note 6 auf s. 1005 beizuziehen. 6) Diese überschrift hat blos H. 7) In B fehlt *tempore*. die stelle lautet in G: *quod iudex non debet nec potest aliquem citare de die feriato*. 8) Die drei aufzählungsworte fehlen in I.

v) Hier ist am rande der handschrift die stelle angeführt: *extra de dilationibus. preterea. es ist dieses der aus der collectio secunda in die decretalen des corpus iuris II. 8. 2. herübergenommene canon unicus des titels de dilationibus von Cölestin III aus dem jahre 1193.*

w) *Dicitur ergo* — bemerken wir hier aus dem commentar fol. 23 sp. 2 — *quod omnis strepitus iudicii debet cessare in tempore feriato.*

Et vocantur ferie dies festivi: scilicet quatuor festa principalia, ut natiuitatis pascha pentecostes et omnium sanctorum, et quatuor festa domine nostre, et festa apostolorum, et principalia festa confessorum et martirum, ut dies sancti Nicolay et sancti Laurentii et alia. ista festa vocantur ferie solemniorem, quia solempniter peragantur. et dicuntur ferie a feriando, id est a celebrando. proprie autem dies dominica vocatur feria. unde dicitur: hec feci in feria id est in die dominica, in feria secunda id est in secunda die post feriam, vel tertia feria id est in tertia

§. 2. Solempnes ferie²⁾ dicuntur que introducte sunt ob¹⁾ reuerentiam²⁾ dei et sanctorum, ut dies dominici et apostolorum³⁾ et aliorum sanctorum,⁴⁾ quos clerus⁵⁾ et populus solet celebrare.⁶⁾

In hiis feriis solempnibus⁷⁾ non valet citatio⁸⁾ facta a iudice, nec processus iudicii habitus, nec sententia lata, etiam si procederet iudex in hiis feriis de consensu partium.⁹⁾

1) C: ad. 2) I: ad obseruanciam. 3) In B fehlt *et apostolorum*. 4) H: *vel aliorum sanctorum et sanctarum dei*. 5) C: *quorum chorus*. 6) I: *communitur consuevit celebrare*. H: *quos clerus populus solent celebrare*. G: *quas quilibet clericus populis precipere debet ut celebrent*. 7) In I fehlt *solempnibus*. 8) C fügt noch bei *iudicij*. 9) H: *etiam si iudex procederet vel sententiam ferret in his feriis de consensu partium*. I: *etiam si iudex ille sententiam ferret vel procederet in hiis feriis de consensu partium*. D E F: *etiam si iudex procederet et sententiam ferret in hiis feriis sine consensu partium*. G: *nisi iudex procederet et sententiam ferret in hiis feriis de consensu partium*. B C: *etiam si iudex procederet et (C: vel) sententiam ferret in hiis feriis, non posset (C: fieri) nisi de consensu partium*. 4) B D E F G I: *introducte sunt*. H: *rustice ferie sunt introducte*.

die post feriam, et sic de aliis. nullus autem iudex debet citare aliquem in istis feriis solempnibus, id est citatio in istis feriis non valet, et si citatio non valet, que est fundamentum siue principium iudicii, ex consequenti iudicium id est processus iudicii contra aliquem non valet, et si contingerit quod aliquis citaretur in istis feriis, ille citatus posset repetere suas expensas in illum qui eum citauit, et non (est) quod teneretur ei respondere, nisi prius is inobligasset (die handschrift hat: prius inuigasset) suas expensas, id est deposuisset.

Rustice ferie sunt que ad communem utilitatem excogitate sunt, ut in messe vel in tempore vindemiarum, iste ferie in quibusdam (terris) prius et posterius incipiunt, sunt autem rustice tunc quando rustici videntur in agro.

Repentine ferie sunt ille quas instituit aliquis princeps vel rex, scilicet ut celebretur dies sue natiuitatis, vel dies in qua natus est sibi filius qui debet sibi succedere in regno, vel quando in aliquo die obtinuit victoriam, et dicuntur repentine quod idem est quod subito, quia subito fiunt, subito transeunt, quia non durant diutius nisi quam diu viuunt tales propter quos sunt institute, et iste ferie in nostris (die handschrift hat: istis) partibus non seruantur nisi bene in Francia.

x) Zu diesem und dem folgenden paragraphen ist am rande bemerkt: *extra de feriis. conquestus, es ist dieses von Gregor IX c. 5. X. 2. 9.*

§. 3. Rustice ferie^{y)} dicuntur que introducuntur⁴⁾ propter necessitatem⁵⁾ hominum, ut est tempus messium et⁶⁾ vindemiarum. tunc enim⁷⁾ debet conquirere omnis⁸⁾ strepitus iudicii.⁹⁾

Tamen si fuerit¹⁰⁾ de consensu partium, iudex potest¹¹⁾ citare et procedere in causa vel facere¹²⁾ sententiam¹³⁾ in hiis feriis rusticis.

§. 4. Repentine ferie dicuntur quas aliquis princeps introduxit, vel propter¹⁴⁾ diem natiuitatis sue, vel quia tunc natus sit¹⁵⁾ ei filius,¹⁶⁾ vel quia tunc victoriam habuit de hostibus suis,¹⁷⁾ vel propter aliam¹⁸⁾ causam.¹⁹⁾ sed hee ferie²⁰⁾ quasi²¹⁾ in usu non sunt.²²⁾

Caput V.

De comparitione rei.²⁰⁾

§. 1. Reus citatus a iudice²¹⁾ vel comparet vel non.²²⁾

5) B C D E F G: *necessitates*. 6) B C: *ut tempore messis et (C: vel)*. 7) H: *tunc in causam vel ferre sententiam*. 8) In B D E F G I fehlt *omnis*. 9) C: *in iudicio*. 10) B D E F G I: *feret*. 11) B C D E F G H I: *posset*. 12) H: *ferre*. 13) In B C D E F G I fehlt *vel facere sententiam*. in C fehlt überdiess noch *et procedere in causa*. 14) H: *inducit propter*. 15) B C I: *natus fuit ei filius*. D E F: *natus fuit filius eius*. G: *tunc forte natus fuit eius filius*. 16) In H fehlt *die-ser fall ganz*. 17) D E F: *tunc de hostibus triumphavit*. 18) G I: *propter aliquam aliam*. 19) In D E F fehlt die ganze bestimmung *vel propter aliam causam*. 20) G I: *sed hee repentine ferie*. B C: *sed ferie repentine*. 21) In D E F G H fehlt *quasi*. 22) Hier fügen B und C noch folgende verdorbene verse an:

rustica sollempnis (C: rustice sollempnes) ferie diuisio fiet:

irritat hec causas, vacat illa deo, placitumque

merces (B: mentes) mechanica iuramenta quoque (B: et iuramenta-que) vitat.

20) Diese überschrift hat H. von den übrigen manuscripten gibt D: *de citacione rei*. E: *de ortacione rei*. 21) B und I haben *ad iudicium* statt *a iudice*. 22) H: *aut compareat aut non*.

y) Wegen des citates zu diesem paragraphen ist die vorige note zu vergleichen.

Ganz genau genommen heisst es nach dem wortlaute der handschrift bei dem gegenwärtig in frage stehenden paragraphen unter einfacher bezugnahme auf die vorher angeführte stelle: *extra eodem titulo. conquestus*.

§. 2. Si non conparet et¹⁾ contumaciter se absentat,²⁾ excommunicandus est³⁾ pro contumacia.³⁾

Et iudex qui ipsum excommunicat scribet.⁴⁾ W decanus spirensis iudex unicus a domino papa constitutus plebano tali⁵⁾ salutem in domino. quoniam B parrochianus vester citatus a nobis ad instanciam clerici talis nec per se nec per procuratorem⁶⁾ die sibi prefixo⁷⁾ comparere curauit,⁸⁾ contumacem reputauimus⁹⁾ eundem.¹⁰⁾ quapropter vobis mandamus,¹¹⁾ quatenus ipsum singulis diebus dominicis ac festiuis in ecclesia vestra¹²⁾ publice denunciatis excommunicatum.¹³⁾ datum Spire etc.¹⁴⁾

1) G I: *sed*. D E F: *vel*. 2) C: *se abstinet vel absentat*. 3) In B D E F G I fehlt *pro contumacia*. 4) C: *scribat*. D F: *sic scribet*. E G I: *sic scribit*. H: *sic scribat*. B: *iudex excommunicans dicit*. 5) In C ist blos nach W noch *dei gracia* und anstatt *plebano tali* gleich C *plebano* gesetzt. D E F: *H talis ecclesie decanus iudex a sede apostolica delegatus plebano talis loci*. in G lautet die stelle: *H dei gracia prepositus patauiensis iudex a domino constitutus papa N plebano talis loci*. I: *G dei gracia decanus maioris ecclesie spirensis iudex a domino papa delegatus plebano tali*. B: *C decanus maioris ecclesie M iudex in causa a domino papa constitutus tali plebano*. H: *Steffanus dei gracia prepositus in insula apud Hattem iudex unicus a domino papa constitutus C plebano in tali loco*. 6) C: *quoniam R barochialis vester citatus a nobis ad instanciam H ciuis spirensis dicti Define nec per se nec per alium*. D E F: *quia H miles talis loci citatus a nobis ad instanciam B ciuis linczensis nec per se nec per alium*. I: *quia P miles de tali loco a nobis ad instanciam ciuis spirensis dicti Hella nec per se nec per alium*. G: *quoniam miles N de tali loco citatus a nobis ad instanciam H ciuis ratisbonensis nec per se nec per alium*. B: *quoniam miles de tali loco citatus a nobis ad instanciam H ciuis friclatine nec per se nec per alium*. H: *quoniam F miles parochialis vester de tali loco citatus ad instanciam H ciuis in Hattem nec per se nec per alium*. 7) In I fehlt *die sibi prefixo*. 8) G: *conparuit nec curauit comparere*. I: *comparare non curauit*. 9) B C G H: *reputamus*. I: *computamus* ohne *eundem*. 10) B D E F H I fügen hier noch an: *et pro (H: sua) contumacia excommunicauimus (B H I: excommunicamus) eundem*; G: *et pro contumacia huiusmodi ipsum excommunicamus, datum etc*. 11) H setzt noch vor: *auctoritate qua fungimur*. 12) B: *in vestra ecclesia, deinde in sua*. 13) In G fehlt wie schon aus note 10 hervorgeht der ganze satz. B fügt dagegen demselben noch bei: *tam diu donec a nobis absolui meretur*. ebenso fügt H noch bei: *facientes eum ab omnibus arcibus euitari*. 14) B C D E F G H I: *datum etc*.

z) Am rande ist zu diesem paragraphen bemerkt: *extra ut lite, t. u. e.* diese stelle ist aus der *collectio tertia lib. II. tit. 3. c. 3* in das *corpus iuris c. 3. X. II. 6* übergegangen.

Schon im eingange zur citatio bemerkte der commentar fol. 22' sp. 2 folgendes. *primo sciendum, quid sit citatio, et unde dicatur, et quomodo. quando aliquis citatur et non conparet, efficitur contumax. deinde videndum est, quid sit contumacia, et*

§. 3. Si vero reus¹⁾ conparet, et²⁾ conpetunt ei exceptiones, debet excipere.³⁾ unde notandum,⁴⁾ quid sit exceptio, et quot sint species exceptionum.⁵⁾

Caput VI.

De exceptione.⁶⁾

§. 1. Exceptio est actionis elisio vel excussio.⁷⁾ est enim exceptio quedam defensio⁸⁾ per quam reus intendit⁹⁾ se defendere.^{aa)}

1) B D E F G haben *citatus* statt *reus*. I: *excommunicatus*. C hat dagegen *reus citatus*. 2) D E F G H haben *si* statt *et*. B: *tunc*. C I: *et si*. 3) C: *debet se excipere*. B: *et debent excipere*. D E F: *debet et potest excipere*. 4) D E F G H I: *videndum*. 5) H hat *exceptionis*, und zieht diesen letzten satz schon zum folgenden titel. 6) Diese überschrift hat blos H. 7) B D E F I: *actionis elisio* (B: *elicio*) *vel exclusio*. H: *actionis elisio et exclusio*. C: *accusacionis elisio vel exclusio*. G: *actoris eversio exclusio vel excussio*. 8) D E F: *elisio seu defensio*. 9) I: *qua reus vincendus se vincendum defendere potest*.

que sit pena contumacis. auf fol. 23 wird nunmehr in anknüpfung auf die in note II gegebenen bemerkungen über die peremtorische ladung nachstehendes bemerkt, et qui hanc citationem negligit, contumax reputaretur. aliquis autem potest fieri contumax tribus modis: primo quando non conparet, secundo quando ad locum venit et non vult respondere. übrigens scheint hier das bindewörtchen et durchstrichen, und es wird ohne dass in der aufzählung weitergefahren ist blos bemerkt: et quelibet istarum citationum habet in, worauf mehr als die hälfte der spaltzeile leeren raum enthält, und dann nochmal folgt vult respondere. pena autem — wird nun angeknüpft — contumacis est, quando est excommunicatus a iudice cui contumacia facta est. et diffinitur contumacia sic: contumacia nichil aliud est nisi erga superiorem vel iudicem inobediencia. ille qui non obedit suo superiori, dicitur contumax.

aa) Als beispiel ist hiez u im commentar fol. 23' folgendes gegeben. *si aliquis procurasset me citare, diceret: domine iudex, iste tenetur mihi in x solidos, et iam me diu de talibus denariis inpediuit: peto ut sibi precipiatis, ut mihi tale debitum persoluat. tunc ego responderem: domine: non addendo iudex; quia si adderem iudex, non possem eum repellere. sed est dicendum plane: domine, non potestis esse meus iudex, quia estis consanguineus mei aduersarii, vel estis excommunicatus vel infamis, et sic de aliis inpedimentis que inpediunt aliquem esse iudicem.*

§. 2. Exceptionis¹⁾ due sunt species. quedam est dilatoria, quedam peremptoria.

§. 3. Dilatoria^{bb)} dicitur,²⁾ quia per eam³⁾ differtur et ineditur causa.⁴⁾

Dilatoria exceptio⁵⁾ quandoque proponitur⁶⁾ contra iudicem, quandoque contra iuridicionem eius,⁷⁾ quandoque contra actorem, quandoque contra procuratorem,⁸⁾ quandoque⁹⁾ contra tempus quo aliquis citatus est.¹⁰⁾

1) B C D E F I: *exceptionum*. 2) In A fehlt *dicitur*. 3) In G fehlt *per eam*. 4) In I fehlt *causa*. B: *dilatoria est que differt et inedit causam*. 5) In G fehlt *exceptio*. C hat *causa* anstatt *exceptio*. B D E F haben einfach *et* anstatt *dilatoria exceptio*. 6) H I: *ponitur*. G: *dilatoria proponitur quinque modis. quandoque*. 7) In D E F G H fehlt *eius*. 8) I fügt noch *eius* bei. B D E F G H: *contra actorem et procuratorem eius* (D E F: *actoris*). 9) I: *quandoque contra literas, quandoque*. 10) B D E F G H: *citatur*. I hat *cum aliquis citatur*, aber sie zieht es nicht hieher sondern zum folgenden satze.

bb) Aus dem commentar ebendasselbst bemerken wir hiezu. *quedam est exceptio dilatoria declinatio iudicii, alia est exceptio dilatoria solutionis.*

Declinatio iudicii est, per quam totum iudicium effugitur. et dicitur a clino clinas, quod est euado euadis: quia per talem aliquis euadit iudicium. verbi gratia: vos non potestis esse meus iudex, quia estis excommunicatus. et hoc contingit eum probare. et si probauerit, euadit iudicium.

Alia est dilatoria solutionis, per quam obtinentur longiores inducie ad aliquid soluendum. verbi gratia si aliquis citaret me ad iudicium et inpeteret me pro x solidis, ego dicerem: domine, ego excipio contra eum: ipse fecit mecum pactum, et non debeo sibi soluere nisi in quinque annis. et si probauerit tale pactum, ipse obtinebit inducias ad v annos. et hec exceptio vocatur dilatoria solutionis, contra etiam solutionem.

Aliquis plus petit quam sibi teneatur aliquis. et sic bene quatuor modis, unde habemus versiculum:

plus petitur causa tempore reque loco.

plus petere causa contingit sic: si alicui promitterem v solidos vel j fertonem, et dictus ferto plus valeret quam v solidos, et ipse peteret a me fertonem, illud esset plus petere causa. tempore plus petitur, si alicui promississem v solidos ultra dimidium annum soluere, et ille inpeteret me quod ego deberem iam soluere, re, ut si aliquis peteret a me x solidos, et vix essent x. loco, ut si aliquis peteret solutionem quam sibi promississem Parisius: taliter petere vocatur plus loco.

Contra iudicem^{cc)} excipiat¹⁾ sic reus:²⁾ domine,³⁾ non potestis esse iudex,⁴⁾ quia seruus estis, vel infamis, vel excommunicatus,^{dd)} vel mihi certa ratione⁵⁾ suspectus^{ee)} eo quod⁶⁾ estis inimicus meus vel consanguineus aduersarii mei,⁷⁾ sicut superius dictum est.⁸⁾

Contra actorem^{ff)} excipiat reus⁹⁾ sic: domine iudex, iste non potest esse actor, quia est excommunicatus, nec habet personam standi in iudicio.¹⁰⁾

Eodem modo^{gg)} excipiat¹¹⁾ reus¹²⁾ contra procuratorem actoris,¹³⁾ scilicet quod sit excommunicatus.¹⁴⁾

1) B: *excipiet*. I: *excipitur sic* ohne *reus*. 2) B C D E F G fügen noch *dicens* bei. H: *sic excipiat dicens*. 3) H: *domine iudex*. 4) H: *meus esse iudex*. 5) G: *ex certa causa*. noch ist die folgende note zu vergleichen. 6) H: *vel suspectus in certa ratione quia inimicus*. B: *circumspectus mihi certa causa quia*. 7) I: *inimicus mihi et*. B: *inimicus meus vel aduersarius meus vel sanguineus illius etc*. C: *amicus vel consanguineus aduersarii mei*. G fügt noch bei: *vel simile*. 8) Vgl. oben cap. I. §. 3. abs. 3. in B fehlt *sicut superius dictum est*. H setzt hier noch bei: *vel estis excommunicatus*, nachdem sie oben diese worte ausgelassen. 9) H wie es in der folgenden note angegeben ist: *excipiat, dicens: vos*. 10) B C D E F G H I: *dicens: (G: domine,) vos non potestis esse actor, quia estis excommunicatus, nec* (B: *vel quia non*. D E I: *quia non*) *habetis personam standi in iudicio*. 11) B: *excipiet*. 12) In I fehlt *reus*. 13) I hat *eius* anstatt *actoris*. G: *contra actoris executores*. 14) B: *sic dicens, quia excommunicatus estis etc*.

cc) Eine randbemerkung zum *texte* enthält, wenn richtig gelesen ist, die worte: *tria prohibent ut supra*, was eine zurückweisung auf *caput I* §. 3 im dritten absatze sein könnte, welcher allerdings mit den worten *tria sunt que impediunt* beginnt.

dd) Zu diesem worte ist am rande bemerkt: *extra de re iudicata*, wobei wahrscheinlich noch auf dem weggeschnittenen theile — blos ein *a* ist noch zu erkennen — stand *ad probandum*, also aus der *collectio quarta lib. II. tit. 18. can. 2*, welcher in die *decretalen des corpus iuris II. 27. 24* übergieng.

ee) Zu diesem worte ist ebendort bemerkt: *de exceptionibus*, *cum*, wozu wahrscheinlich auf dem weggeschnittenen theile — es ist nur ein *compendium* über einem zeichen das möglicherweise ein *i* ist sichtbar — noch *inter* gehörte, so dass die stelle gemeint wäre von welcher bereits in §. 15 s. 34 und §. 17 s. 39 mit note 108 näher gesprochen wurde.

ff) Zu diesem absatze ist ebenda bemerkt: *extra de officio delegati. prudentiam*, also der aus der *collectio secunda lib. I tit. 12 can. 3* genommene *can. 21. §. 2. X. I. 29*.

gg) Zu diesem absatze ist ebenda aus den *digesten* bemerkt: *de procuratoribus l. mutus*, also *l. 43. D. III. 3*.

Contra iurisdictionem^{hh)} iudicis¹⁾ excipiat reus: domine,²⁾ non potestis³⁾ me citare, quia non sum de foro vestro,⁴⁾ cum ego sim de dyocesi wormacensi et vos sitis iudex spirensis.⁵⁾ hec autem⁶⁾ exceptio valet contra iudicem ordinarium, sed non contra iudicem delegatum a papa,⁷⁾ quia⁸⁾ ille⁹⁾ etiam potest citare¹⁰⁾ de alia¹¹⁾ dyocesi.¹²⁾

Contra tempus^{kk)} excipiat sic:¹³⁾ non potui hoc tempore citari, quia¹⁴⁾ feriatum est.¹⁵⁾ unde peto, ut condemnatis mihi¹⁶⁾ aduersarium meum¹⁶⁾ in expensis quas feci.¹⁷⁾

§. 4. Exceptio peremptoria^{ll)} est que probata perimit¹⁸⁾ causam et intentionem actoris elidit,¹⁹⁾ verbi gratia ut si

1) B: iudicum. 2) A: domine iudex. 3) D E F: potuistis. 4) H: de dyocesi vestra. 5) B: cum sim de dyocesi halvestadensi vos autem estis hildeshemensis. H: cum ego sum de dyocesi patauiensi et vos de dyocesi eystatensi. G: cum ego sum de dyocesi salzburgensi et vos, domine iudex, de dyocesi misnensi. C: cum ego sym de tyocesi tali et vos de alia. D E F: quia de alia dyocesi id est patauiensi cum vos sitis iudex spyrensis. 6) In H I fehlt autem. 7) D E F: a sede apostolica. 8) In I fehlt quia. 9) In B fehlt ille. 10) C: ille potest citare aliquem. I hat esse statt citare. 11) I: de aliena. H: quia iste potest citare de aliena. 12) D E F G I: sic etiam excipiat reus (G: contra tempus, dicens). B: sic etiam contra ipsum tempus sic. C: sic etiam excipiat reus, non posse citari, quia tempus. 13) G: non possum citari, quia tempus. wegen C siehe die vorige note. 14) H: feriarum tempus fuit. 15) In C und H fehlt mihi. 16) I: eum aduersarium. 17) B fügt noch bei: in itinere causa citationis. 18) B: interimit. 19) In den übrigen handschriften fehlt elidit.

hh) Zu diesem satze ist ebenda die stelle angeführt: *extra de foro conpetenti. licet. es war davon bereits in §. 19 s. 44 bis 46 der einleitung die rede.*

ii) Hiezu ist ebenda die stelle angegeben: *extra de officio delegati. pastoralis. sie ist der als c. 28. §. 1. X. I. 29 in das corpus iuris aus der collectio tertia lib. I tit. 19. übergegangene can. 7 von Innocenz III aus dem jahre 1204.*

kk) Zu diesem absatze ist ebenda die stelle *extra de feriis. c. 1. angeführt, nämlich c. 1. X. II. 9, herübergenommen aus der collectio prima lib. II. tit. 7.*

ll) Für diese, welche proponitur a reo contra actorem per quam totum iudicium suffocatur, gibt der commentar fol. 23' sp. 2 als beispiel folgendes. si aliquis actor ageret contra me pro d solidis, ego dicerem: domine, peto quod mihi licitum sit proponere: factum fuit pactum inter nos, quod si darem sibi deberet accipere, si non darem sibi deberet carere etc. est probandum. et hec exceptio vocatur exceptio peremptoria.

dicat reus ad actorem: tu petis¹⁾ a me x marcas²⁾ quas debeam tibi soluere,³⁾ sed remisisti mihi debitum,⁴⁾ vel fecisti mihi⁵⁾ pactum de non petendo id est quod non peteres⁶⁾ a me debitum.⁷⁾ hoc facto⁸⁾ reus absoluitur ab instantia iudicii,⁹⁾ et actori inponitur¹⁰⁾ perpetuum silentium.^{mm)}

Caput VII.

De libelli oblatione.¹¹⁾

§. 1. Si reo citato venienti¹²⁾ ad iudicium non competunt exceptiones predictae, respondere tenetur.¹³⁾

1) H: *ut peteres*. 2) I: *xx marcas*. 3) In I fehlt *soluere*. B D E F H: *quas debebam tibi*. G: *a me quod tibi debeam x florenos*. 4) In B D E F G I fehlt *debitum*. 5) In B fehlt *mihi*. D E F G: *mecum*. H: *sed tu fecisti mihi vel remisisti pactum*. 6) I: *exigeres*. 7) D E F: *de amodo non petendo id est ut non peteres a me debitum hoc*. H: *petendo ita quod*. 8) I: *hoc probarem* (und zwar noch zum vorigen satz gezogen.) B G H: *hoc probato*. D E F: *et illo probato*. 9) In D E F fehlt *iudicii*. C: *iudicis*. G: *actoris*. B: *iudicij et actoris*. 10) H: *et inponitur*. B: *et inponitur ei*. D E F: *et tunc iudici et actori inponitur*. 11) Diese überschrift wie sie in H lautet ist in den handschriften erst nach § 3 von diesem caput gesetzt. A hat blos *de libello*, während am rande weiter unten *libellus conuencionalis* steht. D und E geben *de libello conuencionali*. 12) B C D E F G H I: *citato et uenienti* (H I: *ueniente*.) 13) B C D E F G I fügen *actori* bei. wegen H ist die folgende note beizuziehen.

mm) Am rande ist hiezu aus dem codex bemerkt: *de except. eius*.

Was die weiteren sich unmittelbar an die vorige note anknüpfenden bemerkungen des commentars über die replik triplik quadruplik betrifft, an deren schluss die bemerkung „*tunc sequitur secunda pars principalis libri*“ steht, fügen wir selbe im zusammenhange hier an.

Est etiam ulterius notandum — ist nämlich bemerkt — quid sit replicatio et quomodo habeat fieri, et quid triplicatio et quadruplicatio. de istis autor nichil docet. quia volt informare minores et non adultos, ideo pueriliter procedit.

Replicatio est, ut si aliquis reus producat testes ad probandum, et si actor exciperet (die handschrift hat reciperet) contra tales, hec nominatur replicatio. si autem reus e conuerso excipiat contra talem exceptionem, hec nominatur triplicatio. si autem

§. 2. Sed prius certificandus est super quo inpetitur ab actore. unde offerri debet ei libellus in quo certificandus est, ut dicit canonⁿⁿ⁾ vel decretum: 1) offeratur ei²⁾ libellus³⁾ qui ad iudicium est vocatus.

§. 3. Et gaudeat induciis⁴⁾ in quibus⁵⁾ an velit cedere an contendere deliberabit.^{oo)}

§. 4. Videndum est ergo, quid sit libellus, et quomodo offerendus,⁶⁾ et quomodo sit formandus.

1) In H lautet die ganze stelle, vielleicht durch ausfall einer zeile abgekürzt: *si reo citato et veniente ad iudicium non competunt predictae exceptiones, in quo, und dann regelmässig wie im texte. I: sed primo certificandus est super quo primo inpeditur ab actore. unde offerri debet ei libellus in quo certificandus est super quo inpeditur, ut dicit canon. B: sed primo certificandus est super hijs que petuntur ab actore. unde libellus debet ei offerri quo certificandus est, ut canon dicit. G: sed prius certificandus est ab actore super quo inpetatur. unde offerri debet libellus quo certificandus est, ut dicit canon. C: sed prius certificandus ab actore. unde offerri debet ei libellus in quo certificandus est ipse, ut dicit canon vel decretum. D E F: sed primo certificandus (D F: certificandum) est, ut dicit canon. 2) A I fügen hier id est reo bei. 3) C: ei libellus scilicet reo. 4) B C D E F G I: et xx dierum (C: diebus) gaudeat (G: gaudebit) inducijs. 5) B C D E F G H I: in quibus deliberet (deliberat) an velit contendere an (D E F H: vel) liti (I: velit) cedere. 6) C: conferendus.*

iterum actor e conuerso excipiat contra triplicationem, hoc nominatur quadruplicatio, quia sic exceptio quadruplicata est.

Et huiusmodi replicatio triplicatio quadruplicatio continue (?) continne (?) exercentur in iudicio.

Si autem partes abrenuntiant replicationibus, iudex auditis testibus et publicatis (die handschrift hat publicationibus) eorum dictis dat sententiam.

nn) Am rande findet sich hiezu die bemerkung: iii. q. iii. offeratur. es ist dieses cap. 4. §. 5. C. III. qu. 3.

oo) Der inhalt dieses ganzen abschnittes ist im commentar fol. 23ⁱ sp. 2 fast ebenso angegeben. si reus conparet, et non competunt ei exceptiones, ipse tenetur respondere actori. sed ipse primo est certificandus super illo de quo inpetitur. et est ei presentanda causa in scripto. sed modus specialis — wird noch erläutert — est offerendo libellum. actor debet scribere duos libellos et presentare iudici. iudex autem presentat unum reo, et alium optinet. reo autem dantur xxⁱⁱ dierum indutiae super tali causa in libello scripta, utrum velit contendere id est defendere vel liti cedere.

§. 5. Libellus conuentionalis est scriptura¹⁾ continens personam²⁾ iudicis et nomen rei et nomen actoris et rem que petitur et causam petendi.

§. 6. Et formatur³⁾ sic.^{pp)} domine iudex, ego talis credidi domino B militi tali xx marcas puri argenti. quas⁴⁾ ipse mihi soluere⁵⁾ promisit in pascha proximo transacto.⁶⁾ quod⁷⁾ adhuc minime fecit.⁸⁾ unde⁹⁾ peto, quatenus ipsum ad solutionem predictę pecunie compellatis.¹⁰⁾ hoc¹¹⁾ peto salvo iuris beneficio addendi minuendi corrigendi mutandi et declarandi.¹²⁾ protestor etiam expensas factas in lite et¹³⁾ extra litem et adhuc faciendas.¹⁴⁾

§. 7. Et notandum, quod dicitur libellus conuentionalis, quia per ipsum conuenitur reus ab actore.

1) C G: liber. H I: libellus est scriptura conuentionalis. D E F: libellus est conuentionalis scriptura. 2) B C G: nomen. B: nomen iudicum. 3) D E F: formabitur. 4) I: iudex, ego H cuius spirensis credidi domino B militi de tali loco xx marcas puri argenti. quas. B: iudex, ego H hildensemensis tradidi B militi talis loci xx marcas puri argenti. C: iudex, ego Hainricus cuius spirensis tradidi domino R militi de tali loco decem marcas puri argenti. quas. H: iudex, ego N wyennensis cuius tradidi B militi de Liechtenstain x marcas puri argenti. quas. D E F: iudex, ego H cuius linczensis credidi domino Ch militi talis loci xx marcas argenti. G: iudex, N de tali loco tradidi S de tali loco militi x florenos puri auri. quos. 5) G: persoluere. 6) H: in pascha proxima transacto. D E F I: in festo pasche proxime transacto. 7) H: quod quia. I: et quia. 8) G: quod non fecit. quare peto. B: quod minime fecit. peto. D E F: et quia id (quod ist hier in E noch beigesetzt) adhuc non fecit, peto. 9) In C I fehlt unde. 10) G: quatenus ipsum ad solutionem debitam compellatis. D E F: quatenus eundem dominum Ch ad solutionem dicte pecunie iuris ordine compellatis. 11) D E F: et hoc. 12) H: addendi minuendi corrigendi et declarandi. I: addendi minuendi mutandi declarandi. C: addendo minuendi corrigendi vel etiam declarando. G: addendi declarandi commutandi. E F: addendi mutandi et declarandi. D: addendi minuendi mutandi declinandi et declarandi. B: addendi minuendi et vitandi declarandi et a tota lite recedendi. 13) B D E F G H I: mihi expensas (B D E F H: fore) saluas factas tam in lite quam. C: expensas factas vel faciendas in lite vel adhuc extra litem. 14) Wegen C siehe die vorige note.

pp) Ueber die form des libellus id est liber litis bemerkt der commentar fol. 24 folgendes. est ponendus primo annus domini sic: m°.c°.c°.c°. iij°. coram vobis accuso B talem clericum quod commisit adulterium cum tali in tali loco. peto quod priuetur officio et beneficio. et si calumpniose negauerit, obligo me passurum talionem si non probauero per sufficiens testimonium meum manifeste.

Ista forma huius libelli est valde difficilis, quia quando talis libellus est formandus queruntur iuris periti ad talem formationem.

§. 8. Et debet hunc libellum actor iudici¹⁾ offerre. et²⁾ iudex offert³⁾ illum reo.

§. 9. Quo oblato iudex dabit⁴⁾ reo⁵⁾ inducias deliberandi.⁶⁾ in quibus deliberet⁷⁾ an velit contendere reus⁸⁾ an⁹⁾ liti cedere.¹⁰⁾

§. 10. Et nota quod libellus non debet esse obscurus.¹¹⁾ si¹⁰⁾ obscurus fuerit, reus petat¹¹⁾ sibi declarari.¹²⁾ verbi gratia ut si petat actor¹³⁾ xx marcas, petat sibi reus declarari cuius monete sint.¹⁴⁾ item si¹⁵⁾ petat¹⁶⁾ actor¹⁷⁾ agrum¹⁸⁾ vel vineam, reus petat¹⁹⁾ sibi declarari²⁰⁾ quis sit ager ille vel²¹⁾ ubi sit situs.²²⁾

1) In B fehlt *iudici*. 2) H: *et tunc*. 3) In I fehlt *offerre*. C: *offerre*. G: *offerat*. 4) B D E F G H I: *debet dare*. 5) H: *ipsi reo*. in G fehlt *reo*. 6) In B G fehlt *deliberandi*. 7) G: *in quibus reus deliberet*. B: *in quibus se deliberet*. 8) An dieser stelle fehlt in den übrigen handschriften *reus*. 9) D E F H: *vel*. 10) H: *quia si*. 11) B: *nam si fuerit obscurus, petat*. 12) D E F fügen noch bei: *ipsam videlicet actionem*. 13) I fügt hier bei: *a reo*. 14) B: *si petit a reo xxviij marcas, petit declarari cuius monete sint*. C: *verbi gratia si petit actor a reo xx libras, reus petat sibi declarare cuius monete*. das ganze beispiel fehlt in D E F, wie auch in H welche gibt: *verbi gratia si actor petit agrum*, und dann regelmässig weiter. 15) In B fehlt *si*. 16) B G: *petit*. 17) In C fehlt *actor*. 18) Bezüglich H ist note 14 zu vergleichen. 19) B: *petit*. 20) A fügt noch bei *et determinari*. 21) In G fehlt *vel*. C H haben *et* anstatt *vel*. 22) D E F: *verbi gratia ut si actio sit pro aliquo agro, declarandum est reo quis sit ager ille et ubi situs*.

propterea iste auctor docet formare libellum conuentionalem. et ista forma quam hic docet est nimis puerilis. unde est habenda alia forma.

qq) Am rande ist hiezu bemerkt: *extra de dilationibus. preterea. iii. q. iii. offeratur. es sind hiezu die noten v und nn zu vergleichen.*

rr) Zu diesem wie dem folgenden paragraphen bemerkt der commentar fol. 24, dass der autor ponit quedam notabilia. *sententia principalis* — fährt er dann fort — *est, quod libellus debet esse lucidus et planus, et non intricatus. verbi gratia aliquis ponit in libello quod teneatur ei in x marcas. erit dicendum cuius monete sint et cuius ponderis sint, quia marcarum pondus in aliquibus partibus est leuius quam in aliquibus, et etiam in uno loco est specialis moneta, in alio loco alia. ergo est expresse ponendum (die handschrift hat pondus) cuius monete et cuius ponderis sint.*

§. 11. Item precipue nota quod causa petendi, id est quare talem rem petat¹⁾ actor, exprimenda est, ut²⁾ predictum est.^{ss)} ut actor petat talem agrum vel vineam vel domum vel³⁾ aliam rem a reo, ipse debet exprimere causam quare petat ab eo.⁴⁾ verbi gratia:⁵⁾ domine iudex spirensis, ego Hainricus ciuis spirensis propono coram vobis, quod talis miles quendam⁶⁾ agrum in tali loco situm violenter occupat vel detinet⁷⁾ qui iure hereditario — vel emptionis titulo — ad me spectat; quare⁸⁾ peto, quatenus ipsum⁹⁾ ad restitutionem eiusdem agri cum fructibus inde perceptis¹⁰⁾

1) H: *quare illam rationem petat*. C: *id est quod talem rem quam petit*. 2) Es ist hiezu note 4 zu vergleichen. 3) C: *ut si petat actor talem agrum vel decimam vel*. 4) Mit ausnahme von C weichen die übrigen handschriften bezüglich dieses und des vorhergehenden satzes bedeutend ab. statt *ut predictum est* fahren nämlich B D E F I so fort: *quod ideo dictum est, quia quancunque rem actor petit* (B I: *petat*) a reo, ipse debet exprimere causam quare petat, während H gibt: *nam si petat agrum domum vel vineam, debet exprimere causam quare petat*. dagegen hat G: *item precipue notandum est, quid sit petendum. id est qualem rem petat actor a reo, ipse debet exprimere causam quare petat*. 5) In B fehlt *verbi gratia*. 6) In C steht hier *R talis miles*. H: *domine iudex, ego* (wofür in B steht *B*, während G dafür hat *N*). B D E F G I: *de tali loco propono* (B: *proponam*) *coram vobis, quod B miles talis* (nach B dagegen: *C talis loci miles*, nach G ferner: *H miles talis loci*) *quendam*. die ganze stelle lautet in H: *domine iudex, ego N de tali loco, ciuis illius loci, propono coram vobis, quod C situm occupat violenter agri eiusdem cum fructibus inde perceptis compellatis*. 7) In den übrigen handschriften fehlt *vel detinet*. bezüglich H worin auch das folgende bis an den schluss des satzes fehlt ist die vorige note zu vergleichen. 8) In D E F fehlt von da an der ganze schluss dieses absatzes. 9) C gibt *predictum R*. I: *scilicet prefatum militem*. G gibt: *quare peto H*. bezüglich B ist folgende note 1 zu vergleichen. 10) G: *receptis*.

ss) Bezüglich des zweiten notabile, wie schon aus dem eingange der vorigen note sich ergibt, welches den inhalt dieses paragraphen bildet, äussert der commentar ebendort. *huius sententia est, quod libellus etiam debet tenere causam quare sibi teneatur in talem pecuniam, utrum sibi abstulerit, vel sit dampnatus in tanta propter eum, vel utrum mutuauerit aut comodauerit sibi. huiusmodi cause expresse sunt ponende. et etiam est ponendum, unde teneatur sibi, utrum de stripatico vel brunatico panno, vel frumento, vel agro etc. ut si inpetit eum pro agro vel vinea, debet expresse ponere in libello, in quo loco sit eius modi ager vel vinea, et in quo iure talem agrum vel vineam possideat, utrum iure hereditario vel iure emptionis etc.*

compellatis.¹⁾ ecce quomodo in hoc libello²⁾ exprimitur causa petendi per hoc quod³⁾ dicitur: qui iure⁴⁾ hereditario — vel titulo emptionis — ad me spectat.

Hec de libello conuentionali et de induciis deliberatoriis breuiter⁵⁾ dicta sufficiant.⁶⁾

Caput VIII.

De litis contestatione.

§. 1. Finitis induciis⁷⁾ deliberandi, partes — id est⁸⁾ actor et reus — ad iudicium redeunt.⁹⁾ et reus respondebit¹⁰⁾ libello, ¹¹⁾ sic dicens: domine iudex, hoc quod proponit actor contra me,¹²⁾ nego ita¹³⁾ esse, vel confiteor¹⁴⁾ ita esse.¹⁵⁾

§. 2. Et nota^{tt)} quod huiusmodi affirmatio¹⁶⁾ vel negatio rei¹⁷⁾ vocatur litis contestatio.^{uu)}

1) B: quare peto, ut prefatum B ad restaurationem agri cum fructibus compellatis. bezüglich H ist die vorige note 6 zu vergleichen. 2) H fügt noch bei: conuentionali. 3) I: et hoc ubi. 4) In C fehlt qui. B: ecce quomodo causa petendi in libello exprimitur. et hoc ubi dicitur: iure. H: exprimitur causa petendi, cum dicitur: iure. G: compellatis. ibi exprimitur causa petendi, cum dicitur: iure. 5) In B D E F G H fehlt breuiter. 6) H: sufficiant quantum ad presens. 7) H: finito indicio. 8) In H fehlt id est. in B fehlt deliberandi partes id est. 9) G: redeant. B: ueniant. 10) B: respondet. I: spondet. 11) G: de libello. 12) C D E F H I: quod petit actor a me vel proponit contra me. B: quod actor petit vel proponit contra me. G: quod actor petit contra me vel proponit. 13) B: ista. 14) C: fateor. 15) In H fehlt ganz vel confiteor ita esse. 16) G: confirmacio. 17) In B G H I fehlt rei.

tt) Am rande ist zu diesem paragraphen bemerkt: C. de lit. cont. l. iii.

uu) Zu ihr bemerkt der commentar fol. 24 im allgemeinen, dass da autor informat reum quid debeat facere si non conpetunt ei exceptiones contra libellum, scilicet quod debeat negare vel affirmare: et hoc vocatur litis contestatio. sententia — fährt er ebenda sp. 2 fort — huius est: postquam inducie deliberationis expirauerunt, reus debet ire ad locum ubi vel in quo libellus est presentatus. et dum venerit ad locum illum, iudex iubet actori legere libellum. libello lecto, iubet iudex reum respondere ad libellum. aut reus debet negare aut affirmare. si affirmat, iudex precipit sub pena excommunicationis quod soluat in xiiii noctibus. si autem negat, tunc actor tenetur hoc probare.

Unde sic diffinitur: *litis contestatio est principalis*¹⁾ *negocii id est cause apud suum iudicem hinc inde*²⁾ *facta narratio.*^{vv)}

Fit enim³⁾ *litis contestatio per narrationem actoris propositam et*⁴⁾ *per contradictionem*⁵⁾ *rei oppositam. ut si dicat actor ad reum: tu debes mihi xx marcas,*⁶⁾ *et reus dicat:*⁷⁾ *non debeo, ecce per hec verba lis est contestata.*⁸⁾

§. 3. Nota^{ww)} quod omnes dilatorie exceptiones de quibus supra⁹⁾ dictum est et precipue iudicis¹⁰⁾ recusatio¹¹⁾ debet¹²⁾ proponi a reo¹³⁾ ante *litis contestationem*. post¹⁴⁾ *litem contestatam* non possunt proponi,¹⁵⁾ nec auditur¹⁶⁾ reus si vult¹⁷⁾ *ipsas tunc*¹⁸⁾ proponere.¹⁹⁾

1) G fügt noch bei *vel principium*. 2) In G ist an der stelle von *inde* ein leer gelassener raum. I: *et hinc et inde*. in H steht *habende* anstatt *hinc inde*. 3) H: *autem*. 4) In B fehlt *et*. 5) B: *per contradictionis*. C fügt noch bei *id est negacionem*. 6) H: *x marcas*. G: *florenos*. D E F fügen bei *argenti*. 7) In A fehlt *dicat*. B H: *dicit*. 8) G: *ecce litis contestacio*. H: *per hoc verbalis est contestacio*. 9) In H fehlt *supra*. 10) B: *omnes cause dilatorie de quibus supra dictum est et precipue iudicium*. 11) G: *recusaciones*. 12) H: *debent*. 13) B: *debet fieri vel proponi ab eo*. 14) B: *quare post*. D E F G H: *quia post*. H: *quia post litis contestacionem*, wie sie überhaupt immer liest statt *litem contestatam*. I: *quia prius litis contestacio non potest proponi*. 15) Bezüglich I ist die vorige note zu vergleichen. H: *opponi*. 16) Ausser H und I setzen die übrigen handschriften hier bei *tunc*. 17) G: *vellet*. 18) In den übrigen handschriften fehlt hier *tunc*. 19) H: *si ipsas vult opponere*. in I fehlt der ganze schluss vom worte *reus* an.

vv) Hier bemerkt der commentar fol. 24 sp. 2 nachstehendes. *et diffinitur sic: litis contestatio est principalis negotii id est cause apud suum iudicem hinc inde narratio, id est utrum fiat affirmatiua vel negatiua. et dicit principalis litis, quia si fieret affirmatio vel negatio de lite non principali, hoc non diceretur litis contestatio. et dicit ante iudicem, quia si fieret ante alium affirmatio vel negatio de principali (lite), iterum non posset dici litis contestatio, attamen affirmatio vel negatio ante alium: unde oportet quod sit ante iudicem.*

ww) Schon bei den allgemeinen bemerkungen über die *litis contestation* äussert der commentar fol. 24 sp. 2 nachstehendes. *effectus litis contestate est scilicet: postquam lis contestata, reus non potest fugere iudicium, quia tunc non potest proponere contra iudicem vel actorem, quia si proponere posset post litem contestatam, tunc videretur effectus litis contestate non valere. ut ergo effectus litis contestate valeat (die handschrift hat videtur) contra iudicem vel actorem, debet fieri ante litem contestatam.*

Unde si reus vult excipere contra actorem, vel¹⁾ procuratorem actoris, vel contra rescriptum²⁾ id est³⁾ literas papales, vel⁴⁾ alias quasunque⁵⁾ literas, hoc debet facere ante litem contestatam.

Et maxime⁶⁾ in principio litis debet excipere contra personam iudicis si sibi⁷⁾ est suspectus,⁸⁾ et⁹⁾ debet ipsum¹⁰⁾ recusare tanquam¹¹⁾ suspectum¹²⁾ ante litem contestatam, quia postea¹³⁾ ipsum recusare non potest.

§. 4. Item nota,^{xx)} quod si reus vult reconuenire¹⁴⁾ actorem super aliqua re,¹⁵⁾ hoc debet facere ante litem contestatam.¹⁶⁾ postea¹⁷⁾ non potest, nisi causa actoris

1) D E F: *et*. I: *vel contra*. 2) A und C setzen hier noch bei: *cuius*. 3) I: *vel*. 4) H: *atque*. 5) C D E F: *qualescunque*. 6) B G H I fügen noch bei *statim*. 7) In G fehlt *sibi*. 8) I: *sibi suspecta est*. 9) In G fehlt *et*. 10) In I fehlt *ipsum*. 11) Von hier an fehlt der schluss des satzes in D E F. dagegen hat B: *in principio litis contra principalem personam iudicis si sibi suspectus est debet ipsum tanquam suspectum recusare* ohne das noch im texte folgende. 12) H I: *sibi suspectum*. 13) H: *post*. 14) C D E F G: *conuenire*. H: *requirere*. 15) B: *aliquam rem*. 16) G: *ante litis contestacionem*. 17) D E F G fügen hier noch bei *enim*.

Lis autem contestata non potest fieri per aduocatum, sed per personas principales, et per procuratorem si suum procuratorium continet.

Zum vorliegenden paragraphen äussert er als notabile wieder, quod sit litis contestate effectus et sententia, quod si reus vult excipere contra iudicem vel actorem debet hoc facere ante litis contestationem, quia effectus litis contestate est ille quod post litem contestatam non potest fieri exceptio contra iudicem vel actorem.

xx) Am rande ist am schlusse dieses paragraphen bemerkt: *extra de mutuis petitionibus. ex literis. es gieng diese stelle aus der collectio prima lib. II. tit. 4. c. 2 in das corpus iuris als c. I. X. II. 4 über.*

Der inhalt des paragraphen bildet — wie der des vorigen das erste notabile — nach dem commentar fol. 24 sp. 2 das zweite notabile der litis contestation. *et est tale, aliquis proponeret contra me, quod sibi in x solidos, et ipse teneretur mihi in tot. debeat statim ego dicere: domine iudex, ipse in contrario tenetur mihi in tot solidos. tunc iudex planat unum contra aliud. si tu autem affirmares, quod in tantum esses ei debitus, vel negares quod non esses ei aliquid debitus, tunc esset lis contestata, et tunc non posses eum reconuenire id est inpetere pro aliquo in quo tibi teneretur, nisi prius sua actio esset finita.*

prius finita sit.¹⁾ unde cum actor offert reo libellum ad conueniendum,²⁾ reus si vult reconuenire eum,³⁾ id est reagere in ipsum actorem,⁴⁾ debet statim offerre suum libellum⁵⁾ actori ad reconueniendum.⁶⁾

Hec de litis contestatione⁷⁾ sufficiant.

Caput IX.

De iuramento calumpnie.

§. 1. Lite sic contestata ut dictum est, actor⁸⁾ et reus statim⁹⁾ iurare debent de calumpnia.

§. 2. Et hoc vocatur iuramentum calumpnie,¹⁰⁾ cum aliquis iurat quod bona fide¹¹⁾ et sine dolo agat vel respondeat,¹²⁾ agat si¹³⁾ est¹⁴⁾ actor, respondeat si est¹⁵⁾ reus.

Et est calumpnia falsa petitio¹⁶⁾ vel actio.¹⁷⁾ et

1) I: *potest ante quam finita sit actoris causa*. 2) B D E F G H fügen noch bei *eum*. G: *inueniendum eum*. 3) G I: *conuenire actorem*. C: *reconuenire ipsum actorem*. D E F: *conuenire actorem*. B: *reus si vult potest reconuenire actorem*. H: *requirere potest actorem*. 4) In den übrigen handschriften fehlt *actorem*, während H noch *debet* daher zieht und dann setzt *et etiam statim*. 5) I fügt noch bei *etiam*. 6) C: *ad reconueniendum actorem*. B E F G H: *ad reconueniendum eum*. D: *ad conueniendum eum*. 7) B G H fügen noch bei *dicta*. D E F fügen noch bei *breviter dicta*. 8) I setzt noch vor *partes id est*. 9) In H fehlt *statim*. 10) I: *et vocantur iuramenta calumpnia*, was sie noch zum vorigen satze zieht, und dann neu so beginnt: *cum aliquis vel bona fide vel dolo agat vel respondeat*. 11) H: *iurat bona fide ut*. 12) Bezüglich I ist note 10 zu vergleichen. 13) G: *ut si*. 14) B: *si*. 15) B: *si*. 16) G: *opinio*.

yy) Im commentar fol. 24^v sp. 1 wird hiez zu folgendes bemerkt. *calumpnia nichil aliud est nisi iniusta actio vel iniusta repulsio. verbi gratia si ego vexarem propter iniustam causam in iudicio, hec actio vocatur calumpniosa actio. et si ego indebite repellerem a iudicio aliquem, talis indebita repulsio vocatur calumpniosa repulsio.*

*Iuramentum calumpnie nichil aliud est nisi iuramentum coram iudice factum quod nullus calumpniose agat — id est friuole agat — contra aliquem. verbi gratia aliquis posset me citare pro nichilo, et dicere quod tenerer (die handschrift hat *dicerem quod tenerem*) sibi in tanta vel in tanta, et posset me vexare in quantum sibi placeret. propter huiusmodi vexationem est institutum iuramentum de calumpnia.*

quando dicitur iuramentum calumpnie,¹⁾ subauditur vitande. unde sensus est: iuramentum calumpnie²⁾ vitande,³⁾ quia⁴⁾ partes debent vitare⁵⁾ calumpniam, id est iniustam⁶⁾ actionem,⁷⁾ ut⁸⁾ dictum est.

§. 3. Hoc iuramentum immediate prestandum est⁹⁾ post litem contestatam.¹⁰⁾

§. 4. Forma huius iuramenti talis est. actor iurabit, quod credat¹¹⁾ se habere iustam¹²⁾ causam. reus similiter¹³⁾ idem¹⁴⁾ iurabit. item uterque iurabit, quod interrogatus¹⁵⁾ a iudice non¹⁶⁾ negabit dicere verum,¹⁷⁾ nec utetur¹⁸⁾ falsa probatione, nec petet¹⁹⁾ dilationes²⁰⁾ id est inducias²¹⁾ pro eo ut²²⁾ causa protrahatur. item iurabit uterque, id est actor et reus,²³⁾ quod non dedit nec dabit nec promisit nec promittet²⁴⁾ aliquid pro hac causa ut pro eo feratur sententia. et sic iurando ponent²⁵⁾ manum²⁶⁾ super²⁷⁾ librum.²⁸⁾

1) In C fehlt *calumpnie*. 2) B setzt hier noch bei *est*. 3) In D E F G H fehlt dieser ganze anfang des satzes. anstatt desselben hat I: *iuramentum ergo tale vitandum est*. 4) D E F: *quoniam*. in G fehlt *quia*. 5) G: *iurare*. B: *partes de his dicuntur iurare*. 6) G: *iustam*. 7) D E F fügen noch bei *vel processum, et*, wobei also *ut dictum est* zum folgenden satz bezogen wird, worüber noch die folgende note zu vergleichen. 8) H und I setzen hier *et ut*, wozu die vorige note nachgesehen werden mag. 9) B: *prestatur*. C D E F I: *prestari debet*. H: *debet immediate prestari*. 10) G H: *post litem contestacionem*. 11) C D E F G: *credit*. I: *credidit*. 12) B D E F: *bonam*. H: *bonam causam et iustam*. I: *bonam et iustam causam*. 13) In I fehlt *similiter*. 14) D E F: *et idem*. G: *idem etc.* in B dagegen heisst es ohne weiteres gleich *reus similiter iurabit, quod*, wie im nächsten satze folgt. 15) G: *interrogabitur*. 16) C: *nec*. 17) B D E F G H I: *veritatem*. 18) D E F G: *utatur*. H: *uti*. B C D E F H I fügen noch bei *scienter*. 19) B C D E F G H: *petat*. 20) B D E F H I: *dilationem*. 21) C: *inducias id est dilaciones*. in B fehlt *id est inducias pro eo*. 22) D E F G H I: *quod*. 23) In B H I fehlt *id est actor et reus*. 24) C G: *promittat*. H: *promittit*. B: *quod non dederit nec promiserit*. I: *quod nec creditur nec promiserit nec promittat*. 25) G: *ponunt*. C: *ponant*. B I: *ponat*. 26) G I: *manus*. H: *manus suas*. 27) B: *supra*.

zz) *Im commentar ist zu diesem paragraphen fol. 24^v sp. 1 bemerkt: in hac parte docet formam huius iuramenti, in secunda comprehendit eam versiculis.*

Nachdem sodann der eingang des paragraphen bis „iustam causam, et reus similiter etc.“ angeführt ist, heisst es weiter wie folgt.

Si actor est laycus, vel reus, debet ponere 3 digitos super sanctuarium. si autem est clericus, debet 2 ponere super ewangelia.

Hec forma^{a)} iuramenti¹⁾ continetur hiis versibus:²⁾

illud iuretur, quod lis³⁾ sibi iusta videtur,
et si queretur⁴⁾ verum non^{β)} inficietur,⁵⁾
nil promittetur,^{γ)} nec falsa probatio detur,
ut lis tardetur^{δ)} dilatio^{δ)} nulla petetur.⁷⁾

- 1) D E F: *iuramenti de calumpnia*. C G I: *iurandi de calumpnia*.
2) C fügt noch bei *continentibus quinque articulos*, dagegen I: *cum quinque articulis*. D E F: *qui quinque articulos continent. unde versus*. B: *continentes articulos versus*. H: *in his metris quinque articulos concludentibus*. 3) D E F: *ius, id est causa* (welcher beisatz in E F unterstrichen ist). 4) B: *iuretur*. 5) D E F fügen noch bei: *id est non negabit*. C: *id est non eget*. 6) I: *tradetur*. H: *ut liber tradetur*. 7) B H: *paretur*.

^{a)} Hiezu ist am rande bemerkt: *extra de iuramento calumpnie c. 1. in glossa. die uns vorliegende handschrift der vier älteren decretalencollectionen clm. 3879 (aug. eccl. 79) hat zu dieser in die collectio prima lib. I. tit. 35. c. 1 aufgenommenen constitutio noua diui Henrici inperatoris dat. Augusti iiii die mensis aprilis (anni 1047) ciuitate Arimino, welche mit einkleidungen in das corpus iuris als c. 1. X. II. 7 übergang, wozu die noten Richters II sp. 255—257 zu vergleichen, zu den worten in primo litis exordio fol. 18 die glosse mit der sigle 'Y. wie folgt. juraturus de calumpnia, si est actor, iurabit quod non animo calumpniandi ad litigandum venerit sed bone cause opinione. si vero reus est, quod putans se bona uti instancia peruenerit ad litigandum. secundum est, quod nullam in tota lite exiget probationem quam necessario non extimet exigendam. tertium est, quod nichil penitus iudici vel alii persone nisi quibus per iura dare licet pro hac causa per se vel per alium dederit vel daturus sit vel promiserit, ut C. t. e. l. ü. §. sed actor et § reus, et in autentico principales. C. e. l. i. et ii.*

^{β)} Zu den worten *non inficietur* ist am rande von derselben hand bemerkt: *id est non negetur*.

^{γ)} Zu den worten *nil promittetur* hat dieselbe hand am rande bemerkt: *nisi personis quibus a lege permissum est. es mag hiezu der schlusssatz der in note a mitgetheilten glosse verglichen werden.*

^{δ)} Zu den worten *dilatio nulla petetur* ist von der gleichen hand an den rand — wenn richtig gelesen ist — bemerkt: *in fraudem.*

§. 5. Si¹⁾ actor^{ε)} noluerit prestare hoc iuramentum,²⁾ hec erit pena^{ζ)} eius³⁾ quod cadet in causa et⁴⁾ non potest agere.

§. 6. Pena vero rei nolentis iurare hec erit⁵⁾ ut pro confesso⁶⁾ habeatur, id est reputetur ita⁷⁾ ac si confessus fuerit.⁸⁾

§. 7. Hoc iuramentum ideo inuentum est, ut homines moti qualitate huius⁹⁾ iuramenti non facile agant¹⁰⁾ nisi¹¹⁾ credant se habere iustam causam.

Hec de iuramento calumpnie breuiter dicta sufficiant.

Caput X.

De interrogationibus responsionibus et confessionibus.¹²⁾

§. 1. Postquam prestitum est iuramentum calumpnie¹³⁾ a partibus,¹⁴⁾ ut dictum est, interrogande sunt partes.

§. 2. Et debent aduocati partium formare illas¹⁵⁾ interrogationes.

Verbi gratia aduocatus actoris rogabit¹⁶⁾ iudicem quod interroget quo iure reus possideat talem vineam vel agrum¹⁷⁾

1) H: si vero. 2) I: si actor voluerit prestare iuramentum. 3) G: ei. 4) C D E F G: cadit (I: cadet) a (C: in) causa, id est. H: cadat a causa, id est quod. in B lautet der ganze satz: si actor voluerit hoc velp^r estare hoc iuramentum, hoc erit pena eius quod non cadat sub actione, id est agere non potest. 5) I: pena enim rei volentis vitare hoc erit. bezüglich B ist die folgende note zu vergleichen. 6) D I: ut professio. H: erit hec quod confessus. B: pena rei volentis hoc prestare hec ut pro incerto. 7) H I: id est ut ita reputetur reus. 8) D E F: reputetur adeo reus ac si confessus esset. C: ac si fassus fuisset. B: id est ut reputetur ac si esset confessus vel confessus. G: ac si confessus fuisset habere se iustam causam. 9) B D E F G I: homines metu huius. H: homines metu iuramenti huius. C: homines timore huius. 10) H: iurant. B C D E F I: iurent. G: intrent iudicium. 11) H: nec. 12) In D und E steht in der ordnung confessionibus et responsionibus. in A sind die responsiones weggelassen, wie in H die confessiones. 13) B C G I: de calumpnia. 14) In B C G fehlt a partibus. 15) In B fehlt illas. 16) D E F: interrogabit. 17) D E F: talem rem. G: illam rem. H: reus talem rem possideat super qua. I: interroget reum quo iure possideat talem rem de qua.

ε) Zu diesem und dem folgenden paragraphen ist am rande die stelle des corpus iuris c. 7. X. II. 7. angeführt als extra e. t. cum in causa.

ζ) Ueber die strafen der nichtleistung des calumpnieneides bemerkt der commentar ebendort folgendes. si actor non vult (die handschrift enthält non nicht) prestare iuramentum de calumpnia,

super quo lis vertitur.¹⁾ si reus interrogatus respondeat²⁾ quod hereditario iure possideat,³⁾ interrogetur⁴⁾ amplius quis ille fuerit cui⁵⁾ in tali possessione⁶⁾ successit tanquam heres. item⁷⁾ si reus respondeat⁸⁾ quod titulo emptionis possideat,⁹⁾ interrogetur¹⁰⁾ a quo emerit et quanto pretio¹¹⁾ et coram quibus et ubi et pro qua¹²⁾ moneta.

Et¹³⁾ omnes responsiones rei¹⁴⁾ subscribende sunt¹⁵⁾ ab¹⁶⁾ aduocato actoris.

Similiter aduocatus rei dicat iudici quod interroget¹⁷⁾ actorem quo iure petat talem agrum vel vineam¹⁸⁾ a reo.

Si actor responderit¹⁹⁾ quod titulo emptionis vel²⁰⁾ donationis talem agrum²¹⁾ petat,²²⁾ et²³⁾ breuiter quicquid responderit²⁴⁾ actor²⁵⁾ ad interrogata, scribendum²⁶⁾ est ab aduocato rei.

§. 3 bis 6 dieses umfangreichen caput folgen nunmehr noch in der handschrift, und sodann die am schlusse von seite 838 aufgezählten fünf fernerer capita. bei ihrem abdrucke würden wir den uns zugewiesenen raum zu weit überschreiten, so dass wir demnach darauf verzichten müssen.

1) G: fertur. 2) B G: respondet. C D E F H I: responderit. 3) G fügt bei rem. B D E F H: talem rem. C: talem agrum. 4) G: interrogatur. C: vel interrogatur ohne das folgende amplius. 5) B C D E F: in tali re. G fügt noch bei ille. 6) Die übrigen handschriften haben in tali re. 7) In I fehlt item. 8) G: respondet. B D E F H: responderit. I: reus tunc responderit. 9) B D E F G H I fügen bei: illam rem. C: talem agrum vel vineam. 10) B D E F G H I: queratur. 11) D E F G H: et pro quanto. B I: vel pro quanto. 12) B: cuiusmodi. 13) H hat ille statt et. 14) In H I fehlt rei. B: omnes huius responsiones rei. G: omnes responsiones huius rei. D E F: omnes huiusmodi responsiones rei. C: omnes interrogaciones. 15) D E F G I: scribende sunt. B: scribantur. 16) In D E F I fehlt ab. 17) B: interrogat. 18) D E F G H: petat talem rem. B I: petat illam rem. 19) B G: responderit. H: respondeat. 20) H: et. 21) C D E F G H I: talem rem. B: talem. 22) G fügt noch bei a reo. 23) In D fehlt et. 24) G: responderit. I: quicumque responderit. C fügt noch bei vel dixerit. 25) In H fehlt actor. 26) B H: rescribendum. I: scribenda sunt.

ipse cadit in causa, et vexator dampnatur, quod reum indebite vexauit. si autem reus noluerit (die handschrift hat voluerit) prestare iuramentum, ipse similiter cadit in (nach der handschrift causam) causa, et iudicatur esse reus ac si sit confessus: et statim sententia fertur ultra reum quod se conponat cum actore: alioquin grauabitur pena excommunicationis.

XIX.
Verzeichniss der formelanfänge.

A.

- A perfectionis semita per lubricum saeculi delectamentum nonnumquam
multorum animos VII s. 332
- A primordiis nostri solii sub ejus nomine per quem reges regnant et
principes obtinent XIII s. 817
- A sanctitate vestra recepi litteras in hunc modum XI 108 s. 589
- A sedis apostolicae sanctitate causa quae vertitur inter N et N epi-
scopos super divisione dioecesium V s. 147
- A serenissima principis majestate, in qua superna donante clementia
plenitudo residet VI s. 190
- A vestra, carissime, ovicula balatum audire non pigeat. teste apostolo
quam diu tempus III s. 88
- Ab humanae conditionis primordio universi homines liberi nascebantur.
sed postmodum V s. 155
- Ab illo bono patre familias protinus et instanter a nobis exigitur de-
bitum, qui peregre XIII s. 820
- Ab imperiali majestate quaerimus edoceri, si sacrilegus qui fugit ad
locum sacratum V s. 155
- Accedens ad nostram praesentiam lator praesentium nobis exposuit
conquerendo, quod vos quodam suo praestimonio XI 2 s. 532
- Accedens ad nostram praesentiam N mercator, lator praesentium, nobis
lacrimabiliter est conquestus XI 80 s. 569
- Accedens ad nostram praesentiam N mulier nobis insinuavit, dicens
quod cum ipsa et maritus suus per verba de praesenti. XI 9 s. 535
- Accedens ad nostram praesentiam N vidua, latrrix praesentium, non
sine gravi afflictione cordis XI 73 s. 565
- Acceptus altissimo, nobis quoque placitus, humilis ordo N celebris vice
fragrantia XIII s. 820
- Accito nuper illustri principe N pro filio nostro dilecto ad procedendum
in Angliam XIII s. 815
- Ad apostolatus nostri audientiam pluries jam pervenit, qualiter post
discessum bonae memoriae. VII s. 280. VIII s. 280. XIII s. 280
- Ad diversas mundi provincias ex officii nostri debito intentae cogi-
tationis extendentes aciem XIII s. 807
- Ad domum paternam, cujus limen seductus excesseras, de regione dis-
similitudinis redeunti XIII s. 812
- Ad hoc ad supremae dignitatis apicem a supremo et primo regnorum
omnium conditore XIII s. 828
- Ad hoc nostris humeris regiae dignitatis est a deo impositus principatus,
armique XIII s. 823
- Ad hoc providentia conditoris auctoritate praecipuos et praerogativa
praecipue praecellentes VII s. 293
- Ad praesens non possumus interesse causae quae vertitur inter tales,
quia sumus VIII s. 388

- Ad romanae monarchiae dirigenda molimina suae misericordiae unctione
nos ungens altissimus XIII s. 816
- Ad romani regni gubernacula vocati illius vocatione qui superborum
fastigiosam superbiam XIII s. 818
- Ad sanctam et apostolicam ecclesiam tanquam ad fontem iustitiae,
matrem misericordiae VI s. 190
- Ad speculam dignitatis regiae ordinatione divina provecti, dum impor-
tabilia XIII s. 821
- Ad vos hunc transmittimus citharoedum, rogantes ut si cordas jucunde
fecerit consonare V s. 163
- Ad vui si como ad altro meo deo in terra, in loquale one mia fidinca,
seguramente recurro VI s. 190
- Adauctae nobis continuae felicitatis auspicia, quibus dextera domini
prosequitur XIII s. 813
- Adauctis nobis per te divinae inspirationis instinctu continuae prosperi-
tatis auspiciis XIII s. 815
- Adiecit nostrae felicitatis auspiciis incrementa congaudii latoris, quod
— sicut celebris famae XIII s. 821
- Aequitatis vigor exigit, et ordo suggerit rationis, ut eum in membris
suis specialiter honoremus XIII s. 827
- Aeterni patris filius quamquam ad suum coeleste convivium, quod suis
electis XIV 72 s. 881
- Aeterni providentia conditoris sanctam et immaculatam ecclesiam a
suae foundationis exordio XIII s. 810
- Agni sponsa nobilis, formata mirifice de latere dormientis, dotata in
patribus XIII s. 809
- Amaritudinis et doloris ex intimis cogimur inire lamenta, et convertere
gaudium nostrum XIII s. 834
- Amicitiae fructus ceteris rebus est suavior, melle dulcior. III s. 88
- Amicitiae vestrae duxi firmiter consulendum, quod tali non debeatis
pecuniam V s. 167
- Amicitiam vestram, de qua plene confidimus, rogitamus ut nobis mille
libras V s. 166
- Anno domini a nativitate etc. N de N ex una parte et N ex altera,
cum inter eos XII s. 679
- Anno domini a nativitate etc. venerabilis vir N de voluntate et cons-
sensu capituli XII s. 607
- Anno domini etc. constitutus in praesentia reverendi patris domini
N N de N quandam appellationem XII s. 689
- Anno domini etc. die tali assignata contra talem ad dicendum in testes
et dicta testium XIV s. 920
- Anno domini etc. die tali assignata est dies talis contra talem ad de-
liberandum XIV s. 919
- Anno domini etc. die tali assignata talibus ad probandum primo, ex
parte talis fuerunt XIV s. 920
- Anno domini etc. die tali coram nobis tali loco et tali die assignata
contra talem ad faciendum positiones XIV s. 920
- Anno domini etc. die tali nos frater talis domum talem, nostram filiam,
personaliter visitantes XIV 88 s. 889
- Anno domini etc. N de N constitutus in domo venerabilis viri magistri N
archidiaconi XII s. 697
- Anno domini etc. N de N constitutus in praesentia N loci ejusdem
coram me notario et testibus XII s. 692
- Anno domini etc. N de tali loco praesentavit N loci ejusdem ex parte
reverendi patris XII s. 634

Anno domini etc. nos talis notum esse volumus, quod cum inter tales ex una et talem ex parte altera	XIV s. 924
Anno domini etc. petente in jure coram nobis N tali a parte tali quandam domum	XIV s. 921
Anno domini etc. rector ecclesiae de N constitutus in praesentia reve- rendi patris	XII s. 635
Anno domini etc. reverendus pater dominus N in praesentia mei no- tarii et testium	XII s. 611
Anno domini etc. tali die talis mensis ego N, in infirmitate corporis mei positus	XV s. 935
Antiqui principes et barones, quibus deus gloriosus et sublimis commisit gubernacula temporalium	XIV 81 s. 886
Aperte (experte) praeclaruit fidei tuae strenuitas, qua romanum im- perium	XIII s. 824
Aperte videmus, et nobis incognitum non existit, quod in prima secunda et tertia citatione	V s. 158
Aperto lancea militis latere crucifixi sanguis redemptionis et aqua remissionis effluxit	VII s. 313
Apud nundinas pruini N et N latores praesentium cum N pactum de quibusdam torsellis	V s. 171
Ardua praecipue propensis digesta consiliis sentire potius celeritatis solent ex directione compendium	XIII s. 806
Ascendit de mari bestia blasphemiae, plena nominibus, ex antiqui ser- pentis edita semine	XIII s. 814
Ascendit ut fumus aromatum exquisitae fragrantiae in conspectu regiae majestatis	XIII s. 818
Assertioni vestrae fidem simpliciter adhibentes vobis terminum quem petitis prorogamus.	V s. 158
Assumpti divinitus ad romani imperii dirigenda molimina, dum in emi- nentis speculae	XIII s. 826
Assumpto jam pridem — divini dispositione consilii — regii diademate principatus	XIII s. 820
Auctoritate apostolica, qua fungimur in hac parte, vobis in virtute sanctae obedientiae.	XIV s. 916
Auctoritate apostolica, qua fungimur in hac parte, vobis praecipiendo mandamus	XIV s. 916
Autoritate sacrorum canonum satis liquet, et illustratione patet luminis rationis	XIV 49 s. 873
Audite vicini, et attendite populi de longe, et auscultate diligenter gravamen	V s. 168
Audito nuper, quod mordentis omnia mortis impietas N venerabilem episcopum, fratrem tuum	XIII s. 813
Andivimus, et (con)turbatus est venter noster. a voce nostra labia tremuerunt. relatione siquidem	XIII s. 833
Audivit nuper nostra serenitas, unde novum nobis accumulatum est gaudium	XIII s. 818
Augustae magnificentiae potentatus, agendi honoris imperii sitibundus, illorum augmentis	XIII s. 828
Aut tuae sospitatis me visitabit littera, aut me matura visitabit infirmitas. mea enim	III s. 80
Avitae magnaminutatis ad vos velut in filios filiorum propagatione laudabili derivata	XIII s. 818

B.

Beatitudinis vestrae, pater sanctissime, litteras super pacis et concordiae unione cum rege Castelle	XIII s. 822
Bene credimus esse vera quae de tua malitia referuntur, et testantibus jam non	VI s. 192
Benedicta sit creatrix et gubernatrix omnium, sancta trinitas, unus deus, quae coelestia	XIV 48 s. 873
Benedictio et claritas, sapientia et gratiarum actio, honor virtus et for- titudo	XIII s. 817
Benedictum sit nomen gloriae dei nostri, qui nostram devotionem et obedientiam erga sanctam	VII s. 335
Benigna celsitudini regiae romanae sedis auctoritas, augmentis tuis semper innixa felicibus, quae	XIII s. 812
Benigna gratiae nostrae provisio, quam sub quodam humanae	XIII s. 816
Blandae faciei vestrae serena placiditas, agendorum regaliu bactus non ignara	XIII s. 824
Bone memoriae episcopo N viam universae carnis ingresso, dilecti filii — capitulum N — sicut accepimus convenientes in unum de fu- turi electione	VII s. 273 VIII s. 273 XIII s. 273

C.

Care frater, non ut oleo adulationis ungam te, hoc tibi scribere curavi, sed ut de actibus	XIII s. 833
Caritas ordinata juxta praecepta decalogi est, dominum ex toto corde, ex tota anima	VII s. 332
Cathedra praeeminentiae pastoralis in hac militante ecclesia per pluri- mos pontifices	XIII s. 811
Causam matrimonialem, quae coram nobis inter N virum ex una parte et N mulierem	XI 55 und 56 s. 557
Causam quae inter N ex una parte et N ex altera coram vobis ex de- legatione nostra	XI 58 s. 557
Causam quae vertitur inter coenobium de N et hospitale de N super facto aquaeductus	V s. 146
Causam quae vertitur inter N mercatorem ex una parte et N ex altera super quadam pecuniae quantitate	XI 54 s. 556
Citetis peremptorie ad diem martis post festum beati N, vel die proxima subsequenti non feriata	XII s. 625 note 5
Citetis peremptorie ad diem talem N clericum, delaturum ostensurum et exhibiturum	XII s. 630 note 8
Christus, pax nostra, utraque unum faciens, episcopalem gloriam ad hoc in ecclesia	XIV 4 s. 857
Claret imperii celsitudo decoris et splendidis irradiata fulgoribus, dum ministris stipatur idoneis	XIII s. 827
Coelestis altitudo consilii, alta et ineffabili providentia universa dispo- nens, rerum vicissitudines	XIII s. 810
Cognitioni causae quae vertitur inter abbatem N et praepositum N ad praesens interesse	VIII s. 388. XIII s. 388
Cognitum facimus vestrae sanctitati, nobis licet multum renitentibus huic tam dilecto fratri ac filio nostro	II s. 36
Collationem portionis cum praestimoniis scilicet super decimis casaliu parrochianorum	XI 51 s. 555
Collationem praestimonii scilicet decimas casaliu et parrochianorum ecclesiae	XI 52 s. 556

- Comparentibus in iudicio coram domino archiepiscopo N actore et N reo
praedictis XII s. 669
- Comparentibus in iudicio coram domino archiepiscopo N de tali loco
procuratore N actoris XII s. 651
- Comparentibus in iudicio coram domino archiepiscopo N et N procu-
ratoribus XII s. 679
- Comparentibus in iudicio coram domino archiepiscopo N procuratore
N actoris ex una parte XII s. 663
- Complectens sibi ab olim romana mater ecclesia quadam quasi germana
caritate Germaniam XIII s. 830
- Conditor universae creaturae, deus, dum ineffabiles pietatis suae the-
sauros suis dispensat XIII s. 828
- Congratulationis amicae placiditas litteris vestris, quas nuper valde
gratanter XIII s. 820
- Conquesta est nobis dilecta filia N de tali loco, quod licet N de tali
loco cum ea per verba XII s. 625
- Conquestus est nobis, *vel* querimoniam magistri N canonici N recepi-
mus continentem, quod N cognomine N burgensis N obligatus est
sibi in quadam summa VIII s. 386. XIII s. 386
- Consideratis tuae personae meritis, ac industria quam propter tua merita
exigentia XI s. 69. s. 563
- Considerato proinde tuae sinceritatis servitio, quod non sine laboribus
et expensis nobis VII s. 55 *s. 366,*
- Constitutis in iudicio coram domino archiepiscopo N actore et N reo
praedictis, et lecto XII s. 663
- Constitutis in iudicio coram domino archiepiscopo N actore et N reo
praedictis in termino eis dato XII s. 678
- Constitutis in iudicio coram domino archiepiscopo N et N praedictis,
et petito per ipsum XII s. 656
- Constitutus in praesentia nostra dilectus filius N nobis sua assertione
monstravit XII s. 624
- Constitutus in praesentia nostra N, procuratorabbatis et conventus mona-
sterii N, procuratorio XII s. 698
- Controversia vertebatur inter N ex una parte et N ex altera parte co-
ram tali iudice XV s. 943
- Controversiam quae vertitur inter N plebanum de N ex una parte et
eiusdem ecclesiae capitulum ex alia super electione V s. 147
- Convenit imperiali celsitudini, singulorum excessus diligentius intueri,
et quae contra V s. 152
- Coram reverendo archiepiscopo comparentibus in iudicio N et N prae-
dictis, idem dominus XII s. 678
- Coram reverendo patre domino archiepiscopo comparentibus in iudicio
N actore et N reo XII s. 668
- Coram reverendo patre domino archiepiscopo comparuerunt in iudicio
N et N XII s. 655
- Creator totius creaturae, deus et homo, ad introitum regni coelestis
nos regenerans, et in XIII s. 807
- Credimus, quod sine occasione aliqua veritati deberetis testimonium
perhibere V s. 159
- Crescentibus semper augmento fervidae caritatis igniculis, quos paterna
praecordia XIII s. 819
- Crescit diei malitia sua, et pericula temporis invalescunt, ita ut quos
praedixit apostolus XIII s. 809
- Cum a nobis auctoritate praedicta dicantur sententiae interdicti seu ex-
communicationis XII s. 644 note 2

- Cum a quadam diffinitiva sententia, lata ut dicitur per venerabilem fratrem nostrum N in causa XII s. 627
- Cum ad executionem mandati vestri humiliter et devote procedens partes easdem coram me XI 108 s. 589
- Cum ad instantiam N latoris praesentium, qui de ipso conqueritur eo quod ut dicebat super N re XI 18 s. 540
- Cum ad N ecclesiam de N nostrae dioecesis causa visitationis et correctionis nos contigerit accessisse XI 77 s. 568
- Cum ad videndum deum deorum in Syon et adtingendum veri habitaculum Salomonis VII s. 327
- Cum auctoritas regulae, quam professus es propria et spontanea voluntate, id praecipiat XIV 59 s. 876
- Cum auctoritate nobis a domino papa commissa N de N coram nobis litteris nostris citari fecerimus XI 106 s. 588
- Cum bruta animalia, pater verende, ex se natos ad quoddam tempus diligant anhang zu II s. 93 sp. 1
- Cum clericorum provisio in se opus contineat pietatis, nos dignum ducentes aperire VII s. 302
- Cum coepisti legere, descendit angelus pietatis qui te doceret scientiam tenebris VI s. 191
- Cum cosia cosa, ch'el bono amico sia meglo, chellore parente. VI s. 193
- Cum de grege nobis commisso in extremo die iudicii nos oporteat reddere rationem, expedit ut pro ecclesia XI 96 s. 580
- Cum de imperialis procedat benevolentiae largitate, universos regulares viros VI s. 200
- Cum dei et hominum mediator ad aliud non venerit nisi ad perhibendum testimonium V s. 160
- Cum dominus papa commiserit nobis causam quae vertitur inter abbatem de N ex una parte VIII s. 387. XIII s. 387
- Cum dominus papa ex solita benignitate omnibus vexillum sanctae crucis deferentibus XI 76 s. 567
- Cum ecclesia praedicta vacet ad praesens, et expediat quod interim omnia bona XI 50 s. 555
- Cum ex debito naturae filius ad reverentiam teneatur et obedientiam matri suae XI 97 s. 581
- Cum ex officii nostri debito cunctis fidelium Christi profectibus utiliter intendere debeamus, carum tamen VII s. 343
- Cum gratia dei, reverendissime magister et domine, in liberalibus artibus fecit vos III s. 83
- Cum haec sit differentia inter corporalia et spiritualia construenda, ut corporalia XIV 28 s. 865
- Cum jam de saeculo fugerim et conversationem reliquerim mundanorum, miror V s. 160
- Cum igitur hospitale nocte dieque recipiat infirmos debiles pauperes et egenos XI 32 s. 547
- Cum igitur N ecclesia N loci nostrae dioecesis in honore dei et genitricis ipsius et N sancti de novo incipiat fabricari XI 35 s. 548
- Cum igitur N, latrrix praesentium, habeat quendam virum suum N nomine apud N XI 31 s. 546
- Cum igitur N loco super fluvio qui taliter nuncupatur, ubi in hiemali tempore XI 34 s. 548
- Cum igitur variis et diversis negotiis impediti cognitioni et decisioni ipsius causae XI 107 s. 589
- Cum imperatoria majestas, quae romanae monarchiam dignitatis ipso auctore VIII s. 379

- Cum imperialem deceat majestatem, universorum jura conservare illaesa, nos qui . . . VI s. 200
- Cum imperialis dignitas omnium religionum genera sub umbra suae protectionis . . . VI s. 200
- Cum in causa nobis magistro N a sede apostolica delegata, quae inter N actorem . . . XII s. 661
- Cum in causa quae vertitur inter canonicos aretinos et abbatem sancte Flore super facto abbatiæ . . . V s. 146
- Cum in causa quae vertitur inter dominam N abbatissam de N et praepositum et capitulum ejus super quadam praebenda . . . VII s. 289
- Cum in causa quae vertitur inter N actorem ex una parte et N reum super quadam re . . . XII s. 668
- Cum in causa quae vertitur inter N de N militem ex una et N ex altera parte super decimis villae in N VII s. 299. vgl. XIII s. 299
- Cum in causa quae vertitur inter nobilem virum N nomine ex parte una et N ex altera . . . XIII s. 299. vgl. VII s. 299
- Cum in causa quae vertitur seu verti speratur inter N actorem ex parte una et N reum super ecclesia . . . XII s. 626
- Cum in causa quam N de N movet seu movere intendit N loci ejusdem super re auctoritate apostolica . . . XII s. 667
- Cum in causa quam N de tali loco movet seu movere intendit N loci ejusdem super ecclesia . . . XII s. 647
- Cum in causa quam N de tali loco movet seu movere intendit N super tali re coram nobis . . . XII s. 661
- Cum in lege veteri, in qua non minus praeceptum domini obligat quam votum hodie . . . VII s. 337
- Cum in N ecclesia quaedam ad praesens vacet praebenda per mortem bonae memoriae quondam archidiaconi . . . XI 79 s. 569
- Cum in N ecclesiis nostrae dioecesis visitationis et correctionis officium exerceremus . . . XI 81 s. 570
- Cum in solio regni sedeat imperialis majestas, potestate sibi coelitus attributa . . . VI s. 195.
- Cum inevitabili et necessaria causa in remotis partibus longam moram trahere . . . XI 74 s. 566
- Cum inter dilectos fideles nostros Guidonem Guerram et Aldebrandinum comites palatinos . . . V s. 118 note 1
- Cum inter episcopum N ex una parte et ejusdem ecclesiae praepositum et capitulum ex alia de quibusdam praediis et . . . V s. 148
- Cum inter gradus felicissimae ascensionis, per quos ordinata caritate ad aureum declinatorium . VII s. 266. vgl. VIII und XIII s. 266
- Cum inter N actorem ex una parte et N reum super tali re ex altera coram nobis . . . XII s. 659
- Cum inter nos ad invicem super divisionibus bonorum nostrorum omnium, scilicet decimis. . . . XI 89 s. 576
- Cum inter reges orbis et principes affinitatis interdum et amicitiae foedera contrahuntur . . . XIII s. 832
- Cum intra sanctam ecclesiam quam plures hodie per gradus felicissimae ascensionis . . . XIII s. 266. vgl. VII und VIII s. 266
- Cum lege necessitas non ligetur, non est inconveniens nec indignum, si necessitatis praetextu . . . VII s. 294
- Cum magnifica et pia gesta catholicorum regum et principum orbis terrae ante oculos mentis nostrae reducimus . . . XIII s. 807
- Cum N ad instantiam latoris praesentium, qui de ipso conqueritur eo quod ut dicebat super N re injuriatur . . . XI 18 s. 540

- Cum N coram nobis N a Martino peteret c marcas N monetæ ex causa mutui XI 23 s. 542
- Cum N de N, lator praesentium, coram nobis N uxorem suam de adulterio accusasset XI 12 s. 537
- Cum N de N quandam appellationem interposuerit a venerabili viro domino XII s. 691
- Cum N de tali loco legitime ac peremptorie citari fecerimus, ut responsurus N de tali loco XII s. 638
- Cum N ecclesia vacet ad praesens, et expediat quod interim omnia bona et ornamenta XI 50 s. 555
- Cum N ecclesia vacet propter mortem bonae memoriae rectoris quondam ecclesiae XI 46 s. 553
- Cum N et N latores praesentium ad petendas colligendas et recipiendas eleemosynas XI 33 s. 547
- Cum N et N mulieres coram nobis N Martinum sibi peterent in virum adjudicari XI 13. s. 537
- Cum N et N uxor sua, latores praesentium, divino illuminati spiritu, fugatis tenebrarum erroribus XI 36 s. 549
- Cum N lator praesentium coram nobis N etc. uxorem suam de adulterio accusasset, lite coram nobis XI 12 s. 537
- Cum N latrrix praesentium habeat quendam virum N nomine apud N in terra Saracenorum XI 31 s. 546
- Cum N mulier, latrrix praesentium, coram nobis N Martinum peteret sibi adjudicari XI 14 s. 538
- Cum N mulier, latrrix praesentium, coram nobis N peteret separari a viro suo XI 15 und 16. s. 538 und 539
- Cum nos dictum clericum tunc temporis in scientia moribus vita et conversatione examinaverimus XI 95 s. 580
- Cum nos intendamus, die N proximo venturo synodum apud N locum dante domino celebrare XI 39 s. 550
- Cum nos monitione praemissa praetorem et alvaces N castri excommunicaverimus XI 64 s. 560
- Cum nuper venerabilis pater episcopus N contra N de tali loco super eo quod ipsum N in visitatione XII s. 658
- Cum occasione cujusdam causae quae coram nobis inter ipsum ex una parte et N ex altera vertitur per nos excommunicatus XI 20 s. 541
- Cum omnibus una mortalibus sit perfectio et moriendi conditio, ut nec natalis inceptio anhang zu III s. 94
- Cum omnium via et morum exemplar nos terrae salem et mundi lucem esse asserat anhang zu III s. 91
- Cum praefatus abbas contra nobilem supradictum intenderet actionem super eo quod advocatiam . VII s. 292. VIII s. 292. XIII s. 292
- Cum romanae monarchiam dignitatis ipso auctore per quem reges regnant et principes VII s. 269. XIII s. 822
- Cum romani regni felix prosperitas et regentis imperium romani regni magnifici prospera XIII s. 830
- Cum secundum sanctiones canonum ultimae voluntates in testamentis, maxime in testamentis VII s. 330
- Cum sit justum et rationabile, et etiam in sacris canonibus dicatur, quod malefactores XI 24 s. 543
- Cum super fluvio qui taliter nuncupatur, ubi in hiemnali tempore propter inundationes XI 34 s. 548
- Cum super quibusdam possessionibus inter N et N controversia verteretur, de communi V s. 127

- Cum tales, abbas et fratres religionis talis, ad aedificationem talis operis in tali loco XIV s. 913
- Cum talis ab interlocutoria — *vel* diffinitiva — sententia a nobis lata tali die XIV s. 922
- Cum temporis mobilitas omnia secum temporalia praecipitet . X s. 507
- Cum tua societas amoris vinculo mihi jungatur, quod aperte. III s. 80
- Cum tuae me sollicitudinis instantia regno coelorum violentiam illaturum, utpote quod VII s. 331
- Cum universorum jura ex injuncto nobis a deo officio roborare munimentis VI s. 199
- Cum venerabiles patres N archiepiscopus et N episcopus auctoritate apostolica nobis rite contulerint episcopatum, ne quid a nobis vel ab aliis VII s. 297. VIII s. 297. XIII s. 297
- Cum vestrae immensitatis prudentiae et divitiarum gloriae meae parvitatatis inscitiam et paupertatis miseriam libuit asciscere . III s. 72
- Cunctos litterariae professionis doctores qui pretio nummario scolares conducunt V s. 153
- Cunctos populos, quos nostrae clementiae regit imperium, tali volumus edicto teneri III s. 77
- Cupientibus disciplinis scholasticis informari libenter gratiam impertimur, ut per eam XI 112 s. 590

D.

- Da la vostra bontade seguramente adomando aytorio et consegio per me et per le amixe VI s. 191
- De amicitiae vestrae sinceritate plurimum confidentes vos confidentius et securius V s. 166
- De misericordis caritatis igniculo dudum calescentia pietatis paternae praecordia XIII s. 816
- De nostri beneplacito genitoris et consilio amicorum procedit, quod in pascha roseo V s. 162
- De sano et saniori consilio non procedit, quod ad torneamentum debeatis in Flandriam V s. 162
- De secreto patris in publicum egressus ad servos rex filius ad ima descendit, ut subditis VII s. 341
- De tua quiete statuque pacifico crebra meditatione revera solliciti, tanto amplius circa XIII s. 826
- Decet imperatoriam clementiam servorum dei aequis petitionibus acquiescere, et iusta deoque placita II s. 39
- Decet omnes quos ad pontificalis regiminis curam divina gratia voluit sublimare a sanctis justisque II s. 37
- Decet quemque clericorum honeste vivere, religione uti, et litteris assuescere III s. 73
- Dei virtus et dei sapientia, Jesus Christus, cuius ineffabili subiecta sunt omnia majestati, a foundationis XIII s. 810
- Delectabiliter introivit in mentis nostrae secretarium lecta et plenius intellecta tuarum XIII s. 816
- Descendens e coelo dei filius in hunc mundum, et in carne assumpta cum hominibus XIV 74 s. 882
- Desiderantes ex intimis nostris te una cum fratre tuo in fraternae caritatis ut decet XIII s. 820

- Desiderata petentes tunc hilariter a magnificentia vestra et proficue non dubito exaudiri VII s. 338
- Deus, creator omnium, pius sator et amator hominum, qui (quia) neminem vult perire, cunctos ut salvi fiant XIII s. 808
- Deus mundi dispositor, qui disposuit omnia in numero pondere et mensura, sic in electis XIV 8 s. 858
- Die tali reverendus pater N mandavit N, nuntio suo jurato, quod ad domum XII s. 632
- Digne illos praerogativa favoris amplectimur, qui per merita virtuosius operibus se nobis XIII s. 821
- Dignum iudicat nostra serenitas et decernit (decrevit) quod sicut personarum est XIII s. 818
- Dilecti filii N rectoris ecclesiae de N querelam audivimus, continentem quod cum ipse dictam ecclesiam XII s. 621
- Dilecti in Christo filii N N N secundum quod a nobis (idem) per apostolicas litteras acceperant in mandatis in causa quae super iure patronatus VII s. 294 und 295. VIII s. 294 und 295. XIII ebenda.
- Dilecti nostri, praepositus et capitulum N, conquesti sunt nobis, quod N dapifer eos decima VIII s. 385. XIII s. 385
- Dilectionem, quam erga vos — pater — habeo, lingua dicere et stilo scribere nequeo III s. 85
- Dilectus filius N de tali loco in nostra praesentia constitutus proposuit, quod — cum N de tali loco eidem N decem marcas XII s. 625
- Dilectus N, lator praesentium, occulto dei iudicio morbo leprae percussus, nobis supplicavit XII s. 705
- Discretioni tuae praesentium tenore committimus et mandamus, quatenus N de tali loco ex parte nostra XII s. 628
- Discretioni tuae praesentium tenore committimus, et sub poena excommunicationis districte praecipiendo mandamus, quatenus N de tali loco — quem per praesentes absolvimus XII s. 642
- Discretioni vestrae fratrem N conversum nostrum cum litteris credentiae destinamus XIII s. 779
- Discretioni vestrae praesentium tenore committimus, et districte praecipiendo mandamus, quatenus N de tali loco per vos vel alium ex parte nostra XII s. 629
- Discretioni vestrae praesentium tenore committimus, et districte praecipiendo mandamus, quatenus N de tali loco — quem per praesentes ob contumaciam XII s. 639
- Discretioni vestrae praesentium tenore committimus et mandamus, quatenus N de tali loco, quem ad instantiam N ob contumaciam excommunicavimus XII s. 643
- Discretioni vestrae praesentium tenore innotescat, nos a sanctissimo patre domino nostro XII s. 666
- Discretum et industrium virum ambassatorem vestrum, ad majestatis nostrae XIII s. 819
- Divinae legis est sanctio et humanae, filiorum filios non posse ad ordines procedere nisi s. 100 note 3
- Divinae majestatis providentia, cuius nutu reguntur omnia et subsistunt, praesentialiter XIII s. 829
- Divinae sapientiae inscrutabilis altitudo, quae sacrosancam romanam ecclesiam in huius mundi XIII s. 809
- Divini cultus nominis, qui vestro viget ordine, quae non solum indigentibus verum etiam XIII s. 827

Divinum potius existeret quam humanum, si homo de corrupta materia non peccaret anhang zu XI s. 592 b	
Dolemus non immerito quam plurimum et turbamur. intelleximus enim, quod quidam laici, quibus falso modo XI 93 s. 578	
Dudum inter N actorem ex parte una et N de tali loco ex altera super tali ecclesia XII s. 657	
Dudum inter N actorem ex parte una et N reum clericos ex altera super canonicatu XII s. 682	
Dudum inter N de N ex una parte et N loci ejusdem super quibusdam decimis XII s. 687	
Dudum sanctissimi patris nostri domini N papae litteras recepimus in hac forma XII s. 710	
Dum ad preces venerabilis fratris nostri N episcopi confirmaverimus sententiam interdicti VII s. 345	
Dum conscientiae nostrae volumina revolvimus, dum subjectas imperio civitates XIII s. 824	
Dum in nostrae sublimitatis exordio quaelibet ecclesia in romano imperio constituta XIII s. 817	
Dum post sedatos undique turbines, quos dudum in regno Siciliae temporis XIII s. 813	
Dum romanae monarchiam dignitatis ipso auctore per quem reges regnant et principes VII s. 269. XIII s. 269	
Dum romani regni felix prosperitas, et regentis imperium XIII s. 830	
Duplex tibi suggerere non ambigimus incentivum, quod nobis et romano imperio adeo XIII s. 824	

E.

Ecce appropinquat terminus solvendi pecuniam quam mutuo recepistis. unde vos duxi V s. 167	
Ecce (venit) deus sempiternus et dominus, qui fundavit terminos orbis terrae VII s. 318. VIII s. 318. vgl. XIII s. 317	
Ecclesia nostra pastore proprio destituta, in unum convenientes de successore XIV 61 s. 876	
Ego N, Bononiensium potestas, et eius consiliarii, considerantes religionis fervorem V s. 124	
Ego N, civis de N, gravi aegritudine detentus, sanae mentis, et alia omnia habens XIII s. 765	
Ego N, civis de N, infirmitate corporis deprehensus, publice recognosco, quod compos mentis XIII s. 768	
Ego N confiteor et in veritate recognosco tibi N socero meo, habuisse plenarie XV s. 945	
Ego N confiteor et in veritate recognosco vobis domino N comiti tali, me et antecessores XV s. 940	
Ego N confiteor, me recepisse a te N ex causa mutui centum marcas lubicenses XV s. 944	
Ego N, constitutus in patria potestate, lege interdicente me testamentum facere XV s. 938	
Ego N de tali loco clericus, sentiens me gravatum ab interlocutoria a vobis XIV s. 921	
Ego N, dei gratia praepositus talis ecclesiae, totumque ejusdem ecclesiae capitulum, sentientes nos VIII s. 297	
Ego N ex causa permutationis do et trado tibi N et tuis in perpetuum vineam XV s. 943	

- Ego N libellum facere disponens causa mortis, donare cupio omnia bona mea XV s. 938
- Ego N mera et gratuita — *vel* spontanea — voluntate mea remitto tibi N et tuis XV s. 946
- Ego N mera et spontanea voluntate mea et libertate pro anima mea et redemptione XV s. 940
- Ego N mera et spontanea voluntate pure et sine omni conditione simpliciter donatione XV s. 939
- Ego N, recipiens compromissionem N et N de controversia quae inter eos vertebatur V s. 127
- Ego N, sentiens me gravatum a sententia vestra, domine N episcopo, quam tulistis IX s. 460
- Ego N, talis ecclesiae sacerdos N dioecesis, sanctitati vestrae significo, quod — cum talis sacerdos X s. 511
- Ego N testamentum quod feci — *vel* faciam — et omnia quae in ipso continentur XV s. 938
- Ego N vendo et venditionis titulo trado tibi N et tuis in perpetuum successoribus XV s. 941
- Ego N vendo et venditionis titulo trado tibi N et tuis in perpetuum vineam XV s. 941
- Ego N voluntate et assensu domini N, salvo dominio et jure ipsius, vendo XV s. 942
- Egressus a facie domini satan ad fortia manum mittit, et maledictionis suae participes VII s. 322. VIII s. 322. XIII s. 322
- Ejus liberalitas debet praecipue commendari, qui praeveniens instantiam petentis IX s. 465
- Elapso jam unius anni spatio vestra mihi sanctitas causam audiendam commisit V s. 147
- Eleemosyna viri quasi sacculus est cum eo, et quasi pupilla oculi omnem ejus gratiam conservabit VII s. 311
- Elevatis in coelum manibus redemptori nostro dei filio Jesu Christo laeti laudes exsolvimus XIII s. 833
- Eloquens scientia, qua vigetis, aliquando ponens vos extra terminos caritatis XIII s. 834
- Em (en) per quello che tu e homo digno de multo honore, et semper fusti VI s. 194
- Episcopalis dignitas tantae praecminentiae dinoscitur, ut super alios intendens XIV 64 s. 878
- Error incorrigibilis, malitia desperata, et inflexibilis ad emendam iniquitas C et H quondam ecclesiae nostrae ministerialium XIII s. 831
- Et cum ad benefaciendum omnibus simus debitores, potius tamen illis tenemur VIII s. 384
- Et cum nos dictum clericum tunc temporis in scientia moribus vita et conversatione examinaverimus XI 95 s. 580
- Et licet alias praedictum instrumentum fecerim, ipsumque creditori tradiderim XII s. 700
- Etsi ad benefaciendum omnibus simus debitores, potius tamen illis tenemur VIII s. 384
- Etsi ad fideles quoslibet munificentiam nostram porrigimus gratias, ad illos praecipue XIII s. 788 note 2 und s. 827
- Etsi ad omnes imperii fideles romani nostrae munificentiae dexteram debeamus extendere XIII s. 828
- Etsi causarum varietas, quae processibus nostris improvisè circumfluunt, et nationum pluralitas XIII s. 788 note 3 und s. 828

- Etsi de regalis procedat benivolentiae largitate, universos regularis observantiae professores XIII s. 823
- Etsi ex recessu sanctae recordationis venerabilis in Christo fratris N archiepiscopi super vos manus domini sit specialiter aggravata, utpote VII s. 282. vgl. VIII und XIII s. 282
- Etsi generali, qua cunctos fideles nostros pura mentis affectione complectimur, vos affectuose XIII s. 813
- Etsi generaliter omnium imperii fidelium ex susceptae dignitatis regimine curam et XIII s. 819
- Etsi numinis divini dispositio inter cultores agri sui nos disposuerit licet immeritos XIII s. 828
- Etsi sincera circa vos et ecclesiam vestram fuerit et semper esse debeat intentio cordis nostri, tum ratione VII s. 284
- Ex defectu conditionis humanae, quae nihil perfecte potest asserere sive scire VII s. 328
- Ex horto militantis ecclesiae hortulano praesigni translato ad coelicas mansiones, felicitis videlicet XIII s. 817
- Ex injuncto nobis administrationis officio ad fidelium et subditorum suorum commoditates augendas VII s. 343
- Ex injuncto nobis episcopatus officio ipsarum ecclesiarum profectui tanta nos concedet IV s. 113
- Ex nimiae devotionis integritate, qua totaliter cor meum involvitur, et instanter ad ea XII s. 711
- Ex parte rectoris et clericorum N ecclesiae nobis conquerendo extitit intimatum XI 87 s. 574
- Ex parte venerabilis fratris N episcopi fuit propositum coram nobis, quod N et N illustres principes VII s. 275. VIII s. 275. XIII s. 275
- Ex quo divinae clementiae altitudo vos tam pretiosam et nobilem columnam ecclesiae militantis XIII s. 215
- Ex quo placuit regi regum altissimo palmo omnia complectenti, cujus judicia XIII s. 126
- Ex quo tuae dilectionis litterae meas ad aures venere, utriusque hominis gaudium III s. 82
- Ex quo tuae fraternitatis notitiam et societatis dilectionem habui, totis animi III s. 79
- Ex quo vestrae fraternitatis litteras saepe legendo replicavi, meum ex templo animum exhilaravi III s. 70
- Ex relatione dilecti filii in Christo N presbyteri ecclesiae vestrae canonici accepimus, quia post discessum bonae memoriae N decani ecclesiae VII s. 281. VIII s. 281. XIII s. 281
- Ex sincerae dilectionis constantia et fidelitate processisse dinoscimus illam mentis XIII s. 829
- Exaltator humilium, deus, vota nostra ab excelso prospiciens, desideratum immo vix XIII s. 825
- Exemplum suarum pastoribus ovium perseverantiae praebens et exhibens, pastor bonus XIV 24 s. 864
- Exhibita nobis rectoris de N petitio continebat, quod—cum N laicus, parrochianus suus, subitaneae mortis XI 85 s. 573
- Exhibito rem praesentium, in cujus ore verba nostra secreta posuimus, vestrae VIII s. 398
- Exhibito rem praesentium N dilectioni vestrae fideliter recomendo, rogans vos anhang I zu VIII s. 399
- Exigente pia devotionis affectu, quem ad ordinem nostrum percepimus vos habere XIV 69 s. 880

Exigit ordo juris positivi, et lex dictat nihilominus naturalis, ut quicunque	XIV 65 s. 878
Exiit de corde patris filius in hunc mundum, semen suum in agro ecclesiae seminare	XIV 10 s. 859
Existens in mari hujus mundi Petri navicula contrariis interdum ventis (ex)pellitur	XIII s. 811
Exortae discordiae odiosa turbatio, quae in finibus vestris seminaria suscipit simultatum	XIII s. 825
Exorta dudum inter N actorem ex una parte et N reum ex altera super quibusdam decimis materia	XII s. 685
Experte (aperte) praeclaruit fidei tuae stenuitas, qua romanum imperium incessanter amplecteris	XIII s. 824
Experti experimento multiplici et quasi oculata fide veraciter intuentes, quod guerrarum	VII s. 334
Exposcit inter alia debitum officii pastoralis, ut ea quae ad sacrae religionis fomentum	XIV s. 910
Exposuit nobis dilectus filius N in nostra praesentia constitutus, quod ipse N de tali loco	XII s. 624
Exspectatus a nobis jam dudum in laboribus et aerumnis desiderandissimus celsitudinis vestrae reditus	VII s. 342
Exsurgit adversum vos terra clamoribus, et ad aures regiae celsitudinis pauperum gemitus	XIII s. 823

F.

Fatigatus est auditus noster clamoribus, filii nostri Chunradi regis insolencias in publicum	XIII s. 814
Felicitum prosperitas continuata successuum, victoriosi processus nostri tripudium	XIII s. 816
Filium, enutrivit et exaltavi. ipse autem sprexit me	VII s. 336
Filius dei deus, qui et filius hominis, homo deus in diversorio nascitur, et	VII s. 312
Firmamenti pulchritudine et decore, diversitate siderum et speciositate fulgida superiorum	XIII s. 816
Florentem vestrae profunditatis scientiam et mellifluae doctrinae faciundiam	Henricus francigena s. 68
Florida ordinis vestri et commemorabilis rectitudo, quae nostris ubilibet supportandis	XIII s. 818
Fluctivagi jam dudum status imperii gravem lapsum et miserabiles populi christiani	XIII s. 819
Foecunda nobis indicata tua devotio serenitati nostrae dignum facere te praeiit	XIII s. 819
Forte mente ne dolemo de le vostre adversitate, lo bene et altro quando	VI s. 192
Fratrem N talem, exhibitorem praesentium, monachum domus nostrae, quem ad domum talem	XIV 85 s. 888
Fratrem talem, quem ad praesens in domo nostra commode non possumus retinere	XIV 86 s. 888
Fundans Christus suam ecclesiam supra petram, Petrum ipsum beatissimum vicarium suum statuens	XIV 2 s. 855
Fundata domus domini super immobile firmamentum, super quod secundum apostolum	XIII s. 812
Funiculi triplicis adunata conjunctio juxta sapientiae elogium	XIII s. 827
Furiosam superbiam et superbam furiam Lucanorum, qua succensi frequentes se contra	XIII s. 813

G.

- Gaudemus plurimum et laetamur, quod summus pontifex causam quae inter nos V s. 158
- Geminare videmur in nobis augmenta congaudio pulchrioris, si festivos et XIII s. 814
- Generali, qua cunctos amplectimur fidei participatione christicolae, sed speciali, qua vestram XIII s. 812
- Gloria sanguinis generosi et innata vobis pietas a patribus vestris, veneranda augusta VII s. 332
- Gloriamur de vobis in domino, quod paterno nostro affectui quem ad vos semper habuimus VII s. 284
- Glorificetur nomen altissimi, gloria sua disponens omnia, cuius incomprehensibilia sunt iudicia XI 75 s. 566
- Gloriosus deus in sanctis suis, in ipsorum glorificatione gaudens, in veneratione XII s. 701
- Gloriosus epistolae vestrae tenor multiplici nos fecit gloria reflorescere V s. 162
- Grande matri provenit gaudium ex filii bonitate; vixque aliquid est quod ita parentes laetificet XIII s. 807
- Grande multiplicant gaudium in filii devoti praecordiis crebra pietatis paternae levamina XIII s. 823
- Grandem cordi nostro materiam exultationis induxit, quod quiescente jam intumescunt XIII s. 824
- Gratae valde culmini nostro tuae litterae pervenerunt, in quibus XIII s. 816
- Gravem querelam clericorum portianiorum N ecclesiae accepimus, continentem quod rector XI 62 s. 559

H.

- Hactenus se grati temporis aptitudo non obtulit, meae devotionis obsequia vestro beneplacito XIII s. 832
- Haec est copia cujusdam procuratorii exhibiti in iudicio per inscriptum procuratorem XII s. 699
- Harum auctoritate litterarum qua fungimur in hac parte dictum clericum in scientia moribus vita XI 94 s. 579
- Hinc est, quod nos qui affectu speciali et praecipua te amplectimur caritate VII s. 306. VIII s. 306. XIII s. 306
- His qui dant scientiae operam, ut clericali ordine domino famulentur XI 111 s. 590
- Hoc miraveglia, se l'uno homo no vole seccurrere al altro in la necessitate VI s. 194
- Hoc verbo quod locutus est dominus per prophetam: ecce ego ipse requiram oves meas VII s. 322
- Horrendae persecutionis immanitas, quam tu et alii nostri principes et fideles pro pura fidei XIII s. 823
- Hujus igitur auctoritate mandati vobis mandamus XVIII s. 1006
- Humanae conditionis dignitas, suae primitivae originis non immemor, qua omnes ab initio XIII s. 832

I. J.

- Jam biennium est elapsum quod per obsidionem Damiatiae soldanus Babyloniae V s. 173

- Ibi debemus misericordiam collocare, ubi per rationem misericordiam
confidimus invenire . . . s. 100 note 1
- Igitur de sapientum curiae nostrae consilio nobis Capuanis, fidelibus
nostris . . . IX s. 457
- Illa, beatissime pater, de admirabili vestra creatione praecordiis
nostris . . . XIII s. 822
- Illustris et nobilissimus vir N de N nostrae civitatis civis quosdam
convenit . . . V s. 170
- Immensae serenitatis amoenitas apostolicae tubae flatu jam undique
cunctis fidei . . . XIII s. 820
- Imperatoriae dignitatis diademate ac dextera fortitudinis manus sceptri-
gerae . . . XIII s. 816
- Imperialis thronus extollitur, et augustalis honoris titulus decoratur,
cum ad loca . . . XIII s. 828
- Imputabitur negligentiae somnolenti pastoris, si lupina lacerantur ovi-
culae feritate . . . X s. 504
- In causa matrimoniali quae coram nobis inter N virum ex una parte
et N mulierem . . . XI 57 s. 557
- In causa matrimoniali quae inter N virum ex una parte et N mulie-
rem ex altera coram nobis . . . XI 17 s. 539
- In causa quae vertitur inter dominam N abbatissam de N et praepo-
situm et capitulum ejus super quadam praebenda et vinea . . . VII s. 289
- In causa quae vertitur inter dominum N praepositum ex una et capi-
tulum N ex altera, dictus praepositus in N . . . VII s. 290
- In causa quae vertitur inter N plebanum de N et N plebanum de N
plebanus de tali loco dictum plebanum de N qui pro actore . . . VII s. 288
- In causa quae vertitur inter plebanum de N et N et fratrem ejus, ejus-
dem ecclesiae patronos, super uno manso . . . VII s. 289
- In causa quae vertitur inter plebanum de N ex una et N et fratrem ejus,
ejusdem ecclesiae patronos, ex altera . . . VII s. 290. VIII s. 290. XIII s. 290
- In domo domini Martha sollicitè ministrando turbatur, et Maria . . . XIII s. 809
- In excellenti specula regiae majestatis ordinatione divina feliciter con-
stituti, ad prospiciendum . . . XIII s. 827
- In piis paternae vigilantiae praecordiis erga nos frequenter accensa
non potuit delitescere . . . XIII s. 820
- In praecelsae dignitatis honore, quo nos praetulit exaltator humilium,
quasi onus . . . XIII s. 817
- In praesentia mei notarii etc. dominus N de tali loco confessus fuit et
cognovit, se mutuo habuisse . . . XII s. 599
- In tali loco constituti ad praesens praesentialiter, ac visitationis officio
inibi jam vacantes . . . XIV 33 s. 867
- In urbe Roma non longe a liminibus sancti Petri apostolorum princi-
pis felicitis et clarae memoriae Innocentius papa . . . VII s. 311
- In vestris actibus illius providentiae studium servare vos convenit, ut
videlicet per justitiae . . . XIII s. 807
- In vinea domini Sabaoth cultores licet immeriti positi et custodes, de-
bemus vos divinis allicere . . . XIII s. 808
- In vinea domini Sabaoth, luna in sanguinem versa priscis temporibus
vigilare pastores et super . . . XIII s. 833
- In zelo fervidae caritatis, qua universos et singulos sacri imperii prin-
cipes velut membra . . . XIII s. 827
- Incentivi amoris affectio, qua naturaliter seminariae dulcedinis propa-
gine sumus divino . . . XIII s. 829
- Inde ascribi cupientibus militiae clericali libenter facimus de bonis
ecclesiasticis provideri . . . XI 110 s. 590

Inde personarum attendimus merita, cum aliquibus gratiam elargimur	XI 109 s. 589
Indignatio, quam concepit indigne adversus salzburgensem ecclesiam dominus rex Bohemiae	XIII s. 831
Infinitae misericordiae dominus tribulatam jam diutius civitatem et dioecesim N	XIII s. 825
Infra scriptae sunt attestaciones dictorum testium N et N contra N XII s. 673	
Ingratitudinis vitium tunc ut credimus deprehenditur in ingratis, cum non solum	XIV 50 s. 873
Inimicus convincitur veritatis, tam is qui veritatem occultat, quam is qui scienter	IX s. 459
Innotescat vestrae paternitatis auribus, me divina misericordia Bononiae sanum	III s. 81
Innovatur quasi jugiter ecclesiae sanctae dolor, nec ei conceditur ad tempus modicum respirare	XIII s. 809
Insigne speculum regni Germaniae, nobilis illa leodiensis ecclesia, quae in oculis nostris	XIII s. 826
Instantium negotiorum dei votiva promotio, ut votis fidelium in sui efficacia et acceleratione occurrat	XIII s. 806
Insper volens dictum procuratorem relevari ab onere satisfaciendi, promisit mihi	XII s. 612
Insper volens dictum suum procuratorem et substitutum vel substitutos ab eo relevare	XII s. 611
Insper volentes dictos procuratores nostros et quemlibet eorum XII s. 618	
Intelleximus, quod vos corpus N parrochiani vestri jam defuncti recusatis tradere	XII s. 644 note 2
Inter alia devotionis insignia, quibus erga progenitores nostros et nos hactenus probabiliter	XIII s. 813
Inter alia quae vestrae dignitatis supereminens celsitudo devotioni nostrae larga sua	VII s. 336
Inter cetera (quaelibet) angustalium titularum insignia nobis attributa divinitus, inter	XIII s. 826
Inter cetera, quorum cura nos angit, illa praecipue meditatio occupat mentem nostram	XIII s. 815
Inter cetera, quorum nos cura pervigil sollicitat, quorum nos utique curiosa sollicitudo	XIII s. 822
Inter cetera, quorum nos pervigil cura sollicitat, quorum desiderabilis expectatio mentem	XIII s. 822
Inter cetera tuae nobilitatis atque virtutis facta egregia unum de te III s. 78	
Inter curas multiplices et immensas, quibus assidue angimur et distrahimur super vires, propensior	XIII s. 806
Inter N et N quaedam causa vertitur, quae non potest absque vestro patrocinio terminari	V s. 172
Inter praecipua caritatis opera, licet omne quod ex ejus fonte procedit purum sit pariter et sincerum	VII s. 284
Inter terrenas opes, quas mortalis oculus concupiscit, quasi cariora desiderat aurum	XIII s. 810
Intimandum fore credimus apostolicae sanctitati, quis eventus finierit litem illam quam quondam	XIII s. 815
Intimat sanctitati vestrae N archidiaconus, quod — cum bononiensis episcopus a felicitis memoriae Coelestino receperit in mandatis V s. 151	
Intuentes quod torneamenta in quibus milites ad solam ostentationem	V s. 152
Jubemus, ut filio quondam regis Tancredi et Margarito ammiraglio maris oculi evellantur	V s. 155

Juste pater et domine, post varios laborum circuitus, post diversos
 exitus viarum VII s. 331
 Justis petentium desideriis facilem nos decet praebere consensum, et
 vota anhang I zu VIII s. 399 und 400
 Juxta vestrarum precum tenorem, quas loco suscepimus mandatorum,
 pro vobis V s. 166

L.

Laboriosus fructus in studio non solum studenti parit honorem, sed
 studentis amicos X s. 487 note 2
 Laetentur coeli, et terra in voce festivae jocunditatis exsultet. assint
 catholicae fidei XIII s. 825
 Laetetur et gratuletur totis visceribus laetibunda et laudans invicta
 Germania XIII s. 817
 Largitatis est gratia, signum dilectionis, alios exhortari quorum opitu-
 lamine X s. 487 note 1
 Lator praesentium nomine N effectum per vocem nititur imitari,
 quoniam oris V s. 164
 Lator praesentium nomine N ex re nomen habere videtur V s. 164
 Lator praesentium nomine N omnes coecos superat in videndo V s. 164
 Latorem praesentium N, qui violam scit tangere in dulcore, ad vos
 duximus V s. 163
 Latorem sive latricem praesentium N joculartricem sive jocularorem,
 qui vel quae V s. 164
 Laudabile est scripturae testimonium, quae oblivionis redimit detrimentum,
 emergentem s. 100 note 2
 Laudabilis et gloriosus in aeterna saecula dei filius benedictus et be-
 nedicens omnibus XIII s. 825
 Lege naturae et jure paterno cogitur quisque ex se natum diligere,
 ac a brutis III s. 73
 Legis lator noster, beatissimus Benedictus, volens abbatis officium pro-
 vide et salubriter exerceri XIV 52 s. 874
 Lex etiam naturalis, carissime, nos docet debere aliis facere quod no-
 bis fieri volumus III s. 87
 Libenter taceremus quod dicimus, si possemus. libenter aboleremus
 quod scribitur XII s. 623
 Licet ad instar humani corporis diversa membra ordinis universi
 tanquam XIV 31 s. 867
 Licet alias pro tali vobis direxerimus primarias preces nostras, ut ipsi
 secundum antiquam XIII s. 817
 Licet amicus ex eo quod sit custos animi nuncupetur, quia tamen sic
 est amicitia XIV 45 s. 872
 Licet collegium ordinis universi unum corpus mysticum efficiat nostri
 capitis XIV 36 s. 868
 Licet de sublimatione seu creatione vestra toto mentis affectu ob spem
 defensionis speratae XIII s. 829
 Licet et terrarum longa intervalla, amicorum amicissime, nostra corpora
 non mentes Henricus francigena s. 90
 Licet ex decessu sanctae recordationis venerabilis in Christo fratris N
 archiepiscopi super vos manus domini sit specialiter aggravata,
 utpote VIII s. 282. XIII s. 282. vgl. VII s. 282
 Licet ille incomprehensibilis et immensus, cui anima fidelis hospitium,
 cui mens pia est templum VII s. 310

- Licet in latitudine libertatis naturaliter conditio humana gaudeat, quoniam tamen . . . XIII s. 826
- Licet in perfectionis semita humanae fragilitatis conditio vix adeo gressum figat, quin extra . . . VII s. 331
- Licet insignia, clarissime juvenum, per morum honestatem evidenter appareant . . . III s. 79
- Licet is, de cujus munere venit ut sibi a fidelibus (suis) digne et laudabiliter serviatur . . . XIII s. 756. XIV s. 912
- Licet lenones et rofiani sint ipso iure infames, adhuc tamen V s. 154
- Licet longa terrarum spatia nostra sequestrent corpora, vetus tamen et fervens . . . anhang zu III s. 90
- Licet mihi semper contrarius exstiteris et rebellis, non tamen nocere tibi volo . . . VI s. 195
- Licet non sim potens pro omnibus respondere quae vestra gratia mihi fecit . . . VI s. 195
- Licet ordinem nostrum pater coelestis, verus agricola, in agro suae ecclesiae plantavit vineam . . . XIV 29 s. 865
- Licet ordo noster de benignitate sedis apostolicae in tanta talique libertate . . . XIV 60 s. 876
- Licet portae dignitatum et curae pastorális dignitas patere nequaquam debeant . . . XIV 62 s. 877
- Licet quibusdam monachis et aliis religiosis a sede apostolica sit indultum, ne postquam aliquis professus . . . VII s. 336
- Licet ratione paternitatis filiae nostrae, domui tali, visitationis officium annuum . . . XIV 35 s. 868
- Licet rex summus ad coeleste suum convivium multos vocarit, multique vocati . . . XIV 38 s. 869
- Licet sapientia dei patris evangelizando praeconizet ecclesiae filiis universis . . . XIV 5 s. 857
- Licet secundum apostolum gloria nostra sit testimonium conscientiae nostrae, quia tamen . . . VII s. 325
- Licet secundum apostolum simus omnes in domino corpus unum, et respectu habito . . . VII s. 329
- Litteras domini papae recepimus in hac forma, oder in hunc modum . . . VII s. 278. VIII s. 278. XI 103 s. 586. XIII s. 278
- Litteras domini papae recepimus in haec verba . . . XVIII s. 1003
- Litteras domini papae specialis gratiae recepimus in hac forma . . . VII s. 306
- Litteras et mandatum sedis apostolicae recepimus in hac forma . . . XII s. 305
- Litteras excellentiae tuae ea qua decuit benigne suscepimus. quibus libenter auditis . . . XIII s. 812
- Litteras nostri sigilli munimine roboratas vestrae duximus amicitiae destinandas . . . V s. 163
- Litteras sanctissimi patris domini N pro te recepimus sub hac forma . . . XII s. 701
- Litteras sanctissimi patris domini N sacrosanctae romanae ecclesie summi pontificis, non vitiatas, non cancellatas . . . XI 102 s. 586
- Litteras tuas recepimus, continentes quod — cum tu quadam instanti et urgente necessitate . . . XI 41 s. 551
- Litteras vestras, carissime, amabiliter suscepi, et acceptas gratanter perlegi . . . III s. 83
- Litteras vestras, quas nostro misistis culmini, consuetae benignitatis alacritate suscepimus . . . XIII s. 822

Litteras vestras, quas regio culmini direxistis, affectione benigna suscepimus. (et) vestrae devotionis	XIII s. 824
Lucis aeternae lumine destitutus lucifer, caduca superbia procurante, coelo	XIII s. 806
Lugubris exsurgente mortis aculeo non sine fletu seriem moestae consolationis aggredimur	XIII s. 833
Lumen illuminans, lux vera, suae lucis radio purificans omnem hominem venientem	VII s. 315
Lustratis per mundi climata pluribus regionibus, et peragratiss per circuitum linguis et	XIII s. 832
Luxit hactenus, et elanguit terra. confusus erat Libanus, et sordebat sed ecclesiae	XIII s. 830

III.

Magnam nobis laetitiam gloriae vestrae ingessit epistola, quae aeternae vitae	III s. 76
Magnis et crebris insignita prodigiis christianae fidei rectitudo jam novo novi sancti	XIII s. 809
Magnitudinis vestrae apices nobis novissime per harum latorem praesentatos, dulcedinis	XIII s. 831
Majestatem vestram duximus litteris praesentibus consulendam, quid de filio quondam regis Tancredi	V s. 155
Mandamus vobis, quatenus sicutastis ad diem veneris post octavas trinitatis N anglicum	X s. 509
Mandatum domini papae recepimus in haec verba	X s. 506
Mandemo a vni supito pena d'escommunegaxone, che no dei pa fare cum l'emperatore	VI s. 187
Manifestum sit omnibus, quod N in nostra praesentia constitutus N filium suum	XV s. 940
Mediator dei et hominum Jesus Christus, reconcilians ima summis, ad hoc vos suis ovibus	XIV 7 s. 858
Mentis nostrae tabernaculum floridae cuiusdam jocunditatis amiculo exstitit serenatum	XIII s. 815
Meretrix vel focaria quae scienter coierit cum leproso protinus comburatur	V s. 154
Miramur, quod in termino quem aliis nostris litteris vobis statuimus ad nostram	VI s. 182
Miserator et misericors dominus, qui mortem peccatoris non desiderat sed ut vivat potius	XIV 27 s. 865
Misericorditer ecclesia agere tenetur cum illis praecipue qui sacram ad fidem	X s. 512
Monachos et clericos universos qui causa studii vel criminis perpetrandi alterant	V s. 153
Mortalium astutia cavillosa invenire nititur semitas falsitatis, ut sub velamine	V s. 172
Multa necessitate compellimur, ut afflictionumstrarum multitudinem ad apostolatus vestri	XIII s. 830
Multifarie multisque modis, prout fama celebrior litteris publice	XIII s. 814
Multiplicatis excessibus N plebani de N, ita quod tota vicina eorundem fama detestabili laboraret	VII s. 287

Multotiens ad te venire credimus, ut tenemur. totiens precamina porreximus	VI s. 193
Multum credimus vestrae liberali gratiae deperire, si vestris servitoribus	VI s. 192
Multum de vobis miramur, et merito possumus admirari, quia per nos primo et secundo citati	VI s. 183
Mysticis mysteriis jure deservit mysticus intellectus, et figura praeambulat veritati	VII s. 313. VIII s. 313. XIII s. 313

N.

N actor praedictus, comparens coram domino archiepiscopo, positiones exhibuit	XII s. 669
N citatus ad instantiam N de tali loco comparuit coram domino archiepiscopo	XII s. 645
N clerici de sancto N accepimus questionem, quod N de sancto N et N presbyter	X s. 505
N de N ex una parte et N ex altera de lite et discordia seu controversia	XII s. 681
N de N, intendens ad romanam curiam proficisci, fecit constituit et ordinavit magistrum N	XII s. 615
N de N nobis conquerendo monstravit, quod — cum in causa matrimoniali quae coram nobis inter ipsum	XI 21 s. 541
N de N, nuntius domini archiepiscopi, retulit mihi notario infrascripto, se de mandato ipsius	XII s. 633
N de N, nuntius suprascriptus, retulit mihi notario infrascripto, se citasse N	XII s. 632
N de N, procurator N de tali loco, constitutus in judicio coram tali iudice, promisit solemniter	XII s. 652
N de N, testis juratus — lectis et apertis et vulgarizatis articulis suprascriptis — dixit	XII s. 674
N de tali loco, attendens grata servitia et accepta quae a N de tali loco ab olim recepit	XII s. 601
N de tali loco confessus fuit, se habuisse et recepisse cum affectu verae et integrae solutionis	XII s. 600
N de tali loco, constitutus ante ostium camerae domini N archiepiscopi apud talem locum	XII s. 696
N de tali loco, constitutus in praesentia domini archiepiscopi, obtulit se defensorem N	XII s. 654
N de tali loco praesentavit se coram domino archiepiscopo contra N de tali loco	XII s. 636
N et N testes producti ab N contra testes super praemissis N iuraverunt	XII s. 672
N et socios suos exhibitores praesentium honestati vestrae fideliter commendamus	VIII s. 395
N, filius cujusdam talis, comparuit in termino sibi dato coram domino archiepiscopo	XII s. 660
N, filius N de tali loco, volens agere nomine dicti patris sui absentis contra N	XII s. 653
N latorem praesentium, vel exhibitorem, burgensem N qui ire proponit N	VIII s. 395
N latrrix praesentium in die lunae post festum beati N sufficienter expectavit	X s. 509

- N N N iudices a sede apostolica delegati in causa quae vertitur inter plebanum de N et N et fratrem eius, eiusdem ecclesiae patronos, super uno manso . . . VII s. 289
- N N N nos electi arbitri a domino N, N N N nos electi arbitri a domino N, in causa quae vertitur inter ipsum et nobilem virum memoratum sic in arbitrio . VII s. 291. VIII s. 291. XIII s. 291
- N, pater N, volens agere nomine dicti filii sui actione injuriarum contra N . . . XII s. 654
- N, procurator N ut asserit, quia mandatum ad praesens non potest ostendere . . . XII s. 652
- N procurator talis in iudicio constitutus, post litem contestatam ab eodem N . . . XII s. 619 note 5
- N rector ecclesiae de N praesentavit se coram domino archiepiscopo suprascripto . . . XI s. 636
- N rector ecclesiae N nobis graviter conquerendo monstravit, quod vos contra deum et iustitiam sibi decimas . . . XII 4 s. 532
- N requisitus de loco, de tempore, de numero personarum, de modo facti, de causa . . . X s. 508
- N testis iuratus, lectis et vulgarizatis sibi singulariter articulis suprascriptis, super primo . . . XII s. 676
- Ne ea quae aguntur coram nobis excidant a memoria, quae res fragilis est . . . VIII s. 383
- Ne ea quae fiunt in tempore labantur cum tempore, expedit ut quae aguntur . . . VIII s. 382
- Ne contractuum memoria disperiret, inventum est tabellionatus officium . . . XIII s. 819
- Ne famae vulgari, quae nonnunquam a fallacibus oritur et a falso, de facili . . . XIV 44 s. 872
- Ne nobis circa ardua rei negotia publicae praepeditis aliquibus imperii nostri locis propter diutinam nostram absentiam jus postulantis deesse . VII s. 277. VIII s. 277. XIII s. 277
- Ne transgressores malitiose quaerant subterfugia delinquendi, statumur ut omnes . . . V s. 152
- Necesse (est) habet inconcussum fore virtutis divinae promissum, et omnis potentia ad nihilum . . . XIII s. 833
- Nequaquam accidit, et est a saeculo inauditum, quod pro maleficio quis ditetur . . . VI s. 194
- Nisi faciem tuam ut petram durissimam posuisses, et indurasses cor tuum durius adamante . . . XIII s. 809
- Nobile opus sedentis in solio clementia suadente prosequimur, si per lubrica culpae . . . XIII s. 827
- Nobiliores ecclesias honorare intendimus, non gravare, cum pro talibus eis porrigimus preces . . . VII s. 301
- Nobilis animi tui nativitas, potentis naturae creatricis officio ministrante, a claris progenitoribus . . . XIII s. 807
- Nobilis mulier N in civitate vestra nobilem sicut novistis accepit maritum . . . V s. 171
- Nobilis vir de N nobis humiliter supplicavit, ut excommunicationis sententiam . . . VII s. 295. VIII s. 295. XIII s. 295
- Nobilitatem et magnitudinem vestram duximus litteris praesentibus rogitandam . . . V s. 161
- Non deferitur ad altare pungens urtica, sed candens lilium, quia tam odore . . . X s. 512

- Non est mirum, si de vestra promotione damus domino incessanter gloriam et honorem, cum ipse XIII s. 832
- Non magisterii assiduitas, non exercitii diuturnitas, non stipendii immensitas illum III s. 79
- Non opum non munerum quaevis profusa largitio tantum (tuam) poterit sublimare XIII s. 811
- Non sine admiratione dicimus et dolore, quod imperatorem et Cremonenses flumen VI s. 194
- Non siue causa dolemus plurimum et miramur, et omnes consanguinei et amici V s. 172
- Non videmus, quod ille qui locum sacrum violare praesumit debeat per loci sacri refugium V s. 155
- Nos dei gratia N N ecclesiarum episcopi notum facimus universis praesentes litteras inspecturis, quod anno domini XIII s. 771
- Nos etc. quod — cum infirmitate corporea praegravati corruptionis ac mortis XIV s. 898
- Nos etc. quod — cum vineta omnia domus nostrae propriis sumtibus et expensis XIV s. 897
- Nos etc. quod nos onere debitorum praegravati, quibus accrescebant damna gravia et usurae XIV s. 900
- Nos etc. quod vir nobilis, circa laudem gloriosae virginis ampliandam suae devotionis XIV s. 897
- Nos frater etc. quod ad nostrae petitionis instantiam diligentem talis amicus XIV s. 907
- Nos frater etc. quod — cum tale praedium, quod talis a nobis tenuerat titulo feodi censualis XIV s. 907
- Nos frater etc. quod vir honorificus talis, de nostra gerens fide confidentiam specialem XIV s. 907
- Nos frater etc. recognoscimus et constare volumus praesentium inspectoribus universis, quod nos fratrem talem XIV s. 915
- Nos frater N abbas Cystercii totusque conventus etc. quod — cum quaedam abbatia nostri ordinis XIV s. 904
- Nos frater talis etc. notum fieri etc. quod — matura sana ac sufficiente deliberatione praehabita — propter necessitatem gravium debitorum quae nostro XIV s. 842 note 1
- Nos frater talis etc. quod deliberatione matura et provida praeunte, voluntate quoque XIV s. 906
- Nos igitur secundum tenorem mandati apostolici super praemissis perquisita diligentius veritate VII s. 53
- Nos igitur sententiam ab ipsis latam, sicut iuste et rationabiliter lata est VII s. 295
- Nos iudices consules scabini et universitas civium civitatis talis etc. quod consilio praehabito XIV s. 898
- Nos miseratione divina episcopus, memores conditionis humanae, quam semper comitatur XI 98 s. 582
- Nos N comes talis tenore praesentium recognoscimus etc. quod maturo consilio praeambulo XIV s. 902
- Nos N dei gratia dux N notum esse volumus universis praesentes litteras inspecturis, quod anno domini XIII s. 772
- Nos N episcopus, scientes nos indebite gravari a domino N episcopo in eo quod idem se scribit conservatorem ordinis sororum poenitentium VII s. 297. VIII s. 297. XIII s. 297
- Nos N et N arbitri et arbitratores et amicales compositores assumti communiter XII s. 684

- Nos N et N archiepiscopi super causa quae vertebatur inter N electum ex una parte V s. 149
- Nos N et N, de communi consensu et voluntate consulum societatis Lombardiae V s. 124
- Nos N iudex et universitas civitatis N universis praesentium inspectoribus declaramus, quod — cum quaedam lis XIII s. 770
- Nos N iudex et universitas civium civitatis N omnibus Christi fidelibus praesentes litteras inspecturis XIII s. 769
- Nos N miles iudex cum universitate civitatis N tenore praesentium profiteamur XIII s. 768
- Nos talis etc. quod — cum talis possessiones quasdam viris religiosis talibus XIV s. 905
- Nos talis etc. quod — licet felicis recordationis pater noster talis quasdam possessiones XIV s. 905
- Nos talis praelatus tenore praesentium profiteamur, quod — cum inter talem N ex una XII s. 717
- Nos vero consideratis diligenter circumstantiis universis in dicto rescripto apostolico ipsum scolarem XI s. 549
- Noster instantur, quem in subditorum emolumenta dirigimus, sollicitatur animus vel affectus XIII s. 828
- Nostrae maiestatis auribus est relatum, quod in locis silvosis et abditis V s. 152
- Nostrorum antiqua parentum dilectio, terrarum propinquitas, et locorum conjunctio anhang zu III s. 92
- Notum esse volumus, et tenore litterarum praesentium protestamur, quod nos talem plebanum VII s. 280. VIII s. 280. vgl. XIII s. 280
- Notum esse volumus, quod — cum praepositus ecclesiae nostrae cruce signatus VIII s. 397
- Notum facimus Christi fidelibus ad quos litterae praesentes advenerint, quod nos N magistro capellano nostro dedimus licentiam contrahendi VIII s. 395. vgl. XIII s. 395
- Notum facimus omnibus Christi fidelibus ad quos litterae praesentes wie vor XIII s. 395. vgl. VIII s. 395
- Notum facimus omnibus et singulis per praesentes, quod N talis in nostra praesentia XIV s. 909
- Notum facimus omnibus per praesentes, quod N talis concivis noster et N uxor eius XIV s. 908
- Notum facimus, quod talis in nostra praesentia constitutus talem procuratorem suum XIV s. 915
- Notum facimus reverendissimae paternitati vestrae, quod in omni causa contra nos et ecclesiam VII s. 280. VIII s. 280. XIII s. 280
- Notum facimus reverentiae vestrae, quod cum ad citationem vestram N venire non possimus VII s. 279
- Notum facimus universis, quod dilectus noster N plebanus talis zelo dei inducente cruce signatus VII s. 344
- Notum sit omnibus etc., quod ego N concedo tibi N et tuis in perpetuum omne jus XV s. 944
- Notum sit omnibus quibus hoc scriptum advenerit, quod nos N, qui jure litonis VIII s. 396
- Notum sit omnibus, quod ad petitionem N — filii quondam N — dedimus N tutorem XV s. 934
- Notum sit omnibus, quod anno domini etc. in tali loco tali die talis mensis ego N mercator XV s. 946
- Notum sit omnibus, quod anno domini etc. N datus tutor — vel curator — N, quondam filii N XV s. 935

- Notum sit omnibus, quod anno domini etc. tali die talis mensis nos N
dei gracia comes talis XV s. 946
- Notum sit omnibus, quod — cum N bonorum suorum dilapidator ex-
sisteret XV s. 945
- Notum sit omnibus, quod ego N adopto te N cum omnibus rebus tuis
et possessionibus XV s. 947
- Notum sit omnibus, quod ego N miles de tali loco do in emphiteosim
tibi N terram XV s. 942
- Notum sit omnibus, quod ego N obligo tibi N pro centum marcis,
quas mihi mutuo XV s. 945
- Notum sit omnibus, quod ego N pro remedio meorum peccaminum hoc
manumissionis instrumento XV s. 947
- Notum sit omnibus, quod N curator N, filii quondam N, in praesentia
nostra et amicorum XV s. 934
- Notum sit omnibus, quod nos ad instantiam N et N, qui diabolo insti-
gante N militem occiderunt VIII s. 397
- Notum sit omnibus tam praesentibus quam futuris, quod ego N mera
et spontanea voluntate XV s. 939
- Notum sit omnibus tam praesentibus quam futuris, quod nos dei gratia
comes talis mera XV s. 939
- Notum sit praesentibus et futuris, quod ego N miles de loco sic dicto
controversiam X s. 508
- Notum sit, quod N uxor N in nostra praesentia constituta, tutelam N
et N filiorum suorum volens XV s. 933
- Notum sit universis hominibus nostri districtus, quod latoribus prae-
sentium mercatoribus V s. 161
- Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod — cum inter nos
N episcopum ex una parte et capitulum ejusdem ex altera super
divisione bonorum XI 88 s. 575
- Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod — cum inter nos
N ex una parte et capitulum ejusdem ex altera super jure patro-
natus XI 90 s. 576
- Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod — cum nos N
episcopus ad N ecclesiam XI 59 s. 558
- Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod ego N mercator
N confiteor et recognosco XI 92 s. 577
- Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod in N die N anno
nos N recognoscimus XI 91 s. 577
- Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod nos N die in N
loco recepimus computationem XI 66 s. 562
- Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod nos N vidimus
et diligenter inspeximus XI 61 s. 559
- Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod rogatu et inter-
pellatione XIII s. 766
- Noverint universi, quod nos N clericum, exhibito rem praesentium, pro-
batum (et) quasi dignum . . . VII s. 330. VIII s. 330. XIII s. 330
- Noverint universi, quod talis N episcopus nomine ecclesiae nostrae con-
stituimus fecimus seu ordinavimus XI 99 s. 582
- Noverit omnis universitas, quod nos secundum officii nostri debitum ex
insinuatione dilecti VII s. 345
- Noverit reverentia vestra, quod cum ad citationem vestram N venire
non possimus VIII s. 279
- Noverit reverentia vestra, quod nos fidelem et familiarem nostrum N
talem canonicum VII s. 278. VIII s. 278. XIII s. 278

- Noverit universitas vestra, quod nos dilecto nostro magistro N canonico in N, quem ad sedem apostolicam nostrum procuratorem XI 100 s. 583
- Noverit universitas vestra, quod nos dilectos nobis magistros N et N licet absentes XII s. 617
- Noveritis, dominum papam mihi misisse pro venerabili patre domino N episcopo VI s. 182
- Noveritis, N sacerdotem nostrae dioecesis, latorem praesentium, ad partes alias XI 26 s. 544
- Noveritis, N sacerdotem nostrae dioecesis, latorem praesentium per nos XI 25 s. 543
- Noveritis, nos a domino papa — oder a sanctissimo patre summo pontifice — recepisse XI 105 und 107 s. 587 und 588. XII s. 706
- Noveritis, nos a sede apostolica litteras in forma quae sequitur recepisse XII s. 708
- Noveritis, nos N clericum, latorem praesentium, de licentia per litteras reverendi patris XI 30 s. 546
- Noveritis, nos N clericum N ecclesiae, latorem praesentium, ad diacognatus ordinem XI 43 s. 552
- Noveritis, nos olim N de tali loco ad instantiam N loci ejusdem ob ejus contumaciam XII s. 642
- Noveritis, nos olim summi pontificis recepisse litteras in hac forma XI 95 s. 580
- Noveritis, nos recepisse litteras a nostro vicario in hanc formam XI 49 s. 555
- Noveritis, nos recepisse litteras sanctissimi patris domini N, tenoris et continentiae XII s. 630
- Noveritis, nos religiosi viri domini papae poenitentiararii recepisse litteras sub hoc forma XI 38 s. 55 XI 104 s. 587
- Noveritis, nos summi pontificis recepisse litteras in hunc modum XI 37 s. 549. XI 94 s. 579
- Noveritis, nos tales litteras a summo pontifice recepisse VI s. 183
- Noveritis, nos vidisse ac de verbo ad verbum diligenter legisse quasdam litteras XII s. 699
- Noveritis, quod constitutus in praesentia nostra N de N quandam appellationem XII s. 690
- Noveritis, quod dante domino N die erimus in vestra ecclesia et eam personaliter XI 67 s. 562
- Noveritis, quod N die in N loco recepimus computum a serviente nostro de omnibus XI 65 s. 561
- Noveritis, quod nos ad praesentationem domini regis, vel ad praesentationem patronorum XI +7 und 48 s. 554
- Noveritis, quod nos auxiliante domino in istis quatuor temporibus proximis venturis intendimus XI 42 s. 552
- Noveritis, quod nos dilectos nobis in Christo magistros N praesentem et N absentem tanquam praesentem XII s. 614
- Noveritis, quod nos disponente domino N ecclesiam N die intendimus consecrare XI 71 s. 564
- Noveritis universi praesentes litteras inspecturi, quod — cum inter talem et talem talis quaestio XIV s. 923

O.

- Olim in causa quae inter N actorem ex parte una et N reum super quibusdam decimis XII s. 687
 Olim N de tali loco ob ipsius contumaciam ad instantiam N de tali loco excommunicavimus XII s. 640—641
 Olim sanctae memoriae (vel felicitis recordationis) dominus N papa, praedecessor vester XII s. 694
 Olim sanctissimus pater dominus N papa suis nobis dedit litteris in mandatis XII s. 707
 Omnem amicum, pater carissime, ab amico suis in necessitatibus expectare III s. 86
 Omnes praesentes litteras inspecturos scire volumus, et publice protestamur, quod nos talem plebanum XIII s. 280. vgl. VII und VIII s. 280
 Omnibus deum colentibus christianae religionis et fidei regula degentibus manifestum esse anhang zu III s. 92
 Operuit confusio faciem meam, quia sub velamine promissionum vestrarum V s. 167

P.

- Parum vel nihil interesse videtur in comparatione miseriae inter pauperes VI s. 192
 Pastor bonus, qui pro suis posuit ovibus animam, et christianorum episcopus animarum XIV 9 s. 858
 Pastoralis vestrae dignitatis curam non ignorare credimus, nostram jam dudum anhang zu III s. 92
 Pastoris boni providentiam, qui ovile suis posuit ovibus ecclesiam scilicet orthodoxam XIV 1 s. 855
 Pater patrum amandissime, a cunctis filiis hominum super omnia quae sub XIII s. 818
 Paternae fidei vinculum, quo pater unitur filio, tanti roboris XIV 55 s. 875
 Paternitatem vestram scire volumus, quod nos auctoritate domini papae qua fungimur XIV s. 918
 Paternitatis vestrae litterae nuper missae nostrum aliququaliter animum sanciarunt XIV 63 s. 877
 Peccasti graviter. de venia tamen non desperes. qui enim satis facere vult IX s. 465
 Peccata humani generis exigunt, illud diversis diversitatum molestiis agitari, nunc clade XIII s. 811
 Pensatis his igitur diligenter omnibus quae nobis in dictis litteris demandantur XII s. 701
 Perlatam nobis immo quasa publicatam iufamiam N canonici de N super incontinentiae vitio XII s. 624
 Perversas et detestabiles zaratorum catervas per hujus edicti constitutionem V s. 153
 Pestilentes haereticæ calliditatis argutiae deo abominabiles XI I s. 818
 Petri navicula, matris ecclesiae sinus, quasi negotiorum operta fluctibus, quaestionum XIII s. 811
 Placida nobis tuae applausivae congratulationis affamina super nostrae sublimationis prosperis XIII s. 824
 Placuit sanctitati vestrae, causam quam N de tali loco movebat XII s. 693
 Plaudat in júbilo universa caterva vestra domino deo nostro, cujus XIII s. 810

Plenus dulcedine ac semper ineffabili affluens pietate patris aeterni filius, dominus Jesus	XIII s. 809
Plurima, beatissime pater, interpretis scripturae mysterio quibus paternis aspectibus	XIII s. 819
Pontificalem decet sollicitudinem ecclesiarum utilitatibus invigilare	VIII s. 384
Porrecta nobis dilecti filii N clerici petitio continebat, quod — cum ecclesia de N de jure vacaret	XII s. 622
Postquam bonae memoriae N cantor ecclesiae nostrae carnis exsolvit debitum, nos pro conferenda VII s. 298. VIII s. 298. XIII s. 298	
Postquam divina potentia, ecclesiam suam pacificare disponens, manifesta tibi bonitatis	XIII s. 810
Postquam tuae sospitatis et prosperitatis fama auribus meis intimavit	III s. 79
Praesenti pagina vestra benignitas recognoscat, quod litteras a domino papa	VI s. 184
Pregarme ve convene vuitanto spessa sia de ka me rencrexe VI s. 188	
Pro guerris torneamentis et nuptiis celebrandis coacti sumus expendere	V s. 165
Pro N subdiacono nostrae dioecesis, latore praesentium, quem vobis mittimus examinatum	XI 29 s. 545
Propinatum nobis (nuper) ab oriente dirae amaritudinis calicem cum lacrimis haurientes	XIII s. 808
Propinatum nobis nuper ex lugubri obitu piae recordationis N dirae valde amaritudinis	XIII s. 831
Proponit N in jure contra N, quod ipse mutuavit centum libras tali die	XIV s. 919
Propter inobedientiam et contumaciam vestram in vos interdicti sententiam promulgamus	V s. 159
Propter multa quae frequenter occurrunt immo jam quodammodo imminet negotia	XIII s. 806
Provenit nobis ad immensae jocunditatis tripudium, quod ubi nulla meritorum	XIII s. 818
Providentiam vestram scire volumus per praesentes, quod nos in causa	XIV s. 914
Pura confidentia, multiplex experientia ex familiaritate diutina non deficiens immo crescens	VII s. 332

Q.

Quae de me ad me commendandum dixisti, carissime, in me esse non cognosco	III s. 84
Quae geruntur in tempore de facili evanescent cum tempore, et de gestis	VIII s. 380
Quae geruntur in tempore ne simul labantur cum tempore VIII s. 381	
Quali gratiae plenitudine vestrae paternitatis affectus exuberet et redundet	XIV 71 s. 881
Qualis et quantae probitatis industria nos ambo talem urbem XI s. 466	
Qualiter procedas in tuis negotiis universis, consideres quod per superbiam ad ima	VI s. 192
Quamquam famae vulgaris rumor seu impii forsitan delatores vestri tranquillitatem	XIV 43 s. 871
Quamquam merita nulla praecesserint, tamen de vestra liberalitate confisus	VI s. 195

- Quamquam non ignoremus, immo plenius nobis constet, rationis oculo illustrante . . . XIV 19 s. 862
- Quamquam sumus inscientes et canonici juris ignari, sedis tamen apostolicae jugum . . . V s. 145
- Quamquam vestrae dignationis merita multiplicia nos ad hoc non immerito stimulent . . . XIV 68 s. 880
- Quamvis deo che tu scia bontaso homo vel a persona, tamen non die tropo . . . VI s. 195
- Quando e vego la vostra splendente persona per laude alegreca VI s. 191
- Quando venisti Bononiam, respondebant omnia mihi pro beneplacito voluntatis . . . VI s. 191
- Quanta fidelitatis constantia non sine periculo rerum et personae IX s. 466
- Quanta mentis flagrantia et amoris desiderio vestrae dilectionis praesentiam desiderem . . . III s. 82
- Quanta mentis flagrantia et amoris desiderio vestram exoptem amicitiam . . . III s. 80
- Quantae sollicitudinis opera, quantae (etiam) praestantia puritatis in nostri expeditione negotii . . . XIII s. 821
- Quanti nominis quantaeve famae sit Bernardus eventator, et quam gloriosas fecerit . . . V s. 163
- Quantis opprobriis et probrosis injuriis indesinens reipublicae disturbator quondam N illustris . . . XIII s. 814
- Quantis qualibusque tribulationum malleis ex defectu imperiali solio praesidentis Christi populus . . . XIII s. 822
- Quantis titulis in publico conflictu a Papiensibus contra Mediolanenses nuper habito . . . IX s. 466
- Quanto celsius ex assumti potestate regiminis praeemines, quanto praedicabilius . . . XIII s. 821
- Quanto corpore splendidior, mente sagacior, tanto debes cunctis esse subjectior . . . III s. 78
- Quanto fervorem fervensque desiderium fratris N, exhibitoris praesentium, plenius intelleximus . . . XIV 30 s. 866
- Quanto nos deus exaltavit sublimius, tanto benignius inspiravit in nobis spiritum voluntatis . . . XIII s. 827
- Quanto, pater dulcissime, mentis amore ac desiderio tuae paternitatis praesentiam . . . Henricus francigena s. 93 sp. 2
- Quanto paternae benignitatis affectu, qualive sinceritate fidei paternalis . . . XIV 67 s. 879
- Quanto sincerius vestrae salutis augmentum cupimus et optamus, tanto peramplius . . . XIV 56 s. 875
- Quanto spiritus humani dignitas suo praeeminet corpori, ac aeterna transitoriis gaudiis . . . XIV 70 s. 880
- Quanto spiritus noster vestro sinceriori jungitur glutino caritatis, tanto dolorosius . . . XIV 12 s. 860
- Quantum nobis in eo complacuit, quod sic accensus es innatae fidei puritate . . . XIII s. 823
- Quantum nobis in tuae devotionis exhibitione complacuit, quantum nunc de tua . . . XIII s. 826
- Quantus fuerit ille praesumptionis excessus, quanta temeritas iniquitatis, quanta proditoris perfidia . . . VII s. 300
- Quarum auctoritate N personaliter inventum tali die citavi XII s. 637
- Quarum auctoritate praefatum N in nostrum et ecclesiae nostrae canonicum recipere . . . XII s. 710
- Quemadmodum aestatis fervore pratum amoenum aqua frigida fatigato solatium praestat . . . VI s. 193

- Quemadmodum pro pietatis operibus gloria regni confertur, ita pro illorum defectu XI 31 s. 546
- Querelam gravem clericorum portionariorum N ecclesiae accepimus, continentem quod rector XI 62 s. 559
- Querelam gravem fidelium nostrorum N et N nuper accepimus, continentem quod super hereditate eorum paterna XIII s. 821
- Querelam latoris praesentium accepimus, continentem quod cum ipse vobis quandam possessionem XI 6 s. 533
- Querelam, quam N de te coram nostra praesentia nobis pro tribunali sedentibus XIII s. 821
- Querelam talis mercatoris de N accepimus, continentem quod—cum talis de tali loco causa mutui XI 1 s. 531
- Querimoniam praepositi et canonicorum in N accepimus, continentem quod N electa ibidem in abbatissam VII s. 274
- Qui adversus sanctam romanam ecclesiam sacramque romanum imperium se jam dudum vibratis XIII s. 829
- Qui concordiam facit in suis sublimibus, regnaque constituit in inferioribus XIV 80 s. 886
- Qui cum Martha turbationis multiplicis ministerii ac frequentis sollicitudinis instantia fatigantur XIII s. 833
- Qui omnia moderatur et regit, vos orbi praeposuit universo, ut jura V s. 155
- Qui praesides in specula, leva signum, et profer adversus pestilentiae agmina vexillum XIII s. 811
- Qui satanae alligatus est et angelis ejus, a locis excludendus est sacratis s. 101 note 4
- Qui verae scientiae margaritam desiderat adipisci, peccata fugiat IX s. 466
- Qui vergente mundi vespere in diebus nostris romani monarchiam imperii jam veluti in pedibus XIII s. 832
- Quia aequa est via domini, et iniquitas per ejus semitas non transibit, nos quos posuit VII s. 284. VIII s. 284. XIII s. 284
- Quia cognitioni et decisioni causae vobis et mihi a sede apostolica delegate XII s. 665
- Quia constat apertissime nobis fratri N, N de tali loco excommunicatum esse ob contumaciam XII s. 659
- Quia culpis nostris exigentibus major est nostra iniquitas quam ut ex merito proprio gratiam VII s. 336
- Quia de bonorum virorum et jurisperitorum consilio, auditis rationibus utriusque partis XIV s. 921
- Quia de meae prosperitatis cursu et fortunae successu vos gaudere audio III s. 78
- Quia de sinceritate amicitiae vestrae tanquam de nobis ipsis confidimus V s. 167
- Quia dignum et justum est, quod ecclesia a justo sui praelati servitio non fraudetur XI 68 s. 562
- Quia — diversis ac variis negotiis praepediti — visitationis officium anno praesenti XIV 34 s. 868
- Quia ecce de medio nebulae stella matutina progreditur, obumbrantis ignara caliginis XIII s. 819
- Quia facinorosorum impunitas viam frequenter aperit reprobis deteriora prioribus committendi XIII s. 820
- Quia fidei tuae et devotionis merita, de quibus plurimum commendaris XIII s. 819
- Quia inter ceteros regni nostri fideles speciali praerogativa populum semper dileximus mysensem XIII s. 813

- Quia inter sanctam ecclesiam quam plurimos per gradus felicissimae ascensionis VIII s. 266. vgl. VII und XIII s. 266
- Quia mercenarius dignus est mercede sua, et tam de rigore juris quam de aequitate expediat XI 78 s. 568
- Quia miserandae miseriae miserabilium personarum viscera misericordiae obserare nequimus XIII s. 820
- Quia N de tali loco, citatus peremptorie, ut tali die coram praefato domino XII s. 638
- Quia N lator praesentium instinctu diaboli ac ejusdem praesumptuosa temeritate XI 22 s. 542
- Quia N talis, citatus peremptorie per vos de nostro mandato auctoritate apostolica XIV s. 917
- Quia natura sagax id evidenter edocet et ostendit, quod arbor in uno loco XIV 42 s. 870
- Quia nobis significastis, quod urgente quadam inevitabili necessitate ad praesens XI 44 s. 552
- Quia nobis significavisti, quod — cum quandam hereditatem communem ad ecclesiam XI 60 s. 558
- Quia nobis vestris litteris significastis, quia per plurimum expediebat ex causa XI 70 s. 563
- Quia nonnunquam quam plures excommunicati, alii irregulares, alii notati infamia, alii interdicti XI 27 s. 544
- Quia opus est caritatis, et salutem respicit animarum, convenire fratres in unum V s. 125
- Quia ordinatione divina, a qua omnis potestas conceditur, summa reipublicae potentia XIII s. 832
- Quia prius mandatum et postea praeceptum nostrum contemnere praesumsistis V s. 160
- Quia propter litterarum scientiam ad honoris culmen tenditur, lectione assidua III s. 80
- Quia quod diligentius intuemur quodque studiosius perscrutamur verius agnoscimus VII s. 328
- Quia rector N ecclesiae non venit ad synodum, quam nuper apud N locum duximus celebrandam XI 40 s. 551
- Quia rex sublimis ac gloriosus, pacis auctor pariter et amator, ecclesiae filiis XIV 77 s. 883
- Quia talis, de mandato nostro auctoritate apostolica per vos citatus ad instantiam talis XIV s. 917
- Quia talis die tali ad quam citatus fuit etiam ad instantiam talis nostris mandatis noluit XIV s. 917
- Quia tua mihi unanimiter est conjuncta fraterna dilectio, communis incommoditas III s. 81
- Quia tuae scientiae et largitatis sum peramator, itineris ad te properantis III s. 81
- Quia tuam personam diligo — novit deus — animi puritate, libenter volo VI s. 194
- Quia vero legitur in scripturis sacris, quod non locus hominem sed homo locum sanctificare XI 72 s. 564
- Quia vos, domine iudex, iniquam sententiam diffinitivam protulistis XIV s. 922
- Quicumque diligit alterum sincera et plenaria caritate, suis tamquam propriis adversitatibus XIV 22 s. 864
- Quis tanto posset perfrui gaudio, quantum te in praesentiarum habere audio? III s. 79

- Quocirca auctoritate praedictarum litterarum praecipimus et mandamus, quatenus consideratis XI 104 s. 587
- Quod de nimis acerbo filii tui casu compassionis nostrae verbum ad te tarde pervenit XIII 57
- Quod dilectum familiarem et clericum nostrum singularis benevolentiae placidum XIII s. 821
- Quod illibatae fidei vestrae vigorem et decus potentiae naturales illuminant, quod invariabilis XIII s. 826
- Quod imperialis culminis altitudo laetis gaudet ubique successibus, gratum nobis est non modicum XIII s. 841
- Quod nullus hominum sibi honorem debeat assumere, sed qui vocatur a deo XIV 6 s. 858
- Quod nuper ad aures nostras nova vehementis ammirationis relatione pervenit XIII s. 811
- Quod potati doloris amaritudine amaricatae, filiae nostrae, consolationis haustum proponimus propinandum XIII s. 808
- Quod prima primi lactis pocula tibi dominus absinthio miscuit, quod vix bene balbutientem VIII s. 808
- Quod rationes excusationis nostrae super nostra praesentia denegata benigne XIV 47 s. 872
- Quod regaliū litterarum emissio, quarum alloquio jam pridem fuimus te aggressi, gratiosae XIII s. 823
- Quod tuae dilectionis dulcedo in me profitetur sese valde confidere atque sinceritatis Henricus francigena s. 90 sp. 2
- Quod tuae dilectionis et amoris societas in me profitetur se valde confidere anhang zu III s. 90 sp. 1
- Quod vester nobilis spiritus deo gratus nostro jungatur spiritui XIV 39 s. 870
- Quod vestra paterna gratia nos fide integra et sinceritate cordis intima prosequatur XIV 57 s. 875
- Quod vis amoris ac amor vigorosus, quo vestra paternitas dignanter nos amplectitur XIV 41 s. 870
- Quoniam ad cognitionem et decisionem causae nobis una cum magistro N a sede apostolica delegatae XII s. 666
- Quoniam anima creatur imperfecta, perficitur autem scientiis et virtutibus XIV 66 s. 879
- Quoniam clericorum plerique diabolicae fraudis suggestione decepti II s. 34
- Quoniam ea quae in magnis fiunt rebus vel longi decursus temporis a memoria abstergit hominum XIII s. 763
- Quoniam generatio praeterit et generatio advenit, mortaliumque memoria labilis est VII s. 337
- Quoniam incircumscrip̄tus ille spiritus increatus amoris sui vinculo XIV 40 s. 870
- Quoniam juxta philosophum virtus circa arduum et difficile se exercet, tanto virtutis XIV 16 s. 861
- Quoniam labilis est memoria hominis, cum a vili et corruptibili materia est formatus XI 81 s. 570
- Quoniam mutuae caritatis affectus tunc veraciter ostenditur per effectum XIV 32 s. 867
- Quoniam N de N citatus ad talem diem coram nobis visurus absolutionem XII s. 644 note 2
- Quoniam N parrochianus vester citatus a nobis ad instantiam clerici talis nec per se XVIII s. 1009
- Quoniam omnis communitas boni gratia noscitur instituta, tanto bonum civitatis XIV s. 899

- Quoniam omnium habere memoriam potius est divinitatis quam humanitatis VIII s. 382
- Quoniam ordo noster — fundatus a sanctis patribus, ut deus ab ipso laudetur XIV 78 s. 884
- Quoniam pluribus et arduis negotiis nostris et nostrae ecclesiae impediti cognitioni causae XIV s. 922
- Quoniam praelatus cum suis subditis tanquam caput cum membris efficiunt unum corpus XIV 54 s. 875
- Quoniam quidem non est potestas nisi a deo, expedit in potestatibus praecipueque XIII s. 786
- Quoniam redemptor noster peregre proficiscens, id est in patris dextera carnem assumptam collocans XIV 20 s. 863
- Quoniam rerum dispositor et hominum gubernator singulis providet juxta suae beneplacitum voluntatis XIV 13 s. 860
- Quoniam semper me dilexisti corde non ficto, ideo tibi placere desidero per servitia VI s. 194
- Quoniam teste apostolo qui altari deservit de altari participare debet, nec decet VII s. 281
- Quoniam tuae fraternitatis benevolentia erga me voluit amorem III s. 78
- Quoniam, ut ait apostolus, invidia diaboli mors intravit in orbem, quia originalis peccati VII s. 309
- Quoniam, ut ait apostolus, omnes (nos) ante tribunal Christi manifestare oportet VIII s. 390. XIII s. 390
- Quoniam, ut ait apostolus, omnes stabimus ante tribunal Christi VII s. 284. XI 31 und 32 s. 546 und 547. XII s. 703. XIV s. 912
- Quosdam, sicut accepimus, adeo impatientiae suae urget stimulus seu aculeus, ut non satis XIII s. 811

R.

- Recognoscimus et praesentibus litteris protestamur, quod praesentes fuimus vidimus et audivimus ubi bonae memoriae dominus N episcopus VII s. 329
- Recolendae festivitatis jocunda celebritas, qua nuper in capite principis coronati regium XIII s. 829
- Rectae discretionis examine stateram justitiae moderamine congruo aequae librat, cum digna XIII s. 812
- Rector N ecclesiae nobis graviter conquerendo monstravit, quod vos auctoritate propria contra deum XI 5 s. 533
- Regalibus litteris, quarum tenor nova nobis plena felici dulcedine nuntiavit XIII s. 825
- Regalibus vestris litteris nuper culmini nostro directis affectione benigna receptis XIII s. 817
- Regiae dignitatis officium est, pacis inventores, justitiae amatores, fidelitatis observatores III s. 73
- Regios apices, qui purae fidei promptaeque devotionis e(n)xenia exigunt et signa XIII s. 832
- Regni vestri fastigia, quae a primordio divinae majestatis aspexit clementia, modo suae XIII s. 829
- Relatione plurimorum ad nos noveritis pervenisse, quod aliqui clerici in vestro archidiaconatu constituti de incontinentia XI 86 s. 573
- Relatione plurimorum intelleximus manifeste, quod quidam rectores archidiaconatus vestri XI 84 s. 572
- Relatione pro certo intelleximus plurimorum, quod bonae memoriae rector N ecclesiae est viam XI 45 s. 553

- Religionis christianae moderator summus pontifex causam quae vertitur inter vos pro facto haereticae pravitatis V s. 156
- Rem jocundam et communibus desideriis expectatam, quae prae ceteris hominum votis gratior XIII s. 814
- Resplenduit nobis velut (in) jubare sideris liminosi divinitus coruscantis in hoc praecipue XIII s. 821
- Reverendae paternitatis vestrae litteras sub hac forma recepi XII s. 637
- Reverendissimae paternitati vestrae notum facimus, quod in omni causa contra nos et ecclesiam . VII s. 280. VIII s. 280. XIII s. 280
- Reverentiae vestrae notum esse cupimus, quod nos familiarem nostrum N talem canonicum VIII s. 389
- Reverentiae vestrae notum facimus, quod cum ad citationem vestram N venire non possumus . VII s. 279. VIII s. 279. XIII s. 279
- Revixit spiritus meus, exsultationis insperatae gaudio excitatus, sedenti in tenebris et XIII s. 833
- Rex pacificus pia miseratione disposuit, sibi subjectos fore pacificos et modestos XIV 53 s. 874
- Rex regum et dominus dominantium monarcha praesidens toti mundo, qui regna XIV 76 s. 883
- Rex regum omnium et praelatus omnium praelatorum, de coelo prospiciens XIV 18 s. 862
- Romanae sedis clementia ecclesias et jura ecclesiastica tunc juvare creditur XIII s. 754
- Romani imperii celsitudo consurgens antiquitus et fundata mirifice super immobile XIII s. 819
- Romano jam pridem vacante imperio, principes electores, quibus in romani electione regis jus competit ab antiquo XIII s. 815
- Romanum imperium — ad tuitionem fidei et diversarum gentium moderamina per eum qui coelestia XIII s. 785

S.

- Sacrosancta romana ecclesia, accrescentium in salutem et filiorum dexterae pia mater, cujus XIII s. 810
- Saepe furtivis gressibus subrepat infortunium, quod ad felicem exitum opus humanum X s. 501
- Saepe tibi scripsimus, et iterato tibi scribimus et mandamus, ut ad nostram VI s. 193
- Sanctarum mentium invisibilis habitator, corona certantium, et martyrum palma VII s. 307. vgl. VIII und XIII s. 307
- Sanctissimus pater dominus N papa nobis pro te scripsit in forma qua pro pauperibus clericis XII s. 709
- Sanctitatem vestram duximus in domino exhortandam, ut super causa quae vertitur V s. 160
- Sanctitati vestrae notifico, quod — cum in causa appellationis ad me interpositae XII s. 695
- Sanctitati vestrae significant N et N episcopi, quod — cum bonae memoriae N archiepiscopus V s. 151
- Sanctitati vestrae significat N mulier, quod — cum N nobili bononiensi civi fuisset matrimonii vinculo copulata, vir ipse V s. 151
- Sanctitati vestrae supplicat N talis pauper clericus talis loci juris peritus dioecesis N XII s. 705 note 10
- Sanctorum invisibilis inhabitator, corona certantium, et martyrum palma, candidus VIII und XIII s. 307. vgl. VII s. 307

- Sanctorum meritis inclita gaudia fideles Christi assequi minime dubitamus XII s. 702
- Sanctorum patrum instituta servantes, N portitori — vel latori — praesentium XIV s. 913
- Sapientiam debere quaeri, inventam amplecti, memoriae commendari, nemo IX s. 467
- Satis nobis cedit ad gloriam et honorem, nostrisque fidelibus ad perfectum, si motus nostros XIII s. 828
- Satis vobis credit ad gloriam, et vestrae tunc titulus laudis attollitur, si manus vestrae XIII s. 829
- Sciant praesentes et futuri, quod hic conventio facta est inter N militem cruce signatum X s. 507
- Scimus, et longi temporis experimento probavimus, quod a consuetudine XIII s. 813
- Scrutans corda et renes deus hominum, et cogitationes eorum per consequens intuens XIV 25 s. 864
- Secundum quod nobis iudicio praesidentibus scabinorum sententiae dictaverunt VII s. 290
- Sedem apostolicam consulere, ut debuimus in dubiis negotiis, pater reverendissime, dignum duximus III s. 84
- Sedem apostolicam, sicut debuisti, consulere decrevisti. quod quia prudenter III s. 85
- Sedes apostolica consueta liberalitate consuevit sibi juste et pie supplicantibus non deesse VII s. 305
- Sedes apostolica crebra tuae devotionis obsequia grato inspicies intuitu VII und VIII s. 306. vgl. XIII s. 306
- Sedes apostolica ejus exemplo qui est veritas in omni gressu suo per semitas graditur veritatis VII s. 333
- Sedes apostolica, quae liberalitate uberrima utitur in subjectis, crebra tuae devotionis XIII s. 306. vgl. VII und VIII s. 306
- Sedes apostolica quemadmodum (largos) latos et latissimos habet terminos VII s. 316. VIII s. 316. XIII s. 316
- Sedis apostolicae sanctitas, quae jus canonicum et civile palmo concludit V s. 148
- Sexum muliebrem auctor naturae deus nobilitans virtutibus et decorans XIV 82 s. 887
- Si Anna, discessum Tobiae filii sui non sustinens, patientis more lacrimis affluebat XIII s. 810
- Si auderem ponere os in coelum, dicerem quoniam in lateranensi concilio V s. 156
- Si causam qua civitates sunt conditae cives memoriae tenerent, aequalius atque constantius III s. 74
- Si de poena criminis per N commissi, domine iudex, loqui volumus et debemus IX s. 466
- Si denuntiastis N talem excommunicatum de mandato nostro auctoritate apostolica XIV s. 918
- Si diligenter inspexeris decus et decorem romani imperii. quod in omnium principum oculis XIII s. 826
- Si ex humanae conditionis fragilitate aliquos leprae morbum incurere contigerit V s. 153
- Si exordia nascentis ecclesiae ad memoriam revocentur, evidentius apparebit, quod sicut in XIII s. 809
- Si fraternae dulcedinis recte gustares sapida condimenta, si alti origo sanguinis tui XIII s. 833

- Si frequentibus et assiduis nostra intentio et desiderium apud vos precibus claruisset, credere possetis . . . VII s. 283
- Si gratis illapsa tibi desuper munerum beneficia divinorum gratis assumis, aliud digne non valens . . . XIII s. 808
- Si honor vester augmentum et perfectus accipit incrementum, honestati vestrae non immerito . . . VII s. 335
- Si juxta sententiam sapientis inter tempus seminandi discernimus et metendi . . . XII s. 704
- Si lex intellectus nostri conscientia consulitur, et rex in animae regno in solio . . . XIV 84 s. 888
- Si liceat prioris gratiae meminisse et prioribus oculis intueri celsitudinis eius culmen . . . VII s. 284
- Si magnificentiae vestrae hucusque non scripsimus, si nostrae progressum fortunae . . . XIII s. 812
- Si professionis tuae qualitatem et voti solemnem emissi gravitatem diligenter attenderes . . . XIV 21 s. 863
- Si ratione rerum et personarum statuta et ordinationes juris peritorum et mandata principum . . . XI 83 s. 872
- Si rigoris austeritas attendatur, si perspiciatur juris severitas, difficilis erit aditus . . . VII s. 303 VIII s. 303 XIII s. 303
- Si sapientiam quis studiose quaesierit, inventam memoriae commendaverit . . . IX s. 467
- Si super exhibitis mihi a vestra dignitate largiflua beneficentiae gratias dulcoribus . . . XIII s. 831
- Si super justis petitionibus vestrae beatitudini preces nostras supplices offerimus . . . XIII s. 821
- Si vobis constiterit, N de N satisfecisse N de N in centum solidis, in quibus . . . XII s. 644 note 2
- Si vobis constiterit, N satisfecisse N etc. ab ipsa excommunicationis sententia . . . XII s. 644 note 2
- Sicomo eo son tenudo, omne tempo voglio essere al vostro servizio, et placa . . . VI s. 194
- Sicut amor naturalis, membra humani corporis in unum colligens et connectens . . . XIV 23 s. 864
- Sicut deus in sanctis suis constitutis in patria collaudatur XIV 79 s. 885
- Sicut filii patribus, oves pastoribus, cives consulibus subesse, sic patres amare . . . III s. 75
- Sicut gloria patris est filius sapiens, et per consequens in sua sapientia gloriatur . . . XIV 51 s. 873
- Sicut gloriosa et intemerata virgo Maria obtinet praerogativam a domino specialem . . . anhang zu VIII s. 400
- Sicut hortulanus hortum suum excolens diligenter herbas inutiles extirpando . . . XIV 17 s. 861
- Sicut humani corporis oculus gressus et operationes dirigit corporales, sic in corpore . . . XIV 11 s. 860
- Sicut impietatem sub specie pietatis exercent qui impios et in pietatibus suis foveant, sic pii . . . VII s. 102
- Sicut in corporis medicina emergentibus in ipso novis et diversis morbis, cum ac diversa antidota praeparantur . . . VII s. 310
- Sicut inferiora a corporibus supercoelestibus suae virtutis affluentiam assequuntur . . . XIV 26 s. 865
- Sicut iniqua volentibus et injusta quaerentibus nullus est tribuendus affectus, sic aequa optantibus . . . III s. 75
- Sicut maternis visceribus filii vestri salutem diligitis temporalem, sic nimirum nullus dubitat . . . VII s. 335

- Sicut matutinus lucifer alia sidera in splendore praecellit, et quasi sol refulgens XI 82 s. 570
- Sicut navis in medio tempestatis posita venire ad portum salutis desiderat VI s. 193
- Sicut perseveranti in culpa debetur jure vindicta, ita resipiscentibus est venia concedenda III s. 75
- Sicut Pharaon rex Aegypti egredientem populum ex Aegypto ex eo quod subtrahebatur XIV 73 s. 882
- Sicut Phoebus cum accedentibus tenebris dies licentiauit auroram, curruque flammigero XIII s. 833
- Sicut ratio bonum concipit faciendum, voluntas autem id quod conceptum est XIV 14 s. 860
- Sicut res naturales virtute motiva superiorum corporum necessitate quadam naturae XIV 58 s. 875
- Sicut serenissimus dominus noster Fridericus Romanorum imperator etc. circa celsitudinis suae culmen VII s. 271
- Sicut sol mundo oriens, sic vestrae prudentiae claritas rutilat in ornameto XIV 83 s. 887
- Sicut terebinthus producit et extendit ecclesia ramos suos. et flores eius fructus VII s. 313
- Sicut unaquaeque res juxta proprietatem sibi insitam suas exsequitur naturaliter actiones XIV 37 s. 869
- Sicut veteris testamenti prohibitio habentem maculam in oculo vel alias membris debilem VII s. 302. VIII s. 302. XIII s. 302
- Significamus universitati vestrae, quod talis nostrae dioecesis quasdam litteras apertas XI 101 s. 585
- Solis et aurorae infatigabilis fabricator ad romanae monarchiam dignitatis mirifice fabricandam XIII s. 815
- Sonus per diversas partes Galliae jam exivit, quod aliquot principes et milites X s. 162
- Speciali quadam inter tot et tanta negotiorum genera, quibus pectori nostro continua materia XIII s. 814
- Speciali quadam inter tot et tantos negotiorum ingruentium fluctus, quibus assidue pectori XIII s. 824
- Speciosus forma prae filiis hominum, in cujus labiis gratia diffunditur, et de cujus plenitudine VII s. 309
- Splendor aeternae (paternae) gloriae, qui sua mundum illuminat ineffabili claritate, pia vota fidelium XI 35 s. 548. XI 72 s. 564
- Studet nautica providentia vitare superbi maris contumelias X s. 505
- Sua nobis N clericus insinuatione monstravit, quod cum dilectis in Christo N preces nostras direxerimus VII s. 302
- Sublimitatis vestrae gloriosa promotio ad totius orbis imperiali lumine orbatu diutius claritatem XIII s. 831
- Summus pontifex Petrum apostolum sibi substituens sibi dixit, quod fides sua XIV 3 s. 856
- Super causa quae vertitur inter tales vestrum testimonium postulat. ideoque V s. 159
- Super custodia gregis a domino crediti solliciti vigilantes, ad ipsum salutaribus XIII s. 317. vgl. VII und VIII s. 318
- Super excusatione subtractionis vestrae praesentiae personalis XIV 46 s. 872
- Super impedimento matrimonii quod esse dicitur (dinoscitur) inter N et N quam idem in facie ecclesiae duxerat VII s. 288. VIII s. 288. XIII s. 288
- Super pura et integra vestrae amicitiae incontaminata ferventia, quam ad nos XIII s. 816

Superni consilii sapientia, quae secretum utique coeli gyrum sola circuit increata, primi parentis	XIII s. 830
Supplica la mia parvitate a la vostra signoria devotamente, ke vui per de e per lo nostro honore	VI s. 189
Supplicavit nobis N lito ecclesiae nostrae, quod liceret sibi conditionem suam mutare	VIII s. 396
Supplico vestrae venerandae paternitati cancellatis manibus et flexis genibus reverenter	VI s. 189
Supra cathedram praeeminentiae pastoralis divina disponente clementia constituti	XII s. 717

T.

Tantae praeeminentiae scribere supra me fore cognoscens, tremens factus sum ego et timeo, dum	XIII s. 830
Tempus est ut emissa columba, virens jocunditatis folium afferens, revertatur ad archam	XIII s. 810
Terra sancta, Christi respersa sanguine, post gravia suae crebrae desolationis excidia, post ipsius	XIII s. 810
Tot et tanta de virtuosis vestris actibus apud nos rumororum invaluerit praeconia, tot et tantis	XIII s. 832
Totiens regiae celsitudinis sceptrum extollitur, et ipsius	XIII s. 817
Totiens tibi incassum scribimus, et in ventum preces effundimus, pro carissimis fratribus	XIII s. 810
Trahit in periculum oviculas pastoris ignorantia, cujus exemplo	X s. 510
Transitoria sunt temporalia, sed aeternum praemium consequitur	X s. 511
Tribulationum et calamitatum crudeles angustias, quibus bellicus impetus fines vestros	XIII s. 825
Tropo e ne grande cosa in quello che l'omo de fare	VI s. 193
Tu jurabis ad sancta dei evangelia, dicere et respondere	XII s. 664
Tu jurabis ad sancta dei evangelia, fideliter dicere veritatem	XII s. 671
Tu jurabis quia ea quae petis non petis animo calumniae	XII s. 664
Tuae dilectionis litteras, carissime, ineffabili mentis affectu suscepi	III s. 86
Tuae societatis ac dilectionis amicitiam mente habeo. quam verbis et operibus	III s. 80
Tunc princeps romanus gloriatur in subditis, cum ipsorum	VII s. 271

U.

Una et individua sancta mater ecclesia, nihil in se varium sentiens aut diversum, diversis quidem	VII s. 326
Una fiada u tree de l'omo rechedere lo soe amico, e s'ello	VI s. 193
Universis etc. notum facimus, quod in nostra praesentia constitutus N de tali loco canonicus	XIV s. 909
Universis praesens instrumentum inspecturis pateat manifeste, quod venerabilis vir N praesentibus volentibus et consentientibus	XII s. 608
Universis praesens instrumentum publicum inspecturis pateat manifeste, quod reverendus pater N N de tali loco, quem idem dominus excommunicaverat	XII s. 643
Universis praesens instrumentum publicum inspecturis pateat manifeste, quod reverendus pater N tenore praesentium fecit constituit	XII s. 612
Universalitatem causarum quas in N civitate vel N castro occurrere contigerit	XI s. 556

- Universitati vestrae N, latorem praesentium, virum providum et honestum . . . XIV s. 913
- Universitati vestrae tenore praesentium innotescat, quod nos facimus constituimus et ordinamus . . . XII s. 609
- Universitati vestrae tenore praesentium innotescat, quod nos N de tali loco ab excommunicationis . . . XII s. 643 und 645
- Urbs Mediolanum, quae prae cunctis mundi civitatibus in ecclesiae romanae obsequiis . . . V s. 144
- Urgente nos jure publico, cogimur populares injurias et excessus publicos in regalibus curiis proclamare . . . XIII s. 831
- Ut a quocunque malueris episcopo rite promoti et sacrosanctae romanae ecclesiae obedienti . . . XII s. 706 note 10
- Ut ad amoris copulam fratrum (terrarum) cohabitatio per se est inefficax et insufficiens ratio . . . III s. 76 und anhang zu III s. 89
- Ut aequitati demus operam et custodiam veritati, utque . . . VII s. 326
- Ut de felici nostro processu ad suscipiendum de sacrosanctis vestris manibus imperii diadema . . . XIII s. 815
- Ut saluti animarum salubrius consulatur, ea quae imminet earum pericula . . . XIV 15 s. 861
- Ut secundum artem pauca sufficiant exempla, generalia . . . X s. 506
- Ut vestrae devotionis auditum de fortunatis nostrae felicitatis eventibus nova gratiora . . . XIII s. 823
- Utinam locus appareat, tempus veniat, desideratus dies festinet VI s. 191
- Utinam peccatorum nostrorum nubes opposita non obstaret, quominus ad patrem . . . VII s. 336
- Utinam tuae prudentiae consilii credidissem, quae mihi . . . VI s. 192

V.

- Venerabili in Christo fratre felicitis memoriae N tali episcopo divina clementia vocante de medio sublato . . . VIII s. 392. XIII s. 392
- Venerabilis frater noster N episcopus venit ad partes nostras de partibus transmarinis . . . VIII s. 396
- Venerabilis noster N episcopus per suas nobis litteras intimavit, quod cum bonae memoriae N praepositus N custodiam . . . VII s. 296
- Veniens ad nos N dator praesentium, maritus tuus, nobis conquerendo exposuit viva voce, quod tu diabolo . . . XI 11 s. 536
- Veniens ad nos N dator praesentium nobis exposuit conquerendo, quod — cum N per litteras citaretur . . . XI 19 s. 540
- Veniens ad nos N latratrix praesentium nobis exposuit conquerendo, quod — cum N quem suum maritum asserit XI 7 und 8 s. 534 und 535
- Veniens ad nos N mulier latratrix praesentium nobis conquerendo monstravit, quod cum tu et ipsa in virum . . . XI 10 s. 536
- Veniens ad nos N scolarius, socius vester, nobis humiliter supplicavit, quod vos auctoritate . . . XI 63 s. 560
- Veniens ad nos rector ecclesiae N nobis graviter est conquestus, quod vos super quadam pecuniae quantitate injuriamini . . . XI 3 s. 532
- Veniens ad praesentiam nostram dilecta filia N sua nobis petitione monstravit, quod — cum ipsa cum N ejus viro . . . XII s. 626
- Veniens ad praesentiam reverendi patris domini N de tali loco citatus ad instantiam . . . XII s. 645
- Vera et aeterna aeterni patris sapientia, quae gyrum coeli sola ab initio et ante saecula circuit . . . VII s. 306
- Verae virtutis amicitiae in prosperitate non declaratur quae in adversitate . . . III s. 85

- Verum auctorem pudicitiae, qui natus de virgine ad virginitatis decus
te praelectum XIV 75 s. 882
- Verum cum in N ecclesiis nostrae dioecesis visitationis et correctionis
officium exerceremus, invenimus XI 81 s. 570
- Verum quia recepta sufficienti cautione a dicto presbytero quod in
domo propria vel aliena XI 38 s. 550
- Vestrae dominationis immensitas nobis causam matrimonii V s. 146
- Vestrae fraternitatis litterae sollicitudinem pariter attulere III s. 70
- Vestrae liqueat paternitatis auribus, me dei gratia Bononiae III s. 79
- Vestrae paternitatis dilectionem et ingenii discretionem non credimus
latere III s. 71
- Vestrae profunditatis scientiam et mellifluae doctrinae eloquentiam fama
divulgante cognoscimus III s. 68
- Vestrae prudentiae et probitatis atque nobilitatis fama, reverendissime
magister III s. 82
- Vestrae sinceræ dilectionis litterae reverentissimum amorem quem erga
me vos exhibere asseritis Henricus francigena s. 70
- Vestrae utilitatis et probitatis doctrinam mente considerans, disciplinae
manum III s. 81
- Vestram notitiam atque dilectionem satis desiderandam III s. 80
- Vetus illa et cordi nostro verae caritatis visceribus adunata VII s. 284
- Vidimus et diligenter inspeximus litteras reverendi XI 28 s. 545
- Viros cursales quos indomita parturit Sclavonia, longobardos et horri-
dos cappelletos V s. 154
- Viros qui causa faciendi vindictam vel decipiendi aliquem assumunt
habitum muliebrem V s. 153
- Virtutum candor eximius et laudandae praestantia bonitatis, quibus in-
clita domina nostra XIII s. 830
- Virum curialem pariter et famosum, qui arpam vel rottam V s. 163
- Visis tuae dilectionis ac studii litteris gaudium non modicum meum III s. 81
- Visis tuae fraternitatis et dilectionis litteris magno mentis gaudio III s. 78
- Vocati divinitus ad regale fastigium, eo disponente qui erigit humiles
in sublime, debemus XIII s. 815
- Volentes ergo mandatum huiusmodi reverenter exsequi XII s. 630
- Volentes igitur mandatum apostolicum, ut tenemur XII s. 706, 708
- Volentes itaque, ut tenemur, mandatis apostolicis obedire, cum aliquod
canonicum non obsistat XI 102 s. 586
- Volentes itaque, ut tenemur, mandatis apostolicis obedire, secundum
tenorem praedictarum litterarum XI 103 s. 586
- Volentes mandatum apostolicum exsequi reverenter, qua fungimur au-
ctoritate mandamus XI 105 s. 587
- Volesse deo, che fosse tanto et talle in persona et in VI s. 192

XX.
Inhalts-verzeichnisse.

I. Namenverzeichniss.

A.

- Abbas s. 165.
Adalbert II erzbischof von
Magdeburg s. 204. 205.
215. 216. 271. 379.
Addrebatum s. 140.
Aesopus s. 97.
Africa s. 143.
Agatha s. 455.
Aginulf s. 53.
Alatrinus s. 174.
Alberich von Monte-cassino
s. 1—46. 54.
Albericus vicecomes s. 273.
Albert graf von Tyrol s. 772.
Albert herzog von Oester-
reich s. 741. 772.
Albert von Ense s. 342.
Albert von Illicericon s. 100
note 2.
Albert von Köln s. 991.
Albert von Samaria s. 50.
51. 53. 84?
Aldebrandinus comes palati-
nus s. 118 note 1.
Alemanni s. 144.
Alemannia s. 214. 232. 258.
269. 329. 342. 479. 807.
976.
Alemanniae civitates et op-
pida s. 270. 811. 822.
Alemanniae principes s. 136
note 1. 220. 270. 830.
Alemanniae rex s. 826. 830.
Alexander III pabst s. 100
mit note 2. 102.
Alexandria s. 172. 173.
Alfons König von Spanien
s. 453.
Aliprando Faba s. 179. 180.
Alsleve s. 274.
Altenburhc s. 277.
Altissiodorum s. 140.
Alzor s. 140.
Ambrosius s. 139.
Amienzo mediolanensis s. 72.
Anconitani s. 25.
Angelus magister s. 951.
Angers s. 519.
Anglia s. 84. 637. 815.
Angliae primas s. 596. 601.
603 u. s. w. bis 711.
Angliae regnum s. 603.
Angliae rex s. 110. 135 note
4. 812. 815.
Angli, Anglici s. 84. 142.
604. 809.
Anglsprugger s. 841.
Anna Romanorum regina s.
453.
Ansutrinus episcopus s. 151.

- Apulejus s. 412.
 Apulia s. 25. 141.
 Aquae s. 299.
 Aquisgranum s. 272. 453.
 Aratus s. 412.
 Araz s. 140.
 Arboriensis archiepiscopus s. 151.
 Aretini canonici s. 146.
 Aristotelis ethic. lib. I: s. 979; lib. III: s. 977; lib. V: s. 973, 977, 980; lib. IX: s. 979; metaphys. lib. I. IV. XI: s. 980, 981; polit. lib. I: s. 977; in topicis: s. 974.
 Armeniae majoris archiepi-
 scopus s. 332.
 Arnestene, Arnstein s. 277. 292. vgl. s. 395 note 8.
 Arragoniae rex s. 135 note 4.
 Arro burgensis hildensemensis s. 386 note 9.
 Ascoli s. 951.
 Atto burgensis hildensemensis s. 386.
 Augustana dioecesis s. 902.
 Augustanus oder augustensis episcopus s. 459. 909.
 Augustin s. 427.
 s. Augustini monasterium cantuariense s. 698.
 Austriae ducatus s. 453.
 Austriae ducissa s. 741. 808.
 Austriae dux s. 136 note 1. 337. 338. 741. 772. 786. 808. 816.

B.

- Babyloniae soldanus s. 173.
 Bagnacavallum s. 139.
 Balgencianus s. 105.
 Bandinus pisanus s. 118 note 1.
 Barbari s. 143.
 Bartholomaeusrachensiss. 98.
 Basilienses s. 441.
 Baumgartenberg s. 718. 772.
 Baumgartenberger formel-
 buch s. 205—208. 713—
 838. 987. 992 note 1.
 Bavarie dux s. 136 note 1. 813. 848.
 Bene magister s. 98.
 Benedicti ordo s. 427.
 Benedicti regula s. 327. 859. 863. 874.
 Beneventum s. 25. 672.
 Benno bischof von Meissen s. 49. 51.
 Berca s. 295.
 Berenburc s. 299.
 Bernhard von Magdunum s. 482.
 Bernhardus eventator s. 163.
 Bernhardus sanctus s. 863. 882. 895.
 Bernold von Kaisersheim s. 839—926. 987.
 Beroaldus s. 413.
 Blacorum rex s. 135 note 4.
 Blancus s. 139.
 Blezeke s. 312.
 Boethius s. 130. 726. 978.
 Sein werk de consolatione philosophiae ist benützt s. 462. 977.
 Bohemi s. 142.
 Bohemiae rex s. 333. 453. 739. 742. 814. 822. 831. 833. 848.,

- Bologna s. 53. 62. 63. 66. 67.
 70. 84 und 85. 92. 124.
 125. 136 note 1. 151. 171.
 174. 179—182. 189 note
 4. 468. 612. 649. 674.
 679—684. 737. 833. 990.
 Boncompagnus s. 139.
 Bondi von Aquileja s. 949—
 966.
 Bononiense consilium s. 190.
 Bononienses magistri s. 125.
 Bononiensis curia s. 604. 612.
 Bonus lucensis s. 97.
 Bouherius (Petrus) sabulen-
 sis s. 412.
 Brandenburg s. 275. 276.
 278. 279. 285. 286. 287.
 294. 297. 312. 329.
 Braunschweig s. 352.
 Britanni s. 466.
 Brixia s. 180.
 Buoncompagno von Florenz
 s. 115—174. 482.
 Burgensis episcopus s. 345.
 Burgundiae dux s. 146.
 Butinensis praepositus s. 296.

C.

- s. Caeciliae vita s. 59.
 Caesar s. 130.
 Caesarea s. 841. 845.
 Caesarius s. 300. 301.
 Calabria s. 453.
 Calabritani s. 142.
 Calahorra s. 517. 521.
 Calixtus II papa s. 51. 52.
 Calleritanus archiepiscopus
 und electus s. 145. 151.
 Camaldulense eremum oder
 camaldulensis congregatio
 s. 124. 125.
 Camin s. 273. 274.
 Campani s. 141.
 Campaniae comes s. 496.
 Canonici saeculares s. 427.
 Cantuaria s. 149. 603. 607
 u. s. w. bis 712. 809.
 Capua s. 453. 457.
 Carinthiae dux s. 136 note 1.
 Carnotensis dioecesis s. 505.
 506.
 Cassinense coenobium s. 37.
 39.
 Castellae rex s. 135 note 4.
 136 note 1. 806. 822.
 Cato s. 407.
 Cato's werk de moribus ist
 benützt: lib. I 31: s. 469;
 lib. II 16: s. 462; lib. II
 27: s. 974; lib. III 1: s.
 439; lib. IV 21: s. 974;
 lib. IV 23: s. 432, 974;
 lib. IV 29: s. 432.
 Cellensis abbas s. 328.
 Celsus s. 412.
 Chunring s. 764. 787.
 Cicero s. 5. 55. 130. 412.
 442. 491. 974. 978. 982.
 Von seinen schriften sind
 benützt: de inventione sive
 rhetor. lib. I §. 10: s. 430;
 lib. I §. 20: s. 57; lib. I
 §. 22: s. 19 und 466; lib. I
 §. 25: s. 108; lib. I §. 27:
 s. 468 und 469; de orat.
 lib. I §. 92: s. 970 in der
 note; Laelius §. 11: s. 59;
 §. 15: s. 91; §. 22: s. 91.
 Ciofredus theologus s. 174.
 Cisterciensis ordo, regula, reli-
 gio s. 267. 313. 327. 336.
 345. 399. 427. 718. 737.
 772. 773. 779. 787. 809.
 845. 902. 979.

Cistertium s. 880. 904.
 Clam s. 787.
 Clara s. 611.
 Colonia s. 505.
 Coloniense capitulum s. 807.
 Coloniense pondus s. 166.
 Coloniensis (archi)episcopus
 s. 786. 807. 811. 812. 830.
 Coloniensis negotiator s. 165.
 Comicia maior oder minor
 s. 382. 383. 981.
 Confluentia s. 583.
 Conradinus s. 812. 814.
 Constantiensis dioecesis, epi-
 scopus, praepositus s. 147.
 417. 459.

Constantinopolitana urbs et
 constantinopolitanus impe-
 rator capti s. 135 note 4.
 Constantinopolitanus impera-
 tor s. 731. 733.
 Cornubiae comes s. 814.
 Crema s. 136 note 1.
 Cremona, Cremonenses s.
 136 note 1. 171. 194.
 s. Crescentia s. 454.
 Cribine s. 293.
 Cyprian s. 33.
 Cystrensis episcopus s. 627.
 658.

D.

Daciae rex s. 136 note 1.
 Damiata s. 173.
 s. Denis s. 486. 488 mit note
 4. 505. 507.
 Derneburgh s. 382.
 Desiderius cassinensis s. 41.

Dinbach s. 299.
 Dominicus Dominici s. 515—
 592. 987.
 Donatus minor s. 408.
 Dresde pontis vastatio s. 309.
 Duren s. 295.

E.

Ebrard von Bethune s. 406.
 412.
 Ennius (vgl. Cornificius lib.
 IV §. 18) s. 369. 437.

Erford s. 1004 note t.
 Esculum s. 951.
 Everstene s. 395.
 Exuperantii passio s. 406.

F.

Faba, Aliprando, podesta von
 Bologna s. 179—181.
 Faba, Guido, s. 175—200.
 Falandrellus s. 164.
 Faventia und Faventini s.
 136 note 1. 813.
 Ferrara und Ferrarienses s.
 53. 62. 66. 67. 90. 92.
 Flandrensis comes s. 135
 note 4.
 Flandria s. 162. 453.
 Flandriae comitissa s. 811.
 Fleury s. 102. 105.

s. Florae abbas s. 146.
 Florentia s. 123. 131. 814.
 Florentini s. 136 note 2.
 Florentinus episcopus s.
 125.
 s. Floriani ecclesia s. 387.
 Folia s. 271.
 Francia s. 142. 1007 note w.
 Franciae regina s. 996 note f.
 Franciae rex s. 105. 135
 note 4. 494. 565. 731. 734.
 806. 807. 812. 813. 814.
 817. 826. 962.

- Franciae senescalcus s. 105. 504. 505. 772. 809. 810.
 110. 811. 812.
 Franetum coenobium s. 146. Fridericus abbas ge(r)sturiensis s. 834.
 Fransia s. 996 note f. Fridericus episcopus augu-
 Fridericus I (ruber) impera- stanus s. 909.
 tor s. 102. 144. Fulgentia s. 813.
 Fridericus II imperator s. Fultae praepositus s. 388.
 205. 269. 271. 276. 277. 379.

G.

- Galfried von Vinesauf s. diaconus s. 629. 647. 666.
 415. 419. 420. 667. 706.
 Gallia s. 162. 497. s. Gothehardi abbas s. 388.
 Gallici s. 142. Grabowe s. 291.
 Gallorum rex s. 106. Graeci s. 141. 473.
 s. Gèneviève s. 486. 505. 506. Gregorii dictum s. 869.
 s. Germain-des-prés s. 319. Gregor VII pabst s. 37 & 38.
 486. 489. 496. 508. Gregorii registrum s. 76 & 77.
 Germania s. 457. 819. 830. Gregor IX pabst s. 182 und
 976. 183. 205 u. s. w. 349 u.
 Germaniae principes s. 830. s. w. 990 und 991.
 Gernand bischof von Bran- Gregor X pabst s. 427. 479.
 denburg s. 203 und 204. 518.
 210. Guido s. 29.
 Ge(r)sturiensis abbas s. 834. Guido de Tuscia comes pa-
 Gleride s. 299. latinus s. 272 note 2.
 Goldiz s. 288. Guidoguerra comes palatinus
 Goslar s. 387. 395. 931 mit s. 118 note 1. 165.
 note 1. 972. Guignehocet s. 497 und 498.
 Gotfridus lew(en)ensis archi- Gundfridus s. 29.

H.

- Halberstadt s. 285 — 287. Heinrich bischof von Bolog-
 292. 302. 350. 399. 972. na s. 181. 182. 189 note 4.
 Haldesleve s. 289. 292. Heinrich bischof von Hildes-
 Halle s. 382. heim s. 931 note 1.
 Hartesdorf s. 289. 290. Hemmerli s. 415.
 Hartmann s. 453. Henrici francigenae aurea
 Heinrich III kaiser s. 1024 gemma s. 41 — 46. 68 — 71.
 note a. 90 und 91.
 Heinrich IV kaiser s. 39 Henrici summa s. 991.
 und 40. Herbipolensis ecclesia s. 315.
 Heinrich abt von Mure s. 417. 316. 338. 339. 340. 343. 754.

Herbipolis s. 140.
 Hierosolymitanus ordo s. 823.
 Hierosolymitanus rex s. 105.
 731.
 Hierosolyma s. 86. 341. 343.
 508.
 s. Hilarii capella in der
 dioecese Florenz s. 125.
 Hildesheim s. 292. 297. 328.
 350—355. 382. 383. 384.
 385. 386. 387. 395—398.
 399. 931 note 1. vgl. noch
 Ludolf von Hildesheim.
 Hispaniae rex s. 475.
 Holle s. 382 note 3.
 Homer s. 130.
 Homobonus s. 139.
 Honorius II papa s. 84 und 85.
 Honorius III papa s. 504. 505.
 509. 510.
 Honorius IV papa s. 771.
 Horaz s. 5. 442. 491.
 Von seinen werken sind be-
 nützt: satir. I 1, 106: s. 435;
 I 2, 1: s. 429; I 2, 27:
 s. 481; I 10, 34: s. 45;
 epist. I 2, 40 und 42: s.
 401; I 2, 69 ff: s. 439;

I 5, 12: s. 423 und 434;
 I 10, 41: s. 108; I 18,
 96: s. 407; II 1, 115 ff:
 s. 428;
 ars poet. v. 1: s. 218; v.
 1 ff: s. 428; v. 8 ff: s.
 473, 474; v. 21 ff: s. 428,
 436; v. 25: s. 213, 435;
 v. 29 ff: s. 436; v. 31:
 s. 432, 435; v. 42 ff: s.
 421; v. 89: s. 428; v. 92:
 s. 428; v. 96 ff: s. 478;
 v. 104 ff: s. 428; v. 114
 ff: s. 425; v. 139: s. 418;
 v. 147: s. 468; v. 152:
 s. 108, 436; v. 192: s.
 424; v. 227 ff: s. 428;
 v. 304 ff: s. 418; v. 316:
 s. 421; v. 335 ff: s. 418;
 v. 343: s. 418; v. 350:
 s. 428; v. 359 ff: s. 428;
 v. 379 ff: s. 432; v. 389:
 s. 432; v. 412 ff: s. 440;
 v. 474 ff: s. 433; v. 476:
 s. 426.

Hospitalarii s. 427.

Hugo von Bologna s. 47—94.

Hugucio s. 413.

I. J.

Jacobus viterbiensis s. 652.
 Imolenses s. 136 note 1.
 Indi s. 466.
 Innozenz III pabst s. 339.
 458. 1005 note u.
 Innozenz IV pabst s. 410.
 Jodok von Heilbrunn s. 952
 note 2.
 Johann erzbischof von Tours
 s. 100 mit den noten 1
 und 2.
 Johann (Peckam) erzbischof
 von Canterbury s. 595—
 597. 603 u. s. w. bis 711.

Johann von Bologna s. 593
 bis 712. 987.

Johann von Canterbury s.
 632. 633.

Johann von Sewes s. 615.

Johann von Worms s. 272
 mit der note 2.

Johannes anglicus s. 483—
 512. 978 note 1. 983 note 1.

Johannes de Garlandia s. 482.
 Johannes grammaticus s. 486
 bis 489.

Johannes Severius s. 517.
 521. 526.

- Johannes vicarius goslariensis s. 931. note 1.
 s. Johannis in Hauge ecclesia s. 342.
 Jordan, bischof von Padua, s. 174.
 Isidorus in libro soliloquiorum s. 502.
 Italia s. 86. 92. 93. 122. 136 note 2. 258. 604. 819.
 Italiae civitates s. 145 note 1.
 Italicus s. 136 note 2. 264. 604.
 s. Juliani parisiensis ecclesia s. 511.
 Juvenal s. 130. 412.
 Stellen aus ihm finden sich: I 1: s. 440; I 15: s. 440; VI 195: s. 473; XI 27: s. 473.

K.

- Kaisersheim s. 841. 845.
 Karlstat civitas s. 343.
 Knud, bischof von Viborg, s. 988.
 Kongis s. 625 note 5.
 Konrad I bischof von Wirzburg s. 339. 340.
 Konrad II bischof von Hildesheim s. 350—355. 381.
 Konrad von Mure s. 403—482.
 Konradin s. 812. 814.
 s. Kunegundis ecclesia s. 344.

L.

- Lanbahr s. 338.
 Larola s. 146.
 Lateranense concilium s. 156. 231. 458.
 Latini s. 135 note 4. 473.
 Laurentius von Aquileja s. 951—955.
 s. Lazari ordo s. 427.
 Leodiensis episcopus s. 826.
 Leopoldus dux Austriae et Stiriae s. 786.
 Lewen(en)sis archidiaconus s. 629. 647. 661. 665. 666. 667. 693. 697. 706. 707.
 Lewenrode s. 351. 382.
 Lewes s. 706.
 Lewn s. 294.
 Libochensis ecclesia s. 286.
 s. Lifard s. 101.
 Lindavia s. 147.
 Linze s. 765.
 Liobeh s. 285.
 Lissabon s. 518—521. 531. 575—578. 581. 582.
 Liveburch s. 313.
 Livius s. 412.
 Lolii flumen s. 194.
 Lombardi s. 142. 187. 194.
 Lombardi magistri s. 415. 468.
 Lombardia s. 476.
 Lombardiae et Tusciae societas s. 124.
 Londoniensis decanus s. 665. 710.
 Longobardia s. 766.
 Lotharius rex s. 342.
 Lucan s. 5. 130. 412.
 Die stelle I 1 aus ihm findet sich s. 54.
 Luccani s. 813.
 Luchowe s. 294.
 Ludolf s. 285. 286.

- Ludolf von Hildesheim s. Ludolfus notarius s. 377.
 205—208. 347—402. 715. Lugdunense concilium s. 427.
 724. 969—972. 975. 987. 622.

M.

- Maehren s. 720. 779.
 Magdeburg s. 204. 205. 215.
 216. 271. 273. 278. 279.
 280. 281. 282. 284. 285.
 286. 289. 290. 291. 292.
 295. 297. 299. 300. 301.
 302. 310. 313. 316. 317.
 322. 330. 332. 345. 379.
 Magdeburgense capitulum s.
 137 note 1.
 Magdeburgensis ecclesia con-
 cremata s. 313.
 Magdunum s. 101.
 Maguntia s. 112. 140. 352.
 Maguntinae ecclesiae specu-
 lator s. 67 note 7.
 Maguntinus archiepiscopus s.
 136 note 2. 270. 366. 457.
 786.
 Maguntinus scolasticus s. 474.
 Malanotte s. 165.
 Maldecorpo s. 165.
 Maleficanus s. 139.
 Mamertinus confessor s. 113.
 Mamotrectus s. 413.
 Manasses II, bischof von
 Orleans, s. 99—102. 106.
 107. 108. 112. 113.
 Manezzen s. 450.
 Manfredinus canonicus regi-
 nus s. 189 note 4.
 Mantua s. 413.
 Margaritus ammirallius maris
 s. 155.
 Marmoretum s. 144. 170?
 Martin IV pabst s. 518. 524.
 607. 617. 630. 635. 682.
 699. 701. 707. 709. 710.
 Marullus s. 413.
 Mathaeus, bischof von Lis-
 sabon, s. 518—521.
 Mechtildis Romanorum regina
 s. 453.
 Mediolanum et Mediolanen-
 ses s. 136 note 1 und 2.
 140. 144. 460.
 Meissen s. 49. 51. 204 mit
 note 1. 288. 290. 291. 292.
 293. 296. 297. 308. 310.
 325. 327. 333. 981.
 Mersburgensis episcopus s.
 278. 322.
 Mesanum s. 140.
 Micy s. 102. 104. 105. 106.
 Militum de gladio ordo s. 427.
 Miramominin s. 135 note 4.
 136 note 1.
 Mischenensis populus s. 813.
 Misnensis et orientalis marchio
 s. 293.
 Mogus s. 343.
 Molburch s. 327.
 Monaldus s. 171.
 Monte-cassino s. 7. 37. 39.
 41. vgl. noch Alberich.
 Montis ferrati marchio s. 135
 note 4.
 Montis sereni ecclesia s. 316.
 Moravia s. 779.
 Mormoretum s. 144? 170.
 Mulden s. 292.
 Mure. vgl. Heinrich und Kon-
 rad von Mure.
 Mutinensis civitas s. 198
 note 4.
 Mutinensis Pillus s. 118 note 1.

N.

- Narniensis episcopus s. 147. Niwenburc s. 300.
 Navarrae rex s. 136 note 1. Nonantula s. 198 note 4.
 Neunchirchen s. 764. Nortwalt s. 351. 382.
 Nicolaus III pabst s. 694. Nuenburgensis episcopus s.
 Nicolaus III (?) IV (?) pabst s. 273. 278. 284. 302.
 648. Nuwenburc s. 323.

O.

- Odoacer, könig von Böhmen
 s. 453.
 Oesterreich s. 716. 719.
 Orleans s. 99—102.
 Osburg s. 140.
 Otterslebe s. 287. 288.
 Otto IV kaiser s. 135 note 4.
 Otto herzog von Braunschweig
 s. 352.
 Otto judex wiennensis s. 766
 —770.
 Ovid s. 130. 412.
 Aus seinen schriften sind
 benützt:
 amor. I 8, 62: s. 456;
 rem. amor. v. 365: s. 418;
 v. 398: s. 434;
 heroid. IV 6: s. 431; IV
 155: s. 432;
 metam. II 137: s. 438;
 VIII 206: s. 438; VIII
 677 ff: s. 482;
 ep. ex Ponto I 10, 9 ff;
 s. 481; III 4, 79: s. 482;
 IV 2, 9 ff: s. 481;
 trist. I 1, 39: s. 410; I
 2, 1 ff: s. 480.
 Oxonium s. 486.

P.

- Padua s. 174. 737.
 Panormum s. 140.
 Papias s. 412.
 Papienses s. 466.
 Paradisus (bei Bologna) s. 174.
 Paris s. 485—489. 492. 506.
 Parisienses magistri s. 458.
 Parisiensis curia, dioecesis,
 episcopus s. 317. 501. 505.
 506. 507. 508. 509. 511.
 512.
 Parisius s. 440. 487 mit note
 2. 863. 879. 961.
 Pasaioculare s. 164.
 Pataviensis ecclesia s. 338. 773.
 827. 929 note 1.
 Paulus s. 33. 55.
 Paulus de Spoleto s. 651. 652.
 Peckam, Johann, erzbischof
 von Canterbury s. 595—
 597. 603 u. s. w. bis 711.
 Pedito s. 412.
 Persius s. 5. 412.
 Die stelle III 17 ff. aus
 ihm findet sich s. 454.
 Perusinus episcopus s. 147.
 Peter von Schwäbischhall s.
 793 mit note 4.
 Peter von Ulm s. 841.
 Peter von Vineis s. 810.
 Petrus Bouherius sabulensis
 s. 412.
 Petrus Damianus s. 33.
 Petrus diaconus cassinensis
 s. 7.
 Petrus lombardus s. 596.

- Philipp, kaiser, s. 135 note 4.
 144.
 Philipp II August, könig von
 Frankreich, s. 102. 108.
 Philippus magister s. 712.
 Phlegeton s. 497.
 Pictaviensis episcopus s. 101
 note 4.
 Picus s. 413.
 Pillus mutinensis s. 118
 note 1.
 Pisani s. 136 note 2. 819.
 Plinius s. 412.
 Pluto s. 497.
 Politianus s. 413.
 Poloni s. 142.
 Pontanus s. 413.
 Popenburg s. 351. 384.
 Portuensis episcopus s. 329.
 Portugalensium regis edictum
 s. 145 note 2.
 Praemonstratensis ordo s. 427.
 Praenestinus episcopus s. 340.
 Priscian s. 130. 473. 981.
 Aus seinen instit. gramm.
 findet sich XVI 16: s. 28.
 Prisciani rhetorica s. 80. 90?
 91.
 Properz s. 412.
 Provinciales s. 143.
 Pythagoras s. 45 46.

Q

- Quedelinborch s. 996 note f. Quinctilian s. 412.

R

- Raab castrum s. 340.
 Rabensburg s. 340.
 Ranconi und Rangoni s. 124.
 198 note 4.
 Ratisbona s. 140.
 Ratisbonensis ecclesia und
 episcopus s. 217. 380. 827.
 Ravennatensis episcopus s.
 673.
 Regesburg s. 140.
 Remensis archiepiscopus s.
 149.
 Renus s. 271.
 Reymundi summa s. 991. 993
 note c.
 Richardus rex s. 809.
 Riga s. 280.
 Ri(n)gelen s. 387.
 Ringeleben s. 387 note 3.
 Robertus princeps Tarentiae
 s. 962.
 Rogerius Apuliae tyrannus
 s. 25.
 Rogo de Clara s. 611. 612.
 Rom s. 93. 141. 311. 426.
 449 478. 741. 810. 819.
 Romana curia siehe unter
 curia romana.
 Romanae ecclesiae formas. 133
 Romanae ecclesiae insignia
 s. 776.
 Romani s. 93. 141.
 Romani imperii fidelitas. 831.
 Romani senatores s. 449. 741.
 Romaniola s. 245. 271. 272
 mit note 2.
 Romanioli s. 142.
 Romanorum consules s. 168.
 Romanorum dignitates s.
 426.
 Romanorum pontificum de-
 creta s. 84.
 Romanorum regina s. 453.
 Romanorum regnum s. 92.
 Romanorum rex s. 806—812.
 814—826. 829—833.

- Romanorum rex nondum coronatus s. 731. 452. 453. 479. 716. 719. 720. 785. 788 mit den noten 2 und 3. 793 note 3.
 Rotomagensis archiepiscopus s. 149. Rudolf von Tours s. 99—102.
 Rudger prior von Kaisersheim s. 841. Rudolfus institor wiennensis s. 766. 767. 768.
 Rudolf von Habsburg s. 406. Ruteni s. 142.

S.

- Sabadiae comes s. 146. 162. II c. 4: s. 447; epist. XXIV: s. 979; proverbial: s. 525. 853. 974. 977. 979. 980.
 Salernitanus archiepiscopus s. 155. 580. Sequana s. 507.
 Sallust s. 5. 33. 55. Sereni montis ecclesia s. 316.
 Salomonis libri s. 854. Sermeden s. 615.
 Saltarellus s. 164. Sewes s. 615.
 Salzburger archiepiscopus, ecclesia, judex, s. 136 note 1. 827. 929 note 1. Sicilia s. 788 mit note 3. 807. 812. 827. 828.
 Samnus monachus et pirata s. 144. Siciliae rex s. 808. 810. 816.
 Saraceni s. 143. 145 note 2. 424. 505. 546. 731. 807. Siculi s. 141.
 Sardi s. 143. (Sigfried) bischof von Regensburg s. 217.
 Saxoniae dux s. 786. 814. Simon magister s. 976—984.
 Scartowe s. 290. Simon magister, archidiaconus bononiensis, s. 682—684.
 Scerbeke s. 292. Socrates s. 130.
 Sc(h)erstede s. 351. 352. Solinus s. 471.
 383 note 8. Sorrensis episcopus s. 151.
 Schonethal s. 345. Stiriae (et Austriae) dux s. 337. 786.
 Sclavi s. 142. Sultae praepositus s. 388 note 2.
 Sclavonia s. 154. Suthillagensis decanus s. 621. 637.
 Sebastian s. 455.
 Secoviensis ecclesia s. 448.
 Seneca s. 130. 407. 853.
 Angeführt sind: de clem.

T.

- Tacitus s. 412. Terrabun s. 453.
 Tancredi regis filius s. 155. Teutonia s. 976.
 Tarentiae princeps Robertus s. 962. Teutonicae domus fratrum ordo s. 326. 427. vgl. s. 343.
 Tartari s. 310. 424. 808. Teutonici s. 143.
 Terenz s. 5. 424. aus den Teutonicorum clypearium s. 406.
 adelphi IV 5, 9: s. 432.

- Theobaldus comes s. 105. 110. Turegum s. 479.
 Theodorus Gazes s. 413. Turicenses s. 441. 450.
 Tours s. 100 und 101 mit Tuscia s. 122. 142. 766.
 den noten 1—3. 151. 519. Tusciae et Lombardiae socie-
 Trident s. 147. tas s. 124.
 Tuchen s. 295. Tyronensis rex s. 136 note 1.

U.

- Ulricus archiepiscopus salz- Ungaria s. 865. 866.
 burgensis s. 929 note 1. Ungariae rex s. 136 note 1.
 Ulricus comes de Clam s. 787. 739. 834.
 Ulricus iudex salzburgensis Urbanus papa s. 809.
 s. 929 note 1. Urbevetanus episcopus s. 147.
 Ulricus notarius s. 787. Urtinensis praepositus s. 296.
 Ungari s. 142. Utrecht s. 988.

V.

- Valla s. 413. s. Victor s. 317. 486. 505.
 Veirabend von Augsburg s. 506.
 841. Vincentius martyr s. 581. 582.
 Venetiarum dux s. 135 note 4. Virgil s. 5. 130. 442. 462?
 Verciburg s. 140. Benützt sind von ihm:
 Verona s. 124. eclog. II 65: s. 481;
 Viborg s. 988. aen. VI 853: s. 452; VII
 Vicenza s. 148. 266: s. 425.
 Victor, bischof von Bologna, Viseu s. 517—521.
 s. 62. 63. 70. 84 und 85. s. Viti legenda s. 454.

W.

- Welse s. 338. Wiennensium scholarum rector
 Wernher von Eichstätt s. 841. s. 737.
 Wicmannus s. 286. Wirzburg s. 140. 204. 295.
 Wida s. 277. Wolodezlaus pataviensis ec-
 Wiennensis civitas s. 764. clesiae postulatus s. 929
 766. 767. 768. 770. 785. note 1.
 833. Woltwisch s. 385.

Z.

- Zerstede s. 383. vgl. noch Sc(h)erstede oben s. 1081.

II. Sach- und wort-verzeichniss.

A.

- Abbas niger s. 865.
 Abradere caput s. 165.
 Absolutio s. 326. ad cautelam
 s. 644 note 2.
 Abusus s. 252. 270. 276.
 Accessorium s. 146. 149. 159.
 Achte = proscriptio s. 930
 note 1.
 Acrumen s. 499.
 Actio s. 499. 601. 944. 946.
 Actio = privilegium s. 781.
 Actor s. 221. 522 und 523
 note 9. 628. 778. 993.
 997. 1012.
 Actorum iudicii conscriptio
 s. 214. vgl. s. 604.
 Actum et datum s. 778.
 Actus legitimi s. 288. 304.
 773 und 774. 940.
 Adamas s. 983 in der note.
 Administratio curae s. 934.
 Administratio temporalis feu-
 dorum regalum s. 815.
 Adoptio s. 947.
 Adulterium s. 135 note 2. 150.
 536. 537. 774. 1016 note pp.
 Advocatias. 292. 293. 779 und
 780. 819.
 Advocationis jus s. 344.
 Advocationis officium s. 525.
 Advocatus s. 277. 338. 779.
 787. 856. 884. 885. 886.
 Advocatus s. 158. 425. 522
 note 9. 631. 649. 685. 998.
 Advocatus = iudex s. 779.
 Aeinunge s. 901. vgl. eninghe.
 Aequales personae s. 186–189.
 Affidare s. 773.
 Affinitas s. 535. 826.
 Aggravatio excommunicatio-
 nis sententiae s. 640–642.
 917 und 918.
 Albergaria s. 124.
 Aldio s. 39.
 Aligenare, aligenatio s. 335.
 Allegandi suffragia s. 129.
 Allegationes s. 146. 148. 149.
 552 note 9. 657. 661. 662.
 683. 920. 921.
 Allodium s. 339. 981.
 Alphabetum commune s. 144.
 Alphabetum per medium divi-
 sum s. 174. vgl. s. 575. 946.
 Alta, altior persona s. 104. 269.
 Alvaciles s. 529. 560.
 Ama (?) s. 933.
 Amasia, amasius s. 449. 743.
 Ambassador s. 819. 823.
 Amicitiae liber des Buon-
 compagno s. 133.
 Ammiralius maris s. 155.
 Anathema s. 37. 101 note 4.
 157. 219. 268. 294. 317.
 326. 327. 383. 499. 509.
 784. 979. 983.
 Anathematizabilis, anathema-
 tizares. 101 note 4. 571. 979.

- Aneval=devolutio s. 930 note 1.
 Anevanghen = arrestare s. 930 note 1.
 Angariae s. 124. 271. 292. 380. 382. 899. 900.
 Anniversarium, anniversarius (dies) s. 382. 565. 581. 981.
 Annosa aetas s. 160.
 Annua pensio s. 271. 558.
 Annuale servitium s. 942.
 Annulus s. 709. 710.
 Annus domini a nativitate und ab incarnatione s. 610.
 Annus incarnationis domini s. 217. 257. 259. 477. 610. 777 und 778. 783.
 Annus passionis domini s. 477.
 Annus pontificatus s. 224.
 Antiquae regulae s. 210.
 Antiqui s. 210. 212. 264. 339. 369. 458. 460.
 Apices s. 34.
 Apices eminentes s. 197.
 Apostolis. 118 note 1. 459. 460. 539. 583. 693—696. 922.
 Apostropha s. 244. vgl. s. 481.
 Apostasia s. 863. 865. 869.
 Apostatans quarto monachus s. 865.
 Appellare, appellatio s. 146. 147. 154. 225. 226. 227. 236—238. 297. 392. 464. 511. 522 note 9. 539. 589. 610. 626—628. 682—684. 687. 688. 689—692. 753. 921 und 922. 1001.
 Appenditia s. 904.
 Appositio s. 10. 26.
 Approprietare s. 905.
 Aquae frigidae potus s. 124.
 Aquaeductus s. 146. 154.
 Arbitraria citatio s. 225.
 Arbitraria sententia s. 126.
 Arbitrariae induciae s. 290.
 Arbitris. 391. 577. 646—648. 656. 657. 658. 679—681. 684. 769—771. 915. 923 und 924. 995.
 Arbitrium s. 291—293. 296. 577. 778. 923. 996 note e.
 Archidiaconalia jura exsolvere s. 911.
 Arenam auream colligere s. 154.
 Arengas. 185. 217. 218. 377. 378. 467. 526. 744. 783.
 Arengae des Guido Faba s. 177. 178.
 Argenti pondus s. 270.
 Arista s. 983 in der note.
 Arma s. 145 note 2.
 Armatorum comitiva s. 826.
 Arpentum s. 507.
 Arrestare = anevanghen s. 930 note 1.
 Ars dictaminis, dictandi, dictatoria, notariae, prosandietc. sieh unter dictamen etc.
 Artes liberales s. 83. 129. 211. 425. 446. 881.
 Articuli s. 649. 668—677. 683.
 Artificii fraternitates s. 270.
 Artis mechanicae operarii oder professores s. 425. 429. 448. 728. 743.
 Artium confraternitates s. 822.
 Aspiratio s. 133.
 Assecurare s. 773.
 Assessor s. 159. 994. 999.
 Assis s. 126.
 Attestationes s. 146. 148. 149. 557. 650. 673. 678. 921.
 Attinentiae s. 911.
 Auditor s. 583. 611. 994. 1000.
 Auditores palatii s. 648.
 Aula s. 380. 786.
 Aurea bulla sieh unter bulla,

- Auream arenam colligere s. 154.
 Authenticae litterae s. 291.
 Authentici viri s. 508. 772.
 Autenticum s. 226. 244. 297.
 325. 332. 334. 523 in der
 note. 605. 1003. 1005 notet.
 Autenticum scriptum s. 276.
 982.
 Autenticum sigillum siehe
 unter sigillum.
 Autenticus libellus s. 919.
 Avia (?) s. 933.
 Axungia porcina s. 165.

B.

- Baculus s. 247. 781.
 Balivus s. 915.
 Bannitus s. 124.
 Bannum, bannus s. 271. 272.
 813. 831.
 Baptisma und baptismus s.
 223. 276. 512.
 Baptizare s. 84. 85.
 Barbarus s. 473.
 Barones s. 114. 271. 380. 427.
 449. 727. 738. 739. 741. 742.
 Bechinae s. 976 note 1.
 Bede=precaria s. 930 note 1.
 Bene valere und valete s.
 37. 111. vgl. s. 510.
 Beneficialis causa s. 605.
 Beneficium s. 134. 137. 157.
 229. 230. 242. 243. 244.
 306. 329. 393. 512. 550.
 554. 563. 579 und 580.
 585—587. 605. 701. 705
 —709. 812. 829. 910.
 Beneficium temporale s. 154.
 Benevolentiae captatio s. 18
 und 19. 57 und 58. 108.
 212. 213. 359. 367. 421.
 465—468. 726. 744 und
 745. 791.
 Bigamus s. 773.
 Birretum s. 586.
 Bladum s. 810. 909.
 Bona fides (in praescriptione)
 s. 775.
 Boncompagnus des Buoncom-
 pagno s. 128—174.
 Bonorum feudalium permutatio
 s. 827.
 Borchlen=peculium castrense
 s. 930 note 1.
 Brachium saeculare s. 918.
 Breve s. 122. 312.
 Breviarium des Alberich von
 Monte-cassino s. 5. 29—46.
 Breviloquium des Buoncom-
 pagno s. 133.
 Bufardus s. 426.
 Bulla s. 144. 219. 274. 475.
 783. 978.
 Bulla aurea s. 219. 270. 271.
 475. 698. 772. 784. 786.
 Bulla plumbea s. 475. 635.
 698. 699.
 Bullare s. 334. 771.
 Burgensis s. 122. 361. 362.
 383. 386. 738.
 Bürgerrecht s. 899.
 Burgum und burgus s. 118
 note 1. 937.
 Bursa regalis s. 979.
 Butinghe=quita s. 930 note 1.

C.

- Calumnias. 981. 1022.
 Cambium s. 396.
 Camera s. 211. 463.
 Camera = fiscus s. 219. 784.
 Camera papae s. 618.
 Campus martius s. 124.

- Cancellarius s. 112. 217. 222. 380. 475. 782. 786.
 Cancellata manus s. 189.
 Cancellatae litterae s. 635. 698. 699.
 Cancellatum instrumentum s. 600. 699.
 Cancio s. 163.
 Candelabrum eloquentiae des Buoncompagno s. 129.
 Canon latae sententiae s. 217.
 Canonica s. 754.
 Canonica probatio s. 325.
 Canonicae, canonici s. 448.
 Canonici regulares, saeculares s. 248. 342. 727. 999.
 Canonicum jus sieh bei jus.
 Canonicus ordo s. 148. 151.
 Canonizatio s. 809.
 Canonum praecepta s. 92.
 Cantilenae volucrum s. 164.
 Cantoria s. 298.
 Capella s. 344. 345.
 Capelleti s. 154.
 Capere clericum s. 571.
 Capitaneis. 168. 427. 466. 727.
 Capitium s. 45.
 Capitolium s. 168.
 Capitulum s. 337. 339. 343. 345. 381. 383. 430. 508. 569. 572—576. 607—610. 708. 710. 776. 894. 895.
 Capitulum generale s. 904.
 Capsa s. 397.
 Captivi s. 138. 455. 546.
 Caput terrae s. 787.
 Carceralis custodia s. 571.
 Carceri mancipari s. 884.
 Cardinales s. 106. 198 note 2. 217. 219. 262. 269. 378. 454. 480. 730. etc. 783.
 Carnes s. 150. 892.
 Carnis fragilitas und peccatum s. 91.
 Carrina s. 309. 310.
 Carrochius s. 441.
 Carta s. 359. 499. 506. 507. 726. 978.
 Carta (als pergament) und cartarius s. 426. 437—439.
 Cartulatus s. 39.
 Carucata s. 507.
 Casalium (et) parrochianorum decimae s. 556.
 Cassare s. 270. 274. 286. 600. 761. 770. 776. 811. 822.
 Castellanus s. 104. 105. 108. 122. 271. 427.
 Castellum s. 136 note 1. 153.
 Castrense peculium=borchlen s. 930 note 1.
 Castrum s. 86. 118 note 1. 139. 340. 383. 565. 579.
 Casus s. 901.
 Cathedralis ecclesia s. 146. 572.
 Catholicus s. 100 note 1. 731.
 Catholicus vir (als ehrentitel des königs von Frankreich) s. 105. 494.
 Cauda in litteris s. 639.
 Causa s. 430 und 431.
 Causa beneficialis s. 605.
 Causa civilis s. 222. 271. 272. 662. 767.
 Causa conditionis certae s. 232.
 Causa criminalis s. 222. 272. 679. 994 in der note. 997.
 Causa efficiens, finalis, formalis, materialis s. 430. 431. 494. 506. 975.
 Causa pecunialis, pecuniaria s. 222. 624. 994 note.
 Causa petendi s. 1016. 1018.
 Causa possessionis und proprietatis s. 232. 433.
 Causa sanguinis s. 220. 232.
 Causae cognitio s. 231. 458. 589.

- Causarum acta s. 603.
 Causarum cognitio und procuratio generalis s. 216. 227.
 Causarum patronus s. 264.
 Cautio s. 126. 550. 609. 685.
 Cedella s. 476.
 Cedrus des Buoncompagno s. 121—127. 133.
 Cedrus Libani des magister Bonus lucensis s. 97.
 Cedula s. 475. 480.
 Cellerarius s. 874. 890.
 Censuale feudum s. 907.
 Censura ecclesiastica s. 222. 239. 274. 275. 298. 332. 346. 386. 505. 506. 533 u. s. w. 567. 573. 1004. 1005 mit note u.
 Census s. 779. 780. 907.
 Census=tins s. 930 note 1.
 Cera s. 476. 479. 907.
 Cereum sigillum s. 219.
 Cessio juris s. 944.
 Character clericalis s. 448. 727.
 Character grandiloquus, humilis, mediocris s. 30.
 Chirographum s. 499. 507.
 Chirothecae s. 216. 315.
 Chrismon s. 37. 38. 112.
 Christianitatis patrocinium s. 92.
 Cimiterium s. 217.
 Cinericium s. 144.
 Cingulum s. 891.
 Circuli (im privilegium) s. 111. 510.
 Circulus dependens ante tabernam s. 476.
 Circulus plenus serpentibus (im privilegium) s. 112.
 Circumscripta salutatio s. 10. 11. 104. 263. 361. 461.
 Circumvallare=vorleghenhus s. 930 note 1.
 Citatio, citatoriae litterae s. 156—159. 182 und 183. 224—226. 278. 388. 439. 499. 506. 509. 522 note 9. 531—537. 587. 620—635. 751. 916. 983. 1001—1006.
 Citharoedus s. 163.
 Cives simplices und solemnes s. 728.
 Civile forum s. 767.
 Civile jus sieh unter jus.
 Civiles s. 493.
 Civilis causa sieh bei causa.
 Civilis persona s. 493.
 Civi(lit)atis jus s. 899.
 Civiliter agere s. 255.
 Civitas s. 136 mit note 2. 270. 343 und 344. 450. 741. 780.
 Civitatensis s. 424.
 Civitatis et fori communitates s. 900.
 Civitatis officium s. 168.
 Civium magister s. 270. 822.
 Clarissimus s. 424. 449. 455.
 Claustralis vita s. 882.
 Claustrum s. 144. 382. 820.
 Clausula s. 370. 436. 438. 439. 444. 470. 492. 970 note 1.
 Clericale privilegium s. 560.
 Clericalis characters. 448. 727.
 Clericatus et fori privilegium s. 599.
 Clericorum et sacerdotum felicitas s. 143.
 Clericum capere s. 571.
 Clericus sacerdos s. 773.
 Cliens s. 424. 425. 734. 738.
 Clientulus s. 424. 425. 568.
 Codicilli s. 936. 938.
 Coenobitae s. 976 note 1.
 Coenobium s. 976 note 1.
 Coertio s. 221. 274.

- Cognatio s. 258. vgl. s. 823.
 Cognitio causae s. 231. 458. 589.
 Cognitio causarum generalis s. 216.
 Cohabitatio s. 287.
 Cola s. 58—60. 971 in der note.
 Collateralis s. 230.
 Collectas. 166. 788 note 2. 789 in der note. 815. 827. 828.
 Collegiata ecclesia s. 462. 765.
 Collegii procurator s. 227.
 Colloquium habere s. 581.
 Colon s. 443.
 Colonus s. 776. 901.
 Colores rhetorici s. 442. 493.
 Coma s. 58—60. 971 note.
 Comicia maior und minor s. 382. 981.
 Comicia Romaniolae s. 215. 271. 272 mit note 2.
 Comitatus s. 136 note 1.
 Comitiva armatorum s. 826.
 Comitiva militiae s. 819.
 Commendatio s. 161. ecclesiae s. 554. 555.
 Commendatoriae, commendativae litterae siehe unter litterae.
 Commissarius s. 622.
 Commissio s. 134 mit note 8. 145. 146. 147. 220—224. 271. 276 und 277. 332. 334. 341. 342. 385—388. 505. 556—558. 587. 588. 589. 650. 658. 665—668. 750. 922. 983.
 Commodatum s. 777.
 Commune jus siehe bei jus.
 Communia (civitatum) s. 269. 270. 271.
 Communicationis jus s. 251. 252. 253.
 Communitas s. 124. 781. 915.
 Communitates fori et civitatis s. 900.
 Commutatio s. 234. 235. 340.
 Commutatio partium (orationis) s. 23—25. 110.
 Comoedia s. 491. 497—499.
 Comparitio s. 531. 1008.
 Complementum justitiae siehe unter justitia.
 Compositio s. 138. 235. 397. 509. 575. 576. 717 note 1. 923. 943. 1002 note p.
 Compromissio, compromissum, compromittere s. 126. 127. 576. 679—681. 923 & 924.
 Computare s. 671. 685. 945.
 Computatio s. 534. 562. 887. 896. 934.
 Computatrix s. 141.
 Computus s. 561.
 Concambium s. 276.
 Concivis s. 290. 761. 766 u. s. w. 899.
 Concludere in causa s. 920. vgl. s. 650. 651. 679.
 Conclusio s. 21. 56 und 57. 109. 212. 213. 307. 359. 368. 421. 440. 460. 470. 496. 502. 726. 747. 958 bis 966.
 Concubina s. 186. 550. 568.
 Concurrentes s. 763. 783.
 Condelegatus s. 147. 665.
 Conditio s. 219. 258. 426. 427. 442. 997.
 Conditionis certae causas. 232.
 Conditionis scholasticae litterae s. 133. vgl. s. 491.
 Conductus s. 395. 728. 750. 758. 829. 886. 946.
 Confessio s. 385 und 386. 774. 1025.

- Confessus s. 1025. 1026
 note z.
 Confirmatio s. 135. 235. 273.
 290. 293—296. 333. 392.
 439. 753. 778. 904—906.
 Confirmatio (als pars oratio-
 nis) s. 496.
 Confraduglie s. 125.
 Confraters. 344. 866. 871. 875.
 Confraternitas s. 880.
 Confraternitates artium s. 822.
 Confutatio s. 496.
 Congregatio camaldulensis s.
 125. vgl. eremum.
 Coniudex s. 147. 657. 658.
 659.
 Coniugatus s. 190.
 Conjuncta personas. 227. 424.
 652—654. 999.
 Conprinceps s. 826.
 Consanguinitas s. 147. 151.
 535. 743.
 Conscriptio actorum iudicii
 s. 214.
 Conscriptio testium s. 214.
 Consecratio ecclesiae und
 episcopi s. 564 und 565.
 566 und 567. 760.
 Consilia s. 270. 340.
 Consilium bononiense s. 190.
 Consistorium declinare s. 879.
 Consolatio s. 134. 140 & 141.
 Consors s. 935. 941—945.
 Consortia sive fraternitates
 s. 125.
 Consortia mulierum s. 137.
 Consponsus = medelovere s.
 930 note 1.
 Constitutio s. 122. 439. 555.
 563. 622. 851.
 Constitutio canonica und ci-
 vilis s. 584.
 Constitutio de duabus diae-
 tis s. 297. 584. 599.
- Constitutio epistolae s. 25. 26.
 Constitutiones synodales s.
 572. 573.
 Constructio recta s. 10.
 Consuetudines plangentium
 s. 141—143.
 Consuetudo s. 232. 269. 563.
 817. 903. 924.
 Consuetudo terrae s. 457.
 475. 903. 908.
 Consules s. 75. 122. 123.
 124. 126. 450. 480. 741.
 822. 898. 908.
 Contentionis causa s. 477.
 Contentiosum forum s. 473
 bis 475.
 Contestatio litis sieh bei l. c.
 Contractus emphyteuticus s.
 558.
 Contractus retractatio s. 908.
 Contractuum litterae s. 777.
 779.
 Contradicere s. 226. 227.
 583. 607. 609. 617.
 Contubernium s. 538.
 Contumacia s. 159. 228. 233.
 523 in der note. 540 und
 541. 588. 629. 636. 638
 bis 645. 917 und 918.
 1009 mit note c.
 Conventio exsecutoria s. 776.
 Conventio iudicum s. 584.
 599.
 Conventorum principia s. 119.
 Conventualia officia s. 892.
 Conventus s. 320. 366. 430.
 482. 698. 703. 769. 770.
 814. 817. 833. 855. 867.
 871. 875. 897. 904. 910
 und 911.
 Conventus forensis s. 877.
 Conversi s. 427. 778. 897
 und 898. 953 note 2. 966.
 Conversio s. 882. 948.

- Conversus ad fidem catholicam s. 549.
 Corbes frumenti, vini s. 123.
 Corda=sigillum s. 476.
 Corda s. 480. serica s. 698.
 Corona, coronatio s. 806.
 825 note 1. vgl. s. 180.
 Coronati s. 136. 727.
 Corporale juramentum siehe unter juramentum.
 Corporalis auris s. 331.
 Corporalis fides, poena, possessio sieh unter fides etc.
 Corpus liberum vendere s. 155.
 Correctio s. 252. 818. 861. 862.
 Correctoria s. 855.
 Correptionis durae epistola s. 14.
 Corrigia=sigillum s. 476.
 Corruptela s. 269.
 Crede=cretica s. 930 note 1.
 Credentiae litterae s. 398. 779. 819.
 Credere simplici juramento s. 910.
 Credere simplici verbo s. 599. 944. vgl. s. 601.
 Creditor s. 339. 381. 945.
 Cretica=crede s. 930 note 1.
 Crimen laesae majestatis s. 827.
 Crimina abhorrenda s. 137. 150.
 Criminale judicium s. 271.
 Criminalis causa s. 222. 272. 679. 994 in der note. 997.
 Criminosus s. 240. 761.
 Cruce signati s. 342. 344. 397. 507.
 Crucem praedicare s. 809. 810. 823.
 Crucis militia s. 504.
 Crux dominica (im privilegium) s. 37. 38. 199. 456.
 Crux recipienda s. 496. 504.
 Cudere monetam s. 154. 828.
 Cura s. 606. 625 note 5. 934. 935.
 Cura animarum s. 242. 306. 545. 550. 701. 709. 877. 911.
 Curatores dare s. 154. 271. 272.
 Curia s. 374. 375. 603. 621. 633. 661. 671.
 Curia bononiensis s. 604.
 Curia civilis und ecclesiastica s. 601.
 Curia generalis s. 135 note 3. 819.
 Curia imperatoris s. 210. 223. 457.
 Curia papae s. 210. 223. 227. 243. 457. 473.
 Curia parisiensis s. 509.
 Curia principum s. 425. 426. 749. 975.
 Curia romana s. 144. 258. 264. 291. 582—584. 599. 603. 604. 607. 610. 611 und 612. 617. 633. 639. 649. 662. 677. 691. 692. 698. 699. 711. 810. 874.
 Curiasolemnis s. 352. 816. 820.
 Curiae dies s. 633. 656.
 Curiae judex s. 118 note 1.
 Curiae notarius s. 199. 943.
 Curiae rectores s. 457.
 Curiales astutiae s. 874.
 Curiales personae s. 493.
 Curialia scripta s. 506.
 Curialitas s. 223. 815.
 Curialiter s. 218. 378. 440. 783.
 Currens et usualis moneta s. 822.
 Currentia ad usuras debita s. 904.

Currus foeni s. 123.
Cursales viri s. 154.

Custodia s. 296.
Custodia carceralis s. 571.

D.

Dacia s. 788 note 2. 827.
Dalmatica s. 315.
Dapsilis moneta s. 906.
Dapsilis pecunia s. 842 note 1. 907.
Data s. 479. 637. 777.
Datum et actum s. 778.
Debita currentia ad usuras s. 904.
Debitae rei possessio s. 628.
Debitum s. 578. 600. 700. 766. 777. 778. 900. 902. 904. 909 & 910. 935. 943. 946.
Decania s. 281.
Decenti loco sententia proferatur s. 235.
Decimae s. 134 note 8. 148. 223. 268. 275. 276. 299. 344. 385. 533. 556. 575. 576. 624. 685 und 686. 775. 776. 911. 994 in der note.
Decimale jus s. 268.
Declinare consistorium seu forum s. 879.
Declinatio iudicii s. 522 note 9. 1000. 1002. 1011 note bb.
Decollare s. 155. homicidas s. 154.
Decreta pontificum romanorum s. 84.
Decretalis epistola s. 77.
Decretalium libri s. 851.
Decretum s. 112—114.
Dedicatio ecclesiae s. 564. 778. 913.
Defensio parentum s. 605.
Defensio specialis s. 823.

Defensor s. 652. 654. 787.
Degradatio s. 254.
Delegatio s. 220. 254. 464. 693.
Delegatus iudex sieh unter iudex.
Delictum s. 234. 252.
Denarius s. 137. 270.
Denarius advocatiae s. 780.
Denegare iudicium, justitiam s. 878 und 879.
Depactatio = ghedinghe s. 930 note 1.
Depositio s. 254. 255. 324.
Depositio abbatis s. 872.
Depositum s. 144. 173. 907 und 908.
Devolutio = aneval s. 930 note 1.
Devolutio donationis s. 229.
Dextrarius s. 187.
Diadema imperii sieh unter imperium.
Diaeta s. 297. 584. 599. 630 note 8. 634.
Dicere in testes et dicta testium sieh unter testes.
Dictamen s. 9. 54. 55. 103. 212. 359. 370. 374. 396. 419. 420. 437. 440. 495. 496. 500. 503. 621. 725. 747. 851. 930 note 1. 973 note 1. 975.
Dictamina rhetorica des Guido Faba s. 179.
Dictaminis ars s. 83. 84.
Dictaminis prosarum summa s. 209—346.
Dictaminis stylus s. 526.

- Dictaminis summa des Dominicus Dominici s. 525—590.
 Dictaminis summula des Bernold von Kaisersheim s. 845—924.
 Dictaminum summa des Ludolf von Hildesheims. 359—400
 Dictandi ars s. 209—213. 401. 491. 970 und 971 in note 1. 973—984.
 Dictandi ars aus Orleans s. 95—114.
 Dictandi modus des cod. lat. mon. 9808 s. 357 & 358.
 Dictandi natura s. 525.
 Dictandi notulae sub compendio compilatae s. 98.
 Dictandi prosaice rationes des Hugo. von Bologna s. 53—94.
 Dictandi rationes des Alberich von Monte-cassino s. 3. 9—28.
 Dictandi summa des Guido Faba s. 178.
 Dictare s. 212. 359. 439. 506. 725. 970.
 Dictator s. 123. 148. 218. 370. 419. 442. 472. 728. 970 note 1. 973 note 1.
 Dictatoria ars s. 526. 973.
 Dictio s. 133. 370. 371. 408 und 409.
 Diei instantia s. 645 & 646.
 Dies comparitionis s. 531.
 Dies competens s. 916.
 Dies curiae s. 633. 656.
 Dies feriata s. 235. 531 etc. 587. 627. 629. 630. 631 etc. 923.
 Dies festivi s. 1006 note w.
 Dies juridica s. 622. 623. 629. 630 u. s. w.
 Dies litigii s. 531.
 Diffamare s. 92. 429. 623. 658.
 Diffidare s. 773.
 Diffidatio s. 750. 758.
 Digito 2 ponere super evangelia, 3 super sanctuarium s. 1023 note zz.
 Digitus stringitur s. 174.
 Digniores cives s. 899.
 Dignitas s. 218. 408. 426. 727.
 Dignitas ecclesiastica z. b. s. 476. 812. 877.
 Dignitatis titulus s. 464. 730. 731 u. s. w.
 Dilapidatio s. 323. 335. vgl. s. 860. 871 und 872. 945.
 Dilatio s. 613. 664. 910. 1023 & 1024 mit note d.
 Dilatio prima s. 649.
 Dilatoria solutionis (exceptio) s. 1011 note bb.
 Diminutio epistolae s. 22. 109.
 Dimissoriae litterae s. 455. 458 und 459. 464. 543 bis 545. 913.
 = apostoli s. 693—696.
 Dioecesanus s. 316. 345. 458. 545. 626.
 Dioecesis s. 216. 221. 224. 248. 251. 252. 312. 340. 345. 458. 544. 566. 622 etc. 776. 859. 879. 880.
 Dioecesium divisio s. 147.
 Directa actio s. 601.
 Disciplina s. 30. 53. 436.
 Disciplina monastica s. 850. 866. 880. 884.
 Disciplinae litterarum s. 79.
 Disciplinae philosophiae s. 82.
 Dispendia rerum vel personarum s. 901.
 Dispensatio s. 214. 241—245. 302—306. 329. 393. 549 und 550. 563. 568. 587. 700 und 701. 755.
 Distinctio (in grammatischer beziehung) s. 20 in der

- note. 25 und 26. 369. 436.
 443—445. 748. 970 note 1.
 Distinctio terminorum s. 333.
 Distinctio zonalis quaternis
 interposita s. 476.
 Districtio s. 887.
 Districtio ecclesiastica s. 294.
 Districtus s. 124. 161. 172.
 277. 740. 946.
 Ditio s. 74. 785. 787.
 Divalis pagina s. 219. 271. 380.
 Divina celebrare s. 340.
 Divina humanae philosophia
 s. 81.
 Divina officia siehe unter
 officium.
 Divina scientia s. 882.
 Divina suspendere s. 249.
 vgl. s. 101 note 4.
 Divinorum officium s. 315.
 Divinum jus s. 304.
 Divisio bonorum s. 575. 576.
 Divisio dioecesium s. 147.
 Divisionis litterae s. 559.
 Divisum per alphabetum me-
 dium instrumentum s. 496.
 vgl. s. 174. 575.
 Divortium s. 151. 287. 538.
 539. 542. 626.
 Doctores s. 174. 198 n. 2. 604.
 Doctrina ad inveniendas etc.
 materias des Guido Faba
 s. 177. 185—196.
 Doctrina privilegiorum des
 Guido Faba s. 197—200.
 Doctrinale s. 444.
 Doli actio s. 599. 601. 901.
 Doli mali exceptio s. 600.
 Domestica persona s. 138.
 Domesticum testimonium s.
 146.
 Domesticus s. 88. 677.
 Domicellula s. 420.
 Domicilium s. 789 in der
 note. 899 und 900.
 Domini juris 264.
 Domini terrarum s. 446.
 Dominia viatica navigandi etc.
 s. 154.
 Dominii jugum s. 344.
 Dominii jus transferre s. 905.
 Dominium=obereigenthum s.
 940. 942. 943.
 Dominium s. 352. 785. 829.
 Dominium imperii s. 785.
 Dominus famosus s. 982.
 Dominus legum s. 425.
 Dominus litis s. 620.
 Domus hospitalis siehe unter
 hospitalis domus.
 Domus religiosa s. 124.
 Domus teutonicae fratrum
 ordo s. 326.
 Donatarius s. 939.
 Donatio s. 229. 267. 313—
 317. 338. 343. 381. 382.
 506. 507. 776. 777. 778.
 910 & 911. 939. 940 &
 941. 1026.
 Donatio intervivos. 601. 939.
 Donatio mortis causa s. 938
 und 939.
 Donatio propter nuptias s. 939.
 Donatoriae (litterae) s. 228
 bis 230. 389. 752.
 Dos s. 151. 506. 759 & 760.
 908. 936. 945.
 Dos (ecclesiae) s. 289. 760.
 Dotalitium (jus) s. 760. 764.
 908. 909.
 Dotalitium=lifghedinges. 930
 note 1.
 Dotare ecclesiam s. 315.
 Ducatus s. 352.
 Ducatus s. 946.
 Duplex sigillum s. 475.
 Duplicare instrumenta s. 457.
 478.
 Duplicatio s. 660.

E.

- Ecclesia* s. 217. 252. 253.
 315. 511. 548. 704. 775.
Ecclesia cathedralis s. 146.
 572.
Ecclesia collegiata s. 462. 765.
Ecclesia conventualis s. 248.
 366.
Ecclesiae bonorum hypotheca
 s. 583.
Ecclesiae consecratio s. 564
 und 565. 760.
Ecclesiae dedicatio s. 564. 778.
 913.
Ecclesiae dos s. 289. 760.
Ecclesiae fabricatio s. 511.
 548.
Ecclesiae familia s. 337. 338.
Ecclesiae forum s. 447—449.
Ecclesiae immunitas s. 578.
 und 579. vgl. s. 217 & 218.
Ecclesiae introitus prohibitio
 s. 239.
Ecclesiae iura s. 551. 554.
 555. 585.
Ecclesiae nuntius s. 311.
Ecclesiae (oder sancti) patrocinium
 s. 245. 246.
Ecclesiae officina s. 292. 293.
Ecclesiae romanae insignia
 s. 776.
Ecclesiae speculator s. 67
 note 7.
Ecclesiae suae causa s. 999.
Ecclesiam dotare s. 315.
Ecclesiam suspendere a divinis
 s. 101 note 4.
Ecclesiastica bona s. 584. 599.
 601. 910.
Ecclesiastica censura siehe
 unter *censura*.
Ecclesiastica districtio s. 294.
Ecclesiastica libertas s. 220.
 543. 561. 573.
Ecclesiastica negotia s. 133.
Ecclesiastica sacramenta siehe
 unter *sacramenta*.
Ecclesiasticum iudicium s.
 778. 779. 851.
Ecclesiasticum jus s. 775.
Ecclesiasticus iudex s. 430. 878
Ecclesiasticus princeps s. 230.
 232. 379. 789. vgl. s. 451.
Edicta tria s. 522 note 9.
 1003. vgl. s. 587.
Edictalis sanctio—*lex* s. 214.
Edictum s. 77. 145 note 2.
Edictum generale s. 145
 note 2.
Efficiens causa s. 431. 494.
 506. 975.
Effodere excommunicatum s.
 101 note 4.
Ejectus s. 870.
Electio s. 134 note 8. 135.
 145. 147. 149. 151. 274.
 286. 324. 689. 809. 811. 876.
Electiones potestatum s. 168
 —170.
Electus s. 137. 279. 807.
 811. 825. 857 & 858. 873.
Eliquantum vinum primum s.
 909.
Eloquentia rhetorica s. 211.
Eloquentiae candelabrum des
Buoncompagno s. 129.
Emancipandi potestas s. 271.
Emancipare, emancipatio s.
 154. 940.
Emancipatus s. 762. 764.
Emissoriae litterae s. 778.
Emphyteusis s. 942 & 943.
Emphyteusis = *pach(t)gut* s.
 930 note 1.
Emphyteuticus contractus s.
 558.
Emphyteuticus titulus s. 763.

- Emtio venditio s. 778.
 Emtio villae s. 900—903.
 Emunitas s. 217 & 218. vgl.
 s. 578 und 579.
 Eninghe = unio s. 930 note
 1. vgl. aeinunge.
 Epactae s. 763. 783.
 Episcopalia jura exsolvere s.
 911.
 Episcopatus renuntiatio s. 147.
 Episcopi consecratio s. 566
 und 567.
 Episcopi familia s. 829.
 Epistola s. 10. 55. 103. 212.
 359. 420—423. 439. 500.
 725. 726. 790. 792. 973
 —975 mit der note.
 Epistola decretalis s. 77.
 Epistola divi Hadriani s. 599.
 933. 934. 944.
 Epistola durae correptionis
 s. 14.
 Epistola formata sieh unter
 formata.
 Epistola infima, mediocris,
 sublimis s. 55.
 Epistola suspensionis s. 14.
 Epistolae constitutio s. 25. 26.
 Epistolae diminutio s. 22. 109.
 Epistolae variatio s. 26.
 Epistolare dictamen s. 437.
 440. 930 note 1.
 Epistolaris littera s. 473.
 Epistolarum prologi s. 40.
 Eremum camaldulense s. 124.
 125.
 Ethica s. 491.
 Evangelia s. 325. 690. 934.
 935. 939. 941. 944. 945.
 1023 note zz. vgl. s. 663
 und 664. 672.
 Eventator s. 163.
 Evictio s. 903. 908.
 Exactio = scot s. 930 note 1.
 Exactio s. 124. 137. 760.
 787. 789 in der note. 828.
 876. 900.
 Exactio saecularis s. 561.
 Examen s. 277. 879. 982.
 Examinatio s. 499. 508.
 Excellentes personae s. 12.
 Excellentia imperialis s. 272.
 Excellentissima persona s. 41.
 Exceptio s. 228. 234. 240.
 288. 523 und 524 in der
 note. 648 und 649. 656
 —662. 694. 879. 901. 903.
 910. 919. 1000. 1010 —
 1014. 1020 und 1021.
 Excommunicatio s. 14. 134.
 222. 239. 249. 295 und
 296. 340. 341. 545. 550.
 560 und 561. 567. 568.
 586 und 587. 606. 688.
 811. 856. 1005 note u.
 Excommunicatio (als folge der
 contumacia) s. 159. 160.
 183 und 184. 233. 276.
 299. 509. 523 in der note.
 540 und 541. 569. 579.
 588. 628. 638—645. 689.
 917. 1009.
 Excommunicatio maior s. 658.
 659. minor s. 288.
 Excommunicationis exceptio
 z. b. s. 288. 656—659.
 Excommunicatum effodere s.
 101 note 4.
 Excommunicatus s. 261. 262.
 288. 366. 463. 544. 731.
 952 und 953 note 1 & 2.
 966. 996. 997. 999. 1012.
 Excrescentia usurarum s. 907.
 Excusa s. 291.
 Excusatio iudicum s. 665.
 Excusationis littera s. 335.
 Exempla rimare s. 56.
 Exemplare litterarum s. 771 & 772.

- Exemta ecclesia und persona s. 252. 253.
 Exemptio s. 214. 248—250. 317. 394. 756. 788 note 2. 827. 876. 877. 885. 898. 899. 900.
 Exemtus abbas s. 878.
 Exemtus ordo s. 877.
 Exoculare s. 150. 152.
 Exordia des Guido Faba s. 177.
 Exordium s. 56 und 57. 108. 123. 135. 185. 440. 460. 465—468. 496. 717 note 1. 726. 744. 791. 834. 850—854. vgl. s. 954 note 1.
 Expeditio=ghevolghe s. 930 note 1.
 Expensae s. 126. 540. 541. 599. 600. 619. 642. 645. 646. 662. 681. 685—687. 688. 689. 901. 910. 915. 917. 919. 921. 945. 1013.
 Expilate hereditatis crimen s. 131.
 Expurgare se s. 92. 258.
 Expurgatio s. 325.
 Exsecutio officii s. 305.
 Exsecutio sententiae s. 238 bis 240. 541. 687—689. 921.
 Exsecutor testamenti s. 625. 765—767.
 Exsecutores s. 605. 705—711.
 Exsecutoria conventio s. 776.
 Exsecutoriae (litterae) s. 238—240. 298. 357 note 9. 393. 687—689. 754.
 Exsiliium s. 124. 828.
 Extimatio pretii s. 156.
 Extravagantes s. 453. 458.

F.

- Fabrica s. 344.
 Fabricatio ecclesiae s. 511. 548.
 Fabricatio pontium s. 548.
 Facultas s. 264. 430. 436. 442.
 Facultas litteratoria s. 139.
 Falconum societas s. 122.
 Falsarius s. 124. 154. 156. 453.
 Falsificare privilegium s. 457.
 Falsitas litterarum papalium s. 453.
 Fama s. 328. 329. 827. 828.
 Fama clara s. 258. 326.
 Fama viciniae s. 151.
 Famae integritas s. 244.
 Famae macula s. 325.
 Famae poena s. 224.
 Familia s. 632. 789 in der note. 918. 947. Familia ecclesiae s. 337. 338.
 Familia episcopi s. 829.
 Familiaris s. 261. 278. 279. 332. 448. 819. 821. 832.
 Famosus dominus s. 982.
 Famosus princeps s. 474.
 Fercula s. 125.
 Feria s. 1006 note w.
 Feriae s. 523 in der note. 1006—1008.
 Feriata dies sieh bei dies.
 Ferreis vinculis religare s. 572.
 Ferto s. 1011 note bb.
 Feuda regalia s. 815.
 Feudalis oder feudi titulus s. 763. 764. 905.
 Feudaliū bonorum permutatio s. 827.

- Feudorum investitura s. 819.
 826. 833.
 Feudum s. 123. 154. 338.
 384. 777. 939 & 940.
 Feudum censuale s. 907.
 Feudum emtum s. 905.
 Feudus=lengut s. 930 note 1.
 Fidei et juramenti transgres-
 sio s. 912.
 Fidejussio, fidejussor s. 151.
 165—168. 612. 652—655.
 778. 933. 934. 944. 946.
 Fidelis s. 93. 106. 278. 333.
 334. 818. 900.
 Fidelis imperii s. 152. 271.
 272. 824
 Fidelis Italiae s. 92.
 Fidelis regni Alemanniae s.
 807.
 Fidelitas s. 136 note 1. 152.
 939. 940.
 Fidelitas imperii romanis. 831.
 Fidelitatis debitum s. 273.
 Fidelitatis homagium s. 815.
 Fidelitatis juramentum s. 274.
 815. 831.
 Fidelitatis obsequium s. 808.
 Fidelitatis osculum s. 940.
 Fidem dare s. 292. 509.
 903. vgl. s. 923.
 Fidem observare s. 836.
 Fides (bona oder mala) in
 praescriptione s. 775. 777.
 Fides catholica s. 343. 549. 857.
 Fides corporalis s. 909.
 Fides oculata s. 334. 783 &
 784.
 Figura s. 437.
 Figura judicii s. 352.
 Filiationis jus s. 947.
 Filii presbyterorum s. 304.
 Filii religionum s. 883.
 Filium obligare s. 155.
 Filtrum interponere s. 144.
 Filum canapis s. 635. 698. 699.
 Filum de serico s. 480.
 Filus adulterinus s. 144.
 Fiscales homines s. 979.
 Fiscalium reddituum ratio s.
 271. 380.
 Fiscus s. 219. 786. 979.
 Floreni boni et puri auri s. 599.
 Flores regularum dictaminis
 des Johannes Bondi s. 951
 & 952. 954 note 1.
 Flores rhetorici des Alberich
 von Monte-cassino s. 4.
 Focaria s. 154.
 Fodere minerias s. 154.
 Fodrum? fodrus? s. 124.
 Foeni currus s. 123.
 Foenoris solutio s. 777.
 Forensis conventus s. 877.
 Fori et civitatis communita-
 tes s. 900.
 Fori (et clericatus) privile-
 gium s. 584. 599.
 Fori novi institutio s. 816.
 Forma ecclesiae romanae s.
 133. vgl. s. 711.
 Forma judicii s. 270.
 Forma pauperum s. 709.
 Formae viatici s. 888.
 Formalis causa s. 431. 494.
 Formata epistola s. 33—36.
 257. 330. 394. 757. vgl.
 s. 458 und 459.
 Formularius s. 725. 790.
 Fornicaria s. 186.
 Fortgongh des gastelika ri-
 uchtes s. 988.
 Forum s. 154.
 Forum animae s. 432.
 Forum civile s. 767.
 Forum contentiosum s. 473
 —475.
 Forum declinare s. 879.
 Forum ecclesiae s. 447—449.
 Forum judicii ecclesiastici s.
 779.

- Forum saeculare s. 430. 448. 449. 561.
 Forum utrumque s. 425.
 Forus s. 993 und 994 note c.
 Fraternitas rusticorum s. 125.
 Fraternitates artificii s. 270.
 Fraternitates sive consortia s. 125.
 Fratres domus teutonicae ordinis s. 326.
 Fratres hierosolymitani ordinis s. 823.
 Fratres minores s. 261. 308. 336. 427. 834. vgl. s. 596.
 Fratres templi = templarii.
 Fraus usurarum s. 942.
 Fruges consumere natus s. 331.
 Frumenti corbes s. 123.
 Fundus s. 222. 294. 340. 769. 776. 899.
 Furti et injuriarum actio s. 131.
 Furtum s. 234. 569. 571. 997.

G.

- Gallica lingua s. 498.
 Garandia s. 908. 909.
 Gemma s. 476.
 Gemma purpurea des Guido Faba s. 178.
 Generale mandatum s. 152.
 Generales litterae s. 464. 728. 792.
 Generales nundinae s. 124.
 Generalia statuta s. 121—126.
 Generalis concilii statuta s. 243.
 Generalis curia sieh bei curia.
 Generalis magister s. 427.
 Generaliter obligare bona s. 945.
 Gentium jus s. 155.
 Geometria s. 881.
 Gerulus litterarum s. 84.
 Gewerschaft s. 903. 908.
 Ghedinghe=depactatio s. 930 note 1.
 Ghesamehant=in solidum s. 930 note 1.
 Ghespreke der heren=parlamentum s. 930 note 1.
 Ghevolghe=expeditio s. 930. note 1.
 Gisel=obses s. 930 note 1.
 Galdii potestas s. 818.
 Gladio militari accingi s. 814.
 Gladius uterque s. 220.
 Glebae servus, glebarius s. 448. 738. 741.
 Glossa s. 123.
 Glossatores juris canonici et civilis s. 475.
 Glossen s. 930 note 1.
 Gradatim fieri debet appellatio s. 237.
 Gradatim proceditur ad poenas s. 239.
 Gradus consanguinitatis quartus et quintus s. 151.
 Gradus ordinum s. 267.
 Graecismus des Ebrard von Bethune s. 406. 407.
 Graecismus novus des Konrad von Mure s. 405—412. 422. 423. 436. 437. 442. 480.
 Grammans s. 138. 139.
 Grammatica s. 211. 260. 401. 407. 409. 437. 486. 491. 881.
 Grammatica professios. 84. 409.
 Grammaticus s. 212. 250. 423. 425. 429. 430.
 Grandiloquus character s. 30.
 Grangia s. 892. 896.
 Gratia imperii s. 813. 817. 828.

- Gratiae litterae s. 214. 241.
 250. 778. vgl. s. 589 und
 590.
 Gratiae restitutio s. 154.
 Gratiae violatio s. 886.

H.

- Habitus monachalis s. 144.
 148. 150.
 Habitus religionis s. 160. 327.
 Hadriani divi epistola s. 599.
 933. 934. 944.
 Haeresiarcha s. 93.
 Haeresis s. 156. 586 & 857.
 Haereticus s. 124. 138. 262.
 410. 731. 761. 774. 818.
 858. 952 note 1. 966.
 996. 998.
 Harpam tangere s. 163.
 Hastiludium s. 305.
 Hausgenozschaft s. 764.
 Hebdomadae sex s. 290.
 Herberga s. 900.
 Hereditarium jus s. 507. 763.
 764. 908. 921. 1018 & 1019.
 Hereditatis expilatae crimen
 s. 131.
 Hereditatis paternae terras. 88
 Heres scriptus s. 937.
 Hilarianus stylus s. 501 & 502.
 Historia s. 491.
 Histrion s. 164. 165. 426.
 429. 774.
 Homagium = hulde s. 930
 note 1.
 Homagium s. 815. 939. 940.
 Homicidas decollare s. 154.
 Homicidium s. 135 note 2.
 305. 325. 571. 856. 997.
 Homines fiscales s. 979.
 Homines plebeji s. 104.
 Homo s. 364. 382.
- Hospitalarii s. 122 125.
 Hospitale s. 137. 547. 701.
 704. 705. 912.
 Hospitale de Larola s. 146.
 Hospitale hierosolymitanum
 s. 200.
 Hospitalis domus s. 124.
 Hospitalis domus sancti spi-
 ritus Romae s. 311.
 Hospitalis domus teutonica
 transmarina in Jerusalem
 s. 343.
 Hospitalitas s. 267. 911.
 Hospitii magister s. 890.
 Hospitum mandatum s. 893.
 Hulde = homagium s. 930
 note 1.
 Humana divinaque philoso-
 phia s. 81.
 Humanum jus s. 304.
 Humilis character s. 30.
 Humilis stylus s. 434. 497.
 Huobrihte s. 901.
 Hydra s. 129—131.
 Hypotheca bonorum oder re-
 rum omnium s. 600. 612.
 614. 618. 652. 653. 901.
 903. 915.
 Hypotheca bonorum ecclesiae
 s. 583.
 Hypotheca bonorum tempo-
 rarium et spiritualium s.
 577.
 Hypotheca rerum monasterii
 s. 843 note 1. 914. 916.

I. J.

- Jarvaste s. 310.
 Idioma litterarum s. 473.
 Ignobiles s. 849.
 Illustris s. 424. 455.
 Immobilia bona s. 584. 599.
 601. 908. 910.
 Immunis s. 268. 828. 899. 941.
 Immunitas s. 789 in der note.
 879.
 Immunitas ecclesiae s. 578
 & 579. vgl. s. 217 & 218.
 Impedimenta evidentialia s. 145.
 Imperator constantinopolita-
 nus sieh oben s. 1074.
 Imperatoris curia s. 210. 223.
 457.
 Imperatoris legatus s. 740.
 Imperatoris notarius s. 494.
 Imperatoris palatii iudex s. 53.
 Imperiale bannum s. 271.
 Imperiale iudicium s. 884.
 vgl. s. 277.
 Imperiale sceptrum s. 883.
 vgl. s. 885.
 Imperialia statuta s. 152—154.
 Imperialis aula s. 380. 786.
 Imperialis bannus s. 813. 831.
 Imperialis excellentia s. 272.
 Imperialis iurisdictio s. 271.
 380.
 Imperialis lex s. 121.
 Imperialis libra s. 123.
 Imperialis protectio s. 884.
 Imperii bona s. 830.
 Imperii diadema s. 810. 815.
 819. 822. 823. 825. 826.
 829. 830. 833. vgl. s. 180.
 Imperii dominium s. 785.
 Imperii examen et iudicium
 s. 277.
 Imperii fidelis s. 152. 271.
 272. 824.
 Imperii fidelitas romani s. 831.
 Imperii gratia s. 813. 817. 828.
 Imperii iudex specialis s. 277.
 Imperii mandatum s. 152.
 Imperii negotia cum civita-
 tibus Italiae s. 136 mit
 note 2.
 Imperii principes s. 269. 272.
 Imperii status s. 808.
 Imperio regio repraesentare
 s. 831.
 Imperium merum et mixtum
 s. 272.
 Imperium vacans s. 818.
 Impetrare s. 223. 226. 583.
 584. 606—609. 617 etc.
 646. 648. 697. 874. 903. 910.
 Impotentia s. 536. 538. 626.
 Impotentia veniendi s. 226.
 227.
 Incaustum s. 438. 463. 494.
 Incendium s. 135 note 2.
 138.
 Incentra s. 42.
 Incestus s. 135 note 2. 150.
 Incisio s. 138.
 Incola s. 277. 807.
 Incolatus s. 789 in der note.
 828.
 Incontinentia s. 323. 623. 624.
 658.
 Incorrigenibilis s. 254. 255.
 919.
 Indictio s. 477—479. 610.
 763. 783.
 Induciae s. 158. 225. 226.
 290. 522 note 9. 631. 1000.
 1003 s. 1015 mit note
 oo. 1017.
 Indulgentia s. 245—248. 306
 —313. 357 note 9. 393. 439.
 458. 475. 512. 546—549.
 564 & 565. 566. 701—711.
 755. 778. 834. 911—913.

- Infamare s. 328.
 Infamatio s. 774.
 Infamia s. 153. 154. 254. 258. 544. 624. 679. 774. 831.
 Infamis s. 124. 774. 837. 877. 937. 998. 999. 1012.
 Inferiores personae s. 104. 771.
 Infeudare, infeudatio s. 335.
 Infidelis s. 463. 830. 952 & 953 note 1 und 2. 966. 998.
 Infimae epistolae s. 55.
 Infirmarius s. 890.
 Infirmi s. 892.
 Infirmitorium s. 894. 895.
 Infortiata moneta lucensis s. 87.
 Infula s. 216. 247. 315. 781.
 Ingenuitatis titulus s. 727.
 Ingenuus s. 262. 947.
 Ingratitudo s. 602.
 Injuriarum actio s. 131.
 Injuriarum compensatio s. 291.
 Inlegher = obstagium s. 930 note 1.
 Inquisitio s. 254—257. 287 & 288. 322—325. 394. 757.
 Insignia s. 216. 247.
 Insignia ecclesiae romanae s. 776.
 Insinuatio clamosa s. 255. 256. 287. 323. 851. 852. 872.
 Instantia bona s. 1024 note x.
 Instantia diei s. 645 & 646.
 Instantia iudicii s. 289. 1014.
 Instrumentum s. 457. 476. 478. 522 note 9. 604. 649. 651. 768. 838. 937. 1001.
 Instrumentum cancellatum s. 600. 699.
 Instrumentum divisum per alphabetum medium s. 946. vgl. s. 174. 575.
 Instrumentum duplicare s. 457. 478.
 Instrumentum legitimum s. 479.
 Instrumentum mercatorum s. 946.
 Instrumentum mortuum s. 329.
 Instrumentum privatum s. 458.
 Instrumentum publicum sieh unter publicum instrumentum.
 Intentare possessorium s. 289.
 Interdicta bonorum administratio s. 937.
 Interdictio sacramentorum s. 239.
 Interdictum s. 159. 222. 239. 249. 276. 317. 345. 579. 708. 711. 1005 note u.
 Interdictum terrae s. 340.
 Interdictus s. 544. 731.
 Interesse s. 662. 907. 910.
 Interminatio s. 383. 390. 982.
 Interrogatio partium s. 1001. 1025 und 1026.
 Interrogatoria s. 650.
 Intestabilis s. 937.
 Intestatus s. 573. 762.
 Introitus ecclesiae prohibitio s. 239.
 Inventarium s. 553. 933. 935.
 Investire cura animarum s. 911.
 Investire de feudis s. 833.
 Investire dono altaris s. 760.
 Investire per annulum s. 709. 710.
 Investire per birretum s. 586.
 Investire per pilleum s. 580. 585. 708.
 Investitura feudorum s. 819. 826. 833.
 Joculatores s. 163—165. 426.

- Irregularis s. 544. 996.
 Irregularitas s. 243. 244.
 258. 303. 393. 550. 568.
 587. 773 und 774.
 Isagoge des Buoncompagno
 s. 133.
 Isidorianus stylus s. 502.
 Italienische musterstücke s.
 187—195.
 Judaeus s. 262. 567. 731.
 907. vgl. s. 549.
 Judex s. 221. 451. 477. 522
 und 523 note 9. 656—658.
 773. 995. 1012.
 Judex = advocatus s. 779.
 Judex arbitrarius s. 232. 234.
 Judex curiae s. 118 note 1.
 Judex delegatus s. 135. 145
 bis 148. 159. 224. 226.
 228. 232. 234. 237. 238.
 249. 271. 289. 299. 463.
 464. 505. 506. 523 in der
 note. 583. 604. 605. 620.
 629—631. 647. 659. 661.
 693. 694. 874. 915. 995 mit
 note e. 1003—1006 mit
 note t. 1013.
 Judex ecclesiasticus s. 430. 878
 Judex imperii specialis s. 277.
 Judex legatus s. 232.
 Judex ordinarius s. 225.
 228—230. 232—234. 238.
 254. 271. 604. 658. 685.
 693. 695. 995 mit note e.
 1004 in note t. 1013.
 Judex saecularis s. 220. 769.
 Judex subdelegatus s. 232.
 463. 915.
 Judicata res sieh bei res.
 Judicatum solvi cautio oder
 promittere und satisdare s.
 227. 612. 614. 615. 618.
 652—655. 914—916.
 Judice sedente sententia pro-
 feratur s. 235. vgl. s. 681.
 Judicem recusare s. 524 in
 der note. 607. 609 und
 610. 646—648. 656—659.
 878. 1020.
 Judices eligere s. 226. 227.
 Judicia tam sanguinis quam
 causarum omnium ad im-
 perii pertinentium judicium
 et examen s. 277.
 Judiciales litterae s. 639.
 Judicialis sedes s. 878.
 Judiciarius ordo s. 145. 149.
 234. 837 und 838. 845.
 914. 921. 985—1026.
 Judiciarius processus s. 119.
 Judicii actorum conscriptio
 s. 214.
 Judicii declinatio sieh bei
 declinare.
 Judicii figura s. 352.
 Judicii forma s. 270.
 Judicii instantia s. 289. 1014.
 Judicii processus sieh unter
 processus.
 Judicii strepitus s. 1006 note
 w. 1008.
 Judicio sisti cautio oder pro-
 mittere s. 148. 149. 158.
 159. 612. 614. 615. 618.
 652. 914.
 Judiciorum ordo s. 648.
 Judiciorum praeparatoria
 litterae s. 231. 240.
 Judicium s. 221. 471. 475.
 522 note 9. 603. 604. 620.
 900. 993.
 Judicium canonicum s. 885.
 Judicium civile s. 778. 885.
 Judicium criminale s. 271.
 Judicium denegare s. 878.
 Judicium ecclesiasticum s.
 778. 779. 851.
 Judicium exercere s. 277. 901.
 Judicium exhibere s. 878.
 Judicium facere s. 879.

- Judicium imperiale** s. 884. vgl. s. 277.
Judicium provinciale s. 901.
Judicium recusare s. 878.
Judicium spirituale s. 838. 990. 993.
Judicium tam sanguinis quam causarum omnium ad imperium pertinentium exercere s. 277.
Judicium utriusque potestatis s. 220.
Judicum conventios. 584. 599.
Jugum domini s. 344.
Jugum servitutis s. 100 note 3. 344. 948.
Jura archidiaconalia s. 911.
Jura ecclesiae oder ecclesiastica siehe unter ecclesia.
Jura episcopalia s. 911.
Jura (et bonas consuetudines) manutenere s. 124. 817.
Jura nova s. 225.
Jura omnia! s. 851.
Jura regere s. 238.
Juramenti et fidei transgressio s. 912.
Juramento simplici credere siehe bei credere.
Juramentum s. 606. 836. 909.
Juramentum calumniae oder de calumnia s. 522 note 9. 583. 611. 613. 615. 617. 649. 662—665. 667. 671 bis 673. 683. 686. 687. 694. 914. 915. 921. 1001. 1022—1025.
Juramentum corporale s. 577. 642—645. 687—690. 908. 910.
Juramentum de veritate dicenda s. 537. 538. 583. 611. 613. 617. 662—665. 683. 687. 694. 915.
Juramentum fidelitatis s. 274. 815. 831.
Juramentum homagii s. 815.
Jurare in animam alterius s. 259. 601. vgl. s. 583. 611. 613. 915.
Juratum s. 945.
Juri parere s. 541. 642—645.
Juridica dies siehe bei dies.
Juris beneficium addendi etc. s. 919. 1016.
Juris canonici et civilis professores s. 174.
Juris cessio s. 944.
Juris consultus s. 525.
Juris domini s. 264.
Juris forma s. 761.
Juris litterae s. 214. 241. 250.
Juris ordo s. 158. 295. 296. 324. 478. 540. 563. 630. 661. 688. 694. 878. 923.
Juris origo s. 119.
Juris periti s. 265. 604. 630 note 8. 921. 1016 note pp.
Juris regula s. 221. 238.
Juris regulae s. 835—837. 851.
Juris solemnitas s. 225. 601. vgl. s. 681.
Juris utriusque alumnas. 129.
Jurisdictio s. 198. 221. 232. 239. 249. 252. 268. 271. 352. 451. 464. 522 & 523 note 9. 544. 584. 630 note 8. 646. 995. 1002. 1013.
Jurisdictio imperialis s. 271. 380.
Jurisdictio principum s. 822.
Jurista s. 423. 981.
Jus s. 977.
Jus advocatiae s. 779 & 780.
Jus canonicum s. 145. 159. 174. 229. 446. 475. 525. 599. 601. 708. 710. 903. 924. 1002.

- Jus civile s. 174. 446. 475. 525. 599. 601. 903. 924.
 Jus civi(li)tatis s. 899.
 Jus commune s. 222. 241. 250. 780. 835. 851. 877.
 Jus communicationis s. 251. 252. 253.
 Jus decimale s. 268.
 Jus dioecesani s. 316. 345.
 Jus divinum s. 304.
 Jus dominii transferre s. 905.
 Jus dotalitium s. 760. 764. 908. 909.
 Jus ecclesiasticum s. 775.
 Jus filiationis s. 947.
 Jus fori s. 993 und 994 note c.
 Jus gentium s. 155.
 Jus hereditarium s. 507. 763. 764. 908. 921. 1018 und 1019.
 Jus humanum s. 304.
 Jus metropolitani s. 316.
 Jus montanum oder montis s. 779. 780.
 Jus naturale s. 977.
 Jus patronatus siehe unter patronatus.
 Jus plenum s. 271.
 Jus positivum s. 977 & 978.
 Jus proprietatis s. 764. 900. 905.
 Jus provinciale s. 903. 908.
 Jus scriptum siehe beiscriptum jus.
 Jus spirituale s. 276.
 Jus urbanum s. 775.
 Jus utrumque s. 129. 304. 596.
 Justitiae complementum s. 534. 820. 826. 878. 879. 885.
 Justitiam denegare, exhibere, facere s. 878 und 879.
 Justus titulus in praescriptione s. 776.
 Juvenum societates s. 122.

L.

- Laborare s. 869.
 Laesae majestatis crimen s. 827.
 Laicalis ordo s. 361.
 Laicalis persona s. 362.
 Laicalis potentiae proprietates s. 276.
 Laicus s. 432. 568. 679. 776. 1023 note zz.
 Lantding=plebicitum s. 930 note 1.
 Lantvrede=murena s. 930 note 1.
 Latae sententiae canon s. 217.
 Lateranense concilium s. 156. 231. 458.
 Latro s. 154. 761. 773.
 Latrunculi et raptores s. 152.
 Laudare, laudamentum, laudator, laudatum, laudum s. 126 und 127. 577. 680 und 681. 682. 684 und 685. 943.
 Legalis tabellio s. 476.
 Legalitas s. 821. 823. 829.
 Legare s. 574. 938.
 Legatio s. 223. 399. 400. 740. 741. 807. 824. 922.
 Legatorum accusationes s. 135. 144.
 Legatus imperatoris s. 740.
 Legatus judex s. 232.
 Legatus papae oder sedis apostolicae s. 223. 249. 254. 523 in der note. 729. 772 und 773. 807. 809. 995.
 Legenda s. 221 und 222. 385. 583. 607. 609. 617.

- Leghescat = tributum s. 930
 note 1.
 Legis habet vigorem quod
 principi placuit s. 244.
 Legista s. 415. 425. 468.
 Legitima praescriptio s. 885.
 Legitima probatio s. 352.
 385. 774.
 Legitima subscriptio s. 479.
 Legitimare s. 154.
 Legitimare (processualisch)
 s. 655.
 Legitimatio s. 190.
 Legitimi actus s. 288. 304.
 773 und 774. 940.
 Legitimum instrumentum s.
 479.
 Legum doctor s. 604.
 Legum dominus s. 425.
 Lengut = feodus s. 930 note 1.
 Lenocinium s. 150. vgl. s.
 154.
 Leonis imago s. 474.
 Leonum societas s. 122.
 Leprae morbus s. 153. 705.
 Lex s. 232. 426. 430. 837.
 978. 994 in der note.
 Lex = edictalis sanctio s. 214.
 Lex imperialis s. 121.
 Libellus = petitio s. 655.
 Libellus appellatorius s. 460.
 690.
 Libellus authenticus s. 919.
 Libellus conventionalis s. 522
 note 9. 599. 648. 655.
 660. 663. 667. 680. 919.
 1000. 1014—1019.
 Libellus possessionis recu-
 perandae und tuendae s.
 460.
 Libellus querelae s. 777.
 Libellus reconventionis s. 680.
 Liber s. 258. 364. 379. 382.
 727. 738. 739. 849.
 Liber amicitiae des Buon-
 compagno s. 133.
 Liber de suffragiis allegandi
 des Buoncompagno s. 129.
 Liber dominus s. 219.
 Liberae conditionis nobilis
 s. 427.
 Liberales artes s. 83. 129.
 211. 425. 446. 881.
 Liberalis causa s. 679.
 Liberi venditio s. 155.
 Libertas s. 154. 156. 250.
 329. 343 und 344. 947.
 Libertas ecclesiae oder ec-
 clesiastica s. 220. 543. 561.
 573.
 Libertates s. 790. 815. 827.
 Libertatis privilegium s. 343.
 Liberum corpus vendere s.
 155.
 Libra imperialis s. 123.
 Libri decretalium s. 851.
 Licentiarum s. 646.
 Licentiae litterae s. 464.
 Lifghedinge = dotalitium s.
 930 note 1.
 Ligna succidere s. 924.
 Ligniculum s. 439.
 Lignorum plastrum s. 123.
 Limitare parrochias s. 570.
 Limites provinciarum s. 776.
 Linea consanguinitatis s. 147.
 743.
 Lineale s. 438.
 Lis in causa civili s. 767.
 Litigii dies s. 531.
 Litigiosa res s. 477.
 Litis contestatio s. 145. 146.
 147. 149. 159. 522 note 9.
 537. 606. 613. 626. 649.
 655. 656. 660. 662 und
 663. 665. 683. 686. 687.
 694. 915. 921. 1000. 1019
 bis 1022.

- Litis dominus s. 620.
 Litkop = marticopus s. 930
 note 1.
 Lito s. 396.
 Littera z. b. s. 438—440. 509.
 Littera epistolaris s. 473.
 Litterae s. 212. 359. 726.
 748. 973 note 1.
 Litterae apertae s. 270. 479.
 585. 981.
 Litterae apostolicae z. b. s.
 630 note 8. 697. 924.
 Litterae authenticae s. 291.
 Litterae cancellatae s. 635.
 698. 699.
 Litterae captivorum s. 138.
 Litterae citatoriae sieh unter
 citatio.
 Litterae clausae s. 270. 479.
 981.
 Litterae coertionis s. 274.
 vgl. s. 221.
 Litterae commendatitiae s.
 876. vgl. auch noch formata.
 Litterae commendativae s.
 464.
 Litterae commendatoriae s.
 728.
 Litterae commissariae oder
 commissionis s. 650. vgl.
 commissio s. 1088.
 Litterae communes s. 439.
 828.
 Litterae conductus s. 395.
 728. 750. 758. 886. 946.
 Litterae consultoriae s. 331.
 Litterae contractuum s. 777.
 779.
 Litterae credentiae s. 398.
 779. 819.
 Litterae curiales s. 491.
 Litterae delegationis s. 693.
 Litterae dimissoriae siehe
 unter dimissoriae.
 Litterae dispensationis sieh
 bei dispensatio.
 Litterae divisionis s. 559.
 Litterae donatoriae s. 228—
 230. 389. 752.
 Litterae emissoriae s. 778.
 Litterae excusationis s. 335.
 Litterae exsecutoriae siehe
 unter exsecutoriae.
 Litterae formatae sieh unter
 formata.
 Litterae generales s. 464.
 728. 792.
 Litterae gratiae s. 214. 241.
 250. 778. vgl. s. 589 und
 590.
 Litterae indulgentiae, inqui-
 sitoriae sieh unter indul-
 gentia, inquisitio.
 Litterae judiciales s. 639.
 Litterae judiciorum praepa-
 ratoriae s. 231. 240.
 Litterae juris s. 214. 241.
 250.
 Litterae licentiatiae s. 464.
 Litterae memoriales s. 509.
 Litterae metropoliticae s.
 630 note 8.
 Litterae missiles s. 214. 260.
 374. 792. 976.
 Litterae missivae s. 133.
 Litterae modernae s. 212.
 Litterae mutui s. 259.
 Litterae obligatoriae sieh un-
 ter obligatoriae.
 Litterae ordinatoriae s. 257.
 Litterae papales=rescriptum
 s. 1021.
 Litterae patentes s. 274. 577.
 578. 622. 639. 641. 888.
 Litterae petitoriae sieh unter
 petitoriae.
 Litterae praeparatoriae judi-
 ciorum s. 231. 240.

- Litterae privatae s. 156.
 Litterae provisoriae sieh s. 1121.
 Litterae publicae s. 766.
 Litterae quae dari consueverunt a sede apostolica s. 214. 971.
 Litterae quae dari consueverunt in (principum) curiis s. 374. 749. vgl. s. 975.
 Litterae quaestuosae s. 778.
 Litterae quasi sequaces sententiae s. 238.
 Litterae remissivae, respectivae, responsivae s. 133. 458.
 Litterae scholasticae conditionis s. 133. vgl. s. 491.
 Litterae securitatis s. 154. 161.
 Litterae simplices s. 583. 607. 609. 617. vgl. s. 221 und 222. 385.
 Litterae speciales s. 429. 448.
 Litterae testamentales s. 767.
 Litterae testimoniales siehe unter testimoniales litterae.
 Litterae teutonice scriptae s. 473.
 Litterae versibus conscriptae s. 474.
 Litteralia principia s. 495.
 Littera(li)s? modus a curiis principum emanans? s. 795.
 Litteralis probatio s. 258.
 Litteraliter edocenda facultas s. 436.
 Litterarum cauda s. 639.
 Litterarum differentia s. 214.
 Litterarum disciplinae s. 79.
 Litterarum expositor s. 431 und 432.
 Litterarum gerulus s. 84.
 Litterarum idioma s. 473.
 Litterarum papalium falsitas s. 453.
 Litterarum partes sieh unter partes dictaminis etc.
 Litterarum perfectio s. 474.
 Litterarum scriptura s. 438.
 Litterarum solemnitas s. 429. 448.
 Litterarum species s. 374.
 Litteras exemplare s. 771 und 772.
 Litteras (has) reddite s. 477. 639. 916.
 Litteras (oder procuratorium) vallare sigillo s. 636. 700.
 Litterata persona s. 553.
 Litteratoria facultas s. 139.
 Litteratoria professio s. 153.
 Litteratura s. 139. 140. 304. 550. 566. 701. 727.
 Litteratus s. 431. 913.
 Lix=lis s. 145. 146.
 Loca pia s. 547. 566. 701. 898.
 Locatio conductio s. 778.
 Locatio vinearum s. 897.
 Loco decenti sententia proferatur s. 235.
 Locus publicus s. 983.
 Locus religiosus s. 217. 231.
 Locus sollemnis s. 631.
 Locus solitarius s. 511.
 Logicus s. 430. 470.
 Longare materiam s. 445.
 Lotrices s. 426. 503.
 Lucerna dictaminis des Johannes Bondi s. 954 note 1.
 Lucrum s. 271.
 Ludere ad rigmectam s. 153.
 Luminaria duo magna s. 449. 851.
 Lyra, lyrator s. 163.

M.

- Maganza** s. 140.
Magister civium s. 270. 822.
Magister generalis s. 427.
Magister hospitii s. 890.
Magister scolarium s. 198
 note 2.
Magister theologiae s. 881.
Magistralis scientia s. 265.
Magistraliter s. 264. 440.
Magistratus cathedra s. 131.
Magistri bononienses s. 125.
Magistri lombardi s. 415. 468.
Magistri parisienses s. 458.
Magna duo luminaria s. 449.
 851.
Magnae personae s. 213. 447.
 448. 772.
Magnates s. 425. 427. 446.
 449. 451. 452. 479.
Majestatis laesae crimen s.
 827.
Major xiv annis s. 605.
Majores personae s. 186—
 189. 447. 449. 727—729.
Mala fides (in praescriptione)
 s. 777. vgl. s. 835.
Male praestitum juramentum
 s. 836.
Male promissa s. 836. 852.
Maleficium s. 234.
Mancipare se beneplacitis s.
 833.
Mancipari carceri s. 884.
Mancipari ordinibus sacris s.
 281.
Mancipatio s. 101 note 3.
Mandatorum tria genera s.
 605.
Mandatum s. 253. 256. 470.
 502. 633. 648.
Mandatum generale s. 152.
Mandatum hospitum s. 893.
Mandatum imperii s. 152.
Mandatum speciale s. 583
 & 584. 601. 605. 606. 607.
 618. 631. 815. 914. 915.
 1005 note u.
Mandiburdia s. 38 note 3.
Manere s. 296.
Maneries s. 270.
Mango s. 426.
Mansio s. 39. 899.
Mansus s. 289. 330. 335. 400.
Manualis labor s. 893.
Manualis obedientia s. 262.
 327.
Manum apponere, ponere,
 tenere super librum (evan-
 geliorum) s. 663 und 664.
 672. 1023 mit note zz.
Manumissio s. 100 note 3.
 396. 506. 947.
Manumittere s. 154. 329.
Manus cancellata s. 189.
Manus in clericum injicere
 s. 150. 217. 218. 303. 856.
Manus privata s. 614.
Manus publica s. 122. 214.
 557. 608. 612. 651.
Manus scribentis s. 439.
Manus signum s. 199.
Manutenere jura (et bonas
 consuetudines) s. 124. 817.
Manuum injectio s. 912. 948.
Marca sterelinorum etc. siehe
 unter ster.
Margengab s. 759.
Marscalcus s. 425.
Martycopus = litkop s. 930
 note 1.
Materia s. 177. 185—196.
 401. 419. 440 und 441.
 445. 491—499.
Materialis causa s. 430. 494.

- Materialis poena s. 219. 378. 784.
 Matrimonium s. 134 note 8. 138. 146. 151. 258. 288. 326. 534—539. 541 und 542. 557. 560. 605. 625 und 626. 663. 679. 815. 829.
 Matris tutela s. 933.
 Maximae personae s. 447. 449.
 Mechanicae artis operarii oder professores s. 425. 429. 448. 728. 743.
 Medelovere = consponsus s. 930 note 1.
 Mediae personae s. 727—729.
 Mediatum s. 942.
 Mediocris character s. 30.
 Mediocris epistola s. 55.
 Mediocris persona s. 12. 55. 186—189.
 Mediocris stylus s. 434. 497.
 Melanum s. 140.
 Melioratio s. 338. 568. 942.
 Memoriales litterae s. 509.
 Mensa (episcopalis) s. 338. 352. 383. 829.
 Mensa pontificalis s. 568.
 Mensa (praelati) s. 829.
 Mensivagus s. 426.
 Mercatores s. 161. 172. 743. 946.
 Mercatorum instrumentum s. 946.
 Mercimonia s. 270.
 Meretrix s. 154.
 Merum et mixtum imperium s. 272.
 Messina s. 140.
 Metra xix Horatii s. 491.
 Metri et prosae ornatus s. 503.
 Metrica ars s. 408. 486. 491.
 Metricum dictamen s. 9. 54. 103. 419. 726.
 Metropolis s. 248.
 Metropolitanus s. 316. 696.
 Metropolitanae litterae s. 630 note 8.
 Metrum s. 407. 491. 492. 726.
 Miles s. 277. 734. 739. 849. 1003 in note s.
 Militarem gloriam assumere s. 162.
 Militares s. 397. 400. 425. 739.
 Militari gladio accingi s. 814.
 Milites pascere s. 383.
 Militia crucis s. 504.
 Militiae comitiva s. 819.
 Militis armati imago s. 474.
 Militum de gladio ordo s. 427.
 Minerias fodere s. 154.
 Minimae personae s. 447. 448.
 Minister fratrum minorum s. 261. vgl. noch s. 596.
 Minister ordinis praedicatorum s. 261.
 Ministerialis s. 219. 262. 263. 338. 364. 396. 427. 771. 781. 825. 827. 831.
 Ministerialis terrae s. 337. 338.
 Minor excommunicatio s. 288.
 Minor xxv annis s. 605.
 Minores fratres s. 261. 308. 336. 427. 834. vgl. s. 596.
 Minores personae s. 186—189. 447. 448. 727 & 728.
 Mirrha des Buoncompagno s. 117 note 2. 133.
 Miserabilis persona s. 565. 898. 999.
 Missiles litterae s. 214. 260. 374. 792. 976.
 Missio in possessionem (tedialem) s. 290.

- Missivae litterae s. 133.
 Mitti in possessionem s. 233.
 Mixta actio s. 601.
 Mobiles res s. 124.
 Mobilia bona s. 584. 599.
 601. 900. 908. 910.
 Modernae litterae s. 212.
 Moderni s. 178. 210. 212.
 248. 250. 366 note 7. 367.
 370. 436. 460. 461. 492.
 501. 725. 792. 971 in der
 note.
 Moderni prosatores s. 436.
 Modernorum usus s. 359.
 970 mit note 1.
 Modernum dictamen s. 370.
 Modernus modus oder usus
 s. 210. 211. 213. 248.
 250. 260.
 Modus littera(li)s? a curiis
 principum emanans? s. 975.
 Modus litteras a curiis prin-
 cipum enarrans? s. 975.
 Monasterii paternitas s. 904
 und 905.
 Monasterii structura s. 231.
 Monasterium s. 976 note 1.
 Moneta s. 154. 270. 828.
 1017 note rr.
 Moneta currens et usualis
 s. 822.
 Moneta dapsilis s. 906.
 Moneta lucensis infortiata s.
 87.
 Monogramma s. 37. 39.
 Montanum (oder montis) jus
 s. 779 und 780.
 Morgengab s. 759 note 2.
 Morientium poenitentias. 276.
 Mortis causa donatio s. 938
 und 939.
 Mortuaria s. 533. 575. 576.
 Mortuum instrumentum s. 329.
 Muliebria pati s. 937.
 Mulier s. 605. 937. 996. 999.
 Mulier publica s. 426.
 Mulierum consortia s. 137.
 Mundana bona s. 584. 599.
 601. 910.
 Mundana persona s. 269.
 786.
 Mundiburdia s. 38—40.
 Munire=warnen s. 930 note 1.
 Munitio s. 340.
 Murena=lantvrede s. 930
 note 1.
 Murus s. 344.
 Muscipula s. 164.
 Musica s. 882.
 Musicus s. 425.
 Mutuare s. 624. 907. 919.
 946.
 Mutui litterae s. 259.
 Mutuum s. 166—168. 258.
 259. 395. 577. 583 und
 584. 599. 600. 617. 788
 note 2. 827. 907. 909
 und 910. 943. 944.

N.

- Narratio s. 19 mit note 2. 56
 und 57. 98. 109. 185. 212.
 213. 256. 359. 367. 421.
 440. 460. 468. 496. 501.
 726. 745.
 Natalia s. 190. 242. 304.
 393. 549. 700 und 701.
 Naturale jus s. 977.
 Naturalis ordo s. 441.
 Nauclerus s. 744.

- Naufragium s. 786.
 Navigandi dominia viatica s. 154.
 Negotia s. 605.
 Negotia ecclesiastica s. 133.
 Negotia imperii cum civitatibus Italiae s. 136 mit note 2.
 Negotia saecularia s. 493. 506.
 Negotiator coloniensis s. 165.
 Negotium arduum, magnum s. 649.
 Negotium principale s. 628. 652. 658. 695.
 Niger abbas s. 865.
 Niger ordo s. 859. 876.
 Nobilis s. 15. 133. 262. 277. 734. 738 u. s. w. 762. 849.
 Nobilis liberae conditionis s. 427.
 Nobilis dioecesis s. 340.
 Noctes xxiv s. 1019 note uu.
 Nomina s. 982 note 2.
 Nomina officialia s. 137. 954 note 1.
 Nomina paparum s. 362. 453. 729.
 Nomina propria s. 363. 370. 439. 463 und 464.
 Nomina propria fluviorum et montium des Konrad von Mure s. 406.
 Nomina regum et reginarum s. 453.
 Nominum priorum interpretationes s. 134. 138--140.
 Nominum adjectivorum inventio s. 982 mit note 2.
 Notabilia magistri Simonis super summa de arte dictandi s. 973—984.
 Notaria s. 605.
 Notariae ars s. 603.
 Notariae officium s. 525. 526.
 Notariae summa des Johann von Bologna s. 603—712.
 Notariorum seu tabellionum signa s. 456. 476. 766.
 Notarius s. 113. 159. 231. 243. 246. 247. 260. 271. 353. 401. 428. 456. 457. 494. 495. 502. 506. 526. 599. 600. 603 u. s. w. bis 619. 699. 712. 728. 935. 936. 937. 942. 943. 981.
 Notarius = zwei oder drei zeugen s. 937.
 Notarius curiae s. 199. 943.
 Notarius episcopi s. 384.
 Notarius imperatoris s. 494.
 Notarius publicus s. 271. 690.
 Notificatio s. 257. 259.
 Notoria exceptio s. 240.
 Notorium oder notorium factum s. 234. 774.
 Notulae aureae des Buoncompagno s. 133.
 Notulae dictandi sub compendio compilatae s. 98.
 Nova jura s. 225.
 Novalis agri s. 268.
 Novalia s. 900.
 Novalia facere s. 924.
 Novi fori institutio s. 816.
 Novitius s. 427. 880. 881. 882.
 Nuda materia s. 496.
 Nummarium pretium s. 153.
 Nuncupativum testamentum s. 582.
 Nundinae generales s. 124.
 Nuntius s. 159. 161. 183. 583. 631—634. 705. 799. 812. 815. 908. 1002 notes.
 Nuntius ecclesiae s. 311.
 Nuntius principalis s. 312.
 Nuntius sollemnis s. 806. 823; 825.

Nuntius specialis s. 609. 611. Nuptiae celebrandae s. 765.
613. 615. 617. 915.

0.

- Obedia manualis s. 262.
327.
Oblationes s. 533.
Obligare s. 258. 259. 335.
338. 339. 352. 397. 584.
599. 601. 617. 907. 908.
910. 935. 940. 944. 945.
947.
Obligare fidejussores s. 151.
Obligare filium s. 155.
Obligare generaliter s. 945.
Obligare pignora s. 151.
Obligare pignori s. 338. 533.
Obligatio s. 903.
Obligatio omnium bonorum
s. 600. 612. 618. 652.
654. 655. 681.
Obligatoriae (litterae) s. 258
und 259. 394 und 395.
758.
Oblonga und rotunde oblonga
sigillorum forma s. 475.
Obses=gisel s. 930 note 1.
Obstagium=inlegher s. 930
note 1.
Obventiones s. 532. 911.
Occisus s. 397.
Oculata fides s. 334. 783 &
784.
Oculus evellere s. 155.
Offertus s. 39.
Officia s. 408.
Officia conventualia s. 892.
Officia divina s. 342. 345.
544. 773.
Officia saecularia s. 154.
Officialia nomina s. 137. 954
note 1.
Officialis s. 270. 493. 565.
578. 620. 644 note 2. 695.
822. 878 & 879. 886 &
887. 890. 893. 895. 896.
901. 915.
Officialium statuta s. 901.
Officii executio s. 305.
Officii restitutio s. 244.
Officii titulus s. 464. 730 etc.
Officina s. 351.
Officina ecclesiae s. 292. 293.
Officium abbatiae s. 872. 873.
Officium advocacionis s. 525.
Officium civitatis s. 168.
Officium divinorum s. 315.
Officium iudicis s. 835.
Officium notariae s. 526.
Officium ordinis pontificalis
s. 566.
Officium tabellionatus s. 712.
819.
Officium tactus s. 334.
Officium visitationis corporale
s. 862.
Oliva des Buoncompagno s.
133.
Operarii artis mechanicae s.
743.
Oppidum s. 270.
Optimates s. 479.
Opus hospitalium et piorum
locorum s. 547.
Oratio s. 103.
Orationes inusitatae s. 41—46.
Orationis vitia s. 46. 177.
369. 437. 499—502. 976.
Oratorium s. 308.
Orbiculus s. 37.

- Orbita s. 277.
 Ordinare (und ordinatio) s. 897. 898.
 Ordinarius iudex sieh unter iudex.
 Ordinatio s. 92. 137. 330. 512. 546. 552 und 553.
 Ordinatio divisionis s. 559.
 Ordinatio processus s. 558.
 Ordinatio litterae s. 257.
 Ordines celebrare s. 545. 552.
 Ordines religionum s. 427.
 Ordines sacri s. 281. 773 und 774.
 Ordines suscipere s. 198 note 4. 304. 305. 552 & 553.
 Ordinis disciplina s. 862.
 Ordinis persona s. 845. 905.
 Ordinis rigor s. 866.
 Ordinum gradus s. 267.
 Ordo s. 863. 873. 876. 877. 879. 880. 881. 884. 887.
 Ordo artificialis s. 441.
 Ordo canonicus s. 148. 151.
 Ordo cisterciensis siehe s. 1073.
 Ordo clericalis s. 361. 571.
 Ordo diaconatus s. 545. 546. 552.
 Ordo exemptus s. 877.
 Ordo fratrum domus teutonicae s. 326.
 Ordo hierosolymitanus s. 823.
 Ordo iudiciarius, iudiciorum, juris sieh s. 1102 & 1103.
 Ordo laicalis s. 361.
 Ordo s. Lazari s. 427.
 Ordo militum de gladio s. 427.
 Ordo naturalis s. 441.
 Ordo niger s. 859. 876.
 Ordo pontificalis s. 566.
 Ordo praedicatorum s. 261. 336. 427. 504. 574.
 Ordo sacerdotalis s. 543.
 Ordo sororum poenitentium s. 297. 332.
 Oretenus dicere s. 683. 684.
 Originale s. 937.
 Originalis (testamenti) series s. 937.
 Ornatus metri et prosae s. 503.
 Ornatus prosaici dictaminis s. 442.
 Ornatus verborum s. 437.
 Orphani s. 124. 565. 883. 999.
 Orphio—orvedes. 930 note 1.
 Orthographia s. 438. 439.
 Orvede=orphio s. 930 note 1.
 Osculum fidelitatis s. 940.

P.

- Pach(t)gut = emphyteusis s. 930 note 1.
 Pacisci s. 606. 914.
 Pactum de (ulterius) non petendo s. 523 in der note. 600. 601. 616. 943. 946. 1014.
 Paganus s. 410. 834. 998.
 Pagatus s. 599. 600. 941. 942. 944. 946.
 Pagina divalis s. 219. 271. 380.
 Pagina divina s. 446.
 Pagus s. 338.
 Palatii auditores s. 648.
 Palatii imperatoris iudex s. 53.

- Palatinus comes s. 118 note 1. 165. 272 note 2. 361. 427. 449. 455.
 Palatinus lector s. 596.
 Palatium satanicum s. 596.
 Palernus s. 140.
 Palla s. 397.
 Pallium s. 247. 781.
 Palma des Buoncompagno s. 132.
 Pannus s. 946. brunaticus vel stripaticus s. 1018 note ss.
 Papa s. 93. 454.
 Papae bulla sieh unter bulla.
 Papae camera s. 618.
 Papae capellanus s. 584.
 Papae curia, legatus siehe unter curia, legatus.
 Papae poenitentiarius s. 550. 587.
 Papales litterae = rescriptum s. 1021.
 Papalis majestas an imperio supponatur? s. 469.
 Papalium litterarum falsitas s. 453.
 Papare s. 454.
 Paparum nomina s. 362. 453. 729.
 Papatissa s. 454.
 Parabola s. 791.
 Paralogismus s. 470.
 Parangariae s. 124. 271. 382.
 Parentela s. 180.
 Parentum defensio s. 605.
 Parere juri s. 541. 642 — 645.
 Pargamenum s. 494.
 Parificatio s. 234. 235. 291.
 Parlamentum = der heren ghespreke s. 930 note 1.
 Parrochia s. 134 note 8. 344. 345. 570. 572. 776. 911.
 Parrochialis s. 1004 in der note.
 Parrochialis ecclesia s. 900. 910 und 911.
 Parrochianus s. 1009.
 Parrochianus alterius ecclesiae s. 533. vgl. auch s. 574.
 Parrochianorum (et) casalium decimae s. 556.
 Parrochias limitare s. 570.
 Pars philosophiae s. 491.
 Pars tertia de parte tertia bonorum intestati s. 573.
 Partes dictaminis, epistolae, litterarum, orationis s. 10. 98. 103. 178 und 179. 212. 260. 359. 408. 421. 440. 460—471. 496. 726. 976.
 Partitio s. 496.
 Partium confessio s. 385 & 386. 1025.
 Partium interrogatio s. 1001. 1025 und 1026.
 Partium (orationis) commutatio s. 23—25. 110.
 Partium praesentatio s. 636 — 638.
 Partium responsiones s. 1025 und 1026.
 Parvae personae s. 447 und 448.
 Parvulorum baptisma s. 276.
 Pascere milites s. 383.
 Pascha roseum s. 162.
 Passagium, passajum s. 342. 885.
 Passionis domini annus s. 477.
 Pastoria s. 900.
 Pastus pecorum s. 924.
 Patens littera, patentes litterae s. 274. 577. 578. 622. 639. 641. 888.

- Paternae hereditatis terra* s. 88.
Paternitas monasterii s. 904 und 905.
Pater victricus s. 498.
Patria potestas s. 762. 764. 938. 940. 947. vgl. s. 937.
Patriarcha s. 220. 247. 261. 362. 449. 727. 729. 732 u. s. w. 822.
Patrimonii successio s. 581.
Patrimonium s. 448. 760.
Patrocinari s. 565.
Patrocinium christianitatis s. 92.
Patrocinium ecclesiae oder *sancti* s. 245. 246.
Patronatus s. 947.
Patronatus s. 223. 295. 345. 576. 622. 760. 900. 903. 910 & 911. 994 in der note.
Patronus s. 229. 246. 289. 290. 553. 554. 563. 622.
Patronus (causarum) s. 264. 998 note l.
Pauper s. 998 mit note k.
Pauperum forma s. 709.
Pausatio s. 443—445.
Peccatum carnis s. 91.
Peculium s. 947. 948.
Peculium castrense=*borchlen* s. 930 note 1.
Pecunia dapsilis s. 842 note 1. 907.
Pecunia numerata s. 577. 578. 599. 902. 906—909.
Pecunia parata s. 902.
Pecunia prompta s. 897.
Pecunia sicca s. 842 note 1.
Pecuniae non numeratae, non solutae, non traditae exceptio s. 599. 600.
Pecuniae refutatio s. 577. vgl. s. 600. 601.
Pecunialis, pecuniaria causa s. 222. 624. 994 in der note.
Pecuniaria poena s. 112. 271. 901.
Pedagium s. 154. 161. 900.
Pædojum s. 980.
Pedules s. 316.
Pensio s. 777. 906. 909. 945.
Pensio annua s. 271. 558.
Peregre proficisci s. 100 note 1. 507.
Peregrinatio (transmarina) s. 331. 341. 344.
Peregrinus s. 888.
Peremptoria citatio *sieh* unter *citatio*.
Peremptorius terminus s. 531 —537. 540 u. s. w. 575. 588.
Perfectio litterarum s. 474.
Perfidia judaica seu saracena s. 549.
Pergamenarius s. 426.
Pergamenum s. 463. 494.
Pergula vulgaris s. 426.
Periodus s. 971 in der note.
Perjurium s. 287. 774.
Permutatio s. 337. 827. 943.
Permutatio bonorum feudali-um s. 827.
Pernoctatio s. 779.
Persona mit ihren unterabtheilungen je im weltlichen und geistlichen stande, z. b. *maior media maxima, parva minor minima*, u. s. w. s. 12. 55. 104. 186—189. 213. 360. 361. 423. 424. 447—449. 493. 727 —729. 771. 978.
Persona alta, altior s. 104. 269.
Persona annosa s. 873.

- Persona auctorabilis s. 479. 480.
 Persona authentica s. 493. 690.
 Persona civilis s. 493.
 Persona conjuncta s. 227. 424. 652—654. 999.
 Persona curialis s. 493.
 Persona domestica s. 138.
 Persona ecclesiastica s. 362. 424. 427. 613. 787. 915.
 Persona excellens, excellentissima s. 12. 41.
 Persona exemta s. 252. 253.
 Persona humilis s. 269. 786.
 Persona laicalis s. 362.
 Persona litterata s. 553.
 Persona miserabilis s. 565. 898. 999.
 Persona mundana s. 269. 786.
 Persona ordinis s. 845. 905.
 Persona principalis s. 667. 1021 note ww.
 Persona religiosa s. 566. 899.
 Persona ruralis s. 493.
 Persona saecularis s. 424. 427. 613. 773. 878. 899. 915.
 Persona solemnis s. 766.
 Persona standi in iudicio s. 288. 997. 1012.
 Personae delictum s. 837. 852.
 Personalis actio s. 601.
 Personalis residentia s. 562 bis 564.
 Personarum acceptio s. 835.
 Personatus s. 423. 435. 476. 812.
 Pes pedi supponitur s. 174.
 Petendi causa s. 1016. 1018.
 Petitio s. 20 & 21. 98. 109. 212. 213. 359. 367. 421. 440. 460. 469. 726. 746. 956—966.
 Petitio=libellus s. 655.
 Petitiones s. 151. 154. 181.
 Petitor s. 311.
 Petitoriae (litterae) s. 230. 282—284. 300—302. 331. 332. 335. 336. 389—391. 510. 511. 752.
 Philosophi s. 473.
 Philosophia s. 128.
 Philosophia divina humana-que s. 81.
 Philosophiae disciplinae s. 82.
 Philosophiae pars und species s. 491.
 Pia loca s. 547. 566. 701. 898.
 Pietantia s. 508.
 Pignora obligare s. 151.
 Pignora vel fidejussorem praestare=satisdare s. 612.
 Pignoratio s. 778.
 Pignori obligare s. 338. 533.
 Pignus s. 612. 945.
 Pilleus s. 580. 585. 708.
 Pincerna s. 425.
 Piperis libra s. 507.
 Pirata s. 144. 154.
 Piscatio s. 271. 380.
 Piscatorium s. 39.
 Placita et iudicia tam sanguinis quam causarum omnium ad imperium pertinentium iudicium et examen s. 277.
 Placitum s. 271. 787.
 Plangentium consuetudines s. 141—143.
 Plaustrum lignorum s. 123.
 Plebeji (homines) s. 104. 762.
 Plebicitum=lantding s. 930 note 1.
 Plebis cartae s. 507.
 Plenum jus s. 271.
 Plumbea bulla sieh bei bulla.
 Pluralis locutio s. 836.
 Plus petere s. 1011 note bb.
 Poena s. 218. 219. 239. 255. 257. 378. 453. 679. 784. 836. 852. 923 & 924. 947.
 Poena arbitraria s. 379.

- Poena beneficii et officii oder
 beneficiorum et officiorum
 s. 157. 550. 552. 561.
 Poena bonorum retentionis
 s. 224.
 Poena corporalis s. 124. 271.
 Poena divina s. 808.
 Poena dupli s. 599.
 Poena ecclesiastica s. 564.
 Poena excommunicationis z.
 b. s. 545. 688.
 Poena famae s. 224.
 Poena hinc inde corporalis
 praestiti juramenti s. 577.
 Poena materialis s. 219. 378.
 784.
 Poena pecuniaria s. 112.
 271. 901.
 Poena proscriptionis s. 224.
 277.
 Poena spiritualis s. 219. 378.
 784.
 Poena temporalis s. 219.
 378. 784. 808.
 Poenae remissio s. 154.
 Poenitentiamorientium s. 276.
 Poenitentiarium domini papae
 s. 550. 587.
 Poenitentium sororum ordo
 s. 297. 332.
 Poetria Johannis anglici s.
 491—512.
 Poetria nova des Galfried
 s. 415. 419. 420.
 Poetria parisiana s. 492.
 Pondus coloniense s. 166.
 Ponere (und positio) s. 649.
 668—670. 683. 694. 915.
 916. 919 und 920. 921.
 Pontifex romanus s. 851.
 Pontificalis auctoritas s. 851.
 Pontificalis mensa sieh unter
 mensa.
 Pontificalis ordo s. 566.
 Pontificalis tertia s. 556.
 Pontificum romanorum de-
 creta s. 84.
 Pontis Dresde vastatio s. 309.
 Pontis fabricatio, structura
 s. 231. 548. 703.
 Popularis s. 125. 133.
 Porcina axungia s. 165.
 Portio s. 555. 558. 560.
 563. 579. 580. 911.
 Portionarius s. 556. 559.
 568. 571. 580.
 Positiones et responsiones
 sieh unter ponere.
 Positivum jus s. 977. 978.
 Possessio s. 134 note 8. 232 &
 233. 299. 333. 338. 340.
 433. 533 und 534. 558.
 567. 568. 581. 624. 760.
 768. 775. 779. 787. 885.
 897. 898. 903. 905. 924.
 939. 947. 1026.
 Possessio continua in prae-
 scriptione s. 776.
 Possessio corporalis s. 287.
 298. 586. 622. 903.
 Possessio rei debitaе s. 628.
 Possessio tederalis s. 290.
 Possessionis alienatio s. 777.
 Possessionis recuperandae et
 tuendae libellus s. 460.
 Possessorium intentares. 289.
 Possibilitas s. 880. 899.
 Possidentis conditio s. 836.
 852.
 Postulatio s. 689.
 Postulatus in papam s. 453.
 Postumi adgeneratio s. 761.
 Potentia dicendi aliquid vel
 faciendi s. 446.
 Potentia facti oder juris s.
 446.
 Potentiae laicalis proprietatis
 s. 276.

- Potestas s. 122. 123. 124.
 126. 190. 427. 449.
 Potestas s. 937.
 Potestas patria s. 762. 764.
 938. 940. 947. vgl. s. 937.
 Potestas saecularis s. 450.
 Potestates s. 38. 271.
 Potestatum electiones s. 168
 —170.
 Potus aquae frigidae s. 124.
 Practica s. 525.
 Practica etc. des Laurentius
 von Aquileja und des Jo-
 hannes Bondi von dort s.
 951—966.
 Practicus (bonus) s. 401.
 425.
 Praebenda s. 228. 238. 240.
 274. 340. 345. 351. 569.
 585. 605. 681—685. 710.
 809. 910 und 911.
 Praebendarius s. 448.
 Praecentor s. 198 note 2.
 Praecepta vel mundiburdia
 s. 38—40. 41.
 Praeceptio s. 39. 40.
 Praeceptum citationis s. 632
 und 633.
 Praeco s. 425.
 Praedicatores s. 261. 336.
 427. 504. 574.
 Praedium s. 338. 339. 787.
 907.
 Praefatio s. 177 & 178 mit
 note 3. 195 & 196.
 Praefectura s. 741.
 Praelatura s. 230. 231. 304.
 390. 864.
 Praeparatoriae judiciorum
 litterae s. 231. 240.
 Praerogativa s. 247. 248.
 315. 316. vgl. s. 393.
 Praescripta salutatio s. 10.
 11. 104. 263. 361. 461.
 Praescriptibilis res s. 776.
 Praescriptio (longi temporis)
 s. 480. 775—777. 835.
 885. 904. 924.
 Praesentatio s. 229. 545.
 553. 554. 623. 680. 706
 —709. 760. 911.
 Praesentatio citationis litte-
 rarum s. 634. 635. vgl.
 s. 647.
 Praesentatio partium s. 636
 bis 638.
 Praesentium (litterarum) re-
 ceptio s. 531 u. s. w. 569.
 587. 917.
 Praeses s. 127. 449. 740.
 741.
 Praeses principalis s. 136
 note 2.
 Praestare cautionem de pa-
 rendo juri s. 541.
 Praestare fidejussorem vel
 pignora=satisficere s. 612.
 Praestare in anima oder in
 animam alterius de ca-
 lumnia seu de veritate
 dicenda sacramentum s.
 583. 611. 613. 617. vgl.
 s. 601. 914.
 Praestare juramentum s. 606.
 Praestatio s. 827.
 Praestimonium s. 532. 555.
 556. 568. 586.
 Praesul italicus s. 262.
 Praetitulare s. 464.
 Praetor s. 560. 561. 565.
 578.
 Praetoria potestas s. 741.
 Praetorium urbanum s. 769.
 770.
 Prandium s. 868.
 Precaria s. 344. 777. 780.
 785.
 Precaria=bede s. 930 note 1.

- Preces primariae s. 816.
 817. 821. 826.
 Presbyter qui jurat s. 663.
 Presbyterorum filii s. 304.
 Pretii extimatio s. 156.
 Pretium nummarium s. 153.
 Primariae preces s. 816.
 817. 821. 826.
 Primogeniti mors s. 813.
 Princeps s. 741. 977.
 Princeps ecclesiasticus s. 230.
 232. 379. 789. vgl. s. 451.
 Princeps famosus s. 474.
 Princeps saecularis s. 231.
 451. 779. 789. 809.
 Princeps vasallus s. 735.
 Principale s. 159.
 Principale negotium s. 628.
 652. 658. 695.
 Principalis causa s. 522
 note 9.
 Principalis emtio s. 902.
 Principalis in negotio s. 608.
 Principalis lis s. 1020 note ww.
 Principalis nuntius s. 312.
 Principalis persona s. 667.
 1021 note ww.
 Principalis praeses s. 136
 note 2.
 Principalis sensus s. 791.
 Principalis sors s. 907.
 Principalissima (vel causalis-
 sima) causa s. 431.
 Principatus s. 39. 787.
 Principes s. 15. 217. 425.
 479. 781.
 Principes Alemanniae s. 136
 note 1. 220. 270. 830.
 Principes imperii s. 269.
 272.
 Principes ecclesiae s. 809.
 Principes laici s. 379. vgl.
 s. 452.
 Principi quod placuit legis
 habet vigorem s. 244.
 Principia causarum sunt pro-
 curatoria s. 605.
 Principia conventorum s. 119.
 Principia epistolarum seu
 litterarum s. 791.
 Principia litteralia s. 495.
 Principis privilegium s. 761.
 Principum curia s. 425. 426.
 749. 975.
 Principum jurisdictio s. 822.
 Principum procuratoress. 227.
 Prioratus s. 624.
 Privare beneficio et officio
 s. 1016 note pp.
 Privare dignitatibus etc. s.
 812.
 Privata manus s. 614.
 Privatae litterae s. 156.
 Privatum instrumentum s.
 458.
 Privilegia s. 36—38. 111—
 114. 154. 197—200. 215
 —219. 266—271. 313—
 325. 334. 343. 375. 439.
 455—457. 480. 509 und
 510. 610. 760. 772. 777.
 780—789. 827. 845. 977
 bis 982.
 Privilegia allegare s. 879.
 Privilegiare s. 819. 827. 828.
 Privilegiis gaudere s. 877.
 Privilegium s. 832.
 Privilegium=actio s. 781.
 Privilegium=exemptio s. 250.
 Privilegium=indulgentia s.
 248.
 Privilegium clericale s. 560.
 856. 878.
 Privilegium clericatus et fori
 s. 599.
 Privilegium fori s. 584.
 Privilegium principis s. 761.

- Pro possessore haberis. 836.
 Probare s. 649 und 650.
 656 & 657. 668. 670. 671.
 689. 690. 919. 920. 943.
 Probatio s. 258. 324. 328.
 458. 683. 686. 694. 838.
 910. 937.
 Probatio canonica s. 325.
 Probatio legitima s. 352. 385.
 774.
 Probatio litteralis s. 258.
 Procedere ex officio s. 646.
 658.
 Procures s. 124. 338.
 Processio s. 760.
 Processus causae oder cau-
 sarum s. 589. 660. 682.
 693. 769.
 Processus judicialis s. 711.
 Processus judiciarii rhetorica
 s. 119.
 Processus iudicii s. 522. 993.
 Processus iudicii spiritualis
 s. 837 und 838. 987—1026.
 Processus iudicum s. 603.
 Processus litis s. 763.
 Processus ordinatio s. 558.
 Processus super beneficiis et
 praebendis s. 605.
 Proclamatio synodalis s. 776.
 Procuratio (bei der visitation)
 s. 562. 575.
 Procuratio (der legati papae)
 s. 772.
 Procuratio, procurator, pro-
 curatorium s. 137. 226—
 228. 275. 278—280. 388.
 389. 582—585. 605—620.
 636. 646. 648. 651—654.
 699 und 700. 751. 778.
 812. 914—916. 984. 994.
 999. 1012. 1021 note ww.
 Procuratorem constituere in
 rem suam s. 601.
 Prodigus s. 761.
 Proditio s. 135 note 2.
 Producere acta, instrumenta,
 munimenta s. 650 & 651.
 678. 683. 686.
 Producere testes s. 683. 686.
 769. 920. 921.
 Professio s. 863. 871. 880.
 Professio grammatica s. 84.
 409.
 Professio litteratoria s. 153.
 Professio scholastica s. 16.
 128.
 Professores artis mechanicae
 s. 425. 429. 448. 728. vgl.
 s. 743.
 Professores cistercienses s.
 787.
 Professores juris canonici et
 civilis s. 174.
 Professores regulae s. 876.
 Prohibitio introitus ecclesiae
 s. 239.
 Prohibitus sepulturae s. 239.
 Prologi epistolarum s. 40.
 Prolongare materiam s. 445.
 Promissa male s. 836. 852.
 Promotio s. 134.
 Prooemium s. 246. 253. 256.
 384. 468. 589. 744.
 Propinqui s. 640. 641.
 Propria causa s. 999.
 Propria jurisdictio s. 995.
 Propria nomina s. 134. 138
 bis 140. 363. 370. 439.
 463 und 464.
 Propria nomina fluviorum
 et montium des Konrad
 von Mure s. 406.
 Proprietarius s. 891. 896.
 Proprietas s. 558.
 Proprietas in monte s. 779.
 Proprietas laicalis potentiae
 s. 276.

- Proprietatis causa s. 232. 433.
 Proprietatis jus s. 764. 900. 905.
 Proprietatis recognitio s. 907.
 Proprietatis titulus s. 763. 764. 770. 885. 897. 902. 903. 905. 906. 908.
 Proprii sigilli carentia s. 474. 479.
 Proprius alicujus homo = servus s. 761. 773.
 Prosa s. 55. 212. 439. 442. 492. 503. 726.
 Prosa et epistola s. 55.
 Prosae (et metri) ornatus s. 503.
 Prosaica ars s. 486. 491.
 Prosaice dictandi rationes s. 53—94.
 Prosaice dictare s. 212.
 Prosaicum dictamen s. 4. 9. 10. 29. 54. 55. 103. 419. 442. 725. 726. 845. 850. 851.
 Prosandi ars des Konrad von Mure s. 417—482.
 Prosandi modus s. 725.
 Prosarum dictaminis summa s. 209—346.
 Prosator s. 428. 435. 436. 440. 441. 443. 482.
 Proscribere s. 830.
 Proscriptio = achte s. 930 note 1.
 Proscriptionis poena s. 224. 277.
 Prosimetricum dictamen s. 726.
 Prosimetrum s. 54. 55.
 Protectio imperialis s. 884.
 Protectio specialis s. 817. 827. 922. specialissima s. 124.
 Protestari s. 297.
 Protestari de expensis s. 645 und 646.
 Protestari de probando s. 919.
 Protestari voce publica s. 352.
 Protestatio s. 218. 219. 257. 259. 378. 696 und 697. 783. 980.
 Protestatio exceptionum s. 672.
 Protonotarius s. 475.
 Proventus s. 616. 897. 898. 906. 911.
 Proverbia des Guido Faba s. 177.
 Proverbiales seu auctorabiles versiculi s. 474.
 Proverbium s. 4. 98. 179. 185. 465—468. 493. 500. 506. 744. 791. 835—837. 843 mit note 2. 845. 850 —854. 930 note 1.
 Provincia s. 216. 221. 224. 232. 251. 252. 253. 446. 449. 457. 476. 622 u. s. w. 776. 806. 807. 812. 817. 819. 824.
 Provinciale judicium s. 904.
 Provinciale jus s. 903. 908.
 Provincialis s. 885.
 Provincialis minoritani nominis in Anglia minister s. 596.
 Provinciarum limites s. 776.
 Provinciarum rectores s. 446. 449.
 Provisio s. 287. 586. 689. 709. 806.
 Provisoriae litterae s. 280—282. 284. 302. vgl. noch s. 705—711.
 Proximi laesio s. 912.

- Psalterialis littera s. 439.
 Psalterium s. 85. 125. 156.
 Publica collecta et exactio
 s. 789 in der note.
 Publica manus s. 122. 214.
 557. 608. 612. 651.
 Publica mulier s. 426.
 Publica scriptura s. 667. 673.
 Publica strata s. 124. 703.
 Publica via s. 776.
 Publica voce protestari s.
 352.
 Publicae litterae s. 766.
 Publicare attestaciones s. 650.
 Publicare testes und testium
 attestaciones oder dicta s.
 522 note 9. 537. 678.
 683. 686. 921. 1001.
 Publicatio testamenti s. 937.
 Publicatio testium s. 690.
 Publicum instrumentum s.
 214. 456. 458. 480. 600.
 604. 612. 634. 635. 647.
 691. 692. 766. 768. 770.
 Publicum transcriptum s.
 698. 699.
 Publicus locus s. 983.
 Publicus notarius s. 271. 690.
 Puer s. 997. 999.
 Puerorum regimen s. 410.
 Puncta duo (anstatt des
 eigennamens) s. 198 note
 2. 366. 463.
 Punctare s. 438. 439. 444.
 Punctata crux s. 199.
 Punctuli certi (an der bulla
 papae) s. 475.
 Punctum und punctus s.
 334. 369. 439. 443 und
 444.
 Punicata carta s. 437.
 Pupillus s. 565. 606. 883.
 933. 934.
 Pure saecularis und pure
 spiritualis causa s. 994
 in der note.
 Purgare innocentiam suam
 s. 623.
 Purgatio s. 258. 340.
 Purgatorium veritatis s. 149.
 Purpurea gemma des Guido
 Faba s. 178.

Q.

- Quadrangulare cartam s. 437.
 Quadratura s. 438.
 Quadrivium s. 488 note 4.
 502.
 Quadruplatio, quadruplicatio
 s. 660. 1014 note mm.
 Quaestio de conditione s.
 258.
 Quaestio matrimonialis s. 258.
 Quaestuosae litterae s. 778.
 Quatenus s. 469.
 Quaterni s. 439.
 Quaternis interposita distin-
 ctio zonalis s. 476.
 Quatinus s. 469.
 Querela s. 499. 508. 878 &
 879.
 Querelae libellus s. 777.
 Querelam movere s. 779.
 Quietatio s. 561. 562. 600.
 Quietum et bene pagatum
 se vocare s. 599. 600.
 Quis? s. 422 und ff.
 Quita = butinghe s. 930
 note 1.
 Quitatio s. 561 note 16. 908.
 Quod principi placuit legis
 habet vigorem s. 244.

R.

- Rancor s. 824.
 Raptores s. 152. 774.
 Rasa bene carta s. 437.
 Rasura s. 438.
 Ratam rem habere s. 652
 — 655.
 Rationale s. 247.
 Rationes s. 277.
 Rationes dictandi des Alber-
 rich von Monte-cassino s.
 3. 9—28.
 Rationes dictandi prosaice
 des Hugo von Bologna s.
 53—94.
 Realis actio s. 601.
 Reassumere causam s. 613.
 628.
 Rebaptizatio s. 85.
 Rebellio s. 809.
 Rebellis s. 452. 807.
 Recedere ab usu s. 459.
 Recedere minus tempestive
 s. 917.
 Recepti tenor s. 631.
 Receptio praesentium (litte-
 rarum) s. 531 u. s. w.
 569. 587. 917.
 Recessus s. 439. 471.
 Recipere ad divina s. 533.
 Recipere copiam attestatio-
 num s. 678.
 Recognitio s. 217. 507. 508.
 907.
 Recognitio controversiae so-
 pitae s. 508.
 Recognitio debiti, mutui s.
 777. 909 und 910.
 Recognitio proprietatis s.
 907.
 Recognoscere sigillum s. 650.
 700.
 Recompensa s. 809. 831.
 Recompensatio s. 869.
 Reconvenire s. 524 in der
 note. 653. 654. 915. 1021
 und 1022 mit note xx.
 Reconventio s. 562. 680.
 Recta constructio s. 10.
 Rector artium s. 737.
 Rector (civium) s. 180. 270.
 824.
 Rector curiae s. 457.
 Rector ecclesiae s. 624. 707.
 811. 941. 948.
 Rector parochiae s. 911.
 Rector provinciae s. 446. 807.
 Rector puerorum s. 407.
 Rector scholarum s. 737.
 Rector universitatis s. 450.
 451.
 Recusare examen s. 879.
 Recusare iudicem, iudices (et
 loca), iudicium sieh oben
 s. 1102 sp. 2.
 Reddite (has) litteras s. 477.
 639. 916.
 Redditus s. 161. 259. 273.
 277. 294. 298. 338. 339.
 345. 534. 581. 764. 898.
 906. 994 in der note.
 Redditus annui s. 897.
 Redditus fiscales s. 271. 380.
 Redigi facere constitutiones
 synodales in libris eccle-
 siarum s. 572.
 Redimere s. 351. 381.
 Redimere de captivitate s.
 547.
 Reemere, reemptio s. 902.
 Refundere expensas s. 541.
 642. 645. 646.
 Refutatio (pecuniae) s. 577.
 600. 601.
 Regales conditiones s. 883.

- Regalia concedere s. 806.
 Regalia feuda s. 815.
 Regalis abbas s. 448. 455.
 727. 734. 781.
 Regalis abbatissa s. 448.
 Regalis aula s. 786.
 Regalis bursa s. 979.
 Regalis majestas s. 883.
 Regalis potestas s. 851.
 Regalis praepositus s. 448.
 Regalis prior und priorissa
 s. 448.
 Regendam committere pro-
 vinciam s. 824.
 Regendum committere filium
 s. 814.
 Regere in Petri lombardi
 theologia s. 596.
 Regere jura s. 238.
 Regere scholas s. 134.
 Regere studium s. 83.
 Reges coronati s. 727. vgl.
 s. 136.
 Regia majestas s. 816.
 Regia strata s. 507. 884.
 Regimen provinciae s. 824.
 Regimen puerorum s. 410.
 Regimen scholarum s. 511.
 Reginarum et regum nomina
 s. 453.
 Regio imperio repraesentare
 s. 831.
 Registrare s. 790.
 Registrare articulos s. 670.
 Registrare constitutiones sy-
 nodales s. 572.
 Registrare libellum s. 655.
 Registrum s. 620. 669.
 Registrum = sigillum s. 476.
 Regnum Romanorum sieh
 oben s. 1080.
 Regnum vacans s. 807.
 Regula Benedicti und cister-
 tiensis sieh oben s. 1072
 und 1073.
 Regula juris s. 221. 238.
 Regulae antiquae s. 210.
 Regulae juris s. 835—837.
 851.
 Regulae orthographiae s. 438.
 Regulae scholasticae s. 210.
 Regularis canonicus s. 248.
 999.
 Regularis disciplina s. 862.
 Regularis observantia s. 866.
 Regularis tonsura s. 153.
 Regum et reginarum nomina
 s. 453.
 Rei evidentia s. 774.
 Relatio nuntii s. 632—634.
 Relaxare sententiam s. 345.
 Relevare ab onere satisfaciendi
 s. 610—619. 652. 914.
 Religare ferreis vinculis s.
 572.
 Religio s. 137 mit note 4.
 336. 427. 863. 883. 913.
 Religio christiana s. 343.
 Religio cisterciensis s. 267.
 Religionis habitus s. 160. 327.
 Religionum filii s. 883.
 Religionum ordines s. 427.
 Religiosa domus s. 124.
 Religiosus s. 261. 263. 336.
 446. 480. 566. 778. 809.
 833. 898 etc. 943.
 Religiosus locus s. 217. 231.
 Reliquias naufragii detinere
 s. 786.
 Rem ratam habere s. 652—
 655.
 Remissio debiti s. 946.
 Remissio poenae s. 154.
 Remissivae litterae s. 458.
 Remittere attestationes s. 650.
 Remotio perpetua ab eccle-
 sia s. 254.

- Renuntiare allegationibus s. 920.
 Renuntiare probationibus s. 683. 686.
 Renuntiatio s. 907.
 Repentinae feriae s. 523 in der note. 1006 mit note w. 1008.
 Replicare, replicatio s. 228. 234. 649. 660. 661. 914. 1014 note mm.
 Reposita et absconsa habere jura omnia! s. 851.
 Repraesentare imperio regio s. 831.
 Repraesentare se conspectui s. 694. 695. 696.
 Rerum omnium plena potestas und testator s. 767 und 768.
 Rerum substantia s. 568.
 Res judicata s. 236. 238. 645 in der note. 688.
 Rescribere s. 636—638.
 Rescriptum s. 223. 339. 523 in der note. 579. 648.
 Rescriptum authentici s. 226.
 Rescriptum=litterae papales s. 1021.
 Reservare expensarum quaestionem s. 921.
 Reservatio beneficii s. 579. 580. 706 und 707.
 Residentia s. 345.
 Residentia personalis s. 562—564.
 Resignare liberam comiciam s. 383.
 Resistere Friderico imperatori s. 811. vgl. s. 809.
 Respectivae litterae s. 458.
 Respondere s. 669. 915. 1006.
 Respondere ad positiones s. 649. 916.
 Respondere libello s. 919.
 Responsalis s. 145. 148. 149. 157. 509. 630. 633. 638. 917.
 Responsio judicum delegatorum s. 135. 145—148.
 Responsio partium s. 1025 und 1026.
 Responsiones et interrogationes oder positiones s. 649. 662. 667. 669 und 670. 683. 694. 920. 921.
 Responsivae litterae s. 133. 458.
 Respublica s. 124. 811. 982.
 Restaurare ex integro damna etc. s. 910.
 Restituere ad famam s. 827. 828.
 Restituere ad gratiam imperii s. 828.
 Restituere libertati pristinae s. 811.
 Restitutio gratiae s. 154.
 Restitutio officii s. 244.
 Restitutionis in integrum beneficium s. 584. 599. 606. 611. 613. 617. 903. 904.
 Retentio bonorum s. 224.
 Retinere in carcerali custodia s. 571.
 Retractatio contractus s. 908.
 Retrahere s. 908.
 Reus s. 221. 522 note 9. 619. 628. 778. 993. 997. 1000. 1008—1010.
 Reverendus s. 473.
 Revincere s. 908.
 Revocare errorem substituti (procuratoris) s. 916.
 Rex Romanorum sieh unter Romanorum rex s. 1080 und 1081.

- Rhetor s. 425. 486.
 Rhetorica s. 90. 103. 881.
 Rhetorica argumenta s. 119.
 Rhetorica Boncompagni s. 128. 129.
 Rhetoricadictamina des Guido Faba s. 179.
 Rhetorica eloquentia s. 211.
 Rhetorica iudicarii processus s. 119.
 Rhetoricae orationis divisio s. 5.
 Rhetoricae partes s. 119.
 Rhetorici colores s. 442. 493.
 Rhetorici colores des Johannes Bondi s. 954 note 1.
 Rhetorici flores des Alberich von Monte-cassino s. 4.
 Rhetoricus s. 425. 433.
 Rhythmica s. 491.
 Rhythmica ars s. 486. 491. 503.
 Rhythmice dictare s. 212.
 Rhythmicum dictamen s. 9. 419. 726.
 Rhythmorum consideratio s. 46.
 Rhythmus s. 212.
 Rhythmus de beata Catharina s. 503.
 Ribaldus s. 426.
 Riddimus=rhythmus s. 54.
 Rigmecta s. 153.
 Rimare exempla s. 56.
 Risus s. 891.
 Roffiani s. 154.
 Romana curia sieh unter curia.
 Romanus stylus s. 213. 260. 264. vgl. s. 133 und 711.
 Romipeta s. 455.
 Roseum pascha s. 162.
 Rota s. 111. 112.
 Rota Veneris des Buoncompagno s. 133.
 Rottam tangere s. 163.
 Rotunda de tabula societas s. 122.
 Rotunda und rotunde oblonga sigillorum forma s. 475.
 Rubetum s. 903.
 Rudimenta doctrinae s. 4.
 Rudimenta grammaticae professionis s. 409.
 Ruffiani, rufiani s. 154.
 Rurales decani s. 448.
 Rurales personae s. 493.
 Rusticae feriae s. 523 in der note. 1006 und 1008 mit den noten w. x. y.
 Rusticorum fraternitas s. 125.
 Rusticus s. 762. 999.

S.

- Sabbati reverentia specialis s. 897.
 Sacculus s. 675.
 Sacerdos s. 773. 999.
 Sacerdotalis infula s. 512.
 Sacerdotalis ordo s. 543.
 Sacerdotum et clericorum felicitas s. 143.
 Sacramenta ecclesiastica s. 276. 533. 545. 551. 562. 643.
 Sacramentorum interdictio s. 239.
 Sacramentum s. 291. 507. 601. 923.
 Sacramentum de calumnia seu de veritate dicenda s. 583.
 Sacrilegium s. 135 note 2.
 Sacrilegus s. 155. 774.
 Saeculare brachium s. 918.

- Saeculare forum s. 430. 448.
 449. 561.
 Saeculare servitium s. 507.
 Saeculares canonici s. 248.
 342. 727.
 Saecularia negotia s. 493.
 506.
 Saecularia officia s. 154.
 Saecularis causa s. 220. 232.
 994 in der note.
 Saecularis clericus s. 911.
 Saecularis exactio s. 561.
 Saecularis iudex s. 220. 769.
 Saecularis persona s. 424.
 427. 613. 773. 878. 899.
 915.
 Saecularis potestas s. 450.
 Saecularis princeps s. 231.
 451. 779. 789. 809.
 Saecularis terminus s. 220.
 Saeculum deserere s. 882.
 Salarium s. 159. 167.
 Saltator s. 164.
 Saltus (in der appellation)
 s. 237.
 Salutare s. 823.
 Salutatio s. 10—18. 55. 56.
 60—68. 103—108. 179.
 212. 213. 260—264. 359.
 360—367. 421. 435. 440.
 460—465. 495 und 496.
 500. 639. 726—744. 782.
 846—849. 956—966.
 Salutationum tabulae des
 Buoncompagno s. 132. des
 baumgartenberger formel-
 buches s. 729—744. des
 Bondi von Aquileja s. 956,
 bis 966.
 Sanctinoia s. 172.
 Sanctio canonica s. 563. 567.
 Sanctio edictalis (=lex) s.
 214. 270.
 Sanctuarium s. 1023 note zz.
- Sandalia s. 247. 316.
 Sandix=wet s. 975.
 Sanguinis causa s. 220. 232.
 Satanici palatii magister s.
 596.
 Satira s. 491.
 Satisdare, satisfactio s. 610
 bis 619. 651—654. 908.
 914. 933.
 Satisfacere s. 898.
 Satisfactio s. 903.
 Scabini s. 290. 898. 908.
 Scandalorum controversiae s.
 570.
 Scandalum s. 879.
 Sceptrum imperiale s. 883.
 vgl. s. 885.
 Schansio s. 41.
 Schemata s. 443.
 Schematica verba s. 32.
 Schidleut, schidman s. 769.
 Schranne s. 770.
 Scientia s. 836. 852.
 Scientia divina s. 882.
 Scientia magistralis s. 265.
 Scientiae causa (des testis)
 s. 675.
 Scindere (chirographum) per
 medium s. 508.
 Scisma s. 144. 410.
 Scismatici s. 809.
 Scola habenda s. 510.
 Scolari s. 104. 125. 133.
 134. 153. 174. 177. 178.
 note 3. 408. 440. 448.
 487 und 488. 493. 506.
 549 und 550. 560. 930
 note 1. 952 und 953 note
 1 und 2. 966.
 Scolari magister s. 198
 note 2.
 Scolari universitas s. 198
 note 2.
 Scolari rector s. 737.

- Scholarum regimen s. 511.
 Scolas regere s. 134.
 Scolastica professio s. 16.
 128.
 Scolasticae conditionis litterae s. 133. vgl. s. 491.
 Scolasticae regulae s. 210.
 Scolastici s. 737.
 Scolasticus vir s. 189.
 Scot=exactio s. 930 note 1.
 Scribentis manus s. 439.
 Scribere supplicaria s. 429.
 Scribi facere constitutiones synodales in libris ecclesiarum s. 572.
 Scribi facere statuta de novo facta inter alia statuta sua s. 814.
 Scriniarius s. 426.
 Scripta curialia s. 506.
 Scripti solemnitas s. 234.
 Scriptio s. 937.
 Scriptor, scriptrix s. 439.
 448. 463.
 Scriptum authenticum s. 276.
 982.
 Scriptum jus s. 475. 996
 note f. consuetudine approbatum s. 994 in der note.
 Scriptura s. 632. 680. 688.
 690. 692.
 Scriptura litterarum s. 438.
 Scriptura praescriptionis et subscriptionis s. 480.
 Scriptura publica s. 667. 673.
 Scripturarum solemnitas s. 582.
 Scrupulus dubitationis s. 924.
 Scultetus s. 450.
 Scurra s. 426.
 Scurrilitas s. 890.
 Secretum s. 940.
 Secta judaica s. 512.
 Secundaria ecclesia s. 286.
 342.
 Securitatem facere s. 290.
 Securitatis litterae s. 154.
 161.
 Sedem romanam defendere et tueri s. 884.
 Sedente iudice sententia proferatur s. 235. vgl. s. 681.
 Sedes judicialis s. 878.
 Semicomes s. 104.
 Semiprobata exceptio s. 288.
 Semirota s. 44.
 Senatores romani s. 449.
 741.
 Senatus s. 168.
 Senatus consultum vellejanum s. 909. 933. 934.
 Senecta s. 160.
 Senescalcus s. 105. 110.
 952 note 1.
 Senium s. 160.
 Sensum ex sensu transferre et exponere s. 432.
 Sententia s. 146. 147. 148
 bis 150. 231—235. 284—
 287. 289. 290. 326. 328.
 391. 439. 522 note 9.
 537—539. 542. 543. 651.
 657—660. 666. 682—689.
 752. 774. 834. 838. 920
 und 921. 1001.
 Sententia arbitraria s. 126.
 Sententia excommunicationis
 sieh unter excommunicatio.
 Sententia iudice sedente und
 loco decenti proferatur s.
 235. vgl. s. 681.
 Sententia moralis s. 791.
 Sententiae latae canon s. 217.
 Sententiam corrigere et interpretari s. 923.
 Sententiam relaxare s. 345.
 Sententiarum liber s. 431.

- Sententiarum veneratio s. 4.
 Separatio bladi oder vinde-
 miae s. 909.
 Sepelientium consuetudines
 s. 134.
 Sepelire s. 574.
 Septimanae tres s. 1003
 note s.
 Sepulcrorum violator s. 774.
 Sepultura s. 134 note 8.
 223. 239. 644 und 645
 in der note. 936.
 Serica corda s. 698.
 Serico bullare s. 771.
 Sericum s. 480.
 Series testamenti s. 128.
 Series (testamenti) origina-
 lis s. 937.
 Serpentibus circumdata lit-
 tera (im privilegium) s. 38.
 Serpentibus plenus circulus
 (im privilegium) s. 112.
 Serviens s. 561. 562. 568.
 (des presbyter) s. 551.
 Servilis conditio s. 448. 997.
 Servire censualiter s. 942.
 Servitiorum actiones s. 818.
 Servitium s. 264 271. 827.
 899. 948.
 Servitium annuale s. 942.
 Servitium dei s. 508.
 Servitium saeculare s. 507.
 Servitus s. 153. 217.
 Servitutis jugum s. 100 note
 3. 344. 947. 948.
 Servus s. 55. 219. 258. 329.
 379. 734. 761. 773. 937.
 947. 999. 1012.
 Servus glebae s. 448. 738.
 741.
 Sessio iudicis s. 682.
 Sex hebdomadae s. 290.
 Sicca pecunia s. 842 note 1.
 Sigillaris cera s. 476.
 Sigilli character s. 911.
 Sigillum s. 144. 161. 219.
 474—476. 479 und 480.
 636. 650. 700. 763. 766.
 771. 936 und 937.
 Sigillum authenticum s. 459.
 473. 474—476. 479 und
 480.
 Sigillum cereum s. 219.
 Sigillum duplex s. 475.
 Signa notariorum seu tabel-
 lionum s. 456. 476. 699.
 766.
 Signa victricia s. 824.
 Signaculum s. 476.
 Signi testes s. 479.
 Signorum subscriptio s. 197.
 Signum crucis (im privilegi-
 um) s. 456. vgl. noch crux
 dominica.
 Signum manus s. 199.
 Signum parvum s. 476.
 Signum proprium s. 127.
 Silentium s. 890. 892.
 Silentium imponere s. 293.
 Silvetum s. 903.
 Simonia s. 134 note 8. 137.
 151. 255.
 Simoniacus s. 240. 255. 774.
 Simplex canonica, canonicus
 s. 448.
 Simplex civis s. 728.
 Simplici verbo credere vel
 stare s. 599. 944. vgl. s.
 601.
 Sinsugia s. 409.
 Sleghescat=vectigal s. 930
 note 1.
 Sociari conventus collegio
 s. 867. 869.
 Societas falconum oder leo-
 num u. s. w. s. 122.
 Societas Lombardiae et Tu-
 sciae s. 124.

- Societates et confraternitates
 artium s. 822. vgl. s. 270.
 Societates juvenum s. 122.
 Sodomia, sodomiticum faci-
 mus oder scelus s. 135
 note 2. 150. 328.
 Soldanus s. 173. 952 note
 1. 966.
 Solemne perjurium s. 774.
 Solemne votum s. 863.
 Solemnes feriae s. 523 in
 der note. 1006 mit note
 w. 1007 mit note x.
 Solemnia missarum s. 641.
 Solemnia pacta s. 816.
 • Solemniorum feriae s. 1006
 note w.
 Solemnis civis s. 728.
 Solemnis curia s. 352. 816.
 820.
 Solemnis deliberatio s. 657.
 661. 662. 684.
 Solemnis donatio s. 911.
 Solemnis locus s. 631.
 Solemnis nuntius s. 806.
 823. 825.
 Solemnis persona s. 766.
 Solemnis poenitentia s. 774.
 Solemnis stipulatio s. 599.
 600. 680.
 Solemnis stylus s. 128.
 Solemnitas s. 825. 913.
 Solemnitas juris s. 225. 601.
 Solemnitas iurium s. 681.
 Solemnitas litterarum s. 429.
 448.
 Solemnitas scripti s. 234.
 Solemnitas scripturarum s.
 582.
 Solemnitatis contractus s. 911.
 Soliloquiorum liber des Isi-
 dor s. 502.
 Solitarius locus s. 511.
 Soluta s. 190.
 Solutio s. 909. 910.
 Solutio debiti und debitorum
 s. 600. 778. 943.
 Solutio foenoris s. 777.
 Solutio usurarum s. 567.
 Solutionis dilatoria (exceptio)
 s. 1011 note bb.
 Solutor (et debitor) s. 941.
 Solvere in xxiii noctibus
 s. 1019 note uu.
 Sophista subtilissimus s. 596.
 Sororum poenitentium ordo
 s. 297. 332.
 Sors=cleros s. 571.
 Sors s. 151. 295. 381. 534.
 567. 945. 981.
 Sors principalis s. 907.
 Spatia terrarum s. 882.
 Speciale mandatum sieh unter
 mandatum.
 Speciales litterae s. 429. 448.
 Specialia statuta s. 122. 145
 note 1.
 Specialis amicus s. 816.
 Specialis consensus s. 899.
 Specialis defensio s. 823.
 Specialis expressio s. 901.
 Specialis gratia s. 886.
 Specialis mentio s. 901.
 Specialis moneta s. 1017
 note rr.
 Specialis nuntius s. 609. 611.
 613. 615. 617. 915.
 Specialis sabbati reverentia
 s. 897.
 Specialis und specialissima
 protectio s. 124. 817. 827.
 922.
 Spectabilis s. 424. 449. 455.
 Speculator ecclesiae s. 67
 note 7.
 Spey=tornus s. 930 note 1.
 Spirituale iudicium s. 838.
 990. 993.

- Spirituale jus s. 276.
 Spirituali oder spiritualibus
 annexa causa s. 660. 679.
 994 in der note.
 Spiritualia s. 352.
 Spiritualis causa s. 220. 662.
 679. 994 in der note.
 Spiritualis poena s. 219. 378.
 784.
 Spiritualis res s. 619.
 Spiritualium et temporalium
 bonorum hypotheca s. 577.
 Spirituum immundorum suf-
 fragia s. 131.
 Spoliare s. 532. 680.
 Spoliatio s. 385. 433. 621.
 Sponsalia s. 830.
 Stallus in choro s. 708. 710.
 Standi in judicio persona s.
 288. 997. 1012.
 Stare arbitrio s. 577. 770.
 923. 924.
 Stare consuetudini plus quam
 legi s. 232.
 Stare coram iudicibus s. 227.
 Stare in judicio s. 227. 940.
 Stare juri s. 878.
 Stare mandatis ecclesiae s.
 642—645.
 Stare procuratoriis s. 910.
 Stare relationi nuntii s. 631
 und 632.
 Stare simplici juramento s.
 910.
 Stare simplici verbo s. 599.
 Stare simpliciter liti et verbo
 s. 601.
 Stare subscriptioni cardinalis
 oder cardinalium s. 219.
 378. 783.
 Statuere publice terminum
 s. 829.
 Status s. 845. 849.
 Status pristinus s. 771.
 Status triplex s. 360.
 Statuta canonum s. 851.
 Statuta concilii generalis s.
 243.
 Statuta generalia s. 121—
 126.
 Statuta imperialia s. 152—
 154. 814.
 Statuta officialium s. 901.
 Statuta (papae famosa) s.
 475.
 Statuta specialia s. 122. 145
 note 1.
 Statuta synodalia s. 554.
 Statutor s. 122.
 Statutum s. 121. 599.
 Sterelinorum oder steriligen-
 sis oder sterlingorum marca
 s. 617. 625. 685. 686. 687.
 Steura s. 760. 779. 900.
 Stipendium s. 230. 231. 390.
 Stipulare s. 611. 612. 614.
 617. 680 und 681.
 Stipulatio s. 127. 599. 600.
 601. 680. 947.
 Stola diaconalis s. 512.
 Strangulare s. 150.
 Strata s. 124.
 Strata publica s. 124. 703.
 Strata regia s. 507. 884.
 Strepitus iudicii s. 1006
 note w. 1008.
 Stripaticus pannus s. 1018
 note ss.
 Structura s. 231. 245. 246.
 307. 310. 313.
 Studium ethnicorum s. 596.
 Studium regere s. 83.
 Stylus s. 434 und 435.
 Stylus altus s. 434.
 Stylus dictaminis s. 526.
 Stylus elegans s. 790.
 Stylus gravis s. 497. 503
 note 1.

- Stylus gregorianus s. 501.
 Stylus hilarianus s. 501 und 502.
 Stylus humilis s. 434. 497.
 Stylus isidorianus s. 502.
 Stylus liber s. 128.
 Stylus mediocris s. 434. 497.
 Stylus romanus s. 213. 260. 264. vgl. s. 133 & 711.
 Stylus solemnis s. 128.
 Stylus tullianus s. 501.
 Subdelegatio s. 387 & 388. 589.
 Subdelegatus iudex s. 232. 463. 915.
 Subdiaconatus gradus s. 512.
 Subjicere monasterium alteri s. 860.
 Sublevamen (patroni) s. 760.
 Sublimes epistolae s. 55.
 Submittere gratiae s. 813.
 Subscribere (testamentum) s. 936 und 937.
 Subscripta salutatio s. 10. 11. 104. 263. 361. 461.
 Subscriptio s. 217. 219. 479 und 480.
 Subscriptio cardinalis oder cardinalium s. 219. 378. 783.
 Subscriptio signorum s. 197.
 Substantia s. 762. 871.
 Substantia facti oder litis s. 681.
 Substantia rerum s. 568.
 Substituere procuratorem s. 417 unter procuratio, procurator u. s. w.
 Subtractio reddituum s. 906.
 Subtrahere alimenta oder victualia s. 578 und 579.
 Subula s. 144.
 Suburbium s. 153.
 Succedere in jus alterius s. 836.
 Succedere in oneres s. 837. 852.
 Succedere in regno s. 1007 note w.
 Successio in ordinariam dignitatem s. 995 note e.
 Successio patrimonii s. 581.
 Suffocare iudicium s. 1013.
 Suffraganeus (episcopus) s. 566. 580. 696.
 Suffragari s. 909.
 Suffragia s. 833. 880.
 Suffragia allegandi s. 129.
 Suffragia eruditorum s. 486.
 Suffragia immundorum spirituum s. 131.
 Sumere arma s. 809.
 Summa curiae regis s. 793 mit note 3.
 Summa dictandi des Guido Faba s. 178.
 Supercoelestium corporum motus s. 881.
 Supersalutatio s. 496. 500.
 Superscriptio s. 479.
 Superstes (heres) s. 936.
 Supplicaria scribere s. 429.
 Supplicatio s. 705 note 10.
 Supremae epistolae s. 55.
 Suspectus in fide s. 774.
 Suspendere s. 152. 154.
 Suspendere ab ingressu ecclesiae s. 918.
 Suspendere divina s. 249.
 Suspendere ecclesiam a divinis s. 101 note 4.
 Suspendere se laqueo s. 761.
 Sensus s. 14. 222. 239. 249. 1005 note u.
 Sensus ab officio und ab officio et beneficio s. 254. 255. 288. 551. 571. 641 und 642.
 Suspicio s. 237. 646 & 647. 657. 1012. 1021.

- Sustentatio congrua s. 448.
 Susurro s. 426.
 Syllogismus s. 410. 470.
 Symphoniam tangere s. 163.
 Syndicus s. 182. 183. 227.
 228. 280. 389. 915. 998
 note n.
 Synodalia statuta s. 554.
 Synodalis citatio s. 225. 226.
 Synodalis constitutio s. 572.
 573.
 Synodalis proclamatio s. 776.
 Synodus s. 550—552. 580.
 877. 137.
 Synzygia s. 409.
 Syrenes s. 426.

T.

- Tabellio s. 127. 425. 428.
 456. 476. 578. 699. 766.
 981. 937. 981.
 Tabellionatus ars s. 603.
 Tabellionatus officium s. 712.
 819.
 Tabelliones facere s. 154.
 271. 827.
 Tabelliones legales s. 476.
 Tabellionum seu notariorum
 signa s. 456. 476. 699. 766.
 Taberna s. 476.
 Tabula de rotunda societas
 s. 122.
 Tabulae salutationum sieh
 unter salutationum tabulae.
 Tactus officium s. 334.
 Talio s. 852. 1016 note pp.
 Tallia s. 785. 900. 901.
 Tangere librum (evangelio-
 rum) s. 663 und 664.
 Taxare expensas, taxatio ex-
 pensarum s. 599. 685—
 687. 921. 688.
 Tedialis possessio s. 290.
 Teloneum s. 351. 823. 885.
 899. 900.
 Temere attemtare s. 627.
 Temperate lucida camera s.
 463.
 Templarii s. 122. 125. 427.
 Templi fratres s. 200.
 Tempora tria (in der relatio
 citationis per nuntium fa-
 ctae) s. 633 und 634.
 Temporalis poena s. 219. 378.
 784. 808.
 Temporalis res s. 619.
 Temporalium et spiritualium
 bonorum hypotheca s. 577.
 Temporis longi praescriptio
 s. 480. 775—777. 835. 885.
 904. 924.
 Tempus (bei der inquisition
 und visitation) s. 253. 257.
 Tempus (bei der verjährung)
 s. 775—777.
 Tempus feriatum s. 1006.
 1013.
 Tempus valoris s. 245. 248.
 Temtatio s. 871.
 Tenere memoriter s. 877.
 Tenere se pro pagato s. 941.
 942. 944. 946.
 Tenor recepti s. 631.
 Terminare arbitrium s. 923.
 Termini s. 338. 570. 899. 900.
 Termini dominii s. 829.
 Termini imperialis aulae s.
 380.
 Termini imperii s. 824.
 Termini lineales s. 438.
 Termini potestatis s. 276.
 Termini praefixio s. 692.
 Termini regni s. 820.
 Terminorum distinctio s. 333.

- Terminos et dilationes petere** s. 613.
Terminus s. 646. 648—651. 829. 923.
Terminus a jure vel ab homine datus s. 687.
Terminus ad audiendum interloqui super exceptionibus s. 649.
Terminus ad dandum articulos s. 649. 670.
Terminus ad dandum et recipiendum libellum s. 648.
Terminus ad dandum in scriptis et dicendum contra etc. s. 648. 651.
Terminus ad dandum interrogatoria s. 650.
Terminus ad deliberandum s. 648. 655.
Terminus ad dicendum contra attestaciones s. 678.
Terminus ad ponendum s. 649. 668 und 669.
Terminus ad probandum s. 649 und 650. 668. 670. 671.
Terminus ad producendum instrumenta s. 678.
Terminus ad proponendum exceptiones s. 649. 656.
Terminus ad recipiendum copiam attestacionum s. 678.
Terminus ad replicandum s. 649.
Terminus ad respondendum ad positiones s. 649. 669.
Terminus peremptorius s. 531—537. 540 u. s. w. 588. 647. 649—651. 694.
Terminus saecularis s. 220.
Terra s. 338. 476. 610. 741. 942 und 943.
Terra hereditatis paternae s. 88.
Terrae caput s. 787.
Terrae consuetudo s. 457. 475. 903. 908.
Terrae interdictum s. 340.
Terrae ministeriales s. 337. 338.
Terrae sanctae recuperatio s. 818.
Terrae sanctae subsidium s. 810. 341. 342.
Terrae sanctae succurrere s. 136. note 1.
Terram sanctam visitare s. 567.
Terram vertere ad culturam s. 924.
Terrarum domini s. 446.
Terrarum spatia s. 882.
Territorium s. 221. 338. 886. 899.
Tertia pars de tertia parte bonorum intestati s. 573.
Tertia pontificalis s. 556.
Tertias promere asininas s. 164.
Testamentales litterae s. 767.
Testamentarius curator oder tutor s. 625 note 5.
Testamenti exsecutor s. 625. 765—767.
Testamentum s. 330. 473. 582. 625. 630 note 8. 760—768. 778. 834. 868 und 869. 898. 935—938. 947.
Testamentum Boncompagni s. 128—133.
Testamentum nuncupativum s. 582.
Testes s. 159—161. 170—172. 288. 325. 328. 522 note 9. 537. 538. 557. 608. 619. 649 und 650. 668. 670—678. 762. 769. 784. 838. 920. 921. 936

- und 937. 938. 994. 997
und 998. 1000. 1001.
Testes signi s. 479.
Testes vivi s. 276.
Testimonia viva vivorum s.
329.
Testimoniales litterae s. 137.
257. 258. 325. 329. 330.
455. 458 und 459. 750.
758.
Testimonium s. 159—161.
170—172. 947.
Testimonium domesticum s.
146.
Testium conscriptio s. 214.
Teutonicae domus fratrum
ordo s. 326. 427. vgl. s.
343.
Teutonice scriptae litterae s.
473.
Theatrum s. 211.
Thema s. 441.
Theologia s. 596.
Theologiae magister s. 881.
Theologus s. 174. 401. 423.
425.
Theorgicus s. 425.
Theorica s. 401.
Theorica sive ars dictatoria
des Johannes Bondi s. 954
note 1.
Thesaurarius s. 526.
Thesaurizarius s. 576.
Thori cohabitatio s. 537. vgl.
s. 287.
Thuris libra s. 507.
Tins=census s. 930 note 1.
Titella, titula s. 463.
Titulus s. 428. 429. 447.
452. 462: 479. 784. 981.
Titulus (bei der verjähung)
s. 775—777.
Titulus (in attestationibus) s.
673.
Titulus (im privilegium) s.
197. 456.
Titulus consecrationis s. 451.
Titulus dignitatis s. 464. 730.
731 u. s. w.
Titulus donationis s. 381.
910. 1026.
Titulus emphyteuticus s. 763.
Titulus emtionis s. 1026.
Titulus feudalis oder feudi s.
763. 764. 905.
Titulus feudi censualis s. 907.
Titulus ingenuitatis s. 727.
Titulus justus in praescrip-
tione s. 776.
Titulus officii s. 464. 730.
731 u. s. w.
Titulus professionis omnis s.
731.
Titulus proprietatis s. i. h. unter
proprietas.
Titulus venditionis s. 941.
942.
Tonsura regularis s. 153.
Torneamenta s. 152. 162.
165.
Tornus=spey s. 930 note 1.
Torsella s. 171.
Toxicare s. 150.
Tractandi ars s. 485.
Tractatus s. 897.
Tragoedia s. 491. 503.
Trahere ad consequentia(m)
s. 835. 851.
Trahere ad ordinem s. 863.
881.
Trahere in argumentum s.
837.
Trahere in exemplum s. 837.
852.
Transactio s. 499. 508. 509.
943 und 944
Transferre domicilia et fami-
lias s. 789 in der note.

- Transferre jus patronatus s. 910.
 Transferre jus proprietatis s. 905.
 Transferre se ad aliam jurisdictionem s. 1002.
 Transferre terram in alium s. 942.
 Transgressorum (privilegii) poena s. 218. 219. 378.
 Transigere s. 606. 914—916.
 Transire ad alium ordinem s. 859.
 Transire de imperii potestate s. 785.
 Transire in notorium s. 774.
 Translatio paternitatis (monasterii) s. 904 und 905.
 Transscribere, transscriptum s. 334. 605. 635. 697—700. 771 und 772.
 Tresseptimanae s. 1003 notes.
 Treuga s. 138. 334.
 Treuge = vrede s. 930 note 1.
 Tria alphabeta s. 408.
 Tria edicta s. 522 note 9. 1003. vgl. s. 587.
 Tria mandatorum genera s. 605.
 Triangula sigillorum forma s. 475.
 Tribunal s. 657. 682. 684. 686. 687.
 Tributum s. 154. 161. 899.
 Tributum = leghescat s. 930 note 1.
 Triplex status s. 360.
 Triplicatio s. 660. 1014 note mm.
 Trivium s. 436. 488 note 4. 502.
 Tullianus stylus s. 501.
 Turres aedificare s. 122.
 Tutela s. 154. 625 note 5. 933—935.
 Tutor s. 606.
 Tutores dare s. 154. 271. 272.
 Tutrix s. 625 note 5.
 Typarium s. 219. 270. 271. 476. 978.
 Typi s. 443.
 Tyrannus s. 25. 410. 425.

U.

- Ultima voluntas s. 128. 330. 574. 760. 761. 763. 898. 936.
 Umbra s. 426.
 Unio = eninghe s. 930 note 1.
 Universitas s. 449. 450. 821. 1005 note u.
 Universitas civitatis oder civium z. b. s. 270. 766—770. 898.
 Universitas scholarium s. 198 note 2.
 Universitatis procurator sieh unter syndicus.
 Urbanitas s. 433. 474.
 Urbanum jus s. 775.
 Urbanum praetorium s. 769. 770.
 Urbium capitanei s. 727.
 Usualis et currens moneta s. 822.
 Usura s. 126. 134 note 8. 151. 166—168. 505. 567. 900. 907.
 Usuraria pravitas s. 533 und 534. 567.
 Usurarum excrescentias s. 907.
 Usurarum fraus s. 942.

- Usurarum solutio s. 567.
 Usus bonorum s. 339.
 Usus modernorum oder modernus s. 210. 211. 213. 248. 250. 260. 359. 970 mit note 1.
 Uterque gladius s. 220.
 Utilis actio s. 601.
 Utriusque juris alumna s. 129.
 Utriusque potestatis iudicium s. 220.
 Utrumque forum s. 425.
 Utrumque jus s. 129. 304. 596.
 Utrumque officium s. 425.

V.

- Vacans imperium und regnum s. 818.
 Vadium s. 381.
 Vagabundus s. 35. 542. 865.
 Vagari s. 851.
 Vagina s. 891.
 Valet s. 889. 995 in der note.
 Valet s. 510. vgl. s. 37. 111.
 Valitor s. 946.
 Vallare arbitrium s. 923.
 Vallare hostes s. 824.
 Vallare instrumenta oder litteras sigillo s. 636. 650. 700.
 Valor s. 577. 600. 683. 781. 919.
 Valoris tempus s. 245. 248.
 Variatio epistolae s. 26.
 Vasallatus s. 735.
 Vasalliae debitum s. 276. 333.
 Vasallus s. 219. 262. 263. 338. 379. 427. 735. 784. 979.
 Vectigal=sleghescat s. 930 note 1.
 Vectigal exigere s. 885.
 Vectigal recipere s. 154.
 Velata monialis s. 773.
 Vellejanum senatus consultum s. 909. 933. 934.
 Vendere s. 606. 899. 940. 947.
 Vendere corpus liberum s. 155.
 Venditio s. 337—339. 344. 381. 383. 842 und 843 note 1. 908. 941 & 942.
 Venditio bladi s. 909.
 Venditio pensionis s. 906.
 Venefici s. 774.
 Venerabilis s. 473.
 Veneratio sententiarum s. 4.
 Veniendi impotentia s. 226. 227.
 Venire contra donationem s. 939. 945.
 Venire contra libertatem datam s. 947.
 Venire contra privilegia s. 877.
 Venire contra remissionem (debiti) s. 947.
 Venire contra venditionem s. 908. 941.
 Verba comminatoria (in citationibus) s. 631.
 Verba schematica s. 32.
 Verbo simplici credere oder stare s. 599. 944. vgl. s. 601.

- Verborum inventio s. 983.
 Verbum ex verbo transferre
 et exponere s. 432.
 Verbum loqui pro actore et
 reo s. 779.
 Veritatis purgatorium s. 149.
 Veritator s. 153.
 Versibus conscriptae litterae
 s. 474.
 Versiculi auctorabiles seu
 proverbiales s. 474.
 Versificatoria ars s. 491.
 Versifice dictare s. 212.
 Versus s. 212.
 Vertere ad culturam terram
 s. 924.
 Vesator s. 426.
 Vestes pontificales s. 247.
 Vexare s. 1022 note yy.
 1026 note z.
 Vexatio indebita s. 809.
 Via publica s. 776.
 Viam dare s. 816.
 Viatica dominia navigandi
 etc. s. 154.
 Viatici formae s. 888.
 Vicarius s. 187. 425. 779.
 885. 911.
 Vice minoris fungitur eccle-
 sia s. 606.
 Vicedominus s. 425.
 Viceplebanus s. 448.
 Vices committere suas s.
 272. 397. 587. 588 und
 589. 665 und 666.
 Vices injungere suas s. 787.
 Vicini s. 632. 633. 637.
 640. 641.
 Viciniae fama s. 151.
 Victoria s. 1007 note w.
 1008.
 Victricia signa s. 824.
 Victricus pater s. 498.
 Victualia s. 270. 578. 867.
 Viduae s. 124. 565. 779.
 883. 999.
 Viles et inhonesti pauperes
 s. 998 mit note k.
 Viles homines s. 426.
 Villa s. 113. 338. 507. 508.
 511. 741. 900—903. 937.
 1005 note u.
 Villae emptio s. 900—903.
 Villanus s. 122. 424.
 Villicatio s. 351.
 Vinculare s. 155.
 Vinculis ferreis religares. 572.
 Vindemia, vindemiare s. 909.
 Vineae s. 507. 779.
 Vinearum locatio s. 897.
 Vinetum s. 897.
 Vini corbes s. 123.
 Vinum competens s. 897 &
 898.
 Vinum primum eliquatum s.
 909.
 Viola, violator s. 163.
 Violatio gratiae s. 886.
 Vir authenticus s. 508. 772.
 Vir catholicus s. 731. vgl.
 s. 100 note 1.
 Vir catholicus (als ehrentitel
 des königs von Frankreich)
 s. 105. 494.
 Vir cursalis s. 154.
 Vir magnus s. 772.
 Vir religiosus siehe unter
 religiosus.
 Vir scolasticus s. 189.
 Virga s. 369.
 Virgula s. 443 und 444.
 Virgula in margine s. 438.
 Virgulare s. 438.
 Virorum coetus s. 851.
 Virtutem facere de necessi-
 tate s. 887.
 Virtutum et vitiorum summa
 des Guido Faba s. 177.

- Virtutum tractatus des Buon-
 compagno s. 133.
 Visere sepulcrum domini s.
 100 note 1.
 Visitare curiam s. 816.
 Visitatio s. 250—254. 317
 —322. 327. 328. 394.
 558. 562. 568. 570. 573.
 658. 757. 808. 861. 862.
 867 und 868. 872. 886.
 889—896.
 Vista vulgare, wenn nicht
 iusta (=iuxta) vulgare zu
 lesen ist, s. 122.
 Vita claustralis s. 882.
 Vita infamis s. 429.
 Vitae necessaria s. 410. 626.
 Vitia des dictamen oder der
 oratio s. 46. 177. 369.
 437. 499—502. 976.
 Vitia exordiorum s. 465.
 Vitiare librum s. 54.
 Vitiosus s. 998.
 Vitium et evictio s. 903.
 908.
 Viva vivorum testimonia s.
 329.
 Viva voce appellare s. 690
 und 691.
 Viva voce referre s. 30.
 Vivi testes s. 276.
 Voce publica protestari s.
 352.
 Vogtphenning s. 780.
 Voluntas ultima s. 128. 330.
 574. 760. 761. 763. 898.
 936.
 Voluntatis libitum s. 532 u.
 s. w.
 Volucrum cantilenae s. 164.
 Vorleghenhus=circumvallare
 s. 930 note 1.
 Vota fracta s. 912.
 Votum s. 148. 326. 337.
 341. 863. 948.
 Vrede=treuga s. 930 note 1.
 Vrigen s. 427.
 Vulgare s. 122. 139. 140.
 187—189. 190—195. 427.
 Vulgares s. 878.
 Vulgaris hominum consuetu-
 do s. 122.
 Vulgaris pergula s. 426.
 Vulgarizare articulos s. 674.
 676.

W.

- Warandia = ware s. 930
 note 1.
 Warnen = munire s. 930
 note 1.
 Wegelos s. 901.
 Wet = sandix s. 975.
 Widem s. 760.

Z.

- Zarae ludus s. 166.
 Zaratores s. 153.
 Zonalis distinctio quaternis
 interposita s. 476.

Druckversehen.

Seite	9	zeile	4	ist anstatt luna zu lesen lima.
„	135	„	17	„ „ impedinentis zu lesen impedimentis.
„	142	„	18	„ „ saluia „ „ salia.
„	341	„	29	„ „ exsoluerunt „ „ exsoluunt.
„	344	„	8	„ „ eandem ⁴) ciuitatem zu lesen ciuitatem eandem. ⁴)
„	728	„	10	„ „ commendatoriis z. l. commendatoriis.
„	843	in der note zeile 12 ist anstatt emti zu lesen initi.		
„	870	zeile	19	ist anstatt regnantis zu lesen regraciantis.

Uebersicht des Inhaltes
der
sämmtlichen Bände
der
Quellen zur bayerischen und deutschen Geschichte.

Erster Band.

- 1) Schenkungsbuch des Klosters sct. Emmeramm zu Regensburg. Herausgegeben von Dr. Wittmann.
- 2) Schenkungsbuch des Stiftes Obermünster zu Regensburg. Herausgegeben von Dr. Wittmann.
- 3) Schenkungsbuch der ehemaligen gefürsteten Probstei Berchtesgaden. Herausgegeben von K. A. Muffat.
- 4) Annales Schefflarienses. A von 1092 bis 1247.
B von 814 und 1215 bis 1272. Herausgegeben von Dr. G. Th. v. Rudhart.

Anhang.

- 1) Kirchengebet für das Wohl des Kaisers und des Reiches. Aus dem Anfange des IX. Jahrhunderts.
- 2) Acten des Erfurter und des Dingolfinger Concils vom Jahre 932.
- 3) Pfründe-Ordnung des vormaligen Klosters Geisenfeld. Aus dem XIII. Jahrhundert.
- 4) Historische Notizen aus einem Rechnungsbuche des Klosters Aldersbach von 1291—1362.

Zweiter Band.

Quellen zur Geschichte Friedrichs des Siegreichen.
Erster Band.

1) Des Matthias von Kemnat Chronik Friedrich I. des Siegreichen, herausgegeben von Dr. C. Hofmann.

2) Eikhart Artzt's Chronik von Weissenburg, herausgegeben von Dr. C. Hofmann.

3) Regesten zur Geschichte Friedrichs I. des Siegreichen, Kurfürsten von der Pfalz. Angefertigt von Dr. Karl Menzel.

Dritter Band.

Quellen zur Geschichte Friedrichs des Siegreichen.
Zweiter Band.

1) Michel Beheims Reimchronik, herausgegeben von Dr. C. Hofmann.

2) Eikhart Artzt vom Weissenburger Krieg, herausgegeben von Dr. C. Hofmann.

3) Lesarten zu Matthias Kemnatensis und Verbesserungen zu Michel Beheim.

4) Inhalts-Verzeichnisse zum ersten und zweiten Band der Quellen zur Geschichte Friedrichs des Siegreichen.

Vierter Band.

Correspondenzen und Aktenstücke zur Geschichte der politischen Verhältnisse der Herzoge Wilhelm und Ludwig von Bayern zu König Johann von Ungarn. Herausgegeben von K. A. Muffat.

Fünfter Band.

Monumenta Wittelsbacensia. Urkundenbuch zur Geschichte des Hauses Wittelsbach. Herausgegeben von Dr. F. M. Wittmann.

Erste Abtheilung von 1204—1292.

Sechster Band.

Monumenta Wittelsbacensia. Urkundenbuch zur Geschichte des Hauses Wittelsbach.

Zweite Abtheilung von 1293—1397.

Siebenter Band.

1) Drei Formelsammlungen aus der Zeit der Karolinger. Aus münchener Handschriften mitgetheilt von Dr. Ludwig Rockinger.

2) Quellenbeiträge zur Kenntniss des Verfahrens bei den Gottesurtheilen des Eisens, Wassers, geweihten Bissens, Psalters. Aus münchener Handschriften gesammelt von Dr. Ludwig Rockinger.

3) Die Beziehungen König Eduards III. von England zu Kaiser Ludwig IV. in den Jahren 1338 und 1339. Herausgegeben von Dr. Reinhold Pauli.

4) Auszüge aus einer lateinischen Pergamenthandschrift der Freisinger Domkirche vom Ende des X. Jahrhunderts. Herausgegeben von Dr. G. Th. v. Rudhart.

* Achter Band.

1) Erhard Schürstabs Beschreibung des ersten markgräflichen Krieges gegen Nürnberg. Herausgegeben von Joseph Bader, Vorstand des k. Archiv-Conservatoriums in Nürnberg.

2) Tagebuch Kaiser Karls VII. aus dem Jahre 1744. Herausgegeben von Ludwig Häusser.

3) Tagebuch des Pfalzgrafen Johann Casimir. Herausgegeben von Ludwig Häusser.

Neunter Band.

Briefsteller und Formelbücher des elften bis vierzehnten Jahrhunderts, bearbeitet von Dr. Ludwig Rockinger.

Erste Abtheilung.

- 1) Einleitung.
- 2) Alberich von Monte-cassino. S. 1—46.
- 3) Hugo von Bologna. S. 47—94.
- 4) Ars dictandi aus Orleans. S. 95—114.
- 5) Buoncompagno von Florenz. S. 115—174.
- 6) Guido Faba. S. 175—200.
- 7) Sächsische summa prosarum dictaminis. S. 201—346.
- 8) Ludolf von Hildesheim. S. 347—400 oder 402.
- 9) Konrad von Mure. S. 403—482.
- 10) Johannes anglicus. S. 483—512.

Zweite Abtheilung.

- 11) Dominicus Dominici aus Viseu. S. 515—592.
- 12) Johann von Bologna. S. 593—712.
- 13) Formelbuch aus Baumgartenberg. S. 713—838.
- 14) Bernold von Kaisersheim. S. 839—926.
- 15) Formeln für Rechtsgeschäfte. S. 927—948.
- 16) Johannes Bondi von Aquileja. S. 949—966.
- 17) Meister Simon. S. 967—984.
- 18) Ordo judiciarius. S. 985—1026.
- 19) Verzeichniss der Formelanfänge. S. 1027—1068.
- 20) Inhaltsverzeichnisse. S. 1069—1139.

RAL - RG 495
W. Parsch
Buchbin
Peitin

